

Ortadoğu

Etütleri

JOURNAL OF MIDDLE EASTERN STUDIES

ISSN: 1309-1557 E-ISSN: 2687-430X CİLT/VOL: 12 SAYI/NUMBER: 1 HAZİRAN/JUNE: 2020

Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi / Journal of Politics and International Relations

Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer-Reviewed Journal

Yılda dört kez yayımlanır / Published quarterly

Yayın dili / Publishing Languages: Türkçe, İngilizce, Arapça / Turkish, English, Arabic

Sahibi / Owner: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi adına Prof.Dr. Ahmet Uysal

Editörler/Editors: Haydar Oruç & Doç.Dr. İsmail Numan Telci

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Doç.Dr. İsmail Numan Telci

Editör Yardımcıları/Assistant Editors: Dr. Göktuğ Sönmez, Dr. Recep Yorulmaz, Dr. Mustafa Yetim,

Dr. Watheq Al-Sadoon, Dr. Samir Alabdullah, Abdennour Toumi

Kitap Değerlendirme Editörü/Book Review Editor: Gökhan Erel

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor: Ceyda Beşirli

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD / هيئة التحرير

Prof. Dr. Ahmet Uysal, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Birol Akgün, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Akif Kireççi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kemal İnâat, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Cengiz Tomar, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan

Prof. Dr. Bahdat Korany, American University of Cairo, Mısır

Prof. Dr. Fawaz Gerges, London School of Economics, İngiltere

Prof. Dr. Tayyar Arı, Uludağ Üniversitesi, Türkiye

Dr. Hani Albasoos, Sultan Kabus Üniversitesi, Umman

Dr. Muhammed Hüseyin Mercan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Dr. Gökhan Bozbaş, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

İndeksler / indexed by / مصنفة من

Applied Social Sciences Index and Abstracts (ASSIA), EBSCO Host, Index Islamicus, Index Copernicus, International Bibliography of the Social Sciences (IBBS), Worldwide Political Science Abstracts (WPSA), Google Scholar, Asos İndeks, J-Gate, WorldCat, CEEOL, MIAR, JournalTOCs, İlahiyat Atif Dizini,

Makale Yükleme İçin / Submitting Your Articles: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ortetut>

İletişim veya İrtibat İçin / For Communication or Contact: ortadoguetutleri@orsam.org.tr

Yayın İdare Merkezi Head Office

ORSAM Ortadoğu Araştırmaları Merkezi - Center for Middle Eastern Studies

Mustafa Kemal Mahallesi 2128. Sok. No:3 Çankaya / Ankara Türkiye / Turkey

ortadoguetutleri@orsam.org.tr | T: +90 850 888 15 20 F: + 90 312 430 39 48

Ulusal Süreli Yayın | Ortadoğu Etütleri'ndeki makalelerde yer alan fikirler yalnızca yazarlarını bağlamaktadır.

The views expressed in Ortadoğu Etütleri (Middle Eastern Studies) bind exclusively their authors.

Tasarım-Baskı Hazırlık Karınca Creative

Dr. Mediha Eldem Sokak No: 56/1 Kızılay / Ankara

Baskı Ted Matbaacılık

Kazım Karabekir Cad. No. 95 -1A Altındağ/Ankara

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD / الهيئة الإستشارية

Prof. Aristotle Kallis, Lancaster University, İngiltere
Prof. Stéphane A. Dudoignon, PSL Université/EHESS/CETOBAC, Fransa
Prof. Emma Murphy, Durham University, İngiltere
Prof. F.George Gause, Vermont University, ABD
Prof. Burhanettin Duran, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
Prof. Zeynep Özden Oktan, Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Berdal Aral, İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Prof. Mahir Nakip, Çankaya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Mahmoud Hamad, Drake University/ Cairo University, İngiltere/Mısır
Prof. Mehmet Şahin, Polis Akademisi, Türkiye
Prof. Meliha Altunışık, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Peter Mandaville, George Mason University, ABD

Prof. Raymond Hinnebusch, St.Andrews University, İngiltere
Prof. Tim Jacoby, Manchester University, İngiltere
Prof. Ahmet Kavas, Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muhittin Ataman, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mesut Özcan, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye
Prof. Tuncay Kardeş, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Alev Erkilet, İstinye Üniversitesi, Türkiye
Assoc.Prof. Katerina Dalacura, London School of Economics, İngiltere
Doç. Dr. Erdem Özlük, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Eldar Hasanoğlu, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Dr. İbrahim Efe, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye

SAYI HAKEMLERİ / REFEREE BOARD / لجنة الخبراء المحكمين

Prof. Dr. Hasan Onat, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Kavas, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cengiz Tomar, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkiye, Kazakistan
Prof. Dr. Enver Arpa, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Özcan Hıdır, Sebaattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nursin Ateşoğlu Güney, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, KKTC
Prof. Dr. Hasan Tunç, Antalya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Dalar, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zafer Akbaş, Düzca Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Balcı, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustapha Bekhcouche, Mohamed Khidher University, Cezayir
Prof. Dr. Nouredine Zemmam, Université de Biskra, Cezayir
Prof. Dr. Muhammed Arafat, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ziya Abbas, Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yusuf Adıgüzel, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Orhan Deniz, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Efraim Inbar, Jerusalem Institute for Strategy and Security, İsrail
Doç. Dr. Othman Ali, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Katerina Dalacoura, London School of Economics, Birleşik Krallık
Doç. Dr. Fuat Aksu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yusuf Sayın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Fikret Birdişli, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Enes Bayraklı, Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Abdullah İnce, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İsmail Ermağan, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Engin Şahin, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan Erdağ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hilmi Özev, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Gökhan Telatar, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Dr. Omair Anas, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Dr. Khyri Muhammed Omar, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Dr. Nizar Kreikish, Libya
Dr. Ali Burak Dancılı, Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye
Dr. Filiz Katman, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Dr. İbrahim Efe, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye
Dr. İsmail Erkam Sula, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Dr. Seher Bulut, Türkiye
Dr. Sertaç Canalp Korkmaz, Türkiye
Dr. Yasin Acar, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye
Dr. Gökhan Bozbaş, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Tahsin Yamak, Türkiye
Dr. Tacettin Kutay, Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye
Dr. Fatıha Fergani, l'Université d'Alger, Cezayir
Dr. Bilal Gharib, Université de Biskra, Cezayir
Öğr. Gör. Muhammed Zawawy, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Ortadoğu Uzmanı Bilgay Duman, ORSAM, Türkiye
Ortadoğu Uzmanı Oytun Orhan, ORSAM, Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / المحتويات

MAKALELER / ARTICLES / المقالات

- Bora BAYRAKTAR 1
- Bölgesel Liderlik Arayışı ve Suudi Arabistan: Farklılaşan Tehditler ve Yeni Dış Politika**
The Bid for Regional Leadership and Saudi Arabia: Changing Threats and New Foreign Policy
المملكة العربية السعودية والبحث عن القيادة الإقليمية: التهديدات المتغيرة والسياسة الخارجية الجديدة
-
- Hakan ÇALIŞIR 35
- Filistin Çıkmaz'ında Çözüm Arayışları: Almanya- Türkiye Arabuluculuğu**
Searching for Resolution in The Palestine Impasse: Germany- Turkey's Mediation
البحث عن حل للمأزق الفلسطيني: وساطة ألمانية تركية
-
- Selim KURT & Elşad RAFİYEV 69
- İslâm'da Cihad ve Terör Örgütlerince Manipülasyonu: El-Kâide Örneği**
Jihad in Islam and Its Manipulation by Terrorist Organizations: Example of Al-Qaeda
الجهاد في الإسلام وتلاعب المنظمات الإرهابية بمفهومه: نموذج القاعدة
-
- Watheq AL-SADOON 107
- George W. Bush Döneminde Amerika'nın Askeri Stratejisi (2001-2009)**
US Military Strategy in the Era of the President George W. Bush
الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد الرئيس جورج وكر (دبليو) بوش 2001-2009
-
- Thseen NAZİR & Sefa BULUT & Liyana THABASSUM 129
- Ahlaki Davranışın Yol Gösterici Gücü ve Ahlaki Davranışın Sürdürülebilirliğinde Dinin Rolü: Psikolojik Açıdan Karşılaştırmalı Bir Çalışma**
The Guiding Force for Moral Behaviour and the Role of Religion to Sustain it: A Comparative Study Through a Psychological Lens
القوة الإرشادية للسلوك الأخلاقي ودور الدين في استدامته: دراسة مقارنة من الناحية النفسية
-
- Mehmet ŞAHİN & Seyedmohammad SEYEDİ ASL 143
- İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı**
The Implementation of Public Diplomacy in Iran's Foreign Policy
استخدام الدبلوماسية العامة في السياسة الخارجية الإيرانية
-

İbrahim UZGUR

171

Çin-İsrail İlişkilerinde Üçüncü Tarafların Etkisi

The Effect of Third Parties in China-Israeli Relations

تأثير الأطراف الثالثة في العلاقات الصينية الإسرائيلية

Bilgehan ALAGÖZ & Yasin DEMİRKIRAN

197

Düzensiz Göç, Güvenlik ve Politika: İran ve Türkiye Örnekleri

Irregular Migration, Security, and Politics: Cases From Iran and Turkey

الهجرة غير النظامية والأمن والسياسة: نموذجاً إيران وتركيا

Muhammet Murat TEKEK

229

Casusluk Faaliyetlerinde Motiflerin İncelenmesi: İran İslam

Cumhuriyeti Örneği (1979-2019)

Analysis of Motives in Spy Activities: The Example of Islamic

Republic of Iran (1979-2019)

(1979-2019) تحليل الدوافع في أنشطة التجسس: نموذج الجمهورية الإسلامية الإيرانية

Mahmoud ALRANTİSİ

265

Türkiye'nin Katar ve Komşuları Krizine Yönelik Politikası:

Orta Ölçekli Gücün Sert ve Yumuşak Güç Araçlarını Birleştirmesi

Turkish Policy Toward Qatar's Crisis with its Neighbors: Middle Power's Combination of Hard and Soft Power Means

السياسة التركية تجاه أزمة قطر وجيرانها: جمع القوة المتوسطة بين أدوات القوة الصلبة والناعمة

KİTAP İNCELEMELERİ / BOOK REVIEWS / عرض كتاب

Sercan ÇALIŞKAN

289

Ortadoğu'da Sivil Toplum: İmkanlar ve Kısıtlılıklar

The Civilian Society in the Middle East: Possibilities and Limitations

المجتمع المدني في الشرق الأوسط: الإمكانيات والقيود

EDİTÖRDEN

Kıymetli okuyucularımız,

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) tarafından 2009 yılından beri yayınlanmakta olan Ortadoğu Etütleri, Türkiye'nin en köklü ve en fazla atıf alan Ortadoğu odaklı dergisi olarak, uluslararası akademik yayıncılıkta hak ettiği yere gelebilmek için 2020 yılı başı itibariyle büyük bir yenilenmeye gitmiştir. Bu kapsamda; editörlerini, editöryal kurullarını, tasarımı ve baskı tipi ile işletim ve erişim şeklini değiştirmiştir. Bu dönüşüm ile derginin öncelikle bilimsel niteliğinin artırılmasına ve uluslararasılaşarak küresel bir marka haline gelmesine katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Bu çerçevede yeni dönemle birlikte dergimizin tüm süreçleri DergiPark üzerinden işletilmeye başlanmış ve böylelikle makale kabulünden yayına kadar bütün süreçler uluslararası normlarda, şeffaf hale getirilmiştir.

Yeni editörlerimiz Doç. Dr. İsmail Numan Telci ve Haydar Oruç'un girişimleriyle nitelik, içerik ve tasarım açısından gerçekleştirilen bu dönüşümle Ortadoğu Etütleri'nin alanında bilimsel düzeyde tanınan, daha geniş kitleler tarafında takip edilen ve nitelikli bilgi üretimine katkıda bulunan bir dergi haline gelmesi hedeflenmektedir.

Yeni isimlerle desteklenen editöryal kurul sayesinde yayın süreçleri hızlandırılmış olup araştırmacı ve takipçilerine daha kaliteli bir servis sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca danışma kuruluna da Ortadoğu alanında yetkinliğe sahip olan ve prestijli yeni isimler ilave edilmiş ve bu sayede derginin uluslararası görünürlüğü ve bilinirliği arttırılmaya çalışılmıştır. Diğer bir değişiklik erişim şeklinde olmuştur. Özellikle akademik yayıncılıkta yükselen bir trend olan Açık Erişim modeline geçilerek, hem makale kabulünde hem de makalelerin okuyucuya ulaşmasında daha geniş kitlelere erişmek hedeflenmiştir.

Yaklaşık altı aylık süreçte takip etmiş olduğumuz; görüntülenme, indirme ve atıf sayılarını gösteren istatistiki verilerimiz bize doğru yolda olduğumuzu göstermiştir. Kısa bir sürede etkisini göstermeye başlayan yeni yönetim modeli, dergimize gönderilen çalışmaların sayısında da önemli bir artışla sonuçlanmıştır. Bu da derginin yeni editörleri olarak bizleri önümüzdeki yıldan (2021) itibaren yıllık sayı adedimizi ikiden dörde çıkarma kararı almaya teşvik etmiştir. Sizlerin teveccühü ile aldığımız bu karar doğrultusunda, büyük bir keyifle muhatap olduğumuz yoğun talebi karşılamak amacıyla 2021 yılından itibaren sizlerle üç aylık periyotlarla buluşmayı planlıyoruz.

Okumakta olduğunuz 23. sayımızda (Cilt 12 Sayı 1); biri İngilizce ve ikisi Arapça olmak üzere 10 makale ve 1 kitap değerlendirmesi bulunmaktadır.

Sayının ilk makalesi, Bora Bayraktar tarafından kaleme alınan ve son dönemde Suudi Arabistan'ın dış politikasında gözlenen kapsamlı değişikliğin, karar verme modellerinden rasyonel seçim teorisi ile açıklanmaya çalışıldığı "Bölgesel Liderlik Arayışı ve Suudi Arabistan: Tehdit ve Yeni Dış Politika" başlıklı makaledir. İkinci makale ise, Hakan Çalışır tarafından kaleme alınan ve Filistin-İsrail meselesinin çözümünde müzakereler yerine baskı ve diktenin ön plana çıktığı bir dönemde, Türkiye ve Almanya'nın arabuluculuklarının öneren "Filistin Çıkmazında Çözüm Arayışları: Almanya-Türkiye Arabuluculuğu" başlıklı makaledir.

Üçüncü makalemiz, Selim Kurt ve Elşad Rafiyev tarafından kaleme alınan ve El Kaide örneği üzerinden terör örgütlerinin İslam'daki cihad olgusunun nasıl araçsallaştırıldığını ortaya çıkarmaya çalışan, "İslâm'da Cihad ve Terör Örgütlerince Manipülasyonu: El-Kâide Örneği" başlıklı çalışmadır. Dördüncü sırada, Watheq Al-Sadoon tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve ABD'nin eski başkanı George W. Bush döneminde, özellikle Ortadoğu bölgesine yönelik askeri stratejisinin ele alındığı "George W. Bush Döneminde Amerika'nın Askeri Stratejisi (2001-2009)" başlıklı makale bulunmaktadır. Beşinci sırada ise, Thseen Nazir, Sefa Bulut ve Liyana Thabassum'un ahlak ile din ilişkisi üzerine yürüttükleri bir dizi araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkan verilerin ilk kısmının sunulduğu ve İngilizce olarak kaleme alınan "Ahlaki Davranışın Yol Gösterici Gücü ve Ahlaki Davranışın Sürdürülebilirliğinde Dinin Rolü: Psikolojik Açıdan Karşılaştırmalı Bir Çalışma" başlıklı makale bulunmaktadır.

Altıncı makale, Mehmet Şahin ve Seyedmohammad Seyedi Asl tarafından kaleme alınan ve İran'ın yürütmüş olduğu kamu diplomasisinin dış politika yapımındaki etkisini sorgulayan "İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisi'nin Kullanımı" başlıklı çalışmadır. Yedinci sırada ise, İbrahim Uzgur tarafından kaleme alınan ve Çin-İsrail ilişkilerinde üçüncü partilerin rollerini ortaya koymaya çalışan "Çin-İsrail İlişkilerinde Üçüncü Tarafların Etkisi" başlıklı makale gelmektedir. Sekizinci makale, Türkiye ve İran'ın yüzleşmek durumunda kaldığı göç sorununun karşılaştırmalı olarak analiz edildiği, Bilgehan Alagöz ve Yasin Demirkıran'ın "Düzensiz Göç, Güvenlik ve Politika: İran ve Türkiye Örnekleri" başlıklı çalışmalarındır.

Dokuzuncu makale, Muhammet Murat Tekek tarafından kaleme alınan ve İran aleyhine gerçekleşen casusluk faaliyetlerinde belirlenen motifler üze-

rinden karşılaştırmalı bir analiz sunan, “Casusluk Faaliyetlerinde GÜdülerin Analizi: İRan İslam Cumhuriyeti Örneği (1979-2019)” başlıklı çalışmadır. Onuncu ve son makale ise, Mahmoud Alrantisi tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve Haziran 2017’de bazı Arap ülkelerinin başlattığı Katar’a yönelik ablukada Türkiye’nin almış olduğu pozisyon ve uyguladığı politika üzerinden uluslararası sistemdeki konumunu tartışan “Türkiye’nin Katar ve Komşuları Krizine Yönelik Politikası:Orta Ölçekli Gücün Sert ve Yumuşak Güç Araçlarını Birleştirmesi” başlıklı çalışmadır.

Sayının tek kitap değerlendirmesi ise Sercan Çalışkan tarafından incelenen, Filiz Cicioğlu’nun editörlüğünü üstlenmiş olduğu “Ortadoğu’da Sivil Toplum: İmkanlar ve Kısıtlılıklar” isimli kitaptır.

Keyifli okumalar dileriz.

FOREWORD

Dear Readers,

As you probably already know, since 2009, the Journal of Middle Eastern Studies, published by The Center for Middle Eastern Studies (ORSAM) has been Turkey's most established and most cited Middle East-centered journal. In response to increasing demand, we have begun an extensive reconstruction process in early 2020 so that the journal can claim its rightful place in the world of international academic publications. As a part of this reform process, many changes were introduced including the editors, editorial boards, design, printing and administration and access options. This transformation will help strengthen the scientific character of the journal and help make it a global brand through an internationalization process. All the processes of our journal are now managed through DergiPark, which ensures end-to-end transparency from article admission to publication and also compliance with international norms.

Under the leadership of our new editors, Assoc. Prof. İsmail Numan Telci and Haydar Oruç, our journal, with improved quality, content and design, will become a journal recognized by scientific circles in its area, will reach a wider range of audience and make important contributions to the production of quality information.

The editorial board, revamped with fresh names, now has faster publication processes and is offering a higher quality service to researchers and readers alike. The advisory board has new, prestigious names that are known for their expertise in the field of the Middle East, which will no doubt, increase the international visibility and province of the journal. Another change we introduced was the access method. We are now offering an Open Access model, which is a rising trend in academic publishing, and will ensure reaching out to a wider range of audience both with regards to admission and publication of the articles.

The statistical data that we collected for the past six months showed us that, in terms of views, citations and downloads, we are on the right way. The new management model proved effective very quickly and contributed to an increase in the number of articles sent to our journal. This led us, the new editors, to make our publication a quarterly journal starting in 2021. We came to this decision after seeing your valued appreciation, which has made us extremely happy. As a result, in order to meet this increasing demand, starting next year, we will be offering our publications once in every three months.

The 23rd issue you are reading (vol 12, issue 1), includes ten articles (one in English and two in Arabic) and one book review.

The first article of this issue is entitled “The Bid for Regional Leadership and Saudi Arabia: Changing Threats and New Foreign Policy”, written by Bora Bayraktar. This focuses on the recent and extensive changes in Saudi Arabia’s foreign policy and seeks to analyze the policy with the rational choice theory, a decision-making model. The second article is entitled “Searching for Resolution in The Palestine Impasse: Germany and Turkey’s Mediation”, by Hakan Çalışır, which suggests that Germany and Turkey could act as intermediaries during this period and which is marked not by negotiations but rather by pressure and intimidation.

The third article is entitled “Jihad in Islam and Its Manipulation by Terrorist Organizations: the Example of Al-Qaeda” by Selim Kurt and Elşad Rafiyev. The piece explains how the concept of Islamic jihad is being exploited. The fourth piece, “US Military Strategy in the Era of the President George W. Bush 2001-2009”, is written in Arabic by Watheq Al-Sadoon and focuses on the military policies of the Bush administration regarding the Middle East. The fifth article was co-written by Thseen Nazir, Sefa Bulut and Liyana Thabassum, after they conducted a study on the relationship between morality and religion. The piece is written in English and entitled “The Guiding Force for Moral Behaviour and the Role of Religion to Sustain it: A Comparative Study Through a Psychological Lens”.

Mehmet Şahin and Seyedmohammad Seyedi Asl co-wrote the sixth article on Iran’s public diplomacy and its effect on Iranian foreign policy. The piece is entitled “The Implementation of Public Diplomacy in Iran’s Foreign Policy”. The seventh article “The Effect of Third Parties in China-Israeli Relations” was written by İbrahim Uzgur and seeks to understand the impact of third parties in Chinese-Israeli relations. The eighth article was written by Bilgehan Alagöz and Yasin Demirkıran, and provides a comparative analysis of the immigration problem Turkey and Iran face. The piece is called “Irregular Migration, Security, and Politics: Cases from Iran and Turkey”.

Muhammet Murat Tekek wrote the ninth article entitled “Analysis of Motives in Spy Activities: The Example of Islamic Republic of Iran (1979-2019)” and based on established patterns, offers a comparative analysis of espionage activities against Iran. The tenth and the last article is written by Mahmoud Alrantisi in Arabic and focuses on Turkey’s stance during the Qatar crisis back in June 2017 when some Arabic countries applied sanctions against Qatar. The

writer also examines Turkey’s position in the international arena with regards to its policies. The piece is entitled “Turkish Policy Toward Qatar’s Crisis with its Neighbors:

Middle Power’s Combination of Hard and Soft Power Means.”

The only book review of this issue was written by Sercan Çalışkan for “The Civilian Society in the Middle East: Possibilities and Limitations”, which was edited by Filiz Cicioğlu.

We hope you will enjoy these.

من المحرر

القراء الأعزاء

مجلة دراسات الشرق الأوسط التي يصدرها مركز دراسات الشرق الأوسط (أورسام) منذ العام 2009 والتي تعد المجلة الأعرق في تركيا والأكثر استشهاداً بها، بدأت مرحلة جديدة بشكل كبير مع مطلع العام 2020، من أجل الوصول إلى مكانتها التي تستحقها في مجال النشر الأكاديمي الدولي. وفي هذا السياق قامت المجلة بتغيير محرريها وهيئة التحرير بها وتصميمها ونوعية طباعتها وطريقة الوصول إليها والتواصل معها. وتهدف المجلة بهذا التحول أولاً إلى زيادة جودتها العلمية ثم المساهمة في أن تصبح مجلة عالمية من خلال التحول إلى الطابع الدولي. وفي هذا الإطار بدأت المجلة مع انطلاقة مرحلتها الجديدة بإدارة جميع مراحلها من خلال موقع (Dergipark) الخاص بالمجلات الأكاديمية المحكمة، وبذلك أصبحت جميع المراحل التي تقوم بها المجلة بدءاً من استلام المقالات حتى نشرها أكثر شفافية من خلال المعايير الدولية التي تتبعها.

كما تهدف مجلتنا إلى أن تصبح مجلة معروفة أكثر على المستوى العلمي في مجال دراسات الشرق الأوسط، وأن يتم متابعتها على نطاق أوسع وأن تساهم في إنتاج المعلومة ذات الجودة العالية، وذلك من خلال التحول الذي يجري بشأن الجودة والمحتوى والتصميم، الذي يقوم به محرراننا الجديان الأستاذ المساعد الدكتور إسماعيل نعمان تلجي والسيد حيدر أروج.

وبفضل هيئة التحرير التي تم تدعيمها بأسماء جديدة، أصبحت مراحل النشر أكثر سرعة وبدأت المجلة في تقديم خدمة أكثر جودة للباحثين المشاركين في أعدادها ولمتابعيها. وإضافة لذلك تمت إضافة أسماء جديدة مرموقة ذات كفاءة عالية في مجال الشرق الأوسط إلى الهيئة الاستشارية، وبهذه الخطوة تسعى المجلة إلى زيادة ظهورها وشهرتها على المستوى الدولي. كما تم إجراء تغيير في طريقة الوصول إلى المجلة. تهدف المجلة إلى توسيع وزيادة نطاقها في مجال استلام المقالات وإيصالها إلى القراء والمتابعين، وذلك من خلال التحول إلى نموذج «الوصول المفتوح» الذي يعتبر في تصاعد مستمر، لاسيما في مجال النشر الأكاديمي.

إن البيانات الإحصائية التي تابعناها خلال 6 شهور تقريباً حول قراءة مقالات مجلتنا وتحميلها وأعداد الاقتباسات منها تشير إلى أننا في الطريق الصحيح. النموذج الإداري الجديد الذي بدأنا في رؤية آثاره خلال فترة قصيرة نتج عنه أيضاً زيادة في عدد الدراسات المرسلة إلى مجلتنا. وهذا يشجعنا كمحررين جدد في هذه المجلة إلى اتخاذ قرار بزيادة الأعداد المنشورة في العام الواحد من اثنين إلى أربعة أعداد اعتباراً من العام المقبل 2021 نحن نتخذ هذا القرار بإلهام منكم ونخطط للالتقاء بكم بشكل دوري عبر أعداد مجلتنا مرة كل ثلاثة شهور اعتباراً من العام 2021 من أجل تلبية طلباتكم المكثفة التي تلقيناها بكل محبة وسرور.

تجدون في العدد رقم 32 (العدد الأول من المجلد الثاني عشر) تقييمات وتحليلات لـ 10 مقالات أحدهم باللغة الإنجليزية واثان باللغة العربية إضافة إلى تقييم كتاب واحد.

المقال الأول في هذا العدد بعنوان «المملكة العربية السعودية والبحث عن القيادة الإقليمية: التهديدات المتغيرة والسياسة الخارجية الجديدة» يتناول فيه بورا بيرقदार التغيرات الواسعة التي تشهدها المملكة العربية السعودية في الفترة الأخيرة من خلال نظرية الاختيار الواقعي من قبل نماذج اتخاذ القرار.

المقال الثاني بعنوان «البحث عن حل للمأزق الفلسطيني: وساطة ألمانية تركية» يقترح فيه هاكان تشاليشير وساطة ألمانية تركية لحل المأزق الفلسطيني في مرحلة تزداد فيها الضغوطات والإملاءات بدلاً من المفاوضات لحل الأزمة الفلسطينية – الإسرائيلية.

المقال الثالث بعنوان «الجهاد في الإسلام وتلاعب المنظمات الإرهابية بمفهومه: نموذج القاعدة» يتناول فيه سليم كورت وألشاد رافييف من خلال نموذج تنظيم القاعدة كيف تقوم المنظمات الإرهابية باستخدام مصطلح الجهاد في الإسلام وسيلة لتبرير أعمالها. المقال الرابع باللغة العربية بعنوان «الاستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد جورج والكر (دبليو) بوش 2001-2009» يتناول فيه واثق السعدون الاستراتيجية العسكرية للولايات المتحدة الأمريكية في عهد الرئيس الأسبق جورج دبليو بوش لاسيما تجاه منطقة الشرق الأوسط. المقال الخامس باللغة الإنجليزية بعنوان «القوة الإرشادية للسلوك الأخلاقي ودور الدين في استدامته: دراسة مقارنة من الناحية النفسية» يقدم فيه تحسين نزيير وصفا بولوط ولبانا ثاباسم الجزء الأول من بيانات حصلوا عليها نتيجة عدة دراسات متسلسلة حول علاقة الأخلاق بالدين.

المقال السادس بعنوان «استخدام الدبلوماسية العامة في السياسة الخارجية الإيرانية»، يتناول فيه محمد شاهين وسيد محمد سيدي أصل تأثير الدبلوماسية العامة التي تستخدمها إيران في بنية السياسة الخارجية لها. المقال السابع بعنوان «تأثير الأطراف الثالثة على العلاقات الصينية الإسرائيلية»، يسعى فيه إبراهيم أوزغور إلى توضيح تأثير الأطراف الثالثة في العلاقات الصينية الإسرائيلية. المقال الثامن بعنوان «الهجرة غير النظامية والأمن والسياسة: نموذجاً إيران وتركيا»، تقوم فيه بيلغهان ألاغوز وياسين دميركيران بتحليل مقارنة حول مشكلة الهجرة التي تواجهها كل من تركيا وإيران.

المقال التاسع بعنوان تحليل الدوافع في أنشطة التجسس: نموذج الجمهورية الإسلامية الإيرانية (1979-2019)، يقدم فيه محمد مراد تكك تحليل مقارنة للدوافع المحددة في أنشطة التجسس على إيران. المقال العاشر والأخير باللغة العربية بعنوان «السياسة التركية تجاه أزمة قطر وجيرانها: جمع القوة المتوسطة بين أدوات القوة الصلبة والناعمة» يناقش فيه محمود الرنتيسي موقع تركيا في النظام الدولي من خلال الموقف الذي اتخذته والسياسة التي اتبعتها تجاه الحصار المفروض على قطر من قبل بعض الدول العربية في يونيو/ حزيران 2017.

تقييم الكتاب في هذا العدد هو لكتاب «المجتمع المدني في الشرق الأوسط: الإمكانيات والقيود» والذي تمت مراجعته من قبل سرجان تشالشان وتحريره من قبل فليز جيجي أوغلو.

نتمنى لكم قراءة ممتعة.

Ortadoğu

E t ü t l e r i

MAKALELER

ARTICLES / مقالات

Bölgesel Liderlik Arayışı ve Suudi Arabistan: Farklılaşan Tehditler ve Yeni Dış Politika

Bora BAYRAKTAR*

Geliş Tarihi: 03/03/2020

*Kabul Tarihi:*30/04/2020

Atf: Bayraktar, B., “Bölgesel Liderlik Arayışı ve Suudi Arabistan: Farklılaşan Tehditler ve Yeni Dış Politika”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 1-34

Öz: Suudi Arabistan Arap Baharı da denilen, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da etkili olan bir dizi isyan dalgasından bu yana daha iddialı bir dış politika izlemektedir. Yeni ittifaklar kurarak, askeri güç kullanarak, kendi içinde gerçekleştirmeye çalıştığı siyasi ve sosyal reform denemeleriyle Suudi Arabistan dış politikasını yeniden biçimlendirmeye ve bölgede liderlik etmeye çalışmaktadır. Bahreyn’deki ayaklanmaya doğrudan müdahale, Yemen iç savaşına asker göndererek katılma, Katar’a yönelik abluka denemesi ve İsrail-Filistin sorunu ile arasına mesafe koyma, silahlanma politikası bu yeni politikanın uygulanmasına bazı örnekler olarak gösterilebilir. Bu makalede Suudi Arabistan’ın değişmekte olan dış politikasının gerekçeleri ve bunun bölgeye olası etkileri sistemdeki değişiklikler, iç siyasi faktörler ve gerçekçi seçim teorisi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, Basra Körfezi, Güvenlik, İran, jeopolitik.

* Doktor Öğr. Üyesi, Kültür Üniversitesi-TR, borabayraktar@yahoo.com, ORCID:0000-0003-4195-1665

The Bid for Regional Leadership and Saudi Arabia: Changing Threats and New Foreign Policy

Bora BAYRAKTAR*

Received: 03/03/2020

Accepted: 04/30/2020

Citation: BAYRAKTAR, B., “The Bid for Regional Leadership and Saudi Arabia: Changing Threats and New Foreign Policy”, *Middle Eastern Studies*, 12-1 (2020): 1-34

Abstract: Saudi Arabia has been pursuing a more assertive foreign policy since the start of uprisings in North Africa and the Middle East which are widely known as the “Arab Spring.” By forming new alliances, by using force in different conflict zones and by implementing reform in its domestic political and social structure, Saudi Arabia has been reformatting its foreign policy and seeking leadership in the region. Direct intervention in Bahrain’s uprising against the government, sending military troops to Yemen, implementing a blockade on Qatar, distancing itself from the Israeli-Palestinian question, and a new armament program are some examples of this new policy. In this article, the reasons of this change in Saudi foreign policy and its consequences for the region are analysed through regional systemic changes, domestic political factors and the theory of rational choice.

Keywords: Saudi Arabia, Security, Geopolitics, Iran, Arab Spring

* Asst.Prof., Istanbul Culture University,TR, borabayraktar@yahoo.com, ORCID:0000-0003-4195-1665

الإقليمية: التهديدات المتغيرة والسياسة الخارجية الجديدة

بورا بيرقدار*

تاريخ القبول: 2020/13/02

تاريخ الاستلام: 2020/09/05

للاقتباس: بورا بيرقدار، « المملكة العربية السعودية والبحث عن القيادة الإقليمية: التهديدات المتغيرة والسياسة الخارجية الجديدة»، دراسات الشرق الأوسط، 34-1: (2020) 12-1

المخلص

تتنهج المملكة العربية السعودية سياسة خارجية أكثر طموحاً منذ سلسلة موجات الانتفاضات التي أطلق عليها مسمى «الربيع العربي»، والتي كانت مؤثرة في شمال إفريقيا والشرق الأوسط. وتسعى السعودية لتشكيل سياستها الخارجية من جديد وأداء دور قيادي في المنطقة من خلال عقد تحالفات جديدة واستخدام القوة العسكرية وجهود الإصلاحات السياسية والاجتماعية التي تحاول القيام بها في الداخل. ومن بعض الأمثلة التي يمكننا أن نذكرها على سياساتها الجديدة هذه، هو التدخل المباشر في الاحتجاجات التي وقعت في البحرين وإرسالها الجنود للمشاركة في الحرب باليمن ومحاولة القيام بفرض الحصار على قطر والنأي بنفسها عن القضية الفلسطينية. هذه الدراسة تحاول تحليل أسباب هذا التغيير في السياسة الخارجية للمملكة العربية السعودية وعواقبه المحتملة على المنطقة من خلال التغييرات الجارية في النظام والعوامل السياسية الداخلية ونظرية الاختيار الواقعي.

الكلمات المفتاحية: المملكة العربية السعودية، الخليج العربي (خليج البصرة)، الأمن، إيران، الجيوسياسية.

* دكتور وعضو هيئة تدريس، جامعة اسطنبول كولتور، borabayraktar@yahoo.com، ORCID:0000-0003-4195-1665

Giriş

Uluslararası İlişkiler alanında dış politika analizi geleneksel olarak devleti merkeze alan, devletlerarası ilişkileri öne çıkaran, son dönemde iç politika ile iç içe geçmekte olan bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış politika analizi temelde devletler olmak üzere farklı aktörlerin uluslararası sistem içinde birbirleriyle ilişkilerini yönetme biçimlerinin değerlendirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Diplomasi, istihbarat, ticari ilişkiler ve kültürel etkileşimler bunun bir parçasıdır. Dış politika analizinin merkezinde karar alma süreçleri, karar alıcılar ve onların bu kararlarını etkileyen iç ve dış faktörler ile bunların sonuçlarının değerlendirilmesi vardır.¹

Realist görüş devlet odaklı dış politika analizinde “ulusal çıkar” odaklı değerlendirme yapar ve gücü devletin dış politika yapımındaki en önemli etken olarak görür. Devletlerin kapasiteleri, maddi imkanları, coğrafi konumları, nüfusu, kaynakları ve diğer devletlere göre göreceli gücü dış politika kararlarını belirler. Kenneth Waltz dış politikanın diğer devletlerin varlığı ve etkileşimi ile şekillendiğini, Immanuel Wallerstein ise dünya sisteminin devletlerin davranışlarını belirlediğini belirterek sistemik etkinin ağırlığına vurgu yapmışlardır. Yapısalcılar (Structuralists) yapının, aktörlerin kararlarını sınırladığını vurgulamışlardır.² Ancak bu yaklaşımlar dış politika analizinin tam olarak yapılabilmesi için yeterli değildir. Bir devletin dış politikasını anlayabilmek için bazı kararların neden ve nasıl alındığının da bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle karar alıcının, içinde bulunduğu ortamın, dünya görüşünün, algılarının ve inançlarının da bilinmesi gerekmektedir.³ Bu konuda Robert Jervis, Margaret ve Harold Sprout gibi Davranışçılar sadece dış politika kararlarını ve sonuçlarını değerlendirmekle kalmamış, kişilerin rolünün ve etkisinin de analizi üzerinde durmuşlardır. Bu yaklaşım sonucu ortaya çıkan Rasyonel Seçim Teorisi olarak da bilinen yöntem, karar alıcıların karar alma mekanizmasının dayattığı politikalar yerine kendi kişisel çıkar ve beklentileri doğrultusunda da hareket edebildiğini ortaya koymaktadır⁴ Daha doğrusu karar alıcılar önelerindeki tüm verileri analiz ederek bunlar içinden en uygun seçeneği tercih etme yoluna gitmektedirler. Kenneth Boulding dış politika yapım sürecinde karar alıcıların inançları, önyargıları ve düşünce kalıplarının şekillendirdiği imajların da dış politika yapımında en önemli rolü oynadığını savunmaktadır.

1 Chris Alden and Amnon Aran, *Foreign Policy Analysis: New approaches*, (London and New York: Routledge, 2017), 3.

2 Jean-Frédéric Morin and Jonathan Paquin, *Foreign Policy Analysis, A Toolbox*, (Palgrave, 2018), 315-317, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-61003-0>

3 David J. Singer, “The Levels of Analysis Problem in International Relations,” in *International Politics and Foreign Policy*, ed. J. N. Rosenau, (New York: Free Press, 1969), 20–29

4 İbid., 6

Dış politika yapımında bireylerin etkisi olmakla birlikte güvenlik ve dış politika konularında kurumsal yapıların, dışişleri bakanlığı, savunma bakanlığı ve ordu içerisindeki asker sivil bürokrasinin etkisi de göz ardı edilemez. Bu nedenle karar alma sürecinde bireyler ve kurumlar arasındaki etkileşim de değerlendirilmelidir.

Günümüzde kamuoyunun görüşü, yaklaşımı ve inançları, yürütülen dış politikaya destek alınması gereği göz önüne alındığında, iç politika ile dış politika arasındaki çizginin giderek belirsizleştiği gözlemlenmektedir. Pluralistler devlet, devlet altı ve devlet dışı aktörler klasik anlamda bir dış politika karar alımı konusunda karar alma süreçlerini nasıl etkilediğini açıklamakta, Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) ve çok uluslu şirketlerin dış politika yapımında etkili olabildiğini savunmaktadırlar. Ulusaşırı çevresel faktörler de bu anlamda belirleyici olabilmektedirler.

Bir ülkenin iç politik yapısının ve hükümet sisteminin dış politikası ile doğrudan bağlı ve etkili olduğu da kabul gören bir yaklaşımdır. Devletlerin her şeye rağmen dış politikada tekil kararları yoktur. Genel olarak bir hareket tarzı ve dış politik davranış sergiledikleri belirtilebilir. Bu tarzın ya da dış politik yaklaşımın bilinmesi o ülkenin alacağı kararları, öngöründe etkili olabilmektedir. Ancak zaman zaman sistemik değişimler farklı davranışlara neden olabilmektedir.

Dış politika kararları boşluk içinde alınmaz. Atılacak adımlar belli girdiler (tehdit, bilgi, değerler ve olgular) üzerinden belirlenir. Dolayısıyla bir ülkenin dış politikası tespit edilirken hangi faktörlerden etkilendiğine, karar vericilerin ne gibi değerlendirme ve algılama içinde olduğuna da bakmak gerekmektedir. Dış politika kararları çoğu zaman dışarıdan gelen etkilere karşı bir yanıttır ve uzun vadeli vizyon ve planlama gerektirmektedir. Ancak dış politikada değişim de söz konusudur. Karar alma ortamındaki, karar vericilerdeki ve sistemdeki değişimlere bağlı olarak yeni bir planlama ihtiyacı dış politikada değişime neden olabilir. David Welch, *A Theory of Foreign Policy Change* (2005) adlı eserinde karar alıcıların statüko ile korkularının, endişelerinin, acı verici kayıp olasılıklarının dış politikayı değişime zorladığını anlatmaktadır. Burada bürokrasi ya da yerleşik düzenin üst karar alıcıların değişim çabasına direnmesi yine karar alım sürecini etkileyebilmektedir. Temelde dış politika yapımında iki tür değişkenden bahsedilebilir: Süreklilik gösteren hatta sabit olan yapısal değişkenler dış politika kararlarını uzun vadeli etkilemektedirler. Bunlar coğrafi konum, tarihi tecrübeler, kültürel altyapı, ekonomik ihtiyaçlar, ulusal hafıza ve diğer ülkeler hakkında önyargılar gibi unsurlardır. İkincisi konjonktürel yani iç ve dış gelişmelere göre değişim gösterebilen dinamik;

savaş, göç ve bir güç dengesinde değişim yaşanması gibi değişkenlerdir⁵ Bu gibi tehdit ve değişkenlere karşı devletler ittifaklar kurarak, işbirliği geliştirerek, kapasite arttırarak politikalar geliştirebilirler. Steven David karar alıcıların çoğu zaman iç ve dış tehditlerin hangisinin ağırlık kazandığına göre ittifaklar yapabildiğine dikkat çekmiştir. Steven David'in 1991'de Üçüncü Dünya ülkelerinin hareketlerini değerlendirerek geliştirdiği, her yöne dengeleme (omni-balancing) kavramı⁶ Ortadoğu siyasetinde sıklıkla başvurulan yöntemlerden biridir.

Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan'ın dış politikası bu veriler ışığında incelendiğinde, son yıllarda daha iddialı bir dış politika söylemi ve uygulamasından söz etmek mümkündür. Soğuk Savaş yıllarında, İran Devrimi'ne kadar ABD'nin Sovyet Rusya'ya karşı yürüttüğü çevreleme politikasının bir katılımcısı olan Suudi Arabistan, Nixon'ın Çifte Sütun politikasının⁷ İran'la birlikte hayati bir parçası olmuştur. Suudi Arabistan 1979 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline karşı çıkan güçlerden biri olmuş, bölgesel ilişkilerinde İsrail karşıtı, Arap ülkeleriyle birlikte hareket eden orta ölçekli bir petrol ülkesi olarak yoluna devam etmiştir. Sovyet işgaline karşı koyuş buradaki vekalet unsurlarına para, insan ve silah sağlanması şeklinde olmuş, doğrudan bir müdahale söz konusu olmamıştır. 1991 Körfez Krizi'nde, 2003'teki ABD'nin Irak işgalinde Washington yönetimi ile birlikte hareket etmiştir. İttifakların içinde yer almakla birlikte, güç kullanımı konusunda çekingen bir tavır içinde bulunmuştur. Bu savaşlara katılımı, genelde topraklarındaki üsleri kullandırtma şeklinde olmuş, ordu çatışmaya sokulmamıştır. Riyad yönetimi, etkinliğini daha çok petrol siyaseti ve bunun sağladığı finansman gücü üzerinden elde etme arayışında olmuş, İslam devrimini ihraç etmeye çalışan İran'a karşı ideolojik karşı koyuş arayışında olmuştur. Özetle Suudi Arabistan Soğuk Savaş yıllarında ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden ABD'nin üstünlüğünün sorgulanmadığı ilk dönemde; ABD ile yakın işbirliği içinde olan, bununla birlikte Arap dünyasını ilgilendiren konularda, Arap dünyası ile birlikte hareket eden, Irak, Mısır, Libya ve Suriye gibi ülkelerin önüne geçmeyen bir siyaset izlemiştir.

Ancak Suudi Arabistan 2011 yılından itibaren dış politikasında farklı bir tutum içine girerek, doğrudan güç kullanımı konusunda daha istekli bir politika izlemeye başlamıştır. Bahreyn ve Yemen'de askeri güç kullanımına yö-

5 Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs," *Middle Eastern Studies*, no.4, (October, 1999):155

6 Steven David, "Explaining Third World Alignment," *World Politics* 43, no.2, (1991): 233-256

7 Çifte sütun politikasına dair daha detaylı bilgi için Charles W. Kegley, Jr. Eugene R. Wittkopf, *American Foreign Policy*, St. Martin's Press: New York, 1996, 91-94. Douglas Little, *American Orientalism*, University of North Caroline Press: Chapel Hill and London, 2004, 137-146

nelmiş, Körfez Bölgesi'nde İran karşıtı güçlü bir askeri ittifak kurma çabasına girişmiştir. Bu yeni yaklaşımda Mısır ile ilişkiler önem kazanmış, işbirliğinin stratejik düzeye çıkarılmasına çalışılmıştır. İsrail ile ilişkiler konusunda daha açık ve istekli görünen Suudi Arabistan, ABD ile de ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu ittifakların önünü açabilmek için de içeride yerleşik düzeni değiştirmeye yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır.

Suudi Arabistan dış politikasının bu şekilde yönlendirilmesinde yukarıda söz edilen bölgedeki gelişmelerle açıklanabilecek yapısal değişkenler kadar konjonktürel değişkenlerin de etkisi olmuştur. Tehdit algılarının bu şekilde farklılaşmasına ek olarak ülke yönetimindeki gelişmeler de bu politika değişikliğinin hızlanmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın kurucusu Kral Abdülaziz Bin Saud'un oğullarından oluşan yönetici elitin son temsilcilerinden Kral Selman, 21 Haziran 2017'de oğlu Muhammed Bin Selman'ı Veli-aht Prens olarak ilan etmiştir.⁸ İş başına geldikten sonra Veli-aht Prens, karar mekanizmasındaki hanedan üyelerini yolsuzluk soruşturmaları kapsamında tek tek görevden uzaklaştırmıştır.⁹ 4 Kasım 2017'de başlayan soruşturmalar kapsamında milyarder işadamı Prens El Velid Bin Talal, Eski Savunma Bakan Yardımcısı Prens Fahd bin Abdullah, Eski Veli-aht Prens Muhammed Bin Nayef, Suudi Arabistan Ulusal Muhafızları eski Komutanı Prens Mutaib Bin Abdullah gibi isimler Ritz Carlton Oteli'nde alıkonulmuş, sonra ev hapsi gibi uygulamalarla etkisiz hale getirilmiştir.¹⁰ Muhammed Bin Selman, bu yolsuzluk soruşturması sayesinde ülkenin kontrolünü büyük ölçüde ele alarak yeni bir siyaset uygulayabilmek için önünü açmıştır.¹¹ Prens Bin Mukrin'i taşıyan helikopterin aynı günlerde düşmesi de kuşkuyla karşılanmıştır.¹² Bu tutuklamalarla Muhammed Bin Selman Suudi Arabistan politikalarını belirleyen yegane isim olarak öne çıkmıştır.¹³ Yolsuzluk iddiaları ve soruşturmaları araçsallaştırılarak yönetim kademelerinde değişiklik yapılmış, yeni siyasetin

8 "Mohammed Bin Salman named Saudi Arabia's Crown Prince," *Al Jazeera*, 21.06.2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/06/saudi-arabia-appoints-king-salman-son-crown-prince-170621033707437.html>, erişim: 15.01.2020

9 "Saudi Crown Prince to head new committee to combat corruption," *Al Arabiya*, 4.11.2017, <http://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2017/11/04/Saudi-Crown-Prince-to-head-a-new-committee-to-combat-corruption.html>

10 David D. Kirkpatrick, "Saudi Arabia Arrests 11 Princes, Including Billionaire Alwaleed bin Talal", *The New York Times*, 4.11.2017, <https://www.nytimes.com/2017/11/04/world/middleeast/saudi-arabia-waleed-bin-talal.html>

11 Danielle Pletka, "What just happened in Saudi Arabia? the weekend purge explained", 8.11.2017, *Newsweek*, <https://www.newsweek.com/what-just-happened-saudi-arabia-weekend-purge-explained-705617>

12 "Saudi Purge: Reports claim Prince Muqrin helicopter did not crash, was shot down," *India Today*, 9.11.2017, <https://www.indiatoday.in/world/story/saudi-arabia-prince-bin-mugrin-helicopter-crash-crown-prince-mohammed-bin-salman-1082661-2017-11-09>

13 "Saudi Arabia's unprecedented shake-up," *The Economist*, 5.11.2017, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/11/05/saudi-arabias-unprecedented-shake-up>

uygulanmasına direnç oluşturabilecek, eski düzeni devam ettirmeye çalışacak çevreler devre dışı bırakılmıştır.

I. Ortadoğu'da Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, Arap Yarımadası'nın büyük bir bölümüne hakim olan, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e uzun kıyıları bulunan, OPEC verilerine göre dünyanın kanıtlanmış petrol rezervleri bakımından Venezüela'nın ardından, 266,21 milyar varillik rezerv ile en büyük ikinci ülkesidir.¹⁴ Ayrıca doğal gaz kaynakları bakımından da 8,6 trilyon metre küplük kanıtlanmış rezervi ile dünyanın 5. büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir.¹⁵ 2010 yılında düzenlenen, 27 milyon 236 bin olarak sonucu belirlenen nüfus sayımı temel alınarak yapılan tahminlere göre yaklaşık 30 milyon kişinin yaşadığı Suudi Arabistan¹⁶, Ortadoğu'nun önemli aktörlerinden biridir. İslam dininin doğduğu Mekke ve Medine kentlerini barındırması dolayısıyla Suudi Arabistan yönetimi İslam dünyası üzerinde liderlik iddiasında bulunmaktadır. Bu konuda devlet düzeyinde en büyük meydan okumayı İran İslam Cumhuriyeti'nden algılamaktadır.

Suudi Arabistan'ın karar mekanizmasını geleneksel olarak yönetici Ebu Suud ailesinin ileri gelenleri, dini yerleşik düzenin temsilcileri ve ekonomi eliti oluşturmaktadır. Bu yapı petrol gelirlerinin sağladığı refah ile nüfusun fonlanmasına dayalı olarak ayakta durmaktadır. Gause, yakın dönemde bu üçlemede Ebu Suud ailesinin siyasi olarak daha ön plana çıktığını, yönetici elitin bürokrasiye, ekonomi elitinin ise lobiye dönüşüverdiğini savunmaktadır.¹⁷

Suudi Arabistan dış politikası büyük ölçüde Batı yanlısı, daha da açık ifade etmek gerekirse ABD yanlısı olarak nitelendirilebilir. Bu politika İkinci Dünya Savaşı ile birlikte daha da netleşmiştir. Savaş öncesi politikasını tarafsızlık olarak belirleyen Suudi Arabistan, dinsizlikle eş değer gördüğü Sovyet komünizmine karşı giderek ABD liderliğindeki ittifaka yanaşmış, 1945 yılında tarafsızlık konumunu bırakmış ve Nazi Almanyası'na savaş ilan etmiştir. Bundan sonra Suudi Arabistan Batı ile güvenlik ilişkisi içine girmiştir. 1943 yılında Amerikan Başkanı Roosevelt'in Suudi Arabistan savunmasının ABD

14 "OPEC yıllık İstatistik Bülteni 2017," OPEC, erişim: 14.7.2019, http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

15 "World Fact Book," CIA, erişim: 14.07.2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-fact-book/rankorder/2253rank.html>

16 "Detailed results of Census 2010" General Authority of Statistics, Kingdom of Saudi Arabia, erişim: 14.07.2019, https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/en-census2010-dtl-result_2_1.pdf

17 F. Gregory Gause III, "Fresh Prince: The Schemes and Dreams of Saudi Arabia's Next King," *Foreign Affairs*, (May/June 2018): <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2018-03-19/fresh-prince>

için hayati bir mesele olduğunu ilan etmesinin ardından Yalta Konferansı dönüşü Kral Abdülaziz Bin Saud ile Süveyş'te demirli USS Quincy gemisinde görüşmüş ve Suudi Arabistan-ABD ittifak ilişkilerinin temelini atmıştır. Bundan sonra Suudi Arabistan, İran ile birlikte Soğuk Savaş'ta ABD'nin Basra Körfezi hakimiyetinin iki önemli unsurundan biri olmuştur. Vietnam savaşında sıkışan ve müttefiklerinin sorumluluk almasıyla ABD'ye nefes aldırma-yı hedefleyen Nixon Doktrini'nin bir parçası olarak İran ile birlikte "Çifte Sütun" politikasının bir ayağını oluşturmuştur. Nixon'ın 1969 yazında Guam Adası'nda ilan ettiği bu doktrin ile Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin Sovyet yayılmacılığına karşı destekleneceğini açıklamıştır. Bu sayede Suudi Arabistan, güvenlik konularında ABD şemsiyesi altına girerken ekonomik olarak petrol ticareti üzerinden Batı ile ilişkilerini derinleştirmiştir. Bu durum bölgede stratejik kırılmaların yaşandığı 1979 yılına kadar sürmüştür.

1979 yılı Ortadoğu'da dört stratejik kırılmaya sahne olmuştur. Bunların ilki İran İslam devrimi ile Batı yanlısı Şah Rıza Pehlevi yönetiminin devrilmesi ve ABD açısından çok önemli bir müttefikin kaybedilmiş olmasıdır. İran devrimiyle Nixon Doktrini'nin 'Çifte Sütun' politikasının bir ayağı çökmüştür. İkinci kırılma Camp David barışı ile İsrail ile Mısır arasındaki savaşın son bulmasıdır. Böylece Mısır İsrail karşıtı söylem ve çabaların liderliğini bırakarak geriye çekilirken ABD daha güçlü bir biçimde Ortadoğu sahasına girmiştir. Üçüncü kırılma Suudi Arabistan'da Cuheyman El Uteybi'nin liderliğinde gerçekleşen Kâbe baskınıdır. Olayın Suudi Arabistan'ın iç dengeleri üzerinde, daha katı bir İslami anlayışın ülkeye egemen olmasında ve İran İslam ideolojisi ile rekabete girmesinde büyük etkisi olmuştur. Dördüncü kırılma 25 Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalidir. Sovyet işgali Suudi Arabistan'ın ABD nezdinde önemini arttırmıştır. Suudi Arabistan işgale karşı direnişin önemli üslerinden biri haline gelmiştir. Bu olaylar Suudi Arabistan'ın da içinde bulunduğu bölge dengelerini ve Suudi Arabistan dış politikasını yakından etkilemiştir.

2. Suudi Arabistan'ın Dış Politika Öncelikleri

Yukarıda bahsi geçen dönemde Suudi Arabistan dış politikası yapımında iki temel konu öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi ülkenin dış güçlerin hegemonyasından korunması, ikincisi Suudi Arabistan rejiminin istikrarının sağlanması ve varlığının sürdürülmesidir. Burada sözü geçen dış güçler ağırlıklı olarak Arap dünyasının liderliğine oynayan Irak, Suriye gibi devletlerdir. Ayrıca ülkenin yanı başındaki 1980-1988 İran-İrak savaşı, Yemen'deki iç karışıklıklar dikkatle izlenmiştir. Suudi Arabistan petrol ticaretinin kesilmemesini

ve statükonun korunmasını öncelikli dış politika hedefleri olarak belirlemiştir. Bu amaçla Riyad yönetimi, uluslararası düzeyde ABD ile stratejik ittifakın sürdürülmesini, Suudi Arabistan'ın bir petrol gücü olarak konumunu devam ettirmesini; bölgesel düzeyde güçlü Arap komşularla dengenin sağlanmasını ve son olarak Arap Yarımadası düzeyinde Yemen ve diğer krallıklar üzerinde baskın konum elde edilmesini hedeflemiştir.¹⁸ ABD ile ittifak, askeri ve ekonomik açıdan Suudi Arabistan'a bölgesel rakipleri karşısında güvence sağlamış ama Batı ile bu yakın işbirliği Arap dünyasında ve içerde sert eleştirilere yol açmıştır. Petrol piyasasındaki etkinlik de çoğu zaman Riyad'ın bölgesel ve uluslararası baskı altına girmesine neden olmuştur.

Suudi Arabistan'ın dış politika ve güvenlik öncelikleri başlarda bu şekilde, yani rejim güvenliği ve devletin bağımsızlığı şeklinde tespit edildikten sonra 2010'lu yıllarda ise; makalenin ana tezi olan daha iddialı ve doğrudan güç kullanımına yönelik dış politikanın oluşmasında bölgedeki güvenlik ortamının değişimi önemli rol oynamıştır. Bu yapısal değişimde iki ana konunun öne çıktığı söylenebilir: Birincisi ABD 2003 yılında Irak'a müdahalesi ile Baas rejiminin devrilmesi ve artık bir askeri tehdit olmaktan çıkması üzerine, nükleer programını geliştirmekte olan İran'ın, bölgedeki etkinliğini Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri aleyhine arttırmasıdır. Bu durum 2009 yılında işbaşına gelen Amerikan Başkanı Barack Obama'nın İran ile diyalog arayışları ve Tahran üzerindeki baskıyı hafifleten bir yaklaşım içine girmesiyle birlikte Suudi Arabistan için daha da sıkıntılı bir hal almıştır. Sonrasında Arap isyanlarının yayılarak rejimleri devirmesi, 2011'de patlak veren Suriye iç savaşı ve Yemen'deki karışıklıklar Riyad yönetimi açısından endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan dış politikasının adeta mihenk taşı olan ABD ile ilişkiler, Amerikan Kongresi'nde 11 Eylül saldırılarının mağdurlarının Suudi Arabistan aleyhinde girişim başlatmasının önünün açılması ile krize sürüklenmeye başlayınca, Suudi Arabistan'ın tehdit algısı derinleşmiştir. Tunus'ta başlayarak tüm Arap dünyasına yayılan ve Arap Baharı olarak da adlandırılan sokak hareketlerinin rejimleri devirmesi, bu dalganın Suudi Arabistan'a da etki edeceği endişesi, rejim güvenliği açısından ciddi soru işaretleri doğurmuş, Riyad yönetimi aktif bir biçimde bu gelişmelere karşı pozisyon belirlemeye yönelmiştir. Bu iki konu yani İran tehdidi ve rejim güvenliği dış politika yapım sürecinde belirleyici rol oynamıştır.

18 F.Gregory Gause III, "The Foreign Policy of Saudi Arabia," in *Foreign Policies of the Middle East States*, ed: Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami (Colorado: Rienner, 2002), 193

2.1. İran tehdidi

Suudi Arabistan'ın İran'ı bir tehdit olarak değerlendirmeye başlaması 1970'li yıllara kadar uzanmaktadır.¹⁹ Bu tarihe kadar Suudi Arabistan ve İran için ortak bir tehdit bulunmaktaydı. Bu tehdit Irak'tı. Şah döneminde İran'ın silahlanma programı tehdit olarak değerlendirilmekle beraber asıl endişe, İran Devrimi ile Tahran yönetiminin farklı bir yönelime girmesi ve Batı ile ilişkilerini sertleştirilmesi ile hissedilmeye başlanmıştır. Suudi Arabistan, rejimin devamı açısından kendi İslami anlayışını bölgeye yayarak, güvenlik konusunu Batı ile ilişkiler üzerinden çözmeye çalışmıştır. Burada İran İslam Cumhuriyeti'nin Batı karşıtı söylemi Suudi Arabistan üzerinden bir baskı unsuru olarak öne çıkmıştır.

Suudi Arabistan, İran'ı dört açıdan tehdit olarak görmektedir. Birincisi İran'ın askeri kapasitesidir. İran askeri kapasitesi sayesinde Suudi Arabistan'a doğrudan ve dolaylı tehditler yöneltebilmektedir. İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kontrol etmesi, sadece Suudi Arabistan'ın değil tüm Körfez ülkelerinin enerji ticareti güvenliğini baskı altında tutmaktadır. Bu tehdit İran'ın nükleer programının ortaya çıkması ve nükleer silah elde etmeye çalıştığı iddiası ile katlanmıştır. İkincisi ideolojik tehdit algısıdır. Gerek İran gerekse Suudi Arabistan kendilerini İslam dünyasının lideri şeklinde konumlandırmaya çalışmaktadır. Suudi Arabistan kutsal yerleri kontrol etmesi ve haccın organizatörü olması dolayısıyla bu iddianın arkasındadır. Ayrıca yüksek petrol gelirlerinden ayrılan fonlarla İslam'ın Suudi versiyonu çeşitli yayınlarla, okullar, vakıflar ve bunlar üzerinden oluşturulan ilişki ağlarıyla bölgeye yayılmaya çalışılmaktadır. İran ise İslam Devrimi üzerinden siyasal İslamcı olarak tanımlanan gruplara ilham kaynağı olmakta, Şii nüfusun bulunduğu bölgelerde etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. İran'ın ABD karşıtı söylemi Suudi Arabistan'ın ABD ile ittifakını sorgulaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Suudi Arabistan'ın İran ile ilgili üçüncü tehdit algısı Suudi Arabistan'da nüfusun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan Doğu vilayetlerindeki Şii nüfus üzerindeki İran etkisidir. El-Katif, El-Ahsa ve Dammam gibi Şii nüfusun yoğun yaşadığı yerler aynı zamanda Suudi Arabistan'ın en büyük petrol rezervlerinin bulunduğu bölgelerdir.²⁰ Bu bölgelerde zaman zaman protestolar ve gerginlikler yaşanması Riyad yönetimi tarafından, bunların arkasında İran'ın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

19 Basra Körfezi siyasetinde bölge aktörlerinin karşılıklı güvenlik algıları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Bilgehan Alagöz, "2003 Irak Savaşı Sonrası Basra Körfezi'nde Etkili Bir Unsur Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2016, Cilt: 5, Sayı: 2, ss.233-272.

20 Jon Schwarz, One Map Explains the Dangerous Saudi-Iranian Conflict, *The Intercept*, 6.01.2016. <https://theintercept.com/2016/01/06/one-map-that-explains-the-dangerous-saudi-iranian-conflict/10:36 p.m.>

Buradaki gerginlikler hem rejim güvenliği hem de petrol ekonomisinin güvenliği açısından tehdit olarak görülmektedir. Dördüncüsü İran'ın jeopolitik olarak Suudi Arabistan'ı ve Arap Yarımadası'nı kuşatma girişimleridir. Suudi Arabistan İran kaynaklı çevreleme çabalarını kırmayı hedeflemekte, Körfez ülkeleri ve Mısır ile safları sıkılaştırmayı amaçlamaktadır.

Tarihsel olarak Suudi Arabistan'ın İran'ı askeri bir tehdit olarak değerlendirmesi 1970'lerin ilk yarısından itibaren Şah Muhammed Reza Pehlevi'nin silahlanmaya büyük paralar ayırması ile başlamaktadır. İran'ın 1971 yılında Hürmüz Boğazı'nın kontrolünde büyük önem taşıyan Abu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarına asker çıkarması, Pers İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma yönündeki söylem ve adımları Suudi Arabistan tarafından endişeyle izlenmiştir. İran'ın Abu Musa Adası'nı silahlandırması ile Bandar Abbas ve Şah Bahar'da deniz üssü kurması bölgede genel bir hareketliliğe neden olmuş, Irak hükümeti buna aynı tarihlerde Ümmül Kasr'da askeri bir üs kurarak yanıt vermiştir. Suudi Arabistan ise ABD'den hava savunma sistemleri, F-15 savaş uçakları ve AWACS'lar satın alımına karar vermiştir. Suudi Arabistan yönetimi, Basra kıyısında Dahran'ın kuzeybatısında El Cubeyl'de bir donanma üssü kurarak Irak ve İran'ın hamlelerine karşılık vermeye çalışmıştır. Ayrıca Abu Dabi ile 1974, Kuveyt ile 1975 yılında mevcut sınır anlaşmazlıklarını çözmüştür.

Suudi Arabistan Hürmüz Boğazı'na olan bağımlılığını azaltabilmek ve İran tehdidine maruz kalmadan petrolünün hiç olmazsa bir bölümünü satabilmek için, 1287 kilometrelik Ghawar-Yanbu boru hattını 1977 yılında inşaaya başlamıştır. Sanayi bölgesi ve rafineri ile birlikte Kızıldeniz kıyısındaki bu proje 1983'te tamamlanmıştır.²¹ Aynı tarihte İran devrimi sonrası Tahran'ın Batı ittifakından kesin olarak ayrılması ile birlikte Körfez İşbirliği Konseyi (KİK); Umman, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin katılımı ile kurulmuştur. Riyad yönetimi ayrıca İran'ın dengelenmesi için silahlanma programı başlatarak 1975'te, 6,771 milyar dolarlık bir alım gerçekleştirmiştir.

İran Devrimi sonrası ABD bölgeye askeri olarak doğrudan girmiştir. ABD Başkanı Jimmy Carter'ın emriyle kurulan Acil Görev Gücü (Rapid Deployment Joint Task Force) 1983 yılında Amerikan Merkez Kuvvetler Komutanlığı'na (CENTCOM) dönüştürülmüştür. ABD böylece Basra Körfezi'nde İran'a karşı dengeleyici bir güç olarak yerleşmiş, Suudi Arabistan'a da güvenlik desteği sağlamıştır. 1988'de İran-Irak savaşının sona ermesinin ardından Irak lideri Saddam Hüseyin'in 1990 Ağustos'unda Kuveyt'i işgal etmesi bölgede tekrar genel bir güvensizlik duygusu oluşturmuştur. Suudi Arabistan

21 Pirouz Mojtahed-Zadeh, *Political Geography of the Strait of Hormuz*, (London: SOAS,1990), 40-43

ve diğer Körfez ülkeleri Irak'ın saldırganlığına karşı Amerikan güvenlik şemsiyesi altına sığınmışlardır.

İran'ın Suudi Arabistan için askeri tehdit olarak algılanmasında İran'ın son dönemde gelişen konvansiyonel askeri kapasitesi, Devrim Muhafızları'nın geliştirdiği asimetrik savaş kapasitesi ve İran'ın geliştirdiği füze sistemleri de rol oynamıştır. İran helikopter, modifiye savaş uçakları, radar sistemleri, zırhlı araçlar, İnsansız Hava Araçları (İHA) gibi pek çok askeri aracı kendisi üretmekte ve geliştirmektedir. Ayrıca 2003'ten itibaren Şahab, Gadr, Seccil, Fecr gibi kısa ve orta menzilli balistik füzeler yapılmıştır. İran, Rusya'dan aldığı S300 hava savunma sistemlerinin yanı sıra kendisi de Bavar-373 hava savunma sistemlerini üretmiştir.²² İran'ın silahlanması Suudi Arabistan'ın endişelerini arttırmakta ve dış politikasının yönünü de belirlemektedir. İran'ı dengelemek için Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri silah alımına yönelmekte, ABD ile daha yakın ilişkiler yürütmek durumunda kalmaktadırlar. Suudi Arabistan, ABD Başkanı Trump'ın ilk Ortadoğu turunu gerçekleştirdiği 2017 yılının Mayıs ayında Riyad'da 110 milyar dolarlık askeri anlaşma imzalamış, gelecek 10 yılda da 350 milyar dolarlık ek alımı da karara bağlamıştır.²³

Günümüzde İran asimetrik savaş kapasitesini özellikle Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen sahasında göstermektedir. İran'ın bölgesel etkisi Körfez ülkelerini rahatsız etmektedir. Suudi Arabistan bu nedenle kendi içindeki Şii bölgelerinde bir hareketlenme olmasından endişe etmektedir. İran özellikle Suriye savaşında asimetrik kapasitesini geliştirmiş, binlerce militanı silahlandırarak sahaya yerleştirmiş ve bunun üzerinden Ortadoğu'daki kapasitesini arttırmıştır. İran bu asimetrik savaş gücü ile İsrail ve ABD'yi caydırmak, Irak ve Lübnan'da pozisyonunu sağlamlaştırmak, buradaki güç dengesini lehine değiştirmek istemektedir.²⁴ Benzer bir durum Yemen için de geçerlidir. Yemen'de savaşan taraflardan biri olan Husiler, İran tarafından desteklenmektedir. İran Aden Körfezi'ndeki kritik önemdeki Bab-ül Mendep Boğazı'nı tıpkı Hürmüz'ü yaptığı gibi kontrol altına almak istemektedir.

İran, Suudi Arabistan'ın enerji ticareti güvenliği açısından da bir tehdit olarak algılanmaktadır. Rusya'nın 2004-2005 yıllarında Ukrayna ile yaşadığı doğal gaz krizinden sonra Avrupa'nın enerji güvenliği adı altında Rusya'ya

22 Fergus Kelly, "Iran's Bavar-373 Air Defense Missile System Passes All Initial Tests," *The Defense Post*, 6.01.2018. <https://thedefensepost.com/2018/01/06/iran-bavar-373-missile-defense-system-passes-tests/>

23 Mary Kay Linge, "Trump signs off on \$110B Arms Deal in Saudi Arabia," *New York Post*, 20.05.2017. <https://nypost.com/2017/05/20/trump-signs-off-on-110b-arms-deal-in-saudi-arabia/>

24 "Iran's New Way of War in Syria," *Understanding War*, erişim: 20.07.2019, www.understandingwar.org

alternatif arayışları hız kazanmıştır. Avrupa Birliği ihtiyacı olan doğal gazın yüzde 25'ini, petrolün de üçte birini halen Rusya'dan ithal etmektedir. Slovakia, Finlandiya, Polonya, Macaristan, Baltık ülkeleri ve Ukrayna neredeyse tamamen Rusya'ya bağımlı durumdadır. Avrupa'ya giden gazın yüzde 80'i Ukrayna, yüzde 20'si ise Belarus üzerinden gitmektedir. Bu Moskova'nın batıya karşı en önemli kozu olarak görülmektedir. Avrupa'nın bu durumu değiştirme çabasında Basra Körfezi'ndeki gazın ve özellikle de Pars doğal gaz rezervinin batıya taşınması büyük önem kazanmıştır. Burada İran-Katar ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet son derece önemlidir. İran, Irak ve Suriye üzerinden bir boru hattıyla Avrupa pazarına çıkmayı düşünmüş, buna karşın ABD ve Batılı müttefikleri kendi boru hattı projelerini masaya yatırmışlardır. Suriye iç savaşının çıkması bu iki rakip projeyi rafa kaldırırken projeler, Suriye iç savaşındaki çıkarların tanımlanması konusunda ipucu vermektedir.²⁵

İran'ın Irak'ta ve Suriye'de etkinlik kazanmaya çalışması, Hürmüz ve Bab-ül Mendep üzerinden Suudi Arabistan'ı sıkıştırmaya çalışması, Suriye, Lübnan üzerinden Doğu Akdeniz'e çıkış ve Süveyş Kanalı'na baskı yapması bu anlamda Suudi Arabistan açısından ciddi bir jeopolitik risk olarak görünmektedir. İran'ın Lübnan'da Hizbullah'ı desteklemesi, bu ülkedeki etkinliğini arttırması, özellikle 1990'lardan sonra Filistin sorununa Filistin İslami Cihadı ve Hamas üzerinden müdahil olması İslam dünyasında liderlik kavgası olduğu kadar Doğu Akdeniz mücadelesinin de bir parçası olarak değerlendirilebilir. Suudi Arabistan bu jeopolitik tehdidi aşağıda açıklanacağı gibi Körfez'de, Yemen'de ve Mısır'da müttefikleriyle ittifak yaparak, gereğinde askeri güç kullanarak aşma çabasıdadır.

İran'ın nükleer programı da Suudi Arabistan açısından tehdit olarak algılanmaktadır. 2002 yılından itibaren İran'ın, nükleer programını "aşırı bir şekilde" ilerlettiği haberleri sonraki yıllarda uluslararası siyasetin ve Ortadoğu'nun en önemli gündem maddelerinden biri haline dönüşmüştür.²⁶ Bu durum Suudi Arabistan'ın İran kaynaklı tehdit algılarına bir yenisini eklemiştir. 16 Haziran 2003'te Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) Başkanı Muhammed El Baradei'nin İran'ın şeffaflık konusunda iş birliği içinde olmadığı ve bazı nükleer materyal ve faaliyetler hakkında açık bilgiler vermediği konusundaki raporu,²⁷ Tahran'ın nükleer silah üreteceği yönündeki endişeleri arttırmıştır. Suudi Arabistan bu duruma karşı da bir dengeleme hareketi içine girme potansiyeli taşımaktadır.

25 Ahmed Mahdi, "Energy competition in the Middle East," *Al Ahram Weekly*, erişim: 10.05.2018. www.weekly.ahram.org.eg/News/19227.aspx

26 "Report: Iran has extremely advanced nuclear program", *CNN*, erişim: 10.05.2018. <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/03/09/iran.nuclear/>

27 Mohamed El Baradei, Introductory Statement to the Board of Governors, *IAEA*, erişim: 11.05.2018. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/introductory-statement-board-governors-47>

2.2. Rejim güvenliği

Suudi Arabistan’da yöneticilerin dış politika yapımında bağımsız karar alabilme, ülkenin güvenliğini sağlama gibi önceliklerinden biri de yerel düzeyde rejim güvenliğinin sağlanması olduğu belirtilmişti. Suudi Arabistan açısından rejimin meşruiyeti ve kimliğinin korunması hayati önem taşımaktadır. Devlet bürokrasisinin ve kamuoyunun çok da etkili olmadığı Suudi Arabistan bu anlamda 1979’da iki büyük kriz yaşamış ve bunlar sonraki yıllarda devletin kodlarının oluşmasında dönüm noktası olmuştur. Bunlardan ilki 30 Kasım 1979’daki Aşura anmalarında İran devriminin dini lideri Ayetullah Humeyni’nin posterlerinin Şii nüfusun yoğun yaşadığı El-Katif’te açılması olayıdır. İran devriminin Şii gücünü ve kimliğini desteklemesi olarak yorumlanan bu olaya hükümetin verdiği sert tepki, şiddet olaylarına neden olmuştur. Yaşanan olaylarda 17 kişi hayatını kaybetmiş, 200’den fazla Şii gösterici de tutuklanmıştır.²⁸ İkincisi ise, Hicri 1400 yılının ilk günü yani Muharrem ayının ilk sabahında 20 cenaze içerisinde Kâbe’ye silah sokan Cuheyman El Uteybi ve adamlarının Kabe’yi ele geçirmesi ve burada bir direniş başlatması olayıdır. 4 Aralık 1979’a kadar süren kuşatma zor kullanılarak bastırılmış olup, çatışmada 127 Suudi Arabistan askeri ölümlenirken 461’si yaralanmıştır. Rejimin İslami olmadığını savunan ve “kafir” olduğunu iddia ederek, Cuheyman’ın kayınbiraderi Muhammed El Kahtani’nin mehdî olduğunu öne süren saldırganlardan 117’si de bu çatışmada öldürülmüştür. Cuheyman ve beraberindeki toplam 63 kişi ise idam edilmiştir.²⁹ Bu iki olay sonraki yıllarda Suudi Arabistan rejiminin içeriden kaynaklı en büyük iki güvenlik tehdidinin belirleyicisi olmuştur. Suudi yönetimi Şiiilerin yaşadığı bölgeyi güvenlik açısından hassas bölge ilan ederek buradaki siyasi hareketleri denetim altında tutarken, Kâbe baskınından sonra gazetelerde kadın fotoğraflarının yayınlanmasının yasaklanması, eğitimin daha sıkı İslami kurallara göre düzenlenmesi gibi adımlar atılmıştır.³⁰

Rejim güvenliği açısından bir başka ciddi sorun da, 1990 yılında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i işgal etmesi ile ortaya çıkmıştır. Irak’ın Kuveyt’ten çıkarılması amacıyla düzenlenen ABD liderliğindeki koalisyonun 1991 yılındaki müdahalesi Saddam Hüseyin tehlikesini bertaraf ederken, Irak’a müdahale için bölgeye konuşlandırılan Amerikan birliklerinin Suudi Arabistan’a girmeleri bu ülkedeki kökten dinci grupların itirazlarına ve tepkilerine neden olmuştur. O günlerde Afganistan’da savaştan bir “mücahid” olarak bilinen daha sonra El-Kaide terör örgütünün lideri olarak tanınacak

28 Robert Legacy, *Inside The Kingdom*, (New York: Penguin: 2010), 39-45

29 Legacy, “Inside the Kingdom”, 22-35

30 Legacy, “Inside the Kingdom”, 47-51

olan Usame Bin Ladin, Suudi Arabistan yönetimine 540 bin Amerikan askerine kapıları açacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Savunma Bakanı Prens Sultan ile görüşerek 100 bin kişilik kuvvetiyle Irak'a karşı Suudi Arabistan'ı savunabileceğini söyleyerek gayrimüslim askerlerin kutsal topraklara sokulmaması gerektiğini savunmuştur.³¹ Bin Ladin, bu talebinin dikkate alınmamasından sonra Suudi Arabistan'ın güvenlik konularında ABD'ye bağımlılığını kamuoyu önünde açıkça eleştirmiş, yabancı askerlerin ülke dışına çıkmasını ve üslerin kapatılmasını savunmuştur. Bu durum, hükümet karşıtı kökten dinici grupların rejimin meşruiyetini sorgulamalarının yolunu açmıştır. Rejimin güvenliği için tehdit olarak görülmeye başlanan Ladin, ülke dışına çıkmak zorunda kalmış ve sonrasında vatandaşlıktan da atılmıştır.

ABD ile kurulan bölgesel güvenlik ilişkileri rejimin güvenliğini sağlamak için de kullanılmıştır. Kral Fahd, Kuveyt'in işgalinden hemen sonra krallığın en üst düzey dini otoritesi olan Şeyh Abdelaziz ibn Baz'dan fetva olarak Müslüman olmayanların İslam'ın kutsal mekanlarını koruyabileceği iznini almıştır. Ardından ABD komutasındaki 230 bin kişilik koalisyon ordusu Suudi Arabistan'a konuşlanmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan Çin, Sovyetler Birliği ve İran ile diplomatik ilişki kurmuştur. Böylece sadece Suudi Arabistan'ın korunması değil, aynı zamanda Kuveyt'in kurtarılması ve Saddam Hüseyin'in devrilmesi için ABD ile iş birliğine girilmiş olmuştur. Ayrıca ABD'nin, 1991 yılında başlatmış olduğu 36. paralelin kuzeyi ve 32. paralelin güneyindeki Uçuşa Yasak Bölge uygulaması için de Suudi Arabistan'da 5 bin kişilik bir gücü kalıcı olarak konuşlandırılmıştır. Güney Gözlem Operasyonu (Operation Southern Watch) ile Amerikan Merkez Kuvvetler Komutanlığı'na bağlı 5. Filo'nun bu bölgedeki petrol akışının "güvenliğini sağlaması" üzerinden bölgeye yerleşmesi de yoğun muhalefetle karşılaşmıştır. Bunlar Usame Bin Ladin'in gözünde şeriatın çiğnenmesi olarak değerlendirilmiştir. Bin Ladin bu durumu hayatının en şok edici olayı olarak nitelendirmiş ve Suudi topraklarındaki Amerikan üslerini hedef almaya başlamıştır. 1998'de Mısırlı Ayman ez-Zevahiri ile birlikte "Yahudi ve Haçlılara Karşı Dünya İslami Cephesi"ni kurarak ABD ve müttefiklerine savaş ilan etmişlerdir.³² Bu da Suudi Arabistan rejimi için en büyük tehditlerden biri olarak öne çıkmıştır.

11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren 19 teröristten 15'inin Suudi Arabistan vatandaşı olması da Suudi rejimini zor bir duruma sokmuştur. Wikileaks bel-

31 Douglas Jehl, "Holy War lured Saudis as Rulers Looked Away", *New York Times*, 27.12.2001. <https://www.nytimes.com/2001/12/27/world/a-nation-challenged-saudi-arabia-holy-war-lured-saudis-as-rulers-looked-away.html>

32 Abdel Bari Atwan, "Why bin Laden was radicalized," *CNN*, erişim: 15.05.2018. <http://edition.cnn.com/2011/OPINION/05/17/osama.bin.laden.al.qaeda/index.html> ayrıca Robert Fisk, "Why we reject the West – by Osama bin Laden," *The Independent*, 10.07.1996. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/why-we-reject-the-west-by-osama-bin-laden-a7033906.html>

gelerinde ortaya çıkan Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın yazışmalarında, uluslararası kökten dinci terör örgütlerinin Suudi Arabistan'dan giden bağışlardan finansman elde ettiğine dair iddiaları³³ bu ülkeye yönelik tepkileri daha da arttırmıştır. Bazı çevreler Suudi Arabistan'a yaptırımlar getirilmesini, ABD'deki Suudi varlıklarının dondurulmasını önermiştir. Suudi Arabistan ise ABD'deki 750 milyar dolarlık varlığını çekmekle tehdit etmiştir.³⁴ 2016 Eylül'ünde Amerikan Kongresi'nde kabul edilen Teröre Destek Verenlere Karşı Adalet Yasası (Justice Against Sponsors of Terrorist Act) 11 Eylül saldırılarında hayatını kaybedenlerin ailelerinin Suudi Arabistan'a karşı dava açmalarına olanak tanımıştır.³⁵ Başkan Obama'nın vetosuna rağmen Kongre'nin yasayı yeniden kabulünden sonra Suudi Arabistan herhangi bir adım atmamıştır.

Suudi Arabistan'ın rejim güvenliği ile ilgili son büyük tehdit algısı Arap Baharı olarak da isimlendirilen Arap isyanlarıdır. 17 Aralık 2010'da Tunus'ta bir seyyar satıcının kendini yakmasıyla başladığı kabul edilen ve ilk olarak Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin istifasına yol açan, ardından Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesiyle süren isyanlar Arap dünyasındaki rejimlerin bir bir devrilmesine ya da istikrarsızlaşmasına neden olmuştur. Libya'da Muammer Kaddafi'nin NATO müdahalesiyle zayıflaması ve akabinde devrilmesi, Yemen'de Ali Abdullah Salih'in iktidarı bırakması ve sonrasında öldürülmesi, Suriye'de Beşar Esad yönetimini devirmeye yönelik iç savaş, Bahreyn, Ürdün ve Lübnan'da çıkan olaylar Suudi Arabistan tarafından kaygıyla izlenmiştir.

Demokratik kurumların, siyasi partilerin ve siyasi katılımın olmadığı otoriter bir rejim olan Suudi Arabistan, 2010 yılında başlayan Arap isyanlarına karşı yine statükonun korunması ve bu olayların ülke içine sıçramaması noktasında odaklanmıştır. Arap isyanlarına karşı bu doğrultuda çeşitli iç ve dış politik stratejilerle yanıt vermeye çalışmıştır. İçerde vergi indirimleri, yöneticilere itaat konusunda yeni bir dini söylemin uygulamaya konması ve protesto ihtimallerine karşı sıkı güvenlik tedbirleri alınması bunların başında gelmektedir. Doğu'daki Şii vilayetlerde de bu yola başvurulmuş Katif ve Avamiye'de Suudi güvenlik güçleri olayları bastırırken 16 gencin ölümüne neden olmuştur.³⁶

33 Alex Spillus, "Wikileaks: Saudis 'chief funders of al-Qaeda,'" *Telegraph*, 5.12.2010, erişim: 20.07.2019

34 Larry McShane, "Saudi Arabia threatens to pull \$750B from U.S. economy if Congress allows them to be sued for 9/11 terror attacks" *New York Daily News*, 16.04.2016, erişim: 20.07.2019 <http://www.nydailynews.com/news/world/saudi-arabia-warns-750b-response-9-11-liability-suit-article-1.2603675>

35 "Congress passes Saudi 9/11 lawsuits bill," *BBC News*, 9.09.2016, erişim: 20.07.2019 <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-37310593>

36 "New clashes in Saudi Arabia leave 'protester' dead 11 February 2012," erişim: 21.07.2019 *BBC News*, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16995286>

3. Değişen Tehditler Karşısında Suudi Arabistan'ın Yeni Dış Politikası

Suudi Arabistan yönetimi yukarıda ifade edilen tehdit algılamaları dolayısıyla ulusal güvenliği için dış politikasında üç temel strateji uygulamaya başlamıştır: Bunlardan birincisi 11 Eylül saldırıları dolayısıyla ABD ile sıkıntıya giren ilişkileri düzeltmek, geliştirmek ve askeri iş birliğini arttırmaktır. İkincisi küresel ve bölgesel ittifaklarla İran'ı kuşatmak, dengelemek ve İran etkisine karşı doğrudan mücadele etmektir. Üçüncüsü Arap ayaklanmalarının içeride ve çevre ülkelerde gelişmesini, yayılmasını engellemek, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine doğru genişlemesini durdurmak, bunun arkasındaki siyasi hareketleri baskılamaktır. Bu amaçlarla Suudi Arabistan Filistin sorununda ABD-İsrail projelerine destek vermiş, silahlanma konusunda büyük bütçeler ayırmış, Katar'ın abluka altına alınmasına öncülük etmiş, Tunus, Mısır ve Libya'daki devrimlerin kuşatılmasına, Mısır'da askeri darbenin ve darbe sonrası kurulan düzenin desteklenmesine, Bahreyn ve Yemen'de devrimlerin bastırılmasına, eski yönetimlerin yeniden tesisine çalışmıştır. Riyad yönetimi Suriye'deki Baas rejimi karşıtı harekette de yeralmış, önce Suriye muhalefet hareketini desteklemiş, kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Suriye'den kaçan eski başbakan Riyad Hicab'ın başkanlığındaki Yüksek Müzakere Komitesi üzerinden sürece dahil olmak istemiş, ancak Türkiye, İran ve Rusya inisiyatifini geliştiren Astana sürecine paralel olarak buradaki tavrını değiştirmiştir. 2017'den itibaren Velihaht Prens Muhammed Bin Selman'ın yönetimdeki etkisini arttırmasıyla birlikte Suudi Arabistan Suriye'de rejime karşı tavrını değiştirerek Beşar Esad'ın ayakta kalmasına ve meşruiyet kazandırılmasına dönük girişimlerde bulunmuştur. Suudi Arabistan Müslüman Kardeşler'in (İhvan-ı Müslimin) terör örgütü ilan edilmesini desteklemiş, Vizyon 2030 planı ile Suudi ekonomisini petrole bağımlı olmaktan kurtarmayı hedeflemiş, dış politikasını bu politikayı destekleyecek şekilde düzenlemeye çalışmıştır.

3.1. ABD ve İsrail ile yakınlaşma stratejisi

Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ilişkiler 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren teröristlerinin 19'undan 15'inin Suudi Arabistan vatandaşı olması dolayısıyla ciddi bir sarsıntı geçirse de, gerek George W. Bush gerekse Barack Obama dönemlerinde ilişkiler belli bir istikrar içinde götürülmek istenmiştir. Ancak bu durum iki nedenden ötürü Obama döneminde bozulmaya başlamıştır. Bunlardan ilki İran ile P5+1 ülkeleri ile İran arasında 14 Temmuz 2015'te varılan Nükleer Anlaşma'dır. Diğeri ise Amerikan Kongresi'nin Teröre Destek Verenlere Karşı Adalet Yasası'nın Amerikan Kongresi'nde Başkan Obama'nın

vetosuna rağmen 17 Mayıs 2016'da kabul edilmesi ve 11 Eylül mağdurlarının Suudi Arabistan'a tazminat davası açabilmesinin önünün açılmasıdır³⁷. Başkan Obama Suudi Arabistan'ı insan hakları ihlalleri konusunda eleştirse de özellikle görev süresinin sonlarına doğru Suudi Arabistan'ı kaybetmemek için çaba göstermiştir. Suudi Arabistan yönetimi de Obama'ya mesafe koymuştur. 2015 Ocak ayında Hindistan ziyaretini kısa keserek tahta çıkan Kral Salman bin Abdülaziz'i ziyaret eden Obama, İran ile yakınlaşmasından dolayı soğuk bir şekilde karşılanmıştır. Ancak Obama, İran'ın Irak, Suriye ve Yemen iç savaşları dolayısıyla bölgede etkinliğinin artması yüzünden Tahran'ı Suudi Arabistan ve Körfez'deki diğer müttefikleri ile dengeleme yoluna gitmiştir. Nisan 2016'daki Suudi Arabistan ziyaretinde havaalanında düşük düzeyde yetkililer tarafından karşılanmış ve ziyareti televizyondan canlı olarak yayınlanmamıştır. Başkan Obama o günlerde geri planda bir Prens olan Muhammed Bin Salman'ı kabul etmiş ve 2030 Vizyonundan övgüyle söz etmiştir.³⁸

Suudi tarafı ABD'nin tavrından memnuniyetsizliğini Dışişleri Bakanı Prens Turki El Faysal'ın Obama'ya yazdığı açık bir mektupla ifade etmiş, onu 80 yıllık dostunu bir kenara iterek ülkesinin baş düşmanlarından biri olan İran'ı Amerikan dış politikasının merkezine oturtmakla suçlamıştır.³⁹ Yine de 2011-2015 yılları arasında Suudi Arabistan ABD'nin silah satışlarının yüzde 10'unu alan ülke olmayı sürdürmüştür. Obama 2016 yılında Suudi Arabistan'a 115 milyar dolarlık bir silah satışı anlaşması paketi önermiş ama bu paket insan hakları örgütleri ve bazı senatörler tarafından engellenmiştir. Suudi Arabistan ordusunun Yemen'de bir cenaze konvoyunu vurması ve 140 kişinin hayatını kaybetmesi olayı sonrasında Obama, planı gözden geçireceğini açıklamıştır.⁴⁰

Suudi Arabistan, Obama döneminde iki ülke arasındaki özel ilişkilerin bir kenara atıldığını görerek endişeye kapılmıştır. Obama, Arap Baharı sırasında Suudi Arabistan'ın desteklediği Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in devrilmesine de göz yummuştur. İran ile Nükleer Anlaşma imzalaması, Irak'ı büyük ölçüde İran'ın etki alanına bırakması da Suudi Arabistan'da kuşkuyla karşılanmıştır. Ortadoğu'da Suudi Arabistan ve İsrail üzerinden bir siyaset yü-

37 Aliyah Frumin, "Congress Overrides Obama Veto On 9/11 Bill," *NBC News*, erişim: 21.07.2019, 28.09.2016. <https://www.nbcnews.com/news/us-news/senate-overrides-obama-veto-9-11-bill-n656011>

38 Nahal Toosi, "Obama, in an awkward twist, becomes Saudi Arabia's defender," *Politico*, 22.09.2016, erişim: 21.07.2019, <https://www.politico.com/story/2016/09/obama-saudi-arabia-228521>

39 Prince Turki al-Faisal, "Mr. Obama, we are not 'free riders'," *Al Arabiya*, 14.03.2016, erişim: 24.07.2019 <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2016/03/14/Mr-Obama-we-are-not-free-riders-.html>

40 Yara Bayoumy, "Obama administration arms sales offers to Saudi top \$115 billion." *Reuters*, 7.9.2016 <https://www.reuters.com/article/us-usa-saudi-security/obama-administration-arms-sales-offers-to-saudi-top-115-billion-report-idUSKCN11D2JQ>

rütmeye karar verdiği anlaşılan ABD’de Cumhuriyetçi Donald Trump’ın 2016 seçimleri sonrasında başkanlık koltuğuna oturmasıyla olaylar tersine dönmüş, Trump ilişkileri düzeltme yoluna gitmiştir. Suudi Arabistan Veliht Prensi de; bir yandan Trump yönetimininini kolaylaştırmak ve ülkesinin görünümünü ABD nezdinde olumluya çevirmek diğer yandan da Vizyon 2030’daki hedeflere ulaşabilmek adına çeşitli reformlara yönelmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanı kadınların otomobil kullanmasına izin verilmesidir.⁴¹

Rusya’nın 30 Eylül 2015’te Suriye’de askeri operasyonlara başlayarak bölgeye girişi ve İran’ın etkinliğini arttırmasına karşı ABD, bölgede “dostlarımızı desteklemeliyiz” şeklinde özetlenebilecek bir politikaya yönelmiştir. Bu yeni süreçte ABD, İran’a karşı özellikle Suudi Arabistan’ı desteklemeye ağırlık vermiştir. Terörle mücadele, siyasi reform ve bölgesel güvenlik mimarisi alanlarında Washington-Riyad ilişkileri öne çıkmıştır.⁴² Başkan Trump, 20 Mayıs 2017’de Riyad’ı ziyaret etmiş, burada Kral Salman bin Abdülaziz el Suud ile 110 milyar dolarlık acil ve 10 yıl için 350 milyar dolarlık silah anlaşması imzalamıştır. Tank, muhrip gemiler, füze savunma sistemleri, radar, iletişim, siber güvenlik sistemleri içeren bu anlaşmalar büyük ölçüde Suudi Arabistan’ın İran’a karşı bölgede denge sağlamasını hedeflemektedir. Bu çerçevede 20-21 Mayıs 2017 Riyad Zirvesi’nde ABD Başkanı Trump, Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinin liderleri ve 55 Arap ve Müslüman ülke temsilcisi ile bir araya gelmiştir. Arap-İslam ve Amerikan Zirvesi’nde “kökten dinci teröristlerin yok edilmesi” kararlaştırılmış, Hamas ve İran, Suriye’de Beşar Esad’ı destekledikleri gerekçesiyle kınanmıştır. Ayrıca Amerikan yönetimi Suudi Arabistan’ın desteğiyle 13-14 Şubat 2019’da Polonya’nın Varşova kentinde bir Ortadoğu Konferansı toplamıştır. Burada amaç “İran ve terörizm etkisini kırmak” olarak açıklanmış ve konferans İran’a karşı Arap-İsrail paktının bir zemini olarak kullanılmıştır. Avrupa Birliği, Rusya ve Türkiye konferansa katılmamıştır. ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence İran rejimini Ortadoğu’da barış ve güvenliğin en büyük tehdidi olarak gördüğünü açıklamıştır.⁴³

Suudi Arabistan, ABD’nin yanı sıra İsrail ile de açıktan olmasa da bir yakınlaşma kurgulamaktadır. İran ile yapılan nükleer anlaşma, Suriye’de Sünni muhalefetin gerilemesi, Yemen’de Husilerin ilerleyişi gibi olaylar sonrasında, Veliht Prens Muhammed Bin Salman, İsrail ile ilişkileri normalleştirerek yola devam etmeye çalışmıştır.⁴⁴ İsrail ile Arap ülkelerinin daha sık tema-

41 “Bin Salman in Washington,” *Al Ahran Weekly*, 26.03.2018

42 Bruce W. Jentleson, “Strategic Recalibration,” *The Century Foundation*, 24.01.2018, <https://tcf.org/content/report/strategic-recalibration/?session=1>

43 “Mike Pence: Iran is greatest threat to peace and security in the Middle East Monday,” *Arab News*, 30.09.2019 <https://www.arabnews.com/node/1452091/middle-east>

44 Ezra Friedman, “The solidifying Arab-Israeli Alliance,” *Global Risks Insights*, 23.01.2019 <https://glo->

sa geçtiği gözlemlenmiştir. İsrail de aynı dönem içerisinde, Mısır ve Körfez ülkelerini yanına alarak bölgedeki İran ve Türkiye etkisini azaltma arayışında olmuştur. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'nun Ekim 2018'deki Umman ziyareti ve üst düzey İsraili yetkililerin Körfez ülkelerini ziyaretleri bu politikanın tezahürüdür.⁴⁵ Suudi Arabistan, 2018 yılında Air India'nın İsrail'e uçuşları için hava sahasını açma kararı almıştır.⁴⁶ Velihaht Prens Muhammed Bin Salman Yahudilerin kendi devletlerine sahip olma hakkını tanıdığını açıklamıştır.⁴⁷ 2019 Mayıs'ında İsraili Arapların Suudi Arabistan'da yaşama ve çalışma hakkını onaylamıştır. Filistin meselesi Arap dünyasında gündemde alt sıralara itilmiş, Arap basını bu konudaki hassasiyetini azaltmıştır.

3.2. Körfez'de yeni güvenlik kurgusu stratejisi

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), 1981 yılında İran devrimi sonrasında bölgede artan gerilim ve İran-İrak savaşının Körfez Bölgesi'nde oluşturduğu krize tepki olarak doğmuştur. Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman Körfez İşbirliği Konseyi'nin kuruluş belgesinin 4. Maddesinde belirtildiği üzere sadece bir güvenlik iş birliği örgütü olarak kurulmamıştır. Ancak 1986'da Yarımada Kalkanı Gücü kurularak güvenlik sorunlarında dışa bağımlılığın azaltılması gündeme gelmiştir. 1990 yılı Aralık ayında Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası yapılan zirvede kabul edilen Doha Deklarasyonu ile Körfez İşbirliği Konseyi'nin savunma ve güvenlik düzenlemelelerinin caydırıcılık sağlayamadığı açıkça vurgulanmıştır.

2000 yılındaki zirvede Körfez İşbirliği Konseyi Ortak Savunma Anlaşması imzalayarak kolektif güvenlik için bir adım atmıştır. Ortak Savunma Konseyi ve Askeri Komite kurulmuştur. 2006 yılında Suudi Arabistan Merkez Komuta kurulması için çalışma başlatmış ama bütün bu düzenlemeler etkin bir savunma paktına dönüşmemiştir.⁴⁸ “Ortak Arap Gücü” kurulması fikri Arap Birliği'nin Kahire'deki 143. Toplantısında 9 Mart 2015'te Mısır tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Bu güç gönüllülük esasına dayalı olarak terör örgütlerine karşı acil müdahale gücü olarak düşünülmüştür. Ardından 26 Mart'ta

---

balriskinsights.com/2019/01/the-solidifying-of-the-arab-israeli-alliance/

45 “Israel Chief of Staff secretly visited UAE, met Bin Zayed,” *Middle East Monitor*, erişim: 01.08.2019, <https://www.middleeastmonitor.com/20181215-israel-chief-of-staff-secretly-visited-uae-met-bin-zayed/>

46 “Saudi-Israeli relations: The emergence of a new alliance,” *Al Araby*, erişim: 01.08.2019, <https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2019/8/14/saudi-israeli-relations-the-emergence-of-a-new-alliance>

47 Ben Hubbard, “Saudi Prince Says Israelis Have Right to ‘Their Own Land’,” *New York Times*, erişim: 3.08.2019, <https://www.nytimes.com/2018/04/03/world/middleeast/saudi-arabia-mohammed-bin-salman-israel.html>

48 Christian Koch, “The GCC as a Regional Security Organization,” *Kas International Reports*, 2010 26-30 https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=ca542b43-1671-8fab-93f0-397e609e8919&groupId=252038

Yemen’de Şii Husi Ensarullah Hareketi’ne karşı Yemen Devlet Başkanı Sünni Abdurabbu Mansur Hadi’yi desteklemek için “Kararlı Fırtına” operasyonu başlatılmıştır. Operasyona Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Ürdün, Sudan, Kuveyt, Mısır, Fas ve Senegal katılmıştır. Üç gün sonra Şarm El-Şeyh’teki Arap Birliği Liderler Zirvesi’nde, karargâhları Kahire ve Riyad’da olacak 40 bin kişilik Ortak Arap Gücü kurulması kararlaştırılmıştır. Yemen operasyonları sürerken Körfez İşbirliği Konseyi liderlerini Camp David’de ağırlayan ABD Başkanı Obama “Arap NATO’su fikrini ortaya atmış, ABD destekli bir Körfez güvenlik kurgusunu gündeme getirmiştir. Aynı yıl içinde Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed Bin Salman, teröre karşı 34 ülkenin katılımıyla bir İslam Ordusu’nun kurulduğunu ilan etmiştir.⁴⁹ 2016’da İslami Askeri Koalisyon aynı yıl 20 ülkenin katılımı ile Irak, Suriye, Yemen, Libya ve Sina’da Kuzeyin Şimşegi adlı tatbikatı gerçekleştirmiştir.⁵⁰

Arap isyanları ve İran’ın bölgede artan nüfuzu ile birlikte Suudi Arabistan, Körfez bölgesinde İran’ı dengelemek, Arap isyanlarının kraliyete sıçramasını ve komşu ülkelerin muhalefetin merkezi haline gelmesini engellemek için de bir dizi adım atmıştır. Buna göre yakın çevrede Suudi yanlısı rejim ve krallıklarda statükonun korunması, gerekirse bunun için askeri güç kullanımı, İran etkisinin çevrelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla Suudi Arabistan, Körfez İşbirliği Konseyi’nin güçlendirilmesine ve bir güvenlik ittifakı kimliğinin kazandırılmasına çaba göstermiştir. Ayrıca Mısır ile ilişkilerin güçlü tutulması en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir.

Bu aktif politikanın ilk tezahürü Bahreyn’deki ayaklanmaya doğrudan müdahale edilmesidir. 14 Şubat 2011’de Şii nüfusun yoğun olduğu doğu vilayetlerinde protestoların başlaması üzerine Riyad yönetimi harekete geçmiştir. Şii nüfustaki hareketlenmeyi İran komplosu olarak değerlendiren Suudi Arabistan, geçmişte rejimi tehdit eden üç hareketin de – 1927 İhvan isyanı, 1979’daki Cüheyman’ın Kâbe baskını ve 2003’teki cihatçıların eylemlerinin – İslami eğilimli olması dolayısıyla özellikle İslami hareketlerin güç kazanmasından endişe etmiştir. Suudi Arabistan 14 Mart 2011’de Körfez İşbirliği Konseyi’nin kararı ile Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin de yer aldığı 1200 kişilik askeri bir güç ile Şii ağırlıklı muhalefeti bastırmak üzere Bahreyn’e müdahale etmiştir. Amerikan 5. Filosunun da bulunduğu Bahreyn İran ile Suudi Arabistan ve Arap Körfez ülkeleri arasında kritik bir noktadır. Başkent Manama’daki İnci Meydanı’nda toplananların eylemleri bastırılmış ve mevcut rejim ayakta tutulmuştur. Müdahale 4 Temmuz 2011’de son bulmuştur.

49 Sinan Tavukçu, “Arab Army / Arab NATO / Islamic Army”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 29.08.2018. <https://www.sde.org.tr/analysis/sd-analysis-arab-army-arab-nato-islamic-army-analizi-6862>

50 “Suudilerden Suriye için tatbikat”, *Yakın Doğu Haber*, 10.02.2016. http://www.ydh.com.tr/HD14457_suudilerden-suriye-icin-tatbikat.html

Suudi Arabistan yeni ortaya çıkan tehditler dolayısıyla Körfez İşbirliği Konseyi'ni daha etkili bir güvenlik kurumuna dönüştürmeyi hedeflemiştir. Arap Birliği'ni de kullanarak bir ittifak arayışı içine girmiştir. Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) hareketinin terör örgütü kabul edilmesine Mısır ile birlikte öncülük etmiş, Filistin'de Hamas'a olan desteğini çekmiştir.⁵¹ Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye ve Rusya da Müslüman Kardeşler'i terör örgütü olarak tanımlamıştır.

3.3. Mısır ile stratejik yakınlaşma

Suudi Arabistan'ın yeni dış politikasındaki güvenlik kurgusunda Mısır önemli bir yer tutmaktadır. Riyad yönetimi, İran'ın Hürmüz ve Bab el Mendeb'teki baskısını kırmak ve Müslüman Kardeşler hareketini baskılamak ve zayıflatmak için Mısır ile daha güçlü bir ittifak kurmak gerektiğini düşünmektedir. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in 12 Şubat 2011'de devrilmesinden sonra ülke ciddi bir ekonomik dar boğaza girmiştir. Aralık 2011'den Temmuz 2012'ye kadar geçen süre içinde yabancı yatırımlar 36 milyar dolardan 14,4 milyar dolara kadar gerilemiştir. Bu dönemde Suudi Arabistan Mısır Ordusu'na 4 milyar dolar destek açıklamış, Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte toplam 12 milyar dolar yatırımla Mısır ekonomisini ayakta tutmaya çalışmıştır. Mübarek'in devrilmesinin ardından yapılan seçimlerle iş başına gelen Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimlerinden Muhammed Mursi'nin İran'a yakınlaşması ve Tahran'a bir resmi ziyaret gerçekleştirmesi üzerine Suudi Arabistan yönetimi, Mursi karşıtı bir darbe gerçekleştiren General Abdülfettah Sisi'ye destek olmuştur. 2013 darbesini yapan Abdülfettah El Sisi buna karşılık darbe sonrası yapılan seçimi kazandıktan sonra ilk resmi ziyaretlerini Suudi Arabistan ve Rusya'ya gerçekleştirmiştir.

Suudi Arabistan bu süreçte Mısır ile 30 Temmuz 2015'te Kahire Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Suudi Arabistan Savunma Bakanı Muhammed Bin Salman ile Abdülfettah El Sisi bu altı maddelik işbirliği anlaşmasıyla; Ortak Arap Gücü kurmak için askeri işbirliğinin geliştirilmesini, enerji, elektrik ve ulaşım konularında işbirliği ve ortak yatırım yapılmasını, iki ülke arasında ekonomik entegrasyon sağlanmasını ve bunun üzerinden Mısır'ın dünya ticaret hareketinin anahtar noktası haline getirilmesini, ortak projeler için yatırımların yoğunlaştırılmasını, siyaset, kültür ve medya alanlarında işbirliğinin güçlendirilerek "bölgesel istikrarsızlığın tehlikelerinin" önüne geçilmesini karara bağlamışlardır. İki ülke arasında ilk kez Kızıldeniz'de karasularının ve

51 "Saudi Arabia declares Muslim Brotherhood 'terrorist group'", *BBC*, 7 March 2014, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-26487092?print=true>

deniz sınırlarının belirlenmesi için çalışma yapılması da kararlaştırılmıştır.⁵² Ayrıca Mısır'ın ekonomik kalkınması için Mısır-Suudi Arabistan Koordinasyon Konseyi kurulmuştur. 2016 yılı Mart'ında Şarm El Şeyh'te Mısır Ekonomik Kalkınma Konferansı yapılmış, burada Mısır yönetimine 4 milyar dolarlık yardım ve yatırım yapılması, beş yıl boyunca Mısır'ın petrol ihtiyacının Suudi Arabistan tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. İki ülke arasında ziyaretler sıklaşmış, 7 Nisan 2016 da Kral Selman Mısır'a 4 günlük ziyaret gerçekleştirmiş, 16 milyar dolarlık yeni yatırım sözü vermiş, ayrıca Kızıldeniz üzerinde 3-4 milyar dolara mal olacak ve iki ülke arasında kara bağlantısını kuracak olan Kral Selman Bin Abdülaziz Köprüsü projesi üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca 5 yıllık petrol desteği, 23 milyar dolar değerinde 400 bin ton gaz yağı, 200 bin ton benzin ve 100 bin ton mazot yardımı yapılması, Mısır'ın bunu 15 yılda geri ödemesi kararlaştırılmıştır.⁵³ Sina projesi, Kuzey Sina otoyolu, dört ikincil otoyol, tarım depoları, 26 yerleşim yeri inşa edilmesi üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Suudi Kamu Yatırımları Fonu ile Mısır Yatırım Bakanlığı arasında anlaşma imzalanmıştır. 26,7 milyar doları doğrudan, 8 milyar doları Kral Salman tarafından olmak üzere destek yatırımları planlanmıştır. Suudi Arabistan'da halen iki milyon Mısırlı işçi bulunmaktadır ve bu Suudi iş gücünün yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Bu dolaylı katkı ile de Mısır ekonomisine destek verilmiştir. Mısır, Suudi Arabistan'ın desteği ile 2015'te Süveyş Kanalı'nın genişletilmesini tamamlamıştır. Proje 8,5 milyar dolara mal olmuş, 12 ayda tamamlanmış ve 72 kilometrelik yeni kanal ve by-pass şeridi açılmıştır. Böylelikle Kanal'dan geçiş 18 saatten 11 saate düşürülmüştür. Güneye geçişin günlük kapasite 97 gemi olacak şekilde 2023'te iki katına çıkarılması beklenmektedir.⁵⁴

Suudi Arabistan velihaht Prensi Muhammed Bin Salman Mısır, İngiltere ve ABD turunun ilk ayağında, 25 Nisan 2016'da açıkladığı Vizyon 2030 projesi⁵⁵ kapsamında NEOM adı altında 500 milyar dolarlık yatırımla yeni bir kent kurulacağını ilan etmiştir. Bu proje Suudi Arabistan, Ürdün ve Mısır'ı bir araya getirecek bir projedir.⁵⁶

52 "Egypt, Saudi Arabia issue 'Cairo Declaration' to strengthen cooperation," *Al Ahram Online*, 30.07.2015, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/136591/Egypt/Politics-/Egypt,-Saudi-Arabia-issue-Cairo-Declaration-to-str.aspx>

53 Bassem Abo Alabass, "Egypt to sign final financial agreements with Saudi Arabia worth \$22bln: Officials," *Al Ahram Online*, 5.4.2016. <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2019/198847.aspx>

54 Omar Mawji, "Saudi Arabia comes to the rescue of the Egyptian Economy," *Geopolitical Monitor*, 25.04.2016. <https://www.geopoliticalmonitor.com/saudi-arabia-comes-to-the-rescue-of-the-egyptian-economy/>

55 <https://vision2030.gov.sa/en>

56 Hatem Ezz Eldin, "King Salman's visit to Cairo," *Al Ahram Weekly*, 7-13.04.2016 <http://weekly.ahram.org.eg/News/15988.aspx> ve Haitham Nouri, "Neom: Vision of the future," *Al Ahram Weekly*, <http://weekly.ahram.org.eg/News/22913.aspx>

Suudi Arabistan terör örgütü ilan edilen “Müslüman Kardeşlerle mücadele” konusunda da Mısır ile yakın çalışma içine girmiştir. Suudi Arabistan uleması Tunus, Mısır gibi ülkelerde çıkan hükümet karşıtı olayları “fitne” olarak nitelendirmiştir. Arap isyanlarını tetikleyen Tunuslu Muhammed Bouazizi’nin kendini yakmasından sonra Suudi din adamları bu şahsı kınayan açıklamalar yapmışlardır. Ayaklanma ile görevden indirilen Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali’nin Suudi Arabistan’a sığınmasına izin verilmiş, Bin Ali 2019 yılındaki vefatına kadar bu ülkede yaşamıştır. Tunus’ta iktidara gelen Al Nahda ve onun lideri Raşid el Gannuşi’nin temsil ettiği, hem İslami değerlere hem demokrasiye sahip çıkan siyasi anlayış Suudi Arabistan rejimi için ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. Suudi Arabistan ayrıca Müslüman Kardeşler’e destek yayınları yapan Katar Merkezli El-Cezire televizyonunun etkisini kırmak için de yatırımlar yapmış El-Arabiyya, Şark el-Evsat ve El-Hayat gibi kurumlar üzerinden Arap dünyasındaki rejim karşıtı halk ayaklanmaları aleyhinde yayınlar yapmışlardır. Başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer körfez krallıkları Mısır’dakine benzer olası bir isyan dalgasını rejim güvenliği açısından varoluşsal bir tehlike olarak gördüğünden Katar’ın bu yayınları durdurmasını istemişlerdir. Mısır’da askeri darbenin lideri Abdülfettah El Sisi bu nedenle ülkesinde El-Cezire’nin yayınlarına son vermiş, kanalın bazı muhabirlerini tutuklatmıştır.⁵⁷

Bütün bunları yaparken Suudi Arabistan rejimin güvenliğini sağlayabilmek için petrole bağımlılığı azaltmayı da hedeflemektedir. 2014’te petrol fiyatlarının düşmesi üzerine kraliyetin 1970’lerden bu yana süregelen refah düzenini sürdürümeceği anlaşılmış, su ve elektriğe sübvansiyon azaltılmış, bazı ürünlere yüzde 5 KDV getirilmiştir. Yabancı işçilere bağımlılığı azaltmayı öngören adımlar atılmış, sosyal yapıyı da etkileyecek olan kadınların otomobil sürmesine izin onaylanmıştır. Bu karar kadınların iş gücüne katılmasına olanak tanıyacak hem de onları bir yerden bir yere taşımak zorunda olan erkeklerin işgücü kaybını azaltacak bir adım olarak da değerlendirilebilir. Suudi Aramco şirketinin yüzde 5’i özelleştirilerek devlet üzerindeki çalışan maliyeti baskısı azaltılmak istenmiştir.⁵⁸

3.4. Katar’a kuşatma

Suudi Arabistan, Katar’ın Müslüman Kardeşler’e yakın olması durması dolayısıyla Doha yönetimini “teröre destek vermekle” suçlamıştır. Riyad yönetimi, Katar’ı hareketin liderlerini barındırması ve faaliyetlerine izin vermesi yüzünden diplomatik olarak hedef almıştır. Suudi Arabistan’ın müttefiki olan

57 Ahmed Aboulenein, “Egypt blocks 21 websites for ‘terrorism’ and ‘fake news’” *Reuters*, 25.05.2017, <https://www.reuters.com/article/us-egypt-censorship-idUSKBN18K307>

58 F. Gregory Gause III, “Fresh Prince: The Schemes and Dreams of Saudi Arabia’s Next King,”

Mısır'ın Dışişleri Bakanlığı Katar'ı "El-Kaide ve DEAŞ fikrini yaymak, Sina Yarımadası'ndaki terör örgütlerini desteklemek ve diğer Arap ülkelerinin iç işlerine karışmakla" suçlamıştır. Bahreyn, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri 2014 yılında Katar'ı iç işlerine karışmak ile itham ederek elçilerini bu ülkeden geri çekmişlerdir.

2017 yılının Haziran ayında ise Suudi Arabistan liderliğindeki altı Arap ülkesi Katar'ı bölgede tecrit etmişlerdir. Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve 5 Haziran günü Katarlı diplomatlara ülkelerini terk etmeleri için 48 saat, Katar vatandaşlarına da 14 gün mühlet vermiştir. Katar Yemen'de Husilere karşı savaşan uluslararası koalisyonun da çıkartılmıştır. Söz konusu ülkeler hava sahalarını, kara sularını ve limanlarını Katar'a kapatarak ülkeyi tamamen izole etmişlerdir. Suudi Arabistan'dan Basra Körfezi'ne uzanan bir yarımada olan Katar'ın anakarayla bağlantısı da kesilmiştir.⁵⁹

Suudi Arabistan açısından Katar, İran ile daha dengeli ilişkiler kurmaktan yana olduğu için Umman ile birlikte Körfez İşbirliği Konseyi'nde zayıf halkayı oluşturmaktadır. Katar jeopolitik konumu dolayısıyla İran ile birlikte hareket ettiğinde Körfez dengelerini etkileyebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle Suudi Arabistan Katar'ı İran karşıtı koalisyonun içine zorla da olsa çekmeye, eğer bunu başaramazsa da izole ederek etkisini kırmaya çalışmıştır. Katar'a abluka, dünyanın en önemli havayollarından Qatar Airways'in operasyonlarını da etkilemiştir. Gerek havalimanlarının kullanılması gerekse yolcu tercihleri açısından şirket sıkıntıya girmiştir.

3.5. Yemen müdahalesi

Suudi Arabistan için Afrika Boynuzu bölgesi Hürmüz'deki İran baskısını aşmak açısından jeopolitik önem taşımaktadır. Kızıldeniz'in girişi, Aden Körfezi ve Hint Okyanusu bağı, ulaşım ve iletişim açısından dünya ticareti açısından asırlardır büyük önem taşıyan bir bölgedir. Bu açıdan Yemen ile birlikte Somali, Etiyopya, Eritre ve Cibuti de pek çok ülke gibi Riyad'ın da ilgi alanı olmaktadır.

Arap isyanları sırasında iktidarın değiştiği Yemen, İran ile rekabet çerçevesinde Suudi Arabistan için hassas bir nokta haline gelmiştir. Yemen'de Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih Körfez İşbirliği Konseyi'nin inisiyatifi ile 2011 yılında görevi bırakmış yerine yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi geçmiş-

59 "Qatar given 10 days to meet 13 sweeping demands by Saudi Arabia", *The Guardian*, 23.06.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/close-al-jazeera-saudi-arabia-issues-qatar-with-13-demands-to-end-blockade>

tir.⁶⁰ Hadi'nin Ulusal Diyalog Konferansı ile yeni bir anayasanın yazılmasına, cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin gerçekleştirilmesine ve devletin yeniden yapılandırılmasına öncülük etmesi öngörülmüştür. Ancak bu süreç istendiği gibi gerçekleşmemiştir. ABD'nin Yemen içinde terörle mücadele kapsamında gerçekleştirdiği askeri operasyonlar, bu saldırılarda çok sayıda sivilin yaşamını yitirmesi, bunun tetiklediği Batı ve ABD karşıtı duygular, devrik lider Ali Abdullah Salih'in İran destekli Zeydi mezhebine mensup Husiler'le işbirliğine gitmesiyle derinleşmiş ve Yemen'de iç çatışma başlamıştır. Husiler, İran'dan aldıkları destekle, kuzeydeki Sada kentinden güneye doğru inerek başkent Sanaa'yı ele geçirmiştir. Kısa süreli ev hapsinden sonra Aden'e geçen Cumhurbaşkanı Hadi, Körfez ülkeleri ve Arap Birliği'ne Yemen'e müdahale çağrısı yapmıştır. Bunun üzerine Suudi Arabistan liderliğinde oluşturulan koalisyon 2015 Mart ayından itibaren, Yemen'deki Husi güçlerine karşı hava operasyonu başlatmış ve çatışmaya dahil olmuştur.⁶¹

Suudi Arabistan, Yemen operasyonları için Aralık 2017'de Cibuti'de bir askeri üs kullanma hakkını almıştır. BAE ise Eritre'de Assab limanını kullanmaya başlarken, Somali'de de Berbera limanını 30 yıllığına kiralamıştır.⁶²

Suudi Arabistan'ın Yemen iç savaşına katılması sadece İran'ı dengelemek değil aynı zamanda Arap Denizi'nde etkisini arttırmak için de önemlidir. Riyad Aden Körfezi'ni kontrol ederek Kızıldeniz-Arap Denizi güzergahında önemli bir aktör olmayı hedeflemektedir.

4. Suudi Arabistan Dış Politikasının Rasyonel Seçim Teorisi ile Açıklanması

Başta da belirtildiği gibi dış politika yapım süreçlerinde pek çok etken vardır ve dış politik amaçların ve yöntemlerin belirlenmesi araştırmacının bakış açısına göre değişmektedir. Bir ülkenin dış politikasında devamlılık ve değişimin belirlenebilmesi için mutlaka belli referans noktaları alınmalı ve buna göre değerlendirme yapılmalıdır. Klasik anlamda devleti temel aktör olarak ele aldığımızda dış politika, ulusal egemenliğin korunmasını amaçlayan ve toplumun tüm katmanlarının siyasi birlikteliği ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik olduğunu varsayan bir siyaset olarak özetlenebilir.⁶³ Ancak bu

60 "Yemen president quits after deal in Saudi Arabia", *The Guardian*, 23.11.2011 <https://www.theguardian.com/world/2011/nov/23/yemen-president-quits>

61 "Steve Almasy and Jason Hanna, Saudi Arabia launches airstrikes in Yemen", *CNN*, 25.03.2015, <https://edition.cnn.com/2015/03/25/middleeast/yemen-unrest/>

62 Mohamed Abdel-Wahed, "Competition for the Horn of Africa," *Al Ahram Weekly* 1-7 Kasım 2018 <http://weekly.ahram.org.eg/News/25734.aspx>

63 Stephen Krasner, US Commercial and Monetary Policy: Unraveling the Paradox of External Strength and Internal Weakness, *International Organization*, 1977 31 (4): 635-671.

genel tanımın yanı sıra ülkelerin açıklanmış hedefleri, ortaya koyduğu uzun vadeli hedefler, doktrinler, ulusal çıkar tanımlamaları da değerlendirme yapmak açısından önemlidir. Ülkenin refahını arttırmak, tehditlerden korumak, güç ve etki arayışı, istikrar sağlanması gibi pek çok hedef dış politika yapım sürecinde önemli veriler olarak kabul edilebilir. Rasyonel Seçim Teorisi'nde vurgulandığı gibi karar alıcıların birey ya da kurum olarak politika belirlerken, riskleri en aza indirme ve faydayı en üst düzeye çıkarma çabası da dış politika süreçleri açısından dikkate alınması gereken bir noktadır. Rasyonel seçim modeline göre dış politika kararları aktörlerin çevresinde meydana gelen değişiklikler karşısında atılacak adımların mevcut veriler ışığında alınmaktadır.

Suudi Arabistan dış politikası incelendiğinde amaçlarda devamlılık yönlemlerde ise farklılık ortaya çıktığı söylenebilir. Kuruluş itibarıyla 20. yüzyılın başında yeni bir hanedanın ortaya çıkışı, eski düzen ve geleneklere karşı yeni bir iktidarın kurulması, yönetici aşiret ve kadrolar açısından rejim güvenliğini önemli bir öncelik haline getirmiştir. Suud Hanedanı geleneksel Sünni tabana ve eski hanedana alternatif olarak Vahabi geleneğini ortaya koymuş, bu da toplumsal anlamda bir yarılmaya yol açmıştır. Bu açıdan Suudi Hanedanı'nın varlığını ve gücünü koruması hem kurumsal olarak hem de bu yönetimin mekanizmalarında yer alan bireyler açısından benimsenmiş bir politikadır. Suudi Arabistan yönetimleri bu nedenle iktidara yönelik hareketleri zaman zaman bastırarak, zaman zaman da yatıştırarak tepki vermiştir. 1979'daki Kâbe bas-kınından sonra İslami kurumları öne çıkaran, sinemayı, kadınların araba kullanmasını yasaklayan rejim, son dönemde rejimin dış desteğini arttırabilmek için bu adımlardan taviz verebilmiştir.

Rejim güvenliği bu anlamda Suudi Arabistan'ın karar mekanizmasında önemli bir hedef ve motivasyon olarak değerlendirilmelidir. Bunu bir dış politik çıkar olarak tanımladıktan sonra Riyad yönetiminin attığı adımların analizi ve değerlendirilmesi daha mümkün görünmektedir. Örneğin Müslüman Kardeşler Hareketi'ne yaklaşım bu çerçevede değerlendirilebilir. Önceki yıllarda kontrol altında tutulması yeterli görülen örgüt, Mısır'da Mübarek yönetiminin devrilmesi sonrası iktidara geldiğinde tehdit olarak algılanmaya başlamış, Sisi darbesi sonrasında ise terör örgütleri listesine alınmıştır.

İran politikası da bu rasyonel model ile açıklanabilir. İran Devrimi öncesinde Tahran ile birlikte ABD'nin bölgede Sovyetler Birliği'ne karşı politikaları ile uyum içerisinde hareket eden Suudi Arabistan, İran'ın silahlanmaya başlaması ve bölgedeki etkinliğini arttırmasıyla farklı bir tutum içine girmiştir. Ancak ABD güdümündeki ittifak ilişkisi rekabete rağmen 1979'a kadar devam etmiş fakat İslam devriminden sonra Tahran'ın değişen idaresi ve ideolojisi bu ülkeyi Suudi Arabistan için rakipten tehdiye dönüştürmüştür. Suudi

Arabistan İran'ın baskısını dengelemek için Körfez bölgesindeki ittifakları güçlendirmiş, bunlara liderlik etmeye başlamıştır. Ayrıca İran'ın etki alanını güçlendirmek istediği noktalarda askeri güç kullanmaya gidecek kadar sert ve iddialı adımlar atmaya başlamıştır.

Bütün bu değişimlerde lider kadrosunun değişimi ve onların kendi iktidarını tesis edebilmek için attığı adımlar da göz ardı edilmemelidir. Veliht Prens Muhammed Bin Salman'ın işbaşına gelmesi, içerideki yönetim kademesini kendine göre kurgulaması ve kendi iktidarını perçinleyici politikalar gütmesi de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Sonuç

Sonuç olarak Suudi Arabistan'ın 2010'lu yıllarda gerek askeri güç kullanımını içeren politikalar gerek yeni ittifak arayışları ile daha aktif, iddialı bir dış politika izlediği söylenebilir. Buradaki temel hareket noktasının rejim güvenliğinin sağlanması ve İran tehdidinin dengelenmesi olduğu değerlendirilmektedir. Hedefleri ve çıkar tanımlamaları açısından devamlılık içeren Suudi Arabistan'ın dış politikada; yöntemler ve somut adımlar yönünden daha iddialı olduğu belirtilebilir. Suudi Arabistan bu noktada bölgede gelişmelere yön veren lider bir ülke olmayı da planladığı görülmektedir. Ancak bu süreçte Suudi Arabistan'ı kısıtlayan faktörler de göze çarpmaktadır.

Ekonomik refahın petrol gelirine dayalı olduğu ülkede; fiyatların belli bir noktada tutulabilmesi, pazarların ve geçiş yollarının açık olması, ticaretin devamlılığı halkın desteğinin sürmesi, yönetimi kabul etmesi ve dolayısıyla rejimin güvenliği açısından hayati önem taşımaktadır. Bu açıdan İran'ın bölgedeki girişimleri – Bab-ül Mendep ve Hürmüz'deki baskısı önemli meydan okumalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Suudi Arabistan buna karşı direniş göstermekle birlikte, tam bir başarı kazanamamıştır. Yemen'deki iç savaş yıpratma savaşına dönüşmüş ancak aradan geçen yıllarda belirleyici bir başarı kazanılamamıştır.

Ortadoğu coğrafyasında yaşanan savaşlar ve istikrarsızlık, ABD'nin 2001 yılındaki Afganistan müdahalesi, 2003'te Irak'ı işgali, İran'ın bu iki ülkede etki alanını genişletmiştir. İran askerî açıdan kapasitesini arttırmakta ve nükleer güç arayışındadır. Ayrıca İran, mezhepçilik yaparak Şii grupları motive etmekte, örgütlemekte ve silahlandırmaktadır. Bunlar Suudi Arabistan'ın İran kaynaklı varoluşsal tehdit algılarını güçlendirmiş ve derinleştirmiştir.

Arap Baharı da denilen Arap isyanları sürecinde; Arap dünyasındaki yönetimlerin bir bir devrilmesi, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin ve siyasetinin söylem üstünlüğü kazanması Körfez krallıklarını da etkilemiş olup Suudi

Arabistan bu hareketliliğin kendisini de etkilemesinden endişe etmiştir. Bu nedenle Riyad yönetimi Bahreyn'deki ayaklanmanın bastırılmasında öncü rol oynamıştır. Ayrıca Mısır'daki darbe sonrası Sisi yönetimini güçlü bir biçimde desteklemiş, burada siyasi İslami hareketleri baskılamaya çalışmıştır. Türkiye'nin Müslüman Kardeşler Hareketi üyelerine kapılarını açması ve sığınma vermesi Ankara ile arasında gerilime neden olmuştur. Türkiye'nin 2016 sonundan itibaren Rusya ve İran ile Suriye sahasında ateşkesin garantörü olması, Katar ablukasında Katar'ın yanında yer alması da Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye yönelik olumsuz bakışının gerekçeleri olmuştur ve iki ülke arasındaki ilişkiler 2017'den itibaren düşmanca bir rekabete sürüklenmiştir.

Veliht Prens Muhammed Bin Salman'ın iş başına gelmesi ile ülke içinde de hareketlenme yaşanmış, muhaliflere baskı artmıştır. Şii din adamı Şeyh Nimr Al Nimr'in idamı hem içeride hem de İran'da sert tepkilere neden olmuştur. Eski yönetimde etkili pek çok prens görevden uzaklaştırılarak politika değişikliğinin önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Gazeteci Cermal Kaşıkçı'nın İstanbul'daki Suudi Arabistan Başkonsolosluğu binası içinde katledilmesi olayı ile bu baskı ve hukuk dışı uygulamalar dünya kamuoyunun gözleri önüne serilmiştir. Her ne kadar Prens Muhammed Bin Salman, ABD'nin Vahabizm ve aşırılık eleştirilerine karşı Mısır'daki Kıpti Katedralini ziyaret edip, Papa Tawadros II ile görüşmüş olsa da, Kaşıkçı suikastı Prens'in modernleşme ve yumuşama yönünde oluşturmaya çalıştığı algıyı olumsuz etkilemiştir. Suudi Arabistan'ın bölgesel liderlik için başta da ABD olmak üzere Batı'dan sağlaması gereken destek bu nedenle sekteye uğramaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse Suudi Arabistan'ın hedefler bağlamında süreklilik, metotlar bağlamında da değişim içeren dış politikası, rejim güvenliğini sağlamak ve İran kaynaklı tehditleri karşılamak üzere yürütülmektedir. Bunun üzerinden Suudi Arabistan bölgesel liderlik arayışındadır. Ancak bu politikaların önünde Suudi Arabistan için ciddi sorunlar gözlemlenmektedir. Suudi Arabistan önderliğindeki askeri güçlerin Yemen iç savaşında ciddi bir başarı kazanmaya yetmemesi, kurulan ittifakların kırılğan olması dikkat çekmektedir. Kaşıkçı suikastı Veliht Prens Muhammed Bin Salman'ın meşruiyet zeminini sarsmıştır. Bu da Suudi Arabistan'ın bölgede liderlik için çabalarını olumsuz etkilemektedir. Yine de önümüzdeki dönemde Suudi Arabistan'ın dış politikadaki adımlarının bu iki dış politik hedef, yani rejim güvenliği ve İran'ın dengelenmesi çerçevesinde devam etmesi beklenmektedir.

Kaynakça

Alabass, Bassem Abo. “Egypt to sign final financial agreements with Saudi Arabia worth \$22bln: Officials,” Al Ahram Online, 5.4.2016. <http://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2019/198847.aspx>

Alden, Chris and Amnon Aran, Foreign Policy Analysis: New approaches, London and New York: Routledge, 2017.

Al Ahram Weekly. “Bin Salman in Washington,” 26.03.2018

Al Ahram Online. “Egypt, Saudi Arabia issue ‘Cairo Declaration’ to strengthen cooperation,” 30.07.2015, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/136591/Egypt/Politics-/Egypt,-Saudi-Arabia-issue-Cairo-Declaration-to-str.aspx>

Al Araby. “Saudi-Israeli relations: The emergence of a new alliance,” Al Araby, erişim: 01.08.2019, <https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2019/8/14/saudi-israeli-relations-the-emergence-of-a-new-alliance>

Arab News. “Mike Pence: Iran is greatest threat to peace and security in the Middle East Monday,” erişim: 18.07.2019, 30.09.2019 <https://www.arab-news.com/node/1452091/middle-east>

Atwan, Abdel Bari Atwan. “Why bin Laden was radicalized,” CNN, erişim: 15.05.2018.

<http://edition.cnn.com/2011/OPINION/05/17/osama.bin.laden.al.qaeda/index.html>

Aydın, Mustafa. “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs,” Middle Eastern Studies, no.4, (October, 1999): 152-186.

Baradei, Mohamed El. Introductory Statement to the Board of Governors, IAEA, erişim: 11.05.2018. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/introductory-statement-board-governors-47>

Bayoumy, Yara. “Obama administration arms sales offers to Saudi top \$115 billion.” Reuters, 7.9.2016 <https://www.reuters.com/article/us-usa-saudi-security/obama-administration-arms-sales-offers-to-saudi-top-115-billion-report-idUSKCN11D2JQ>

BBC. “Congress passes Saudi 9/11 lawsuits bill,” BBC News, 9.09.2016, erişim: 20.07.2019 <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-37310593>

BBC. “New clashes in Saudi Arabia leave ‘protester’ dead 11 February 2012,” erişim: 21.07.2019 BBC News, <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16995286>

CIA. “World Fact Book,” erişim: 14.07.2019, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2253rank.html>

CNN. Report: Iran has ‘extremely advanced’ nuclear program, erişim: 10.05.2018. <http://edition.cnn.com/2003/WORLD/meast/03/09/iran.nuclear/>

David, Steven. “Explaining Third World Alignment,” *World Politics* 43, no.2, (1991): 233-256

“Detailed results of Census 2010,” General Authority of Statistics, Kingdom of Saudi Arabia, erişim: 14.07.2019, https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/en-census2010-dtl-result_2_1.pdf

Eldin, Hatem Ezz. “King Salman’s visit to Cairo,” *Al Ahram Weekly*, 7-13.04.2016 <http://weekly.ahram.org.eg/News/15988.aspx>

Faisal, Prince Turki Al, “Mr. Obama, we are not ‘free riders’,” *Al Arabiya*, 14.03.2016, erişim:24.07.2019 <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2016/03/14/Mr-Obama-we-are-not-free-riders-.html>

Fisk, Robert. “Why we reject the West – by Osama bin Laden,” *The Independent*, 10.07.1996. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/why-we-reject-the-west-by-osama-bin-laden-a7033906.html>

Friedman, Ezra. “The solidifying Arab-Israeli Alliance,” *Global Risks Insights*, 23.01.2019 <https://globalrisksinsights.com/2019/01/the-solidifying-of-the-arab-israeli-alliance/>

Frumin, Aliyah. “Congress Overrides Obama Veto On 9/11 Bill,” *NBC News*, erişim: 21.07.2019, 28.09. 2016. <https://www.nbcnews.com/news/us-news/senate-overrides-obama-veto-9-11-bill-n656011>

Gause, F. Gregory III. “Fresh Prince: The Schemes and Dreams of Saudi Arabia’s Next King,” *Foreign Affairs*, (May/June 2018): <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/2018-03-19/fresh-prince>

Gause, F.Gregory III. “The Foreign Policy of Saudi Arabia,” in *Foreign Policies of the Middle East States*, ed: Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami (Colorado: Rienner, 2002), 193

Hubbard, Ben. “Saudi Prince Says Israelis Have Right to ‘Their Own Land’,” *New York Times*, erişim: 3.08.2019, <https://www.nytimes.com/2018/04/03/world/middleeast/saudi-arabia-mohammed-bin-salman-israel.html>

Jehl, Douglas. “Holy War lured Saudis as Rulers Looked Away,” *New York Times*, 27.12.2001. <https://www.nytimes.com/2001/12/27/world/a-nation-challenged-saudi-arabia-holy-war-lured-saudis-as-rulers-looked-away.html>

Jentleson, Bruce W. “Strategic Recalibration,” *The Century Foundation*, 24.01.2018, <https://tcf.org/content/report/strategic-recalibration/?session=1>

Kelly, Fergus. “Iran’s Bavar-373 Air Defense Missile System Passes All Initial Tests,” *The Defense Post*, 6.01.2018. <https://thedefensepost.com/2018/01/06/iran-bavar-373-missile-defense-system-passes-tests/>

Koch, Christian. “The GCC as a Regional Security Organization,” *Kas International Reports*, 2010 26-30

https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=ca542b43-1671-8fab-93f0-397e609e8919&groupId=252038

Legacy, Robert. *Inside The Kingdom*, New York: Penguin: 2010

Linge, Mary Kay. “Trump signs off on \$110B Arms Deal in Saudi Arabia,” *New York Post*, 20.05.2017.

<https://nypost.com/2017/05/20/trump-signs-off-on-110b-arms-deal-in-saudi-arabia/>

Mahdi, Ahmed. “Energy competition in the Middle East,” *Al Ahram Weekly*, erişim: 10.05.2018. www.weekly.ahram.org.eg/News/19227.aspx

Mawji, Omar. “Saudi Arabia comes to the rescue of the Egyptian Economy,” *Geopolitical Monitor*, 25.04.2016. <https://www.geopoliticalmonitor.com/saudi-arabia-comes-to-the-rescue-of-the-egyptian-economy/>

McShane, Larry. “Saudi Arabia threatens to pull \$750B from U.S. economy if Congress allows them to be sued for 9/11 terror attacks” *New York Daily News*, 16.04.2016.

<http://www.nydailynews.com/news/world/saudi-arabia-warns-750b-response-9-11-liability-suit-article-1.2603675>

Middle East Monitor. “Israel Chief of Staff secretly visited UAE, met Bin Zayed,” erişim: 01.08.2019,

<https://www.middleeastmonitor.com/20181215-israel-chief-of-staff-secretly-visited-uae-met-bin-zayed/>

Mojtahed-Zadeh, Pirouz. *Political Geography of the Strait of Hormuz*, (London: SOAS,1990), 40-43

Morin, Jean-Frédéric and Jonathan Paquin, *Foreign Policy Analysis, A Toolbox*, Palgrave, 2018. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-61003-0>

Nouri Haitham. “Neom: Vision of the future,” *Al Ahram Weekly*, <http://weekly.ahram.org.eg/News/22913.aspx>

OPEC. “OPEC yıllık İstatistik Bülteni 2017,” erişim: 14.7.2019, http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm.

Saudi Vision 2030. , <https://vision2030.gov.sa/en>

Schwarz, Jon. *One Map Explains the Dangerous Saudi-Iranian Conflict*, *The Intercept*, 6.01.2016. <https://theintercept.com/2016/01/06/one-map-that-explains-the-dangerous-saudi-iranian-conflict/10:36> p.m.

Singer, David J., “The Levels of Analysis Problem in International Relations,” in *International Politics and Foreign Policy*, ed. J. N. Rosenau, New York: Free Press, 1969.

Spillus, Alex. “Wikileaks: Saudis ‘chief funders of al-Qaeda’,” Telegraph, 5.12.2010. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/wikileaks/8182847/Wikileaks-Saudis-chief-funders-of-al-Qaeda.html>

Tavukçu Sinan. “Arab Army / Arab NATO / Islamic Army”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 29.08.2018. <https://www.sde.org.tr/analysis/sd-analysis-arab-army-arab-nato-islamic-army-analizi-6862>

Toosi, Nahal. “Obama, in an awkward twist, becomes Saudi Arabia’s defender”, Politico, 22.09.2016, erişim: 21.07.2019, <https://www.politico.com/story/2016/09/obama-saudi-arabia-228521>

Understanding War. “Iran’s New Way of War in Syria,” erişim: 20.07.2019, www.understandingwar.org

Yakın Doğu Haber. Suudilerden Suriye için tatbikat, 10.02.2016. http://www.ydh.com.tr/HD14457_suudilerden-suriye-icin-tatbikat.html

Wahed, Mohamed Abdel. “Competition fort he Horn of Africa,” Al Ahram Weekly 1-7 Kasım 2018 <http://weekly.ahram.org.eg/News/25734.aspx>

Filistin Çıkmazında Çözüm Arayışları: Almanya-Türkiye Arabuluculuğu

Hakan ÇALIŞIR*

Geliş Tarihi: 13/02/2020

Kabul Tarihi: 09/05/2020

Atf: ÇALIŞIR, H., “Filistin Çıkmazında Çözüm Arayışları: Almanya-Türkiye Arabuluculuğu”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 35-68

Öz: Filistin çıkmazı, yaklaşık bir asırdır çözüm bulunamamış bir çatışma alanıdır. Kudüs’ün de içerisinde yer aldığı bu coğrafyanın üç büyük din tarafından kutsal sayılması, bölge tarihinin çok eskilere dayanması, küresel birçok faktörün sorunun içinde yer alması Filistin-İsrail çatışmasını çok boyutlu hâle getirmiş, bu sebeple yüzlerce akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışma da onlardan biri olmakla birlikte sonuç almaya dönük teşvik ve tavsiyeler içermekte, barışın yapı taşlarının nasıl oluşturulması gerektiğine yönelik farklı bakış açıları sunmaktadır. Bununla birlikte tarihsel detaylara girmekten kaçınılmış ve Almanya-Türkiye arabuluculuğunun Filistin çıkmazındaki kalıcı barışa nasıl katkı yapabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Makalede de belirtildiği üzere Almanya ve Türkiye’nin hem kendi aralarında hem de çatışan her iki tarafa iletişim içerisinde olması şarttır. Buna ilaveten muhtemel barış müzakerelerinde Almanya’nın İsrail’i, Türkiye’nin de Filistin’i ikna ederek arabuluculuk yapabilecekleri öngörülmektedir.

Almanya-Türkiye ikilisinin çatışan aktörlere müdahale edebilme yetileri, taraflar üzerindeki nüfuзları, global ölçekteki kredibiliteleri, ortak kültürel geçmişleri vb. birçok faktörü doğru şekilde değerlendirip barışa nasıl fayda sağlayabilecekleri gösterilmeye çalışılmıştır. Öyle ki ABD’nin Büyükelçiliğini Kudüs’e taşıma kararıyla son dönemde tarafsızlığını yitirmiş olması, bölgesel bir güç olan Türkiye ve AB’nin lokomotif gücü Almanya’ya olan ihtiyacı belirginleştirmiştir. Bu çalışmada bugünden yarına bir barış beklenmemektedir, fakat çalışmanın Filistin çıkmazında kalıcı bir barış inşası için yapılacak bu yöndeki çabalara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Filistin, İsrail, Türkiye, Arabuluculuk.

* Bağımsız Araştırmacı, TR, hakancalisir@yahoo.com, ORCID:0000-0002-8533-1508

Searching for Resolution in The Palestine Impasse: Germany-Turkey's Mediation

Hakan ÇALIŞIR*

Received: 02/13/2020

Accepted: 05/09/2020

Citation: ÇALIŞIR, H., "Searching for Resolution in The Palestine Impasse: Germany-Turkey's Mediation", Middle Eastern Studies, 12-1 (2020): 35-68

Abstract: The Palestine impasse is a conflict subject that has not been resolved for nearly a century. The fact that this geography, part of which is Jerusalem, is considered to be a sacred space by three great religions, the history of the region is very old, and that many global factors have become a part of this issue have all made the Palestinian-Israeli conflict multidimensional and hundreds of academic studies have been conducted. Although this study is one of them, it includes incentives and recommendations for getting results and offers different perspectives on how building blocks of peace should be created. However, it avoids entering into the historical details in this regard, and tries to introduce how German-Turkish mediation can contribute to permanent peace in the Palestine impasse. As stated in the article, both Germany and Turkey would be required to be in contact between themselves and both the conflicting sides. In addition, in possible peace talks mediation through convincing Israel by Germany and Palestine by Turkey is also envisaged.

Introducing how Germany and Turkey can contribute to peace through their capacity to interfere with the conflicting actors, influence the parties, credibility on a global scale, and a common cultural background and so on, has been tried. Therefore, the fact that the US has lost its neutrality in the recent decision by moving its embassy to Jerusalem has accentuated the need for Turkey as a regional power and Germany as a locomotive power of EU. In this study, no peace is expected from today to tomorrow, but it is hoped that the study will contribute to efforts to build a permanent peace in the Palestinian impasse.

Keywords: Germany, Palestine, Israel, Turkey, Mediation.

* Independent Researcher, TR, hakancalisir@yahoo.com, ORCID:0000-0002-8533-1508

البحث عن حل للمأزق الفلسطيني: وساطة ألمانية تركية

هاقان تشاليشير*

تاريخ القبول: 13/02/2020

تاريخ الاستلام: 09/05/2020

للاقتباس: هاقان تشاليشير، «البحث عن حل للمأزق الفلسطيني: وساطة ألمانية تركية»، دراسات الشرق الأوسط، 68-35 (2020) 1-12

الملخص

المأزق الفلسطيني هي قضية صراع لم تجد حلاً منذ ما يقرب من قرن. أن حقيقة هذه الجغرافيا التي تشمل القدس وتعد مقدسة من قبل الديانات الثلاث الرئيسية ويعود تاريخها إلى العصور القديمة، إضافة إلى كون العديد من العوامل العالمية كانت جزءاً من هذه القضية، جعل الصراع الفلسطيني الإسرائيلي متعدد الأبعاد، ولهذا السبب تم إجراء مئات الدراسات الأكاديمية حول هذا الموضوع. هذه الدراسة هي واحدة من تلك الدراسات التي أجريت حول هذه القضية وهي تحتوي على توصيات ومقترحات للحصول على نتائج، كما تقدم وجهات نظر مختلفة حول كيفية إنشاء اللبنة الأساسية للسلام. وإضافة لذلك تجنبت الدراسة الخوض في التفاصيل التاريخية وحاولت شرح كيف يمكن للوساطة الألمانية التركية أن تسهم في السلام الدائم للمأزق الفلسطيني. وكما هو موضح في الدراسة، يجب على كل من ألمانيا وتركيا أن تكونا على تواصل مع بعضهما البعض ومع طرفي النزاع أيضاً. وعلاوة على ذلك ترى الدراسة أنه في حال إجراء محادثات سلام محتملة فيمكن للبلدين التوسط لحل النزاع وبإمكان ألمانيا أن تقنع الجانب الإسرائيلي ويمكن لتركيا أن تقنع الجانب الفلسطيني.

تحاول هذه الدراسة توضيح كيف يمكن لألمانيا وتركيا المساهمة في إحلال السلام وذلك من خلال الاستفادة بشكل صحيح من عوامل عديدة مثل مقدرتهم على التدخل مع الأطراف المتصارعة والتأثير عليهم ومصادقية البلدين على المستوى العالمي والماضي الثقافي المشترك لهما. كما أن حقيقة أن الولايات المتحدة الأمريكية فقدت حيادها في الفترة الأخيرة من خلال قرارها بنقل سفارتها إلى مدينة القدس أبرز الحاجة الماسة إلى تركيا القوة الإقليمية الكبيرة وألمانيا إحدى القوى التي لها وزنها في الاتحاد الأوروبي. هذه الدراسة لا تتوقع إحلال السلام اليوم أو غداً، لكن هناك أمل بأن تساهم الدراسة في جهود بناء سلام دائم في المأزق الفلسطيني.

الكلمات المفتاحية: ألمانيا، فلسطين، إسرائيل، تركيا، وساطة

* باحث مستقل، تركيا، hakancalisir@yahoo.com, ORCID:0000-0002-8533-1508

Giriş

Devletlerin taraf olduğu uzun süreli çatışmalarda nesiller ekseriyetle tehditten uzak olma ve huzur içinde yaşama duygusundan yoksun olurlar. Çatışma ve savaş ortamında yetişkin hâle gelmiş bireyler, müreffeh ve güvenli yaşamdan uzak şekilde hayatlarını sürdürmek durumunda bırakılırlar. Kadim Filistin bölgesi de bu zor hayatların yaklaşık bir asırdır yaşandığı talihsiz coğrafyalardan birisi olmuştur. Buna karşın bu durumu düzeltebilmek için tarafların çaba sarf ettiği de görülmüştür. Örneğin Tel Aviv ile Kudüs kentlerinin tam ortasında Barış Vahası adında (Neve Shalom/Wahat as-Salam) bir köy kurulmuş, burada Filistinli ve İsraili aileler belirli bir program kapsamında barış içinde yaşama denemesi yapmışlardır. Altmış ailenin yaşadığı iki yüz nüfuslu köyde çocuklar iki dille eğitim veren okullarda okumakta ve birlikte yaşamayı öğrenmektedirler.¹

Bu denemelere rağmen asırlardır başta Filistin toprakları olmak üzere, farklı coğrafyalarda Yahudilerin yaşadıkları bölgenin yönetimleriyle sorun yaşadığı bilinmektedir. 15. yüzyılın sonlarına kadar Yahudilerin neredeyse normal bir hayat sürebildikleri tek yer, o dönem Arapların hâkimiyetinde bulunan Endülüs İspanya'sı idi. Çoğu ülkeler Yahudilere taşınmaz mal edinme hakkı bile tanımıyor, ticaretlerine sınırlamalar getiriyorlardı. Kilise Hristiyanların Yahudiler hesabına çalışmalarını, hatta onlarla bir arada yaşamalarını dahi yasaklıyordu. İngiltere'de I. Edward, Fransa'da IV. Philippe, topraklarında yaşayan Yahudileri sınır dışı etmişlerdi. Bu da mallarının büyük çoğunluğunun ele geçirilmesini sağladı. Buna karşın Endülüs İspanya'sında o dönem Yahudi halkı, dağınık yaşadığı yüzyıllar boyunca asla fırsat bulamayacağı kadar gelişti.² Farklı toplumların birlikte yaşaması huzur ortamını oluşturduğu gibi toplumların gelişimine de büyük katkı sağladı.

Barış ve güven içerisinde yaşamak her toplumun en tabii hakkıdır. Barış inşa edilirken toplumlarda birtakım paradokslar ortaya çıkabilir. Çatışma bölgesinde sadece bir tarafın yaşam koşulları ve emniyeti iyileşerek artışa geçtiğinde o toplumun tehdit ve güvenlik algısı da yükselişe geçer. Toplumdaki tehdit hissiyatı artar. Dolayısıyla çatışma ortamındaki bu durum, güvenliğin sağlanmış olduğu toplum tarafında siyasi yöneticilerin riskli davranışlar sergileme potansiyelini tetikler.³ Bu yöndeki agresif davranışlar çatışmasızlığa

1 Bora Bayraktar, *Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000*, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 34.

2 Larry Collins ve Dominique Lapiere (haz.), *Kudüs...Ey Kudüs*, Kronik, 1973, s. 48.

3 Thomas Jäger, *Globale Gesellschaft und internationale Beziehungen*, Handbuch Sicherheitsgefahren, Springer VS, 2015, s. 17.

katkı sağlamaz, aksine şiddet iştahını kabartır. Filistin çıkmazı da bu zeminde⁴ değerlendirildiğinde özellikle abluka altındaki Gazze’de yaşayan Filistinlilere karşın ironik şekilde İsraililerin refah içerisinde yaşama isteğinin doğurduğu güvenikleştirme bazı zamanlar negatif barışa⁵ dahi engel olur.

Yaklaşık bir asırdır süren Filistin-İsrail çatışmasında on yıllardır arabuluculuğa soyunan ABD’nin artık bu vasfını iyiden iyiye kaybettiği görülmektedir. Geçmişte Bush döneminde, ABD tarafından iki devletli çözüm önerisi desteklenmiş olsa da bugün ABD politikalarının belirgin şekilde İsrail yanlı olduğu gözlenmektedir. Öyle ki 2002’de Bush döneminde ilk defa bir ABD Başkanı uygulanabilir bir Filistin devletinin kurulmasından söz edebilmişti. Obama ise Filistin-İsrail arasında dengeli bir politika yürütmeye çalışmıştı. Bir bakış açısına göre o dönem Arap ve Müslüman dünya ile ilişkilerini geliştirmek için Obama’nın Filistin’e sıcak mesajlar verdiği belirtilmektedir.⁶

Buna mukabil, ABD’nin ikircikli tavırları da olmuştur. Camp David Zirvesi’ndeki tavırlarından dolayı Filistinliler, nihai statü görüşmelerine gittiklerinde arabulucu rolündeki Amerikalıları düşünerek kendilerini iki ayrı İsrail heyetiyle aynı anda müzakere ettikleri hissine soktuklarını bildirmişlerdir. Diğer taraftan görüşmelerde yapılan önerilerin Filistinlilerden önce İsraililere el altından sunulması da o dönem Amerikalıların mevcut şartlarda adil arabulucu olamayacağını göstermiştir.⁷ Bugün yaşanan gelişmeler, ABD’nin tek taraflı duruşunu belirgin şekilde sürdürme niyetinde olduğunu göstermektedir. Uluslararası topluma rağmen ABD’nin İsrail Büyükelçiliğini Kudüs’e taşıması ve “Yüzyılın Anlaşması” kararları bunu tekrardan teyit etmiştir. Dolayısıyla ABD’nin Filistin çıkmazındaki arabuluculuk vasfını hepten yitirmiş olması, farklı güç odaklarının kendi potansiyellerini ortaya koymalarına imkân oluşturmuştur. Bu doğrultuda bölgesel güç olan Türkiye ile küresel bir güç olan Almanya iş birliğinin barış açılımına fırsat yaratabileceği değerlendirilmektedir.

Birçok batılı ülkeye nazaran Ortadoğu’da sömürgeciliğe hiç bulaşmamış bölgesel güç olan Türkiye⁸ ve 20. yüzyılın başlarına kadar sömürgecilikten

4 Bulunduğu coğrafyada kendini yalnız ve izole hisseden İsrail “demokratik” ve “normal” bir devlet olarak görünse de sürekli güvenlik kaygısı çeken dünyadaki sayılı ülkelerdendir.

5 Negatif ve pozitif barış kavramlarını ilk olarak 1964 yılında Galtung kullanmıştır. Sebeplerine odaklanmadan bir çatışmadaki fiziksel şiddetin yokluğu “negatif barış”, çatışmanın sebeplerinin ve yapısal şiddetin ortadan kalktığı, kalıcı barışın sağlanarak adaletin tesis edildiği durum ise “pozitif barış” olarak tanımlanmıştır. Barış Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü, Asimetrik Güç, Filistin ve İsrail*, İstanbul: Der Yayınları, 2019, s. 65.

6 George J. Mitchell ve Alon Sachar, *A Path to Peace: A Brief History of Israeli-Palestinian Negotiations and a Way Forward in the Middle East*, Simon and Schuster, 2016, s. 36-38.

7 Bayraktar, s. 59-274.

8 Bölgedeki Arap devletlerinin önemli bir kısmı Türkiye’nin arabuluculuk misyonu yüklenmesini hoş karşılamayabilir. Fakat İsrail’in kuruluşundan bu yana bu devletlerin Filistin çıkmazındaki karnel-

uzakta kalmış küresel bir güç olan Almanya'nın arabuluculuk için doğru alternatifler olduğu görülmektedir. Bir tarafta İsrail ile uzun geçmişe dayanan 'özel ilişki' biçimindeki dostluğu, Filistin ile de ilişkilerinin özellikle Oslo Süreci sonrası pozitif olması yönüyle Almanya, diğer tarafta hem jeopolitik etkisi ve gücüyle Filistin ve İsrail'e yakınlığı hem de taraflar arasındaki asimetrik güç oranını kırmaya yönelik -İsrail'e mesafe koyarak Filistinlilerin haklarını da savunarak- hareket edebilmesi yönüyle Türkiye olmaktadır. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de İsrail ile yaşanan sıkıntılara rağmen ortak çıkarlar Türkiye ve İsrail'i birbirine yaklaştırma potansiyeli taşımaktadır. Süreklilik arz eden ve artan ivmedeki ekonomik ilişkiler bunun en belirgin göstergelerden biridir.

I. Teorik Çerçeve

Filistin-İsrail çıkmazındaki arabuluculuk imkânını değerlendirmeye geçmeden önce Çatışma Yönetimi ve Barış Çalışmaları hakkında teorik bilgilendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Çatışma ve savaş kavramlarını ayırmak gerekir. Savaş, çatışma yönetimi literatüründe şiddetli çatışma olarak kullanılmaktadır. Çatışma ise bazıları için kazanç bazıları içinse kayıp olan şeylerin yeniden bölüşümüne zemin hazırlayan taraflar arasındaki bir ilişki biçimidir. Çatışma ve çatışmasızlık arasındaki ayrım, savaş ve barış arasındaki ayrım gibi düşünülmemelidir. Tüm çatışmasızlıklar barış anlamına gelir, çatışmalar ise sebeplerin niteliğine bağlı olarak savaş ya da barışla sonuçlanabilir.⁹ Bu durum çatışmanın nasıl yönetildiği ile ilgilidir.

Bir çatışmada şiddetin yokluğu ve şiddetli çatışmalar sonucunda sadece ateşkesin sağlanması hâli "negatif barış" anlamına gelir. Filistin-İsrail Çatış-

---

erinin pek iç açıcı olmadığı bilinmektedir. Özellikle bazı Arap hükümetlerinin ABD ile ilişkilerindeki bırakılmış oldukları çaresizliklerinden Filistin'e yeterli destek veremedikleri görülmektedir. Bu durum çatışan tarafların Zartman'ın 'katlanılmaz maliyet' ya da "karşılıklı zararların verildiği çıkmaz" (Özerdem, s. 118.) olarak belirttiği aşamaya getirilmesine mani olmakta ve tarafları barışa zorlamak mümkün hâle gelmemektedir. İsrail'in kurulduğu günden itibaren Filistin'in bağımsızlığı için mücadele vermesi beklenen Arap devletleri, farklı çıkar mücadelelerine girmiş bulunmaktadır. Mesela 1948 savaşı sırasında Suriye'nin hedefi, Ürdün Kralı Abdullah'ın Büyük Suriye planını bertaraf etme-kti. Filistinlileri desteklemekten ziyade ülkesini muhtemel Ürdün işgalinden korumak amacındaydı. O dönem Arap hükümetleri iki Arap bloğunun -Haşimi bloğu olan Irak ve Ürdün ile Mısır, Suudi ve Suriye bloğu- mücadelesinden Yahudilere karşı ortak muharebe planı oluşturamadılar. Bu durum sonuçları ağır bir yenilgiyi getirdi. Günümüze kadarki diğer savaş ve gelişmelerde de bazı Arap hükümetlerinin Filistin sorununda yeterli inisiyatif almakta tereddütlü ve isteksiz davrandıkları görülmektedir. Filistin'de neredeyse tüm tarafların gönüllü razı olabileceği bir ülke olan Türkiye'nin arabuluculuğu makul olarak görülecektir. Joshua Landis, "Suriye ve Filistin Savaşı: Kral Abdullah'ın 'Büyük Suriye Planı' için Savaşmak", *Filistin Uğruna, 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak*, Eugene L. Rogan ve Avi Shlaim (Haz.), Küre Yayınları, 2018, s. 267.

9 Kenneth E. Boulding, *Stable Peace*, University of Texas Press, 1978, s. 9.

ması yaşanan şiddetli çatışma ve savaşlar dışında ekseriyetle bu kategoriye girmektedir. Yapısal dönüşüm ve adaletin mutlak surette tesis edilme şeklini belirtilen “pozitif barış” aşamasına bugüne dek geçilmiş değildir. Pozitif barış her şeyden önce bir iş birliği gerektirir. Negatif barış ise şiddetin hiçbir şekilde görülme hâlidir.¹⁰

Barış Çalışmaları teorilerinden olan Burton’un “ihtiyaçlar doğrultusunda barış yaklaşımı”, insanın kök salmış temel ihtiyaçlarının olduğunu, bu ihtiyaçlarının kimse ile pazarlığının yapılamayacağını ve bu ihtiyaçların bastırılmadığını belirtmektedir.¹¹ Filistinliler için asırlardır yaşadıkları toprak ve sınırlarının korunması, göç etmek durumunda bırakılan mültecilerin geri dönüş hakları, bağımsız bir devlet olma vb. bu ihtiyaçlardandır. İsrail için ise sınırlarının korunması ve güvenliğinin sağlanabiliyor olması bu ihtiyaçlardan sayılabilir. Bahsi geçen bu ihtiyaçların boyutları değişebilmekle birlikte müzakereler ile makul şartlarda temini sağlanmadan barışın tesis edilemeyeceği belirtilmektedir.

Boulding’in “sürdürülebilir barış” kavramı ise savaşı getirecek koşulların önceden belirlenerek, önlem alınmasıyla çatışmaların önlenilebileceğini söylemektedir.¹² Trump’ın “Yüzyılın Anlaşması” kararı, ABD Büyükelçiliğinin Kudüs’e taşınması, İsrail’in yeni yerleşim yerleri inşasını sürdürmesi ve Batı Şeria’yı ilhak planı, Mescidi Aksa ve El Halil Camii gibi ibadet yerlerinde yapılan askerî kontrol ve müdahaleler, Filistin tarafında ise Hamas’ın şiddet içeren eylemleri sürdürülebilir barışa engel olan durumlara örnektir.

Çatışmaların birçok farklı sebebi olmakla birlikte esasında şiddetin temelinde taraflar arasındaki iletişim olanaklarının kıtlığı ya da yokluğu, diplomasi işlevinin yerine getirilememesi sebebi yatmaktadır. Ekseriyetle şiddetli çatışmalar bir anda kendiliğinden meydana gelmemekte, müzakerelerden sonuç alınamaması nedeniyle ortaya çıkmaktadırlar. Çatışma potansiyelini görüp müdahaleyle engelleyebilmek mümkün olsa bile öngörülmesi güç dışsallıklar ve yan etkilerin olabileceği, birtakım maliyetlerin meydana gelebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat tüm risklerin sigortalanamayacağı ve böyle olsa bile tüm sigortalara rağmen çatışmaların sonlanacağı kesin değildir.¹³

Barışın yapılacağı zaman diliminde koşulların çatışmasızlık için uygun hâle gelmesi, müzakerelerin olgunlaşması ve taraflar arasındaki ‘yenişemez-

10 Johan Galtung, *Peace by Peaceful Means, Peace and Conflict, Development and Civilization*, SAGE, 1996, s. 31.

11 Tamra Pearson d’Estrée, “Problem-Solving Approaches”, *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*, Jacob Bercovitch, Victor Kremenyuk, I. William Zartman (Haz.), SAGE, 2008, s. 136-137.

12 Bora Bayraktar, “Barış Çalışmaları Perspektifinden İsrail-Filistin Sorunu”, *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Atilla Sandıklı (Haz.), Bilgesam Yayınları, 2012, s. 254-257.

13 I. William Zartman, *Preventing Deadly Conflict*, Polity Press, 2015, s. 33-35.

lik' kabulü gibi etkenler kalıcı barış inşası için gerekli olmaktadır. Tarafların 'kazan kazan' anlayışıyla hareket etmeleri, taviz vermeye hazır hâle gelerek uzlaşmaya razı olmaları gerekir. Camp David Konferansı'nda görüşmeler sürerken dahi Çatışma Çözümü aşaması için daha erken olduğu anlaşılmış ve bunun yerine sahadaki şiddetli çatışmaların önüne geçebilecek Çatışma Yönetimi müzakerelerine odaklanılmıştır.¹⁴ Yine Oslo Sürecinde müzakere için dört aşama belirlenmişti: Araştırma/Bilgi toplama, görüşmeler için yetkilendirme, iletişim kanalının onaylanması ve İsrail tarafının gizli iletişim kanalından çıkıp resmî görüşmelere başlanması.¹⁵ Fakat yapılan gizli görüşmelerde alınan kararlara rağmen müzakereci taraflar kendi evlerine döndüklerinde kararların uygulanması ile ilgili içten isteksiz olmuşlardır. Şiddetin düşürülmesi, çatışmaların mağduriyetini engellemeye yönelik sonuç alıcı etkin tedbirlerin alınmadığını görülmüştür.¹⁶ Bu durum başarısızlığı da beraberinde getirmiştir. Bu yüzden çatışma yönetiminde, hangi aşamanın ne zaman hayata geçirileceği sorusu çok önem arz etmektedir.

Müzakere süreci başladığında önemli olan aralıksız süreci devam ettirmektir. "Bisiklet Teorisi" olarak da literatüre girmiş olan bu durum ara vermeden az ya da çok problemler üzerine görüşülerek oturumların sürdürülmesi anlamına gelir. Nasıl ki bisiklet durduğunda düşmektedir ve düşmemesi için sürekli hareket etmelidir. Aynı şekilde barış süreci de durmadan sürdürülmelidir.¹⁷

Çatışma yönetiminde üç safha bulunmaktadır. İlk aşaması olan çatışma yönetimi ya da çatışmanın yatıştırılması, çatışmanın sebeplerine odaklanmadan üçüncü tarafların arabuluculuğu ile çatışmanın geniş alana yayılmasına engel olunması anlamına gelir. İkinci aşama olan çatışma çözümünde ise çatışmanın sebeplerine odaklanılarak arabulucuların aktif müdahalesi ile ateşkesin sağlanması hedeflenir. Çatışma dönüştürme olan üçüncü aşama ise uzun soluklu bir süreçtir. Yapısal sorunların çözülmesi ve dönüştürülmesi, kalıcı barışın inşası ve sosyal adaletin sağlanması amaçlanır.¹⁸ Çatışma dönüştürme safhası, toplumsal ilişkilerde gerçek sorunlara cevap arayan, sosyal hayatta şiddeti kaldırıp yerine adaleti tesis eden yapıcı bir dönüşüm sürecidir. Toplumun zihinsel dönüşümünün hedeflendiği bu süreçte toplumsal entegrasyon ve barış için farklılıkların pozitif bir toplumsal olgu olduğu düşüncesi kazan-

14 Yaacov Bar-Siman-Tov, *The Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution to Conflict Management*, Springer, 2007, s. 9.

15 Jonathan Powell, "Teröristlerle Konuşmak," *Aykırı Araştırma*, 2016, s. 112.

16 Zartman, s. 34-35.

17 Powell, s. 22.

18 Alpaslan Özerdem, *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Nobel, 2013, s. 60-62.

dırılmaktadır.¹⁹ Çatışan tarafların barış sürecini bozguna uğratmak isteyenlerle mücadele etmesi²⁰ sürecin başarısı için önemli olmaktadır. Bu süreçlerin doğru zamanlarda hayata geçirilerek kalıcı sonuçlar alınması ancak başarılı arabuluculuk sayesinde gerçekleşebilmektedir.

2. Arabuluculuk Potansiyeli

Uluslararası İlişkiler’de arabuluculuk, en az iki taraf arasında meydana gelen çatışmada taraflara karar verme aşamalarında tavsiye vererek çözüm önerileri geliştirme veya alternatif çıkış yolları ortaya koyarak bir anlaşmaya varabilmeye yönelik sarf edilen çabaları kapsayan sürecin adıdır. Özellikle bir süreçten bahsedilmesi, barış çalışmalarının belirli periyotlarla devam eden bir aşamadan ibaret olması nedeniyledir.

Çatışma Yönetimi’nde bir süreç olan arabuluculuk, uyuşmazlık içerisindeki taraflara fiziki güce başvurmadan ve taraf devletlerin hukuki yollarına da aykırı olmayacak şekilde devlet, kurum, birey ya da organizasyonların yardım etmesine imkân oluşturma gayretleridir. Savaşan taraflar muhtelif sebeplerden üçüncü kişilerden müdahale talep ederek yardım almak istemektedirler.²¹ Gönüllülük esasıyla bir çatışmayı yatıştırmak ve çözebilmek için taraflarca kabul görmüş kişi ya da kurumların dostane şekilde vermiş oldukları gayretler arabuluculuk faaliyetleridir.

Arabulucuların tarafları bağlayıcı özellikleri olmadığı gibi uyuşmazlığın doğrudan bir tarafı da olamazlar. Arabulucu, tarafları ihtiyacı olan argümanlarla ikna etmeye ve barış için taviz verilmeye çalışır. Zaman zaman taraflardan taviz talebi sonunda bir anlaşma sağlansa bile bu durum muhtemel bir tarafın hoşnutsuzluğu olabileceğinden arabulucu ile sorun yaşanmasına sebep olabilir.²² Dolayısıyla arabuluculuk, sadece barış sağlanamadığında maliyeti olan bir şey değil, barış sağlansa bile bir bedeli ortaya çıkabilmektedir.²³

19 Nezir Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, *Barışı Konuşmak, Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Odtü Yayıncılık, 2014, s. 37-38.

20 Kerim Yıldız, “Çözüm ve Dönüşüm Süreçlerine İlişkin Teorik ve Pratik Yaklaşımlar”, *Çatışma Çözümleri ve Barış*, Murat Aktaş (der.), İletişim Yayınları, 2014, s. 284.

21 Tobias Böhmelt, *International Mediation Interaction, Synergy, Conflict, Effectiveness*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, s. 15.

22 Şiddet içeren ve şiddet içermeyen çatışmalar Çatışma Yönetimi’nde tahlil edilirken çatışmayı doğuran sebepler doğru şekilde ortaya konulmalı. Arabulucu, taraflara ödün verilmeye çalışırken uzun dönemde çatışmaların sürmesinden tüm tarafların zarar göreceğini sarih şekilde gösterebilmeli. Aksi takdirde sonuç odaklı çatışmanın yatıştırılması (ateşkes) süreci sağlanabileceksen, süreç odaklı çatışmanın dönüştürülmesi ve yapısal dönüşümlerin sağlanması gerçekleştirilecektir. Bu da sil baştan tekrar şiddeti doğuracaktır. Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilgi yaşayan Almanya’ya dayatılan koşulların uzun dönemde daha büyük kayıpların yaşandığı başka bir savaşa sebebiyet verdiği hatırlarda saklıdır.

23 Lesley G. Terris, “Mediation of International Conflicts, A rational model”, *Routledge Studies in Security and Conflict Management*, 2017, s. 5.

Bir uyuşmazlıkta arabuluculuğun devreye girmesi için çatışan tüm taraflardan yetki alınmalıdır. Türkiye, İsrail-Suriye arasında yaşanan Golan Tepeleri krizinde iki tarafın da rıza göstermesiyle etkin arabuluculuk yapmış, BM tarafından da bu durum olumlu karşılanmıştır. Daha sonra İsrail'in Gazze operasyonları ve Mavi Marmara saldırılarıyla Türkiye'nin arabuluculuk süreci sekteye uğramış gözüke de bu durum önemli bir arabuluculuk faaliyeti olarak kabul edilmiştir.

Filistin-İsrail çatışmasında mümkün olan tüm tarafların sürece dâhil olması önemlidir. Özellikle resmî olmayan kişilerden politik angajeje sahip hiyerarşik yükümlülük ve bağımlılık kaygısı taşımayan tarafların müzakerelerin içinde olması, bu kesimlerin desteğinin alınması barışçıl sonuçların elde edilmesine fayda sağlayacaktır.²⁴ Örneğin, kamuoyu baskı aracı olarak tarafların dinî liderlerinin daha aktif hâle gelerek inisiyatif almaları²⁵ barış potansiyelini artırabilir. Burada çatışmanın esas sebebinin din olması gerekmez. Çatışmanın sebepleri içerisinde din faktörü olmakla birlikte millet, toprak, tarihsel dayanaklar vb. birçok ilave faktör rol oynayabilir. Dinin çoğu zaman politik bir argüman ve araç olarak kullanıldığı da belirtilmektedir.²⁶ Filistin çıkmazında da arabuluculuk bu dengeler gözetilerek gerçekleştirilmelidir.

“Barış için Arabuluculuk” girişimi çerçevesinde Türkiye ve Finlandiya'nın öncülüğünde 2010'da temeli atılan ve dönüşümlü olarak iki ülkenin ev sahipliği yaptıkları “Arabuluculuk Dostlar Grubu Dışişleri Bakanları” toplantılarının sekizincisi 2017'de BM Genel Kurulunda New York'ta gerçekleştirildi. 56 üyesi bulunan Grup Toplantısı'nda arabuluculuğun çatışmaların önlenmesi ve barışın sürdürülmesi bağlamındaki rolünün nasıl güçlendirilebileceği ele alınmıştır. Yine İslam İşbirliği Teşkilatı zirve dönem başkanı olarak Türkiye, 21 Kasım 2017 tarihinde arabuluculuk alanındaki kapasite inşa çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla İstanbul'da İİT Üye Ülkeleri Arabuluculuk Konferansı'nı düzenlemiştir.

Arabuluculuk hakkındaki Uluslararası Organizasyonların işlevi ve sorumluluğunu ayrıca düşünmek gerekir. Başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası örgüt barış amacıyla faal olarak çalışmakta olduğu hâlde bazı çatışmalarda kalıcı barış için yeterli sonuca ulaşamamaktadırlar. Oysa çatışma yönetiminde, çözümden bahsedildiğinde arabulucuların silahlı eylemlerin durması ve şiddetin önlenmesi ile birlikte sorunların öncelikle çözümünü

24 Herbert C. Kelman, “Conflict Resolution”, 22.09.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=qoSx0w66LHs>

25 Ofer Zalzberg, “Sanctity in the Israeli-Palestinian Conflict”, 21.09.2019, <http://kelmaninstitute.org/the-dimension-of-sanctity-in-the-israel-palestine-conflict/>

26 Friedrich Schreiber ve Michael Wolffsohn, *Nahost, Geschichte und Struktur des Konflikts*, Leske Verlag Budrich GmbH, 1987, s. 13.

önceleyen kapsamlı bir yaklaşıma sahip olmaları gerekiyor. Çatışmanın sona ermesi için gayret sarf etmenin yanında, çatışmayı doğuran sebeplerin ortadan kaldırılması görevi yerine getirilmelidir. Uluslararası bir kuruluşun tek başına çatışmayı sonlandırması beklenmeyebilir, fakat çatışmayı çözüme kavuşturmak için yoğun çaba sarf etme²⁷ sorumluluğu bulunmaktadır.

Aslında bu sorumluluk sadece uluslararası kurumlara değil tüm devletlere düşen bir görevdir. Bu kapsamda ele alınan iki güçlü devlet, dünyanın kadim çatışmalarından birine kalıcı çözüm bulabilme potansiyeline sahiptir. Bölgesel bir güç olan Türkiye'nin yanında Almanya da küresel bir güç olması yönüyle etkin arabuluculuk vasfını barındırmaktadır. Almanya, 80 milyonun üzerindeki nüfusuyla AB'nin en büyük pazarı konumundadır. Diğer taraftan İsrail'in ABD'den sonraki en güçlü müttefikidir. Almanya'nın dünyanın en gelişmiş üçüncü sanayi ülkesi olmasına rağmen BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri içerisinde yer almaması, Türkiye'nin de "barış için arabuluculuk" misyonu olan BM güvenlik konseyinin yapısını mütemadiyen eleştirmesi iki devleti birbirine yakınlaştıran unsurlardandır.

Almanya'nın Türkiye ve Mısır ile Hamas tarafından esir alınan Gilad Şalit olayındaki 2011'de birlikte yaptığı başarılı arabuluculuğunun yanı sıra Ukrayna, Afganistan ve Batı Balkanlar'daki barış için arabuluculuk girişimleri bu yönde önemli adımlar olarak görülmektedir. Özellikle P5+1 adıyla da anılan İran ile yapılan Nükleer Antlaşmalarda BM daimi üyelerine katılan Almanya küresel ölçekte arabuluculuk rolünü ve vasfını pekiştirmiştir. 2012 yılında bu müzakerelerin İstanbul'da gerçekleştirilmiş olması, alınan kararların önemli kısmının 2010 yılında Brezilya, İran ve Türkiye arasında imzalanan nükleer anlaşmada temellendirilmiş olması arabuluculuk rolü açısından Türkiye beklentilerini büyük ölçüde yukarıya çekmiştir. Yine 2020 yılı başında Libya krizini çözebilmek amacıyla düzenlenen Berlin Konferansı'ndaki Almanya ve Türkiye'nin pozisyon ve tutumları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Filistin çıkmazında Almanya ve Türkiye'nin ekseriyetle durduğu yer, uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletlerin anlaşmaları doğrultusunda çözüm önerileri sunmaya yöneliktir. Tarafları, Birleşmiş Milletlerin almış olduğu kararlar doğrultusunda uygulamalar yapmaya davet etmektedirler. Her iki devlet de kalıcı pozitif bir barışı savunmaktadırlar.

Dünyadaki başarılı arabuluculuk örneklerine bakıldığında çatışmanın taraflarına farklı boyutlardaki yakın devletlerin yapmış oldukları arabuluculuklar dikkat çekmektedir. Kolombiya-FARC²⁸ barış müzakerelerinde hükûmete

27 Klaus Brummer, *Konfliktbearbeitung durch internationale Organisationen*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005, s. 43.

28 Kolombiya Devrimci Alternatif Gücü. Önceki adı ile Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri. Kolombiya'da terörist bir örgüt olarak bilinen sonradan siyasal partiye dönüşmüş organizasyon.

yakın olan ABD, FARC'a yakın olan Küba ve Venezüella'nın devrede olması buna iyi bir örnektir.²⁹ Venezuela, Chavez döneminde Kolombiya ve FARC arasında barışın sağlanabilmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. İdeolojik olarak Chavez ve FARC yakınlığı müzakerelerin yapıcı şekilde sürdürülebilmesi için katkı sunmuştur.³⁰ Bölgesel ve küresel ölçekteki birçok çatışmada da bu görülebilir. Filistin çıkmazında Almanya ve Türkiye çatışmanın taraflarına birçok boyutta yakın devletler olmaktadır.

3. Çatışan Tarafların Almanya ile İlişkisi

Kasım 1995'te 15 AB Üye Devleti ve 12 Akdeniz Devletinden oluşan 27 katılımcı devlet tarafından Barselona Süreci başlatılmıştır. Bu birlikteliğin içerisinde Almanya, Türkiye, Filistin ve İsrail de yer almıştır. AB'nin Akdeniz bölgesinde ekonomik ve siyasi işbirliği olanaklarını geliştirmek üzere başlattığı Barselona Süreci, 2008 yılında Akdeniz için Birlik (AİB) şeklinde bir örgüte dönüştürülmüştür. Dört devletin ortak zeminde bulunduğu bu süreç, Filistin çıkmazında çatışmasızlığı oluşturabilme olanağı sunmaktadır. Barselona Bildirgesi ile Avrupa-Akdeniz İlişkileri üç sütuna oturtulmuştur. Bunlardan birincisi ortak barış ve işbirliği oluşturulması amacıyla siyasal ve güvenlik alanlarında ortaklığın gerçekleştirilmesidir.³¹

AB, Oslo süreciyle kurulan Filistin Yönetimi'nin kurumlarının inşası ve yaşatılması için gereken finansal yardımın ana sağlayıcısı konumundadır. AB, ABD politikalarının aksine İsrail'in yeni bir ticaret anlaşması talebini, İsrail'in Filistin ile yürüteceği barış görüşmeleri ilkelerini kabul etmesi şartına bağlamıştır. Brüksel, söz konusu görüşmelere İsrail'in bu doğrultuda attığı adımlardan sonra başlamıştır.

İsrail, Almanya'nın en önemli ikinci ticari partneri³² olmasının yanında NATO dışında hiçbir ülkenin askerî olarak Almanya kadar İsrail ile sıkı ilişkiler içerisinde olmadığı görülmektedir. 1956 Şubat'ında İkinci Dünya Savaşı zayıyatı onarılmaya çalışıldığı sırada dahi İsrailli milletvekili Eliezer Shostak'ın "Bizim tek dostumuz Almanlardır" diyecek kadar ilişkiler iyi olmuştur.

29 Arabulucu rolündeki devlet arogant ve tehditkâr olmamalı. Örneğin ABD'nin yaşanan çatışmalardan dolayı tek taraflı şekilde Filistin'e maddi yardımları kesebileceğini söylemesi, çatışmasızlığa katkı yapan bir faktör olmadığı gibi ABD'nin arabuluculuk vasfını da ortadan kaldıran bir mahiyet taşımaktadır.

30 Hakan Çalışır, *Kolombiya-FARC Barış Süreci, Bir Çatışma Analizi*, Çizgi Kitabevi, 2019, s.113.

31 Ekrem Yaşar Akçay, "Barselona Sürecinde AB-İsrail İlişkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Kasım-Aralık 2012, Sayı: 33, s.5.

32 Almanya ve İsrail arasındaki dijitalleşme, startup ve ileri teknolojilerdeki inovatif ortak çalışmalar dikkat çekmektedir. "German and Israeli Innovation-The Best of Two Worlds", Bertelsmann Stiftung, Aralık 2019; "The German Mittelstand and the Israeli Startup Ecosystem, Tapping Israel's Innovative Potential", Bertelsmann Stiftung, Kasım 2017.

İki millet arasındaki ilişkiler o dönem düzelerken diğer batılı devletler bunu pozitif karşılamaş, Arap Devletleri ise Almanya-İsrail Anlaşması'nı kendilerine karşı bir hareket olarak algılamış ve karşı protestolar başlatmışlardır.³³

90'lı yıllarda Filistin-İsrail barış görüşmelerinin başlamasından sonra Almanya, Filistin ile de iyi ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Alman resmî anlayışının İsrail'i "sorgusuz" savunan tavırlarına karşın Alman halkı nispeten nötr bakış açısına sahip olmakta, birtakım mecalarda İsrail karşıtlığına ve hatta düşmanlığına kadar varan değerlendirmelerde dahi bulunmaktadır.³⁴ Alman kamuoyunun kendi siyasi elitlerine verdiği mesaj Filistin çıkmazında dengeli bir strateji yürütülmesinden yana politika belirlenmesi şeklindedir.

Bir uyuşmazlıkta arabuluculuk yapacak etkin güç, tarafların güvendiği ve saygı duyduğu bir devlet olmalıdır. İsrail, Avrupa'nın bazı bölgelerinde meydana gelen şovenist saldırılara rağmen Almanya'ya güvenmektedir.³⁵ İki devlet arasındaki ilişkiler o kadar derindir ki, İsrail Almanya'dan ihtiyacı olan silahları kendi güvenliği için hep alabilmiştir. Roket savunma sistemleri almanın yanında, geçmişte karşılığını almadan Almanya'dan iki denizaltı envanterine katabilmiştir. Bunun dışındaki savunma sanayiine yönelik teçhizatları da yine Almanya'dan uygun fiyata temin etmiştir.

Almanya'nın bugün Avrupa Birliği içerisinde Filistin ve İsrail'in aynı anda kabul edebileceği, müzakere edilebilecek tek devlet olduğu belirtilmektedir. Avrupa Birliği, Filistin-İsrail çatışmasında arabuluculuğa hazır olduğunda Almanya'ya yetki verebilir, bu yetki doğrultusunda diplomatik temaslar başlatılabilir. Bununla birlikte diğer Avrupalı devletlerin de Filistin ve Arap devletleri ile temasa geçerek barışa olumlu katkı yapma imkânları saklı kalmaktadır.³⁶

2012 yılında Filistin bayrağının Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'ne asılmasına ilişkin tasarıda Almanya Filistin'e destek vermiş, buna karşın İsrail başbakanı Netanyahu da rahatsızlığını bildirmiştir. Netanyahu, "sadece bir iki konuda aynı düşünmüyoruz diye ilişkilerimiz olumsuz yöne gidiyor dememez, farklı düşünceleri büyütme gerek yok" şeklinde açıklama yapmak durumunda kalmıştır.

33 Markus A. Weingardt, *Deutsche Israel- und Nahostpolitik, Die Geschichte einer Gratwanderung seit 1949*, Campus Verlag, s. 97-100.

34 Peter Ullrich, "Die Linke, Israel und Palästina, Nahostdiskurse in Großbritannien und Deutschland", *Rosa-Luxemburg-Stiftung, Karl Dietz Verlag Berlin, Texte 48*, 2008, s. 60.

35 Avrupa'daki antisemitist saldırılara karşı yakın dönemde net tepki Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas'dan geldi. Maas, somut ve etkin önlemler alınmazsa Yahudilerin Almanya'dan ayrılmayı yoğun şekilde düşüneceklerini belirtti. "Germany warns of 'mass exit' of Jews if anti-Semitism persists", *The Times of Israel*, 26.01.2020.

36 Oliver W. Lembcke ve Markus Kaim (haz.), "The German Role in the Middle East: High Time for a Check Up", *German Foreign Policy in Dialogue No.7, Germany and the Middle East, 16-23*, 2002, s. 7.

2018 yılı sonlarında iki günlük ziyaret kapsamında İsrail’de bulunan Almanya başbakanı Merkel’e Filistinliler bir çağrıda bulunmuştur. Filistinliler, Batı Şeria’da bulunan ve İsrail’in yıkım tehdidiyle karşı karşıya kalan Han el-Ahmer köyünün yıkılmaması için Merkel’den İsrail’e müdahale edilmesini istemişlerdir.³⁷ Filistinlilerin yardım talebinde bulunabilecek ülke statüsünde görebildikleri Almanya aynı ziyarette İsrail ile ilişkilerini de dengeli bir şekilde götürmekteydi. Keza bu ziyarette Almanya, İsrail ile ticaretteki işbirliğini daha da yukarıya taşımak istediğini belirtmiştir.³⁸

OECD verilerine göre Almanya, 2000-2011 yılları arasında Filistin’e yönelik 1631 proje gerçekleştirmiştir. Bu projelerde su, eğitim ve sivil toplum konuları öne çıkmaktadır. Öte yandan Alman Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yürütülen “Future for Palestine” projesi ile Batı Şeria’da zor koşullarda yaşayanların hayat koşullarını iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Gazze Şeridi ve Batı Şeria’daki çatışmalarda psikolojik olarak zarar görmüş çocukları ve gençleri farklı spor aktivitelerine yönlendirerek bir anlamda rehabilite edilmesi amacıyla maddi katkıda bulunulmuştur. Enerji sıkıntısının güneş panelleri ve rüzgâr tribünleri ile giderilmesi amacıyla destek olunmuştur. Alman Federal Polisi tarafından Filistinli polislere eğitim verilmiştir.³⁹

Almanya, geçmişteki yaşanmışlıklardan dolayı İsrail politikaları hakkında çok net görüş belirtmekten zaman zaman imtina etmekte, kendini baskı altında hissettiğinden özgür dış politika belirlemede tereddüt yaşayabilmektedir. İsrail ise Almanya ile ilişkilerin olumsuz bir yöne dönüşmemesi için hassas davranmaya çalışmakta, Avrupa’daki en büyük destekçi devletle ters düşmek istememektedir. Geçmişte Netanyahu ile bir görüşmesinden sonra Merkel, İsrail’in Filistin’deki yerleşim yerleri inşa etmesi hakkında “farklı düşüncelere sahip olduğumuz konusunda anlaşmaya vardık”⁴⁰ şeklindeki açıklamasıyla fikir ayrılıklarının boyutuna dikkat çekmiştir.

Geçmişin refleksiyle İsrail’in güvenliğini kendine dert edinmiş Almanya, sağlanacak muhtemel çatışmasızlıktan en fazla fayda sağlayacak ülkelerdendir. Almanya’nın bu bağlamda dış politikasında kendisinin baskılandığına dair iyi bir örnek, bu yılın başında İsrail Devlet Başkanı Rivlin’den gelmiştir. Holokost Anma Günü’nde İsrail Devlet Başkanı Reuven Rivlin, Alman Mec-

37 “Filistinlilerden Merkel’e çağrı”, *Milat*, 04.10.2018.

38 “Deutschland will wirtschaftliche Zusammenarbeit erheblich ausweiten” *WirtschaftsWoche*, 04.10.2018.

39 Engin Akçay ve Mustafa Gökhan Gözeri, “Dış Yardımlar Bağlamında Almanya-Filistin İlişkileri”, 15.09.2019, <https://www.academia.edu...>

40 “Merkel After Netanyahu Meet: We’ve Agreed to Disagree on Settlement Construction”, *Haaretz*, 06.12.2012.

lisi kürsüsünden nefret ve Yahudi karşıtlığıyla ortak mücadele çağrısı yaparak “Almanya’nın omuzlarına yüklenen sorumluluğun muazzam” olduğunu belirtmiş, Almanya’nın korkunç tarihiyle yüzleşerek sorumluluk ve olgunluk göstergesi hâline geldiğini vurgulamıştır. Rivlin konuşmasının sonunda, kendisini “İsrail’in güvenliğine adanmış” olan Almanya Federal Hükûmetine teşekkür etmiştir.⁴¹ Almanya’nın Filistin çıkmazındaki muhtemel arabuluculuğu müstesna ilişki biçimini normalleştirebilme fırsatı vermektedir.

Almanya, tarihsel yükümlülüğünden ötürü İsrail’i her koşulda desteklemesinin dış politikasında ‘kendisini sınırlandırmak’ olduğunu anlamış gözükmektedir. Yapılan anketler Almanların yaklaşık üçte birinin uygulamalarından dolayı İsrail devletine ön yargılı baktıklarını göstermektedir. Almanya’da yaşayanların %65’i İsrail devletini dünyada tehdit olarak gördüklerini belirtmişlerdir. İsrail’in çizmiş olduğu dış politika, Almanlar için antipatik bulunmaktadır. Dolayısıyla muhtemel bir arabuluculuğun halk nezdinde desteklenmesi için Alman dış politikasında değişikliğe gidilmesi gerekebilir. Örneğin, 2014 yılında Alman devlet televizyonunda yapılan bir ankette soru sorularının üçte ikisi İsrail ve Hamas’ı çatışma ve şiddetten aynı derecede sorumlu tutmuşlardır.⁴²

Bu nedenle, öngörülebilir ki Alman dış politikası, Filistin-İsrail çatışmasında “normalleşerek” arabuluculuk rolünü başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğinde Alman kamuoyunda da bu durum memnuniyetle karşılanacaktır. Almanya, İsrail ile diyaloglarını sürdürürken Arap devletleri ile de arayışı bozmak istememektedir. Bu açıdan muhtemel bir arabuluculuk ile sağlanabilecek çatışmasızlık Almanya’yı Arap devletleri ile İsrail arasında kalmaktan da kurtarabilecektir.

4. Türkiye ile İlişkiler

Türkiye’nin Filistin çıkmazındaki bakış açısı büyük ölçüde uluslararası toplum ile örtüşmektedir. Türkiye özellikle BM kararlarına uyulması gerektiğini farklı platformlarda defaatle bildirmiştir. Bu yönüyle AB, özelde Almanya ile Türkiye aynı sebepten ABD’den ayrılmaktadır. Türkiye’nin coğrafi olarak bölgeye yakınlığı ve kültürel bağları bölgede yaşanan gelişmelerden direkt etkilenmek durumunda bırakılmaktadır. Filistin-İsrail çatışmasında durdukları yer çok farklı olsa da, üstelik birçok etkenden son dönemde olumsuz

41 “İsrail Devlet Başkanı Rivlin Alman Meclisinden nefretle mücadele çağrısı yaptı”, *Şalom*, 30.01.2020.

42 Hakan Çalşır, “Filistin-İsrail Çatışmasının Almanya-İsrail İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 2017, No:1, s. 113-123.

seyreden⁴³ karşılıklı ilişkilere rağmen ABD-Türkiye ilişkilerinin de köklü ve çok yönlü olduğu bilinmektedir.

Filistin'in en büyük ticaret ortakları içerisindeki üç ülkeden ikisi Almanya ve Türkiye'dir. 2013 yılında kurulan Türkiye-Filistin Ekonomik İşbirliği Konseyi, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde yeni bir adım olarak görülmektedir. Yine Türkiye, Filistin ekonomisine destek çalışmalarını çerçevesinde hâlihazırda Cenin'de yer alan 920 dönüm büyüklüğündeki bir arazi üzerinde Cenin Sanayi Bölgesi'nin kurulmasına yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. 2014 yılında TOBB tarafından Filistin Hükümeti'ne 10 milyon dolar verilerek bahse konu arazinin kamulaştırılması sağlanmıştır.⁴⁴ Türkiye, Filistin'in ekonomik büyümesine destek olmak amacıyla Filistin ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

Gazze Şeridi'nde 2006'da yapılan seçimleri HAMAS'ın kazanması üzerine, İsrail ve birçok Batılı devlet sonucu tanımadıklarını açıklamışlardır. Akabinde Almanya ve diğer Batılı devletler Filistin'e verdikleri mali yardımları kesme tehdidinde bulunmuştur. Böylelikle İsrail'in Filistin'e yönelik ambargolarını artırmasının önü açılmıştır. Türkiye ise HAMAS ile iletişimini hiç kesmemiştir. Türkiye'nin Filistin ile ilişkileri zaman zaman farklı yönlerde ilerlese de genelde olumlu düzeyde seyretmiştir. Bu durum, Filistin'e etki etmek açısından arabuluculuk gücünü Türkiye lehine artırmaktadır.

HAMAS lideri Halid Meşal'in 2006'da Türkiye'yi ziyaret etmesi, İsrail devleti tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Oysaki, Almanya ve Batılı ülkelerin HAMAS'ı temsil imkânından uzak şekilde etkin bir güç olarak görmeyişleri, Filistin-İsrail çatışmasızlığı için bir fayda teşkil etmemiştir. Buna mukabil Türkiye'nin HAMAS ile diyaloga devam etmesi, El-Fetih-HAMAS müzakerelerine de zemin oluşturmuştur. HAMAS, Almanya tarafından şiddete mesafe koyamayışı ile eleştirilse de aynı sebepten dolayı İsrail de eleştirilebilir. Bu yönde Alman kamuoyunda yapılan araştırmaların sonuçları İsrail'i de çatışmalardan aynı şekilde sorumlu tutmaktadır.

43 Son yıllarda Türk dış politika yapıcılarının uluslararası ilişkilerde illebet dost ve düşman ülkelerin olmadığını tecrübe ederek pekiştirme imkânı bulmuşlardır. Yakın tarihte muhtelif etkilenmişlikler içerisine girilmişse de ağırlıklı batı blokunda kalmayı ve bu doğrultuda dış politika belirlemeyi kendine hedef almış olan Türkiye partner, müttefik, komşu ülke vb. sıfatların ikircikli hâlini yaşadığı tecrübelerle öğrendi. 20. yüzyılın ikinci yarısı, ağırlıklı olarak da 80 sonrası ABD stratejik ortaklığını önemsememiş olan Türkiye, gelinen noktada tüm partner devletler ile aynı anda dost olunabileceğini -olunması gerektiğini- öğrenmiş gözükmektedir. Karşıt kutuplar gibi görünen ABD, Rusya ve AB ülkeleri ile aynı anda müttefik kalınabilirken; Filistin ve İsrail arasında da aynı zamanda arabuluculuk yapabilecek politik know-how ve kapasiteye sahip olunmaktadır.

44 Bölgede faaliyet gösteren yetkililerle yapılan görüşmelerden Türkiye'nin bugün de çalışmalarının devam ettiği bilgisi alınmıştır. Filistin'deki Sanayi Bölgesine giden yollardaki altyapı hizmetlerindeki eksiklikler işlerin aksamasına sebep olsa da çalışmaların sürdüğü belirtilmektedir.

İsrail-Türkiye arasında 2018 yılında Büyükelçilerin karşılıklı geri çağırılması vb. gelişmelerden ötürü kriz yaşanıyor gibi gözükse de, İsrail tarafında Türkiye'nin kapasitesi ve İslam dünyasındaki etkinliğiyle iyi bilinmektedir. Geçmişte; 2009'da Davos, 2010'da ise Mavi Marmara olayları yaşansa bile ilişkiler takip eden yıllarda devam etmiştir. Bir dönem, İsrail, HAMAS-El Fetih mutabakatı sonrasında kurulan “ulusal mutabakat hükûmetine” etki edebilmek ve gerektiği takdirde bu hükûmet ile sağlıklı bir temas kurabilmek için Türkiye'nin Filistinli aktörler nezdindeki toplumsal/siyasal meşruiyetine ihtiyaç duymuştur. Nitekim Türkiye, hem Mahmud Abbas'ın önderliğindeki El Fetih ile olduğu kadar HAMAS ile de yakın ilişkiler içerisinde olmaya devam etmiştir.⁴⁵

Türkiye ile İsrail arasında işbirliğini gerekli kılacak birçok husus vardır. Bunların en önemlilerinden biri de enerjidir. Nitekim İsrail, Akdeniz'den çıkarcacağı doğal gazı⁴⁶ Avrupa ülkelerine ihraç etmek istemektedir. Buna yönelik olarak maliyetleri en az seviyede tutacak güvenli bir yol üzerinden gaz aktarımı yapmayı hedeflemektedir. Bu amaçla ilk önce GKRY ve Yunanistan ile irtibat kurulmuştur. Fakat GKRY ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya doğal gazın taşınması maliyetleri oldukça yükselteceğinden, Türkiye seçeneğinin de masada olduğu belirtilmektedir. Bu şekilde AB'nin de Rusya'ya olan bağımlılığı azalacak, enerji terminali olma hedefinde ileri bir adım atılarak AB'nin Türkiye'ye olan ihtiyacı daha da arttırılmış olacaktır.⁴⁷ Bir nevi Almanya-Türkiye-İsrail yakınlığı burada da sağlanacaktır.

1995-2014 yılları arasında Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 11,35 katına, İsrail'den yaptığı ithalat 16 katına çıkmıştır.⁴⁸ Ticaret başlığı altında İsrail-Türkiye ilişkilerinden bahsedildiğinde savunma sanayiinin boyutlarından da söz etmek gerekir. İki ülkenin hava ve deniz tatbikatları, birbirlerinin liman olanaklarından yararlanma, hava kuvvetlerinin her iki ülkede eğitim uçuşları yapması, terörizm ve sınır güvenliği konusunda işbirliği, savunma sanayii alanında işbirliği, uzman personel değişimi, bunların yanında savunma sanayiindeki karşılıklı ticaret gibi unsurlar iki ülkenin bu sektördeki işbirliği kapasitelerine işaret etmektedir.⁴⁹ Fakat bu ilişkileri tank ya da başkaca askerî araçların Türkiye'ye satışı sathına indirgemek yetersiz kalacaktır. Öyle ki 2009 ve 2014 yılları karşılaştırması yapıldığında Türkiye'nin savunma sanayiinde ithalatçı

45 Göktürk Tüysüzoğlu, “Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri'nde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, c. 3, sy. 3, s. 597.

46 Türkiye Akdeniz'de doğal gaz rekabetinde yer almak isteyerek bu yönde çalışmalarına ağırlık vermiştir. Gelecekte kendi çıkarttığı doğal gazı Avrupa'ya ihraç edebilmesinin muhtemel olduğu belirtilmektedir.

47 Tüysüzoğlu, s. 599-600.

48 Mirac Yazıcı, “1995-2014 Döneminde Türkiye-İsrail Dış Ticareti”, Mayıs 2016, https://www.researchgate.net/publication/294891850_1995-2014_Doneminde_Turkiye-_Israil_Dis_Ticareti

49 Abdullah Kıran, “Türkiye-İsrail İlişkileri ve Üçüncü Taraf Endişeleri”, *Birikim*, Aralık 2000.

ülke konumundan çok hızlı şekilde ihraç eden ülke sıralamasında üst seviyelere çıktığı görülecektir.⁵⁰

Türkiye ile İsrail arasındaki diyalog, bu ülkelerdeki karşılıklı lobiler tarafından kayda değer şekilde artırılabilir. Türk ve Yahudi lobisinin Amerika Birleşik Devletleri'nde ihtiyaç hâlinde başarılı bir şekilde çalışabildikleri geçmiş örneklerde görülmektedir.⁵¹ Bugün gelinen noktada konjonktürel etkilere maruz kalmışlığın ilişkilere olumsuz şekilde yansıdığı gözükse de ekonomik ilişkiler ve kamu diplomasinin tekrardan harekete geçirilmesinin iki devlet arasındaki ilişkileri onarıcı etkisi olacaktır.

Türkiye ve İsrail'in yakınlaşmasının gerekliliklerinden bir tanesi de her iki ülkenin de bölgelerinde yoğun şekilde güvenlik tehditleri ile karşı karşıya kalıyor olmalarıdır. Örneğin İsrail için İran ve Suriye tehdit oluşturmaktadır.⁵² Türkiye açısından da en azından yakın tarih kendi coğrafyasındaki devletlerin pek dostça davranmadıklarını göstermektedir. İsrail bulunduğu coğrafyada tehdit algısını sürdürdüğü müddetçe Türkiye gibi Batı yanlısı, Müslüman ancak Arap olmayan bir ülke ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, bu sayede bölgedeki yalnızlığından kurtulmak istemiştir.⁵³ Bu birliktelik ihtiyacı Türkiye ve İsrail'i birbirine yakınlaştırdığı gibi iki ülkeye de potansiyel düşmanlara karşı bir nevi alternatif oluşturma olanağı sunuyor.⁵⁴

Türkiye-İsrail arasındaki ekonomik ilişkilerin yaşanan konjonktürel politik gelişmelerden olumsuz etkilenmediği görülürken, bu durum diplomatik ilişkilerde yüksek dalgalanmalara neden olmaktadır. Ortadoğu ve özelde Fi-

50 Pieter D. Wezeman, Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Nan Tian, Siemon T. Wezeman (Haz.), *Trends in International Arms Transfers, 2018*, SIPRI Fact Sheet, Mart 2019.

51 Rahul Peter Das, *Indien, Israel und die Türkei, Eine Dreierallianz im Entstehen?*, Erich Reiter (Haz.), *Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik 2004* Verlag, E.S. Mittler&Sohn GmbH, s. 865.

52 Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin bağımsızlık referandumuna resmen destek veren tek devletin İsrail olması Türkiye'yi rahatsız etmiş olsa da, bu durum İran açısından toprak bütünlüğü problemine ilaveten bölgedeki etki alanında büyük kayıp anlamına gelmektedir. Sonuç itibarıyla Kürt bölgelerinin Irak ve Suriye'den ayrılmasıyla İran'a müttefik ülkelerin zayıfladığı, buna karşın İsrail'in ise iyice güçlenmiş olduğu belirtilmektedir. "İsrail bağımsız Kürt devleti kurma fikrini neden destekledi?", *Sputnik*, 15.09.2017.

53 Bu çerçevede değinilmesi gereken önemli bir husus da yakın dönemde İsrail Dışişleri Bakanı Israel Katz'ın yapmış olduğu talihsiz, bir kısmına göre de realist açıklamadır. Dışişleri Bakanı, "İsrail'in Türkiye'yi, Türkiye'nin de İsrail'i sevmediğini, fakat iki ülke arasında ticaretin büyüyerek devam ettiğini" söylemiştir. Daha da ileri giderek Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan karşılığının Körfez ülkeleri ile İsrail'i yakınlaştırdığını belirtmiştir. Bu açıklama Ortadoğu'daki çatışmaların Filistin-İsrail değil, Arap-İsrail çatışması olduğunu söyleyenleri daha farklı bir yoruma taşıyabilir. Öyle ki Arap devletleri ile İsrail yakınlaşması, Filistin'e desteği azaltabilir, Filistin bu doğrultuda baskılanarak daha fazla taviz verdirilebilir. Trump tarafından açıklanan "Yüzyılın Anlaşması"na Arap devletlerin tepkisi-tepkisizliği bu minvalde değerlendirilmeye açıktır. "Katz to UAE official: Erdogan hates Israel, relatives benefit from trade", *The Jerusalem Post*, 07.08.2019.

54 Hakan Çalışır, "Türkiye-İran Mücadelesi: Bir Çatışma Analizi Denemesi", *Suriye'de Barış'ın İmkânları*, Nezir Akyeşilmen ve Önder F. Afşar (Haz.), Orion Kitabevi, 2016, s. 245.

listin topraklarındaki şiddet iştahı da ikili ilişkilere hızlı şekilde yansımaktadır. Örneğin, 2018 yılının ilk yarısında İsrail'in Gazze'ye yapmış olduğu saldırılarda onlarca insan hayatını kaybetmiş, bu durum Türkiye'nin tepkisine yol açmıştır. Büyükelçilerin geri gönderilmesi, liderler düzeyindeki söylemler yakın tarihteki iki ülke arasındaki karşılıklı atışmaların devamı niteliğinde olup ilişkilere zarar verici boyuttur. Bölgesel dengeler açısından bakıldığında İsrail-Türkiye işbirliğini dayatan birçok etkenin olduğu net görülecektir. Bu coğrafyada Suriye krizi ile daha net yüzeye çıkmış olan İran nüfuzu ve bu nüfuzun Suriye'de Esad yönetimine etkisi, yine İran'ın Lübnan'da Hizbullah'ı yönlendirmesi ve Irak'taki Şii nüfusuna etki ederek kendi hareket alanını genişletebilmesi, HAMAS ile her koşulda yakın ilişkiler kurulabilmesi iki ülkeyi rahatsız edebilecek nitelik taşımaktadır.⁵⁵ Ortak tehdit ve menfaat anlayışı paralel dış politika yapmayı zorunlu kılacak mahiyettedir.

5. Almanya-Türkiye İşbirliğinin Çatışmasızlığa Katkısı

AB ve özellikle Almanya'nın enerji ihtiyacının temini için enerji rezervlerinin bulunduğu ülkelere yakın konumu nedeniyle Türkiye ile stratejik ortaklık içerisinde olması rezervlerin Avrupa pazarına açılımı için büyük önem taşımaktadır. Özellikle Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı ve TANAP doğal gaz boru hattının yanı sıra Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerinin dünya pazarlarına transferinde oynayacağı rol, AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını dengeleyebilecek niteliktedir. Bunun yanı sıra enerji projeleri ve yatırımlarında Türk firmalarıyla çalışan Alman şirketlerinin pazara daha çabuk giriş ve uyum sağladığı görülmektedir.⁵⁶ Öyle ki doğal gaza ulaşımında Avrupa için alternatifler daha da sığ hâle gelmektedir. ABD ve Rusya karşılığının yanında ambargolarla köşeye sıkıştırılmış İran ticareti düşünüldüğünde daha geniş bir doğal gaz temin potansiyeline sahip olmanın önemi ve Türkiye kartı masaya gelmektedir.

Konjonktürel palyatif etkilere maruz kalmanın dışında iki ülke ilişkileri çok sağlam temellere dayanmaktadır. Tarihsel dayanıklardan gelen sıkı bağların meydana getirdiği ilişkiler, dış politika yapıcılar tarafından doğru kanalize edildiğinde küresel ölçekte verimli sonuçlar alınabilir. Böylesine kadim bir çatışmada Almanya-Türkiye ikilisinin kalıcı barışa katkı sunabilmeleri dünya barışı için de apayrı bir ümit meşalesi meydana getirecektir.

Küresel güçlerin rekabeti Ortadoğu'da fiili ya da temsili olarak şiddetini her geçen gün artırmaktadır. Ortadoğu'da sarıh şekilde ABD-Çin, ABD-

55 Tüysüzoğlu, s. 594-595.

56 Zeliha Eliaçık, "Türk-Alman İlişkilerinde Yeni Dönem: İmkanlar ve Sınırlar", *SETA Perspektif*, Eylül 2018, sy. 212, s. 5.

Rusya vb. güçlerin vekâlet savaşları gündeme gelse de, ABD-AB rekabeti de örtük şekilde devam etmektedir. Bu savaşın müphem sürdürülmesi kendine has yapısal özellikler taşımaktadır. Çin'in güç dengesi, Rusya'nın kaybedeceklerinin sınırlı olması ABD tarafında makul denge şartları olarak okunabilmektedir. Oysa AB ülkeleri bilinç düzeyi relativ yüksek kamuoylarının olası tepkilerini de göz önünde bulundurduklarından militarist düzlemde aleni rekabet koşullarında mücadele vermekten imtina etmektedirler. AB içerisindeki en önemli güç olan Almanya özelinde de bu mücadele şekli kendini göstermektedir.⁵⁷ 1991'de Madrid Konferansı'yla başlayan barış süreci ABD liderliğinde gerçekleşmiş, bu süreçte ABD, AB'nin siyasi olarak aktif ve belirleyici rol üstlenmesine sıcak bakmamıştır. Barış süreçleri o dönem ABD'nin gölgesinde devam etmiştir. Filistin çıkmazında Türkiye ile birlikte Almanya'nın arabuluculuğunun, AB'nin de ihtiyacı olan küresel nüfuza da katkı yapacağı düşünülmektedir.

2013 yılında Avrupa Parlamentosu'nun ve Akdeniz için Birlik (AİB) Parlamenter Asamblesi'nin Başkanı Martin Schulz, yapılacak AİB zirve etkinliğinin duyurusunda "...büyük çaplı bölgesel, siyasi ve ekonomik çalkantıların yaşandığı bir dönemde AİB projelerine hız kazandırmanın önemini vurgulamak istiyoruz. Akdeniz'in her iki yakasındaki halklar arasında bağları tekrar güçlendirmemiz ve onların ortak beklentilerine yanıt vermemiz gerekiyor"⁵⁸

57 ABD-AB rekabeti ABD'nin Ortadoğu ve Rusya hakkındaki aldığı askerî müdahale ve yaptırım kararlarında kendini göstermektedir. ABD'ye nazaran AB coğrafi olarak bölgeye yakın konumda bulunmaktadır. Bahsi geçen bölgeler hem pazar olarak görüldüğünden hem de enerji kaynakları gibi ihtiyaçların temini açısından muhtelif siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardan olumsuz etkileneceğinden AB ve özelde Almanya'yı kaygılandırmaktadır. Bu sorunların yaşanmasındaki major rolün ABD'ye ait olduğu düşünülmektedir. ABD Dışişleri Bakanı Pompeo'nun bir mülakatta, "Avrupalı ortaklarımızla aramızda her zaman için ihtilaflar, münakaşalar, ticari anlaşmazlıklar, fikir ayrılıklarına düştüğümüz ulusal güvenlik sorunları ve ortak paydada buluşamadığımız birçok konu oluyor. Ancak bununla birlikte her zaman için ortak değerlerimiz, dünyaya bakış açımız, dünya genelindeki özgürlüklere ve demokrasilere karşı ortak tehdit algılarımız var ve bunlar her zaman için belirleyici unsurlar olmaya devam edecek" şeklindeki açıklaması bu yönde işaretler taşımaktadır. "ABD'nin Orta Doğu barış planı ne? Brexit'i Avrupa'ya zarar verdiği için mi destekliyor?", Euronews, 05.06.2019. Örneğin, Suriye Savaşı sebebiyle yaşanan mülteci krizi, Avrupalı savaşçıların bölgede savaşçı sonra kendi ülkelerine dönme ihtimalleri vb. güvenlik sorunlarından direkt etkilenme potansiyeli, AB güvenlik politikalarını meşgul etmektedir. Brexit ile gücünü iyice yitireceği öngörülen AB'nin NATO birlikteliği bahane edilerek de Avrupa Ordusu kurmasının önünün tıkandığı belirtilmektedir. ABD ve NATO, muhtemel Avrupa Ordusu'na karşı çıkmaktadır. AB'nin kendi iç işlerine müdahale olarak görülen bu durum üyelerin özellikle bir kısmını rahatsız etmektedir. "AB küresel güç denkleminde yerini alıyor", *Anadolu Ajansı*, 28.01.2020. Yine geçmişte I. Körfez Savaşı'ını takip eden yıllarda birliktelik ihtiyacından ötürü başlatılan Barcelona süreci, Akdeniz-Avrupa Ortaklığı ve Akdeniz için İşbirlik süreçleri AB'nin bir karşı atağı olarak okunabilmektedir. Paris İklim Anlaşması'ndan resmen çekileceğini bildiren ABD'ye karşılık AB daha çevreci küresel politikaları desteklemekte, ekonomik kısıtlamalar, serbest ticaret vb. konularda iki güç odağı keskin şekilde ayrılmaktadır.

58 "İlk Akdeniz için Birlik (AİB) Parlamento Başkanları Zirvesi Avrupa Parlamentosu Başkanı Martin Schulz'un Ev Sahipliğinde Toplanıyor", Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 1 Nisan 2013, <https://www.avrupa.info.tr/tr/news...>

şeklinde açıklama yapmıştır. AİB'in Filistin'deki içme suyu probleminin çözümüne yönelik tuzdan arındırma projeleri bulunmakta,⁵⁹ bu durum Gazze halkının içilebilir suya ulaşımını mümkün kılmaya yönelik önemli bir çaba olarak görülmektedir.⁶⁰ Suyun temel bir ihtiyaç olmasının yanında zaten mevcut olan çatışmanın şiddetini artıran bir etkisi de olmaktadır.⁶¹

Arabulucu rolünü üstlenecek devletlerin ortak coğrafya ve kültürden olmasının sağlayacağı faydalar barış sürecinin etkinliği açısından önemlidir. Öyle ki geçmişte Londra Deklarasyonu, o dönemki AT üyesi devletlerin Arap-İsrail Çatışmasının çözümüne yönelik olarak başlatmak istedikleri bir inisiyatifin ilk adımı olarak düşünülmekteydi. Fakat etkin sonuç, bölgeden bir devletin devreye girmesi ile elde edilmiştir. 1977'de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat⁶²'in İsrail ziyareti ile başlayan İsrail-Mısır barış süreci ABD arabuluculuğunda yürütülen müzakerelerle devam etmiş ve 17 Eylül 1978'de imzalanan Camp David Anlaşması ile sonuçlanmıştır.

Bu Anlaşma ABD'yi Arap-İsrail sorununun çözümünde başat bir aktör yaparken Avrupalı devletleri marjinal aktör konumuna indirgemıştır. Oysa dönemin AT devletleri Filistin çıkmazını, uyuşmazlığın çözümü için elzem görürken Camp David sürecindeki Amerikan yaklaşımı bu durumu ikinci plana atmaktaydı.⁶³ Bölgeden bir devlet olarak Mısır'ın o dönemde gösterdiği tavır açısından oynadığı kilit rol Filistin için meseleyi daha da zora sokmuştur. Bugün de Mısır'ın da dâhil olduğu Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Arap devletlerinin zımni olarak ABD ve İsrail'e destek verdikleri görülmektedir. Trump'ın Kudüs kararıyla belirgin hâle gelen bu destek⁶⁴ özelde Filistin ve Ortadoğu halklarında da anlaşılabilirlik kazanarak tescillenmiş, bu durumun mezkûr Arap devletlerine bölgeden devlet olma özelliklerine rağmen Filistin-İsrail çatışmasındaki tavırlarına arabuluculuk minvalinde gölge düşürdüğü açığa çıkmıştır.

59 Birçok devlet muhtelif konferans ve uluslararası görüşmelerde Filistin'e maddi destek sözü verdiği hâlde BM ve AB bünyesindeki faaliyet gösteren organizasyonların bunu gerçekleştirmeye diğer devlet ve organizasyonlara nazaran daha fazla müktedir olduğu ve gerçekleştirdiği Filistinliler tarafından da belirtilmektedir. (Kudüs'de yaşayan gazetecilerle yapılan görüşmelerden elde edilen şifai bilgidir.)

60 Union for the Mediterranean, "10 Years of building regional cooperation together", *Annual Report* 2018.

61 "Water as a symbol: The Israel-Palestine water conflict", Stockholm International Peace Research Institute, 1 Şubat 2019, <https://www.sipri.org/events/2019/water-symbol-israel-palestine-water-conflict>

62 Camp David barış görüşmeleri sürerken "Ortadoğu'daki kartların yüzde 99'u Amerika'nın elindedir" diyen devlet adamı Enver Sedat, İsrail'e karşı Yom Kippur Savaşı'nı bizzat yönetmiştir. "Havuçsuz ve sopasız arabuluculuk olmaz", *Şalom*, 16.12.2009.

63 Taylan Özgür Kaya, "Trump-Avrupa Birliği ve İsrail-Filistin Uyuşmazlığı", *ORSAM Analiz*, Eylül 2018, No: 219, s. 5-6.

64 Berdal Aral, *Bitmeyen İhanet, Emperyalizmin Gölgesinde Filistin Sorunu ve Uluslararası Hukuk*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2019, s. 182-203.

Filistin çıkmazında politika belirlerken Almanya ve Türkiye'nin yakın çizgilerde durdukları görülmektedir. İsrail'in inşa ettiği güvenlik duvarının durdurulmasını ve inşa edilen kısmının yıkılmasını öngören kararlar hakkında BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamalarda Türkiye, Arap ülkeleri ve Avrupa Birliği de dâhil olmak üzere, uluslararası toplumun çok büyük bir kesimi ile birlikte "evet" oyu verirken aralarında İsrail ve ABD'nin bulunduğu birkaç ülke bu kararlarda "hayır" oyu vermiştir.⁶⁵ Bu karara İsrail kendi güvenlik gerekçelerini göstererek uymamaktadır.⁶⁶

16 Mayıs 2018 tarihinde Gazze'de İsrail'in saldırıları sonucunda 63 Filistinli hayatını kaybetmiş, 2 bin 800 kişi yaralanmıştı. Türkiye bu duruma karşın kınama yayınlarken Almanya'da sınırlı sayıda birkaç devletle birlikte aynı doğrultuda tavır takınarak bu duruma karşın uluslararası bir soruşturma komisyonu kurulmasını talep etmiştir.⁶⁷

Yaptığı uygulamaların niteliğine bakmaksızın her defasında İsrail'in yanında yer alan ABD ise, neredeyse dünyaya karşı bir cephe açarak olası barış umutlarına engel olmaktadır. ABD'nin konjonktürel saiklerle üretilen dış politika enstrümanları şiddeti daha da körüklemektedir. Kudüs'ü başkent olarak tanıma kararı ABD'nin arabuluculuk rolünü tümenden saf dışı bırakmış ve yeni arabuluculuk yapacak ülkelere ihtiyaç hasıl olmuştur. ABD bu kararıyla taraf olduğunu tekrardan beyan etmiştir. Filistin Devlet Başkanı Abbas, artık ABD'nin arabuluculuğunu kabul etmediklerini, arabuluculuk görevini 'uluslararası konferansta oluşturulacak ve 4 ya da 5 ülke veya taraftan oluşan uluslararası komitenin' yapması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁸ ABD'ye rağmen Filistin çıkmazında sonuç alıcı barış yapma kapasitesine sahip Almanya ve Türkiye gibi ülkelere arabuluculuk fırsatı doğmuştur.

ABD'den birçok konuda ayrıştığı görülen Almanya, Brexit sonrası AB dinamiklerini koruma refleksiyle hareket etmekte, bu doğrultuda kendi çıkarlarına da sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır. İran yaptırımları kararında ve Almanya-Rusya ilişkilerinin niteliğinde iki devlet arasında keskin görüş farklılıkları bulunmaktadır. Yakın dönemde ABD ve Almanya ilişkilerinde NATO'daki silahlanma harcamalarında, karşılıklı ticarete, vergilendirmede, özellikle Rus doğal gazının Avrupa'ya güzergâhı konusunda adeta her iki ülkenin soğuk bir barış içerisinde yaşadıkları⁶⁹ belirtilmektedir. Buradan hareketle Filistin çıkmazında da özellikle bu küresel nüfuz rekabetinin bir yansıması olarak hareket edebilecek Almanya dünya barışına katkı yapma fırsatı elde edecektir.

65 Levent Duman, "Ortak Çıkarlar, Farklı Öncelikler: 2001-2008 Döneminde Türkiye, ABD ve İsrail Lobisinin İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımları", *Akademik Orta Doğu*, 2011, c. 5, sy. 2, s. 173.

66 "İsrail BM'nin kararına aldırıyor", *Deutsche Welle*, 21.07.2004.

67 Aral, s.203

68 "Yüzyılın Tokadı": Filistin ile İsrail arasında, ABD yerine kim arabulucu olacak?", *Sputnik*, 16.01.2018.

69 "Deutschland und die USA leben in einem kalten Frieden", *Süddeutsche Zeitung*, 06.11.2019.

Almanya'nın lokomotif rol üstlendiği AB içerisinde “ortak dış politika belirleyememe” olarak bilinen handikap, Filistin-İsrail çatışması özelinde aşılabılır. Bu yönde Almanya ve Türkiye arabuluculuk kapasitesi doğru kanalize edilebildiğinde sonuç alınması mümkün olabilecektir. Özellikle Türkiye'nin bölgeye olan coğrafi yakınlığı ile tarihi bağları ve Filistinli gruplara nüfuz edebilme gücü eklendiğinde, Almanya'nın küresel düzeydeki arabuluculuk imkânının sınırlarını genişletecektir. Bu durum AB nezdinde sonuç almaya yönelik kayda değer bir mücadele alanı olarak görülebilecektir. 2003'de İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırısında gelen ABD müdahalesi, AB içerisinde bir çatlak oluşmasına sebep olmuş, ortak dış politika oluşturamama sorunu tekrardan yüzeye çıkmıştır.⁷⁰ Almanya gibi güçlü bir devlet küresel uyumsuzluklarda daha aktif arabuluculuk rolü üstlenmek istiyorsa AB dışındaki alternatiflerle de çalışma imkânını değerlendirecektir.

Esasında AB'nin bölgeye ilgisi 1970'li yıllar öncesinde çok düşük kalmıştır. Filistin çıkmazına yönelik işaret edilen ilk ortak deklarasyon olan Schuman Deklarasyonu 1971 yılında yayınlanmıştır. Bu deklarasyon ile AT, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2421 sayılı yerleşim tartışmasına yönelik kararının içeriğini teyit etmiştir. 1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında ise AT, Filistin-İsrail sorununa yönelik ortak dış politika geliştirme yolunda ikinci girişimi olan Brüksel Zirvesi'nde Filistinlilerin meşru haklarını tanıdığını açıklayarak, İsrail'in Filistin topraklarını işgalini kınamış ve bu işgale bir son vermesini istemiştir.⁷¹

1977 tarihli Londra Deklarasyonu ile AT, Ortadoğu'da kalıcı bir barışın tesis edilmesi ve Filistin Sorunu'nun kapsamlı bir çözüme kavuşmasının ancak Birleşmiş Milletler Güvenlik Kararları'nın 242 ve 338 sayılı kararları bağlamında Filistin halkının bir yurda sahip olması ile mümkün olacağını ilan etmiştir. 1980 yılındaki Venedik Deklarasyonu, Camp David Anlaşması'na atıf yapmakta ve Ortadoğu'daki son gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunmaktadır. Yükselen tansiyonunun bölgede ciddi tehlike oluşturduğu ve Arap-İsrail sorununa kapsamlı bir çözüm bulunmasının zorunlu olduğu ifade edilerek “var olma hakkı” ve “güvenlik hakkı”na atıfta bulunulmuştur. 1982 tarihli Brüksel Deklarasyonu ile ilk defa İsrail'in güç kullanma yöntemleriyle

70 Christian Müller-Thomas, *Europa's Rolle im Nahostfriedensprozess*, GRIN Verlag GmbH, 2013, s. 8-9.

71 Yom Kippur Savaşı'ndan dolayı OPEC İsrail'e destek veren devletlere petrol ambargosu uyguladı. Arap devletlerin başını çektiği yaptırımlardan kaynaklı küresel düzeyde büyük ekonomik kriz yaşandı, petrol fiyatları çok yükseldi. Bu durum Filistin'e destek veren devletleri bir araya getirebilmiştir. Aynı zamanda gelişmiş ülkelerde enerjiye ulaşımında doğabilecek riskleri göstermesi açısından önemli bir dönüm noktası da olmuştur.

güvenliğini sağlayamayacağı, bunun ancak Filistin halkının yasal isteklerini gerçekleştirmek vasıtasıyla mümkün olabileceği görüşü ifade edilmiştir.⁷²

Filistin çıkmazında bugüne kadar kurgulanan görüşmelerde güç dengesizliği yeteri kadar öne çıkarılamamıştır. Mevcut asimetrik duruma sebep olanların başında gelen ABD, zayıftan yana tavır koyarak güç dengesini sağlaması gerekirken bunun tam aksini yapmayı tercih etmektedir.⁷³ Arabuluculuk vasfını üzerinde bulunduran ve buna teşebbüs eden diğer unsurlar da bu işlevi -en azından tarafların ikna olduğu kalıcı çatışmasızlık ölçeğinde- yerine getirememiştir. Bu açıdan etkin ve güç dengesini sağlayabilecek Almanya-Türkiye ikilisi bu boşluğu doldurabilir. Bu durum Almanya'nın diğer Avrupalı devletleri ikna edebilmesinin de yolunu açabilecek bir kapasiteye sahiptir. Esasında Avrupa'nın Orta Doğu'daki gelişmelerle ilgilenmesinin birkaç önemli sebebi vardır. Bunların en önemlileri; coğrafi yakınlığından dolayı bölgedeki olayların Avrupa'yı etkileme potansiyeli, bölge ülkeleriyle kurulmuş ticari ilişkiler ve özellikle enerji kaynakları bakımından bölgeye bağımlılıktır. Bundan dolayı, Avrupa ülkelerinin çıkarları, Orta Doğu'da istikrarın teminini gerekli kılmaktadır.⁷⁴

6. Ortak Zemin: İki Devletli Çözüm

Filistin-İsrail çatışmasında iki devletli çözümü Almanya ve Türkiye desteklemektedir. Çözüm arayışları BM kararları doğrultusunda iki tam bağımsız devlet formülüne odaklanmıştır.⁷⁵ Bazı kesimlerin bu durumu verilen büyük bir taviz olarak görmesine karşılık Filistin artık hedefini "İsrail'i yok etmekten Filistin'in kurtarılması ve bağımsız bir devlet kurulmasına" çevirmiştir. İsrail'in ise bu konuda net bir tavrı olduğunu söylenemez. İsrail, 67 sınırlarına dönmek istemediği gibi yeni yerleşim yerlerini inşa etmeye devam etmektedir. Öyle ki İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, daha önce İsrail işgali atındaki Batı Şeria'da bulunan Yahudi yerleşkelerindeki egemenliğini genişletmek ve Ürdün Vadisini ilhak etmek için görüşmelerin başlayacağını bildirmiştir. Buna

72 Kenan Dağcı ve Elif Sak, "AB'nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları: Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar", *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, sy. 10, s. 14-16.

73 İsrail'in yapmış olduğu şiddet eylemlerinin küresel düzeyde yeterli tepkiyi görmemesinden dolayı beklenen çatışmasızlık zemini oluşturulamamakta, dolayısıyla taraflar arası güç dengesi sağlanmadığından barış koşulları gerçekleşmemektedir.

74 Erkan Ertoşun, "Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2011, c. 7, sy. 28, s. 65.

75 2020 yılı başında BM Orta Doğu Barış Süreci Özel Koordinatörü Mladenov İsrail'i uyarı mahiyetinde, "Batı Şeria'daki C bölgesinin bir kısmı veya tamamının ilhakı bölgesel barışın ilerlemesi ve iki devletli çözümün özüne büyük darbe vurur." şeklindeki açıklamasını yapmıştır. "BM Koordinatörü Mladenov'dan İsrail'e 'ilhak' uyarısı", *Anadolu Ajansı*, 22.01.2020.

karşın 30 Nisan 2020 tarihinde bir araya gelen Arap Birliği Dışişleri Bakanları, İsrail'in Batı Şeria'nın bazı bölgelerini ilhak planını kınayarak bu durumu "yeni savaş suçu" olarak nitelemiştir.⁷⁶

İsrail Başbakanı Netanyahu'nun siyasi liderliğinde ve mevcut koşullarda bir barış ihtimali mümkün görülmele birlikte, çözümün tek devletli mi yoksa iki devletli mi olacağına odaklanmanın belirleyici bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷ Buna mukabil, 2004 yılında Filistin ve İsrail yönetimlerinin ortaklaşa yaptığı kamuoyu yoklamalarında, her iki toplumda da bir anlaşmaya varılması hâlinde, iki devletin ulusal kimliklerinin karşılıklı olarak tanınmasının çoğunlukla onaylandığı görülmüştür. İsraililerin %70'i, Filistinli katılımcıların ise %63'ü İsrail kavramını Yahudilerin devleti, Filistin'i ise Filistinlilerin devleti olarak gördüklerini belirtmişlerdir.⁷⁸ Çatışmada, olası barışın sigorta vazifesini görecek tek unsur halklardır. Halk barışı satın alırsa siyasilere politik kaygılar ile konjonktürel yalpalanmalarının önüne geçilmiş olacaktır.

Bugün İsrail Devleti açık bir şekilde iki devletli çözümü istemiyor görünse de, muhtemel uluslararası ambargo, yaptırım ve müzakerelerle ortak noktada buluşmak ve aynı masanın etrafında kalıcı barış görüşmelerini sürdürmek durumunda kalacağı olası gözükmektedir. Nitekim vurgulanması gereken önemli bir husus, bunun yolunun Filistin ve İsrail'e uluslararası kamuoyunun eşit mesafede durmasından geçmesidir. Asimetrik güç dengesi, uluslararası hukuk ve kamuoyu müdahilliği ile aşıldığında sonuç alıcı müzakere masasından söz edilebilecektir.

Oslo Süreci'nin başarısızlığının yansımaları yüzeye çıktığı andan itibaren -ki Oslo'da baş aktör ABD idi- Avrupa daha etkin rol oynamaya çabaladığı görülmektedir. AB'nin uzun bir müddet bu sürecin dışında bırakılmasından sonra, 1999'da Berlin Deklarasyonu ve 2002'deki Sevilla Deklarasyonu ile tekrardan oyuna dâhil olarak; 67 sınırlarına dönülmesi, Filistin Devleti'nin kurulması, güvenlik içerisinde yaşayan iki devlet vurgusu ortak bir söylem hâline getirilmiştir. AB, 2007 ve sonrasında da Filistin-İsrail sorununun çözümüne yönelik benzer kararlar almıştır. Konsey kararlarında bölgede istikrar, güvenlik ve barışı sağlayacak her türlü çabanın destekleneceği belirtilmiştir.⁷⁹

76 "Arap Birliği Dışişleri Bakanları, İsrail'in Batı Şeria'nın bazı bölgelerini ilhak planını kınadı", *Euro-news*, 30.04.2020.

77 2020 Mayıs ayı içerisinde çatışma yönetimi alanındaki kabul görmüş etkin teorileriyle tanınan Prof. Dr. I. William Zartman ile yapmış olduğumuz görüşmeden alıntı yapılmıştır.

78 Herbert C. Kelman, "Negotiating a Historic Compromise, New Opportunities in the Israeli-Palestinian Peace Process", *Resolving the Israeli-Palestinian Conflict, Perspectives on the Peace Pocess*, Moises F. Salinas ve Hazza Abu Rabia (Haz.), Cambria Press, 2009, s. 69.

79 Dağcı ve Sak, s. 18.

Gazze saldırılarının ardından 114 ülkenin desteğiyle 2009'da kabul edilen Goldstone raporu, uluslararası kamuoyunun ve özelde Avrupa ülkelerinin, raporun siyasi ve moral ağırlığının da hesaba katılmasıyla kamuoylarında oluşturabileceği baskıyı da dikkate alarak daha etkin bir politika belirleyebileceği ümidini ortaya çıkarmıştır.⁸⁰

Filistin-İsrail sorununa çözüm bulmak amacıyla; AB, BM, ABD ve Rusya'nın katılımıyla Ortadoğu Dörtlüsü 2002 yılında oluşturulduğu hâlde iki devletli çözüm kararı alınamamıştır. Oysa günümüzde İsrail'e yakın çevrelerden bile iki devletli çözüm önerileri gelmektedir.⁸¹ Problemlerin somut olarak belirtilerek çözüme ulaşıncaya kadar tarafların arabulucu nezaretinde masadan kalkmamasının barışa giden yolun temel şartlarından olduğu belirtilmektedir. Özellikle dört karmaşık sorun Filistinliler ve İsraililer arasında ivedilikle çözüm beklemektedir; sınırlar, yerleşim yerleri, Filistinli mülteciler ve Kudüs'ün statüsü.⁸²

Almanya, sürekli şekilde Filistin'e maddi yardımlar yaparken iki devletli çözüm önerisinde ısrarcı olmaya devam etmektedir.⁸³ 2019 yılı Şubat ayında, Mısır ev sahipliğinde yapılan AB-Arap ülkeleri zirvesinde Merkel, Avrupa'nın Arap devletlerinin iktisadi gelişimine ve istikrarına büyük önem verdiğini belirtmiştir. Merkel, Ortadoğu'daki çatışmalara ilişkin "İsrail'in varlığının Alman hükûmeti için pazarlık konusu olmadığını" belirttikten sonra, "iki devletli çözümden yana olduğunu söylemiş" ve bu yönde çalışmaya devam etmeliyiz şeklinde görüşünü deklare etmiştir.⁸⁴ Buna rağmen, AB'nin ilgili kurumları tarafından 1998 yılından beri sürdürülen ve Almanya'nın da inisiyatif sahibi olduğu önemli bir uygulamadan bahsetmek gerekir. Zira bu tarihten itibaren İsrail'in uluslararası hukuka aykırı eylemlerini ve insan hakları ihlallerini içeren "gözlem raporları" yılda iki kez yayınlanmaya başlamıştır. Böylelikle AB, İsrail'in eylemlerinin uluslararası kamuoyu tarafından görülmesine ve denetlenmesine imkân sağlamıştır.⁸⁵ Bu gelişmelere rağmen Filistin çıkmazında Arap ülkelerinin de ekonomik ve politik düzeyde bağımlı olduğu ABD'nin aksi yönde devrede olmasından ötürü, bugüne kadar sonuç alınamamıştır.

80 Aral, s.182.

81 "Two States One Hope", Peacenow, 11 Mayıs 2017, <https://peacenow.org.il/en/two-states-one-hope>

82 Bernard Wasserstein, *Israel und Palästina, Warum kämpfen sie und wie können sie aufhören?*, München: Verlag C. H. Beck Ohg, 2009, s. 122.

83 "Vor Gespräch mit Abbas: Merkel pocht auf Zwei-Staaten-Lösung für Israel und Palästinenser", *FAZ*, 29.08.2019.

84 "EU und Arabische Liga vertiefen Zusammenarbeit", *Die Bundesregierung*, 25 Şubat 2019, <https://www.bundesregierung.de/breg-de...>

85 Ertosun, s. 68.

Türkiye ise, hem Batı hem de bölgedeki etkin güçler ile aynı anda temas hâlinde olabilen, aynı zamanda Filistinli aktörlerle de görece yakın ilişkileri olan bir ülke statüsündedir. Üstelik Türkiye bunu yaparken, küresel güçteki devletlerin “maddi yardımları keseriz” şeklindeki tehditlerine tevessül etmeden, kamu diplomasisini kullanıp tarihten gelen kültürel gücünün de bilinciyle çatışmayı uyum içerisinde suhuletle sonlandırmaya çalışmaktadır. 2018 yılı Ekim ayında bu doğrultuda

Filistin ve Türkiye dışişleri bakanlıklarının eş başkanlıklarında yayımlanan ortak bildiri de barışın koşulları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:⁸⁶

“İki Taraf, İsrail-Filistin ihtilafının uluslararası hukuka ve BM’nin mevcut parametrelerine uygun olarak adil, kapsayıcı ve uzun vadeli bir çözüme kavuşturulmasının bölgesel ve uluslararası barış için bir önkoşul olduğunu yinelemiştir. Bu çerçevede, Türkiye 1967 sınırları temel alınarak, başkenti Doğu Kudüs olacak şekilde bağımsız, egemen ve hemhudut bir Filistin Devleti’nin kurulması için kararlı desteğini bir kez daha teyit etmiştir. İki Taraf, mevcut parametreleri göz ardı eden herhangi bir barış planının uluslararası toplum tarafından kesin bir şekilde reddedilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Taraflar, Orta Doğu Barış Sürecini yeniden canlandırmaya yönelik ivedi ihtiyacın altını çizmiş ve İsrail’in süregelen yasadışı faaliyetlerine cevaben iki devletli çözüm üzerine oluşturulmuş parametreleri koruma amacıyla, uluslararası topluma Filistin Devleti’ni ve başkenti olarak Doğu Kudüs’ü tanıma çağrısında bulunmuştur.”

Sonuç

Bir çatışmanın son bulabilmesi için, taraf unsurlardaki toplumların barışın tadına varabilmesine ve hissettikleri barış özlemine bağlıdır. İsrail halkı güvenlik içerisinde yaşamı arzuladığında, Filistin halkı da hem güvenlik hem de refah içerisinde yaşama isteğini açık şekilde beyan ettiğinde taraflar arasında barıştan bahsedilebilir. Barış, sadece kısmi bir sessizlik değildir. Aynı zamanda insanların birlikte yaşayabilmeleri için yapısal olarak şiddeti ve sosyal adaletsizliği ortadan kaldıran ve yaşamın doğal temellerini koruyan ya da onaran bir süreçtir. Adaletsiz barış, barışsız adalet yoktur. Bu çağda güvenlik ve barış içerisinde yaşamak birlikte güven ve barış içerisinde yaşamak anlamına gelmektedir.⁸⁷

Filistinlilerin ve İsraililerin adil bir barış yapmaları, karşılıklı duyacakları güvene ve “geçmişte kalmaktan uzak” şekilde yapacakları müzakereler-

86 “Türkiye Cumhuriyeti ile Filistin Devleti Arasında Ortak Bildiri, 25 Aralık 2018”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-ortak-komite-toplantisi-25-ekim-2018.tr.mfa> (20.09.2019).

87 Wilfried Röhrich, “Frieden durch Partnerschaft”, *Überleben durch Partnerschaft, Gedanken über eine friedliche Welt*, Johan Galtung, Dieter S. Lutz, Wilfried Röhrich (Haz.), Leske+Budrich, 1990, s. 7-8.

re bağlıdır. Çatışan taraflar arasında gerçek bir uzlaşma geçmişte yaşananları gerçekten kabul etmiş olmalarına da bağlıdır. Taraflar karşılıklı geçmişlerini eleştirel ve senkronize şekilde değerlendirdiklerinde yeni bir anlatının ortaya çıkma imkânı oluşacak, bu da bilinen subjektif tarih anlatılarının yerine yeni bir sürümün doğuşuna zemin hazırlayacaktır. Bu durum tarafların birbirini affetmesi temeline dayanmalıdır. Geçmişin saplantısından uzak kalınarak ve tarihteki olayların psikolojisinden de ayrışarak bir mutabakat oluşturulması temin edilmelidir.⁸⁸

Bir çatışmada taraflar muhtemel müzakere masasından daha fazla pay alabilmek amacıyla güç dengesinin kendi lehine avantajlı olduğunu düşündükleri müddetçe barışa yaklaşmak istemeyebilir. Barışı sağlamak için devrede olan arabulucular taraflara verdikleri destekleri bu minvalde değerlendirip müzakere zemini oluşturmalıdırlar. Örneğin, ABD'nin arabuluculuk faaliyetleri İsrail'i barış masasına zorlayan bir tavır gösteremediğinden etkin arabuluculuk gerçekleştirilememekte, dolayısıyla çözümsüzlük sürmektedir.

Filistin çıkmazında kalıcı bir çatışmasızlığın sağlanması dünya barışına da büyük katkı yapacaktır. Bu açıdan aşağıdaki analizde belirtilen hususların özenle incelenerek strateji geliştirilmesi başarılı arabuluculuğa kapı aralayacaktır. Almanya-Türkiye arabuluculuğunun SWOT Analizi ile çatışmasızlığa katkısı değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuç ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Türkiye ve Almanya'nın arabuluculuğunda, Filistin-İsrail anlaşmazlığının SWOT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Uluslararası nüfuz alanlarının çokluğu	İç politika odaklı yaklaşımlar
Arabuluculuk tecrübesi	Rasyonel olmayan öneriler
Ekonomik kapasite ve işbirliği	Farklı gruplarla iletişimsizlik
Çözüm önerisinde ortaklık	Güç dengesinin bulunmayışı
Kültürel aidiyet, tarihsel yakınlık	
Fırsatlar	Tehditler
ABD'nin objektifliğini yitirmesi	Manipülasyona açık olma
Etkin arabulucu ülke eksikliği	Medyadaki tartışmalar
Uluslararası Anlaşmalar	Arap devletleri ile ilişkiler
Karşılıklı bağımlılık	Çok sayıda aktörün bulunması
	Şiddetin devam etmesi

88 Yaacov Bar Siman Tov, *From Conflict Resolution to Reconciliation*, Oxford University Press, 2004, s. 8-9.

Bu analiz, Çatışma Yönetimi sürecinde arabulucu rolündeki devletlerin müdahilliğinin olası sonuçlarının teorik öngörüsünü oluşturmada, arabulucu devletlerin barış inşa ve kapasite imkânlarının hudutlarını ortaya koymaktadır.

Filistin çıkmazında Almanya ve Türkiye arabuluculuğunda kalıcı barış sağlınırsa Ortadoğu'da belirsizlik, gelecek inşa etme yoksunluğu, sınırlı bölgesel ticaret vb. sorunlar ortadan kalkacaktır. Ortadoğu'nun üzerine yapılmış güvenlik probleminde önemli bir eşik aşılmış olacaktır. Filistin, "self determinasyon" hakkı kazanacak, maruz kaldığı güç koşullar ortadan kalkacaktır. İsrail mevcut durumda yaşamış olduğu güvenlik problemini⁸⁹ elimine edebilecek, güvenlik kaygılarından zarar gören potansiyel ülke cazibesi temin edilebilecektir. Öyle ki bugün İsrail'in mevcut koşullarda yanlış uygulamalardan dolayı daha az güvenli bir yer olduğu, Araplar tarafından daha az kabul gördüğü, kendisinden daha fazla nefret edildiği ve öfke duyulduğu belirtilmektedir.⁹⁰

Almanya-Türkiye ilişkilerinde inişli çıkışlı seyre rağmen, devlet politikaları gereği karşılıklı faydaların görülmesi hâlinde, pragmatik şekilde kazan-kazan sonucunu doğuracaktır. Birçok faktörden dolayı Almanya ve Türkiye'nin birbirlerine muhtaç oldukları görülmekteyken özellikle Filistin çıkmazında etkin arabuluculuk rolleri global ölçekte ve hayati düzeyde önemlidir. Kalıcı ve adil bir çözüme ulaşmanın yolu, çatışan tarafların ihtiyaç ve kaygılarına cevap verilebilecek zeminde müzakerelerin sürdürülmesine bağlıdır. Bunun için de tarafların isteklerini net bir şekilde ortaya koymaları gerekir.⁹¹ Almanya ve Türkiye'nin iki devletli çözüm başlığında ABD'ye alternatif gösterecekleri tutum, Filistin-İsrail çatışmasında yeni bir fırsat sunacaktır. ABD'nin son yıllardaki tarafsızlıktan uzak -İsrail yanlısı- tutumu ve agresif faaliyetleri Ortadoğu'daki arabulucu boşluğunu net şekilde belirginleştirmiştir. Bu durumda uluslararası toplumun da desteği alınarak Almanya ve Türkiye'nin arabuluculuğuyla Filistin çıkmazında bir barış imkânı doğabilecektir.

Kaynakça

Akçay, Engin ve Gözeri, Mustafa Gökhan, "Dış Yardımlar Bağlamında Almanya-Filistin İlişkileri", 15.09.2019, <https://www.academia.edu...>

89 İsrail Başbakanı Netanyahu, Gazze'ye yakın bir bölgede bulunan Aşkelon'daki mitingi sırasında roket sirenlerinin çalması üzerine korumaları tarafından salondan çıkarılmıştır. Benzeri örnekler sürekli yaşanmaktadır. "Netanyahu roket sirenleri nedeniyle mitingine ara verdi", *Anadolu Ajansı*, 25.12.2019.

90 Edward W. Said, "Son Söz: 1948'in Sonuçları", *Filistin Uğruna, 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak*, Eugene L. Rogan ve Avi Shlaim (Haz.), Küre Yayınları, 2018, s. 339.

91 Herbert C. Kelman, *Transforming the Israeli-Palestinian Conflict, From Mutual Negation to Reconciliation*, Routledge, Philip Mattar ve Neil Caplan (Haz.), 2018, s. 41-42.

Akçay, Ekrem Yaşar, “Barselona Sürecinde AB-İsrail İlişkileri”, Akademik Bakış Dergisi, Kasım-Aralık 2012, Sayı: 33, s.5.

Akyeşilmen, Nezir, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, Barışı Konuşmak, Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi, ODTÜ Yayıncılık, 2014, s.37-38.

Aral, Berdal, Bitmeyen İhanet, Emperyalizmin Gölgesinde Filistin Sorunu ve Uluslararası Hukuk, İstanbul: Çıra Yayınları, 2019, s. 182-203.

Bar Siman Tov, Yaacov, The Israeli-Palestinian Conflict, From Conflict Resolution to Conflict Management, Springer, 2007, s. 9.

Bar Siman Tov, Yaacov, From Conflict Resolution to Reconciliation, Oxford University Press, 2004, s. 8-9.

Bayraktar, Bora, “Barış Çalışmaları Perspektifinden İsrail-Filistin Sorunu”, Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri, Atilla Sandıklı (Haz.), Bilgesam Yayınları, 2012, s. 254-257.

Bayraktar, Bora, Oslo Barış Süreci, İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 34.

Bertelsmann Stiftung, “German and Israeli Innovation-The Best of Two Worlds”, Aralık 2019.

Bertelsmann Stiftung, “The German Mittelstand and the Israeli Startup Ecosystem, Tapping Israel’s Innovative Potential”, Kasım 2017.

Boulding, Kenneth E., Stable Peace, University of Texas Press, 1978, s. 9.

Brummer, Klaus, Konfliktbearbeitung durch internationale Organisationen, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005, s. 43.

Collins, Larry ve Lapierre, Dominique (haz.), Kudüs...Ey Kudüs, Kronik, 1973, s. 28.

Çalışır, Hakan, “Filistin-İsrail Çatışmasının Almanya-İsrail İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi, 2017, No:1, s. 113-123.

Çalışır, Hakan, Kolombiya-FARC Barış Süreci, Bir Çatışma Analizi, Çizgi Kitabevi, 2019, s.113.

Çalışır, Hakan “Türkiye-İran Mücadelesi: Bir Çatışma Analizi Denemesi”, Suriye’de Barış’ın İmkanları, Nezir Akyeşilmen ve Önder F. Afşar (haz.), Orion Kitabevi, 2016, s. 245.

Dağcı, Kenan, Sak, Elif, “AB’nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları: Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar”, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, sy. 10, s. 14-18.

Das, Rahul Peter, Indien, Israel und die Türkei, Eine Dreierallianz im Entstehen?, Erich Reiter (haz.), Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik 2004 Verlag, E.S. Mittler&Sohn GmbH, s. 865.

d'Estrée, Tamra Pearson, "Problem-Solving Approaches", The SAGE Handbook of Conflict Resolution, Jacob Bercovitch, Victor Kremenyuk, I. William Zartman (Haz.), SAGE, 2008, s. 136-137.

Eliaçık, Zeliha, "Türk-Alman İlişkilerinde Yeni Dönem: İmkanlar ve Sınırlar", SETA Perspektif, Eylül 2018, sy. 212, s. 5.

Ertosun, Erkan, "Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği", Uluslararası Hukuk ve Politika, 2011, c. 7, sy. 28, s. 65.

Esen, Barış, Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü, Asimetrik Güç, Filistin ve İsrail, İstanbul: Der Yayınları, 2019, s. 65.

Galtung, Johan, Peace by Peaceful Means, Peace and Conflict, Development and Civilization, SAGE, 1996, s. 31.

Jäger, Thomas, Globale Gesellschaft und internationale Beziehungen, Handbuch Sicherheitsgefahren, Springer VS, 2015, s. 17.

Kaya, Taylan Özgür, "Trump-Avrupa Birliği ve İsrail-Filistin Uyuşmazlığı", ORSAM Analiz, Eylül 2018, No: 219, s. 5-6.

Kelman, Herbert C., "Conflict Resolution", 22.09.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=qoSx0w66LHs>.

Kelman, Herbert C., "Negotiating a Historic Compromise, New Opportunities in the Israeli-Palestinian Peace Process", Resolving the Israeli-Palestinian Conflict, Perspectives on the Peace Process, Moises F. Salinas ve Hazza Abu Rabia (Haz.), Cambria Press, 2009, s. 69.

Kelman, Herbert C., Transforming the Israeli-Palestinian Conflict, From Mutual Negation to Reconciliation, Routledge, Philip Mattar ve Neil Caplan (Haz.), 2018, s. 41-42.

Kıran, Abdullah, "Türkiye-İsrail İlişkileri ve Üçüncü Taraf Endişeleri", Birikim, Aralık 2000.

Landis, Joshua, "Suriye ve Filistin Savaşı: Kral Abdullah'ın 'Büyük Suriye Planı' için Savaşmak", Filistin Uğruna, 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak, Eugene L. Rogan ve Avi Shlaim (Haz.), Küre Yayınları, 2018, s. 267.

Lembeke, Oliver W. ve Kaim, Markus (Haz.), "The German Role in the Middle East: High Time for a Check Up", German Foreign Policy in Dialogue No.7, Germany and the Middle East, 16-23, 2002, s. 7.

Levent Duman, "Ortak Çıkarlar, Farklı Öncelikler: 2001-2008 Döneminde Türkiye, ABD ve İsrail Lobisinin İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımları", Akademik Orta Doğu, 2011, c. 5, sy. 2, s. 173.

Mitchell, George J. ve Sachar, Alon, A Path to Peace: A Brief History of Israeli-Palestinian Negotiations and a Way Forward in the Middle East, Simon and Schuster, 2016, s. 36-38.

Özerdem, Alpaslan, Barış İnşası Kuram ve Uygulaması, Nobel, 2013, s. 60-62.

Powell, Jonathan, Teröristlerle Konuşmak, Aykırı Araştırma, 2016, s. 112.

Röhrich, Wilfried, “Frieden durch Partnerschaft”, Überleben durch Partnerschaft, Gedanken über eine friedliche Welt, Johan Galtung, Dieter S. Lutz, Wilfried Röhrich (Haz.), Leske+Budrich, 1990, s. 7-8.

Said, Edward W., “Son Söz: 1948’in Sonuçları”, Filistin Uğruna, 1948’in Tarihini Yeniden Yazmak, Eugene L. Rogan ve Avi Shlaim (Haz.), Küre Yayınları, 2018, s. 339.

Schreiber, Friedrich ve Wolffsohn, Michael, Nahost, Geschichte und Struktur des Konflikts, Leske Verlag Budrich GmbH, 1987, s. 13.

Terris, Lesley G., Mediation of International Conflicts, A rational model, Routledge Studies in Security and Conflict Management, 2017, s. 5.

Thomas, Christian Müller, Europa’s Rolle im Nahost Friedensprozess, GRIN Verlag GmbH, 2013, s. 8-9.

Tobias Böhmelt, International Mediation Interaction, Synergy, Conflict, Effectiveness, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011, s. 15.

Tüysüzoğlu, Göktürk “Değişen Bölgesel Denklemler Işığında Türkiye-İsrail İlişkileri’nde İşbirliğini Tetikleyen Unsurlar”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2014, c. 3, sy. 3, s. 594-600.

Ullrich, Peter, “Die Linke, Israel und Palästina, Nahostdiskurse in Großbritannien und Deutschland”, Rosa-Luxemburg-Stiftung, Karl Dietz Verlag Berlin, Texte 48, 2008, s. 60.

Union for the Mediterranean, “10 Years of building regional cooperation together”, Annual Report 2018.

Wasserstein, Bernard, Israel und Palästina, Warum kämpfen sie und wie können sie aufhören?, München: Verlag C. H. Beck Ohg, 2009, s. 122.

Weingardt, Markus A., Deutsche Israel- und Nahostpolitik, Die Geschichte einer Gratwanderung seit 1949, Campus Verlag, s.97-100.

Wezeman, Pieter D., Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Nan Tian, Siemon T. Wezeman (haz.), Trends in International Arms Transfers, 2018, SIPRI Fact Sheet, Mart 2019.

Yazıcı, Mirac “1995-2014 Döneminde Türkiye-İsrail Dış Ticareti”, Mayıs 2016, https://www.researchgate.net/publication/294891850_1995-2014_Doneminde_Turkiye-_Israil_Dis_Ticareti

Zalzburg, Ofer, “Sanctity in the Israeli-Palestinian Conflict”, 21.09.2019, <http://kelmaninstitute.org/the-dimension-of-sanctity-in-the-israel-palestine-conflict/>.

Anadolu Ajansı, “Netanyahu roket sirenleri nedeniyle mitingine ara verdi”, 25.12.2019.

Anadolu Ajansı, “BM Koordinatörü Mladenov’dan İsrail’e ‘ilhak’ uyarısı”, 22.01.2020.

Anadolu Ajansı, “AB küresel güç denkleminde yerini alıyor”, 28.01.2020.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “İlk Akdeniz için Birlik (AİB) Parlamento Başkanları Zirvesi Avrupa Parlamentosu Başkanı Martin Schulz’un Ev Sahipliğinde Toplanıyor”, 01.04.2013, <https://www.avrupa.info.tr/tr/news...>

Die Bundesregierung, “EU und Arabische Liga vertiefen Zusammenarbeit”, 25.02.2019, <https://www.bundesregierung.de/breg-de...>

Deutsche Welle, “İsrail BM’nin kararına aldırmyor”, 21.07.2004.

Euronews, “ABD’nin Orta Doğu barış planı ne? Brexit’i Avrupa’ya zarar verdiği için mi destekliyor?”, 05.06.2019.

Euronews, “Arap Birliği Dışişleri Bakanları, İsrail’in Batı Şeria’nın bazı bölgelerini ilhak planını kınadı”, 30.04.2020.

FAZ, “Vor Gespräch mit Abbas: Merkel pocht auf Zwei-Staaten-Lösung für Israel und Palästinenser”, 29.08.2019.

Haaretz, “Merkel After Netanyahu Meet: We’ve Agreed to Disagree on Settlement Construction”, 06.12.2012.

Jerusalem Post, “Katz to UAE official: Erdogan hates Israel, relatives benefit from trade”, 07.08.2019.

Milat, “Filistinlilerden Merkel’e çağrı”, 04.10.2018.

Peacenow, “Two States One Hope”, 11.05.2017, <https://peacenow.org/en/two-states-one-hope>.

Sputnik, “İsrail bağımsız Kürt devleti kurma fikrini neden destekledi?”, 15.09.2017.

Sputnik, “Yüzyılım Tokadı’: Filistin ile İsrail arasında, ABD yerine kim arabulucu olacak?”, 16.01.2018.

Stockholm International Peace Research Institute, “Water as a symbol: The Israel-Palestine water conflict”, 01.02.2019, <https://www.sipri.org/events/2019/water-symbol-israel-palestine-water-conflict>.

Süddeutsche Zeitung, “Deutschland und die USA leben in einem kalten Frieden”, 06.11.2019.

Şalom, “Havuçsuz ve sopsız arabuluculuk olmaz”, 16.12.2009.

Şalom, “İsrail Devlet Başkanı Rivlin Alman Meclisinden nefretle mücadele çağrısı yaptı”, 30.01.2020.

The Times of Israel, “Germany warns of ‘mass exit’ of Jews if anti-Semitism persists”, 26.01.2020.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye Cumhuriyeti ile Filistin Devleti Arasında Ortak Bildiri, 25.12.2018”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-ortak-komite-toplantisi-25-ekim-2018.tr.mfa> (Erişim tarihi: 20.09.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye-Filistin Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 25.12.2019).

WirtschaftsWoche, “Deutschland will wirtschaftliche Zusammenarbeit erheblich ausweiten”, 04.10.2018.

Yıldız, Kerim, “Çözüm ve Dönüşüm Süreçlerine İlişkin Teorik ve Pratik Yaklaşımlar”, Çatışma Çözümleri ve Barış, Murat Aktaş (Haz.), İletişim Yayınları, 2014, s. 284.

Zartman, I. William, Preventing Deadly Conflict, Polity Press, 2015, s. 33.

İslâm'da Cihad ve Terör Örgütlerince Manipülasyonu: El-Kâide Örneği

Selim KURT*

Elşad RAFİYEV**

Geliş Tarihi: 19/02/2020

Kabul Tarihi: 17/05/2020

Atf: KURT, S., RAFİYEV, E., “İslâm'da Cihad ve Terör Örgütlerince Manipülasyonu: El-Kâide Örneği”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 69-105

Öz: Terörizm her çağda var olmuştur ve var olmaya da devam edecektir. Ancak tarihsel süreçte arka planındaki motivasyon kaynağının değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu motivasyonun ortaya konulmasına ilişkin olarak David C. Rapoport tarafından yapılan bir çalışmada günümüzdeki terör dalgası “dini terör” olarak adlandırılmaktadır. Bu dalgaın temelinin de 1979 yılının sonunda Sovyetlerin Afganistan’ı işgali üzerine söz konusu ülkede baş gösteren direniş hareketine dayandırıldığı görülmektedir. Ancak söz konusu terör dalgasına ilişkin uluslararası ortamda bir alarm durumunun oluşmasına neden olan gelişme ise hiç şüphesiz 11 Eylül saldırısıdır. “İslâmî”, “İslamcı” veya “Cihatçı” terör kavramları bu saldırı sonrasında, İslâm ile terörizm arasındaki bağlantının somut bir göstergesi olarak lanse edilmeye çalışılmıştır. Ve terörizmin İslâm’daki meşrulaştırıcı unsuru olarak görülen cihad, bu çerçevede ön plana çıkarılarak, bu amaçla kullanılmaya başlanmıştır. Oysaki Kur’ân’da cihad kavramının yer aldığı ayetlerde, bu kavramın uluslararası hukukun temel prensiplerinden olan meşru savunmanın bir aracı niteliğinde kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma özü itibariyle İslâm ve onun cihad öğretisinin, terörizme gerekçe oluşturup oluşturamayacağını El-Kâide örneği üzerinden değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Dini Terör, Cihad, El-Kâide, Abdullah Azzam.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi-TR, selim.kurt@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0462-5791

** YL Öğrencisi, Giresun Üniversitesi-TR, elsadrafiev@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4951-8612

Jihad in Islam and Its Manipulation by Terrorist Organizations: Example of Al-Qaeda

Selim KURT*

Elşad RAFİYEV**

Received: 02/19/2020

Accepted: 05/17/2020

Citation: KURT, S., RAFİYEV, E., “Jihad in Islam and Its Manipulation by Terrorist Organizations: Example of Al-Qaeda”, Middle Eastern Studies, 12-1 (2020): 69-105

Abstract: Terrorism has existed in all ages and will continue to exist. However, it can be seen that the source of its motivation, which has taken place in the background, has changed in the historical process. The contemporary terror wave has been called “religious terror” in a study carried out by David C. Rapoport to reveal this motivation. It can be seen that the basis of this wave was based on the resistance movement that emerged in Afghanistan following the Soviet occupation at the end of 1979. However, the development that caused an alarming situation in the international environment regarding this terror wave was undoubtedly the September 11 attack. Following this attack, attempts were made to launch Islamic, Islamist or Jihadist concepts of terror as a concrete indicator of the link between Islam and terrorism. And jihad, which is seen as the legitimizing element of terrorism in Islam, was brought to the forefront in this framework and started to be used for this purpose. However, it is seen in the verses that the concept of jihad is used in the Qur’an as a tool of legitimate defense, which is one of the basic principles of international law. Based on the example of Al-Qaeda, this study, in essence, aims to evaluate whether Islam and its jihad doctrine can be a reason for terrorism.

Keywords: Terrorism, Religious Terror, Jihad, Al-Qaeda, Abdallah Azzam.

* Asst. Prof., Giresun University-TR, selim.kurt@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0462-5791

** Master Student, Giresun University-TR, elsadrafiev@gamail.com, ORCID: 0000-0003-4951-8612.

الجهاد في الإسلام وتلاعب المنظمات الإرهابية بمفهومه: نموذجاً لقاعدة

أشاد رافييف**

سليم كورت*

تاريخ القبول: 2020/19/02

تاريخ الاستلام: 2020/17/05

اقتباس: سليم كورت والشاد رافييف، «الجهاد في الإسلام وتلاعب المنظمات الإرهابية بمفهومه: نموذج القاعدة»، دراسات الشرق الأوسط، 105-69 (2020) 1-12

الملخص

الإرهاب كان موجوداً في جميع العصور وسيبقى كذلك. إلا أنه يمكن ملاحظة أن مصادر الدوافع التي خلف الكواليس قد تتغير في مراحل التاريخ المختلفة. وفي دراسة أجراها ديفيد سي. رابوبورت حول الكشف عن هذه الدوافع تم إطلاق مسمى «الإرهاب الديني» على موجة الإرهاب التي نشهدها هذه الأيام. وترى دراسة رابوبورت أن أساس هذه الموجة يعود إلى حركة المقاومة التي ظهرت في أفغانستان جراء احتلالها من قبل الاتحاد السوفييتي في نهاية عام 1979. لكن بدون شك هجوم 11 سبتمبر/ أيلول هو السبب الرئيسي في انتشار حالة الإنذار على المستوى العالمي فيما يتعلق بموجة الإرهاب المذكورة. وبعد هذا الهجوم بدأت مصطلحات الإرهاب «الإسلامي» أو «الجهادي» في التداول من أجل الإشارة بدليل مادي على الصلة بين الإسلام والإرهاب. والجهاد الذي ينظر إليه على أنه العنصر الشرعي للإرهاب في الإسلام تم إبرازه إلى الواجهة في هذا الإطار وبدأ استخدامه لهذا الغرض. وذلك رغم أن الآيات القرآنية التي تم ذكر كلمة الجهاد فيها تصف هذا المفهوم بأنه أداة تستخدم للدفاع المشروع الذي يعتبر أحد المبادئ الأساسية في القانون الدولي. هذه الدراسة في جوهرها تتناول تقييم ما إذا كان الإسلام ومصطلح الجهاد يمكن أن يمثل سبباً للإرهاب أم لا وذلك من خلال نموذج تنظيم القاعدة.

الكلمات المفتاحية: الإرهاب، الإرهاب الديني، الجهاد، القاعدة، عبد الله عزام.

* اذكتور وعضو هيئة تدريس، جامعة غيرسون - تركيا، selim.kurt@giresun.edu.tr، ORCID: 0000-0002-0462-5791
** طالب ماجستير، جامعة غيرسون - تركيا، elsadrafiyev@gmail.com، ORCID: 0000-0003-4951-8612

Giriş

Terörizmin tüm dünya devletleri tarafından üzerinde uzlaşılacak bağlayıcı bir tanımı bulunmasa da, “siyasal amaçlı güç kullanımı” genel olarak en çok kabul gören tanımdır. Rapoport’un tarihsel süreçte terörün gelişimini tanımlamak için ortaya koyduğu “Dalga Teorisi” çerçevesinde günümüzdeki terör dalgası “dini terör” olarak tanımlanmakta olup, bu terör dalgasının doğuşu büyük ölçüde 1979 yılının sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) Afganistan’ı işgaline dayandırılmaktadır. Ancak dini terör dalgasının tüm dünyanın gündemine yerleşmesine neden olan en önemli olay hiç kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri’ne (ABD) yönelik olarak gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarıdır.

Afganistan’ın SSCB tarafından işgali üzerine ülkedeki Sovyet etkisini dengelemek için ABD’nin de Afganistan’daki mücadeleye müdahil olmasının, günümüzdeki terör dalgasının “dini” niteliğinin belirginleşmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. ABD’nin Afganistan’daki direnişe destek vermesinin arkasında bir taraftan da Sovyet etkisinin yayılmasını engellemek için başlattığı Yeşil Kuşak projesinin yattığı görülmektedir. Bu proje çerçevesinde Sovyetleri İslâmi bir kuşakla çevrelemeyi amaçlayan ABD’nin Afganistan’daki mücadelenin dini yanının ön plana çıkarılmasında önemli bir rol oynadığı müşahede edilmektedir. Bu ise günümüzde uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehdit olarak tanımlanan radikal dini terör dalgasının haksız bir şekilde büyük ölçüde İslâm diniyle bağlantılandırılmasına neden olmuştur.

Böyle bir saikle hareket eden en önemli terör örgütlerinden birinin ise 11 Eylül saldırısının da sorumluluğunu üstlenen El-Kâide olduğu söylenebilir. El-Kâide ve benzeri terör örgütlerinin yürüttükleri terör kampanyasının en önemli unsuru olarak İslâm inancındaki cihad anlayışını kullandıkları görülmekte olup, bu anlayışı gerek yeni eleman kazanmak gerekse gerçekleştirdikleri insanlık dışı eylemleri meşrulaştırmak için kullandıkları görülmektedir. Bu çerçevede söz konusu terör örgütlerinin en çok kullandıkları sloganlardan birinin “Allah yolunda cihad ediyoruz.” ifadesi olduğu müşahede edilmektedir. Bu noktada söz konusu terör örgütleri Kur’ân’da geçen cihada ilişkin ayetleri siyasal amaçlar elde edebilmek için yeniden yorumlamışlar ve indirdiği dönem ve şartlar göz önünde bulundurulmadan istismar etmeye çalışmışlardır.

Bu çerçevede, çalışmada modern dönem radikal dini terör örgütlerinin en önemli temsilcisi olan El-Kâide’nin eylemlerini meşrulaştırmak için kullandığı cihad söyleminin İslâm’daki cihad anlayışı çerçevesinde yorumlanması suretiyle, esasen dindeki cihad anlayışının orijinal halinin herhangi bir terör eyleminin gerekçesi olmasının mümkün olmadığı ortaya konulması amaç-

lanmıştır. Bu amaç çerçevesinde İslâm dininin cihad kavramına bakışının ortaya konulması için özellikle Kur'ân ekseninde dinde yer alan bazı temel hususlara işaret edilmiş ve El-Kâide terör örgütü tarafından uygulanan terör şiddetinin meşrulaştırılmasında cihad kavramının araçsallaştırılması sorunsalı üzerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikli olarak İslâm dinindeki cihad anlayışı ve cihad ile şiddet ve cihad ile terör kavramları arasındaki farklar dini temelde ortaya konulmaya çalışıldıktan sonra, El-Kâide'nin eylemlerini gerekçelendirmek ve meşrulaştırmak için kullandığı cihad anlayışının temellerinin neler olduğu ele alınmış ve son olarak El-Kâide'nin cihada bakış açısı analiz edilmeye çalışılmıştır.

I. Kur'ân'da Cihad Kavramı

Cihad sözlükte, “cehede”, “yechedü”, “cehden veya cühden” kökünden gelmiştir. Cehede fiilinin mastarı “el-cühdü” “damme” ile veya “fetha” ile olup, “vus'at” (güç) veya takat manasına gelmektedir. El-cühdü olduğu zaman “vus'at” veya “takat” manasına, el-cehdü olduğu zaman “meşakkat” manasına gelir. El-cehd olduğu zaman en son “had” manasında da kullanılır. Cihad kavramının kök fiili olan “cehd ve cühd”, her türlü çabayı sarf etmek ve gayreti göstermek anlamlarına gelmektedir.¹

Bu çerçevede “güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” manalarına gelen cihad, İslâmî literatürde “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefsi emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.²

Cihad, Kur'ân-ı Kerim'de isim olarak dört,³ bundan türeyen fiil şeklinde ise yirmi dört yerde geçmektedir;⁴ “cihad eden” anlamındaki mücahid ise iki âyette zikredilmiştir.⁵ Bu ayetlerin bir kısmında (meselâ bk. et-Tevbe 9/41, 44, 81, 86) cihad kelimesinden doğrudan savaşın kastedildiği anlaşılmakta,

- 1 Fahrudin Er Razi, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, Ankara: Akçağ Yayınları 1988, s. 108.
- 2 Ahmet Özel, “Cihad”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (t.y.), <https://islamansiklopedisi.org.tr/cihad>.
- 3 Bkz. Tevbe, 9/28; Hacc, 22/78; Furkan, 25/52; Mumteherine, 60/1. Ayetlere yapılan atıflarda faydalanılan eser için bkz. Hayreddin Karaman ve vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2017.
- 4 Bkz. Bakara, 2/218; Al-i İmran, 3/142; Maide, 5/35, 54; Enfal, 8/72, 74-75; Tevbe, 9/16, 19, 20, 41, 44, 73, 76, 81, 88; Nahl, 16/110; Ankebut, 29/16, 8, 69; Lokman, 31/15; Hucurat, 49/15; Saff, 61/11; Tahrim, 66/9.
- 5 Bkz. Nisa, 4/95 (Bu ayette üç defa geçmektedir); Muhammed, 47/31.

bir kısmında da cihad “Allah’ın rızâsına uygun bir şekilde yaşama çabası” şeklinde özetlenebilecek olan genel anlamıyla kullanılmaktadır.⁶

Tevbe suresi 20. ayette yer alan, “İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, Allah katında en üstün mertebeye sahiptirler. İşte onlar kazançlı olanların ta kendileridir.”⁷ ifadesi incelendiğinde Allah yolunda yapılan cihadın “mal ile cihad” ve “can ile cihad” olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Kişinin “İ’lâ-y-i Kelimetullah” davası (Allah’ın kelamını, Kur’ân’ı yüceltme, yayma ve insanların kalp ve gönüllerine hakim kılma davası) uğruna bedeni ile gösterdiği her türlü gayet ve çaba, can ile cihad olarak nitelendirilir.⁸ Şartlar gerçekleştiği sürece kişinin Allah yolunda savaşması da can ile cihaddır. Can ile cihad kişinin, Allah’ın kendisine vermiş olduğu bedeni ve ruhu, bunlara ait kabiliyet ve istidatları Allah yolunda kullanılmasıdır. Tabii burada candan kasıt illa da kişinin canından geçmesi değildir. Örneğin ilme sahip olan birisi ilmi ve bilgisi ile cihad eder ve ilmiyle insanları aydınlatır. Yine aynı zamanda sesi olan birisi sesiyle, sözü olan birisi kalemiyle Allah yolunda cihad edebilir. Mal ile cihad ise kişinin, Allah’ın kendisine vermiş olduğu mal, mülk ve para ile Allah yolunda yapılan mücadeleye destek vermesidir. Yani canıyla cihad eden insanlara maddi olarak destek çıkmasıdır. Mal ile cihad ayette şöyle belirtilmiştir; “Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah’a peygamberine inanır, mallarımızla ve canlarımızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok daha hayırlıdır.”⁹

Örnek verdiğimiz ayetlerden de anlaşılacağı üzere cihad ne insanları zorlayarak İslâm’ı kabul ettirmek, ne inanç noktasında zorlamak ne de toprak işgal etmek amacıyla yapılan bir fiil değildir. Nitekim Cenab-ı Hak Kur’ân-ı Kerim’de “Dinde zorlama yoktur. Doğru ile yanlış, hak ile batıl birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır.”¹⁰ diye buyurmuştur. Bu ayetten de anlaşılacağı üzere cihad, insanlara Hakkı anlatmak ve insanların gerçeği görmelerini engelleyen engelleri kaldırmak ve bu engelleri ortaya koyanlarla mücadele etmek amacı taşımaktadır.

Cihad görülen ve görülmeyen düşmanlara karşı yapılmaktadır. Bu bağlamda kişinin nefsi ile mücadelesine “cihad-ı ekber” (büyük cihad), din düşmanlarıyla harbine ise “cihad-ı asgar” (küçük cihad) denilmektedir.¹¹ Kur’ân ile

6 Özel, “Cihad”.

7 Tevbe, 9/20.

8 Akın Karadeniz, “Kuran’da Cihad-Kıtıl Farkı ve İşid Terör Örgütü”, *TESAM Akademi Dergisi*, 2016, sy. 3, s. 154.

9 Saf, 61/10, 11.

10 Bakara, 2/256.

11 Işıl Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, c.19, sy. 34, 2017, s. 284.

yapılan büyük cihad, Kur'ân'ın hakikatlerini, ilke ve prensiplerini, mana ve mesajlarını Kur'ân'da belirtilen yöntemlerle insanlığa ulaştırmaktır. İnsanlığın sorun ve problemlerini Kur'ân ile çözmeye gayret göstermektir. İlgili ayette bu durum şöyle ifade olunmaktadır: “Öyle ise kafirlere itaat etme, onlara karşı Kur'ân'la cihad et ki bu en büyük cihaddir.”¹²

İslâm tarihinde cihadın Kur'ân'daki emir ve uygulamalarının hangi şekilde gerçekleşebileceğinin örneği Hz. Peygamberin dönemine rastlamaktadır. Hz. Peygamber Kur'ân'ı en iyi anlayan kişi olmasından dolayı cihadı da en iyi ve doğru yorumlayan da yine odur.¹³ Hz. Peygamber cihad konusunda özellikle bireysel alandan hareket ederek kişilerin kendilerini ıslah etmelerini cihad olarak nitelendirmiştir. Hz. Peygamber düşmandan gelen tehdit, işkence ve tehlikelere üç merhalede karşı koymuştur; sabır, hicret ve cihad. Şöyle ki, Hz. Peygamber, Mekke ve Medine döneminde muhataplarına karşı her daim barışçıl bir tavır üstlenmiştir. İnsanlara güzel öğütler vermeyi ve dine davet etmeyi ilke edinmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in bu tutumuna karşılık müşrikler, İslâm'ı başlamadan yok etmeyi ve İslâm'ı seçenlerin özgürlüklerini engellemeyi amaçlamışlardır. Hz. Peygamber, müşriklerin bu baskılarına karşılık Müslümanlara her daim sabretmeği tavsiye etmiştir. Ancak müşriklerin işkence ve saldırıları dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Bunun üzerine Müslümanlar önce Habeşistan'a, ardından da Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardır. Fakat hicret sonrasında da hem Mekkeli müşriklerin hem de diğer kabile ve milletlerin saldırı, taciz ve işkenceleri devam etmiştir.¹⁴ Bu durum karşısında Allah Müslümanlara cihada izin veren şu ayeti indirmiştir: “Zulme

12 Furkan, 22/25.

13 Hadis kitaplarının “cihad” bölümlerine bakıldığında, cihad kavramına ilişkin olarak hem bir saldırı olduğunda fiili savaş yapma, savaş araç gereci hazırlama, Allah yolunda infakta bulunma ve savaş hukuku ile ilgili hadislere yer verildiğini, hem de doğrudan fiili savaş ile ilgili olmayan nefisle mücadele etmeyi, İslâm'ın bilinmesi, yücelmesi ve hükümlerine uyulması için gösterilen çabayı ifade eden hadislere yer verildiği görülmektedir. Bu da “cihad” kavramının, yukarıda da ifade olduğu üzere, “harb, gaza ve kıtal” kavramları ile özdeş olmadığını, bunları da içine alan ancak bunlarla sınırlı olmayan, İslâm'ın bütün hükümlerini öğrenme ve uygulama çabasını da kapsayan bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Meselâ, “Kim savaşa katılacak bir kimseyi savaş araç gereci ile donatırsa, o kimse bizzat Allah yolunda savaşmış gibi olur.” “Kim Allah yolunda bir infakta bulunursa, o kimseye yedi yüz kat sevap yazılır.” “Kim Allah'ın kelimesinin yücelmesi için savaşırsa o, Allah yolundadır.” “Kimin Allah yolunda ayakları tozlanırsa, ona cehennem ateşi haram olur.” “Allah yolunda öldürülen kimse şehittir.” anlamındaki doğrudan savaş ile ilgili hadisler ve benzerlerine cihad bölümünde yer verilmiştir. Aynı şekilde Allah'a itaat konusunda nefsi ile mücadele etmeyi ifade eden, “Mücahid, nefsi ile mücadele eden kimsedir.” anlamındaki hadis, İslâm'ı Müslüman olmayanlara tebliğ etmeyi ifade eden, “Müşrikler ile mallarınız, canlarınız ve dilleriniz ile cihad edin.” anlamındaki hadis, Oruç ibadeti ile ilgili, “Kim Allah rızası için bir gün oruç tutarsa, Allah onu cehennemden bin (yıllık) bir mesafeye uzaklaştırır.” anlamındaki hadis cihad bölümlerinde zikredilmiştir. Bkz. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Allah Yolunda Cihad”, (t.y.), <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Allah%20Yolunda%20Cihad.pdf>.

14 Mehmet Emin Özafşar ve diğerleri, *Hadislerle İslam 4: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, 5. Baskı, İzmir: Çağlayan Matbaası, 2019, s. 475-476.

uğrayanların savaşmalarına izin verildi. Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir.”¹⁵ Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber’in önderliğinde hem Mekkeli hem Medineli müşriklere karşı yapılan savaşlar, özellikle onların Müslümanlara karşı sergiledikleri düşmanca tutumdan kaynaklanmaktadır. Bunu da şu ayette açık bir şekilde görmekteyiz: “O Müslümanlar başka bir nedenle değil, sadece “Rabbimiz Allah’tır” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir.”¹⁶

Cihadın meşruiyet kazanması için ilk önce cihadın, savunma ve ibadet özgürlüğünü sağlamak amacıyla yapılmış olması gerekir. Kur’ân, kâtele (Allah yolunda silahla savaş) iki durumda izin vermektedir. Birincisi, düşmanın saldırısı karşısında müdafaa niyetiyle yapılan savaştır. İkincisi ise mazlumun müdafaası amacıyla yapılan savaştır. Yukarıda bahsettiğimiz ayette (Hac, 22/39) bu açıkça belirtilmiştir. İkinci olarak cihadın meşru sayılması için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir: 1) savaşların Allah yolunda ve Allah’ın rızası için yapılmasıdır, 2) müdafaa için olmasıdır, 3) savaşta en ufak bir tecavüzün olmamasıdır, 4) nefsi müdafaa dışında Harem-i Şerif’te kan dökülmemesidir, 5) gayrimüslimlerle anlaşma ve karşı sorumlulukların titizlikle uygulanmasıdır, 6) para hırsı için yapılamamasıdır. Bu şartları taşımayan tüm savaşlar ise İslâm’a göre gayrimeşrudur.¹⁷

Cihad’da mücadele hem içe hem de dışa karşı verilmektedir.¹⁸ İç boyutları ile cihad, nefsin kişiye telkin ettiği kötülöklere karşı verilen mücadele iken dış boyutu ile cihad ise, kötülöklere karşı, dış düşmanlara karşı meşru müdafaa durumunda savaşı da içine alan bir mücadeledir.¹⁹

Günümüzde cihad kavramı, özellikle Batılı literatürde, farklı anlamlar ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.²⁰ Kavrama yüklenen anlam ve kavramın geçtiği ayetlerin indiği zaman ve koşullar dikkate alınmadan yorumlanması, asıl anlamından sapmasına neden olmuştur. İngilizcede “Kutsal Savaş” (Holy War) olarak tercüme edilen cihad kavramı, günümüzde Müslüman kimliği temsille gerçekleştirilen her türlü silahlı eylemin tanımlanmasında kullanıl-

15 Hac, 22/39.

16 Hac, 22/40.

17 Muhammed Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, çev. Mustafa Acar, İstanbul: Beyan Yayınları 2007, s. 206. ve Karadeniz, “Kuran’da Cihat-Kıtal Farkı ve İşid Terör Örgütü”, s. 159.

18 Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, s. 276.

19 Tevbe, 9/41, 48, 81, 86.

20 Örneğin Reuven Firestone “Conceptions of Holy War in Biblical and Qur’anic Tradition” adlı eserinde modern Batılı düşünürlerin Kur’ân’da yer alan cihada ilişkin ayetlerin esasen bir birine zıtlık teşkil eden geniş yelpazedeki bir düşünce yapısını yansıttığını yazdıklarını belirtmektedir. Firestone, ayetlerden birinin savaşı tamamen yasaklarken diğer bazılarının ise topyekün bir savaşı tanımladığına işaret etmektedir. Bunun sebebi olarak ise Kur’ân’ın bakışında savaşın aşamalara ayrılması olduğunu belirtmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Reuven Firestone, “Conceptions of Holy War in Biblical and Qur’anic Tradition”, *The Journal of Religious Ethics*, 1996, c. 14, sy. 1, s. 108-109.

maktadır. Bununla birlikte kendisini Müslüman olarak nitelendiren her türlü örgütün gerçekleştirdiği terörizm de haksız ve gerekçesiz bir şekilde cihad ile bağdaştırılmaya çalışılmaktadır. Doğu toplumlarında cihad kavramı anlam itibariyle kutsallığı ifade ederken, Batı bakış açısına göre, Batı karşıtı hareketler “cihatçı gruplar” olarak nitelendirilerek, söz konusu karşıtlık terör bağlamında kullanılmakta ve kavrama olumsuz bir anlam yüklenmeye çaba sarf edilmektedir.^{21 22}

I.I. Cihad ve Savaş Kavramları

Yukarıda cihad izninin Müslümanlara savunma amaçlı verildiği ve inen ayetle bu durumun meşru müdafaa amaçlı sabır ve hicret sonrasında bahşedildiği belirtilmişti. Meşru müdafaa hakkı insanın doğuştan kazandığı bir haktır. Bu hak günümüzde Birleşmiş Milletler (BM) antlaşması 51. maddesinde de yerini almıştır. Şöyle ki bu maddede, “Saldırıya uğrayanların meşru müdafaa hakkı vardır.” denilmektedir.²³

Modern devletler hukuku doktrinine göre “ tarafların çıkarları doğrultusunda birbirlerine isteklerini zorla kabul ettirmek amacıyla ve devletler hukukunda öngörülmuş kurallar çerçevesinde iki veya daha fazla devlet arasında yapılan silahlı mücadele” şeklinde tanımlanan savaşın İslâm geleneği ve hukukunda daha farklı bir zemine sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, başka yollarla elde edilemeyen siyasi, iktisadi ve askeri hedefleri kuvvet zoruyla gerçekleştirme yönündeki savaş anlayışlarına karşılık fakihler savaşı, İslâm ülkesinin ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden ve Cenab-ı Hak’ın bütün insanlığın mutlak yararını gerçekleştirmek üzere gönderdiği son dinin insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle mücadele etmenin ve bu uğurda bütün çabayı göstermenin nihai çaresi olarak tanımlamışlardır. Bu noktada söz konusu bakış açısı hedef ve mahiyet bakımından diğer savaş tanımlamalarından çok farklı olması sebebiyle İslâm hukukçuları, Arap dilinde silahlı çatışmayı

21 Yüksel Yıldırım, “Cihad ve Dar’ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlimli İslam Meselesi,” içinde *Sosyoloji Yazıları*, ed. Yüksel Yıldırım (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları 2018), s. 18.

22 Walter Laqueur “The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction” adlı eserinde pek çok kökten dinci dahi terörizmi desteklemese de popüler Batı bakış açısının radikal İslam’ı terörizm ile aynı kefeye koyduğuna dikkat çekmektedir. Walter Laqueur, *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, New York: Oxford University Press 1999, s. 129. Ayrıca Rapoport da “The Four Waves of Rebel Terror and September 11” adlı eserinde dört dalgaya ayırdığı modern terörizmin son dalgası olarak nitelendirdiği “dini dalga”da İslam dininin önemli bir rol oynadığını dile getirmiştir. David Rapoport, “The Four Waves of Rebel Terror and September 11”, *Anthropoetics*, 2002, c. 8, sy. 1, <http://anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror/>.

23 United Nations, “Charter of the United Nations”, 23.08.2016, <https://legal.un.org/repertory/art51.shtml>.

ifade eden diğer kelimeler yerine daha çok cihad terimini kullanarak, bunu öbür savaşların istila, sömürü, baskı ve zulüm gibi olumsuz amaçlarından ayırmak için “Allah yolunda ve uğrunda” (fi sebîlillah) nitelemesiyle birlikte ifade etmişlerdir. Silahlı çatışmalar dahil olmak üzere uluslararası ilişkilere ait normatif düzenlemelerin fıkıh literatüründe genellikle cihad veya siyer terimi altında toplanmış olması da bu bakış farklılığının bir yansıması niteliğindedir. Bununla birlikte gerek dini metinlerde gerekse fıkıh literatüründe “iki topluluk arasında meydana gelen silahlı çatışma” anlamındaki savaş karşılığında harb (el-Mâide 5/64; el-Enfâl 8/57; Muhammed 47/4) ve kâtele (el-Bakara 2/190-191, 193; en-Nisâ 4/74-76; et-Tevbe 9/12-13) gibi kelimelerle bunların türevleri de kullanılmıştır.²⁴

Kur’ân’da Allah yolunda silahla savaşmak için “ka’tele” fiili kullanılmıştır ki “kâtele” Allah yolunda cihadın bir parçasıdır. Kur’ân’da şartlar haiz olduğunda kâtele iki durumda izin verilmektedir. İlki, düşmanın saldırısı karşısında müdafaa niyeti ile yapılan kâtele’dir. “Kendilerine savaş açılan müminlere, zulme uğramaları sebebiyle savaş izni verildi.”²⁵ ayetinden de anlaşılacağı üzere günümüzde uluslararası hukukta geçen meşru müdafaa hakkının insanların en doğal hakkı olduğu kabul edilmektedir ki, Kur’ân’da da bu hak 1400 yıl önce tanınmıştır. Tabii burada savaş izninin verilmesinin sebebi karşı tarafın saldırıya geçmesidir.²⁶

Diğeri ise mazlumun müdafaa amacıyla yapılan kâtele’dir. “Size ne oluyor da, ‘Ya Rab! Bizi şu zalim milletin elinden kurtar’ diye feryat eden biçare kadınları, erkekleri ve çocukları kurtarmak için savaşmıyorsunuz?”²⁷ ayetinden de anlaşılacağı üzere Allah savaşı, zulme karşı imdat dileyen masumları zulümden kurtarmak için de meşru görmektedir. Dolayısıyla cihad gayesi aslında yeryüzünde fitneyi kaldırmak, İslâm dinini insanlara tebliğ etmek ve hakkı yüceltmektir. İslâm’da savaş, intikam, öldürme, yağma, baskı veya zulüm için değil aksine bunları ortadan kaldırmak için yapılmaktadır.²⁸

Diğer taraftan bazı ayetlerde cihad kavramının savaşı nitelendirdiği iddia edilmektedir. Tevbe 9/73 ve Tahrim Suresi 66/9 da geçen “Ey Peygamber! Kafırlara ve münafıklara karşı cihad et ve sert davran.” ayetindeki “sert davran” kelimesi savaş anlamında yorumlanmaktadır. Oysa ki pek çok İslâm alimine

24 Ahmet Yaman, “Savaş”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (t.y.), <https://islamansiklopedisi.org.tr/savas>.

25 Hac, 22/39.

26 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Hac Suresi - 39-41. Ayet Tefsiri”, *Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 3*, (t.y.), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2634/39-41-ayet-tefsiri>.

27 Nisa, 4/75.

28 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Nisâ Suresi - 75-76. Ayet Tefsiri”, *Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 2*, (t.y.), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/568/75-76-ayet-tefsiri>.

göre²⁹ burada ifade edilen şey, kafirlerin Allah'ın dinine muhalif olmalarından dolayı onlara sert tepki gösterilmesi gerektiğidir. Örneğin bugün bir devletin bir devlete karşı göstermiş olduğu sert tepki illa da ona savaş açması anlamına gelmemektedir ki, zaten ayette belirtilen “cihad et” kelimesi de kafirlere karşı mücadele etmek, onların “Allah'ın dinine muhalif olma niyetlerini boşa çıkarmak için gayret gösterilmesi” manasında kullanıldığı ifade olunmaktadır.³⁰

Kur'ân'da meşru savaşın hangi durumlarda mümkün olabileceği hususuna ilişkin olarak, “Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez. (...) Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkartın. Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça, sizde onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kafirlerin cezası böyledir. Eğer onlar savaştan vazgeçerlerse, Allah gafur ve rahimdir. Fitne tamamen yok edilmeye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olarak saldırın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever.”³¹ ayetini incelememiz gerekir. Düşman saldırısı karşısında müdafaa amacıyla yapılan savaşı açıklayan bu ayetten de anlaşılacağı üzere Allah yolunda savaşa ancak düşman tarafın savaş başlatması sonrasında müdafaa amacıyla izin verilmektedir. Tabii bu ayettin en önemli kısmı “aşırı gitmeyin” kelimesidir. Burada savaş ahlakına dair önemli bir vurgu yapılmıştır. Yani savaş zamanı sivillere, çocuklara, kadınlara, yaşlılara bununla beraber bitkilere, hayvanlara asla zarar verilmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Savaş zamanı savaşılanlar ve savaşmayanlar arasında net bir çizgi çizilmiştir. Aksi bir davranış ise haddi aşmak olarak nitelendirilmiş ve Allah'ın sevgisinden mahrum olunabileceğinin altı çizilmiştir.³²

Hz. Peygamber savaşa bir ordu gönderirken, savaş özünde ölüm ve kan dökülmesi olmasına rağmen, savaşa katılacaklara işkence ve eziyetten uzak durmaları talimatını vermiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber savaş zamanı değil her daim işkencenin yasak olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle İslâm'da doğuştan gelen hak ve özgürlüklere karşı her türlü tecavüz ve işkence haram

29 Bu İslam alimlerine örnek olarak Muhammed bin Cerir Taberî verilebilir. Taberî kalplerindeki inkarcılığı korumakla beraber dışa yansıyan söz ve davranışlarıyla mümin izlenimi veren kimselere karşı sıcak savaş açılmasının mümkün olmadığını kabul etmektedir. Yine Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye göre zorlama hak olan ve batıl olan diye ikiye ayrılır ve ayet batıl olan zorlamayı yasaklamaktadır. Özel, “Cihad”.

30 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Tevbe Suresi - 73. Ayet Tefsiri”, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 3*, (t.y.), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1308/73-ayet-tefsiri>.

31 Bakara, 2/190.

32 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Bakara Suresi - 190. Ayet Tefsiri”, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1*, (t.y.), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/197/190-ayet-tefsiri>.

kılınmıştır. İslâm insanı en şerefli varlık olarak gördüğü için ona gereken değeri vermiştir. Sadece insanlarla sınırlı kalmayıp can taşıyan her türlü varlığı kapsayan bir geniş hüküm getirmiştir. Günümüzde sıkça gündeme gelen hayvan hakları bile İslâm'da koruma altına alınmıştır.³³ Diğer taraftan, “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelamını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.”³⁴ ayetinden de anlaşılacağı üzere İslâm, savaş zamanı hangi şartta olursa olsun sığınma talep eden herkese hoşgörülü olunmasını da vazedmiştir.³⁵

Kur’ân’da savaş izninin hangi durumlarda ve kimlere karşı verildiği hususunda İslâm dünyasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Şöyle ki, Şafii mezhebinden olan fıkıhçılar, İslâm dini dışında bir inanca sahip olanlarla savaşmayı meşru görmektedirler.³⁶ Bu fikirlerini de Kur’ân’ın 9. suresinin 5. ayeti ile desteklemeye çalışmaktadırlar. “Haram aylar (süre tanınmış olan dört ay) çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları tutuklayın, kuşatın ve onların bütün geçit yerlerini kesip tutun.”³⁷ Ayetin tamamı ve indirildiği zaman ve şartlar incelemeden bu ayetin şiddeti çağrıştırdığı sanılmaktadır. Ancak ayetin ait olduğu surenin bütünlük içerisinde okunması halinde; Müslümanlarla savaşan ve aralarında yapılan anlaşmanın şartlarına uymayanlara karşı olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Tevbe suresinin ilk ayeti, bu suredeki savaş izninin, İslâm dışındaki herkese karşı olmadığını, Hz. Peygamber ve arkadaşlarına karşı mücadele eden belli bir kitleye karşı olduğunu ortaya koymaktadır.³⁸ “Bu, müşriklerden kendileri ile anlaşma imzaladıklarınıza Allah’tan ve resulünden kesin bir uyarıdır.”³⁹ Aynı surenin sonraki ayetlerinde de bahsedilen kişilerin ilk saldırıyı gerçekleştirenler olduğu açıkça anlaşılmaktadır: “Ve eğer anlaşmadan sonra, yine yeminlerini bozarlarsa ve dininize hınç besleyip saldırırlarsa, bu durumda küfrün önderleri ile çarpışın. Çünkü onlar yeminleri olmayan kimselerdir; belki cayarlar.”⁴⁰

İslâm’da savaşın “dini yayma gibi bir niyetle” yapılamayacağını da altı çizilmiştir. Hem Kur’ân’da hem de Hz. Peygamber’in uygulamalarında bu açıkça belirtilmiştir. Bu hususa ilişkin olarak Bakara suresi 256. ayette “Din-
de zorlama yoktur.”⁴¹, ibaresi yer alırken, Gayşe suresi 21. ve 22. ayetlerde

33 Özafşar ve diğerleri, “Hadislerle İslam 4: Hadislerin Hadislerle Yorumu”, s. 492.

34 Tevbe, 9/6.

35 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Tevbe Suresi - 1-6. Ayet Tefsiri”, *Kur’an Yolu Tefsiri*, (t.y.), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1236/1-6-ayet-tefsiri>.

36 Özel, “Cihad”.

37 Tevbe, 9/5.

38 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Tevbe Suresi - 1-6. Ayet Tefsiri”.

39 Tevbe, 9/1.

40 Tevbe, 9/12.

41 Bakara, 2/256.

“Öğüt ver çünkü sen ancak öğüt verirsin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin.”⁴² ibaresi bulunmaktadır.

Cihad, İslâm tarihinde en çok farklı manalar yüklenen kavramlardan biridir. Son dönemlerde özellikle de Batılı devletlerin bazı İslâm ülkelerine yaptığı müdahaleler ve işgaller sonrasında, İslâm adına hareket ettiklerini söyleyen terör örgütleri insanları yanlarına çekebilmek için, İslâm'ı ve özellikle de cihad kavramını kendi düşüncelerine göre yorumlayarak cihadı sadece silahlı mücadele olarak lanse etmeye çalışmışlardır. Bununla beraber cihada “dini savaş” anlamı yükleyerek cihadı son derece olumsuz bir şekilde kullanmışlar ve kullanmaya da devam etmektedirler. Üstelik sadece dini savaşla yetinmeyip cihadı saldırganlık, vahşet, tecavüz ve yıkımla da bir tutmuşlardır.⁴³ Oysa İslâm barış, huzur ve sükun dini olduğundan, savaş ve zulmü kesinlikle yasaklamıştır.

Zor ve baskı uygulayarak gerçekleştirilen imanın geçersiz olduğunu da belirtmiştir. Dolayısıyla kin ve nefrete yol açan savaşın, İslâm'ı tebliğ eden bir vasıta olarak düşünülmesi ve kullanılması kesinlikle mümkün değildir. Ayrıca inanmayan kimselerin her an iman etmeleri durumu da vardır. Onları imana getirmek için savaşmak, savaş sırasında öldürülenleri iman imkanından mahrum etmek anlamına da gelmektedir. Bu durum göz önüne alındığında savaşa başvurmadan önce barışçıl davet yollarını denemenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Temelinde istila, sömürü ve saldırı için yapılan savaşları kabul etmeyen İslâm dini, savaşa, ancak anlaşmayı bozan ve Müslümanları haksız yere yurtlarından çıkaran kafirlere karşı Müslümanların can ve mal güvenliğini sağlamak, temel hak ve hürriyetlerini korumak, İslâm ve İslâm ülkelerine karşı saldırıları önlemek ve fitneyi yok etmek için izin vermiştir. Bu savaşları da diğer savaşlardan ayırmak için ona cihad adını vermiştir.⁴⁴

İslâm, isminin de ifade ettiği gibi bir barış dinidir ve kelime olarak da İslâm, barış, güven, huzur ve mutluluk gibi manalara gelmektedir. İslâm'a göre insan hayattaki en kutsal varlıktır ve korunması gerekmektedir. İnsanın da dünyada barışı tesis etmesini emretmektedir. “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır.”⁴⁵ ayetinden de anlaşılacağı üzere Allah insanlara barış içinde yaşamayı emretmekte ve şeytana karşı uyarmaktadır.⁴⁶

42 Ğayışe, 88/21-22.

43 Yasin Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2013, sy. 22, s. 228.

44 Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları”, s. 302.

45 Bakara, 2/208.

46 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı, “Bakara Suresi - 208. Ayet Tefsiri”, Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: 1, (t.y.), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/215/208-ayet-tefsiri>.

Ancak bazen siyasal mülahazalarla başkalarına savaş açmak isteyenlerin, bahsi geçen mücadelenin dinde belirtilen gerekçelere uygun olmaması halinde kendi argümanlarını haklı kılmak için dinin zorlama yorumlarını yaparak, bir bakıma dini, amaçlarını meşru kılacak bir araca dönüştürmeye çalıştıkları görülmektedir. Böylelikle savaş, halkın ve savaşılanların gözünde meşrulaştırılarak insanlar mobilize edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada da “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek.”⁴⁷ şeklinde açıklanan ve İslam dininde merkezi bir öneme sahip olan cihad kavramı, gayri meşru amaçlarını meşrulaştırmak amacı taşıyan siyasal şiddet kullanıcıları tarafından araçsallaştırılmaya çalışılmıştır.⁴⁸

1.2. Cihad ve Terör Kavramları

Üzerinde uzlaşılan bir tanımı olmasa da⁴⁹ genel olarak terör, bireylerin veya ulus-altı grupların, eylemlerinin kurbanlarının ve büyük bir dinleyici kitlesinin gözünü korkutmak suretiyle politik veya sosyal bir amaç elde etmek için önceden tasarlanmış şiddetin kullanımı ya da kullanma tehdidinde bulunması şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁰ Yine Arapçada da terör “رهب” fiili “korkmak” manasına gelmektedir. Fiilin ziyadeli mastarı olan “ارهاب” sözcüğü ile ifade edilen ise “korkutmak veya içine korku salmak” anlamına gelmektedir. Tabii bu sözcüğün geçtiği ayetlere bakacak olursak, bahsedilen korku terörden kastedilen korku değildir. Örneğin Bakara 2/40’ta bu fiil şöyle ifade edilmektedir, “Ahdimi yerine getirin ki ben de yerine getireyim, yoksa benden korkun.” Yine Nahl 16/51’de “Allah buyurdu ki: İki tanrı edinmeyin! O ancak bir Tanrı’dır. O halde yalnız benden korkun.” Her iki ayetten de anlaşılacağı üzere burada sözü geçen korku, terör anlamında kullanılan korku ile aynı anlamda değildir. Kur’ân’da geçen bu “رهب” fiili sadece tehlike öncesinde korkunun

47 Özel, “Cihad”.

48 Reid Hutchins, “Islam and Suicide Terrorism: Separating Fact from Fiction”, *Counter Terrorist Trends and Analyses*, c. 9, sy. 11, 2017, s. 7. ve Caner Taslaman, *Terör’ün ve Cihad’ın Retoriği: Felsefi ve Teolojik Değerlendirmeler*, İstanbul: İstanbul Yayınevi 2015, s. 54.

49 Yüzden fazla terörizm tanımının bulunduğu belirten Walter Laqueur, şimdye kadar kapsayıcı bir terörizm tanımının yapılamamasının gerekçesi olarak ise tek bir terörizm türünün olmamasını, aksine zaman, mekan, motivasyon, tezahür ve amaç olarak birbirinden son derece farklı ve çok sayıda terörizm türünün bulunmasını göstermektedir. Bkz. Walter Laqueur, “Terrorism: A Brief History”, *E-Journal USA*, 31.05.2007, <http://usinfo.state.gov/journals/itps/0507/ijpe/laqueur.htm>.

50 Todd Sandler, “New frontiers of Terrorism Research: An Introduction”, *Journal of Peace Research*, 2011, c. 48, sy. 3, s. 280. ve Selim Kurt, “Yeni Terörizm ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri”, 6. *Uluslararası Mavi Karadeniz Kongresi: Uluslararası İlişkiler ve Yeni Dünya Düzeni*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi, 2018, sy. 858, s. 563.

önceden hissedilmesi ve insanların uyarılması anlamında kullanılmıştır. Günümüzdeki terör kaynaklı korkuyla hiçbir alakasının olmadığı söylenebilir.⁵¹

Terörün ulaşmak istediği temel hedeflerden birisi toplumda kargaşaya sebep olmaktır. Kargaşa İslâm'da “fitne” kavramı ile ifade edilmektedir. “Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür.”⁵² ayetinden de anlaşılacağı üzere fitne haksız yere can almaktan daha tehlikeli görülmüş, çünkü fitne ortamının doğuracağı zararların sivil can kayıpları ile sınırlı kalmayıp toplumda genel bir zarara tekamül edeceği düşünülmüştür. Fitne çıkaran insanlara karşı ne yapılması gerektiği Hz. Peygamber'e sorulduğunda, Hz. Peygamber, “İnsanlar onları terk etsin.” cevabını vermiştir. Anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber burada, kargaşa çıkaranların yalnız bırakılmasını, onlara destek verilmemesini ve toplumdan izole edilmelerini emretmiştir.⁵³

Günümüzde terörle birlikte anılan cihad kavramı bazı Batılı çevreler tarafından bilinçli bir şekilde yanlış aksettirilerek onların siyasi ve ekonomik gücü ellerinde tutmaya devam ettirmelerinin bir aracı olarak gerçek manasından saptırılmaya çalışılmaktadır. Buna karşılık Müslümanlar arasında da cihad kavramının manası konusunda bütüncül bir anlayış bulunmamaktadır. Bu hususa ilişkin olarak yaratılan kafa karışıklığı ise cihadın barış ve adaletin tesisi manasından uzaklaştırılıp fitne ve kaosu enstrümanı olarak nitelendirilmesine sebebiyet vermektedir.⁵⁴ Birçok kavram gibi cihadın da zaman içerisinde anlam ve amaç yönüyle değişime uğradığı ve dini manasından uzaklaştırılarak, kendisine siyasi anlamlar yüklendiği söylenebilir.

Bununla beraber Batı dünyasında İslâm'a yönelik radikal yorumların gelişmesinin altında yatan belirli ön kabuller bulunduğu görülmektedir. İlk olarak kutsal savaş (cihad) kavramının İslâm inancının temel motivasyonlarından biri olduğu kabul edilmektedir. İkincisi ise Müslümanların cihada destek olma konusunda birleştikleri düşüncesidir. Batılı anlayışa göre cihad terimi inanmayanlara karşı savaşmak manasına da gelmektedir. Ancak İslâm'ın cihad anlayışı, en azından Müslümanların geneli tarafından uygulandığı şekliyle, bir Hıristiyan Haçlı seferine eş değer olmadığı için bu düşüncenin büyük ölçüde hatalı olduğu söylenebilir.⁵⁵ Bu nedenle Batılı araştırmacıların cihadın

51 Fatih Orhan, “Cihad Kavramı Üzerinden İslam'a Sürülme İstenen Leke: Terör”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c. 14, sy. 2, s. 94.

52 Bakara, 2/191.

53 Orhan, “Cihad Kavramı Üzerinden İslam'a Sürülme İstenen Leke: Terör”, s. 95.

54 Musa Kaval, “Büyük Cihad'ı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2015, sy. 49, s. 2.

55 Gus Martin, *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*, çev. İhsan Çapıcıoğlu ve Bahadır Metin, Ankara: Adres Yayınları 2017, s. 181.

anlam ve mahiyetini açıklamak için cihadı “kutsal savaş” olarak tercüme etmelerinin gerçeği yansıtmadığını söylemek son derece mümkündür.⁵⁶

Oysa cihad, önceki bölümlerde de ifade olunduğu üzere, Kur’ân’da da pek çok yerde savaş manasında kullanılmamaktadır. Yine aynı zamanda batı anlayışının cihadı “kutsal savaş” şeklinde lanse etmesinin adeta “Müslümanların, kafir ve gayrimüslimleri öldürürken sevap kazanacakları” gibi çok yanlış ve art niyetli bir bakış açısının vücut bulmasına neden olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla terör ve cihad kavramlarının bu çerçevede retorik olarak kullanımının, medeniyetler arasındaki iletişim kanallarının inşa edilmesini de zorlaştırdığı görülmektedir.⁵⁷

Özellikle Soğuk Savaş sonrası dünyada dini kavramların retorikleştirilmesinin birkaç örneği şu şekilde sıralanabilir. 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında Saddam Hüseyin’e karşı ABD’nin başında bulunduğu koalisyon katılan Müslüman ülke liderleri, kendi davranışlarını meşrulaştırmak için dini liderlerden fetva aldıklarını öne sürmüşlerdir. Yine Usame bin Ladin, Körfez Savaşı’nda Amerika’ya karşı verdiği mücadelenin, kendi ifadesiyle sözde cihadın, din adamlarının fetvası ile yapıldığını söylemiştir.⁵⁸ Bu ise bazı sözde Müslüman din adamlarının kendi elleriyle dinin manipülasyonuna alet olarak, Müslümanların en önemli savunma aracı olan cihadın, bir bakıma terörizm manasına gelecek şekilde kullanabilmesinin önünü açtıkları görülmektedir.⁵⁹

Bu çerçevede cihad kavramının terörizme referansla kullanılmaya başlandığı ve insanları mobilize etmekte için bir araca dönüştürülmeye çalışıldığı söylenebilir. Günümüzde bu referans dini motifli terör olarak tanımlanmaktadır. Rapoport “Dalga Teorisi” çerçevesinde günümüzde yaşanan son terör dalgasını “dini dalga” olarak tanımlamakta olup, bu dalga ile İslâm arasında doğrudan bir bağ kurmaktadır. Bu terör dalgasında terör örgütlerinin eylemlerinin dini temellere dayanan bir devlet otoritesi kurmak amacıyla gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan Rapoport’un bu terör dalgasını sadece İslâm’la sınırlı tutmadığı, ancak ortaya çıkan terör örgütlerinin İslâm’ı kendilerine referans olarak görmelerinden yola çıkarak bu sonuca vardığı söylenebilir. Rapoport’a göre bu terör dalgasında İslâm açısından kırılma noktası niteliğinde olan iki olay, İslâm’ı terörün referansı haline getirmiştir. Bunlardan ilki 1979 yılında İran’da gerçekleşen İslâm devrimidir. Diğeri ve bekli de en önemlisi ise yine aynı yıl SSCB’nin Afganistan’ı işgalidir.⁶⁰ Sovyetlerin Af-

56 Harun Şahin, “Kur’an-ı Kerim’deki Cihat Ayetleri Bağlamında İslam’ın İnsana Bakışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sy. 17, s. 82.

57 Taslaman, “Terör’ün ve Cihad’ın Retoriği: Felsefi ve Teolojik Değerlendirmeler”, s. 13.

58 Taslaman, “Terör’ün ve Cihad’ın Retoriği: Felsefi ve Teolojik Değerlendirmeler”, s. 30.

59 Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, s. 274.

60 David C. Rapoport, “The Four Waves of Modern Terror: International Dimensions and Consequences”, *Current History*, 01.01.2013, <https://www.researchgate.net/publication/286896869>.

ganistan'ı işgali sonrasında ABD'nin devreye soktuğu “Yeşil Kuşak Projesi”, İslâm'ın radikal söylemlerine destek vererek cihadın yıllarca Müslümanlar tarafından ihmal edilen bir görev olduğunu vurgulamakta ve Afganistan'daki dini temelli grupları Sovyetlere karşı mücadelesinde desteklemektedir.⁶¹ SSCB Afganistan'dan çekildikten sonra ise söz konusu dini temelli gruplar terör yapılanmalarına dönüşmüşler ve ne yazık ki “İslâmi” anlayışa sahip terör örgütleri olarak tanımlanmaya başlanmışlardır. Bu noktada terörizmin cihad ile bağlantılandırılmasının somut-spesifik anlamda ilk defa Soğuk Savaş sonrası dönemde “kırmızı tehdidin” yerini “yeşil tehdidin” alması ve beraberinde de ABD'nin değişen algısıyla mümkün hale geldiği söylenebilir.

Özellikle 11 Eylül saldırısı, terörizm ile cihad arasında bağlantı kurulmasına neden olmuştur. 11 Eylül sonrası ABD'nin sözde terörle mücadele adına, anti-demokratik rejimlere demokratik değerler kazandırmak için gerçekleştirdiğini iddia ettiği müdahaleler bu toplumlarda sistem dışına itilen kişi ve gruplar tarafından savaş olarak kabul edilmiş ve cihad bir mücadele aracı olarak benimsenmiştir. Bu da terörizmin cihad olarak sunulmasındaki alt yapı koşullarının rasyonelleşmesini sağlamıştır. Cihadın ifade ettiği anlamlara dönemsel olarak bakacak olursak, VII. yüzyılda cihad, İslâm'ın ahlaki ve toplumsal düzenini kurmak için bir yükümlülük, İslâmi kimliği kurmak ve oluşturmak için bir araç niteliğindedir. VIII. ve XVI. yüzyıl arası dönemde dünyanın İslâm Ülkesi (Dar'ül İslâm) ve Savaş Ülkesi (Dar'ül Harb) olarak ikiye bölünmesi sonrasında, cihad, İslâm'ı iç ve dış tehditlere karşı savunmak için bir teoloji durumuna gelmiştir. XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında Avrupalı ülkeler tarafında sömürülen Müslüman ülkelerde sömürgeciliğe karşı mücadelede cihad öğretisi önem kazanmıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde ise cihad, sözde İslâm Devleti'ni hayata geçirmek isteyen birçok Müslüman örgüte esin kaynağı olmuştur.⁶²

Cihad ile ilgili olarak ele alınması gereken bir diğer konu ise “Dar'ül İslâm” ve “Dar'ül Harp” kavramlarıdır. Batılı yazarlar İslâm ile şiddet ve terör arasında bağ kurmak adına bu kavramları kullanmaktadırlar. Yine günümüzde ortaya çıkan sözde İslâmi anlayışa sahip olan örgütler de bu kavramları bazen isteyerek yanlış yorumlamakta bazen de yaptıkları eylemleri meşru kılabilmek için söz konusu kavramları araçsallaştırmaktadırlar. Oysa dar'ül harp terkihi her ne kadar ilk bakışta “kendisi ile dar'ül İslâm arasında savaş halinin mevcut olduğu ülke” manasını ifade ediyor olsa da, bazı Batılı yazarlara göre,⁶³

61 Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, s. 265.

62 Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, s. 271.

63 Bu iddianın dillendirildiği çalışmalar için bkz. Jalil Roshandel ve Sharon Chadha, *Jihad and International Security*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 40. Erik-Jan Zürcher, “Introduction: The Ottoman Jihad, the German Jihad and the Sacralization of War,” içinde *Jihad and Islam in World War*

Müslümanların gayrimüslimlere karşı sürekli savaş hali içinde buldukları durum olarak lanse edilmektedir. Üstelik dar'ül İslâm'ın diğer ülkeler ile olan münasebetlerinin savaş esasına dayandığı dahi iddia edilmektedir. Fakat savaşın ve cihadın hangi durumlarda meşru sayıldığını ve emredildiğini incelediğimizde bu iddianın herhangi bir doğruluk payına sahip olmadığı net bir şekilde görülebilmektedir. Halbuki İslâm dar'ül harp ve dar'ül İslâm ayrımını yeryüzündeki tarihsel çatışmaları nitelemek için kullanmıştır.⁶⁴

Dünya üzerinde İslâm aleyhinde yapılan propagandalar, İslâm'dan habersiz olan insanların birbirlerine husumet beslemelerine yol açmıştır.⁶⁵ İnsanlar arasında başlayan bu husumet zaman içerisinde toplumlar arası husumete dönüşmüş ve hatta terörizm sayesinde bilinçli olarak dönüştürülmüştür. Oysaki diğer dinlerin de kitaplarında ve kutsal metinlerinde şiddet barındıran ifadeler yer almaktadır. Örneğin Hıristiyanlık ve Yahudilikte de kutsal kitaplarda şiddet ve savaş içeren pasajlar bulunmaktadır.⁶⁶ İncil'e göre Hz. İsa; "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Barış değil kılıç getirmeye geldim."⁶⁷ şeklindeki ifadesiyle yeryüzüne geliş amacını belirtmektedir. Yine "Beni kral olarak istemeyen o düşmanlarıma gelince, onları buraya getirin ve gözümün önünde kılıçtan geçirin."⁶⁸ ifadesi de Hıristiyanlıkta de dini kaynaklı şiddetin olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Yine Hıristiyanlık tarihine baktığımızda dini referanslara dayanan Haçlı Seferleri'nin de bir şiddet örneği olduğu görülmektedir. Sömürgecilik faaliyetleri bağlamında Hıristiyan misyonerlerin din adına uyguladıkları şiddet olayları ise konunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Yine Tevrat'ta, "Öbürlerine, "Kent boyunca onu izleyin ve kimseye acımadan, kimseyi esirgemenen öldürün" dediğini duydum."⁶⁹ ve "İsraililer Benyamin kentlerine döndüler; insanları, hayvanları ve oradaki bütün canlıları kılıçtan geçirdiler, rastladıkları bütün kentleri ateşe verdiler."⁷⁰ gibi pek çok şiddet içeren ayetler bulunmaktadır. Bunun dışından Yahudileri üstün ırk olarak tasvir eden Tevrat, Yahudilerin şiddet eylemlerini meşrulaştırmak için böylelikle bir kapı da aralamıştır.⁷¹ Bu çerçevede diğer dinlerin de gerek kutsal

---

I, ed. Erik-Jan Zürcher (Leiden: Leiden University Press, 2016), s. 14. ve George W. Gawrych, "Jihad, War, And Terrorism", *Small Wars Journal*, 2002, <https://smallwarsjournal.com/documents/gawrych.pdf>, s. 4.

64 Yıldırım, "Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlimli İslam Meselesi", s. 26.

65 Şaban Doğan, *Cihad ve Terör*, İstanbul: AZ Yayıncılık 2016, s. 26.

66 Yıldırım, "Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlimli İslam Meselesi", s. 31.

67 Matta, 10/34-35.

68 Luka, 19, 27.

69 Hezekiel, 9/5.

70 Hakimler, 20/48.

71 Diğer dinlerdeki şiddet söylemlerine ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Martin, "Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar," s. 174-178.

metinlerinde gerekse uygulamalarında pek çok şiddet içeren örneğe rastlanmanın mümkün olduğu söylenebilir. Ancak özellikle SSCB'nin Afganistan'ı işgaliyle başlayan süreçte, İslam'ın siyasi mülahazalara alet edilerek dünyevi çatışmaların gerekçesi haline dönüştürülmesi için dini kaynakların zaman ve bağlamdan koparılarak yanlış bir şekilde yorumlanması ve bu hatalı yorumlara dayanılarak gerçekleştirilen eylemler günümüzde, haksız bir şekilde, İslâm'ın şiddetle anılır bir hale gelmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak cihad ve terörizm kavramlarının kesin ayırım noktalarını belirlememizde fayda vardır: 1) Cihad, İslâm'ın temel unsurlarından biriyken, terörizmin herhangi bir felsefi dayanağı yoktur. 2) Savaş, cihadın sadece bir yönüdür, dini emirlere uyulması halinde legal bir mücadeledir ve yürütülmesinde savaş ahlakının da göz önünde bulundurulması gerekir, ancak terörizmde savaş ahlakı ve legal bir mücadeleden söz edilemez. 3) Cihadın temel amacı meşru müdafaa iken, terörizm birden fazla amaca sahip olabilmektedir. 4) Terörizmde hedef ayırımı gözetilmezken, cihadda sınırları belirlenen savaş hukuku ilkeleri uygulanır. 5) Cihad savunma niteliğindeyken, terörizm saldırı niteliğindedir. 6) Cihad diplomatik zorunluluk sonrasında savaşı meşru görürken, terörizm aniden saldırmayı hedefler. 7) Terörizm öfkelenmiş veya baskılanmış toplumsal gurupların tepkiselliğinden doğarken, cihadın doğuşuna sebep hak ihlalidir. 8) Cihadın içe dönük boyutu süreklilik taşıırken, dışa dönük boyutunda süreklilik yoktur. Ancak terörizm sürekli ve sistematiktir.⁷²

2. El-Kâide ve Cihad

“El-Kâide” Arapçada kaf-Ayn-dal kökeninden gelmekte, kamp veya ev gibi merkez alınan bir mekan ya da bir “üs” anlamına gelmekle beraber, evin altındaki “temel” manasında da kullanılmaktadır. El-Kâide, 1980'li yılların sonunda Afganistan'da Sovyetlere karşı verilen mücadele sırasında ortaya çıkmıştır.⁷³ Ancak El-Kâide isminin ilk olarak ne zaman kullanıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer taraftan ABD güvenlik kuruluşlarının belgelerinde El-Kâide ismine rastlanılmaktadır. 1998 yılında Eymen es-Zevahiri, Usame bin Ladin ve Ebû Hasr el-Mısırî, Afganistan'da gerçekleştirdikleri bir basın açıklamasında Haçlılara ve Siyonistlere karşı Uluslararası İslâmi Cephe'yi kurduklarını ilan etmişlerdir. Örgüt kendisini İslâmi Cephe olarak adlandırsa da ABD güvenlik birimleri bu örgütü El-Kâide olarak isimlendirmiştir.⁷⁴

72 Arpacı, “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, s. 288.

73 Ahmet Bozarıslan, “İslamda Cihad, Cihatçılık ve Cihadçı Örgütlerin Ortadoğu Güvenliği ve Siyasetine Etkisi”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2017, s. 35.

74 Hasan Mesut Önder, “El Kaide – Küresel Terörün Anatomisi”, *TUIC Akademi*, 22.11.2012, <http://www.tuicakademi.org/el-kaide-kuresel-terorun-anatomisi/>.

El-Kâide'nin ideolojisinin özünde, yerel çatışmaları daha geniş bir küresel mücadelenin bir parçası olarak bağlamsallaştırmaya çalışan son derece enternasyonalist bir yönelime sahip olduğu söylenebilir. Bu dünya görüşü, “ultra muhafazakar”, “Vahabi”, “pan-İslâmist”, “vahiysel”, “komplocu”, “yeni köktenci”, “hegemonya karşıtı” ve “Batı’ya derinden düşman” gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, El-Kâide'nin ideolojisinin, cihad öğretisine kesin bir bağlılıkla yoğrulmuş kutsal metinlerin en lafzi hallerine saygı şeklinde tanımlanan aşırılıkçı bir İslâmi paradigma olan cihatçı-selefizm’in bir versiyonu olduğu iddia edilmektedir.⁷⁵

El-Kâide'nin Müslümanlar için daha önce var olmuş olan ve şeriat olarak adlandırılan İslâm hukuku tarafından yönetilen tek bir devlet yaratma çabası içerisinde olduğu söylenmektedir. Bu arzunun hedefi ise Ortadoğu, Afrika ve Asya boyunca yaşayan Sünni nüfustur. Örgütün varlığı, neredeyse tüm personelinin eğitim gördüğü Afganistan’daki ortak deneyim ile güçlendirilmiştir. Afganistan’ın SSCB tarafından işgal edildiği dönemde bölgeye dünyanın farklı yerlerinden gelen militanlar, Afganistan ve Peşaver’deki kamplarda eğitim görmüşlerdir. Bu eğitim kampları gelecekteki sözde İslâmi radikalizmin okulları haline dönüşmüşlerdir. Sadece 1982-1992 yılları arasında, 43 Müslüman ülkeden yaklaşık 35 bin kişinin Afganistan’daki mücadeleye katıldığı iddia edilmektedir. Afganistan’daki savaşın sona ermesinin ardından ülkeyi terk eden çekirdek militanlardan oluşan El-Kâide, savaşın ardından ülkelerine geri dönen ya da El-Kâide’nin eylemlerinden etkilenen çok sayıda farklı terörist birey ya da grup için şemsiye bir örgüt olarak varlığını sürdürmektedir. Örgüt amacına ulaşmanın ilk adımı olarak, Sünni dünyanın çeşitli devletlerindeki isyancı İslâmi grupların güçlendirilmesini görmektedir. Bu ülkelerdeki Amerikan etkisinin ortadan kaldırılması Müslüman dünyasının yeniden bir araya gelmesinin bir ön koşulu olarak görülmektedir. Bunun için ilk adım Amerikalıların İslâm’ın en kutsal mekanlarından askerlerini geri çekmeye zorlamaktır. İkinci adım ise Filistin ve Irak sorunlarındaki Amerikan etkisine ilişkin genel öfkeden faydalanmaktır.⁷⁶

Bu çerçevede El-Kâide’nin genel olarak dört temel amacının olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki Müslümanlığın şan ve şöhret dolu günlerine geri dönmek için Hz. Muhammed ve arkadaşları tarafından yedinci yüzyılda Medine’de uygulanan “saf ve özgün” İslâm’a dönüştür. İkincisi, El-Kâide’nin “İslâm dışı” olarak gördüğü rejimlerin devrilmesidir. Üçüncüsü, batının İslâm

75 Angel Rabasa ve diğerleri, *Beyond al-Qaeda: Part 1, The Global Jihadist Movement*, Santa Monica: RAND Corporation 2006, s. 9.

76 Abdulkadir Yılmaz, “Ortadoğu’da Din Referanslı Terör Örgütleri: Hizbullah ve El Kaide Örnekleri”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, *Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Malatya, 2015, s. 59. ve Rapoport, “The Four Waves of Rebel Terror and September 11”.

topraklarını zapt ettiği ve bireysel değerlerinin Müslümanları yozlaştırdığı gerekçeleriyle batılıların ve Müslüman olmayanların, Müslüman ülkelerden, özellikle de Suudi Arabistan'ın kutsal topraklarından kovulmasıdır. Dördüncüsü ise, benzer düşünceye sahip olan İslâmi militan örgütler ağıyla çalışarak dünya çapında bir pan-İslâm Hilafeti kurmaktır.⁷⁷

El-Kâide'yi bu amaçlar için motive eden ideolojinin anlaşılmasında, genel olarak Müslüman toplumdaki ve özel olarak da Orta Doğu'daki mevcut sosyo-politik duruma ilişkin politik bakışının anlaşılması zaruret arz etmektedir. El-Kâide'nin dünya görüşü haline gelen şiddet ideolojisinin temeli ez-Zevâhrî'nin Şifa' Sudur al-Muminin (Müminlerin Kalpleri için Tedavi) başlıklı eserinde bulunabilir. Ez-Zevâhrî'nin İslâmi ilkeleri ilk olarak mevcut siyasi duruma adapte etmesi ve daha sonra “doğru” İslâmi davranış için çıkarımlarda bulunması birbiriyle ilişkili üç konunun analizi sonucunda gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki esasen politik nitelikte olup, ez-Zevâhrî bir yandan Filistin çatışmasını Orta Doğu'nun temel sorunu olarak tanımlarken, diğer yandan da tüm Arap ve Müslüman rejimlerin, konuya ilişkin BM'nin otoritesini ve İsrail'in meşruiyetini kabul ederek inanılırlıklarını ve meşruiyetlerini yitirdikleri çıkarımında bulunmaktadır. Ez-Zevâhrî'nin tezinin gündeme getirdiği ikinci konu, modern siyasi bağlamdan kaynaklanan bireysel inancın kişisel sonuçlarına ilişkindir. Ez-Zevâhrî'nin İslâm hukuku çerçevesindeki kişisel sorumluluk yorumu, İslâmi olmayan bir rejimi destekleyen her Müslümanın kendisini İslâm dairesinin dışında konumlandığı şeklindedir. Onun analizine göre bir Müslümanın “emirleri takip etme” iddiasına sığınması mümkün değildir, sadece Tanrı'nın emirlerine uyulması gerekmektedir. El-Kâide'nin uluslararası mücadelesi bağlamında, bu argüman Batı hükümetlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu ülkelerin Müslüman vatandaşlarının oy kullanmasını ya da milliyetleri ne olursa olsun bu ülkelere vergi ödemesini ez-Zevâhrî İslâmi olmayan hükümetlerin desteklenmesi şeklinde yorumlamış ve Müslüman olmayan ülkelerin yanı sıra onları da örgütün hedefi haline getirmiştir. Üçüncüsü ise şiddetin haklılaştırılmasına ilişkin felsefi bir temel inşasına dayanmaktadır. İslâm teolojisi, ikincil zararların haklılaştırılmasını reddeder, bu nedenle bu argümanın geçerliliğini yıkmak için ez-Zevâhrî, istisnai koşullarda hareket etmenin gerekliliği halinde daha büyük bir iyilik idealine vurgu yapmaktadır. Onun mantığına göre, güç ve kaynak eksenlerinin düşmanın lehinde olduğu bir çatışma durumunda İslâm hukukunun gevşek bir yorumunu yapmak mümkündür. Benzer bir felsefi manipülasyonu, İslâm hukukunun intiharı açık ve kesin bir şekilde yasaklamasına karşın, El-Kâide'nin

77 Jeffrey Haynes, “Al Qaeda: Ideology and Action”, *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, c. 8, sy. 2, 2005, s. 182.

benzeri operasyonlarını haklılaştırmak için de kullanmıştır. İslâmi prensiplerin politik bir duruma açık bir şekilde uyarlanması, İslâmi köktencilikler olan “gerçek inananlar” ile “inançsızlar” olarak tanımlanan “düşman” ile herhangi bir şekilde İslâmi olmayanla bağlantılı olan Müslümanlar arasında tam bir ayırım oluşturmaktadır. Bu nedenle ikinci grup İslâm’ın sözde zaferi için mücadelede meşru hedefler haline dönüştürülmektedir. Bu yorum, El-Kâide’nin ayırım gözetmeyen, şiddet eylemlerinin teorik manada meşrulaştırılması için ideolojik bir temel sağlamaktadır.⁷⁸ Bu noktada kullanılan en önemli kavram ise hiç şüphesiz cihaddır. Cihad, El-Kâide ve ardılları tarafından bu çerçevede değerlendirilip hem eğitim, hem motivasyon, hem de eylemlerde referans ve gerekçe olarak önemli bir araç haline dönüştürülmüştür.

2.1 El-Kâide’nin Cihad İdeolojisini Etkileyen Faktörler

El-Kâide’nin cihad ideolojisini derinden etkileyen doktrinler ve şahıslar vardır. Bu çerçevede söz konusu ideolojiyi anlayabilmek için öncelikle bu doktrinlerin tezleri incelenecek olup, El-Kâide terör örgütünün cihad anlayışını derinden etkileyen doktrinlerden birisi Selefilik’tir. Selefilik, öncekini sonrakine, aktarılan bilgiyi akılla üretilen bilgiye, ideolojik-entelektüel rehber ve pratik örnek anlamında eski kuşakları yeni kuşaklara tercih eden, bir geleneğe sonradan yapılan ekleme ve yorumların yozlaşma ve sapkınlık olduğuna inanan bir anlayıştır. Selefi, İslâmi düşünce geleneğinde genellikle Müslümanların öncü nesillerine verilen isimdir. Yani Selefilere göre temel kaynak Asr-ı Saadet döneminde yaşayan ve Hz. Peygamber’den ders alan Sahabeler, Sahabelerden İslâm’ı öğrenmiş Tâbiûn’lar ve onlara öğrencilik etmiş Tebe-i Tâbiûn’lardır. Selefler bu kişilerin örnek alınması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁹

Selefliğin sistemleşip bugünkü şekliyle bir akım haline gelmesi özellikle İbn Teymiyye zamanında gerçekleşmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel’in Mu’tazile kelâmcılarıyla olan mücadelesi ve Mihne Olayı’ndaki⁸⁰ duruşu onu, ehl-i

78 Christina Hellmich ve Amanda J. Redig, “The Question is When: The Ideology of Al Qaeda and the Reality of Bioterrorism”, *Studies in Conflict & Terrorism*, c. 30, sy. 5, 2007, s. 380-381.

79 Mustafa Acar, “Radikal Selefi Zihniyette Bir Reddiye”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2005, c. 2, sy. 6, s. 163.

80 Abbâsî halifeleri devrinde bazı muhafazakâr âlimlerin sorguya çekilmesi ve bir kısmına eziyet edilmesine ilişkin olaylar ile yönetimin bu tutumu mihne diye anılmıştır. Mihne olayı Abbâsî halifelerinden Me’mûn tarafından başlatılmıştır. Me’mûn, 218 (833) yılı baharında Bağdat Valisi İshak b. İbrâhîm’e yazdığı ilk mektubunda kaduları ve Abdurrahman b. Yûnus, Yahyâ b. Maîn, Züheyr b. Harb gibi önde gelen hadis âlimlerinin, ilk defa Dimaşk’ta Ca’d b. Dirhem tarafından ortaya atılan Kur’an’ın yaratılmışlığı (halku’l-Kur’ân) konusunda sorguya çekmesini, beyan ettikleri görüşleri kendisine bildirmesini, ayrıca Kur’an’ın mahlûk olduğunu benimsemeyenlere resmî görev verilmemesini ve şahitliklerinin kabul edilmemesini istemiştir. Sorgulanan âlimlerin çoğu Kur’an’ın mahlûk olduğu görüşünü benimsediğini söylemiş, ancak Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nûh, Seccâde ve Kavârîrî bunun aksini savunmuşlardır. Bu dört âlim İshak b. İbrâhîm tarafından zincire vurularak yeniden

hadîs/Selef ekolünün sembol ismi haline getirmiştir.⁸¹ Verdiği fetvaların yazılmasını ve nakledilmesini yasaklayan İbn Hanbel, kitap ve sünnet bilgisinin yazılabileceğini belirterek, dini yorumlara dayanan dini bilgilerin dönemin sorunlarını gidermeye yönelik olduğunu ifade etmiş ve dolayısıyla bu yorumların nakledilmesinin gelecek kuşaklar için tehlikeli olabileceğini söylemiştir. İbn Hanbel, din bilginlerinin Kur'ân ve sünneti içinde bulunan dönem ve ihtiyaçlara göre yorumlayabileceklerini belirtmiştir.⁸²

Bu noktada günümüzdeki selevi ideoloji ile İbn Hanbel'in görüşleri arasında farklılıklar bulunduğu söylenebilir. Öncelikle günümüzdeki selevi ideoloji, Kur'ân ve sünnette yer alan hususların yoruma başvurulmadan olduğu gibi kabul edilmesini esas almaktadır. Bu çerçevede akıl ve bilimle ilgili yorumlara şiddetle karşı çıkmakta ve yüzyıllar boyunca yaşanan her türlü modernleşmeyi dinden sapma olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle dönemin şartlarına ve koşullarına göre dinin yorumlanması ve bu yorumlar çerçevesinde fetva verilmesi dinden sapma olarak görülmektedir. Bu yüzden Seleviliğin önemli isimlerinden olan Ahmed bin Hanbel'in Selevilikle ilgili yorumlarının günümüzdeki Selevi ideolojisinden ayrıştırılması gerekmektedir.⁸³

Seleviliğin günümüzde şiddete evrilen bir nitelik kazanmasında İbn-i Teymiye isimli İslâm bilgininin etkisi büyük olmuştur. Teymiye, Hicri takvime göre 1236 yılında Harran'da doğmuş, daha sonra Şam'a göç etmiştir. Teymiye genç yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemiş, hadis ve fıkıh ilmine sahip olmuştur. Şam'da ünlü medreselerde din dersleri vermiş ve hadis bilgini olmuştur. 1258 yılında Moğolların Bağdat'ı işgalini takiben Şam'a girmek istemeleri üzerine, halka verdiği cihad eğitimi ile onları Moğollara karşı mücadeleye ve savaşa yöneltmiştir. Verdiği fetvalarla halkı Allah yolunda cihad etmeye ve sabredererek mücadele vermeye çağırmıştır. Moğollar Şam'a saldırı başlatınca, Teymiye cihadın farz olduğunu belirten fetvasını yayınlıyarak halkla beraber savaşa girmiştir. Bu olay El-Kâide ve benzeri örgütlerin cihad anlayışının temelini oluşturan bir örnektir. Cihadın farz ve İslâm açısından yapılması gereken bir

---

sorgulanmış, Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Nüh görüşlerinde ısrar etmişlerdir. Bu nedenle önce zincire vurulan ve ardından da Bağdat'ta hapse atılan Ahmed b. Hanbel ancak Me'mûn'dan sonra halife olan Mu'tasım-Billâh devrinde halktan gelen tepkiler üzerine hapisten çıkarılmıştır. Bkz. Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (t.y.), <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihne>.

81 M. Sait Özervarlı, "Seleviyye", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (t.y.), <https://islamansiklopedisi.org.tr/seleviyye>.

82 Samet Baysal, "Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa, 2013, s. 116.

83 Baysal, "Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği", s. 118.

zorunluluk olduğu düşüncesinin temelleri büyük ölçüde bu olaya dayandırılmaktadır.⁸⁴

Teymiye, İslâm bilginleri arasında belki de en muhafazakarıdır. Teymiye'ye göre metinlerin yorumlanmasında esas olan din ve nakildir. Akıl sadece idrak ve tasdik edicidir. Teymiye dini metinlerin olduğu gibi bırakılması, hatta dini metinlerdeki sözcüklerin gerçek anlamları ile kabul edilmesi taraftardır. İşte radikal Selefilere de günümüzde bu gerçek mana hususundaki hassasiyetlerini devam ettirmekte ve hatta sosyal yaşantılarını da büyük ölçüde buna göre şekillendirmektedirler. Akıl ve mantığa, bilimsel bulgulara veyahut başka bilgilenme kaynaklarına başvurmamayı, hadislerin anlamını sorgulamayı, hadisleri Kur'ân çerçevesinde eleştirmeyi bir sapkınlık veya dinden çıkma olarak görmektedirler. Günümüz Selefi ideolojisinde, eski devirlerde yaşamış dini alimlerin o dönemin şartlarına göre verdikleri fetvaların günümüzde de geçerli olduğu yönünde bir anlayış hakimdir. Radikal Selefilere zamanın değişiminin hükümleri de değiştirdiğini kabul etmemektedirler.⁸⁵

Teymiye'nin yaşadığı dönemin şartlarından kaynaklı olarak cihadı farz olarak görmesi, El-Kâide'nin hem ilham kaynağına hem de başlıca referans noktalarından birine dönüşmüştür. Usame bin Ladin 1996 yılında yaptığı cihad çağırısında Teymiye'nin düşüncelerini referans olarak göstermiştir. Ladin, "Teymiye şöyle dedi: Dini ve imanı savunmak için savaşmak ortak bir görevdir, imandan sonra hayatı ve dini bozan düşmanla savaşmaktan başka görev yoktur." diyerek, Amerikan askerlerini Arab yarımadasından kovmak, Mekke ve Medine'yi kurtarmak, işbirlikçi Suudi hükümetini yıkmak ve dünyadaki devrimci guruplara destek vermek amacıyla cihad çağırısında bulunmuştur. Ladin, Teymiye'nin dini metinleri yorumlarken metnin olduğu gibi kabul edilmesi ya da kelimelerin zahiri manalarına göre hüküm verilmesi gerektiği yönündeki anlayışını benimsemiştir. Örneğin "Kendileriyle savaşanlara zulme uğramış olmaları sebebiyle savaşa izin verildi."⁸⁶ ayetini Ladin, Teymiye'nin yorumlama anlayışı çerçevesinde kabul ederek, zulme uğrayan Müslüman topluluğu gerekçe gösterip, terör eylemlerine referans olarak meşru görmektedir. Aslında Teymiye'nin Moğollara karşı cihadı farz görmesi doğal bir hak olarak değerlendirilebilir. Çünkü bir meşru müdafaa hali söz konusudur. Fakat zaman içerisinde bu durum veya olay doktrinleştirilerek, her durumda her türlü İslâmi olmayan devlete karşı cihad farz olarak yorumlanmıştır.⁸⁷

84 Özgür Öztürk, "El Kaide'nin Düşünsel Artyöresi ve Öznenin Radikal Söylem İçerisinde Sabitleme Süreci", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2008, s. 101.

85 Acar, "Radikal Selefi Zihniyette Bir Reddiye", s. 164.

86 Hac, 22/39.

87 Baysal, "Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği", s. 124.

El-Kâide'yi derinden etkileyen doktrinlerden bir diğeri ise Vahhabilik'tir. Selefilige göre daha genç bir hareket olan Vahhabilik, sadece terörist yapılanmalara kaynak olmakla kalmamış, aynı zamanda Arap ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkenin yönetim sistemlerini de etkileyen siyasi bir harekete dönüşmüştür. Vahhabilik, Muhammed Bin Abdulvahhab (1703-1792) tarafından Selefiligin üçüncü kuşak yorumu olarak düşünülmüş ve Selefilik üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede Vahhabiliğin, Selefiligin daha dar ve katı olarak uygulanmaya konulmuş biçimi olduğu kabul edilmektedir. İlk olarak Suudi Arabistan Krallığı'nın Necd bölgesinde dini bir akım olarak ortaya çıkmış, fakat daha sonra yine dini içerikli ancak aynı zamanda bir devlet geleneği halinde siyasi bir kimliğe bürünmüştür.⁸⁸

Abdulvahhab görüşlerini hayata geçirme alanı olarak doğduğu Necd bölgesini seçmiştir. Çünkü bölge küçük, dağınık, nispeten soyutlanmış, aynı zamanda kabile dışındakilerle sosyal teması neredeyse bulunmayan, yine kendi dışındakilerden nefret eden, okuma ve yazma oranı son derece düşük, kültürel gelişimi yetersiz, geleneksel değerlerin toplumsal hayatı yönlendirdiği, dinin bütün sosyal yapıya nüfuz ederek çok önemli bir rol oynadığı, ekonomik, siyasi, ailevi ve eğitimsel aktivitelerin dini bir pencereden yorumlandığı bir toplum tipini barındırmaktadır. Bu nedenle, Vahhabiliğin çıkış noktası olan bu bölgenin sosyo-kültürel yapısına bakıldığında, Vahhabilik gibi fundamentalist hareketlerin faaliyet alanı olmasına ve radikal İslâmcılığın beslendiği dini-kültürel geleneğin oluşmasına son derece müsait olduğu söylenebilir. Abdulvahhab da, diğer topluluklardan soyutlanmış bir toplumun neredeyse bütün özelliklerini taşıyan bu bölgeyi seçerek, ayrı bir grup kimliğini vurgulamış ve Vahhabilik yoluyla bir üstünlük duygusu inşa etmeye çalışmıştır.⁸⁹

Abdulvahhab'ın dini öğretisini kabul eden Suudi-Vahhabi kabile grupları, kendilerinden olmayan diğer Müslüman kabileleri ve grupları kafir ilan ederek onlara karşı cihadı farz olarak kabul etmişlerdir. Bunu da meşrulaştırmak için bid'at⁹⁰ sözcüğünü kullanmışlardır. Vahhabilik, her türlü gelişmeye ve yeniliğe bid'at gözüyle bakıp karşı çıkmak suretiyle son derece hoşgörüsüz bir toplum meydana getirmiştir. Daha sonra kurulan Suudi rejimi de bu sözcüğü kullanarak, her türlü modern yönetim tarzını ve yenilikleri Vahhabilik anlayışına ters olarak yorumlamış ve böylece politikalarını meşrulaştırmıştır.⁹¹

88 Öztürk, "El Kaide'nin Düşünsel Artyöresi ve Öznenin Radikal Söylem İçerisinde Sabitleme Süreci", s. 61.

89 Ezbeh Bodur, "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sy. 2, s. 10.

90 Bid'at: Arapça bir kelime olup, "sonradan ortaya çıkan her şey" demektir. Peygamber (s.a.v) efendimizin zamanında olmayan bir şeyi ibadet olarak yapmak veya inanmaktır.

91 Bodur, "Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör", s. 11. ve Carol E. B. Choksy ve Jamsheed K. Choksy, "The Saudi Connection: Wahhabism and Global Jihad", *World Affairs*, c. 178, sy. 1, 2015, s. 25.

El-Kâide'nin de bu hareketten ciddi anlamda etkilendiği söylenebilir. Şiddete siyasal amaçlarla başvurulması ve bu doğrultuda dinin araçsallaştırılması ve bu durumun bir yansıması olarak Vahhabilerin gerçekleştirdiği “cihad” adı altındaki siyasal şiddet hareketleri, El-Kâide'nin cihad anlayışının temelindeki düşüncüyü oluşturmaktadır.⁹² Bu noktada 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren on dokuz teröristten on beşinin⁹³ Vahhabilik inancının kök saldığı Suudi Arabistan vatandaşı olması,⁹⁴ örgüte katılan yeni üyelere verilen eğitimin temelini Vahhabilik inancını benimseyen Abdullah Azzam'ın öğretilerine dayanması, bu eğitimlerde Vahhabi-Selefi akımın önemli isimlerinden olan İbni Teymiye'nin görüşlerinin aktarılması, örgütün militan ve lider kadrosunun dayanağını Vahhabilik mezhebinin radikal görüşlü din adamlarının teşkil etmesi ve örgütün izlediği stratejilerin Vahhabiliğin katı fikir ve yorumları ile örtüşüyor olması gibi hususlar El-Kâide ile Vahhabilik arasındaki bağı kanıtlar niteliktedir.⁹⁵

2.2 Abdullah Azzam ve Küresel Cihad

El-Kâide'nin cihad anlayışını derinden etkileyen ve cihad öğretisinin pratiğe aktarılmasında en büyük katkıyı veren kişi ise hiç şüphesiz Abdullah Azzam'dır. Azzam radikal ve militan bir cihad ideolojisini savunarak, İslâm'ın katı yorumlarından beslenen terör örgütleri tarafından bir ideolog ve ruhani lider olarak kabul edilmiştir. Bu noktada El-Kâide'nin ideolojisinin temelini SSCB'nin Afganistan'ı işgaline karşı yürütülen direnişin teorisini olan Azzam tarafından Tevbe Suresi'nin tefsir edilmesiyle atıldığı iddia edilmektedir. Tevbe Suresi'nin tefsirini yaparak ortaya çıkardığı “Tevbe Suresi Tefsiri-Cihad Dersleri” adlı kitabı El-Kâide'nin ideolojik kaynak kitabı olarak kabul edilmiştir. Azzam yaptığı bu tefsir ile El-Kâide için gerekli ideolojiyi oluşturmuş, aynı zamanda tefsirde Hz. Peygamber dönemi ile sonraki döneme atıfta bulunarak günümüz olayları ile ilişkilendirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda bireylere şiddet kullanmak için gerekli manevi dayanak noktalarını sağlamıştır. “Yalnızca cihad ve silah: Ne müzakere, ne konferans, ne de diyalog.” cümlesi Azzam'ın görüşünü özetlemektedir.⁹⁶

92 Baysal, “Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği”, s. 140.

93 Saldırıların milliyetine ilişkin bilgi için bkz. Merkezi İstihbarat Teşkilatı, “11 September 2001 Hijackers”, (t.y.), https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2002/DCI_18_June_testimony_new.pdf.

94 Suudi Arabistan'ın Vahhabilik ile bağlantısına ilişkin olarak bkz. Choksy ve Choksy, “The Saudi Connection: Wahhabism and Global Jihad”.

95 Yusuf Kenan Polat, “El Kaide Terör Örgütünün İdeolojik Kökenleri ve Eylemsel Dönüşümü”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Antalya, 2015, s. 32.

96 Bozarlan, “İslamda Cihad, Cihatçılık ve Cihadçı Örgütlerin Ortadoğu Güvenliği ve Siyasetine Etkisi”, s. 44.

1941'de Filistin'de doğan Azzam, on sekiz yaşında Müslüman Kardeşler Örgütü'ne katılmıştır. 1966'da Şam Üniversitesi'nden mezun olmuş ve mastır ve doktora eğitimini tamamladıktan sonra sırasıyla Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'da bulunan üniversitelerde dersler vermiştir. Daha sonra kendisini Afgan savaşına adanmış ve aktif destek vermek ve cihada yakın olmak adına İslamabad'a yerleşmiştir.⁹⁷ 1984 yılında üniversiteden istifa ederek tamamen Afganistan-SSCB savaşına odaklanmıştır. Kurduğu Mekteb-ül Hidamat (Hizmet Bürosu) aracılığıyla dünyadaki Müslümanlara cihada destek için çağrılarda bulunmuştur. Daha sonra birçok ülkede temsilcilikler de açmış olan söz konusu büro El-Kâide'nin kuruluşunda da bir ön aşama olarak kabul edilmektedir. Bin Ladin, Azzam'la bu büro içerisinde birlikte çalışmıştır. Abdullah Azzam, Afganistan cihadının ideolojik alt yapısını oluştururken, bin Ladin, cihad için para, sevkiyat ve katılımcı toplama gibi lojistik faaliyetleri yürütmüştür.⁹⁸

Abdullah Azzam'ın, Selefi-Vahhabi ideolojiden beslenen fetva davetleri, Afgan cihadına katılmayı daha da cazip bir hale dönüştürmüş, dini alt yapıyı oluşturarak küresel bir cihad kültürü ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden kendisine “küresel cihadın babası” denilmektedir. Abdullah Azzam, Müslümanların dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar cihada aktif bir şekilde katılmaları gerektiğini söylemiştir. Küresel cihad çağırısı yaparken İslâmi kurallar çerçevesinde cihad için her türlü fedakarlığın farz olduğunu dile getirmiştir. Bu çağrı Selefi-Vahhabi düşünce ile beslenen Müslümanların yanı sıra dini bilgileri yetersiz olan ve duygusal tepkileri dini yaşantılarının önüne geçme eğilimine sahip olan Müslümanları da derinden etkilemiştir. Şiddeti içerisinde barındıran bu cihad çağırısı insanları cazip bir şekilde olayın merkezine çekmiş ve dünyanın farklı yerlerinden insanlar Afganistan'daki savaşa ve ardından da El-Kâide'ye katılmışlardır. Azzam'ın söylemleri cihadı pasif savunma durumundan aktif saldırı boyutuna taşıyarak, örgütsel eğitim sırasında katılımcıları aktif cihada, yani şiddete yöneltme konusunda etkili olmuştur. Azzam, din kardeşliği kavramı üzerinden Afgan savaşına katılımcı sağlamıştır. Nitekim katılımcıların dünyanın farklı bölgelerinden buraya gelmelerini sağlayan en önemli motivasyon kaynağının Azzam'ın söz konusu din kardeşliği kavramına yaptığı vurgu olduğu söylenebilir. Özellikle Filistin davasına atıf yapmış ve bu davanın kutsallığına dikkat çekerek insanları Afganistan'daki savaşa davet etmiştir. Afganistan'daki mücadele başarısız olursa Pakistanlıların ve

97 Baysal, “Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği”, s. 142.

98 Baysal, “Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği”, s. 144.

İranlıların da bundan sorumlu olacağını dile getiren Azzam “Şayet bunlar mücadeleye katılma ve destek verme konusunda yetersiz kalırlarsa bu defa Arap ülkelerine cihad farz olur. Onların da gücü yetmezse ve/veya ihmalkar davranırlarsa bu defa Mısır, Ürdün, Suriye ve hatta Endonezyalıların cihad etmeleri farz olur.” demiştir.⁹⁹

Abdullah Azzam Afgan savaşına katılan tüm Müslüman unsurları mücahit¹⁰⁰ olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama, söylemlerle aktif cihad eğilimlerine paralel bir şekilde üst bir kimliğin oluşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Selefî-Vahhabi anlayışa sahip olanların yanı sıra diğer cihad yanlısı Müslümanlar da bu mücahit sıfatını kazanmak için Afganistan’daki savaşa katılmışlardır. Mücahitlere göre direniş savaşı kutsal bir cihaddır. Mücahitlerin ideolojisi, inancın savunulmasında kendini feda etmeyi gerektirir. Mücahit unvanını kabul etmek dini öğretilere uygun yaşamak, savaşmak ve ölmek demektir. Onlar, zaferin kaçınılmaz olduğuna, davalarını Tanrı ve inanç adına sürdürdüklerine ve ölümün ardından cennetle ödüllendirileceklerine inanmaktadırlar.¹⁰¹

Azzam’ın cihad çerçevesinde vurguladığı ve katılımcıları en çok etkileyen hususlardan bir diğeri ise şehitlik¹⁰² ve şehadet kavramlarıdır. Azzam, cihad konusundaki fetvalarında sürekli şehitliğin nimetlerinden bahsetmiştir. Savaş sürecinde aktif olarak bu kavramın kullanılması en büyük motivasyon kaynaklarından birisi olarak cihad söyleminin içerisine yerleştirilmiştir. Nihayetinde cennete gitme motifi olan bu kavram katılımcılar açısından cazip hale gelmiş ve şiddet eylemlerinin temel motivasyonuna dönüşmüştür.¹⁰³

Abdullah Azzam Afganistan’daki savaşın kutsallığını şöyle belirtmektedir: “Bugün Afganistan, Filistin ve kafirlerin işgal ettiği yerlerde mal ve canla cihad yapmak, herkesin üzerine farz’dır. Afgan halkının cihadi İslâmi olup, aleni küfür ve sapıklığın karşısında hedefi ve gayesi açık bir cihad’dır. Afga-

99 Abdullah Azzam, *Tevbe Suresi Tefsiri-Cihad Dersleri*, İstanbul: Buruç Yayınları 2009, s. 95.

100 Cihad kavramından türetilen bir kelime olan mücahit, cihad eden kişi anlamına gelmektedir. Cihad kavramı ne gibi unsurları kapsıyorsa, mücahit de o fiili gerçekleştiren anlamına gelmektedir.

101 Martin, “Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar”, s 188

102 Sözlükte “bir olaya şahit olmak, bildiğini söyleyip tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak” gibi anlamlara gelen şehadet (şühûd) masdarından türeyen şehid (çoğulu şühedâ) dinî bir terim olarak Allah yolunda öldürülen Müslümanı ifade eder. Birçok âyette şehitliğin önemine ve Allah katındaki değerine dikkat çekilmiştir. Meselâ, “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Zira onlar diridir, fakat siz farkında değilsiniz” (el-Bakara 2/154); “Sakın Allah yolunda öldürülenlerin ölü olduklarını sanma! Onlar diridir ve rableri katında rızıklara mazhar olmaktadır” (Âl-i İmrân 3/169); “Allah yolunda öldürülenlere gelince Allah onların amellerini zayi etmez (...) Allah onları kendilerine tanıtmış olduğu cennete koyacaktır” (Muhammed 47/4-6) meâlindeki âyetlerde bu husus vurgulandığı gibi bazı âyetlerde şehidlerin Allah katındaki derecesinin peygamberler ve sıddıklardan sonra geldiği ifade edilmiştir (en-Nisâ 4/69). Bkz. Fahrettin Atar, “Şehid”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (t.y.), <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehid>.

103 Baysal, “Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği”, s. 152.

nistan'da cihad etmek, kafirleri oradan kovmak, savaşmaya gücü yeten her Müslüman için bir vazifedir. Afganistan cihadının hükmü namaz ve oruç gibi her Müslüman'a farz-ı ayındır.”¹⁰⁴

Azzam, bin Ladin üzerinde totaliter bir nüfuza sahiptir. Fakat 1988'de bin Ladin El-Kâide'yi kurarken Azzam'la yollarını ayırmış ve Azzam, 24 Kasım 1988 tarihinde Pakistan'da bombalı bir saldırı sonucu hayatını kaybetmiştir. Azzam öldükten sonra Hizmet Bürosu'nun tüm üye ve lojistik varlığı El-Kâide'nin eline geçmiştir. Azzam'ın ölümünden sonra bürosunun kaynaklarının El-Kâide'ye aktarılması, El-Kâide'nin küresel alanda faaliyetlerini gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştır.¹⁰⁵

2.3 El-Kâide'nin İdeolojisinde Cihad Anlayışı

SSCB, Afganistan'dan çekildikten sonra Azzam'ın kurduğu Hizmet Bürosu'nun faaliyetlerine yönelik Amerikalı ve Suudi finansörlerden gelen kaynaklar önemli ölçüde azalmıştır.¹⁰⁶ 1991 yılında Saddam'ın Kuveyt'i işgali üzerine patlak veren Körfez Savaşı nedeniyle aralarında Amerikan askerlerinin de yer aldığı uluslararası ittifak askerlerinin yarım milyonu Suudi topraklarına konuşlandırılmıştır. Bin Ladin, Suudi rejiminin bu tutumuna karşı çıkmış ve Mekke ve Medine şehirlerini gerekçe göstererek kutsal topraklara Hıristiyan askerlerinin girmesine karşı çıkmıştır. 1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı'nda El-Kâide'nin yeni cihad ideolojisinin yönünü Amerika'ya ve yandaş Arap rejimlerine doğru çevirmesine sebebiyet veren en önemli olaydır.

Afganistan'dan Sovyet ordusunun çekilmesi El-Kâide açısından zafer niteliği taşımaktadır. Savaş bittikten sonra Suudi Arabistan'a dönen bin Ladin, Suudi rejimine yönelik eleştirilerinden dolayı sürgün edilmiş, bir dönem Sudan'da yaşamış ve burada faaliyetlerini devam ettirmiştir. 1996 yılında Sudan rejimine yapılan baskılar sonucu bin Ladin tekrar Afganistan'a geri dönmüştür.¹⁰⁷ 23 Ağustos 1996 tarihinde ise bin Ladin, El-Kâide'nin ideolojik olarak referans aldığı belgeler arasında yer alan ve cihad fetvası olarak kabul edilen “İki Kutsal Caminin Ülkesini İşgal Eden Amerikalılara Karşı Cihad Deklarasyonu” adlı belgeyi yayınlamıştır.¹⁰⁸ Sözde fetvanın ilk cümlesinde “Bu gün iki

104 Abdullah Azzam, *Müslüman Halkın Cihadı*, çev. Osman Kara, İstanbul: Vera Yayınları 2006, s. 36.

105 Baysal, “Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalıcı Analizi: El Kaide Örneği”, s. 149.

106 Philippe Migaux, “El Kaide,” içinde *Terörizmin Tarihi: Antikçağdan İŞİD'e*, eds. Gerard Chaliand ve Arnaud Blin, çev. Bülent Tanatar (İstanbul: Nora Kitap 2016), s. 393.

107 Bozarslan, “İslamda Cihad, Cihatçılık ve Cihadçı Örgütlerin Ortadoğu Güvenliği ve Siyasetine Etkisi”, s. 42.

108 Pierre Tristam, “Bin Laden's Declaration of War on the United States, 1996”, ThoughtCo., 03.07.2019, <https://www.thoughtco.com/bin-laden-declare-war-on-us-2353589>.

kutsal diyarın (Mekke ve Medine) toprağını işgal eden düşmanı dışarı atmak için Allah adına cihad başladı.” kelimeleri yer almaktadır. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere fetva, Arap yarımadasından yabancı askerlerin çıkarılmasını cihad için gerekçe göstermiştir. Aynı zamanda bu, ABD’ye karşı açıkça yapılan bir savaş ilanı olarak da değerlendirilebilir. Bin Ladin’e göre fetvanın geçerliliği Kâbe ile Mescidi Aksa’nın özgürleşeceği zamana kadardır. Bin Ladin bu fetva doğrultusunda İslâm inançlı insanları Suudi Arabistan’ı işgal eden Amerikalılara karşı cihada çağırmıştır. Fetvanın dinsel dayanağını ise “Arap yarımadasında iki din bir arada olmayacak.”¹⁰⁹ hadisine dayandırmaktadır. Bin Ladin, dünyayı kafirlere karşı müminlerin savaşı olarak gördüğünü ifade etmektedir. Onun, kafir olarak nitelendirdikleri ise kendi ülkesi dahil, Arap rejimleri ile İslâm’ın kutsal şehirlerini işgal eden İsrail’e destek veren ABD’dir. Bin Ladin bu düşünceleri doğrultusunda, askeri ve fiziksel şiddet kullanmayı dinsel bir kararla kutsal ilan etmiş ve bu sayede elde edilen politik kazanımların da dinsel bir değer ifade ettiğini belirtmiştir. Bin Ladin, kafirlere karşı bütün Müslümanların mücadele etmesini cihad olarak tanımlamış ve bu yolda cihadın şart olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

Artık El-Kâide Suudi topraklarında bulunan ABD kuvvetlerine karşı mücadele etmek adına iç örgütlenmesinde de değişikliğe gitmiştir. Bu değişiklik küresel cihadın desteklenmesi adına diğer cihatçı hareketler tarafından da taklit edilmiştir.¹¹¹ 2 Şubat 1998 tarihinde bin Ladin yeni bir fetva daha yayınlamıştır. Bu fetva cihad konusunda El-Kâide’nin ideolojik referanslarından bir diğeri olarak görülmektedir. Söz konusu fetvada “her Müslümana, Amerikalı asker veya sivilleri öldürmeleri ve mallarına el koymaları” emredilmektedir. Ayrıca cihad çağırısında, Amerikalıların ve müttefiklerinin öldürülmesinin de Müslümanların görevi olduğu ifade olunmuştur. El-Kâide bu fetvayı da cihad olarak referans almış ve küresel cihadın alanını genişleterek Amerika’nın sivil ve askeri unsurlarının yanı sıra ABD müttefiklerini de hedef almıştır.

Bu fetva sonrasında Yahudi ve Hıristiyanlara karşı mücadele etmek adına Dünya İslâm Cephesi kurulmuştur. Cihadı küresel çapta organize edebilmek için kurulduğu iddia edilen bu cepheye, Mısır’dan El Cihad, Pakistan’dan Hareket-ül Ensar ve Bangladeş’ten Hareket-ül Cihad gibi aşırılık yanlısı örgütler de katılmıştır. Cephe, 23 Şubat 1998 tarihinde “Yahudilere ve Haçlılara Karşı Cihad” adlı bir beyanat yayınlamıştır. Söz konusu beyanat, bin Ladin, Mısır cihadının önderi Eymen El Zevahiri, Mısır İslami Grubu’ndan Ebu Yasir Rifai Ahmet Taha, Cemiyet-ül Ulema-i Pakistan’ın katibi Mir Hamza ve Bangladeş

109 Müslim, hno: 63/1767.

110 Yılmaz, “Ortadoğu’da Din Referanslı Terör Örgütleri: Hizbullah ve El Kaide Örnekleri”, s. 39.

111 Migaux, “El Kaide”, s. 399.

cihadının önderi Fazlul Rahman tarafından imzalanmıştır.¹¹² Belgede, Arap Yarımadası'nın işgalden azat edilmesi, El Aksa ve kutsal Kâbe'nin yabancı nüfuzundan kurtarılması emredilmektedir. Bunun için ise Müslümanlar, her an ve her yerde buldukları Amerikalıları öldürmeye davet edilmektedirler.

El-Kâide'nin küresel çapta ilan ettiği cihad çağırısından da anlaşılacağı üzere amaç, Arap Yarımadası'nın bağımsızlığını temin etmek ve buradaki Batı yanlısı rejimleri yıkmaktır. Bunu gerçekleştirmek için de üç aşamalı bir strateji belirlemiştir; tebliğ, cemaat, cihad. Tebliğ yoluyla topluları bilgilendirmek ve propaganda yoluyla da kendilerine adam devşirmek amaçlanmıştır. Cemaat bölümünde ise, örgüte katılanlara askeri ve dini eğitimler vererek cihad fikrinin katılımcılara aşılması hedeflenmiştir. Cihad aşamasında ise eylemlerde şiddet kullanılmasının önü açılmıştır.¹¹³

El-Kâide'nin bir diğer amacının da, Batı yanlısı Müslüman hükümetleri yıkıp, Panislamizm doğrultusunda kendine yakın gruplarla işbirliği yaparak, şer'i hükümlerle yönetilen bir sözde İslâm Devleti kurmak olduğu iddia edilmektedir. Doğrudan dile getirilmese de, bin Ladin'in 1998 yılında El Cezi-re'ye verdiği röportajda "Taliban ile aranızda nasıl bir ilişki var?" sorusuna verdiği cevap, "Taliban ile olan ilişkimiz çok güçlü ve sadece siyasi ve finansal ilişkilere dayanmayan ideolojik bir ilişkidir."¹¹⁴ ifadesi bu yönde bir amacın olduğuna da işaret etmektedir. 1996-2000 yılları arasında Afganistan'da denetimi sağlayan Taliban, İslâm şeriatına uygun bir düzen kurma iddiasındadır. Ancak Taliban'ın birçok uygulaması ve İslâm adına yaptıkları, İslâm Hukuk Usul'üyle de örtüşmemektedir. Örneğin, devlet memurlarının ve okul öğrencilerinin sarık takma zorunluluğu, herkesin sakal uzatma mecburiyeti, kadınların mahremi yanında olmadan sokağa çıkmaması gibi uygulamalar buna örnek gösterilebilir. Taliban'ın bu uygulamaları araştırmacılar tarafından Haricilere benzetilmektedir.¹¹⁵ Dolayısıyla bin Ladin'in bu açıklaması, El-Kâide'nin kurmak istediği dini yönetimin, Taliban rejiminin uyguladığı sözde dini yönetim ile benzerlik göstereceğini ortaya koymaktadır.

El-Kâide, cihad anlayışını bölgesel planda değil, bütün dünya çapında ele almıştır. İslâm'a düşman gördüğü bütün devletlere karşı küresel çapta cihad hareketi başlatmıştır.¹¹⁶ Bu çerçevede Kur'ân ayetlerini de cihad kapsamında

112 Federation of American Scientists, "Jihad Against Jews and Crusaders", 23.02.1998, <https://fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>.

113 Yılmaz, "Ortadoğu'da Din Referanslı Terör Örgütleri: Hizbullah ve El Kaide Örnekleri", s. 62.

114 "Text: Osama bin Laden's 1998 Interview", *The Guardian*, 08.10.2001, <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/08/afghanistan.terrorism15>.

115 Akbarshah Ahmadi, "Dinsel Şiddet'in Sosyo-Politik Kaynakları, Taliban Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, c. 26, sy. 1, s. 127.

116 Yılmaz, "Ortadoğu'da Din Referanslı Terör Örgütleri: Hizbullah ve El Kaide Örnekleri", s. 65.

referans olarak kullanmış ve bu ayetlerin zahiri olarak ne söylediği ile indiği şartlara ve dönemin koşullarına bakılmamıştır. Örneğin El-Kâide, Hac Suresi 39'uncu ayetinde ifade olunan “Kendilerine savaş açılan kimselere (yani kafirlere karşı koymak için) savaşa izin verildi. Çünkü zulme uğradılar. Allah onları zafere ulaştırmaya kadirdir.” ibaresi gibi Kur'ân'da yer alan söylemleri önemli bir motivasyon, referans aracı olarak kullanırken, Selefi-Vahhabi akımların ifade ettiği gibi, ayetlerin herhangi bir yorumlamaya tabi tutulmasının doğru olmadığını belirterek, bunların her şeyi sarahaten beyan ettiğini iddia etmektedir.

El-Kâide'nin referans aldığı Kur'ân ayetlerinden bir diğeri ise Tevbe Suresi'nin 5'inci ayetidir.¹¹⁷ Ayet şu şekildedir: “Haram aylar (süre tanınmış dört ay) sıyrılıp bitince müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları tutuklayın, kuşatın ve onların bütün geçit yerlerini kesip tutun. Eğer tevbe edip namaz kılarlarsa ve zekat verirlerse yollarını açın. Gerçekten Allah bağışlayandır, esirgeyendir.” Bu ayet aynı zamanda Abdullah Azzam tarafından da dillendirilmiş ve El-Kâide tarafından eğitim ve motivasyon aracı olarak kullanılmıştır. Ayette geçen “müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları tutuklayın, kuşatın ve onların bütün geçit yerlerini kesip tutun” şeklindeki ifadeler, bu ayetin referans olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ancak surenin bütünü yani önceki ve sonraki ayetler dikkate alınmamıştır. Bir önceki ayete bakıldığında¹¹⁸ bu ayetin esasen Müslümanlara karşı savaşan ve yapılmış anlaşmanın şartlarına uymayanlara karşı yöneltildiği görülmektedir. Aynı zamanda Kur'ân'ı Kerim'de belirtilen haram aylarda insan öldürmeme adetine de atıf yapılarak, Müslümanlara bu aylarda adam öldürmemeleri emredilmiştir.¹¹⁹ Dolayısıyla indirildikleri zaman ve bağlamlarından koparılarak farklı insanlar tarafından farklı şekillerde yorumlanan ayetler, radikal örgütler açısından referans olarak kendi amaçları doğrultusunda rahatça kullanılabilir. Ayetlerin zahiri anlamlarının dikkate alınması söz konusu iken, bütününde ifade edilen mana göz ardı edilmektedir. Bu da insanların yaşadığı sosyo-kültürel altyapı hakkında önemli ölçüde fikirler vermektedir. Çünkü bu şekilde her şeyi basit bir çerçevede algılama, ortaya çıkan problemi şiddet yoluyla çözmek gibi bir eğilime yol açmaktadır.

117 Yılmaz, “Ortadoğu'da Din Referanslı Terör Örgütleri: Hizbullah ve El Kaide Örnekleri”, s. 66.

118 Bir önceki ayet olan Tevbe Suresi 4. ayet meali ise şu şekildedir: “Ancak kendileriyle anlaşma yaptığımız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz. Allah haksızlıktan sakınanları sever.”

119 Diyanet İşleri Başkanlığı, “Tevbe Suresi - 1-6. Ayet Tefsiri”.

Sonuç

Özellikle 11 Eylül saldırılarını takiben uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehdit olarak ön plana çıkarılan terör, başlı başına bir kötülük olmasının yanında, günümüzde İslâm ile de bağdaştırılmaya çalışılmaktadır. İslâm'ın terörü cihad adı altında emrettiği gibi bir algıya sebebiyet veren görüşler, İslâm karşıtı düşüncelerin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Tabii bu algının oluşmasında Müslüman olmayan resmi veya gayri resmi kurum ve kuruluşların kullandıkları “İslâmi Terör” tabirinin toplumlara dikte edilmesinin yanı sıra, özellikle din adına cihad ettiğini söyleyen bazı terör örgütlerinin de önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

Gerçekte İslâm'da tanımlanan cihad kavramının kapsamına girmeyen faaliyetlerde bulunan bu örgütler, İslâm adına yaptıklarını iddia ettikleri eylemlerle, özellikle gayri Müslimlerin ve hatta yanlış bilgilendirilen ve dini bilgisi zayıf olan Müslümanların da bu olayların sorumlusu olarak İslâm dinini görmesine neden olabilmektedir. Oysaki şiddet, sebebi ne olursa olsun insanlık tarihi boyunca tüm dinler tarafından kınanmış ve yasaklanmıştır.

İslâm'a göre savaş, mümkün olan tüm yollar tüketildikten sonra başvurulması gereken ikincil nitelikli bir önlemdir. Bu nedenle yayılcılık güdüsüyle çıkar sağlamak ve sömürmek gibi amaçlarla değil, dine ve inananlara yönelik düşmanca girişimleri önlemek ve boşa çıkarmak, barış için gerekli ortamın oluşmasını sağlamak, bu ortamı bozanlara engel olmak, gerekirse cezalandırmak ve sonuçta temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak amaçlarıyla meşru görülmüştür.¹²⁰ Bu nedenle Allah yolunda savaşın ve silahlı mücadeleye başvurmanın İslâm'da en son kullanılacak ve mecbur kalınmadıkça asla tevessül edilmeyecek bir hadise olduğu söylenebilir. Allah yolunda savaş ancak düşmanın saldırısı karşısında müdafaa niyetiyle ya da mazlumu müdafaa etmek için yapılabilir. Bu nedenle Allah yolunda ölümün en son tercih olduğu ve asıl olanın Allah yolunda hakkıyla yaşamak olduğu görülmektedir.

Gerek gayesi gerekse takip edilen yöntemler bakımından cihad ile terör tamamen birbirinden farklı kavramlardır. Kaosu, korkuyu, ölümü emreden terörün aksine cihad, inanan ve inanmayan her insanın insanca yaşaması için yapılan çabaların bütünüdür. Kur'ân'da yer alan ve bir kısmını yukarıda da belirttiğimiz ayetler bunun tezahürü niteliğindedir. Dolayısıyla cihad kavramının terör eylemlerinde kullanılmasının daha çok siyasi çıkar amaçlı olduğu söylenebilir. El-Kâide terör örgütü de, diğer terör örgütleri gibi, kendi eylemlerini meşrulaştırmak için bir zemine, bir dayanağa ihtiyaç duymuştur. Bu noktada militanlarını ortak bir amaç etrafında toplamak, onları motive etmek

120 Bkz. el-Enfâl 8/39, 47, 56-57, 61; el-Kasas 28/77, 83.

ve eylemlerini haklılaştırmak adına kullandığı kavramlardan biri de cihaddır. Bu kavram özellikle Selefi-Vahhabi anlayış çerçevesinde yorumlanmış ve şiddet eylemleri için bir referansa dönüştürülmüştür.

Ancak farklı fikir ve görüşlere karşı hoşgörüsüzlükle nitelenen “aşırılıkçılık”tan temellenen terörizmin motivasyon kaynağı olarak İslâm dini dahil hiçbir dinin orijinal halinin kullanımı mümkün ve akla uygun değildir. El-Kâide de dahil tüm dini motivasyonlu terör örgütleri, vahşi eylemlerini meşrulaştırmak için dinin aşırılıkçı yorumlarını yapmaktan ve kullanmaktan geri durmamışlardır. Bu nedenle bir barış dini olan İslâm’ın adının terörle yan yana kullanılması dinen mümkün olmadığı gibi vicdanen de adil değildir.

Kaynakça

Acar, Mustafa (2005), “Radikal Selefi Zihniyette Bir Reddiye”, Muhafazakar Düşünce Dergisi, c. 2, sy. 6, s. 163-196.

Ahmadi, Akbarshah (2017), “Dinsel Şiddet’in Sosyo-Politik Kaynakları, Taliban Örneği”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 26, sy. 1, s. 117-132.

Arpacı, Işıl (2017), “Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.19, sy. 34, s. 263-294.

Atar, Fahrettin (t.y.), “Şehid”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sehid>.

Azzam, Abdullah (2006), Müslüman Halkın Cihadı, çev. Osman Kara, İstanbul: Vera Yayınları.

Azzam, Abdullah (2009), Tevbe Suresi Tefsiri-Cihad Dersleri, İstanbul: Buruc Yayınları.

Baysal, Samet (2013), “Cihad Kavramının Siyasal Şiddet Aracı olarak Kullanılmasının Yapısalcı Analizi: El Kaide Örneği”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Bodur, Ezbeh (2003), “Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 2, s. 7-20.

Bozarslan, Ahmet (2017), “İslamda Cihad, Cihatçılık ve Cihadçı Örgütlerin Ortadoğu Güvenliği ve Siyasetine Etkisi”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Choksy, Carol E. B. ve Choksy, Jamsheed K. (2015), “The Saudi Connection: Wahhabism and Global Jihad”, World Affairs, c. 178, sy. 1, s. 23-34.

Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.), “Bakara Suresi - 190. Ayet Tefsiri”, Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 1, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/197/190-ayet-tefsiri>.

Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.), “Bakara Suresi - 208. Ayet Tefsiri”, Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 1, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/215/208-ayet-tefsiri>.

Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.), “Hac Suresi - 39-41. Ayet Tefsiri”, Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 2, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2634/39-41-ayet-tefsiri>.

Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.), “Nisâ Suresi - 75-76. Ayet Tefsiri”, Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 2, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/568/75-76-ayet-tefsiri>.

Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.), “Tevbe Suresi - 1-6. Ayet Tefsiri”, Kur’an Yolu Tefsiri, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1236/1-6-ayet-tefsiri>.

Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.), “Tevbe Suresi - 73. Ayet Tefsiri”, Kur’an Yolu Tefsiri Cilt: 3, <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1308/73-ayet-tefsiri>.

Doğan, Şaban (2016), Cihad ve Terör, İstanbul: AZ Yayıncılık.

Er Razi, Fahrudin (1988), Tefsir-i Kebir, çev. Suat Yıldırım ve diğerleri, Ankara: Akçağ Yayınları.

Federation of American Scientists (1998), “Jihad Against Jews and Crusaders”, <https://fas.org/irp/world/para/docs/980223-fatwa.htm>.

Firestone, Reuven (1996), “Conceptions of Holy War in Biblical and Qur’anic Tradition”, The Journal of Religious Ethics, c. 14, sy. 1, s. 99-123.

Gawrych, George W. (2002), “Jihad, War, And Terrorism”, Small Wars Journal, <https://smallwarsjournal.com/documents/gawrych.pdf>.

Hamidullah, Muhammed (2007), İslam’da Devlet İdaresi, çev. Mustafa Acar, İstanbul: Beyan Yayınları.

Haynes, Jeffrey (2005), “Al Qaeda: Ideology and Action”, Critical Review of International Social and Political Philosophy, c. 8, sy. 2, s. 177-191.

Hellmich, Christina ve Redig, Amanda J. (2007), “The Question is When: The Ideology of Al Qaeda and the Reality of Bioterrorism”, Studies in Conflict & Terrorism, c. 30, sy. 5, s. 375-396.

Hutchins, Reid (2017), “Islam and Suicide Terrorism: Separating Fact from Fiction”, Counter Terrorist Trends and Analyses, c. 9, sy. 11, s. 7-11.

Karadeniz, Akın (2016), “Kuran’da Cihat-Kital Farkı ve İşid Terör Örgütü”, TESAM Akademi Dergisi, sy. 3, s. 151-173.

Karaman, Hayreddin ve vd. (2017), Kur’an Yolu Türkçe Meali ve Tefsir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kaval, Musa (2015), “Büyük Cihad’ı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”, Akademik Bakış Dergisi, sy. 49, s. 1-12.

Kurt, Selim (2018), “Yeni Terörizm ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri”, 6. Uluslararası Mavi Karadeniz Kongresi: Uluslararası İlişkiler ve Yeni Dünya Düzeni, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi, sy. 858.

Laqueur, Walter (2007), “Terrorism: A Brief History”, E-Journal USA, <http://usinfo.state.gov/journals/itps/0507/ijpe/laqueur.htm>.

Laqueur, Walter (1999), *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, New York: Oxford University Press.

Martin, Gus (2017), *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*, çev. İhsan Çapı-
cıoğlu ve Bahadır Metin, Ankara: Adres Yayınları.

Merkezi İstihbarat Teşkilatı (t.y.), “11 September 2001 Hijackers”, https://www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2002/DCI_18_June_testimony_new.pdf.

Migaux, Philippe (2016), “El Kaide,” içinde *Terörizmin Tarihi: Antikçağ’dan İŞİD’e*, eds. Gerard Chaliand ve Arnaud Blin, çev. Bülent Tanatar, 390-436. İstanbul: Nora Kitap.

Orhan, Fatih (2014), “Cihad Kavramı Üzerinden İslam’a Sürülmek İstenen Leke: Terör”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, sy. 2, s. 89-113.

Önder, Hasan Mesut (2012), “El Kaide – Küresel Terörün Anatomisi”, TUIC Akademi, <http://www.tuicakademi.org/el-kaide-kuresel-terorun-anatomisi/>.

Özafşar, Mehmet Emin ve diğerleri (2019), *Hadislerle İslam 4: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, 5. Baskı, İzmir: Çağlayan Matbaası.

Özel, Ahmet (t.y.), “Cihad”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/cihad#1>.

Özervarlı, M. Sait (t.y.), “Selefiyye”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/selefiyye>.

Öztürk, Özgür (2008), “El Kaide’nin Düşünsel Artyöresi ve Öznenin Radikal Söylem İçerisinde Sabitleme Süreci”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Polat, Yusuf Kenan (2015), “El Kaide Terör Örgütünün İdeolojik Kökenleri ve Eylemsel Dönüşümü”, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Rabasa, Angel ve diğerleri (2006), *Beyond al-Qaeda: Part 1, The Global Jihadist Movement*, Santa Monica: RAND Corporation.

Rapoport, David C. (2013), “The Four Waves of Modern Terror: International Dimensions and Consequences”, *Current History*, <https://www.researchgate.net/publication/286896869>.

Rapoport, David (2002), "The Four Waves of Rebel Terror and September 11", *Anthropoetics*, c. 8, sy. 1, <http://anthropoetics.ucla.edu/ap0801/terror/>.

Roshandel, Jalil ve Chadha, Sharon (2006), *Jihad and International Security*, New York: Palgrave Macmillan.

Sandler, Todd (2011), "New frontiers of Terrorism Research: An Introduction", *Journal of Peace Research*, c. 48, sy. 3, s. 279-286.

Şahin, Harun (2007), "Kur'an-ı Kerim'deki Cihat Ayetleri Bağlamında İslam'ın İnsana Bakışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17, s. 79-90.

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı (t.y.), "Allah Yolunda Cihad", <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/Allah%20Yolunda%20Cihad.pdf>.

Taslaman, Caner (2015), *Terör'ün ve Cihad'ın Retoriği: Felsefi ve Teolojik Değerlendirmeler*, İstanbul: İstanbul Yayınevi.

The Guardian (2001), "Text: Osama bin Laden's 1998 Interview", <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/08/afghanistan.terrorism15>.

Tristam, Pierre (2019), "Bin Laden's Declaration of War on the United States, 1996", *ThoughtCo.*, <https://www.thoughtco.com/bin-laden-declare-war-on-us-2353589>.

United Nations (2016), "Charter of the United Nations", <https://legal.un.org/repertory/art51.shtml>.

Yaman, Ahmet (t.y.), "Savaş", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/savas>.

Yıldırım, Yüksel (2018), "Cihad ve Dar'ül Harp Kavramları Bağlamında Şiddet/Terör Olgusu ve Siyasal/İlmî İslam Meselesi", içinde *Sosyoloji Yazıları*, ed. Yüksel Yıldırım, 7-55. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Yılmaz, Abdulkadir (2015), "Ortadoğu'da Din Referanslı Terör Örgütleri: Hizbullah ve El Kaide Örnekleri", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Yılmaz, Yasin (2013), "Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, s. 285-307.

Yücesoy, Hayrettin (t.y.), "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihne>.

Zürcher, Erik-Jan (2016), "Introduction: The Ottoman Jihad, the German Jihad and the Sacralization of War," içinde *Jihad and Islam in World War I*, ed. Erik-Jan Zürcher, 13-29. Leiden: Leiden University Press,

الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد الرئيس جورج والكر (دبليو) بوش 2001-2009

واثق السعدون*

تاريخ القبول: 2020/19/02

تاريخ الاستلام: 2020/30/04

الاقتباس: السعدون، و، « الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد الرئيس جورج والكر (دبليو) بوش 2001-2009، دراسات الشرق الأوسط، 127-107: (2020): 1-12

الملخص

وصل الرئيس بوش (الأبن) لرئاسة الولايات المتحدة وهو متشبعاً بتأثيرات أيديولوجية جعلته يتصور بأنه شخصياً مدعو لتنفيذ واجب ضمن خطة إلهية لتغيير العالم، وتجمع حول هذا الرئيس السياسيون الأمريكيون المنتمين فكرياً إلى تيار (المحافظون الجدد) منذ بداية حملته الانتخابية وحتى تشكيل إدارته، وخلال سنوات حكمه، وهم يؤمنون بقوة بإمبراطورية أمريكية تهيمن على العالم، وتمنع قيام أية قوة منافسة لها من خلال استخدام القوة والدبلوماسية القسرية أو استراتيجية القهر، واستراتيجية الحرب الوقائية والضربات الاستباقية. ثم جاءت هجمات الحادي عشر من أيلول/سبتمبر 2001 بمثابة فرصة تاريخية لترسم هذه الإدارة خططها للرد على هذه الهجمات وفق ترتيبات إستراتيجية جديدة، تركز على مشروعها الفكري. فبدأت بالحرب على أفغانستان ثم الحرب على العراق. ولكن على الرغم من القدرة الأمريكية على تغيير الإستراتيجيات وتعديلها، إلا أن الولايات المتحدة عجزت عن تحقيق الأهداف (المعلنة) لهذين الحربين، ومنيت إستراتيجيتها العسكرية بالفشل في تحقيق نصر رسمي، بفعل عوامل ومعوقات لم تستطع إدارة الرئيس بوش الأبن من التغلب عليها.

الكلمات المفتاحية: جورج دبليو بوش، الإستراتيجية العسكرية، المحافظين الجدد، الحرب على الإرهاب، الحرب الاستباقية.

* اد، خبير دراسات العراق، أورسام-تركيا، tr، watheq.alsadoon@orsam.org، 0624-2994-0000-0000 ORCID

George W. Bush Döneminde Amerika'nın Askeri Stratejisi (2001-2009)

Watheq AL-SADOON*

Geliş Tarihi: 19/02/2020

Kabul Tarihi: 25/04/2020

Atf: AL-SADOON, W., “George W. Bush Döneminde Amerika'nın Askeri Stratejisi (2001-2009)”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 107-127

Öz: George W. Bush, ABD başkanlığına getirildiğinde ideolojik etkiler nedeniyle dünyayı değiştirmek için ilahi bir plan kapsamında bu göreve getirildiğini düşünmekteydi. Neo-muhafazakâr eğilime sahip ABD'li politikacılar seçim kampanyalarından yönetime gelmesine kadar geçen süre zarfında kendisine destek vermişlerdir. Hatta Bush'un yönetimde kaldığı yıllarda ABD imparatorluğunun dünyaya hükmettiğine dair inançları doğrultusunda ABD'nin dünyada rakibinin olmaması için güç kullanmaktan, zorlayıcı diplomasi yürütmekten ve savaşları önleyici tedbirler almaktan geri durmamışlardır. 11 Eylül 2001 saldırılarında ise Bush yönetimi, ideolojik projeler kapsamında yeni stratejik düzenlemelerle saldırılara karşılık vererek iktidar planlarını hayata geçirmek için tarihi bir fırsat yakalamıştır. Bu bağlamda önce Afganistan'a, sonra da Irak'a savaş başlatmıştır. Ancak ABD, tüm gücüne rağmen bu iki savaşta da hedeflerine ulaşamamıştır. Dolayısıyla ABD'nin yürüttüğü askeri politika, üstesinden gelemediği faktörler ve engeller nedeniyle resmi bir zafer elde etme konusunda başarı sağlayamamıştır.

Anahtar Kelimeler: George W. Bush, Askeri strateji, Neo-muhafazakarlar, Teröre karşı savaş, Önleyici savaş.

* Dr., Irak Çalışmaları Uzmanı, ORSAM, TR, watheq.alsadoon@orsam.org.tr, ORCID:0000-0003-0624-2994

US Military Strategy in the Era of the President George W. Bush 2001-2009

Watheq AL-SADOON*

Received: 02/19/2020

Accepted: 04/25/2020

Citation: AL-SADOON, W., “US Military Strategy in the Era of the President George W. Bush 2001-2009”, Middle Eastern Studies, 12-1 (2020): 107-127

Abstract: President George. W. Bush was elected the 43rd American President and came to the White House in January 2001. He was an ideological president with a very limited knowledge and comprehension of the complex mechanisms of world affairs. He thought he has a divine mission to change the world order: he gathered around him most American influential conservative politicians and foreign affairs ideologue experts in Washington. For the Neo-conservative foreign affairs experts he became the ideal president to carry on their ideas and actions during his two terms in the White House. President Bush and his ideologue foreign policy advisors firmly believed in the American Empire that will dominate the world and prevent any rival super-power to American power and supremacy, using coercive diplomacy or a strategy of coercion, preemptive war strategy, and preemptive strikes. Then the 9/11 attacks occurred as a historical opportunity that enabled his administration to set up a reaction plan to the attacks according to the Bush administration’s ideological vision. In October 2001, he launched a military operation in Afghanistan, Operation Enduring Freedom and Operation Freedom’s Sentinel. Later in March 2003, President Bush launched Operation Shock and Awe in Iraq. The U.S. ability, however, to “change” and modify its strategies in the region did fail to achieve the announced goals in the American public opinion of the war in Afghanistan and in Iraq. The failure of this military strategy was because of the obstacles on the ground that the Bush administration faced and was not able not overcome.

Keywords: George W. Bush, Military strategy, Neo-conservatives, War on terror, Preemptive war.

* Ph.D., Expert, Iraq Studies, ORSAM, TR, watheq.alsadoon@orsam.org.tr, ORCID:0000-0003-0624-2994

مقدمة:

يبقى تحديد 'توجهات' والأطر العامة لأهداف الإستراتيجية 'العسكرية' من أهم مهام أية إدارة أمريكية تأتي للبيت الأبيض، بحسبان أن الولايات المتحدة خلال القرن المنصرم وما مضى من القرن الحالي، تعتمد بشكل رئيس في سياستها الخارجية على استخدام القوة 'العسكرية، أو 'التلويح باستخدامها، إذ إن عدد المرات التي تبنت فيه الإدارات الأمريكية المتعاقبة خيار 'استخدام القوة 'العسكرية في مواجهة الأزمات العالمية التي تتخبط فيها الولايات المتحدة يفوق المرات التي تسلك فيه تلك الإدارات الخيارات الدبلوماسية، وهذا النهج الأمريكي نتاج طبيعي للقوة العسكرية الأمريكية التي توجت عامياً بأنها الأكثر تفوقاً خلال القرن 'العشرين والعقود التي تلتها، هذا من جهة، ومن جهة أخرى فإن هذا النهج يعد متوافقاً مع الرؤية السياسية للإدارات الأمريكية المتعاقبة، والتي ارتكزت بدرجات متفاوتة على مفهوم مفاده (ما لا يتحقق بالقوة يتحقق بمزيد من القوة)، باستثناء إدارة الرئيس باراك أوباما التي 'تنهجت نهجاً مختلفاً فيما يتعلق باستخدام القوة العسكرية، وكانت له نتائج وخيمة على نفوذ ومصالح الولايات المتحدة وحلفائها، وهذا خارج إطار بحثنا الحالي، وفي الوقت ذاته، فإن استخدام القوة العسكرية لم يكن يحقق دائماً الأهداف والمصالح الأمريكية (المعلنة).

يهدف هذا البحث إلى بيان أهم معالم الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد الرئيس الأمريكي جورج وكر (دبيلو) بوش (George Walker Bush 2001-2009)، وقد قسم البحث إلى ثلاثة محاور لتحقيق هذه الغاية؛ خصص المحور الأول الموسوم (أهداف الإستراتيجية 'العسكرية الأمريكية خلال إدارة الرئيس جورج دبليو بوش) للتعريف بالعوامل التي أدت إلى تحديد توجهات الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد الرئيس بوش (الأبني)، أما المحور 'الثاني الموسوم (تصنيفات الإستراتيجية 'العسكرية الأمريكية خلال إدارة الرئيس جورج دبليو بوش) فقد أستعرض الحروب التي خاضتها القوات الأمريكية خلال مدتي رئاسة بوش (الأبني)، والتي كانت منسجمة مع توجهات الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد ذلك الرئيس. وفي السياق ذاته، تناول المحور 'الثالث الموسوم (معوقات الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد الرئيس جورج دبليو بوش) الإخفاقات التي تعرضت لها الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد الرئيس بوش (الأبني)، والعجز عن 'وصول إلى الأهداف (المعلنة)، والفشل في تحقيق نصر رسمي في 'الحروب التي خاضتها الولايات المتحدة في عهد ذلك الرئيس. وختتم البحث بخاتمة تضمنت أهم الاستنتاجات التي توصل إليها 'البحث.

1. أهداف الإستراتيجية العسكرية الأمريكية خلال إدارة الرئيس جورج دبليو بوش:

بعد تحديد الأهداف (الغايات) الجزء الأهم في صياغة الإستراتيجية 'العسكرية، إذ تتم دراسة 'الأهداف المناسبة في سياق السياسة والمصالح الوطنية والبيئة المنشودة، وعلى وفق الموارد 'المتاحة. إن خضوع الجيش لصانعي السياسة المدنيين قضية حساسة ومتكررة الحدوث في العلاقات المدنية- العسكرية داخل الولايات المتحدة، وتوقع القيادة السياسية والشعب الأمريكي من جيشهم تنفيذ التوجهات الصادرة عن مسؤولين المدنيين 'المنتخبين بنزاهة، وفي 'الوقت نفسه يطالبون بأن يقوم الجيش بأداء مهامه بحرفية وأن يكسب الحروب التي تخوضها البلاد. فالسياسة تقدم دليل عمل للأهداف ولاستخدام أدوات 'القوة، بالمقابل تقوم عملية الصياغة المنطقية للإستراتيجية 'العسكرية بتقديم النصح للسياسة. وتسعى الإستراتيجية 'العسكرية إلى حماية المصالح العامة للدولة بطريقة منسجمة مع توجهات السياسة، ويتم خلال هذا السعي استخدام 'التقويم الإستراتيجي لتحديد العوامل 'المؤثرة في تلك 'المصالح، مثل (الحقائق، والقضايا، والتحديات، والفرص)، وعلاقة هذه العوامل بالمصالح وبدليل السياسة تقود إلى الأهداف و'الأفكار الملائمة، أي معرفة ما ينبغي إنجازه، وكيفية استخدام أدوات القوة المتاحة لدى الدولة لإنجاز هذه الأهداف. وغالباً ما تنسجم أهداف الإستراتيجية 'العسكرية الأمريكية

بالمرونة وقابلية التكيف الضروريين لمواجهة العوامل غير المتوقعة، وذلك عن طريق التركيز على الأغراض والأسباب الجوهرية لتلك الأهداف⁽¹⁾.

وفي حالة الرئيس جورج دبليو بوش، هنالك عامل مهم يجب أن نبتدئ به الحديث عن أهداف الإستراتيجية العسكرية الأمريكية خلال عهد ذلك الرئيس، وهي الدوافع الأيديولوجية لتوجهات الرئيس جورج دبليو بوش السياسية والأمنية، لأن تسليط الضوء على هذه الدوافع يوضح لنا الكثير من الأسباب غير المباشرة للتدابير والأعمال العسكرية التي قامت بها الولايات المتحدة خلال حكم الرئيس جورج دبليو بوش، وإن هذه الدوافع الأيديولوجية قد تعمقت من خلال تأثير مجموعة المساعدين والمستشارين الذين أحاطوا بالرئيس من الذين يتعمقون إلى 'تبار الفكري الأصولي' (المحافظين الجدد)، ويؤمنون بأهداف هذه الجماعة ويتبنون مخططاتها، فقد تقلد رموز المحافظين الجدد مناصب رفيعة في مؤسسات الرئاسة والدفاع والخارجية خلال عهد الرئيس جورج دبليو بوش، أو أن قسماً من تلك الدوافع الأيديولوجية كانت مترسخة أصلاً في ذهنية هذا الرئيس قبل مجيئه للرئاسة.

لقد تميزت إدارة الرئيس جورج دبليو بوش بوجود تحالف غير مسبوق في التاريخ الأمريكي يجمع بين الجمهوريين وأتباع الفكر المحافظ وأنصار اليمين المسيحي المتطرف والمحافظين الجدد الذين يختلفون عن اليمين المحافظ الديني أو الصهيونية المسيحية أو الأصولية المسيحية أو الإنجيلية، حيث كان المحافظون الجدد هم الأكثر تعبيراً بين هؤلاء عن ضموحاتهم الإمبريالية وعدم التردد في استخدام القوة وعن حاجتهم إلى إعادة صياغة السياسة الخارجية الأمريكية، بما يتلاءم مع طموحهم بإمبراطورية أمريكية تهيمن على العالم، وتمنع قيام أية قوة منافسة لها من خلال استخدام القوة والدبلوماسية القسرية أو 'ستراتيجية القهر'، واستراتيجية الحرب الوقائية والضربات الاستباقية، والتدخل في المناطق الساخنة وتأمين منابع النفط، وفرض النموذج الأمريكي. وهو ما عبر عنه في الوثائق، مشروع 'لمحافظين الجدد' "مشروع القرن الأمريكي الجديد" Project for the New American Century PNAC⁽²⁾. علماً بأن من أهم ثوابت المحافظين الجدد فيما يخص التوجهات المطلوبة للإستراتيجية العسكرية الأمريكية هي الإيمان بضرورة استعمال 'القوة الأمريكية' في خدمة القيم (الأمريكية) عند التدخل في النزاعات الدولية، والتشكيك وعدم الاعتراف بمصداقية القانون الذي تتبعه المنظمات الدولية (هيئة الأمم المتحدة) من أجل تحقيق 'السلم العالمي'.

أما عن الأفكار التي كانت مترسخة في ذهنية جورج دبليو بوش قبل مجيئه للرئاسة، فأن بوش بدأ يرى في نفسه أحد العوامل المساعدة على تنفيذ خطة إلهية لإنقاذ البشرية، وأنه شخصياً مدعو للقيام بواجبه وتأدية ما عليه ضمن هذه الخطة الإلهية، بل كان يشبه نفسه بالنبي موسى (عليه السلام) الذي قاد بني إسرائيل وجاز بهم البحر لينقذهم من ظلم فرعون، فكما جاء على لسان جورج دبليو بوش نفسه، حيث يذكر انه قد حضر عظة دينية لأحد 'مقاسوة' كان يتحدث فيها عن قصة النبي موسى (عليه السلام) وكيف اختاره الله لقيادة بني إسرائيل وإخراجهم من مصر وتخليصهم من ظلم فرعون، فاعتبر بوش أن هذا الكلام بمثابة إشارة ربانية تطلب منه الترشح للرئاسة وعدم التردد ليلعب الدور ذاته الذي لعبه موسى (عليه السلام) في محاربة الشر والانتصار للخير⁽³⁾. وفي عام 1993 وقبل أن يرشح جورج دبليو بوش نفسه لمنصب حاكم تكساس أثار عاصفة عندما صرح

(1) هاري آر. إدغار، الإستراتيجية ومعارفو القرن القومي: التفكير الإستراتيجي وصياغة الإستراتيجية في القرن الحادي والعشرين، ط2، مركز الأبحاث للدراسات والبحوث الإستراتيجية، (أبو ظبي، 2011)، ص 236-242.

(2) خالد سليمان عطية، 'تأثير نظرية المحافظين الجدد على توجهات السياسة الخارجية الأمريكية بعد أحداث الحادي عشر من سبتمبر 2001': رسالة ماجستير في العلاقات الدولية غير منشورة، عبادة الدراسات العليا بجامعة مؤتة، الأردن، 2005، ص 1.

(3) طارق متري، مدينة على جبل: عن الدين والسياسة في أمريكا، بيروت، 2004، ص 111.

للصحافة قائلاً " إن الذين يؤمنون بأمسيح فقط هم من سيدخلون الجنة"^(١١). وفي عام 1999 وبينما كان بوش يستعد للترشح لمنصب "الرئاسة" جمع عدد من القساوسة ورعاة الأبرشيات وأخبرهم أنه "ستدعي" منصب الرئاسة^(١٢)، وتحدث إلى الواعظ الديني المعروف جيمس روبنسون قائلاً: " أشعر كأن الله يريدني أن أترشح للرئاسة، لا أستطيع شرح ذلك لكنني أحس أن بلدي يحتاجني . . . أعلم أن الأمر سوف لن يكون سهلاً علي ولا عنى عائلي، لكن الله يريدني أن أفعل ذلك"^(١٣). وقبيل انتخابات عام 2000 أصدر بوش الأبن كتاباً وهو عبارة عن مذكرات شخصية تحمل عنواناً لافتاً ومعبراً (مهمة للأداء: لأحقق إرادة خالقي) وفي هذا الكتاب يعبر بوش بشكل واضح عن إيمانه الشديد واعتقاده الذي لا يتزعزع بكونه مكلف بمهمة إلهية لنصرة الخير ودحر الشر^(١٤). على الرغم من أن المعايير والمسابقات الدستورية في الولايات المتحدة الأمريكية تستبعد إمكانية هيمنة مؤسسة الرئاسة، إلا أن الرئيس يتمتع بسلطات قوية في مسألة تحديد توجهات الشؤون الخارجية والأمن القومي. فالرئيس يشغل منصب القائد الأعلى للقوات المسلحة الأمريكية، وهذا المنصب أكثر من مجرد تعبير رسمي للتأكيد بأن السلطة في أيدي المدنيين، إذ مكنت هذه السلطة رؤساء الولايات المتحدة من اتخاذ القرار بشأن أعمال مسلحة ضد أطراف خارجية أكثر من (125) مرة، من دون إعلان الحرب، منذ تأسيس الدولة الأمريكية^(١٥).

صرح الرئيس الأمريكي جورج دبيلو بوش أثناء حملته الانتخابية بأنه يريد تجديد القوات المسلحة الأمريكية. ففي خطاب ألقاه في العام 1999 ضمن تلك الحملة، قال الرئيس بوش الأبن بأن "لانتصار السابق الذي حققه أبوه في حرب الخليج الثانية كان إنجازاً مدهشاً، ولكنه إنجاز تطلب ستة أشهر من التخطيط، وحشد القوات والمؤن العسكرية، ولتحضيرات، وتلك فترة طويلة جداً بالنسبة إلى القوى العظمى الوحيدة المتبقية لكي تنشر قواتها في العالم. وتعهد بوش بتطوير قوات أكثر رشاقة، وحركية وفتكاً"^(١٦). وقد جاء في الإستراتيجية الأمنية الدولية للولايات المتحدة الأمريكية المنشورة في أيلول/ سبتمبر 2002 "إن قواتنا ستكون قوية بما يكفي لدحض وإقناع الآخرين من أن محاولة بناء قوة عسكرية تتفوق على قدرتنا أو حتى أن تساوي قوة الولايات المتحدة أمر لا يمكن تحقيقه"^(١٧).

عقب هجمات الحادي عشر من أيلول/سبتمبر 2001 على نيويورك وواشنطن، تخلت إدارة الرئيس بوش (الأبن) عن عقيدتي (الردع) و(الاحتواء المزدوج)^(١٨)، والتمسكان كالتاسيس الذي تبنى عليه الإستراتيجيات العسكرية، منذ تأسيس وزارة الدفاع الأمريكية (البنتاغون) في 1947، وطوال السنين التي سبقت أحداث

(١١): عادل المعلم، مقدمة في الاصولية المسيحية والرئيس "بوش" استعادة الله عز وجل، القاهرة: 2004، ص 39.

(١٢): المصدر نفسه، ص 37 - 39.

(١٣) Henry A. Giroux: "The emerging authoritarianism in the United States: political culture under the Bush / Cheney administration", *Sympleke Journal*, University of Nebraska, Vol. 14, No. 1 – 2, 2006, P. 117.

(١٤): المصدر السابق، ص 47 - 50.

(١٥): زاغور، المصدر السابق، ص 164 - 164.

(١٦): مايكل مورون وريتارد تابلور، كوربا: (١١) التفاصيل الخفية لغزو العراق واحتلاله، ترجمة: أحمد الأنوبي، ط ١، دار العربية للعلوم، بيروت، 2007، ص 35.

(١٧) The national security strategy of the United States of America, September 2002.

<<https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>>

(١٨): الردع، يعني تعهد العدو بتخويله من الدعوة إلى أعمال عنيفة نتيجة تعهده بإجراءات مؤلمة ضده، تحصل الثمن المقابل الذي سي دفعه باعطاء وقف ذكور هذه الإجراءات سياسية أو اقتصادية أو عسكرية يتعهد بها التقليدي وغير التقليدي. وهذه الإستراتيجية هي التي حكمت لطلافة بين الولايات المتحدة الأمريكية والاتحاد السوفيتي خلال الحرب الباردة. أما الاحتواء المزدوج، يعني معاصرة عدو في شكل دولة بهدف التحكم الخلق حول الكبر لإرادته، وذلك بتوابع مختلفة من الحصار والمقاطعة، منها الحصار البحري والجوي، ومقاطعة سياسياً واقتصادياً، وفرض مناطق حظر جوي عليه فوق أراضيها، وفرض عقوبات دولية. وفي التسعينات صاغ (مارتن انديك) عندما كان مستشاراً للأمن القومي الأمريكي، وقال أن يصبح سفيراً للولايات المتحدة في (البرازيل) فيها عرف إستراتيجية الاحتواء المزدوج؛ والتي تنفي بتطبيق مبدأ الاحتواء بشكل كلي وشامل على العراق، وحتى على إيران. ينظر: حسام سويح، الصراعات الوافقية في الإستراتيجية الأمنية الأمريكية الحديثة، مجلة السياسة الدولية، ج ١، ١50، القاهرة، 2002، ص 29.

أيلول/سبتمبر 2001، إذ تبنت إدارة الرئيس بوش (الابن) عقيدة (الحرب الاستباقية)؛ كما يتضح من الحرب ضد طالبان في أفغانستان 2001، والحرب على العراق 2003، ومبدأ هذه الإستراتيجية يتمحور حول التحول من صد هجوم فعلي إلى شن حروب وضربات وقائية لمنع هجمات متوقعة⁽¹³⁾. لقد أحدثت هجمات أيلول 2001 تحولاً كبيراً في 'التصورات الأمنية لمختلف دول العالم، فضلاً عن تغييرها لمعالم النظام العالمي'⁽¹⁴⁾.

في الأول من حزيران/ يونيو 2002، قدم الرئيس بوش الابن العقيدة 'العسكرية الجديدة' أمام حفل تخرج الدفعة (908) من ضباط أكاديمية (ويست بوينت West Point) العسكرية الأمريكية، حين قال "إن الردع لا يفعل شيئاً ضد خلايا إرهابية غير عرثية تعمل كالأشباح، ليس لها وطن محدد، ولا مواطنون مسؤولون عن حمايتهم"⁽¹⁵⁾. وشرح مضمين الإستراتيجية التي سوف تستلهمها إدارته من تلك العقيدة، وهي تشمل إعادة نظر صريحة في مبادئ 'السياسة الدفاعية' التي كانت تعمل بموجبها الولايات المتحدة، مع ما يترتب على ذلك من نتائج كبيرة في قيادة السياسة الخارجية وتنظيم القوات المسلحة وقيادتها وعقيدة استخدامها. فإن المخاطر التي عانى أمريكا مواجهتها (بحسب وجهة نظر الرئيس بوش الابن)، تأتي من ما وصفها بـ 'مجموعات إرهابية دولية'، ومن دول تتساهل معها وتؤيها أو تدعمها، وأيضاً من هؤلاء الذين يملكون أسلحة الدمار الشامل أو الذين يتزودون بها أو يستعدون لإنتاجها، وبما إن هذه المخاطر قد تغيرت في مصدرها وطبيعتها فإن الرد أن يتغير أيضاً في صورة كاملة، وأكد الرئيس انه يجب على الولايات المتحدة أن لا تقبل إطلاقاً بأن يتمكن أعداؤها الجدد من أن يوجهوا إليها 'و إلى حلفائها' ضربة مشابهة لتلك التي حصلت في 11 أيلول/سبتمبر 2001، ولا حتى القبول باحتمال تنظيم هجمات ضد السفارات و'وحدات البحرية أو القواعد الأمريكية'. فعلن أن إستراتيجية واشنطن ستهدف إلى منع تجسيد هذه المخاطر من خلال إطلاق 'ضربات وقائية' ضد أعدائها المحتملين⁽¹⁶⁾.

لقد سعى المحافظون الجدد إلى تحويل كل خططهم وطروحاتهم وفلسفتهم المتشددة إلى خطة عمل وإستراتيجية تتبعها وتسرع وفقاً لمعطياتها إدارة بوش الابن، ويتم رسم 'السياسة الخارجية الأمريكية بناء على توجهاتها، وتصبح الآلة العسكرية الأمريكية وسيلة لتنفيذ أهدافها وطموحاتها. وقد تخض هذا المسعى عن وضع وصياغة إستراتيجية للأمن القومي الأمريكي في أيلول/ سبتمبر عام 2002 اشتملت على كل الأفكار والرؤى التي تبناها المحافظون 'لحدد ونادوا بها طيلة عقود، فمنذ الورقة الأولى تؤكد هذه الإستراتيجية على أن الصراع 'الذي خاضته الولايات المتحدة الأمريكية في القرن العشرين كان صراعاً بين مبادئ الحرية والديمقراطية وحقوق الإنسان المتمثلة بالنموذج الأمريكي، وبين أعداء هذا 'النموذج من أنظمة ديكتاتورية وشمولية. كما أكدت على أن البشر جميعهم في كل مكان وزمان وفي كل أرجاء الأرض يسعون من اجل الوصول إلى 'النموذج الأمريكي، وأن 'لمجتمعات التي ستتمكن من تحقيق النجاح هي تلك التي ستبني وتطبق هذا 'النموذج سياسياً واقتصادياً واجتماعياً، وأن المهمة الأساسية للولايات المتحدة في هذا 'الوقت هي استخدام قوتها العسكرية والاقتصادية الكبيرة، واستغلال وضعها الفريد بوصفها القطب الأوحيد لتسهيل وتسريع انجاز هذه المهمة، والقضاء على أعداء الولايات المتحدة والقوى الإرهابية المعارضة والمعدية للنموذج الأمريكي'⁽¹⁷⁾. وهذا نلاحظ أن هذه

(12) احمد شكاره، حرب الولايات المتحدة لأفريقية على العراق وبعثاتها الإستراتيجية الإقليمية، سلسلة محاضرات الإمارات، ط 1، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، (أبو ظبي، 2005)، ص 3.

(13) Janka Oertel, The United Nations and NATO, Paper prepared for the ACUNS 21st Annual Meeting, Bonn, Germany, 5-7 June 2008, P4.

(14) حسام حويلي، لغزبات 'الوقائية' في الإستراتيجية الأمنية الأمريكية الجديدة، مجلة سياسة 'دبلوماسية'، 1150، (القاهرة)، 2002، ص 291.

(15) بول ماري دو لاغورس، الحرب الوقائية، مفهوم إستراتيجي غطر، مقال مترجم منشور في صحيفة الحوار للمثمن (الإلكترونية)، ص (254)، في 2002/9/22.

(16) The national security strategy . . . , Op. Cit.

النظروحات ما هي إلا إعادة صياغة لبعض الأفكار والرؤى التي تبناها تيار المحافظين الجدد كالاستثنائية والعلمية وجعلها من الركائز الأساسية لفكره⁽¹⁷⁾.

السؤال الكبير الذي بدء بالظهور مع وصول الرئيس بوش 'الأبن' إلى البيت الأبيض، ما الدور الجديد الذي يجب على أمريكا أن تؤديه في الفترة القادمة؟ ويتمثل هذا الدور برأي المحافظين الجدد في الهيمنة 'الشاملة' على العالم، فهم يرون بأن الولايات المتحدة بانتصارها على الاتحاد السوفييتي قد حققت توفيقاً استراتيجياً وإيدولوجياً غير مسبوق، وأن الهدف الأول والأساس للسياسة الخارجية الأمريكية بعد ذلك الانتصار يجب أن يتمثل في الحفاظ على هذا التفوق وتدعيمه من خلال دعم 'الأمن الأمريكي والحفاظ على المصالح الأمريكية في العالم'⁽¹⁸⁾.

كذلك أشارت الإستراتيجية الأمنية الأمريكية التي أعدت في بداية عهد الرئيس بوش 'الأبن' إلى أن الخطط والاستراتيجيات التي تبنتها وسارت على نهجها الولايات المتحدة الأمريكية في 'السابق' مثل استراتيجية الردع والاحتواء لم تعد صالحة لمواجهة التحديات والمخاطر التي تهدد المصالح الأمريكية في الوقت 'الراهن'. إذ أن الصراع الحالي لم يعد صراعاً بين دولتين أو بين معسكرين كما كان في 'الحرب الباردة' بل هو صراع بين منظومة الأفكار والقيم والمبادئ التي يتبناها وينادي بها النموذج الأمريكي من جهة، وبين منظومة فكرية مغايرة ومعارضة تبناها وتسعى لتحقيقها جماعات (إرهابية) منتشرة في الكثير من أصقاع الأرض وليس لها وطن محدد أو منطفة جغرافية بعينها، ولا تمتلك كيانا ماديا واضح المعالم. إلا أنها في الوقت ذاته ونتيجة لإمكانية حصولها على أسلحة دمار شامل ولسهولة الاتصالات والمواصلات، يمكن أن تشكل خطراً كبيراً على الولايات المتحدة وعلى الأمن والسلم العالميين. لذلك فإن الولايات المتحدة بحاجة إلى إستراتيجية دفاعية - هجومية جديدة تستطيع أن تقضي على أي تهديد قبل استفحاله، وهذا لا يتم إلا من خلال 'الضربات الوقائية والتحرك الاستباقي الذي يعطي واشنطن الحق بمهاجمة وتدمير أية مجموعة أو جهة يشك بأنها (إرهابية)، أو أية دولة تعتقد أمريكا بأنها تقدم الدعم والمساعدة للإرهاب'⁽¹⁹⁾، وفي ظل عدم وجود تعريف محدد وواضح للإرهاب فإن الضربات الاستباقية تعني أن 'الولايات المتحدة تستطيع أن تضرب وتحتل من تشاء وفي الوقت الذي تشاء تحت ذريعة 'الإرهاب'. وبعد هذا 'الطرح ترجمة حرفية مبدأ الاستباقية أحد 'الركائز الأساسية لفلسفة المحافظين الجدد'⁽²⁰⁾.

هناك اعتقاد شبه راسخ في فكر المحافظين الجدد يتمثل في أنه 'إذا تجنبت الولايات المتحدة التدخل العسكري في أزمة تلو الأخرى فإن ذلك بلا شك سيحفز قوى عظمى أخرى للقيام بهذا الدور وملاً الفراغ. فهم يرون أن سياسة عدم التدخل ستؤدي ليس فقط إلى زعزعة الاستقرار في العالم بل وإلى تحويله إلى عالم مسلح وإلى انتشار الأسلحة في كل مكان بأرجائه، وهو الأمر 'الذي سيؤثر بلا شك على المصالح الأمريكية في 'الصميم'⁽²¹⁾.

وإدراكاً من 'المحافظين الجدد' بأن هناك احتمال كبير أن المجتمع 'الدولي' والكثير من حلفاء وأصدقاء واشنطن سوف يعارضوا إستراتيجية 'الضربة' الاستباقية فقد أدرجوا في إستراتيجية 'الأمن القومي' مبدأ 'الأحادية' وهو من أهم مبادئهم الفكرية⁽²²⁾، إذ أشاروا إلى أن الولايات المتحدة ستبذل قصارى جهدها لتنسيق مع حلفائها وأصدقائها والقوى العالمية الأخرى، إلا أنها عند الضرورة ستنتصرف بشكل منفرد وبالطريقة التي تراها صحيحة.

(17) Robert Kagan, and William Kristol, *Present dangers, crisis and opportunity in America foreign policy*, (Washington, 2000).

ينظر أيضاً

Max Boot, The case for American empire, *Weekly Standard*, 15 October 2001.

(18) ناتولي أوتوك: الاستراتيجية الأمريكية للقرن الواحد والعشرين، ترجمة: نور محمد إبراهيم ومحمد نصر الدين الحياي، ط 1، المجلس الأعلى للثقافة في مصر، القاهرة، 2003، ص 253.

(19) The national security strategy . . . , Op. Cit.

(20) Justin Vaisse, *Why Neo-conservatism still matters*, Lowy institute for international policy, (Australia, 2010), P.P. 7 -8.

(21) أوتوكين، المصدر السابق، ص 255.

(22) Vaisse, *Why Neo-conservatism still matters*, Op. Cit, P.P. 7 -8.

كما أكدت إستراتيجية عام 2002 عني أن الصراع بين الولايات المتحدة وأعدائها ليس صراعاً عسكرياً أو مادياً فحسب بل هو صراع رؤى وأفكار لذلك يجب العمل على دعم وتعزيز ونشر منظومة القيم الأمريكية كالتحرية و'الديمقراطية و حقوق الإنسان، واستخدام قوة الولايات المتحدة الأمريكية وجبروتها من أجل تحقيق هذه الغاية لأنه ليس هناك خيار ثالث فإما أن تسود القيم الأمريكية أو تنتصر - قيم أعدائها⁽²³⁾. إن هذا التشديد على استخدام القوة لنشر القيم الأمريكية كان احد المكونات الأساسية للمنظومة الفكرية للمحافظين الجدد⁽²⁴⁾. واستكمالاً لهذا التوجه ركزت إستراتيجية عام 2002 وفي أكثر من فقرة على ضرورة 'إلانة وتضوير قوة أمريكية يمكن الاعتماد عليها في تنفيذ أهداف الولايات المتحدة وحمائية مصالحها⁽²⁵⁾.

من جهة أخرى تولد شعور لدى إدارة بوش الأبن منذ أيامها الأولى في البيت الأبيض، بأن العالم في حاجة ماسة إلى زعامة، وان قدر الولايات المتحدة ان تحتل مكانة الزعامة على الأقل في العقود الأولى من القرن الواحد والعشرين، والأمر لا يتعلق فقط بالموارد والثروات بل وفي 'القدرة على رؤية المستقبل، وان الولايات المتحدة بصفة خاصة تحدد مصير 'العالم بأكمله شاءت أم أبى. كما انها ترسم ملامح السياسة (الخارجية والداخلية) للعشرات من دول العالم من خلال صندوق النقد الدولي والبنك الدولي والعديد من المنظمات الأخرى، كما تستخدم 'ألمة المتحدة للتأثير على أنظمة غير صديقة لها مثل ليبيا والعراق وإيران. بالإضافة الى انها تستخدم برامج المساعدات للتأثير على الشعوب. ان شبكة العلاقات الاقتصادية الضخمة مع الولايات المتحدة بالإضافة الى التأثير المهمين للاقتصاد و'الثقافة الأمريكية سمح للأمريكيين بفرض نفوذهم من خلال أساليب عديدة لم يكونوا ليتخيلوها⁽²⁶⁾.

إلا أن أهم ما ركزت عليه هذه الإستراتيجية هو 'سياسة الواجب إتباعها تجاه ما أسمته ب'العالم الإسلامي إذ أشارت إلى ضرورة دعم وتشجيع إقامة حكومات عصرية وبخاصة في العالم الإسلامي لضمان عدم وجود أو نشوء بيئة ومناخ مناسب لظهور حركات (إرهابية) وأفكار متطرفة، وأكدت على أن الولايات المتحدة يجب أن تفوز في حرب الأفكار في هذه المنطقة من العالم⁽²⁷⁾، أي ضرورة سيادة النموذج الأمريكي وتفوقه على غيره من النماذج، وضرورة تبنيه من قبل الأنظمة الحاكمة. وإذا كان المحافظون الجدد قد ركزوا على العالم الإسلامي بشكل كبير فإن تركيزهم الأكبر 'نصب على قلب هذا العالم أي المنطقة العربية التي رأت فيها أبرز عقبة يمكن أن تواجه انتشار وسيادة النموذج الأمريكي من جهة، والمنطقة المثالية لتدشين إستراتيجية 'الهيمنة العالمية من جهة ثانية.

2. تطبيقات الإستراتيجية العسكرية الأمريكية خلال إدارة الرئيس جورج دبليو بوش:

أ- الغزو الأمريكي لأفغانستان 2001:

ظلت أفغانستان لفترة طويلة دولة فقيرة، وليس لها أهمية تذكر بين بلدان العالم، سوى إنها كانت ساحة للتنافس في الحرب الباردة، خلال فترة الثمانينات. وفي مرحلة ما بعد 'الحرب الباردة عادت أفغانستان للظهور من جديد مع صعود حركة (طالبان) عام 1994 (كان هنالك دوراً كبيراً للولايات المتحدة في دعم حركة طالبان إبان الغزو السوفيتي لأفغانستان) فقد أدى ذلك إلى سيطرتهم على (80) % من أراضي أفغانستان، كما تمكنت في عام 1998 من السيطرة على نحو (22) مقاطعة (محافظة) من أصل (31)، أما باقي الأراضي الأفغانية فقد

(23) The national security strategy . . . , Op. Cit. P. P. 3 – 5, 34.

(24) Anthony Burke, Against the new internationalism, *Ethics & International affairs Journal*, No. 2, 2005. 5- Burke, Anthony: Just war or ethical peace? moral discourses of strategic violence after 11 / 9, *International affairs Journal*, Vol. 80, No. 2, Mars 2004, P.P. 81 -82.

(25) The national security strategy . . . , Op. Cit. P. P. 5 – 9, 13 – 15.

(26) 'أونكيز: المصدر السابق، ص 256.

(27) The national security strategy . . . , Op. Cit. P. P. 6, 31.

سيطر عليها تحالف الشمال الذي يتكون من ثلاث ميليشيات عرقية معارضة لطالبان، وهي (الطاجيك)، و(الاوزبك) بقيادة (رشيد دوستم)، و(حزب الوحدة) بقيادة (كريم خليلي).¹²⁹

رسمت الولايات المتحدة 'لأمريكية خطتها للرد على هجمات الحادي عشر- من أيلول، وفق ترتيبات إستراتيجية جديدة، أسست فيما بعد للإستراتيجية الأمنية 'لأمريكية' التي أعلنت في أيلول/ سبتمبر 2002 (والتي سبق ذكرها)، وكانت الخطوة الأولى هي مرحلة الانتشار الإستراتيجي (Strategic Deployment). واختص المحور 'أول' في هذه المرحلة بحماية أمن الولايات المتحدة، فرفعت درجات الاستعداد للقوات العسكرية وشبه العسكرية، وتم نشر جزء كبير منها داخل الأراضي 'لأمريكية' لحماية الأهداف المهمة والحيوية، وتحركت السفن الحربية لحماية الشواطئ 'لأمريكية'. بينما دار المحور الثاني حول رفع درجات استعداد 'القواعد العسكرية الأمريكية المنتشرة في العديد من أقاليم العالم استعداداً للاستخدام 'لمنتظر' لها، وإعادة التنسيق مع الدول الحليفة وبخاصة أعضاء 'ناتو'. أما المحور الثالث فقد ركز على البناء الإستراتيجي (Strategic Build - UP) للقوات الأمريكية والقوات المتحالفة معها، كما ركز على مسرح العمليات 'لمنتظر'.¹³⁰

في السابع من تشرين الأول/ أكتوبر 2001، بدأت الخطوة الثانية، مرحلة فعاليات الحملة العسكرية، وكان الهدف (أفغانستان)، والسبب (المعلن) هو ضلوع حركة طالبان التي كانت تحكم أفغانستان آنذاك بهجمات أيلول/ سبتمبر، أو على الأقل إيواء مدبريها ورفضها تسليمهم. لقد كان الهدف 'لأمريكي' المباشر لحرب أفغانستان هو الإطاحة بنظام طالبان، كما وضعت 'الولايات المتحدة' في خلفية فكرها الإستراتيجي أهداف غير معلنة لرسم خريطة سياسية جديدة تحدد من خلالها الأوضاع و'لتوازات' في جنوبي ووسط وغرب آسيا مثل:

أولاً- الوجود العسكري بالقرب من إقليم بحر قزوين 'لغني بالموارد.

ثانياً- انتزاع سيطرة روسيا عن آسيا الوسطى بشكل تدريجي.

ثالثاً- الاقتراب من إيران.

رابعاً- كسر حلقة التضامن 'لباكستاني- الصيني- الصيني- الروسي، عبر الاقتراب من الحدود الصينية'.¹³¹

وسبقت هذه الخطوة تنشيط علاقات الولايات المتحدة بحلفائها في المنطقة، وإنشاء تحالفات جديدة، فضلاً عن إنشاء قنوات اتصال مع ميليشيات (تحالف الشمال) المناوئة لحركة طالبان في أفغانستان، والعديد من القبائل 'لأفغانية' الأخرى في مرحلة الاستعداد القتالي السابقة.¹³² وقد تهيأت الولايات المتحدة لخوض هذه الحرب بإنشاء تحالفات وتفاهات باتجاهات عديدة؛ الاتجاه الأوروبي، وبخاصة دول حلف 'ناتو، والاتجاه 'لعربي- الإسلامي (توفير الشرعية)، والاتجاه الآسيوي، وبخاصة جمهوريات آسيا الوسطى. وأخيراً ضمان 'لدعم الروسي لمساعدة قوات (التحالف الشمالي) 'لمعارض طالبان'.¹³³

وكانت هذه المرحلة بعدة محاور أيضاً، الأول 'لقيام بضربات جوية وصاروخية كثيفة على البنية التحتية السياسية والعسكرية لحركة طالبان، وعلى بعض الأهداف المدنية المشكوك باستخدامها من قبل الحركة. ودار المحور الثاني في هذه المرحلة حول عقد 'تفاهات لتأمين قواعد جديدة لعمليات نقل القذعات الأمريكية إلى مسرح العمليات، أهمها تلك التي أنشأت في (أوزبكستان) و(باكستان). والمحور 'الثالث' في هذه المرحلة هو إسناد قوات (تحالف 'شمال)، وتزويدهم بالأسلحة، ورفع كفاءتهم القتالية، وقد اشتركت روسيا بفاعلية في هذا

128: (الإرهاب، وأولى حروب القرن؛ دراسة منشورة عن موقع: مقال من الصحراء) في لشبكت المتصلة (الترتيب). للمعلومات مناهة عبر الرابط:

http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia2/Erhab/sec05.doc_cvt.htm

129: محمد عبد الحليم، الإستراتيجية العالمية للولايات المتحدة، مجلة السياسة الدولية، ع: 1147، 1148، 1149، 1150، 1151، 1152، 1153، 1154، 1155، 1156، 1157، 1158، 1159، 1160، 1161، 1162، 1163، 1164، 1165، 1166، 1167، 1168، 1169، 1170، 1171، 1172، 1173، 1174، 1175، 1176، 1177، 1178، 1179، 1180، 1181، 1182، 1183، 1184، 1185، 1186، 1187، 1188، 1189، 1190، 1191، 1192، 1193، 1194، 1195، 1196، 1197، 1198، 1199، 1200، 1201، 1202، 1203، 1204، 1205، 1206، 1207، 1208، 1209، 1210، 1211، 1212، 1213، 1214، 1215، 1216، 1217، 1218، 1219، 1220، 1221، 1222، 1223، 1224، 1225، 1226، 1227، 1228، 1229، 1230، 1231، 1232، 1233، 1234، 1235، 1236، 1237، 1238، 1239، 1240، 1241، 1242، 1243، 1244، 1245، 1246، 1247، 1248، 1249، 1250، 1251، 1252، 1253، 1254، 1255، 1256، 1257، 1258، 1259، 1260، 1261، 1262، 1263، 1264، 1265، 1266، 1267، 1268، 1269، 1270، 1271، 1272، 1273، 1274، 1275، 1276، 1277، 1278، 1279، 1280، 1281، 1282، 1283، 1284، 1285، 1286، 1287، 1288، 1289، 1290، 1291، 1292، 1293، 1294، 1295، 1296، 1297، 1298، 1299، 1300، 1301، 1302، 1303، 1304، 1305، 1306، 1307، 1308، 1309، 1310، 1311، 1312، 1313، 1314، 1315، 1316، 1317، 1318، 1319، 1320، 1321، 1322، 1323، 1324، 1325، 1326، 1327، 1328، 1329، 1330، 1331، 1332، 1333، 1334، 1335، 1336، 1337، 1338، 1339، 1340، 1341، 1342، 1343، 1344، 1345، 1346، 1347، 1348، 1349، 1350، 1351، 1352، 1353، 1354، 1355، 1356، 1357، 1358، 1359، 1360، 1361، 1362، 1363، 1364، 1365، 1366، 1367، 1368، 1369، 1370، 1371، 1372، 1373، 1374، 1375، 1376، 1377، 1378، 1379، 1380، 1381، 1382، 1383، 1384، 1385، 1386، 1387، 1388، 1389، 1390، 1391، 1392، 1393، 1394، 1395، 1396، 1397، 1398، 1399، 1400، 1401، 1402، 1403، 1404، 1405، 1406، 1407، 1408، 1409، 1410، 1411، 1412، 1413، 1414، 1415، 1416، 1417، 1418، 1419، 1420، 1421، 1422، 1423، 1424، 1425، 1426، 1427، 1428، 1429، 1430، 1431، 1432، 1433، 1434، 1435، 1436، 1437، 1438، 1439، 1440، 1441، 1442، 1443، 1444، 1445، 1446، 1447، 1448، 1449، 1450، 1451، 1452، 1453، 1454، 1455، 1456، 1457، 1458، 1459، 1460، 1461، 1462، 1463، 1464، 1465، 1466، 1467، 1468، 1469، 1470، 1471، 1472، 1473، 1474، 1475، 1476، 1477، 1478، 1479، 1480، 1481، 1482، 1483، 1484، 1485، 1486، 1487، 1488، 1489، 1490، 1491، 1492، 1493، 1494، 1495، 1496، 1497، 1498، 1499، 1500، 1501، 1502، 1503، 1504، 1505، 1506، 1507، 1508، 1509، 1510، 1511، 1512، 1513، 1514، 1515، 1516، 1517، 1518، 1519، 1520، 1521، 1522، 1523، 1524، 1525، 1526، 1527، 1528، 1529، 1530، 1531، 1532، 1533، 1534، 1535، 1536، 1537، 1538، 1539، 1540، 1541، 1542، 1543، 1544، 1545، 1546، 1547، 1548، 1549، 1550، 1551، 1552، 1553، 1554، 1555، 1556، 1557، 1558، 1559، 1560، 1561، 1562، 1563، 1564، 1565، 1566، 1567، 1568، 1569، 1570، 1571، 1572، 1573، 1574، 1575، 1576، 1577، 1578، 1579، 1580، 1581، 1582، 1583، 1584، 1585، 1586، 1587، 1588، 1589، 1590، 1591، 1592، 1593، 1594، 1595، 1596، 1597، 1598، 1599، 1600، 1601، 1602، 1603، 1604، 1605، 1606، 1607، 1608، 1609، 1610، 1611، 1612، 1613، 1614، 1615، 1616، 1617، 1618، 1619، 1620، 1621، 1622، 1623، 1624، 1625، 1626، 1627، 1628، 1629، 1630، 1631، 1632، 1633، 1634، 1635، 1636، 1637، 1638، 1639، 1640، 1641، 1642، 1643، 1644، 1645، 1646، 1647، 1648، 1649، 1650، 1651، 1652، 1653، 1654، 1655، 1656، 1657، 1658، 1659، 1660، 1661، 1662، 1663، 1664، 1665، 1666، 1667، 1668، 1669، 1670، 1671، 1672، 1673، 1674، 1675، 1676، 1677، 1678، 1679، 1680، 1681، 1682، 1683، 1684، 1685، 1686، 1687، 1688، 1689، 1690، 1691، 1692، 1693، 1694، 1695، 1696، 1697، 1698، 1699، 1700، 1701، 1702، 1703، 1704، 1705، 1706، 1707، 1708، 1709، 1710، 1711، 1712، 1713، 1714، 1715، 1716، 1717، 1718، 1719، 1720، 1721، 1722، 1723، 1724، 1725، 1726، 1727، 1728، 1729، 1730، 1731، 1732، 1733، 1734، 1735، 1736، 1737، 1738، 1739، 1740، 1741، 1742، 1743، 1744، 1745، 1746، 1747، 1748، 1749، 1750، 1751، 1752، 1753، 1754، 1755، 1756، 1757، 1758، 1759، 1760، 1761، 1762، 1763، 1764، 1765، 1766، 1767، 1768، 1769، 1770، 1771، 1772، 1773، 1774، 1775، 1776، 1777، 1778، 1779، 1780، 1781، 1782، 1783، 1784، 1785، 1786، 1787، 1788، 1789، 1790، 1791، 1792، 1793، 1794، 1795، 1796، 1797، 1798، 1799، 1800، 1801، 1802، 1803، 1804، 1805، 1806، 1807، 1808، 1809، 1810، 1811، 1812، 1813، 1814، 1815، 1816، 1817، 1818، 1819، 1820، 1821، 1822، 1823، 1824، 1825، 1826، 1827، 1828، 1829، 1830، 1831، 1832، 1833، 1834، 1835، 1836، 1837، 1838، 1839، 1840، 1841، 1842، 1843، 1844، 1845، 1846، 1847، 1848، 1849، 1850، 1851، 1852، 1853، 1854، 1855، 1856، 1857، 1858، 1859، 1860، 1861، 1862، 1863، 1864، 1865، 1866، 1867، 1868، 1869، 1870، 1871، 1872، 1873، 1874، 1875، 1876، 1877، 1878، 1879، 1880، 1881، 1882، 1883، 1884، 1885، 1886، 1887، 1888، 1889، 1890، 1891، 1892، 1893، 1894، 1895، 1896، 1897، 1898، 1899، 1900، 1901، 1902، 1903، 1904، 1905، 1906، 1907، 1908، 1909، 1910، 1911، 1912، 1913، 1914، 1915، 1916، 1917، 1918، 1919، 1920، 1921، 1922، 1923، 1924، 1925، 1926، 1927، 1928، 1929، 1930، 1931، 1932، 1933، 1934، 1935، 1936، 1937، 1938، 1939، 1940، 1941، 1942، 1943، 1944، 1945، 1946، 1947، 1948، 1949، 1950، 1951، 1952، 1953، 1954، 1955، 1956، 1957، 1958، 1959، 1960، 1961، 1962، 1963، 1964، 1965، 1966، 1967، 1968، 1969، 1970، 1971، 1972، 1973، 1974، 1975، 1976، 1977، 1978، 1979، 1980، 1981، 1982، 1983، 1984، 1985، 1986، 1987، 1988، 1989، 1990، 1991، 1992، 1993، 1994، 1995، 1996، 1997، 1998، 1999، 2000، 2001، 2002، 2003، 2004، 2005، 2006، 2007، 2008، 2009، 2010، 2011، 2012، 2013، 2014، 2015، 2016، 2017، 2018، 2019، 2020، 2021، 2022، 2023، 2024، 2025، 2026، 2027، 2028، 2029، 2030، 2031، 2032، 2033، 2034، 2035، 2036، 2037، 2038، 2039، 2040، 2041، 2042، 2043، 2044، 2045، 2046، 2047، 2048، 2049، 2050، 2051، 2052، 2053، 2054، 2055، 2056، 2057، 2058، 2059، 2060، 2061، 2062، 2063، 2064، 2065، 2066، 2067، 2068، 2069، 2070، 2071، 2072، 2073، 2074، 2075، 2076، 2077، 2078، 2079، 2080، 2081، 2082، 2083، 2084، 2085، 2086، 2087، 2088، 2089، 2090، 2091، 2092، 2093، 2094، 2095، 2096، 2097، 2098، 2099، 2100، 2101، 2102، 2103، 2104، 2105، 2106، 2107، 2108، 2109، 2110، 2111، 2112، 2113، 2114، 2115، 2116، 2117، 2118، 2119، 2120، 2121، 2122، 2123، 2124، 2125، 2126، 2127، 2128، 2129، 2130، 2131، 2132، 2133، 2134، 2135، 2136، 2137، 2138، 2139، 2140، 2141، 2142، 2143، 2144، 2145، 2146، 2147، 2148، 2149، 2150، 2151، 2152، 2153، 2154، 2155، 2156، 2157، 2158، 2159، 2160، 2161، 2162، 2163، 2164، 2165، 2166، 2167، 2168، 2169، 2170، 2171، 2172، 2173، 2174، 2175، 2176، 2177، 2178، 2179، 2180، 2181، 2182، 2183، 2184، 2185، 2186، 2187، 2188، 2189، 2190، 2191، 2192، 2193، 2194، 2195، 2196، 2197، 2198، 2199، 2200، 2201، 2202، 2203، 2204، 2205، 2206، 2207، 2208، 2209، 2210، 2211، 2212، 2213، 2214، 2215، 2216، 2217، 2218، 2219، 2220، 2221، 2222، 2223، 2224، 2225، 2226، 2227، 2228، 2229، 2230، 2231، 2232، 2233، 2234، 2235، 2236، 2237، 2238، 2239، 2240، 2241، 2242، 2243، 2244، 2245، 2246، 2247، 2248، 2249، 2250، 2251، 2252، 2253، 2254، 2255، 2256، 2257، 2258، 2259، 2260، 2261، 2262، 2263، 2264، 2265، 2266، 2267، 2268، 2269، 2270، 2271، 2272، 2273، 2274، 2275، 2276، 2277، 2278، 2279، 2280، 2281، 2282، 2283، 2284، 2285، 2286، 2287، 2288، 2289، 2290، 2291، 2292، 2293، 2294، 2295، 2296، 2297، 2298، 2299، 2300، 2301، 2302، 2303، 2304، 2305، 2306، 2307، 2308، 2309، 2310، 2311، 2312، 2313، 2314، 2315، 2316، 2317، 2318، 2319، 2320، 2321، 2322، 2323، 2324، 2325، 2326، 2327، 2328، 2329، 2330، 2331، 2332، 2333، 2334، 2335، 2336، 2337، 2338، 2339، 2340، 2341، 2342، 2343، 2344، 2345، 2346، 2347، 2348، 2349، 2350، 2351، 2352، 2353، 2354، 2355، 2356، 2357، 2358، 2359، 2360، 2361، 2362، 2363، 2364، 2365، 2366، 2367، 2368، 2369، 2370، 2371، 2372، 2373، 2374، 2375، 2376، 2377، 2378، 2379، 2380، 2381، 2382، 2383، 2384، 2385، 2386، 2387، 2388، 2389، 2390، 2391، 2392، 2393، 2394، 2395، 2396، 2397، 2398، 2399، 2400، 2401، 2402، 2403، 2404، 2405، 2406، 2407، 2408، 2409، 2410، 2411، 2412، 2413، 2414، 2415، 2416، 2417، 2418، 2419، 2420، 2421، 2422، 2423، 2424، 2425، 2426، 2427، 2428، 2429، 2430، 2431، 2432، 2433، 2434، 2435، 2436، 2437، 2438، 2439، 2440، 2441، 2442، 2443، 2444، 2445، 2446، 2447، 2448، 2449، 2450، 2451، 2452، 2453، 2454، 2455، 2456، 2457، 2458، 2459، 2460، 2461، 2462، 2463، 2464، 2465، 2466، 2467، 2468، 2469، 2470، 2471، 2472، 2473، 2474، 2475، 2476، 2477، 2478، 2479، 2480، 2481، 2482، 2483، 2484، 2485، 2486، 2487، 2488، 2489، 2490، 2491، 2492، 2493، 2494، 2495، 2496، 2497، 2498، 2499، 2500، 2501، 2502، 2503، 2504، 2505، 2506، 2507، 2508، 2509، 2510، 2511، 2512، 2513، 2514، 2515، 2516، 2517، 2518، 2519، 2520، 2521، 2522، 2523، 2524، 2525، 2526، 2527، 2528، 2529، 2530، 2531، 2532، 2533، 2534، 2535، 2536، 2537، 2538، 2539، 2540، 2541، 2542، 2543، 2544، 2545، 2546، 2547، 2548، 2549، 2550، 2551، 2552، 2553، 2554، 2555، 2556، 2557، 2558، 2559، 2560، 2561، 2562، 2563، 2564، 2565، 2566، 2567، 2568، 2569، 2570، 2571، 2572، 2573، 2574، 2575، 2576، 2577، 2578، 2579، 2580، 2581، 2582، 2583، 2584، 2585، 2586، 2587، 2588، 2589، 2590، 2591، 2592، 2593، 2594، 2595، 2596، 2597، 2598، 2599، 2600، 2601، 2602، 2603، 2604، 2605، 2606، 2607، 2608، 2609، 2610، 2611، 2612، 2613، 2614، 2615، 2616، 2617، 2618، 2619، 2620، 2621، 2622، 2623، 2624، 2625، 2626، 2627، 2628، 2629، 2630، 2631، 2632، 2633، 2634، 2635، 2636، 2637، 2638، 2639، 2640، 2641، 2642، 2643، 2644، 2645، 2646، 2647، 2648، 2649، 2650، 2651، 2652، 2653، 2654، 2655، 2656، 2657، 2658، 2659، 2660، 2661، 2662، 2663، 2664، 2665، 2666، 2667، 2668، 2669، 2670، 2671، 2672، 2673، 2674، 2675، 2676، 2677، 2678، 2679، 2680، 2681، 2682، 2683، 2684، 2685، 2686، 2687، 2688، 2689، 2690، 2691، 2692، 2693، 2694، 2695، 2696، 2697، 2698، 2699، 2700، 2701، 2702، 2703، 2704، 2705، 2706، 2707، 2708، 2709، 2710، 2711، 2712، 2713، 2714، 2715، 2716، 2717، 2718، 2719، 2720، 2721، 2722، 2723، 2724، 2725، 2726، 2727، 2728، 2729، 2730، 2731، 2732، 2733، 2734، 2735، 2736، 2737، 2738، 2739، 2740، 2741، 2742، 2743، 2744، 2745، 2746، 2747، 2748، 2749، 2750، 2751، 2752، 2753، 2754، 2755، 2756، 2757، 2758، 2759، 2760، 2761، 2762، 2763، 2764، 2765، 2766، 2767، 2768، 2769، 2770، 2771، 2772، 2773، 2774، 2775، 2776، 2777، 2778، 2779، 2780، 2781، 2782، 2783، 2784، 2785، 2786، 2787، 2788، 2789، 2790، 2791، 2792، 2793، 2794، 2795، 2796، 2797، 2798، 2799، 2800، 2801، 2802، 2803، 2804، 2805، 2806، 2807، 2808، 2809، 2810، 2811، 2812، 2813، 2814، 2815، 2816، 2817، 2818، 2819، 2820، 2821، 2822، 2823، 2824، 2825، 2826، 2827، 2828، 2829، 2830، 2831، 2832، 2833، 2834، 2835، 2836، 2837، 2838، 2839، 2840، 2841، 2842، 2843، 2844، 2845، 2846، 2847، 2848، 2849، 2850، 2851، 2852، 2853، 2854، 2855، 2856، 2857، 2858، 2859، 2860، 2861، 2862، 2863، 2864، 2865، 2866، 2867، 2868، 2869، 2870، 2871، 2872، 2873، 2874، 2875، 2876، 2877، 2878، 2879، 2880، 2881، 2882، 2883، 2884، 2885، 2886، 2887، 2888، 2889، 2890، 2891، 2892، 2893، 2894، 2895، 2896، 2897، 2898، 2899، 2900، 2901، 2902، 2903، 2904، 2905، 2906، 2907، 2908، 2909، 2910، 2911، 2912، 2913، 2914، 2915، 2916، 2917، 2918، 2919، 2920، 2921، 2922، 2923، 2924، 2925، 2926، 2927، 2928، 2929، 2930، 2931، 2932، 2933، 2934، 2935، 2936، 2937، 2938، 2939، 2940، 2941، 2942، 2943، 2944، 2945، 2946، 2947، 2948، 2949، 2950، 2951، 2952، 2953، 2954، 2955، 2956، 2957، 2958، 2959، 2960، 2961، 2962، 2963، 2964، 2965،

الدور. كما قامت أمريكا بتسليط الضوء على قادة هذا التحالف لدعم انخراطهم في العملية السياسية فيما بعد. ودارت المرحلة الثالثة حول بدء الهجوم الإستراتيجي لـ(تحالف الشمال) مع 'استمرار تأمين 'سناد ناري (حوي وصاروخي)، وعمليات خاصة، من قبل القوات الأمريكية، لضمان نجاح العملية. وتمثل السيطرة السياسية على أفغانستان بالسيطرة على 'المدن الرئيسة الثلاث؛ العاصمة كابول، قندهار، مزار شريف (لضعف 'البنية التحتية للدولة)، وبالفعل بدأ الهجوم الإستراتيجي بالاستيلاء على مزار شريف أولاً، ثم كابول، ثم قندهار. ونتج عن هذه 'عمليات خسائر كبيرة في صفوف طالبان، ولجأ ما تبقى منهم إلى 'المنطقة 'الجبلية في (تورا بورا) وغيرها. ولم يكن باستطاعة قوات (تحالف الشمال) أن تنفذ عملياتها وتحقق أهدافها بدون المشاركة الأمريكية الفعالة في هذا القتال⁽³³⁾. عبرت هذه المعارك، والمعارك التي أعقبتها في (تورا بورا)، عن أقصى ما يمكن 'وصول إليه في استخدام القوة العسكرية ضمن إطار 'الحروب غير المتماثلة'. فكانت عبارة عن اصطدام عسكري باتجاه واحد، بين مقاتلين يعملون وفق أساليب القرن الماضي، ضد قوة عسكرية حديثة تمارس أساليب القتال عن بعد. فقد شهدت تلك المعارك استسلامات لمقاتلي طالبان كالذي حدث في مدينة (قندوز)، أو مذابح مروعة كما حدث في معركة (قلعة جانجي)⁽³⁴⁾.

ثم انتقلت الحرب في أفغانستان في 22 كانون الأول/ ديسمبر 2001 إلى مرحلة جديدة تمكنت فيها الولايات المتحدة من تشكيل حكومة أفغانية مؤقتة تتمتع بدعم دولي (نتيجة للتأثير 'الأمريكي)، واختير لرئاستها (حامد قرزاي)، وشكلت قوات مسلحة أفغانية (معظم عناصرها من مقاتلي تحالف 'شمال والعناصر البشتونية المناوئة لطالبان)، وأوكلت لهذه القوات مهمة تعقب عناصر طالبان التي لجأت إلى الجبال الوعرة والكهوف في شرق وجنوب البلاد، وذلك بدعم وأشرف مباشر من القوات الأمريكية⁽³⁵⁾. لكن هذه التدابير السياسية والعسكرية لم تحول دون 'استعادة حركة طالبان لقوتها وفعاليتها العسكرية على الأراضي الأفغانية، وبخاصة في فترة ولاية 'الرئيس الأمريكي بوش (الابن) الثانية (2005-2009)، وذلك بسبب عوامل عدة، أبرزها الاستخدام المفرط للقوة من جانب 'القوات الأمريكية وقوات حلف شمال الأطلسي - 'المتحالفة معها - أطلق عليه قوات المساعدة الأمنية الدولية Assistance Force International Security - (إيساف ISAF) في مواجهة قوى ضعيفة عسكرياً من حيث التنظيم والتسلح، وكانت نتيجة استخدام الأسلحة والذخائر الأمريكية والغربية المتطورة ارتفاع نسبة الخسائر في صفوف المدنيين، ما حد من 'التأييد 'الذي كانت تحظى به العمليات العسكرية لقوات (الإيساف)، ولاسيما بعد أن ساهمت وسائل الإعلام في الكشف عن الآثار الإنسانية 'القاسية للاستخدام المبالغ فيه للقوة من جانب (الإيساف). فضلاً عن الفساد الذي استشرى في مؤسسات حكومة (قرزاي)، ما أدى إلى 'استعادة حركة طالبان لجانب من قاعدتها 'شعبية، وتشكيل تهديد حقيقي لوجود قوات (الإيساف)، وبالتالي تعثر المهمة 'الأمريكية في أفغانستان، والتفكير بإستراتيجية للخروج من هذا البلد⁽³⁶⁾. وحتى المسؤولين الأمريكيين الداعمين للوجود العسكري في أفغانستان يعترفون بالتحديات التي لا تزال قائمة. وقال وزير الدفاع 'الأمريكي (روبرت غيتس R.M. Gates) خلال زيارته إلى أفغانستان في مطلع آذار/ مارس 2010، " الناس لا تزال بحاجة إلى فهم أن هناك قتال عنيف جدا يجري في أفغانستان والأيام المقبلة ستكون صعبة جدا"⁽³⁷⁾.

(33) عبد الحليم، المصدر السابق.

(34) محمد عبد السلام، الحرب غير المتماثلة، مجلة السياسة الدولية، ع: 1147، (القاهرة)، 2002، ص 206.

(35) سبيدون، المصدر السابق، ص 186.

(36) (الراغب، وأولي حروب القرن)، المصدر السابق.

(37) Michael O'Hanlon & Hassina Sherjan, Five myths about the war in Afghanistan, *The Washington Post*, 14/ 3/ 2010, <www.washingtonpost.com/wp-dyn/content>.

أكدت قمة (الحلف الأطلسي وروسيا) الحادية والستين المنعقدة في العاصمة البرتغالية لشبونة في تشرين الثاني/ نوفمبر 2010 على بدء سحب قوات الناتو المشاركة في قوات 'اليساف من المدين الأفغانية في ربيع 2011، إذ تستعد بلدان مثل فرنسا وبلجيكا والسويد لبدء سحب قواتها اعتباراً من بداية 2011 ، ودول أخرى كالمانيا اعتباراً من عام 2012، على أن يتم 'الانسحاب النهائي عام 2014، كما أعلن الرئيس الأمريكي باراك أوباما (Barack Obama 2009-2017) في كانون الثاني/ ديسمبر 2010 زيادة عدد الجنود الأميركيين في أفغانستان بنحو (30) ألف جندي، إلا أنه في الوقت نفسه حدد تموز/ يوليو 2011 موعداً لبدء سحب القوات الأمريكية من هذا البلد⁽³⁸⁾.

ب- الغزو الأمريكي للعراق 2003:

على الرغم من تشريع الكونغرس الأمريكي في عهد الرئيس كلينتون عام 1998 لقرار يجيز العمل على تغيير النظام الحاكم في العراق، إلا أنه لم يتم اتخاذ خطوات حاسمة لتفكيك ذلك النظام عن طريق قرار بوش الحربي، لكن اعتباراً من منتصف حزيران/ يونيو 2002، صمم الرئيس بوش (الابن) على الإطاحة بذلك النظام، فأصدر أمراً إلى وكالة الاستخبارات الأمريكية لشن حملة سرية لإسقاط النظام، وفي تموز/ يوليو 2002 صعد بوش من لهجته، وأيد الكونغرس بدوره جهود الإدارة في هذا الاتجاه بإصداره قراراً يخول الرئيس باستخدام القوة الضرورية والمناسبة ضد الدول أو المنظمات أو الأشخاص الذين يقرر هو (رئيس الولايات المتحدة) بأنها خطت أو فوضت أو ارتكبت أو ساعدت على وقوع الهجمات الإرهابية في 'الحادي عشر من أيلول/ سبتمبر 2001'⁽³⁹⁾.

كان العراق هدفاً مغرباً بالنسبة إلى إدارة بوش (الابن) لشن حرب استباقية، لأنه كان خطراً متوقعاً غير قادر على الدفاع عن نفسه (بنجاح) بوجه اجتياح تشنه 'الولايات المتحدة، وليس لأنه كان يشكل خطراً وشيكاً، وبخاصة بعد 'الخسائر التي منيت بها القوات المسلحة العراقية في حرب 'الخليج الثانية، فضلاً عن تأثير العقوبات والحصار الاقتصادي الذي فرض على العراق منذ آب 1990 على تجهيز وتسليح الجيش العراقي.

كانت إدارة بوش (الابن) مفتتحة بأنها تملك خيارات عسكرية في العراق لا تملكها في أي بلد آخر من بين بلدان ما وصفها بوش (الابن) بـ 'محور الشر'، تلك التسمية التي شملت إيران وكوريا الشمالية فضلاً عن العراق، وكانت وقتها مناورة أمريكية غرضها 'تمهيد لغزو العراق، إذ لم يتم التركيز على المزايم الأمريكية بشأن إيران وكوريا الشمالية في تلك الفترة، مثل ما تم عمله تجاه العراق، برغم أن العراق لا يملك برنامجاً متطوراً للتسلح، أو ارتباطاً قوياً بـ 'إلزابا)، أو سجلاً بنشر أسلحة 'الدمار الشامل، غير أن علاقة الخصومة بين العراق وواشنطن، واتهامه (أي العراق) بعدم احترام التزاماته تجاه الأمم المتحدة لأكثر من عقد، والضعف النسبي لقواته 'التقليدية، وحقيقة أنه لم يجتز بعد العتبة النووية، هي التي تعرف خصوصية حالته. إن العراق بلد معاد لأمريكا (آنذاك)، ولكنه خصم ضعيف يرفض 'الالتزام بالتعهدات التي قطعها على نفسه تجاه الأمم المتحدة (عنى حد المزايم 'الأمريكية)، ووفقاً لحسابات الإدارة الأمريكية وقتها، كان العراق المرشح الرئيس من بين دول 'محور الشر'، لعملية تهدف إلى إسقاط النظام. لقد فتحت هجمات 11 أيلول/ سبتمبر في الولايات المتحدة نافذة سياسية للتحرر، ونقاط الضعف التي كان يعاني منها 'عراق فتحت نافذة إستراتيجية للتحرر⁽⁴⁰⁾.

وبالنسبة إلى الإدارة الأمريكية التي عقدت العزم على تغيير المعادلة الإستراتيجية في الشرق الأوسط، وجعل النظام الحاكم في العراق آنذاك عبرة لغيره من الساعين إلى 'امتلاك أسلحة غير تقليدية، لم يكن العراق خطراً

(38): تقرير منشور على موقع وكالة الأنباء السورية (سانا) في الشبكات لمنشأة (الانترنت) بتاريخ 2010/11/22، مجموعات متاحة على الرابط:

<http://www.sana.sy/ara/3/2010/11/20/319628.htm>

(39): شكرارة، المصدر السابق، ص: 9.

(40): غوردن و تريبور، مصدر السابق، ص 198.

ينبغي تجنبه، وإمّا فرصة إستراتيجية ينبغي انتهازها⁽¹¹¹⁾. وقد سوقت الولايات المتحدة ذريعة 'امتلاك العراق لأسلحة الدمار الشامل لتبرير غزو هذه البلاد، وقد اعترف نائب وزير الدفاع في ذلك الوقت (بول وولفويتز) في أواخر أيار/ مايو 2003، بأن قضية أسلحة الدمار الشامل كانت مجرد تبرير مناسب لشن الحرب، وقد بين رأيه بالعبرة التالية: 'أسباب بيروقراطية، استقر رأينا على قضية واحدة، هي أسلحة الدمار الشامل، لأنه كان المبرر الوحيد الذي يمكن أن يوافق عليه الجميع'. فإذا عثرت الولايات المتحدة الأمريكية على أسلحة دمار شامل في العراق فإن موقف الإدارة الأمريكية يتعزز كثيراً وترتفع شعبية الرئيس بوش، أما إذا مضى الوقت ولم يتم العثور على تلك الأسلحة، فكان من المتوقع ألا يغدو لهذه القضية تأثير كبير⁽¹¹²⁾.

لقد كان للتطور السريع للأحداث بعد الحادي عشر من أيلول 2001 أثره في تسريع عمليات التخطيط، ووفق العمليات السياسية لـ ('الحرب على الإرهاب) لاستعادة هيبة الولايات المتحدة المنهارة معنويًا، واستغلالاً للتعاطف العالمي معها عنى إثر تلك الأحداث 'الدائمة التي لعبت دوراً في تسريع تحقيق الأهداف السياسية القصوى للسياسة الخارجية الأمريكية، فكان قرار الحرب على العراق قد اتخذ خلال الـ (72) ساعة التالية لتلك الأحداث. فسيناريوهات ('الخيارات الإستراتيجية) للحرب على العراق كانت جاهزة، إلا أن القرار على أي الخيارات (المسالك) سيعتمد تحدده كفاءة وظروف السياسة الخارجية، ومقدرتها على تأمين بيئة سياسية ملائمة لشن الحرب... لقد كانت هناك خمس خطط جاهزة ومفحوصة للحرب على العراق (أي جرى مناقشتها وتحليلها في المقرات العليا)⁽¹¹³⁾.

وفق ذلك تحددت الإستراتيجية العسكرية الأمريكية للحرب على 'عراق كما يلي:

أولاً- إسقاط النظام السياسي العراقي الحاكم آنذاك كهدف سياسي إستراتيجي للحرب.
ثانياً- إن مدة الحرب يجب أن تكون قصيرة لا تتعدى 6- 8 أسابيع.
ثالثاً- استخدام أقصى قدرة نارية ممكنة لتحطيم القدرة المعنوية والمادية للقوات العراقية.
رابعاً- إجراء تدخل مباشر ما بين عمليات القصف الجوي والعمليات البرية.
خامساً- إعطاء دور مهم للقوات الخاصة (الدلتا- سيليز- أس أي أس البريطانية) لتنفيذ الواجبات الخاصة لأغراض عسكرية وسياسية.
سادساً- استثمار كبير للقوات المحمولة جواً وقوات (المارينز) ضمن صفحات القتال مع القطعات المدرعة ومساعدات العمل عبر 'الموانع الطبيعية والصناعية.
سابعاً- تفعيل دور 'الجبهة الداخلية المساندة لتسهيل مهام القوات المهاجمة من خلال امتعازين (انطابور الخامس) والتنسيق مع بعض 'المعارضين.
ثامناً- المحافظة على الأبار النفطية العراقية سالمة قدر الإمكان.
تسعاً- 'الحيلولة دون تمكن القوات العراقية من استخدام أسلحة الدمار الشامل، أو استخدام صواريخ أرض- أرض بعيدة المدى إن وجدت.

عاشراً- تجنب وقوع خسائر في الأرواح لأدنى حد ممكن⁽¹¹⁴⁾.

بلغ عدد أفراد التحالف الذي تم جمعه لكسب هذه الحرب (290000) من القوات البرية بصنوفها المقاتلة والساندة (دروع، مشاة، مدفعية وصواريخ ميدانية، هندسة ميدان، الخ)، والقوات الجوية، والقوات البحرية

(111) المصدر نفسه، ص 111.

(112) شكرية المصدر السابق، ص 8.

(113) رعد مجيد العمري، فيل أن يتعد العراق التاريخ، ط 2، 'الدار العربية للعلوم' (بيروت)، 2003، ص 276.

(114) المصدر نفسه، ص 277.

ومشاة البحرية وحرس السواحل، ووجدها المهام الخاصة، من أمريكا وبريطانيا وستراليا وبعض دول أوروبا. مع تمكن الأمريكيان من خلال تحالفاتها وتفاهماتها مع دول الخليج العربي، لاسيما الكويت، من توفير المناطق الأساسية للتحشد، والقواعد الجوية، والموانئ، فضلاً عن الأمن البحري وقوات الحماية الحيوية لمواقع الإمداد والتموين، والتي قدمت من ذات الحلفاء الخليجين⁽⁴⁵⁾. وقد استخدم الأمريكيان في هذه الحرب آخر التطورات التقنية في مجال الأسلحة والذخائر والاتصالات ومعدات الحرب الالكترونية، والتي فاقت ما استخدم في حرب الخليج الثانية. فقد وصف قائد تلك الحملة الجنرال الأمريكي تومي فرانكس في مذكراته عن تلك الحرب هذا الأمر قائلاً: "عن ميزتنا التقنية أعطتنا كل أداة كنا نحتاج إليها لنغتنم المفاجأة العملياتية، بحيث إن فصيل استطلاع صغير من مشاة البحرية ينتقل بثلاث عربات مدرعة مدولة خفيفة، كإن يستطيع أن يحدد بالليزر كتيبة دبابت عراقية من طراز (تي-72)، وتطلب انزال عاصفة من وحدات القنابل الموجهة العلامة(12) على تلك الدبابات وتدميرها خلال دقائق"، "وإن رقيباً في فرقة المشاة الثالثة في عربة برادلي كان يسيطر على قوة نيران أكبر من قوة نيران كتيبة مدرعة في عملية عاصفة الصحراء عام 1991"، "بمجرد تحديد الأهداف من قبل الطائرات بدون طيار (بريدتر) تشاهد بعد لحظات سداً من الصواريخ وهو يتفجر فوق تلك الأهداف". أما عن طبيعة القتال، فقد وصفها الجنرال فرانكس: "إن هذه الحملة ستكون حملة لا تغيرها من أي حملات أخرى في التاريخ، إنها حملة تتميز بالصدمة، وبمفاجأة، وبالمرونة، وباستخدام الذخائر الدقيقة وفق معدل لم يسبق أن شوهد من قبل، وباستخدام القوة الكاسحة"⁽⁴⁶⁾.

وفي 20 آذار/ مارس 2003 بدأت الحرب على العراق، وفقاً لتسلسل العمليات التالي: بعد حشد القوات الرئيسية في مسرح العمليات الكويتي، ثم الاندفاع كمرحلة أولى من الاحتلال، بعزل مدينتي البصرة والناصرية مع احتلال آبار النفط الجنوبية (الرميلة) سلمة، ثم الاندفاع الرئيسي للقوات الأمريكية على محور الفرات وبثلاثة ارتال تعبر نهر الفرات لتطويق العاصمة بغداد من جنوبها الغربي وجنوبها الشرقي، مع سلسلة من عمليات الإنزال التعبوية للقوات المحمولة جواً في المفاصل العملياتية، وعتد منطقة المطار الدولي والقصور الرئاسية الأهداف الجوهرية الواجب تحقيقها، رافق ذلك عمليات مخادعة، وتثبيت القطعات شمالي العاصمة مع قيام القوات المحمولة جواً وبالتعاون مع بعض الميليشيات المعارضة بالإنزال لاحتلال مدينتي كركوك النفطية والموصل⁽⁴⁷⁾. وسقط النظام بشكل رسمي في التاسع من نيسان/ أبريل 2003، وعلى الرغم من التفوق الواضح للقوات الأمريكية والقوات المتحالفة معها، بنوع وتأثير الأسلحة والذخائر المستخدمة، والإمكانات التقنية المتسيرة لتلك الجيوش، فقد سجلت تلك المعارك قيام بعض القطعات العراقية بالتعرض على القوات المهاجمة، فقد تطرق الجنرال فرانكس لهذا الموضوع في مذكراته: "استمر العراقيون في القتل بشراسة، يهاجمون وهم يفرجون من ملاحي المدن على ضل الأنهار ويطلقون النار بضراوة على أرتالنا المدرعة". وذكر في موضع آخر من تلك المذكرات: "وصارت أساليب العدو (القوات العراقية) التعبوية أكثر بعداً حتى عن مألوف...، بعضهم كان يتقدم وهو يرفع الأعلام البيضاء وكأنهم جنوداً يستسلمون وعندما يصلون إلى الغرب عن قوات التحالف، كانت الأعلام البيضاء تسقط، ويفتح هؤلاء المقاتلون شبه العسكريون النار"⁽⁴⁸⁾، كما شهدت تلك المعارك سقوط قتلى وطائرات من الأمريكيان، فضلاً عن وقوع قسم منهم في الأسر⁽⁴⁹⁾. وتمكن العراقيون في الأيام الأولى من الهجوم من قصف مناطق التحشد في الكويت بصواريخ أرض- أرض نوع (أبيل-100)⁽⁵⁰⁾.

(45): تومي فرانكس، جندي أمريكي، طاء، ترجمة: محمد محمود التوبة، مكتبة العبيكان، الرياض، 2006، ص 358.

(46): المصدر نفسه، ص 613، 622.

(47): الجندي، المصدر السابق، ص 278.

(48): فرانكس، المصدر السابق، ص 629.

(49): المصدر نفسه، ص 632، 641.

3. معوقات الإستراتيجية العسكرية الأمريكية خلال إدارة الرئيس جورج دبليو بوش:

انطلاقاً من رؤية إدارة الرئيس بوش الأبن بإمكانية خوض الولايات المتحدة حربي العراق وأفغانستان بمفردها، رفضت إدارة بوش في بادئ الأمر أي لخراط مباشر من جانب الناتو في العمليات العسكرية في أفغانستان، إلا أنها أدركت لاحقاً بأن مثل هذا الانخراط أو التدخل كان ضرورياً لمساعدتها في مواجهة التحديات المتنامية، وذلك لأن نشر القوات الأمريكية في العراق جعل الولايات المتحدة بحاجة إلى المزيد من الدعم والمساعدة لضمان احتلالها وهيمنتها على أفغانستان. وفي آب/ أغسطس 2003، قام حلف الناتو بمهمة ما يعرف بـ(إيساف) أو قوة المساعدة الأمنية الدولية، والمكلفة بتقديم المساعدة لإحلال الأمن في أفغانستان بعيد فترة حكم طالبان. وبعد غزو العراق واحتلاله، وتحت وطأة ضربات المقاومة العراقية، قامت الولايات المتحدة بدفع شركائها الأوروبيين للقيام بدور في تحمل المسؤولية ومساندة أمريكا في حربها ضد (الإرهاب)، وعلى هذه الخلفية أصبح حلف الناتو مسؤولاً عن العمليات العسكرية الميدانية في أفغانستان، وأصبحت أمريكا مسؤولة عن أعباء القيادة وإشراف على الجنود الأوروبيين وهم يحاربون في أفغانستان⁽⁵⁰⁾.

انقضت ولايتا بوش الأبن دون القضاء على القاعدة أو طالبان، أو تحقيق استقرار للنظام الجديد في كابل، وجاء باراك أوباما إلى البيت الأبيض بوعود سحب القوات الأمريكية من أفغانستان بعد تحقيق إنجاز ما، وما هي سنواته الثماني انقضت دون تحقيق الحد الأدنى من وعوده، المتمثلة بخفض القوات الأمريكية، البالغة (9800) حالياً، إلى (5500) مع نهاية ولايته، وبالتزامن مع الانسحاب الأمريكي من العراق، الذي بدأ أواخر 2007 وانتهى أواخر 2011، فإن عدد القوات الأمريكية في أفغانستان أخذ يسجل ارتفاعاً كبيراً، بحسب تقرير لصحيفة "ذي واشنطن بوست (The Washington Post)" الأمريكية، بتاريخ 15 أكتوبر/ تشرين أول 2015 فقد ذكر التقرير بأن عدد القوات الأمريكية في أفغانستان بلغ (100 ألفاً) في الفترة بين منتصف 2010 ومنتصف 2011، مقارنة بـ(30 ألفاً) حتى عام 2008، قبل أن تبدأ تلك الأرقام بالتراجع مجدداً بعد 2011، مع فشل في تغيير الحقائق على الأرض. في المقابل، حافظت حركة طالبان على مستوى شبه ثابت من النشاط العسكري، فبحسب مؤسسة دراسات الحرب الأمريكية، المعروفة اختصاراً بـ"ISW"، حافظت "حركة خلال السنوات الماضية، وحتى أكتوبر/ تشرين أول 2015، على نشاط عسكري كبير في أكثر من ثلث مساحة البلاد، وإن اختلفت المناطق التي شهدت ذلك النشاط⁽⁵¹⁾.

تفاجأ جميع المراقبين بعد الغزو الأمريكي للعراق بضعف وركاكة الخطط الأمريكية الموضوعة لإدارة عراق ما بعد سقوط النظام، فعمت الفوضى والعنف والتزدي الأمني، وتردي الخدمات. وانتاب الأمريكي حالة من تعثر التخطيط الإستراتيجي، برغم إن الخطوات السياسية استمرت قدماً (كالانتخابات، وكتابة الدستور.. الخ)، بدعم وضغط من الأمريكيين، ولكن حتى النجاحات النسبية التي سجلت للعملية السياسية في العراق إثناء الاحتلال الأمريكي، تحسب لقدرة العراقيين المنخرطين في العملية السياسية على التوافق السياسي وإيجاد التسويات لحل الأزمات، وليست لنجاحة التخطيط الأمريكي. بل كان للمواطنين العاديين في العراق دوراً مهماً في إخماد الحرب الطائفية، والتي كاد الأمريكي أن يفقدوا السيطرة عليها. وأصبح التخبط وسوء التقدير السمة المميزة للتعامل الأمريكي مع ملف العراق، مما أدى إلى استمرار الانحدار البياني في مستوى الأمن والخدمات أبان الإدارة الأمريكية المباشرة للعراق، وبخاصة في فترات رئاسة بوش الابن الأولى والثانية. وقد اعترف الحاكم المدني

(50) المصدر نفسه، ص 600-601.

(51) محمد حسون (إستراتيجية حلف الناتو الشرق أوسطية بعد انتهاء الحرب الباردة)، بحث منشور، مجلة جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية والقانونية، م

24، ع (1)، (دمشق، 2008)، ص 519.

(52) محمد عبيد، 15: عاملاً من القس الأمريكي في أفغانستان)، مقال منشور على موقع وكالة الأناضول في الإنترنت، على الرابط <http://aa.com.tr/ar>

الأمريكي في العراق (بول برير Paul Bremer) في كتابه - عام قضيته في العراق - الذي أصدره عام 2005 بأن "إدارة الولايات المتحدة للشأن العراقي كانت في حالة من الفوضى منذ بدء الاحتلال، وإن أخطاء عديدة قد ارتكبت قادت بالوضع إلى التردّي"⁽⁵³⁾.

في السنة الأولى للاحتلال الأمريكي للعراق، كان الرئيس بوش (الأب) يصرح بأن القوات "الأمريكية ستغادر هذا البلد بعد أن تقضي على العمليات العسكرية المناوئة، والتي نشأت بعد "الغزو الأمريكي. وبعد انتخابات الرئاسة الأمريكية عام 2004، كتبت إدارة الرئيس بوش (الأب) عن ربط انسحاب الجنود الأمريكيين من العراق بإحباط تلك العمليات، وعضاً عن ذلك، بدأت واشنطن بإقامة صلة تربط بين وضع حد لاندفاع القوات الأمريكية ونشوء قوات عراقية قادرة على الاضطلاع بشؤون "المعركة. ولم يعد الهدف الأمريكي القضاء على العمليات المضادة، بل بات الهدف هو تجهيز العراقيين للقيام بهذه المهمة. وبدأت الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في "عراق التقدم شيئاً فشيئاً انطلاقاً من واقعية أكبر وفي اتجاه أهداف أكثر تواضعاً، كما أن الطموحات السياسية في واشنطن اتخذت اتجاهاً معاكساً لبداية هذه العملية"⁽⁵⁴⁾. وقد جاء في دراسة بعنوان (إستراتيجية النصر في "العراق) صادرة عن مجلس الأمن القومي الأمريكي في تشرين الثاني 2005: "إن يكون هنالك نصر حاسم ونهائي في حرب العراق، يأتي بشكل بإستسلام العدو، أو حصول حدث معين يكون كإشارة لحدوث النصر. بل سيتحقق النصر النهائي على مراحل"⁽⁵⁵⁾.

لقد أضحت الإقرار بالفشل الأمريكي في العراق حالة عامة يمكن رصدها من خلال أية متابعة أو استطلاع سريع لمختلف مراكز الدراسات الأمريكية، والتي تجاوزت الاعتراف بالفشل إلى الحديث عن أسبابه والطريق للخروج من هذا المأزق الكبير الذي وقعت فيه "قوات الأمريكية، ومن الواضح، وبالرغم من قدرة الولايات المتحدة ومرونتها في تعديل وتغيير الخطط وأدوات الصراع، إلا أنها عجزت إلى درجة كبيرة عن الوصول إلى سبيل للخروج من هذا المأزق الكبير، حتى وصل الأمر بعدد من "الساسة والكتاب الأمريكيين إلى التأكيد على أن العراق هو بمثابة فيتنام جديدة قد أوقع "رئيس بوش الأب، وبطائنه من المحافظين الجدد، الولايات المتحدة فيه. وذلك إلى مؤشرات عديدة، أبرزها"⁽⁵⁶⁾:

أ. الفشل في التعامل مع المقاومة المسلحة.

ب. عدم جدوى الأدوات السياسية التي تعتمد عليها "الولايات المتحدة وضعف قوتها في ترسيخ شرعية سياساتها ووجودها في العراق.

ج. تنامي رأي عام عراقي معادي للولايات المتحدة.

د. عدم المضي قدماً في مشروعات إعادة الإعمار، والفشل في إعادة الخدمات الأساسية في العراق.

هـ. سقوط "الولايات المتحدة في سجل حقوق الإنسان العراق خلال سنوات الاحتلال.

وبعد أكثر من ثمان سنوات من الاحتلال الأمريكي، ومن فوضى سياسة التجربة والخطأ التي اتبعتها واشنطن في العراق، وعلى كافة الأصعدة، تجد الولايات المتحدة الأمريكية نفسها في فترة من ارتباك إستراتيجي واضح باتجاه الملف العراقي، فقد نجم عن الاحتلال الأمريكي ما يلي:

أولاً- إضعاف العراق كقوة إقليمية في المنطقة.

(53): ستار لخبيري وآخرون، الإستراتيجية الأمريكية في العراق منذ عهده، مركز الدراسات الدولية، (جامعة بغداد، 2008)، ص 153.

(54): بقو الدار وآخرون، هلال الأزمات: الإستراتيجية الأمريكية "أوروبية" بحال الشرق الأوسط الكبير، فرصة حسان اللبناني، ط 1، الدار العربية للنشر، بيروت، 2006، ص 140.

(55): "Our National Strategy for Victory in Iraq", National Security Council of U.S., Washington (DC), 2005, P3

(56): بشير عبد الشناخ، أزمة الهيمنة الأمريكية، ط 1، هيئة مصر للطباعة والنشر، القاهرة، 2010، ص 195-197.

ثانياً- إضعاف القوة العسكرية لولايات المتحدة الأمريكية مما قلل من التأثير الرادع لقواتها المنتشرة في المنطقة، وأظهر محدودية الهيمنة الأمريكية.

ثالثاً- إن استنفاد القوة العسكرية الأمريكية في العراق جعلها تفقد من سطوتها بالشكل الذي لم يجد من قدرات القوى الإقليمية. وبدلاً من ذلك فقد اضطرت الولايات المتحدة الأمريكية لتخفيف اندفاعها في المنطقة⁽⁵⁷⁾. وكانت هذه الحرب وسنوات الاحتلال التي أعقبتها مكلفة جداً، فقد خلفت الكثير من الضحايا المدنيين العراقيين، سواء الذين سقطوا في فترات الانفلات الأمني، أو هؤلاء الذين سقطوا جراء العمليات العسكرية التي قام بها الأمريكيون، أو التي قامت ضدهم. فضلاً عن تكبد الأمريكيان آلاف القتلى والجرحى، وخسائر مادية بلغت تريليونات الدولارات.

أصدرت وزارة الدفاع الأمريكية في شباط/ فبراير 2010 تقرير "المراجعة الدفاعية 2010-2014" (Quadrennial Defense Review) والذي يتكون من (128) صفحة، وقد استغرق صياغته عاماً كاملاً، وشارك في إعداده (700) شخصية من وزارة الدفاع ومنظومات التسليح ومراكز الدراسات المعنية وخبراء عسكريين بهذا الشأن. حدد التقرير إطار العمل الإستراتيجي لوزارة الدفاع، وكيفية استخدام الموارد لتحقيق النصر في الحرب، ورسم الخطوط العريضة في التعامل مع التهديدات الأنية والوسيط، وتطوير القدرات العسكرية المختلفة للحروب القادمة، كما حدد التقرير قائمة الأهداف الإستراتيجية، وشكل المخاطر والتهديدات المحتملة في الفترة المحددة، وأكد التقرير على ضرورة استخدام العمليات العسكرية الخاصة الأقل كلفة وذلك باستخدام الطائرات بدون ضيار، وخصوصة المعلومات، وتنفيذ العمليات الخاصة النوعية. والملاحظ هنا انخفاض سقف الأهداف الإستراتيجية العسكرية⁽⁵⁸⁾.

وقد فقدت القوات الأمريكية تأثيرها الشعبي بعد أن مارست كافة أنواع القمع ضد المجتمع العراقي، وانتهكت حقوق الإنسان وجعلت من الشعب العراقي رهينة، ناهيك عن سجون تفتش ارض العراق بين سرية وعامة وخاصة، يمارس فيها التعذيب حتى الموت والاعتصاب والإذلال والتغيب التسري، وتفول إنها حققت الديمقراطية في العراق أو أنها تجربة ديمقراطية؟؟ وجميع تلك الملفات والملفات الإنسانية الكارثية - المهجرتين - المعتقلين - الأرملة - الأيتام - وفقدان كيان العراق وتحويله الى شبه دويلات وفق المشروع الأمريكي، جميعها تعد نتاج القمع العسكري الأمريكي. وهناك نفس المشهد في أفغانستان وأيضاً تعد أن عسكرة الحلول السياسية حاضر فيها، مما ألقي بظلاله على باكستان وكذلك الحروب الشبكية في لبنان واليمن والسودان والصومال.. الخ، مخلقه يؤر عنف هلامية تنخر الأمن والسلم الدوليين، ولعل أبرز تهديد للعالم اليوم هو تحارة وحيارة المخدرات والسلاح الخفيف والمتفجرات والألغام ونو قارنا وفق الحسابات الرقمية نجد أنها قد حصدت أرواح ملايين البشر عبر النزاعات والصراعات التي تذكينا المرتزقة وشركات السلاح لفتح أسواقها هناك، ولم تكن الضحايا البشرية "نتاج من استخدام الأسلحة النووية بهذه الأرقام الفلكية والتي اجتمع من اجلها العالم في واشنطن، والتي يفترض أن يجتمع العالم لعقن الدماء وتحقيق الأمن والسلم المجتمعي الذي فقده العالم طيلة العقدين الماضيين⁽⁵⁹⁾.

كل العوامل السابقة اضطرت الولايات المتحدة الأمريكية إلى البحث عن مخرج من هذا الوضع. وبالفعل أعلن الرئيس الأمريكي براك أوباما في نهاية آب/ أغسطس 2010 انتهاء المهام القتالية الأمريكية في

(57) وليد محمود أحمد، العراق والنوازل الإقليمية، ثمرة تحديات إستراتيجية، ع: (57)، مركز الدراسات الإستراتيجية، (جامعة الموصل، 2010)، ص: 2.

(58) مهنا الجراوي، الإستراتيجية العسكرية الأمريكية بين مزدوجي المباشرة والقدرة المكتسبة، مركز الزيدونة للدراسات والانتقار، المجموعات متاحة في

للتزئب عن الرابط: <http://www.alarabnews.com/show2.asp?NewId=24995&PageID=12&PartID=1>

(59) منصور فتحة.

العراق (رسمياً)، مع تأكيده بأنه "لن يكون هناك احتفال بالنصر" لأنه ما زال هناك الكثير من العمل الذي يتعين إنجازه في هذا البلد. كما قال أوباما "إن العراق أمامه فرصة الآن لخلق مستقبل أفضل لنفسه". ويقول البيت الأبيض إنه تم سحب معظم القوات الأمريكية من العراق والإبقاء على (50) ألف جندي فقط، والذين يفترض أن يغادروا بحلول 31 كانون الأول 2011. بحسب الجدول الذي أعلنه الرئيس أوباما، والذي أكد فيه التزامه بتوقيعات الاتفاقية الأمنية التي عقدها سلفه الرئيس جورج بوش الابن مع الحكومة العراقية⁶⁰. وقد حيرت الكلفة العالية والظروف القاسية التي واجهها الأمريكان في العراق الكثير من المحللين السياسيين، بعد مقارنتها بالمصالح الأمريكية الكامنة وراء هذه العملية، والتي تمت المبالغة فيها إلى حد كبير⁶¹.

-خاتمة واستنتاجات:

من خلال استعراضنا للإستراتيجية العسكرية الأمريكية خلال عهد الرئيس بوش الابن، يمكننا التوصل إلى استنتاج رئيس مفاده أن المفاهيم الأيديولوجية التي كانت يتبناها الرئيس بوش (الابن) وأركان إدارته، قد أدت دوراً مهماً في صياغة أهداف تلك الإستراتيجية وتطبيقاتها، بل حتى كانت سبباً في إخفاقات تلك الإستراتيجية، أو على الأقل كانت سبباً في عدم الوصول للأهداف المعلنة لتلك الإستراتيجية، بوصف أن الكثير من المهتمين بالسياسة الأمريكية يرون بأن هنالك أهداف معلنة وأخرى مخفية للسياسة الأمريكية الخارجية، أو بعبارة أخرى هنالك أهداف قصيرة الأمد وأخرى بعيدة لتلك السياسة. ولقد خلص البحث في سياق تناوله للموضوع إلى مجموعة من الاستنتاجات، أهمها:

1. على الرغم من أن المعايير والحسابات الدستورية في الولايات المتحدة الأمريكية تستبعد إمكانية هيمنة مؤسسة الرئاسة، إلا أن الرئيس يتمتع بسلطات قوية في مسألة تحديد توجهات الشؤون الخارجية والأمن القومي.
2. يعد التيار الشكوكي لأصولي (المحافظين الجدد) الذي كان ينتمي له أغلب المساعدين والمستشارين الذين أحاطوا بالرئيس بوش الابن، من أهم مصادر الدوافع الأيديولوجية التي كانت لها دور وتأثير مهم في تحديد توجهات الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد ذلك الرئيس.
3. على الرغم من أن السبب المعلن للحرب الأمريكية على أفغانستان في السابع من تشرين الأول/أكتوبر 2001، هو ضلوع حركة طالبان التي كانت تحكم أفغانستان آنذاك بهجمات أيلول/سبتمبر، أو على الأقل إيواء مديريها، إلا أن الولايات المتحدة وضعت في خلفية فكرها الإستراتيجي أهداف غير معلنة لرسم خريطة سياسية جديدة تحدد من خلالها الأوضاع والتوازنات في جنوبي ووسط وغرب آسيا.
4. من بين البلدان التي وصفها بوش (الابن) بـ "محور الشر"، والتي شملت إيران وكوريا الشمالية فضلاً عن العراق، كانت إدارة بوش (الابن) مفتتحة بأنها تملك خيارات عسكرية في العراق لا تملكها في البلدان الأخرى، فقد كان العراق هدفاً مغرباً بالنسبة إلى إدارة بوش (الابن) لشن حرب استباقية، لأنه كان غير قادر على الدفاع عن نفسه (بنجاح) بوجه اجتياح تشنه الولايات المتحدة، وليس لأنه كان يشكل خطراً وشيكاً، وبخاصة بعد

60: واثق محمد برك السعدون، خيرات العراق بعد إعلان الانسحاب الأمريكي في نهاية آب 2010، نشرة تحصيلات إستراتيجية، ص: 55، مركز الدراسات الإقليمية، (جامعة الموصل، 2010)، ص: .

61) Andrew Moravcsik, *The Myth of Unipolarity in a Post- Cold War World: Lessons about Power from the US and Europe, China and Global Institutions Project*, Princeton University, (New Jersey, 2006), P10.

الخسائر التي منيت بها القوات المسلحة العراقية في حرب الخليج الثانية، فضلاً عن تأثير العقوبات والحصار الاقتصادي الذي فرض على العراق منذ آب/ أغسطس 1990 على تجهيز وتسليح الجيش العراقي.

5. أقرت أغلب الدراسات الرصينة التي زامنت أو أعقبت حربي أفغانستان العراق بفشل الإستراتيجية العسكرية الأمريكية في عهد بوش الأب، وعجزها عن الوصول إلى أهدافها (المعلنة)، وبخاصة حرب العراق، ووصل الأمر بعدد من 'ساسة' والكتاب 'أمريكان إلى التأكيد على أن العراق هو بمثابة فيتنام جديدة وقعت فيه الولايات المتحدة، جراء سياسات الرئيس بوش الأب، وبطأته من 'المحافظين الجدد.

-المراجع:

-احمد شكارا، حرب الولايات المتحدة الأمريكية على العراق وانعكاساتها الإستراتيجية الإقليمية، سلسلة محاضرات الإمارات، ع (96)، ط1، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، (أبو ظبي، 2005).

-أنتوني أونكين: الاستراتيجية الأمريكية للقرن الواحد والعشرين، ترجمة: أنور محمد إبراهيم ومحمد نصر الدين الجبالي، ط1، المجلس الأعلى للثقافة في مصر، (القاهرة، 2003).

-احمد عبد الحليم، الإستراتيجية العالمية للولايات المتحدة، مجلة السياسة الدولية، ع (147)، (القاهرة، 2002).

-يفو دالدر وآخرون، هلال الأزمات: الإستراتيجية الأمريكية- الأوروبية حيال الشرق الأوسط 'الكبير، ترجمة:

حسان البستاني، ط1، انداز العربية للنشر، (بيروت، 2006).

- (الإرهاب، وأوى حروب القرن)، دراسة منشورة على موقع (مقاتل من الصحراء) في الشبكات المتصلة (الانترنت). المعلومات متاحة على الرابط:

http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Siasia2/Erhab/sec05.doc_cvt.htm

-بول ماري دو لاغورس، الحرب الوقائية: مفهوم استراتيجي خطير، مقال مترجم منشور في صحيفة الحوار 'المتمدن (الإلكترونية)، ع (254)، في 2002/9/22.

-بشير عبد الفتاح، أزمة الهيمنة الأمريكية، ط1، نهضة مصر للطباعة والنشر، (القاهرة، 2010).

-تومي فرانكس، جندي أمريكي، ط1، ترجمة: محمد محمود التوبة، مكتبة العبيكان، (الرياض، 2006).

-تقرير منشور على موقع وكالة الأنباء السورية (سانا) في 'الشبكات المتصلة (الانترنت) بتاريخ 2010/11/21،

المعلومات متاحة على الرابط: <http://www.sana.sy/ara/3/2010/11/20/319628.htm>

-حسام سويلم، الضربات الوقائية في الإستراتيجية الأمنية الأمريكية الجديدة، مجلة السياسة الدولية، ع (150)، (القاهرة، 2002).

-خالد سليمان عطالله، (تأثير نظرية المحافظين الجدد على توجهات السياسة الخارجية الأمريكية بعد أحداث الحادي عشر من سبتمبر 2001)، رسالة ماجستير في العلاقات الدولية غير منشورة، عمادة الدراسات العليا

بجامعة مؤتة، (الأردن، 2007).

- رعد مجيد الحمداني، قبل أن يغادر العراق التاريخ، ط1، الدار العربية للعلوم، (بيروت، 2007).

- ستار الجابري وآخرون، الإستراتيجية الأمريكية في العراق وتداعياتها، مركز الدراسات الدولية، (جامعة بغداد، 2008).
- طارق متري: مدينة على جبل؟ عن الدين والسياسة في اميركا، (بيروت، 2004).
- عادل المعلم، مقدمة في الاصولية المسيحية والرئيس الذي استدعاه الله مرتين، (القاهرة، 2004).
- عادل محمد سليمان، الحملة الأمريكية ضد الإرهاب خارج أفغانستان، مجلة السياسة الدولية، ع(148)، (القاهرة)، 2002.
- مايكل غوردن و برنارد ترابينور، كوبرا(11): التفاضيل الخفية لغزو العراق وإحتلاله، ترجمة: أمين الأيوبي، ط 1، اندار العربية للعلوم، (بيروت، 2007).
- محمد عبد السلام، الحرب غير المتماثلة، مجلة السياسة الدولية، ع(147)، (القاهرة)، 2002.
- محمد حسون، (إستراتيجية حلف الناتو الشرق أوسطية بعد انتهاء الحرب الباردة)، بحث منشور، مجلة جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية والقانونية، م (24)، ع (1)، (دمشق، 2008).
- محمد عابد، (15 عاماً من الفشل الأمريكي في أفغانستان)، مقال منشور على موقع وكالة الأناضول في الانترنت، على الرابط: <http://aa.com.tr/ar>
- مهنتد العزاوي، (الإستراتيجية العسكرية الأمريكية بين مزدوجي المهارشة والقدرة المكتسبة)، مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات، المعلومات متاحة في الانترنت عنى الرابط:
<http://www.alarabnews.com/show2.asp?NewId=24995&PageID=12&PartID=1>
- هاري آر. يارغر، الإستراتيجية ومحترفو الأمن القومي: التفكير الإستراتيجي وصياغة الإستراتيجية في القرن الحادي والعشرين، ط 1، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، (أبو ظبي، 2011).
- وليد محمود أحمد، العراق والتوازن الإقليمي، نشرة تحليلات إستراتيجية، ع(57)، مركز الدراسات الإقليمية، (جامعة الموصل، 2010).
- وائلق محمد براك السعدون، خيارات العراق بعد إعلان الانسحاب الأمريكي في نهاية آب 2010، نشرة تحليلات إستراتيجية، ع(55)، مركز الدراسات الإقليمية، (جامعة الموصل، 2010).
- A. Giroux, Henry, (2006). The emerging authoritarianism in the United States: political culture under the Bush / Cheney administration, *Symploke Journal*, University of Nebraska, Vol. 14, No. 1 – 2, 2006.
- Burke, Anthony, (2005). Against the new internationalism, *Ethics & International affairs Journal*, No. 2, 2005. Burke, Anthony, (2004). Just war or ethical peace? moral discourses of strategic violence after 11 / 9, *International affairs Journal*, Vol. 80, No. 2, March 2004.
- Boot, Max, (2001). The case for American empire, *Weekly Standard*, 15 October 2001.

- Kagan, Robert, & William Kristol, (2000). Present dangers, crisis and opportunity in America foreign policy, (Washington, 2000).
- Moravcsik, Andrew, (2006). The Myth of Unipolarity in a Post- Cold War World: Lessons about Power from the US and Europe, China and Global Institutions Project, Princeton University, (New Jersey, 2006).
- Oertel, Janka, (2008). The United Nations and NATO, Paper prepared for the ACUNS 21st Annual Meeting, Bonn, Germany, 5-7 June 2008.
- O'Hanlon, Michael & Hassina Sherjan, (2010). Five myths about the war in Afghanistan, The Washington Post, 14/ 3/ 2010, www.washingtonpost.com/wp-dyn/content
- Vaisse, Justin, (2010). Why Neo-conservatism still matters, Lowy institute for international policy, (Australia, 2010).
- The national security strategy of the United States of America , September 2002
<<https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>>
- Our National Strategy for Victory in Iraq, National Security Council of U.S., Washington (DC), 2005.

The Guiding Force for Moral Behaviour and the Role of Religion to Sustain it: A Comparative Study Through a Psychological Lens

Thseen NAZIR*

Sefa BULUT**

Liyana THABASSUM***

Received: 03/14/2020

Accepted: 05/13/2020

Citation: NAZIR, T., BULUT, S., THABASSUM, L., “The Guiding Force for Moral Behaviour and the Role of Religion to Sustain it: A Comparative Study Through a Psychological Lens”, *Middle Eastern Studies*, 12-1 (2020): 129-142

Abstract: Since time immemorial, the world has been shaped by various rules and codes of conduct. These rules, though varying with the demands of time, have been incorporated into human life to ensure harmony and prosperity. Of particular significance are the moral or ethical rules that have guided humanity along the path of goodness. Moral codes of conduct have always been tied to the idea of right and wrong, of goodness and evil, and are almost always introduced with religious or cultural undertones. While this may be the cause for differences in certain specific codes of conduct across different cultures and religions, nonetheless, there are also pieces of evidence pointing to a universal nature of moral and ethical values. There are some of these values that remain the same across cultures, and religions are causes for exploration. Therefore, the current paper seeks to explore the similarities in ethical or moral values and behavior found in religious scriptures, namely Futuwat-nama and certain Hindu scriptures. Moreover, the paper briefly examines modern psychological theories to understand morality through religion. For this purpose, we have examined Muhammad ibn al-Husayn al-Sulami’s Futuwat-nama, ‘The Book of Sufi Chivalry,’ and some Hindu scriptures, such as the ‘Rig Veda’, ‘Manu Smrithi’ and ‘Mahabharata’ to name a few. Three broad themes were identified and analyzed using various psychological theories.

Keywords: Moral Behaviour, Moral codes, Religion Futuwat-nama, Hindu scriptures

* Ph.D., İbn Haldun University, TR, haroon.tehseen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5541-7749

** Prof. Dr., İbn Haldun University, TR, sefa.bulut@ihu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2622-4390

*** Master Student, İbn Haldun University, TR, liyana.thabassum@ibnhaldun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9047-4995

Ahlaki Davranışın Yol Gösterici Gücü ve Ahlaki Davranışın Sürdürülebilirliğinde Dinin Rolü: Psikolojik Açıdan Karşılaştırmalı Bir Çalışma

Thseen NAZIR*

Sefa BULUT**

Liyana THABASSUM***

Geliş Tarihi: 14/03/2020

Kabul Tarihi: 13/05/2020

Atf: NAZIR, T., BULUT, S., THABASSUM, L., “Ahlaki Davranışın Yol Gösterici Gücü ve Ahlaki Davranışın Sürdürülebilirliğinde Dinin Rolü: Psikolojik Açıdan Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Ortadoğu Etütleri*, 12-1 (2020): 129-142

Öz: Çok eski zamanlardan beri dünya çeşitli usul ve davranış kuralları tarafından şekillenmektedir. Zamanla değişmelerine rağmen bu kurallar, uyum ve refah sağlamları için insan yaşamının vazgeçilmez öğeleri haline gelmişlerdir. İnsanlığı iyiliğe yönlendiren ahlaki veya etik kurallar özellikle önem arz etmektedirler. Ahlaki davranış kuralları her zaman doğru ve yanlış, iyilik ve kötülük fikrine bağlı kalmış ve neredeyse her zaman dini veya kültürel eğilimlerle birlikte takdim edilmişlerdir. Bu, çeşitli kültür ve dinlere has bazı davranış kurallarındaki farklılıkların nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır; ancak yine de ahlaki ve etik değerlerin evrensel doğasına işaret eden kanıtlar da mevcuttur. Bu değerlerden bazıları farklı kültürlerde olmalarına rağmen aynı kalmışlardır ve dinler keşif için sebep niteliğindedirler. Dolayısıyla bu makale, dini metinlerde, bir diğer ifadeyle Fütüvvetname ve bazı Hindu metinlerinde bulunan etik veya ahlaki değerler ve davranışlardaki benzerlikleri araştırmayı amaçlamaktadır. Makale ayrıca din üzerinden ahlaki anlamak amacıyla modern psikolojik teorileri kısa bir şekilde incelemektedir. Bu amaçla Muhammed ibn el-Hüseyin El-Sülemi'nin Fütüvvetnamesi 'Kitâbü'l-Fütüvve' ile 'Rigveda', 'Manusmriti' ve 'Mahabharata' gibi bazı Hindu kutsal metinlerini inceledik. Makalede çeşitli psikoloji teorileri kullanılarak üç geniş tema tanımlanmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Davranış, Ahlaki Kodlar, Din, Fütüvvetname, Hindu kutsal metinleri.

* Ph.D., İbn Haldun Üniversitesi, TR, haroon.tehseen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5541-7749

** Prof.Dr., İbn Haldun Üniversitesi, TR, sefa.bulut@ihu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2622-439

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, İbn Haldun Üniversitesi, TR, liyana.thabassum@ibnhaldun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9047-4995

القوة الإرشادية للسلوك الأخلاقي ودور الدين في استدامته: دراسة مقارنة من الناحية النفسية

تحسين نزير* و صفا بولوط** و ليانا ثاباسم***

تاريخ الاستلام: 2020/13/05 تاريخ القبول: 2020/14/03

للاقتباس: تحسين نزير وآخرون، «القوة الإرشادية للسلوك الأخلاقي ودور الدين في استدامته: دراسة مقارنة من الناحية النفسية»، دراسات الشرق الأوسط 129-142 (2020) 1-12

الملخص

تم تشكيل العالم من خلال قواعد سلوك وتصرفات مختلفة منذ عصور قديمة. وعلى الرغم من تغير هذه القواعد مع مرور الوقت إلا أنها أصبحت عنصراً لا يمكن الاستغناء عنه في حياة الإنسان من أجل توفير الانسجام والازدهار. هذه القواعد الأخلاقية أو المعنوية التي توجه الإنسانية إلى الخير لها أهمية بالغة. قواعد السلوك الأخلاقي بقيت مرتبطة بفكرة الحق والباطل والخير والشر وتم تقديمها في أغلب الأحيان بميول واتجاهات دينية وثقافية. وهذا يظهر لنا كسبب للاختلافات في بعض قواعد السلوك الخاصة بالثقافات والأديان المختلفة؛ ولكن هناك أيضاً دليل يشير إلى الطبيعة العالمية للقيم الأخلاقية والمعنوية. ورغم أن بعض هذه القيم موجودة في ثقافات مختلفة إلا أنها بقيت كما هي، والأديان هي أسباب لاكتشافها. لذلك، تهدف هذه المقالة إلى البحث في أوجه التشابه في القيم والسلوكيات الأخلاقية أو المعنوية في النصوص الدينية، بعبارة أخرى في كتاب «فتوة ناما» وبعض النصوص الهندوسية. كما تتناول المقالة بإيجاز النظريات النفسية الحديثة من أجل فهم الأخلاق من خلال الدين. ولهذا الغرض قمنا بفحص «كتاب الفتوة» لمحمد بن الحسين السلمي وبعض النصوص الهندوسية المقدسة مثل ريجفدا ومانوسميتي ومهابهاراتا. وفي المقالة تم تحديد وتحليل ثلاثة مواضيع واسعة باستخدام نظريات مختلفة في علم النفس.

الكلمات المفتاحية: السلوك الأخلاقي، الرموز الأخلاقية، الدين، فتوة ناما، النصوص الهندوسية المقدسة

* دكتوراه ، جامعة ابن هالدون ، تركيا ، haroon.tehseen@gmail.com ، ORCID:0000-0002-5541-7749

** أ.د. جامعة ابن خلدون تركيا ، sefa.bulut@ihu.edu.tr ، ORCID:0000-0002-2622-4390

*** طالبة الماجستير ، جامعة ابن خلدون-تركيا ، liyana.thabassum@ibnhaldun.edu.tr ، ORCID:0000-0001-9047-4995

Introduction

The term ‘Futuwwah’ originates from an Arabic term called ‘Fata,’ which essentially refers to a young man.¹ Fata, as a term, has been used to identify the perfect individual or the hero. This level of being is essentially what the followers of Futuwwah are supposed to strive for. The concept of Futuwwah, originating from Islam, has been defined as an aggregate of all such values or virtues, which distinguish the brave youth.² The nobility of manner, generosity, and hospitality are just some of the values that an upright Muslim youth has to uphold. The concept of Futuwwa rose out of a need for ethical and moral values in society. It is identified to be the highest state of generosity and self-sacrifice. Although the popular narrative of Futuwwah is often presented concerning the youth, it is a message generalized to humanity as a whole. The followers of Futuwwah embody love for the Creator and all of His creations.

Furthermore, the values referred to in the Futuwwah can be traced to the teachings of the Prophet Muhammad (PBUH) and his close followers and is known as a ‘Futuwwat-nama’ when it is penned down. That is, the Futuwwat-nama represents a collection of the ethical and moral codes mentioned in the Quran or Hadith (sayings and practices of the Prophet Muhammed). There are several Futuwwat-nama that were written throughout history. While all of them are significant in their ways, the current paper will look into Muhammad ibn al-Husayn al-Sulami, who in his Futuwwat-nama ‘The Book of Sufi Chivalry’ reveals “the true meaning of compassion, love, friendship, generosity, self-denial, hospitality, and the right actions associated with these virtues.”

Hinduism, on the other hand, has these concepts distributed across multiple Holy Scriptures. The main scriptures are the ‘Vedas’ and the ‘Upanishad’, but it is in no way limited to these two scriptures. Instead, Hinduism boasts a repertoire of scriptures. Hinduism, as a religion, is distinguished by a complex set of beliefs and traditions. Originating in India, this religion is characterized by a belief in one absolute being, which has multiple manifestations in the form of deities. Hinduism also believes in reincarnation, and a Hindu’s ultimate goal in life is to break this cycle of rebirth and achieve spiritual transcendence.

Just as the idea of Futuwwah came out of Islam, Hinduism birthed the concept of ‘Dharma,’ which is essentially the ‘right way of life or living.’ It constitutes all the rules, duties, values, and laws that entail the proper

1 Aysylu, Saetgaraeva. “Hospitality in Islamic civilization: Futuwwa in Ibn Battuta’s travelogue”. (Unpublished master’s thesis). (Ibn Haldun University, Alliance of Civilization Institute, İstanbul, 2019).

2 Georgiades. “Futuwwa traditions in the ottoman empire akhis, bektashi dervishes, and craftsmen” *Journal of Near Eastern Studies*, 12.4 (1953): 128.

way of living. But unlike Futuwwah, which later on fragmented into an organizational movement of its own, Dharma is intricately woven into the fabric of Hinduism. And it is by following one's Dharma that one can break the cycle of reincarnation and achieve spiritual transcendence. Living by Dharma provides order to life, society, and the universe, for it includes all forms of moral values and behaviors, which encompasses the entirety of one's life, and which is essential for the sustenance and well-being of the individual and society.³ As explained earlier, the distinction between Dharma and Futuwwah arises from the fact that Dharma encapsulates much more than just ethical or moral guidelines. It prescribes a set of duties for individuals; following and performing said guidelines are only one of the many duties prescribed. And it is for the reason that Dharma encapsulates not just moral codes of conduct that we will be examining multiple Hindu scriptures in the current paper, as opposed to the single source for Futuwwat-nama. Another reason for there being only one source of Futuwwat-nama has to do with the fact that most of the literature on Futuwwah focuses on the organizations that sprung out of its ideology rather than the ethical or moral values themselves.

Both religious ideologies propose a rather active form of morality in that they require the individual to act out moral values as opposed to just believing in them. And while virtue in itself is a broad term, it is not in any way limited to a specific religion. Instead, it is a universal reality. Even though this paper takes examples from just the concept of Futuwwah or Dharma (Hinduism) ideologies, all major religions in the world endorse similar moral values. Giving credence to this idea that morality is universal and that it develops in humanity irrespective of their theological beliefs, the role of religion in reinforcing said morality is to be given its due credit as well. One must understand that while morality is not, in any way, a product of just religion, there is a role that religion plays in sustaining it.

Therefore, the central idea of this paper is to explore the similarities in moral and ethical codes of conduct prescribed in the Futuwwat-nama and some Hindu scriptures. In addition to this, modern theories of moral development will also be reviewed to examine various nuances to understanding morality through religion. To begin with, three prevalent themes that are common to both Muhammad ibn al-Husayn al-Sulami's Futuwwat-nama, 'The Book of Sufi Chivalry', and some of the Hindu scriptures are presented here. Later in the paper, modern psychological theories will be explored briefly.

---

3 Saetgaraeva, "Hospitality in Islamic civilization".

I. Hospitality

The tradition of Hospitality is perhaps the most important to the Futuwah ideology. In simple terms, hospitality can be defined as warm and generous behavior towards guests. It is a relationship between a host and a guest that is based on mutual principles of friendship, and a need to socialize. This value satisfies an individual's need to fit in and be accepted by the society they are a part of. Hospitality under the divine light is deemed holy, not just in Islam or Hinduism, but in most, if not all, major religions of the world.

In his Futuwat-nama, Sulami has mentioned the importance of hospitality through the example of Prophet Abraham, for he made sure to share meals with others and was never seen eating alone.⁴ It is evident that the Futuwah tradition gives importance to the value of hospitality as can be seen from the line; "through Muhammad ibn Quraysh, we hear that the Prophet said, how awful is a society that does not accept guests." Likewise, according to the Vedic view, it is an individual's dharma or duty to provide the best service to his/her guests. The Rig Veda, a Hindu scripture, maintains that "In men's houses, their well-loved guest was glorified"⁵ The verses mentioned above depict the principle of inviting guests into one's abode as an act of hospitality. The guests are to be treated with respect and kindness, and their needs placed over the needs of the host.

The Upanishads have gone as far as to say, "Let the guest be to you a deity!" The similitude of a guest with a deity is a recurring theme in Hindu scriptures and tradition. This implies the level of respect and care that the guests are to receive. Sulami's Futuwat-nama may not share the same sentiments to be precise but emphasizes that one's approach to treating guests must be bounteous; "The host is supposed to share everything he has to his brother, even if it may be only a drop of water." The implication here is that no matter what social stature one may be, it becomes a moral duty to serve guests in the best way possible. There is only good that comes out of serving one's hosts. The same can be said for the guests as well, for all guests, no matter what their social or financial status, should be welcomed and treated graciously.

The Manu Smrithi, which contains the legal codes or duties proposed by Dharma, presents that "After the Brahmana, the kinsmen, and the servants have dined, the householder and his wife may afterward eat what remains."⁶

4 Muhammead Ibn Al-Husayn Sulami, *Book of Sufi Chivalry: Lessons to a Son of the Moment: Futuwah*. (Inner Traditions International, 1983), 6.

5 Ralph Thomas Hotchkiss Griffith, *The Hymns of the Rigveda*. (Kotagiri Nilgiri, 1889), 7.

6 George Buhler and Max Müller. *The Laws Of Manu: The Sacred Books Of The East V25*. (Literary Licensing, 2014), 116.

Following this; “Having honored the gods, the sages, men, the manes, and the guardian deities of the house, the householder shall eat afterward what remains.” These verses are a testament to the duty of an individual, which prescribes him/her to keep the best for others and the remaining for the self. The precise needs of the guests should be taken care of, for it is with the satisfaction of the guest that an individual fulfills his/her Dharma towards hospitality.

What is perhaps the most important here, is that different scriptures have different takes on who can be a guest or an ‘Atithi.’ True to the caste system which is a part of Dharma in Hinduism, certain scriptures such as the Manu Smrithi refer to only the Brahmin (higher caste) as the Atithi or guest. Whereas other scriptures such as the ‘Mahabharata’ lays down that the honor of being a guest is open to all no matter what caste they may belong to.⁷

2. Brotherhood

The main goal of following Futuwwah or Dharma is to be able to cultivate the ideal society. This is what individuals are to strive for by adopting the moral and ethical values stipulated in the Futuwwat-nama and Hindu scriptures. This is facilitated mainly by the spirit of brotherhood and friendship. This relationship that is based on mutual understanding, respect, and love for each other is the basic proponent of moral behavior in society at large. Brotherhood arises from common interests, similar ideals, beliefs, values, etc. these, along with feelings of love and honor become the foundations of a healthy society. The spirit of brotherhood fosters a class of people who are aware of and practice social responsibility.

Sulami’s works talk about the importance of conceding to the principles of brotherhood. There are happiness and joy in an individual’s relationship with his/her brethren. It can be seen in Sulami’s ‘The Book of Sufi chivalry’ that when Ja‘far ibn Muhammad was asked whether the beloved Prophet Muhammad ever joked, he answered, “Allah bestowed on him the best manner of joyfulness. Allah sent other prophets who had suffering and distress, but He sent Muhammad (s.a.w.s.) for mercy and compassion. One of the signs of his kindness and love for his people was that he joked with them”⁸. Compassion, mercy, and feelings of kinship are the fodder to sustaining society. That the Prophet, who faced many troubles in his life, was able to joke and laugh with his companions, instills a sense of hope and warmth in people. This is what

7 Maganlal Buch, *The Principles of Hindu Ethics* (Delhi: Bharatiya Kala Prakashan, 2003), 194.

8 Sulami, “Book of Sufi Chivalry”, 42.

a follower of the Futuwwah tradition should strive to be. Friendship and brotherhood are concepts of significance in Hindu culture as well, so much so that it has been likened to the attitude that God takes towards humanity.⁹

Great souls of your kind, whose hearts are purified like yours, oh, amiable Rama, their friendship and courage will generally be stable. Gentle souls will know that silver or gold, or even prosperous ornaments are not to be apportioned among themselves as this is mine and that is yours. May he be rich or poor, saddened or gladdened, flawless or flawed, a friend is an ultimate recourse to anyone. On observing the course of friendship and knowing which true friendship is, true friends, do not hesitate to extend wealth, pleasure, or even their own country for the sake of friendship.¹⁰

This verse from the ‘Ramayana’ illustrates how Rama (seventh avatar of God Vishnu) was praised for his friendship. The essence of it boils down to the idea that, if an avatar of God embodies the spirit of friendship and brotherhood, then this spirit of brotherhood extends to all and becomes a duty to be upheld. The sense of brotherhood involves sacrificing for one’s brethren and leaving the best for them while accepting the worst for the self. The importance of wishing the best for your brethren is given in the Hindu scriptures; “May I not live O Varuna, to witness my wealthy, liberal dear friend’s destitution.”¹¹

Brethren should help one another, even if it means that doing so would require giving up their comfort. Brethren should also forgive one another and respond to the bad with the good. This is reflected in a Hadith that comes from Abu al-Ahwas; “Abu al-Ahwas’s father asked the Messenger of Allah whether, if he were to go to a close friend and the man would not help him, he should do the same to the friend if he asked for help. The Messenger of Allah said “no.”¹² Brethren bring joy to each other, even in times of despair as can be seen from another Hadith that reports that the Prophet Muhammed said; “When one brings joy with his words into the life of a believer or satisfies his worldly needs, whether small or large, it becomes an obligation upon Allah to offer him a servant on the Day of Last Judgment”¹³ Here it is said that God will offer the best reward for a person if he/she just brings joy to people. This verse also illustrates how most of these moral acts are reinforced with the promise of a greater reward. This will be further explained later in the paper. Hinduism further shows the beauty of brotherhood by;

9 Buch, “The Principles of Hindu Ethics”, 187.

10 Desiraju Hamumanta Rao, *Valmiki Ramayana-Kishkindha Kanda*, May 29, 2020. <http://www.vamikiranayan.net/>

11 Griffith, “The Hymns of the Rigveda”, 11.

12 Sulami, “Book of Sufi Chivalry”, 37.

13 Sulami, “Book of Sufi Chivalry”, 42.

O free one, the felicity of high minded and self-governed friends like you abounds and is enduring. Pious friends look upon the silver, and gold, and the elegant ornaments of pious friends as common property. Whether rich or poor, happy or miserable, good or bad, a friend is the greatest refuge (of his friend). Witnessing such affection, people can forsake wealth, comfort, and even their native land for the sake of their friends.¹⁴

The relationship among brethren is such that they may take freedom with each other; “A follower of Futuwah may go to a close friend’s house without an invitation. Let there be familiarity and closeness among brethren”.¹⁵ Thus is the importance prescribed over brotherhood, for it lays the foundation of a good and sound society. And that is the ultimate goal of Futuwah and Dharma principles.

3. Prosocial behavior

Prosocial behavior is considered to be those that are intended to benefit another person or a group of people. An individual engaging in prosocial behavior such as helping, sharing, or comforting, does so at a personal cost without expecting anything in return from the other party.¹⁶ The two overarching themes of moral codes mentioned in this paper may share certain features with prosocial behavior, but the specific emphasis placed on prosocial behavior by Hinduism and Islam, and other religions as well, needs to be highlighted.

Skimming briefly through the history of how Futuwah tradition was established among the masses, the concept of ‘Waqf’ comes up. What started as opening up lodges and providing food for the needy, later turned into an organization that is alive to this date. Waqf is endowments made to a religious, educational, or charitable cause.¹⁷ It initially began as a way to fulfill the principle of hospitality prescribed in Futuwah, but later evolved to cater to the principle of prosocial behavior.

It is reported in Sulami’s Futuwat-nama that, when the Prophet Muhammed asked for donations, Abu Bakr (one of the companions of the Prophet) submitted a large sack of gold. When asked what percentage of his wealth his donation represented, Abu Bakr replied that it was all of his wealth. The Prophet then asked him what his family will do, and Abu Bakr again

---

14 Rao, “Valmiki Ramayana”, 6-9.

15 Sulami, “Book of Sufi Chivalry”, 38.

16 Jan Janssens, and Maja Deković, “Child rearing, prosocial moral reasoning, and prosocial behaviour.” *International Journal of Behavioral Development* 20.3 (1997): 509.

17 Saetgaraeva, “Hospitality in Islamic civilization”, 75.

replied, “My children are in the care of Allah and His Messenger.”¹⁸ This is a powerful reminder to people of the importance of engaging in prosocial behavior. The thought of giving without expecting anything in return, coupled with intense faith, makes for a society of people who are willing to protect those who need protection.

Moreover, Sulami also notes, “Help and give to all without discrimination. Abul-Hasan ibn Muqsim declared in Baghdad that al-Mada’ini told that the last advice of Yahya ibn Khalid al-Barmaki to his son was to be generous to humanity always because giving to others is giving to oneself”.¹⁹ Religion has always reinforced these behaviors with a spiritual reward that humankind simply could not ignore. There was either blessing from God or the promise of heaven; the Prophet said, “The best of my people will enter Paradise, not because of their achievements, but because of the Mercy of Allah and their quality of being satisfied with little for themselves and their extreme generosity toward others.”

According to the Hindu tradition, the disparity between the poor and young is as old as the Hindu civilization, and moralists have always tried to modify the barrier between the two.²⁰ The necessity of engaging in helping acts or prosocial behavior as such has been mentioned many times in the Hindu scriptures, with one such example being: “Of what use is the strength, health, and longevity of one who does no public good?”²¹

It is safe to say that it is the Dharma or duty of a person to help those in need; “Bounteous is he who gives unto the beggar who comes to him in want of food and is feeble. Success attends him in the shout of battle. He makes a friend of him in future troubles”²² This is where the concept of ‘Dana’ or charity comes in. The idea of Dana is such that a person is obliged to give something away, every day with care and a liberal spirit, even if they have a limited income.²³ Dana has thus been identified as a crucial aspect of an individual’s Dharma and falls under the umbrella of prosocial behavior.

As to what can be given away, the scriptures vary in opinion; certain scriptures emphasize food as the best charity, and yet some other scriptures place great emphasis on the gifting of life such as that of taking care of an orphan. Moreover, this kindness does not just extend to humans but nature in its entirety. The essence of prosocial behavior comes from the value of

18 Sulami, “Book of Sufi Chivalry”, 23.

19 Sulami, “Book of Sufi Chivalry”, 107.

20 Buch, “The Principles of Hindu Ethics”, 196.

21 Buch, “The Principles of Hindu Ethics”, 213.

22 Griffith, *The Hymns of the Rigveda*, 3.

23 Buch, “The Principles of Hindu Ethics”, 197.

‘Vasudhaiva kutumbakam,’ which roughly translates to the whole of humanity being a family.²⁴ The ‘Bhagavad Gita’ touches upon this by saying;

The saint enjoys without effort the Bliss, which flows from a realization of the Infinite. He who experiences the unity of life sees his Self in all beings, and all beings in his Self, and looks on everything with an impartial eye; He who sees Me in everything and everything in Me, he shall I never forsake, nor shall he lose Me. The sage who realizes the unity of life and who worships Me in all beings lives in Me, whatever may be his lot.²⁵

The idea here is; the same Super Power or Supreme Being lives amongst nature and all its entities, and it is incumbent upon a Hindu to respect all of nature just as he/she recognizes God. Anyone who so desires to cause harm rather than help others or nature is going against their Dharma.

The values mentioned above are just some of the themes that are highly emphasized in both the Futuwat-nama and the Hindu scriptures. The inferences that can be made out of this is that both Hinduism and Islam, while not agreeing on many ideologies, do have similarities when it comes to moral etiquettes. There is a common agreement regarding the validity of being a ‘good’ person, of doing good deeds for others, being kind, generous, loyal, and hospitable, among many other such values. To cultivate a healthy community, one has to add in harmony, a sense of kinship, and a feeling of responsibility, not just for oneself, but towards others as well.

But the question remains, what is the difference between the morality of a believer and that of a non-believer. These moral codes are universal irrespective of whether a person is religious or not. Human beings are driven by needs or instincts, which may include basic needs such as hunger and thirst, to complex needs such as the need to be loved, of family, inclusion, and ultimately of self-actualization or self-transcendence. This is the idea that Maslow propagates through his ‘hierarchy of needs.’ While Maslow’s theory may have its limitations, the idea that individuals have certain instincts or need to be fulfilled is not without merit. A moral code creates a need in an individual that is required to be satisfied through behavior. This could easily be just a need to belong to a community, and so the behavior of doing good for the said community is encouraged.

Moral codes of behavior are thus passed down generations to all of humankind. Kohlberg, in his theory of moral development, postulated that morality develops throughout life in stages. These three stages are the pre-

---

24 Buch, “The Principles of Hindu Ethics”, 213.

25 Swami Purohit, Shri Purohit Swami, and Kendra Crossen Burroughs., *Bhagavad Gita: Annotated & Explained* (SkyLight Paths Publishing, 2001), 28-31.

conventional, conventional, and post-conventional stages.²⁶ During the pre-conventional phase, the child is merely concerned about his or her survival; later on, as the child develops into an individual in the post-conventional stage, he or she is now worried about others, family, friends, and community. This theory throws light on the idea that moral codes of conduct are universal to all of humankind as a part of the natural course of development. According to the Self-determination Theory by Deci and Ryan, individuals engage in moral behaviors or adhere to these codes of conduct out of their own volition or willingness to organize their lives at present and not for an abstract idea of ‘heaven,’ ‘hell’ or ‘reincarnation.’²⁷

While the above-mentioned theories throw light on the fact that, in their essence, moral values are universal, what sustains it is religion acting as reinforcement. Learning theories in psychology explores the boundaries of support in studying behavior and retaining said behavior. According to Skinner, behavior, based on its utility, is said to be reinforced with a reward that ultimately causes the behavior to occur repeatedly in anticipation of the reward. Eventually, this process results in perpetuating the reinforced behavior. Religious behavior is known to be self-reinforcing, i.e., the reinforcement is automatic and hence known as mechanical reinforcement.²⁸ Moral codes discussed in the scriptures are acted out by the believers because it provides them with intrinsic rewards such as a feeling of harmony or self-satisfaction.

On top of that, the religious narrative leaves no space for unpredictability in life.²⁹ There is a routine one follows, in the form of religious practices, and these in turn are rewarding either in the short term or in the long run. Short term rewards being feelings of fulfilment and other such positive emotions along with a general sense of acceptance and the occasional praise from the community. Long term rewards, on the other hand, may include the previously mentioned “abstract notions” of heaven or in the case of Hinduism, spiritual transcendence, or being at one with the ultimate being. These rewards, coupled with the belief system underlying said religions are strong enough to act as a potent reinforcement for moral codes of behavior.

Taking Kohlberg’s theory of moral development into consideration, we have established that people do have a predisposition towards morality and

---

26 Lawrence Kohlberg, and Richard Kramer. “Continuities and discontinuities in childhood and adult moral development.” *Human development* 12.2 (1969): 93-120.

27 Maarten Vansteenkiste, and Richard M. Ryan. “On psychological growth and vulnerability: basic psychological need satisfaction and need frustration as a unifying principle.” *Journal of psychotherapy integration* 23.3 (2013): 263.

28 Paul S. Strand “Religion as schedule-induced behavior.” *The Behavior Analyst* 32.1 (2009): 191-204.

29 Strand, “Religion as schedule-induced behaviour”, 191-204.

moral behavior. Adding on to this is Albert Bandura's social learning theory wherein Bandura proposes that individuals learn various behavioral forms from the environment through a process called observational learning.³⁰ Individuals, children especially, learn by observing their environment. If their environment endorses religious values or ideals, children would be inclined to develop such behaviors at an early age onwards, especially when coupled with reinforcing rewards. Thus, a religious environment would encourage the child to retain moral behaviors that are endorsed by the same religion.

Conclusion

It is widely understood that religion is an important aspect in developing, and more importantly, sustaining moral behavior. The presence of diverse theological beliefs or lack thereof is not the sole indicator for the establishment of moral behaviors in society, but rather like the ceaseless nature versus nurture debates, the concept of morality as well should be subjected to critical discourse. And like nature versus nurture debates, one must conclude that this argument, as well, is futile. It is because morality is certainly not a black and white concept but a complex construct, including elements from both nature and nurture influencing it. A conversation void of either environmental influences or developmental factors, when it comes to moral codes of conduct, is of no significant purpose. Instead, one must develop a holistic approach in understanding scriptures of any religion for that matter, that these scriptures are not just a guide for the "religious," they are a guide for the whole of humanity on how to be "human."

References

Aysylu, Saetgaraeva. Hospitality in Islamic civilization: Futuwwa in Ibn Battuta's travelogue. (Unpublished master's thesis). (Ibn Haldun University, Alliance of Civilization Institute, İstanbul, 2019).

Bandura, Albert, and Richard H. Walters. Social learning theory. Vol. 1. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-hall, 1977.

Buch, Maganlal. The Principles of Hindu Ethics (Delhi: Bharatiya Kala Prakashan, 2003), 194.

Buhler, Georg and Max Müller. The Laws Of Manu: The Sacred Books Of The East V25. (Literary Licensing, 2014), 116.

---

³⁰ Albert Bandura, and Richard H. Walters. *Social learning theory. Vol. 1.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-hall, 1977.

Georgiades. "Futuwwa traditions in the ottoman empire akhis, bektashi dervishes, and craftsmen" *Journal of Near Eastern Studies*, 12.4 (1953): 128.

Griffith, Ralph Thomas Hotchkin. *The Hymns of the Rigveda*. (Kotagiri Nilgiri, 1889).

Janssens, Jan, and Maja Deković, "Child rearing, prosocial moral reasoning, and prosocial behaviour." *International Journal of Behavioral Development* 20.3 (1997): 509.

Kohlberg, Lawrence, and Richard Kramer. "Continuities and discontinuities in childhood and adult moral development." *Human development* 12.2 (1969): 93-120.

Purohit, Swami, Shri Purohit Swami, and Kendra Crossen Burroughs. *Bhagavad Gita: Annotated & Explained* (SkyLight Paths Publishing, 2001).

Rao, Desiraju Hanumanta. *Valmiki Ramayana - Kishkindha Kanda*. Accessed May 29, 2020. <http://www.valmikiramayan.net/>

Strand, Paul S. "Religion as schedule-induced behavior." *The Behavior Analyst* 32.1 (2009): 191-204.

Sulami, Muhammad Ibn Al-Husayn. *Book of Sufi Chivalry: Lessons to a Son of the Moment: Futtuwah*. (Inner Traditions International, 1983).

Vansteenkiste, Maarten, and Richard M. Ryan. "On psychological growth and vulnerability: basic psychological need satisfaction and need frustration as a unifying principle." *Journal of psychotherapy integration* 23.3 (2013): 263.

İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı

Mehmet ŞAHİN*

Seyedmohammad SEYEDI ASL**

Geliş Tarihi: 25/02/2020

Kabul Tarihi: 09/05/2020

Atf: ŞAHİN., M, SEYEDI ASL, S., “İran Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Kullanımı”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 143-170

Öz: Uluslararası alandaki gelişmeler ve devlet dışı aktörlerin artan gücü diplomaside değişimlere neden olmuş ve kamu diplomasisi dış politikanın vazgeçilmez unsurlarından birisi hâline gelmiştir. Bu anlamda günümüzde hükümetler, diğer ülkelerin halkları ile iletişim kurmak ve etkilemek için kamu diplomasisi bağlamında bazı politik hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. Uluslararası kamuoylarını ve gündemi etkileme becerisinin önem kazanmasıyla günümüzde pek çok ülke, insanların düşüncelerini etkilememek için kamu diplomasisinin kullanılmasının önemini fark etmiş ve bu nedenle bu alanda çok çeşitli faaliyetler düzenlemiştir. İran İslam Cumhuriyeti de yumuşak güç kaynaklarına dayanarak, birçok ülke gibi, kamu diplomasisine ihtiyaç duymuştur. Bu makalede İran’ın kamu diplomasi politikası değerlendirilerek, kamu diplomasisinin İran dış politikasının da uygulanmasında ne kadar etkili olduğu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Kamu Diplomasi, Yumuşak Güç, İran, İran Dış Politikası

* Prof. Dr., Polis Akademisi,TR, kemahan@yahoo.com, ORCID:0000-0002-7044-6089

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,TR, mmseyedi1365@gmail.com, ORCID:0000-0001-5237-7385

The Implementation of Public Diplomacy in Iran's Foreign Policy

Mehmet ŞAHİN*

Seyedmohammad SEYEDI ASL**

Received: 02/25/2020

Accepted: 05/09/2020

Citation: ŞAHİN., M, SEYEDI ASL, S., “The Implementation of Public Diplomacy in Iran's Foreign Policy”, Middle Eastern Studies, 12-1 (2020): 143-170

Abstract: Developments in the international arena and the rising power of non-state actors have led to changes in diplomacy. Public diplomacy has become an indispensable element of foreign policy. In this sense, governments are now trying to achieve some political goals in the context of public diplomacy in order to communicate and influence other peoples. With the ability to influence international public opinion and the agenda, many countries today have recognized the importance of using public diplomacy to influence the people's thoughts and have therefore organized a wide range of activities in this area. The Islamic Republic of Iran, like many other countries, has needed public diplomacy based on soft power sources. In this article, Iran's public diplomacy policy will be evaluated and examined as to how effective it is in the implementation of Iran's foreign policy.

Keywords: Diplomacy, Public Diplomacy, Soft Power, Iran, Iranian Foreign Policy.

* Prof. Dr., Police Academy,TR, kemahan@yahoo.com, ORCID:0000-0002-7044-6089

** PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University,TR, mmseyedi1365@gmail.com, ORCID:0000-0001-5237-7385

استخدام الدبلوماسية العامة في السياسة الخارجية الإيرانية

محمد شاهين* سيد محمد سيدي أصل**

تاريخ الاستلام: 2020/09/05 تاريخ القبول: 2020/25/02

للاقتباس: محمد شاهين وسيد محمد سيدي أصل، «استخدام الدبلوماسية العامة في السياسة الخارجية الإيرانية»، دراسات الشرق الأوسط، 170-143 (2020) 1-12

الملخص

التطورات على الساحة الدولية والقوة المتصاعدة للجهات الفاعلة غير الحكومية أدت إلى إحداث تغييرات في الدبلوماسية وأصبحت الدبلوماسية العامة عنصراً هاماً لا غنى عنه في السياسة الخارجية. وفي هذا الصدد تسعى الحكومات اليوم إلى تحقيق بعض أهدافها السياسية في سياق الدبلوماسية العامة من أجل تعزيز التواصل مع شعوب الدول الأخرى والتأثير عليها. ومع الأهمية المتزايدة للقدرة على التأثير على الرأي العام الدولي والأجندة الدولية أدركت العديد من البلدان أهمية استخدام الدبلوماسية العامة من أجل التأثير على أفكار الناس، ولهذا السبب قامت بتنظيم العديد من الأنشطة المتنوعة في هذا المجال. الجمهورية الإسلامية الإيرانية شأنها شأن العديد من البلدان الأخرى احتاجت إلى هذه الدبلوماسية العامة في إطار مجالات القوة الناعمة. هذا المقال يحاول تقييم سياسة الدبلوماسية العامة لإيران ومدى فعالية هذه الدبلوماسية بتطبيقها في السياسة الخارجية الإيرانية.

الكلمات المفتاحية: الدبلوماسية، الدبلوماسية العامة، القوة الناعمة، إيران، السياسة الخارجية لإيران

* أستاذ دكتور، أكاديمية الشرطة – تركيا، kemahan@yahoo.com، ORCID:0000-0002-7044-6089
** طالب دكتوراه، جامعة انقره حاجي بايرام – تركيا، mmseyedi1365@gmail.com، ORCID:0000-0001-5237-7385

Giriş

Dış politika uluslararası ilişkilerde, devletlerin diğer devletlere yönelik siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel vb. olmak üzere birçok alandaki önemli tutum ve davranışlarını ifade eden bir kavramdır. Bilgi çağı ile birlikte toplumlar dönüştürülmüş, hesap verilebilirlik ve şeffaflık gibi mekanizmaların gelişmesiyle devletlerin diğer devletlere ve toplumlara yönelik hareketleri de yeniden şekillenmiştir. Devletler ve toplumlar, başta teknoloji ve iletişim, ekonomi, politika ve kültür gibi birçok alanda daha fazla etkileşim içine girerek birbirleri ile bütünleşmiş ve daha bağımlı hâle gelmişler. Bu süreçte geleneksel diplomasi yöntemlerinin yanı sıra sivil toplum kuruluşları, şirketler, uluslararası kuruluşlar ve medya kuruluşları gibi birçok aktör, diplomaside etkili olmaya başlamışlardır.¹ Günümüz uluslararası ilişkiler pratiklerinde, ulusal çıkarları korumak geleneksel diplomasi yöntemlerinin çok ötesine geçmiştir. Kamu diplomasisi, uluslararası kamuoyunu ve gündemi etkileme kabiliyetiyle dış politikanın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir.² Bir dış politika aracı olarak kamu diplomasisi siyasi nüfuz için kullanılmaktadır. Güç kullanımından farklı olarak, “siyasi etki, izleyicinin tutumlarının ve görüşlerinin, siyasi liderin, gazetenin veya başka bir kaynağın beceri ve kaynakları üzerindeki gücüne bağlıdır”.³

Günümüzde pek çok ülke, insanların zihinlerini fethetmek için kamu diplomasisinin kullanılmasının önemini fark ederek bu alanda çeşitli faaliyetler yürütmektedir. İran İslam Cumhuriyeti de, ulusal kimlik ve İslam Devrimi'nin değerlerini ve hedeflerini dünya halkına, özellikle Orta Doğu'ya tanıtmak ve millî menfaatini arttırmak için yurt dışındaki insan kitlelerine ulaşmaya çalışmaktadır. Etkili kamu diplomasisi, İran'ın yumuşak gücünün artmasına neden olmaktadır. 1990'lardan sonra kamu diplomasisi yürütecek yeni kurum ve kuruluşlar İran'ın kamu diplomasi faaliyetlerine hizmet etmek için kurulmuştur. Bu kurum ve kuruluşlar, İran'ın yumuşak gücünü daha cazip ve etkili kılmak amacı ile farklı alanlarda çalışmaya başlayarak İran'ın politik nüfuzunun artmasında etkili rol oynamışlardır. Ancak asıl etki “İran İslam Kültürü ve İlişkileri Kurumu”nun (Sazman Ferheng ve İrtibat İslami) kurulmasından sonra görülmeye başlanmıştır. Bu makalede İran'ın yumuşak güç araçları, ağırlıklı olarak kamu diplomasisi faaliyetleri ele alınarak İran'ın dış politikasında ne kadar etkili olduğu değerlendirilecektir.

1 Eren Erdem, “Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü: Türk Kamu Diplomasisi Örneği”, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1 (2017), s.37.

2 Aslı Yağmurlu, “Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi”, *İletişim: Araştırmalar*, Cilt. 5, Sayı. 1, (2007), s.10.

3 Laura Merickova, “Alternative Approaches to Public Diplomacy”, *Polish Sociological Review*, No. 187 (2014), s.358.

I. Kamu Diplomasisi

Diplomasi, uluslararası ilişkileri sürdürmek ve devletler arasındaki resmî organlar ve devlet yetkilileri aracılığıyla devletler arasındaki anlaşmazlıkları ve çatışmaları barışçıl yollarla çözmek için en önemli araçlardan biridir. Bu anlamda diplomasi kullanımı 17. ve 18. yüzyıllarda başlamış olmasına rağmen, diplomasi tarihi devletler tarihi kadar eskidir. Nitekim diplomasinin ilk örnekleri vasallar, monarklar veya hükümdarlar arasındaki ilişkilerde bulunmaktadır.⁴ Eski Yunan ve Roma İmparatorluklarında yabancı topluluklarla ilgili belgelerin toplanması, düzenlenmesi ve arşivlenmesi için diplomasi kavramı kullanılmış ve uluslararası ilişkiler disiplini kapsamında değerlendirilmesi 18. yüzyılda gündeme gelmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde, geleneksel diplomasinin “çok resmî, yavaş, kurumsal, kişilerarası ve gizli” olduğu tespit edilmiş; kavram ilk olarak 1918’de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson tarafından sorgulanmıştır. Wilson’ın diplomasinin “dürüstçe ve kamunun gözü önünde” sürdürülmesi gerektiğine dair prensipleri zamanla “yeni diplomasi” kavramıyla anılmaya başlanmıştır. Yeni diplomaside, diplomasi süreci halka, dolayısıyla da medyaya açık hâle gelmiş, “medyaya maruz kalma” hâli uluslararası ilişkilerin önemli özelliklerinden birini oluşturmuştur.⁵

İletişim ve bilgi devrimlerinin dünyayı yeniden yapılandığı bu dönemde kamuoyunu ve gündemi etkileme yeteneği son derece önemlidir. Bazılarına göre, bu yeni diplomasi stiline sivil diplomasi veya gönüllü diplomasi denirken, daha geniş bir çevre bu diplomasiye “Kamu Diplomasisi” demektedir. Devletten devlete değil, devletten kamuoylarına; sivil toplumdan devletlere; sivil toplumdan halklara yönelik olarak yapılan, kapalı kapılar ardında değil, açık ve toplumun tüm kesimleri için yapılan bir diplomasi dir.⁶

Kamu diplomasisi terimi ilk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi’nde Dekan olan Edmund Guillon tarafından kullanıldı. Guillon Kamu diplomasisinin “geleneksel diplomasinin ötesinde uluslararası ilişkilerin boyutlarını kapsadığı” düşüncesini dile getirdi.⁷ Kamu diplomasisi, aynı üniversitenin Edward Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi’nin ilk zamanlarında yayınlanan bir

4 Elif Sak, “Kamu Diplomasisi ve Çin”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, (2014), s.10.

5 Eylem Yanardağoğlu, “Uluslararası İletişim ve Kamu Diplomasisi: BBC Dünya Servisi Haber Merkezi Örneği”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı. 38, (Bahar, 2014), s.116.

6 Mert Gökırmak, “Küreselleşen Dünyada Diplomasi: Kamu Diplomasisi”, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kuresellesen_dunyada_diplomasi_kamu_diplomasisi__dafdce1a-3162-4f25-821d-8ed41d-d0a506.pdf, (Erişim Tarihi: 14.08.2019).

7 Diana, Stelowska. “Culture in International Relations Defining Cultural Diplomacy”, *Polish Journal of Political Science*, Vol. 1, Issue 3, (2015), s.58.

broşürde şu şekilde tanımlanmış: “Kamu diplomasisi, kamu tutumlarının dış politikalarının düzenlenmesi ve uygulanması üzerindeki etkisini ele almaktadır. Geleneksel diplomasiin ötesinde uluslararası ilişkilerin boyutlarını, diğer devletlerde kamuoyu oluşturan hükümetler, özel grupların etkileşimi ve bir devletin çıkarları ve ilişkileri, dış ilişkiler raporları ve siyasete etkileri, iş iletişim olanlarla, diplomatlarla ve dış temsilciler arasındaki iletişimi ve de kültürlerarası iletişim sürecini kapsamaktadır”.⁸

Murrow Merkezi tanımına göre, kamu diplomasisi yabancı hükümetler/kamuoyları yanı sıra hükümet dışı aktörler ve sivil toplum kuruluşları ile olan etkileşimdir.⁹ Kamu diplomasisi tanımında Samet Kavoğlu, kavramın disiplinler yapısına vurgu yaparak şöyle tanımlamaktadır: Klasik diplomatik yöntemlerin yanı sıra diğer ülkelerin halklarında; olumlu bir algı yaratmayı ve ülke çıkarları doğrultusunda yönetilmesi amacı ile girilen, uzun vadeli faydalar sağlayan ve farklı yollardan marka imajı yönetimi, algı yönetimi, halkla ilişkiler, uluslararası ilişkiler, diplomasi gibi farklı alanlarda birçok çalışmayı mümkün kılan, bir bütün hâlinde istenilen sonucu vermesini sağlayan bir süreçtir.¹⁰ ABD Dışişleri Bakanlığı, “kamu diplomasisi”ni “diğer ülkelerdeki kamuoyunu bilgilendirmek veya etkilemek amacıyla devlet destekli programlar” olarak tanımlamaktadır.¹¹

Bar-Ilan Üniversitesinde İletişim Çalışmaları Profesörü ve Direktörü Elton Gilboa, 1980’de kamu diplomasisinin “düşüncelerini ve nihayetinde hükümetlerinin düşüncelerini etkilemek amacıyla yabancılarla doğrudan iletişim” olarak tanımlandığını belirtiyor. Tanım ayrıca iki aşamalı bir etki sürecini de önermektedir: birincisi, başka bir devlette destekleyici kamuoyu oluşturmak için tasarlanmış doğrudan iletişim; ve ikincisi, bilgili halkın, kamu diplomasisi uygulayan ülkeye yönelik dostane politikalar benimsemesi konusunda hükümeti üzerindeki baskısı.¹² Kamu diplomasisi, meşruiyet yaratan ve küreselleşmiş dünyamızda devletin bilginin işlenmesi ve yayılması konusundaki tekeli kaybettiğini kabul eden postmodern bir devlet aracı olarak kabul

8 Gaye Aslı Sancar, “Kamu Diplomasisinde ‘İlişki İnşa Etme’ Söylemi”, <http://kamudiplomasisi.org/demo/images/stories/aslisanca.pdf>, s.3. (Erişim Tarihi: 20.08.2019).

9 Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, “Türkiye’de Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç”, Mehmet Şahin ve B.Senem Çevik, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, (Ankara: Nobel Yayınları., 2015), s.5.

10 Samet Kavoğlu, “Yapılandırıcı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 45, (2013), s.118.

11 Charles Wolf and Brian Rosen, “Public Diplomacy How to Think About and Improve It”, *RAND Corporation*, 2004, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2004/RAND_OP134.pdf, s.3.

12 Eytan Gilboa, “Searching for a Theory of Public Diplomacy”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, (2008), s.57.

edilmektedir.¹³ Devletlerin çıkarlarına, fırsatlarına, tehditlerine ve potansiyel tehdit merkezli değerlendirmelere dayanarak oluşturdukları faaliyetleri kapsayan ve diğer ülkelerin kamuoyunu etkilemek amacıyla yürüttükleri kamu diplomasisi, diğer ülkelerin hükümetlerinden ziyade, sivil toplum aktörlerine ve kamuoyuna yöneliktir.¹⁴ Aslında kamu diplomasisi ilişkiler kurmakla ilgilidir; diğer ülkelerin, kültürlerin ve halkların ihtiyaçlarını anlamak, bakış açımızı iletmek, yanlış algılamaların düzeltilmesi ve ortak neden bulabileceğimiz alanlar aramaktır.¹⁵

Kamu diplomasisi, analitik sınırları ve ayırt edici özellikleri olan politik bir araç olarak görülebilir. Devletlerin, devlet birliklerinin ve devlet dışı aktörlerin kültürleri, tutumları ve davranışları anlama yollarını ve araçlarını tanımlayan bir terimdir; ilişkiler kurmak ve yönetmek, ilgi ve değerlerini iletirmek için fikir ve eylemleri etkilemek. Politik aktörler tarafından politika seçimlerinin sonuçlarını anlamak, kamu gündemlerini belirlemek, sivil toplumdaki söylemi etkilemek ve maliyetler, riskler ve faydalar arasında değiş tokuş gerektiren stratejiler için onay oluşturmak amacıyla kullanılır.¹⁶ Nicholas J. Cull, Kamu diplomasisi uygulamasındaki önemli değişimlere de dikkat çekmektedir. Bunlar: 1) uluslararası aktörler giderek geleneksel olmayan STK'lar gibi aktörleri öne çıkarmaktadır; 2) bu aktörler tarafından dünya kamuoyu ile iletişim kurmak için kullanılan mekanizmalar yeni, gerçek zamanlı ve küresel teknolojilere (özellikle İnternet) taşınmıştır; 3) bu yeni teknolojiler, yerel ve uluslararası haber alanları arasındaki daha önceki katı çizgileri bulanıklaştırmıştır; 4) eski propaganda kavramlarının yerine kamu diplomasisi bir yandan pazarlamadan, özellikle de mekân ve ulus markalaştırmasından elde edilen kavramları, diğer yandan ağ iletişim teorisinden büyüyen kavramları giderek daha fazla kullanır; dolayısıyla, 5) prestij dili ve uluslararası imajın “yumuşak güç” ve “marka”dan bahsettiği için kamu diplomasisinin yeni bir terminolojisi vardır; 6) belki de en önemlisi, yeni kamu diplomasisi, aktör-insan Soğuk Savaş dönemi iletişiminden ayrılma ve uluslararası aktör, uluslararası aktör ile karşılıklı aydınlanma için insandan insana temasa yeni bir vurgu yapılmasından bahsediyor ve 7) bu modelde yukarıdan aşağıya mesajlaşma üzerine eski vurgu kaybolur ve yeni kamu diplomasisinin ana görevi ‘ilişki kurma’ olarak nitelendirilir.¹⁷ Kamu diplomasisinin etkinliğinin anahtarı, halkları, diploma-

13 Peter van Ham, “Power, Public Diplomacy, and the Pax Americana”, Jan Melissen, *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005), s.57.

14 Abdullah Özkan, “21. Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi İmkânları”, *Stratejik rapor*, No: 70, (TASAM Yayınları, 2015), s.5.

15 Mark Leonard, *Public Diplomacy*, (London: The Foreign Policy Centre, 2002), s.8.

16 Bruce Gregory, “Public Diplomacy: Sunrise of an Academic Field”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, (2008), s. 277.

17 Nicholas J. Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, (Los Angeles: Figueroa Press, 2009), s.15.

tik mesajların pasif alıcıları yerine politika oluşturma süreçlerinde aktif katılımcılar olarak tanıyan daha işbirlikçi yaklaşımlara doğru bir kaymadır.¹⁸

Kamu diplomasisi ile harekete geçirilmeye çalışılan bir ülkenin yumuşak gücü diyebileceğimiz “başkalarını etkileme” kapasitesidir. Jan Melissen’in belirttiği gibi, kamu diplomasisi yumuşak gücün en önemli araçlarından biridir.¹⁹ Kamu diplomasisi, yumuşak gücün kilit araçlarından biridir ve bu, kamu diplomasisi hakkındaki çağdaş tartışmalardan çok önce diplomatik uygulamada tanınmıştır. ABD, Sovyetler Birliği ve Avrupa’nın üç büyük gücü Soğuk Savaş sırasında “dünya ile iletişimine” özellikle büyük yatırımlar yaptılar.²⁰ Neredeyse tüm kamu diplomasisi araştırmacıları ve akademisyenleri oy birliğiyle, kamu diplomasisinin yumuşak güç üretme hedefinin, bir ülkenin dış politikalarıyla tutarsız olması durumunda ulaşılamaz olduğuna inanmaktadır. Joseph Nye, bir ülkenin kültürünün, değerlerinin ve politikalarının içeriği çekici değilse, “yayın yapan” kamu diplomasisinin yumuşak güç üretmeyeceğini savunuyor.²¹

Yumuşak güç terimi, Soğuk Savaş’ın sonunda tanıtıldı ve bir aktörün, askerî veya ekonomik gücü nedeniyle değil, kültürünün ve değerlerinin çekiciliği nedeniyle uluslararası ortamda istediği şeyi elde etme yeteneğini ifade etmektedir. Bu nedenle, kamu diplomasisi, bir devlet aktörünün kültürel değerlerini teşvik ederek, halkı kültürel değerlerinin çekiciliği konusunda diğer aktörlere ikna ederek yumuşak güç kullanma mekanizması olabilir.²² Yumuşak gücü oluşturan unsurları incelediğimizde, bir nevi tercihleri şekillendirmek için yollar olduğunu görmekteyiz. Bu yolları oluşturan ve yolun sonunun yumuşak güç olduğu parametreler hâlihazırda mevcuttur ve bundan bilinmesi gereken; yumuşak gücün manipülasyondan ziyade etkileme, hegemonyadan ziyade diyalog ve propagandanın ziyade iknadan oluşan bir kavram olduğudur. Çünkü uluslararası ilişkilerde etki güç anlamına gelmektedir.²³

Uluslararası politikada, yumuşak güç üreten kaynaklar büyük ölçüde bir kuruluşun ya da ülkenin kültüründe ifade ettiği değerlerden, içsel uygulamaları ve politikaları ile belirlediği örneklerde ve diğerleriyle ilişkilerini ele alma

18 Kathy R. Fitzpatrick, “Public Diplomacy in the Public Interest”, *Journal of Public Interest Communications*, Vol. 1, (2017), s.80.

19 Emel G. Oktay, “Nato’nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi’nin Artan Rolü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 9, Sayı. 34, (Yaz, 2012), s.129.

20 Jan Melissen, “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice”, Jan Melissen, *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005), s.4.

21 Sonia Hukil, “Is Public Diplomacy Inherently a Manifestation of ‘Soft Power?’”, *Gledon Journal of International Studies*, Vol.8, No.1-2, (2015), s.13.

22 Elena Gurgu and Aristide Cociuban, “New Public Diplomacy and its Effects on International Level”, *Journal of Economic Development, Environment and People*, (2016), 5(3), s.50.

23 Leyla Yıldırım, “Türk Gücü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, 2014, Bölüm 2, s.25.

biçiminde ortaya çıkar.²⁴ Yumuşak güç kullanan devletler, sistemdeki diğer devletleri ötekileştirmeden kendilerine çekerek, işbirliği ve sosyo-kültürel özümseme süreci çerçevesinde çıkarlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Yumuşak güç kullanan devlet/devletlerin elde edecekleri siyasal ve yönetsel başarı, bu güce maruz kalan, yani farkında olmadan o devletin yörüngesine giren diğer devletleri de aynı program dâhilinde başarıya, yani sosyal refah ve siyasal istikrarın artmasına yol açabilir.²⁵ Yumuşak güç araçları arasında kültürel unsurlar, edebiyat, sanat, müzik, ortak değerler, yaşam tarzı, teknoloji, farklılıklara saygı, evrensel hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi diğer insanları çekebilecek tüm unsurlar bulunur.

2. İran'ın Dış Politikasında Kamu Diplomasisi

Ortadoğu'daki yer altı kaynaklarının önemli bir bölümüne ev sahipliği yapması, demografik yapısı ve askerî gücü İran'ı özellikle 20. yüzyılın başarılarından itibaren önemli bir konuma getirmiştir. 1979 devrimi ile tamamen farklı bir siyasal düzlemin içerisine giren İran'ın, bölgesel faaliyetleri azalmak yerine giderek daha da arttı. Ayrıca İran İslam Devrimi birlikte ABD karşıtı siyasal söylemi nedeniyle kurulan uluslararası sistemin dışına itilme çabalarına rağmen bölgesel dengeler içinde kalarak varlığını sürdürmüştür.²⁶

Devrimden sonra İran'ın yeni yöneticilerinin yeni bir anayasa, yeni bir model ve yeni bir dış politika söylemi ortaya koydukları görülmüştür. Bu yeni anayasada, İran'a uyarlanmış “evrensel” misyon, “ümmei korumak”, “ezilenlerin ezenlere galip gelmesine çalışılması” gibi slogan ifadeleri ile formüle edilmiştir. Anayasa'da yer alan “devrim tüm dünyada sürdürülmeli” iddiası, İran'ın “rejim ihracı” olarak ün yapacak bölgesel politikalarının temelini oluşturdu.²⁷ İran yönetimi 1979'dan sonra dinî boyutu fazlası ile ön plana çıkaran bir dış politika stratejisi benimsemeye başladı. İslami konular, İran'ın bölgedeki görünüşünü ve komşu devletlere yönelik politikalarını doğrudan etkiledi. İran'ın bölgesel duruşu İslamcı jeopolitik tarafından belirlenmektedir.²⁸ İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasında, özellikle ilk on yılda, “devrim ihra-

24 Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, (New York: Public Affairs, 2004), s.8.

25 Göktürk Tüysüzöğlü, “*Yumuşak Güç Kuramı Bağlamında Türkiye'nin Güney Kafkasya Stratejisi*”, Uluslararası Kafkasya Kongresi, Bildiriler Kitabı, Kocaeli (Temmuz, 2012), s.365.

26 Merve Aksoy, “İran: Enerji ve Mezhep Politikalarının Düğüm Noktası”, Ahmet Emin Dağ (Ed), *Ortadoğu Çatışmaları*, (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 1. Baskı, 2015), s.161.

27 Yalçın Sarıkaya, “*Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür*”, Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), Rapor No. 2, (Kasım, 2012), s.17.

28 Ertan Efeğil, “İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 4, Sayı. 48, (Aralık, 2012), s.57.

cı” çabaları yoğun bir şekilde yürütülmüştür. Devrimciler, yeni cumhuriyeti tüm dünyada ezilenlere, özellikle Müslüman toplumlara yardım etmek ve İslami devrimci hareketleri korumak için ana hedef olarak belirlediler.²⁹ Buna ek olarak, İran kültürü çok çeşitli ve çok boyutlu özelliğe sahip bir ülkedir. Bu özelliğin birinci yönü tarihsel gelişmeler, diğeri ise dinî, etnik ve dilsel öğelere bağlıdır. İran kültürü ve tarihi, din, dil ve ırk açısından çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Ayrıca İran kültürüne gelenekler, halk edebiyatı, bayramlar ve yas törenleri örnek olarak verilebilir.³⁰

İran İslam Cumhuriyeti, amaçları ve aynı zamanda dış politika üzerindeki sürekli genişleyen etkisinin yanı sıra dünyanın mevcut statusüne karşı çıkan İslami ve devrimci misyonu nedeniyle, hedeflerine ulaşmak için daima yumuşak gücü kullanma ihtiyacı hissetmektedir. Birçok bilim insanı, bir ülkenin inançlarını ve ilkelerini savunmanın tek yolunun onları tanıtmak olduğunu ifade ediyor. İran yumuşak güç politikalarını takip ederek, ülkenin yumuşak güç potansiyellerinin kamu diplomasisi aracılığıyla uygulamaktadır. Bu nedenle, İran kamu diplomasisinin sloganı: “İran hükümetinin, millî menfaatini arttırmak ve güvence altına almak, bu sahip olduğu değerleri yaymak için yabancı ülke halklarıyla doğrudan ilişkiler kurmaktır”. Başka bir deyişle İran İslam Cumhuriyeti diğer ülkelerin halkıyla iletişime geçerek “fikirleri, idealleri, ulusal hedefleri, kurumları, kültürleri ve normları kamu diplomasisinin unsurları olarak tanımlanmaktadır”.³¹ İran İslam Cumhuriyeti’nin kamu diplomasisinin temeli ve özünü, İran dış politikasına resmen yansıyan “devrimi ihraç” etme teorisi olduğu bilinmektedir. Başka bir ifadeyle İran İslam Cumhuriyeti, diğer toplumdaki kamuoyunu yönetmek için İslami ve devrimci doktrinleri, normları açıklayarak ve yayarak diğer insanların algılarını, fikirlerini, değerlerini ve inançlarını hedef alarak etkilemektedir. İran İslam Cumhuriyeti, bu yumuşak güç kaynaklarını kamu diplomasisi çerçevesinde kullanarak sürdürmektedir.³²

İran İslam Cumhuriyeti dış politika alanında, ideolojik değerlerini uluslararası sistemde kamu diplomasisi araçları ile yaymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, mesajını izleyicilere iletmekte ve dış politika eylemlerini, İslam Devri-

29 Ünal Gündoğan, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 3, Sayı. 29, (Mayıs, 2011), s.97.

30 Sahar Keykavosiiranagh, “Ortadoğu Bölgesinde Kültürel Hegemonya İnşası”; <http://www.ilkeliyazilar.com/FileUpload/ds754869/File/ortadoğu-bolgesinde-kulturel-hegemonya-insasi.pdf>, s.26. (Erişim Tarihi: 08.09.2019).

31 Ebrahim Motaghi, Hamid Shaieste, “Iran’s Public Diplomacy: Capacities and Challenges”, *Journal of National Interest Studies*, Vol. 2, No. 8, (2017), s.45.

32 Jalal Dorakhshah, Mostafa Gafari, “Public Diplomacy of Islamic Republic of Iran in Islamic World Opportunities, Actions, Priorities and Achievements”, *Journal of Culture-Communication Studies*, Vol. 12, No. 16, (2012), s.18.

mi'nin kültürel ve dinî değerlerine uygun olarak dizayn etmektedir. Üstelik İslam ülkelerine devrimin kültürel değerlerini açıklamak için bilgi ve iletişim olanaklarından yararlanarak mesajını izleyiciye ileterek, toplumlar ve hükümetler için dış politika eylemlerini haklı çıkarmak ve meşrulaştırmaktadır.³³ İran İslam Cumhuriyeti'nin kamu diplomasisi alanındaki faaliyetlerinin çoğu, İran İslam Kültürü ve İlişkileri Kurumu tarafından yürütülmektedir ve Dışişleri Bakanlığı, bu kuruluşun hedeflerine varmasında tamamlayıcı bir rol oynamaktadır.

Bu kurum hedefleri arasında; devrimci ideolojinin ihracı, İran-İslam medeniyetinin tanıtılması ve Müslüman ülkelerle bağların ve işbirliklerinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Ayrıca uluslararası kültürel ilişkilerin yönetimi ve koordinasyonu ile İran'ın yurt dışındaki kültürel politikalarının ve propaganda faaliyetlerinin hedeflerine ulaşmaktır. Bu kurum iki organdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki Yüksek Konsey ve İslam Kültür ve İlişkiler Başkan ve Danışmanlığı olup, Konsey tamamı Velî-yi Fakih tarafından atanan 15 kişiden oluşmaktadır. 15 kişilik konseyin beşi kültür alanında faaliyet gösteren önemli kişilerden seçilirken, kalanı ise, Kültür Bakanı, Dışişleri Bakanı, Radyo Televizyon Kurum Bakanı, Uluslararası İlişkilerden Sorumlu Dini Liderin Yardımcısı, İslami Tebliğ Kurumu Başkanı, Uluslararası Mezhep Yakınlaşma Konsey Genel Sekreteri, Dünya Ehlibeyt Genel Sekreteri, Medreseler Genel Sorumlusu, Kültür ve İslami İlişkiler Kurum Başkanından oluşmaktadır.³⁴ Kamu diplomasisinde kültürel değerlerin kullanılması konusunda İran pek çok avantaja sahiptir ve dünyadaki toplumlar bu faktörü daha rahat kabul etmektedir.

33 Yaqoob Tavakkoli, Roya Nezhadzandiye, "The Application of General Diplomacy in Islamic Republic of Iran's Foreign Policy in the Frameworks of Principles and Values of Islamic Revolution", *Journal of Islamic Revolution Research*, Vol. 1, No. 2 (Fall, 2012), s.269.

34 Sahar Keykavosiiranagh, "Ortadoğu Bölgesinde Kültürel Hegemonya İnşası"; <http://www.ilkeliyazilar.com/FileUpload/ds754869/File/ortadogu-bolgesinde-kulturel-hegemonya-insasi.pdf>, s.31. (Erişim Tarihi: 08.09.2019).

Tablo 1. 1979 Devriminden Sonra İran'ın Kültürel Diplomasisinde (Kamu Diplomasisinde) Faaliyet Gösteren Kurum ve Kuruluşlar³⁵

	Kurum ismi	Hukuki statü	Faaliyete başlangıç yılı	Faaliyet türü
1	Millet Meclisi (Meclis-i Şura-yı İslami)	Anayasa	1989	Yasal çerçeve hazırlamak ve kültürel işleminin izlenmesi
2	Kültürel Devrim Yüksek Konseyi	Ayetullah Humeyni'nin emriyle kurulmuş olan konsey	1980	Yasal işlemlerin hazırlanması ve kültürel işlerin gidişini izleme
3	Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Şura-yı Teşhis-i Maslahat-ı Nizam)	Ayetullah Humeyni'nin emriyle ve anayasanın 112 maddesine uyumlu olarak kurulmuş	1979	Kültürel işlerin genel politika formülasyonunu oluşturmak
4	İmam Humeyni Yardım Komitesi	İran'ın Devrim Rehberi isteği üzere kurulmuş	1980	Bazı kültürel işleri yapmak ve yardım faaliyetlerinde bulunmak
5	İslami Tebliğ Ofisi-Kum İlim Havzası (Defter-i Tebligat-ı İslami-Havzai İlmiye-i Kum)	İran'ın Devrim Rehberi isteği üzere kurulmuş	1979	Dini eğitim
6	Camiet'ül Mustafa	İran'ın Devrim Rehberi isteği üzere kurulmuş	2007	Yabancı öğrencilere dini eğitim vermek ve yabancı din adamları yetiştirmek
7	İran Radyo ve Televizyon Kurumu Uluslararası Başkanlığı	Parlamento kararı	1979	İslam ve İran kültürünü tüm dünyada yaygınlaştırmak
8	Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu	Parlamento kararı	1987	İran içinde ve dışında kültürel değerleri korumak
9	Uluslararası Takrib Konseyi	İran'ın Devrim Rehberi isteği üzere kurulmuş	1990	İslami iş birliğinin artması için çalışmak
10	Ehl-i Beyt Konseyi	İran'ın Devrim Rehberi isteği üzere kurulmuş	1990	Ehl-i Beyt faaliyetin dünya çapında daha etkili hâle getirmesi
11	Dışişleri Bakanlığının Kültürel Enstitüsü	Parlamento kararı	2001	İran dışındaki kültürel işlerin altyapısını hazırlamak ve koordinasyonu sağlamak
12	Yurt Dışında İranlıların Kültür Ofisi	Parlamento kararı	2004	İran dışında yaşayan İran halkına yardımcı olmak

35 Sina Kalhor, Mohammadmasoud Sadeghi, "Investigating the Status of Cultural Diplomacy of the Islamic Republic of Iran: Active Institutions", İran Parlamentosu/ Kültürel bölüm, Rapor No. 10321, (Tahran: 2010), s.7.

13	Bilimler Akademisi	Kültürel Devrim Yüksek Konsey onayı üzere kurulmuş	1987	Bilim ve teknolojinin gelişmesine katkıda bulunmak
14	Sanat Akademisi	Kültürel Devrim Yüksek Konsey onayı üzere kurulmuş	1998	İslami ve ulusal mirasın korunması
15	İranoloji Müesseseleri	İran Yüksek Eğitim Konsey isteği üzere kurulmuş	2001	İran'ın kültürünü ve medeniyetini tüm dünyaya tanıtmak
16	Bağış ve Yardımlaşma İşleri Başkanlığı	Parlamento kararı	1984	Yurt dışında bağış ve yardım işlerini izlemek
17	Hac Kurumu Başkanlığı	Parlamento kararı	1972	Hac işleriyle ilgilenmek
18	Bilim Bakanlığı Uluslararası Çalışma ve İşbirliği Merkezi	Parlamento kararı		İran dışındaki bilimsel ve kültürel faaliyetleri sürdürmek
19	İslami Tebliğ Ofisi Sanatsal Bölümü	İran'ın Devrim Rehberi isteği üzere kurulmuş	1981	Sanat ve dinî edebiyatı tanıtmak
20	Spor ve Gençlik Bakanlığı	Parlamento kararı	1971	Fiziksel ve ruhsal sağlık eğitimi vermek
21	İmam Humeyni Üniversitesi	Parlamento kararı	1991	İran'lı ve yabancı öğrencilere akademik bilim eğitimi vermek
22	İslami Azad Üniversitesi	Parlamento kararı	1982	İran'lı ve yabancı öğrencilere akademik bilim eğitimi vermek
23	Yüksek Konsey ve İslam Kültür ve İlişkiler Başkan ve Danışmanlığı	İran'ın Devrim Rehberi isteği üzere kurulmuş	1995	Yurt dışında kültürel ve dini tanıtım ve reklam uygulanmasını izlemek
24	ECO Kültür Enstitüsü	Parlamento kararı	1995	Üye Devletlerin kültürel iş birliğinin artmasına yardımcı olmak
25	Dini Liderin Uluslararası Ofisi			İran dışında kültürel kuruluşları denetleme
26	Bonyad-e Astan-e Qods-e Razavi			İran dışında bazı kültürel ve dinî işleri yapmak
27	İran Kızılay Kurumu	Parlamento kararı	1922	İran dışında bazı kültürel ve dinî işleri yapmak
28	Devrim Muhafızları	Parlamento kararı	1980	İran dışında bazı kültürel işleri yapmak

3. İran'ın Dış Politikasında Yumuşak Güç Araçları

Nye'e (2005) göre; bir ülkenin yumuşak gücü öncelikle üç kaynağa dayanır: kültür (başkaları için cazip olduğu yerlerde), siyasi değerleri (yurt içinde ve yurt dışında yaşarken) ve dış politikaları (meşru ve ahlaki otoriteye sahip olduklarında). Kültür, bir toplum için anlam yaratan değerler ve pratikler kü-

mesidir. Birçok tezahürü bulunmaktadır. Seçkinlere hitap eden edebiyat, sanat ve eğitim gibi yüksek kültür ile kitle eğlencesine odaklanan popüler kültür arasında ayırım yapmak yaygındır.³⁶ İran’da eski bir uygarlığın temsili ve söz konusu medeniyetin tarihsel süreçte nispeten büyük bir coğrafyayı kültürel anlamda etkilemiştir. Ayrıca, 1979’da bir devrim gerçekleştirdiğinden beri ideolojik, bu devrimin İslam Devrimi olarak adlandırılmasından ötürü dinî ve Şii mezhebi müntesipleri nezdindeki konumundan dolayı mezhepsel unsurları bünyesinde barındırmaktadır.³⁷ İran İslam Cumhuriyeti potansiyel olarak birçok yumuşak güç aracına sahiptir ve son otuz yılda bazılarını tanımlayıp kullanmaktadır.³⁸ İranlı politikacılar, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi, kamu diplomasisi ve yumuşak güç olgusuyla ilgilenmektedirler. Öte yandan toplumları, İran’ın çeşitli politikalarının etkili olması yönünde 2. Tabloda olduğu gibi daha farklı araçlar kullanarak ikna etme, iletişime geçme ve etki yöntemi olarak uygulamaktadır. İran entelektüelleri ve siyasi elitleri, özellikle de Fars dili ve edebiyatı olmak üzere İran’ın kültürel mirasını, müziğini, dinî müktesebat üzerinden geliştirdiği politik ve sosyal yorumunu ve hatta “İslami Vahdet” söylemi ve Şiilik okumalarını özellikle Ortadoğu ve yakın çevresi için birer yumuşak güç araçları olarak irdeliyorlar.

Tablo 2. İran’ın Yumuşak Güç Kaynakları³⁹

Kültür	Siyasi değerler	Dış Politika
1. Şii		
2. Eğitim		1. Kültür merkezleri
3. Mehdeviyet	1. Jeopolitik değerler	2. Dostluk demekleri
4. Velayet-i fakih	2. İnsani yardım	3. Diplomatik ilişkiler
5. Ulusal ve İslam dünyasının ünlüleri	3. Diaspora	
6. Geleneksel		
7. Uluslararası konferanslar ve seminerler		
8. Tarih		
9. Din adamları ve Kum okulu		
10. Devrim kültürü		
11. Medya		
12. Turizm		

36 Joseph S. Nye, “Soft Power: The Means to Success in World Politics”, s.11.

37 Abdullah Yegin, “İran’ın Yumuşak Gücü”, *SETA/ ANALİZ, Sayı: 118*, (Şubat 2015), s.10.

38 Parvin Dadandish, Afsane Ahadi, “Public Diplomacy and Iran’s Foreign Policy: Evaluation and Recommendations”, *Quarterly Foreign Relations*, Vol. 3, No. 1, (Spring, 2011), s.153.

39 Tablo, makalenin yazarları tarafından oluşturulmuştur.

3.1. Mezhep (Şii) Faktörü

İran, Şiiliğin kültürel, dinî ve siyasi olarak çok güçlü olduğu yerdir. İran kaynaklarına göre, Şiiler dünyadaki Müslüman nüfusun yaklaşık yüzde 16'sını oluşturmaktadır. Şiilerin nüfus dağılımı şu şekildedir; Ortadoğu'da 52.400.000; Asya-Pasifik bölgesinde 81.192.000; Avrasya'da 19.500.500; Avrupa'da 2.350.000; Afrika'da 12.450.000; Kuzey Amerika'da 985.000; Latin Amerika'da 425.000.⁴⁰ Bu Şii coğrafi dağılımı göz önüne alındığında, Basra Körfezi bölgesinde istisnai bir coğrafi konumu ve bağlantıya sahip olması, enerji jeopolitiğinde eşsiz bir konumu olan İran, diğer meziyet ve kabiliyetlerine ek olarak, Şii dünyasının merkezindedir. Bu faktörler İran'ın Şii dünyasındaki liderlik iddiasına temel oluşturmaktadır.

Dinî semboller İran'ın bölgedeki görünüşünü ve komşu devletlere yönelik politikalarını doğrudan etkiledi. Şii jeopolitiği, İran'ın bölgesel duruşunun tanımlanmasında en önemli belirleyici faktörler arasında yer aldı.⁴¹ İran İslam Cumhuriyeti her zaman Şii devletinin kimliğini vurgulayarak ve Şiiler ile tarihi, kültürel ve dinî bağları kullanarak bölgede etkinlik kurmaya çalışmıştır.⁴² Şii mezhebi İran'ın yumuşak gücünün ana faktörlerden biri olarak görülmektedir. İran, bölgede bir aktif aktör olarak Şii birliğine vurgu yaparak önemini artırmaktadır, ama aynı zamanda İran devleti İslam dünyasında Sünni ve Batıya bağlı olan devletleri kışkırtmamak için Müslümanların ortak değerlerinin varlığını önemseyerek problemlerini azaltmaya da çalışmaktadır.⁴³

3.2. Velayet-i Fakih Düşüncesi

Velayet-i Fakih; kayıp imam adına siyasi otoritenin adil bir fakih tarafından üstlenilmesi ve devlet başkanı olmasını savunan teoridir. Ayetullah Humeyni, fukahanın imamlar, imamların peygamber, peygamberin de Allah tarafından nasbedildiklerini söylemekle, “Velayet-i Fakih Hükümet-i İslam” adlı eserinde aynı tabloyu ortaya koymaktadır.⁴⁴ Şii siyasi kültüründe İmamet

40 Hossein Harsij, Mojtaba Touyserkani, “The Effect of Iranian Identity Elements on the Soft Power of the Islamic Republic of Iran”, *Quarterly Iranian Journal of Cultural Research*, Vol. 3, No. 1, (Sprign, 2010), s.167.

41 Ertan Efeğil, “İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 4, Sayı. 48, (Aralık, 2012), s.57.

42 Mehmet Şahin, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt. 1, Sayı. 1, (2006), s.41.

43 Jalal Dorakhshah, Mostafa Gafari, “Public Diplomacy of Islamic Republic of Iran in Islamic World Opportunities, Actions, Priorities and Achievements”, *Journal of Culture-Communication Studies*, Vol. 12, No. 16, (Spring, 2012), s.19.

44 Hakan Cavlak ve Ümmiye Özbilek, “Konstrüktivist Perspektiften Devrim Sonrası İran Siyasal Sistemi”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 8, Sayı.16, (2019), s.133.

ve Velayet ilkesine inanmak yumuşak gücün etkili unsurlarından biridir. Şii mezhebinde İmamet konusu çok önemli ve değerli olduğu için, Usul-i Dinde ayrı bir usul sayılmaktadır. Bu usul Şii Mektebi'nin kapısı olarak kabul görmektedir. Yani bu ilkeye inanmadan Şii Mektebi'ne giriş yapılamaz.⁴⁵ Şii inancında (12 İmam inancı) İmamet ve Velayetinin devamıdır. İran'ın eski devrim rehberi Humeyni, Velayet-i Fakihin üzerine düşen toplum sorumluluğunun Hz. Muhammed'in üzerine düşen sorumluluğu kadar önemli olduğunu söylemiştir. Ayetullah Humeyni Velayet-i Fakih kitabında şöyle izah ediyor: Velayeti ki Hz. Muhammed ve On İki İmam'ın hükümet kurma, uygulama sorumluluğu vardı bugünde bu sorumluluklar Fakihe aittir.⁴⁶

İran'ın Devrim Rehberi Velayet konusunda şöyle söylüyor: “Velayet dinî toplumda yol göstericidir. Eğer bir dinî hükümetin çözemediği bir problem olursa, o problem Velayet düşüncesi ile çözülür”.⁴⁷ Sonuç itibarıyla 1979 İran İslam Devrimi, Pehlevi hanedanlığının monarşi yönetimini ortadan kaldırmış ve beraberinde Şii kimlikte bir rejim inşa etmiştir. Ayetullah Humeyni'nin getirdiği Velayet-i Fakih teorisi ile beraber bir dinî liderin merkezinde ve emrinde farklı güç odakları oluşmuş, ülkede İslam dininin Şii mezhebinin Caferi kolu inancı üzerine bir devlet kurulmuştur.⁴⁸ Velayet ilkesinin İran halkının kalbine ve zihnine nüfuz etmesi dinî sistemin en büyük sermayesi ve yumuşak güç kaynağı olarak kabul edilir. Bu ilke etkili şahsı o halkın nezdinde de en güçlü kişi olarak zirveye çıkartmaktadır.⁴⁹

3.3. Mehdeviyet İnancı

Şii siyasi kültüründe aydın ve mutlu bir geleceğe inanmak, salih insanların kötü insanlara galip gelmesi ve İmam Mehdi'nin yeniden hayata dönmesine inanmak, adil bir hükümet kurarak adaletli ve güveni tüm yerkürede yayılmasına inanmaktadır. Mehdi inancı ve onun yeniden hayata dönmesi Şii siyasi kültüründe baskılara karşı sabır, fedakârlık ve direniş gücünü kurumsallaştırarak tarih boyunca Şiiileri büyük oranda etkilemiştir. Bu durum devrimci

45 Mohammad Malekzadeh, “The Religious and National Components of Soft Power of Iran Islamic Republic System”, *A Scientific- Research- Based Quarterly Political Science*, Vol. 17, No. 68, (Winter, 2015), s.122.

46 Ahmad Motaghizadeh, “Islamic Republic of Iran Soft Power Components”, *Quarterly Soft Power Studies*, Vol. 1, No. 2, (Summer, 2011), s.116.

47 Ferzad Jahanbin, Mona Parsa, “Strategies to Enhance the Soft Power of Iran in the Islamic World Model (SWOT)”, *A Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, Vol. 2, (Summer, 2013), s.141.

48 Hakan Cavlak ve Ümmiye Özbilek, “Konstrüktivist Perspektiften Devrim Sonrası İran Siyasal Sistemi”, s.133.

49 Mohammad Malekzadeh, “The Religious and National Components of Soft Power of Iran Islamic Republic System”, a.g.e

teorisyen ve siyasi analistlerin gözleminden kaçmamıştır. Roger Garaudy, Şii inancını önemseyerek şöyle söylüyor: “İran Şii düşüncesinde, İmam Mehdi dünya müminler lideri olarak gizlilik döneminde yaşıyor. Gizli İmamın anlamı kendi içinde siyasi protesto ilkesini taşıyor ve bu ilkeye bakarak Şiiler her zaman güce karşı rol alıyor”.⁵⁰ Manevi bir sermaye olarak Mehdi, Şii siyasi kültürünün en önemli unsurlarından biri olarak diğer ülkelerdeki Şiileri etkilemektedir ve İran’ın kamu diplomasisinin bir unsuru hâline gelerek İran’ın yumuşak gücünü artırmaktadır.

3.4. Din Adamları ve Kum Okulu Faktörü

İran’ın İslam dünyasında en önemli ve etkili varlıklarından birisi de sahip olduğu din adamları ve dinî merkezlerdir. Bu iki faktör diğer ülkelerdeki Şii Müslüman halkları İran’da dinî eğitim almak hususunda motive etmektedir. Bu sayede İran’ın İslam coğrafyasındaki etkisini artırmaktadır.⁵¹

İran 1979 devriminden sonra İran etkileyici rolüyle Şii dünyasında bir lider ve yol gösterici hâline gelmiştir. Kum kenti ise devrim ve Şii mezhebi gelişiminin merkezî olarak önemli rol oynamıştır. Hz. Masume Türbesi ve Cemkeran Camii’nin yanı sıra önemli din adamların da Kum’da yaşaması Kum kentinin Şii dünyasının en önemli ve ilgi merkezi hâline gelmesine yol açmıştır.⁵² Kum, İran’da Şii mezhebini kabul eden ilk şehirlerden biridir. İmamların yaşadığı dönemlerde Şii inancını kabul eden ve bu doğrultuda eğitim gören İranlı öğrenciler, söz konusu mezhebi yaymak için Kum şehrini tercih etmişlerdir. Bu sebeple Kum’da pek çok dinî okul açılmış ve Kum, Şii âlimlerinin buraya göç ederek eğitim aldığı önemli bir dinî okul hâline gelmiştir.⁵³ Şii Müslümanların dinî eğitim için İran’a gelmesi çok önemlidir zira mezhep eğitimi ve bilgisi ne kadar yayılırsa, İran’ın Şii ve Müslüman dünyasındaki etkisi de o ölçüde artacaktır.

50 ibid, s.123.

51 Mohammadali Khosravi, Jabbari Sani Abbasali, “Cultural Capacity of Islamic Republic of Iran in General Diplomacy”, *Journal of Political Studies*, Vol. 3, No. 11, (Spring, 2011), s.110.

52 Malihe Nikravesh, Ali Akber J’afar, “The Role of Clerics and Religious Scholars in Iraq, Increased Soft Power in the Islamic Republic of Iran”, *A Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, Vol. 5, No. 2, (Summer, 2016), s.113.

53 Mehmet Şahin, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt. 1, Sayı. 1, (2006), s.46.

3.5. Uluslararası Konferanslar ve Seminerler

İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimi konsolide etmesinin ardından İslami Birlik (Vahdet) haftası açıklanmasıyla "İslami Birlik Konferansı" yapılması kararı alınmıştır. 1990 yılına kadar İslami Tebliğ Ofisi'nin (Defter-i Tebligat-ı İslami) sorumluluğunda olan bu konferansı tertipleme yetkisi, bu tarihte kurulan Uluslararası İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Kurumuna verilmiştir. Birlik Konferansının amacı, İslam dünyasında birlik ve beraberliği teşvik etmektir. Bununla birlikte; hukuk, ilkeler, teoloji ve tefsir alanlarındaki entelektüel, bilimsel ve kültürel çalışmaları teşvik etmek, Müslümanların sorunlarının ele alınarak bu sorunlara en uygun çözümler bulunmasına çalışmaktır.⁵⁴

3.6. Eğitim Faaliyetleri

2019 verilerine göre, İran üniversitelerinde 39.000 yabancı uyruklu öğrenci eğitim almaktadır. Bunların 28.000'i Bilim Bakanlığı altındaki üniversitelerde, 3.000'i Sağlık Bakanlığı altındaki üniversitelerde ve 8.000'i İslami Azad Üniversitesi altındaki üniversitelerde öğrenim görmektedir.⁵⁵ Bunun yanı sıra İran; Komor, Venezuela, Lübnan, BAE, Pakistan, Dubai, Ermenistan ve Tanzanya'da bazı üniversitelerinin şubelerini açmış olup, Afganistan, Tacikistan, Kanada ve Malezya için de planlamalar yapılmaktadır. Ayrıca ortak araştırmalar yapmak ve mühendislik projeleri gerçekleştirmek amacıyla bir İran-Afganistan Üniversitesi kurulmasına karar verilmiştir. İran, kendi açık eğitim üniversitesinin bir şubesini de Afganistan'da açmış ve Herat'ta Hâce Abdullah Ensari Üniversitesini İran Firdevsi Üniversitesinin şubesi olarak kurmuştur. 2009 yılında ise Suriye'de Terbiyet Müderris Üniversitesinin şubesi olarak Farabi Üniversitesi açılmıştır.⁵⁶

Camiet'ül Mustafa, İran'daki yabancı öğrencilere eğitim veren en büyük eğitim kurumudur. Bu kurum uluslararası bilimsel-dini bir mekân olarak İslami eğitim taleplerine cevap vermeye ve İslam dünyasından yeni teori elde etmeye çalışmaktadır. Bu kurumun en önemli iki amacı bulunmaktadır;

- 1) Müctehid, İslami araştırmacı, öğretmen ve İslami âlimleri yetiştirmek,
- 2) Kuran ve İslam düşüncesini ve İslami fikirleri yaygınlaştırmaktır.

Bu kurumun web sayfasındaki bilgilere göre, hâlihazırda İran içinde ve dışında olmak üzere 150 bölümde 2500 öğretmen görev yapmaktadır.⁵⁷ İran

54 <http://www.iuc.taghrib.com/>. (Erişim Tarihi: 10.09.2019).

55 <https://www.irna.ir/news/83394060/>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

56 Abdullah Yegin, "İran'ın Yumuşak Gücü", s.15.

57 Jalal Dorakhshah, Mostafa Gafari, "Public Diplomacy of Islamic Republic of Iran in Islamic World Opportunities, Actions, Priorities and Achievements", *Quarterly Journal of Culture-Communication Studies*, Vol. 12, No. 16, (Spring, 2012), s.26.

bu şekilde dinî ilim merkezine sahip olarak İslam dünyasında kendi etkili kapasitesini arttırmıştır. Bu sayede Müslümanları cezbetmeyi planlayan İran'ın İslam coğrafyasında giderek kapasitesini arttırdığı ve sonuç olarak nüfuz alanını genişlettiği görülmektedir.⁵⁸

3.7. Turizm Faaliyetleri

Bir ülkenin dışardaki algısı ve imajıyla yakından ilgili olan turizm konusunda İran'ın başarılı olduğunu söylemek zor. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin 2015 raporunda da görülebileceği gibi, tarihi, kültürü ve doğal turizm potansiyeli olan İran, bunu gerektiği ölçüde kullanamamaktadır. Din turizmine gelince, dünyadaki 250 milyon Şii nüfusun 25 milyonu İran'daki çeşitli türbeleri ziyaret etmek için gelmektedir. İran'da yaklaşık 70 bin türbe ve kutsal yer var. Bunların çoğu Şii imamlarına ve ailelerine aittir. İran diğer turizm alanlarında başarısız olmasına rağmen Şii kutsal mekânlarına hac turizminden etkin şekilde yararlanmaktadır. Bu durum sadece ekonomik faydalar değil, aynı zamanda ideolojik ve dinî endoktrinasyon için de faydalıdır.⁵⁹

3.8. Dil Faktörü

Farsça hem İran kimliğinin asli unsurunu oluşturması hem de İran sınırlarını aşan ve geniş bir coğrafyada kullanılmasından dolayı İran için içeride ve dışarıda önemli bir etki kaynağı görevi görmektedir. Günümüzde Farsça; İran, Tacikistan ve Afganistan'da resmî dil veya dillerden birisi olarak sayılmaktadır. Ayrıca Hindistan ve Pakistan'da da Farsça konuşanlar bulunmaktadır. Buna mukabil, çeşitli ülkelerde İranlı ve Afgan göçmenler olmasından dolayı, Farsça'yı Los Angeles'den Tokyo'ya kadar geniş bir coğrafyada duymak mümkündür. Farsça konuşanların dağılımına bakıldığında ise; Ortadoğu'da yaklaşık 2.200.000; Asya Pasifik'te 1.100.000; Avrasya'da 35.000.000; Avrupa'da 300.000; Afrika'da 18.000; Kuzey Amerika'da 2.400.000 ve Latin Amerika'da 5.000 kişinin Farsça konuştuğu tahmin edilmektedir.⁶⁰

58 Mohammadali Khosravi, Abbasali Jabbari Sani, "Cultural Capacity of Islamic Republic of Iran in General Diplomacy", *Journal of Political Studies*, Vol. 3, No. 11, (Spring, 2011), s.110.

59 Doğan Üstüntaş, "İran'ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları", *Akademik Orta Doğu*, Cilt. 11, Sayı. 1, (2016), s.66.

60 Hossein Harsij, Mojtaba Touyserkani, "The Effect of Iranian Identity Elements on the Soft Power of the Islamic Republic of Iran", *Quarterly Iranian Journal of Cultural Research*, Vol. 3, No. 1, (Spring, 2010), s.161.

3.9. Medya Faktörü

El Alem kanalı, Arap dünyasına günlük haber ve bilgi verme amacıyla 2003 yılında yayına başlamıştır. Tahran, Bağdat ve Beyrut'ta ofisleri mevcuttur. Her gün Körfez ve Akdeniz Arap dilini konuşan 300 milyonluk bir kitleye yayın yapmaktadır. Kanal, 40 ülkede 52 muhabir çalıştırmaktadır. BBC'nin Şubat 2009'da yayınladığı bir rapora göre el Alem izlenme sıralamasına göre; Suriye'de 4. ve Suudi Arabistan'da ise 5. sırada yer alarak BBC'den daha fazla izlenmektedir.⁶¹

Press TV, İran'ın İngilizce dilinde program yapan ilk uluslararası kanalı olarak 2007'de yayına başlamıştır. Bu kanalın farklı ülkelerde ve önemli mekânlarda muhabirleri bulunmaktadır. İran'da yaklaşık 400 çalışanı bulunmakla birlikte 26 ülkede de yerel muhabirlere sahiptir. Kudüs, New York ve Washington gibi önemli şehirlerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Press TV'nin temel amacı, Avrupa ve ABD'de halklara İngilizce yayın yapmaktır.⁶²

Cam-i Cem'in hedef kitlesi yurt dışındaki İranlılar ile Farsça konuşanlardır. 24 saat Farsça yayın yapan Cam-ı Cem Avrupa, Amerika ve Asya bölgelerine hitap etmektedir. İspanyolca yayın yapan Hispan TV ise İspanya, Venezuela, Arjantin, Bolivya, Şili, Ekvador, Peru, Kolombiya, Meksika ve Küba gibi ülkelerin haklarını kanalın hedef kitlesi olarak belirlemiştir. Bunun yanında İran'ın; Arapça, Türkçe, Urduca, Peştuca, Derice, İbranice, Kürtçe, İngilizce, Japonca, Hintçe, Bengalce, Çince, Endonezce, Ermenice, Rusça, Gürcüce, Azerice, Tacikçe, Kazakça, Boşnakça, Arnavutlukça, İtalyanca, Almanca, Fransızca ve İspanyolca gibi birçok dilde yayın yapan radio istasyonları da bulunmaktadır.⁶³

3.10. Tarih Faktörü

İran, tarih boyunca birçok medeniyete hem ev sahipliği yapmış hem de bu medeniyetlerin etkisinde kalmıştır. İran'da sırasıyla; Medler, Persler, Ahemeniler ve İskender-Selevkoslar gibi antik uygarlıklardan sonra Sasaniler (204-651) ve Safeviler (1501-1722) gibi Orta Çağ uygarlıkları yaşamıştır. Modern dönem öncesinde Kaçarların (1796-1926) yönetimi altında olan İran, modern dönemle Pehlevi Hanedanlığı ve İslam devrimine tanık olmuştur.⁶⁴ İran me-

61 Seid Sadegi, Abumohammad Asger Khani, "The Soft Power of The I.R. of Iran in the New Iraq: an Assessment", *Journal of Foreign Policy*, Vol. 25, No. 4, (Spring, 2012), s.939.

62 Hossein Harsij, Mojtaba Touyserkani, Leila Jafari, "Geopolitics of Iran's Soft Power", *Journal of Political Science Association*, Vol. 4, No. 2, (Spring, 2009), s.246.

63 Abdullah Yegin, "İran'ın Yumuşak Gücü", s.15.

64 Merve Aksoy, "İran: Enerji ve Mezhep Politikalarının Düğüm Noktası", Ahmet Emin Dağ (ed), *Ortadoğu Çatışmaları*, (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 1. Baskı, 2015), s.162.

deniyetlerini simgeleyen bu tarihi ve kültürel mirasın ortaya çıkartılması, İran İslam Cumhuriyeti'nin imajının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

3.II. Gelenek Faktörü

İran imajını ve İran'ın dünyadaki yumuşak gücünü artırmayı planlayan en önemli unsurlardan biri Nevruz'dur. Bu alandaki ilk ve en önemli başarı Nevruz'un Unesco'nun açılımı Dünya Mirası Listesine kaydedilmesiydi.

Günümüzde İran'a ek olarak Nevruz, Orta Asya, Kafkasya, Afganistan ve Hindistan, Çin, Pakistan, Türkiye, Suriye, Lübnan ve Irak'ın yanı sıra Balkanlar'ın bazı bölgelerinde kutlanmaktadır. Ayrıca farklı ülkelerde yaşayan İranlılar her sene Nevruz'u kutlamaktadırlar. Böylece Nevruz bu özelliğiyle İran kültürünün tanınmasına yardımcı olmuş ve değerli bir gelenek olarak İran'ın bölgedeki ülkelere yakınlaşmasını sağlamıştır.⁶⁵ İran, ulusal ve kültürel imajını ve kamu diplomasisini güçlendirmek için kullandığı tek araç Nevruz değildir. Bunun yanı sıra bu kapsamda değerlendirilebilecek pek çok ulusal örf ve gelenek ile sanat ve diğer unsurlara sahiptir.

3.I2. Jeopolitik Faktörü

Avrasya jeopolitiğinde önemli güçlerden biri olarak öne çıkan İran, köklü uygarlığı, güçlü devlet geleneği, zengin kültürü, geniş ve dağlık coğrafyası ve dış politikadaki derin tarihi belleği ile bilinmektedir. Güneybatı Asya'da ülkenin kuzeyinde Hazar Denizi, güneyinde Basra ve Umman Körfezi vardır. Dolayısıyla jeopolitik konumu İran'ı daha da önemli hâle getiriyor.⁶⁶ Öte yandan İran coğrafi olarak Basra Körfezi'nin ve Hazar Denizi'nin (enerji elips) iki enerji pozisyonunu birbirine bağlayan bir bölgede bulunuyor ve bu da İran'ın jeopolitik durumunu çok önemli kılıyor. Basra Körfezi, dünya petrolün yüzde 61'ine ve gazının yüzde 40'ına sahiptir. Hazar rezervleri eklenirse, petrolün yüzde 70'inden fazlası ve dünya gazının yüzde 40'ından fazlası bölgede bulunuyor. İran, Basra Körfezi ve Hazar Denizi'nin stratejik çekim merkezini oluşturmaktadır⁶⁷. İran'ın da siyasi değerleri içinde jeopolitik önemi de dikkat çekmektedir. Küresel jeopolitik haritalarında İran'ın farklı jeopolitik bölgelerde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca İran'ın İslam dünyasının merkezinde

65 Reza Simbar, Ahmed Ali Moqimi, "Indicators of Cultural Diplomacy and National Interests of the Islamic Republic of Iran", *Quarterly World Politics*, Vol. 4, No. 1, (Spring, 2015), s.25.

66 Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Akademik Orta Doğu*, Cilt. 4, Sayı. 44, (Ağustos, 2012), s.45.

67 Khoramshad, Mohammad Baqer and Motaghi, Afshin. "The Role of Islamic Revolution in Improvement of Iran's Smart Power", *Soft Power Studies*, Vol. 6, No. 15, (Fall, 2016-Winter, 2017), s.35.

yer alması, İslam Devrimi'nin kimliği ve doğası ile jeopolitik faktörü bir araya getirerek, kamu diplomasisi potansiyelini yükseltmektedir. Bu jeopolitik durum İran için yumuşak güç biçiminde çok iyi bir potansiyel yaratmaktadır.

3.13. İnsani Yardımlar Faktörü

İran Kızılayı (İran Hilal-i Ahmer Cemiyeti) 95 yıllık bir tarihe sahiptir ve bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak dört ana görevi üstlenmektedir: sağlığı geliştirmek, insanların moralini yükseltmek, sorunlarını ve acılarını azaltmak, onurlu yaşamakları için yardımda bulunmak.

İran Kızılayı, sadece ülke içindeki yardım hizmetleriyle sınırlı kalmamıştır. Sınır ötesi uluslararası arenalarda da yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Kuzey Kore'deki gıda krizinden Endonezya'daki sel felaketine, Uzak Doğu'da Japonya'daki yıkıcı deprem ve tsunamiye, Bolivya'daki şiddetli kar krizine ve Latin Amerika'daki Nikaragua kasırgasına kadar yardım için el uzatmıştır. Buna ek olarak, Sri Lanka ve Zimbabve'deki sel, Özbekistan depremi ve Somali, Kenya ve Etiyopya'daki krizlerde insanlara yardım göndermek İran Kızılayı'nın bölgesel ve küresel seviyedeki insani çalışmalarının diğer örnekleridir. Ayrıca, İran Kızılayı'nın farklı bölgelerde ve ülkelerde sağlık yardımına ihtiyacı olan insanlara sağlık hizmeti sunmak için 22 ülkede (Asya, Afrika ve Güney Amerika kıtalarında) 30 aktif tıp merkezi bulunmaktadır.⁶⁸

3.14. İran Diasporası

Diaspora, kamu diplomasisinin daha çok yumuşak güç alanı altında incelenen ve giderek daha da önem kazanmaya başlayan bir kavram olup, aynı kökene sahip olan halkların çeşitli sebeplerle başka ülkelerde azınlık gruplar hâlinde yaşaması anlamına gelmektedir.⁶⁹ Günümüzde 4 milyondan fazla İranlı'nın yaklaşık 40 ülkede göçmen olarak yaşadığı düşünülmektedir. Başka ülkelerde yaşayan ve kendisini İranlı olarak tanıtan kişilerin verileri bölgelelere göre şöyledir: Ortadoğu 1.200.000, Asya-Pasifik 650.000, Merkezi Avrupa 45.000, Avrupa 700.000, Afrika 20.000, Kuzey Amerika 1.500.000, Latin Amerika 30.000⁷⁰. Yurt dışındaki İranlıların potansiyeli göz önüne alındığında, İran'ın olumlu bir imajını sunmaları ve ülkenin ulusal çıkarlarını destekleyerek, İran'ın "kamu diplomasisinde" önemli bir rol oynama kapasitesine

68 <https://reader.newshub.ir/news/14800878>. (Erişim Tarihi: 10.09.2019).

69 Bengü Çelenk, "Diaspora ve Markalaşma: Avrupa'daki Türk Diasporasının Marka Gücü ve Eksikleri", Mehmet Şahin ve B.Senem Çevik (ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), s.73.

70 Hossein Harsij, Mojtaba Touyserkani, Leila Jafari, "Geopolitics of Iran's Soft Power", *Journal of Political Science Association*, Vol. 4, No. 2, (Spring, 2009), s.251.

sahip olduğunu göstermektedir. Yurt dışındaki İran nüfusu maddi ve manevi sermayeye sahip olarak, İran'ın ulusal, dinî kültür ve değerlerinin gelişiminde ve yayılmasında etkili olmaktadır.

3.15. Dış Politika (Kültür Merkezleri, Dostluk Dernekleri, Diplomatik İlişkiler)

Tüm ülkeler dış politikadaki ulusal çıkarlarını gözetirler; ancak, ulusal çıkarların ne kadar geniş ve ne kadar dar olarak tanımlandığı, o ülkenin başkalarıyla ilişkilerinde kullanacağı güç biçimlerini de belirler. Dış politikada kullandığımız değerlerin diğer ülkelere kabulü, adımlarımızın meşruiyetini ve çekiciliğini artıracaktır.⁷¹ İran dış politikasının esas karakterini devrim ve sonrasında yaşanan hadiseler şekillendirmiştir.

İran'ın Ortadoğu'daki 15 ülkenin 13'ünde elçiliği ve Mısır'da ise bir ofisi bulunmaktadır. Asya-Pasifik'teki 30 ülkenin 17'sinde, Avrasya ülkelerinin hepsinde (yani 10 ülkede) elçilik açılmıştır. Avrupa'daki 41 ülkenin 31'inde de İran'ın elçiliği bulunmaktadır. Ayrıca Afrika kıtasında bulunan 52 ülkenin 22'sinde İran elçiliği bulunmaktadır. İran'ın Kuzey Amerika'da da Kanada ve Meksika'da elçiliği ve ABD'de ise bir ofisi bulunmaktadır. Son olarak Latin Amerika'da ise İran'nın 6 elçiliği bulunmaktadır.⁷²

İran ile çeşitli ülkeler arasında dostluk ve işbirliği kurumlarının sayısı 45'i bulmaktadır. Bunlardan 5'i Ortadoğu'da, 10'u Asya-Pasifik'te, 7'si Avrasya'da, 12'si Avrupa'da, 5'i Afrika'da, 2'si Kuzey Amerika'da ve 4'ü de Latin Amerika ülkelerindedir. Buna ilave olarak 30 civarında ülkede İran Kültür Haftası etkinlikleri düzenlemiş veya düzenlemektedir.⁷³ İranoloji kurumunun 2016 verilerine göre, dünyada 600'den fazla İranoloji merkezleri mevcuttur ve bu merkezlerde İran'ın farklı boyutları tanıtımı yapılmaktadır.⁷⁴ Bu kapsamda devlet tarafından düzenlenen organizasyonlarda, devrim sonrası yönetimle iyi ilişkileri olan şairlerin ve yazarların şiir dinletileri sunulmakta veya mevcut yönetim tarafından izin verilen şarkıcılar (mocevvez) takdim edilmektedir. Ayrıca İran'ın Asya-Pasifik, Orta Asya, Avrupa ve Afrika'daki, özellikle Orta Doğu'daki kültürel temsilcilikleri de faaliyet göstermektedir.

71 Bekir Aydoğan, "Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi", http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/guc_kavrami_ve_kamu_diplomasisi_-_bekir_aydogan-pdf.pdf. s.19. (Erişim Tarihi: 10.09.2019).

72 Hossein Harsij, Mojtaba Touyserkani, Leila Jafari, "Geopolitics of Iran's Soft Power", *Journal of Political Science Association*, Vol. 4, No. 2, (Spring, 2009), s.238.

73 Abdullah Yegin, "İran'ın Yumuşak Gücü", s.14.

74 Iranology Foundation; <http://91.98.46.102:8093/>. (Erişim Tarihi: 12.09.2019).

Sonuç

Yirmi birinci yüzyılda kamu diplomasisi, uluslararası ortamı yönetmek için bir araç olarak kabul edilmektedir. Kamu diplomasisi kapsamı ve aktörleri göz önüne alındığında geleneksel diplomasiden farklıdır. Kamu diplomasisi, devletten gelen tek yönlü bilgi akışı yerine, diyalog odaklı ve kamuyla etkileşim hâlinindedir. Kamu diplomasisi, dış politika hedeflerine ulaşmak için kamuoyunun fikirlerini, tutumlarını değiştirmeye odaklanan yararlı bir dış politika aracı hâline gelmiştir.

Kamu diplomasisi çağında, sivil toplum kuruluşları, özel şirketler, gönüllü gruplar ve hatta bir birey, sınır ötesi kamu iletişimi sürecini etkileyebilmektedir. Kamu diplomasisi, hükümetlerin başarılı olması için yeni bir yol olarak yumuşak güç kaynaklarına dayanmaktadır.

İslam Devrimi'nin ilkelerine dayanan ve ulus ötesi hedefleri doğrultusunda, dış politikasında kamu diplomasisi yaklaşımını benimseyen ve uygulayan İran, son yıllarda, yumuşak güç kaynaklarına dayanarak, genel olarak tüm dünyadaki ve özel olarak İslam dünyasındaki stratejilerine ve hedeflerine ulaşmak için kamu diplomasisine daha fazla önem vermiştir. İran, bu hedeflerine ulaşmak için çeşitli kurumlar kurmuştur. İran Dışişleri Bakanlığı Kamu Diplomasi Merkezi, ülkenin kamu diplomasisinin denetlenmesinden ve uygulanmasından sorumludur.

İran İslam Cumhuriyeti kamu diplomasisine dayanarak, ulusal kimlik ve İslam Devrimi'nin değerlerini ve hedeflerini diğer devletlerin halklarına, özellikle Ortadoğu'ya tanıtarak, ulusal çıkarlarını savunmaya çalışmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin kamu diplomasisinin temelini, İran dış politikasına resmen yansıyan devrimi ihraç etme teorisi oluşturmaktadır. Son yıllarda, yumuşak güç kaynaklarına dayanan İran'ın, dış politika faaliyetlerinin önemli bir kısmını kamu diplomasi doğrultusunda sürdürme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Kısaca, İran, kamu diplomasisi araçlarını kullanarak dış politika alanında ideolojik değerlerini tanıtmaya çalışmaktadır. Kültürel ve dinî değerlerine dayanarak, Şii kültürel ürünleri diğer ülkelere tanıtmak suretiyle diğer halkların nezdinde yumuşak gücünü artırmak ve meşrulaştırmak istemektedir. İran'ın özellikle Ortadoğu'da yumuşak güç unsurlarını kullanarak bölgesel etkinliğini derinleştirmek amacıyla olduğunu söylemek mümkündür. Kamu diplomasisine dayanan İran İslam Cumhuriyeti, dış politika alanında bölgesel bir güç olmaya çalışmaktadır. Ayrıca, İran'ın kamu diplomasisi araçlarını kullanarak uluslararası sistemdeki konumunu ve ideolojik değerlerini geliştirmeye çalıştığı da anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Aksoy, Merve. “İran: Enerji ve Mezhep Politikalarının Düğüm Noktası”, Ahmet Emin Dağ (ed), Ortadoğu Çatışmaları, (İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 1. Baskı, 2015), ss.160-191.

Aslı Sancar, Gaye. “Kamu Diplomasisinde ‘İlişki İnşa Etme’ Söylemi”, <http://kamudiplomasisi.org/demo/images/stories/aslisancar.pdf>.

Aydoğan, Bekir. “Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi”, http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/guc_kavrami_ve_kamu_diplomasisi_-_bekir_aydogan-pdf.pdf.

Cavlak, Hakan ve Özbilek, Ümmiye. “Konstrüktivist Perspektiften Devrim Sonrası İran Siyasal Sistemi”, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 8, Sayı.16, (2019), ss.129-137.

Çelenk, Bengü. “Diaspora ve Markalaşma: Avrupa’daki Türk Diasporasının Marka Gücü ve Eksikleri”, Mehmet Şahin ve B.Senem Çevik (ed.), Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), ss.71-84.

Cull, Nicholas J. Public Diplomacy: Lessons from the Past, (Figueroa Press Los Angeles, 2009).

Dadandish. Parvin, Ahadi, Afsaneh. “Public Diplomacy and Iran’s Foreign Policy: Evaluation and Recommendations”, Quarterly Foreign Relations, Vol. 3, No. 9, (Spring, 2011), ss.143-174.

Dorakhshah, Jalal and Gafari, Mostafa. “Public Diplomacy of Islamic Republic of Iran in Islamic World Opportunities, Actions, Priorities and Achievements”, Quarterly Journal of Culture-Communication Studies, Vol. 12, No. 16, (Spring, 2012), ss.9-45.

Doster, Barış. “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”, Akademik Orta Doğu, Cilt. 4, Sayı. 44, (Ağustos, 2012), ss.44-51.

Efegil, Ertan. “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, Ortadoğu Analiz, Cilt. 4, Sayı. 48 (Aralık 2012), ss.53-68.

Erdem, Eren. “Sivil Toplumun Dış Politika İnşasındaki Rolü: Türk Kamu Diplomasisi Örneği”, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt. 2, Sayı. 1 (2017), ss.36-49.

Gilboa, Eytan. “Searching for a Theory of Public Diplomacy”, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 616, (2008), ss.55-77.

Fitzpatrick. Kathy, R. “Public Diplomacy in the Public Interest”, Journal of Public Interest Communications, Vol. 1, (2017), ss.78-93.

Gökırmak, Mert. “Küreselleşen Dünyada Diplomasi: Kamu Diplomasi-si”, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kuresellesen_dunyada_diplomasi_kamu_diplomasisidafdcc1a-3162-4f25-821d-8ed41dd0a506.pdf.

Gregory, Bruce. “Public Diplomacy: Sunrise of an Academic Field”, the Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 616, (2008), ss. 274-290.

Gündoğan, Ünal. “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, Ortadoğu Analiz, Cilt. 3, Sayı. 29, (Mayıs, 2011), ss.93-99.

Gurgu, Elena and Cociuban, Aristide. “New Public Diplomacy and its Effects on International Level”, Journal of Economic Development, Environment and People, Vol. 5, No. 3, (2016), ss.46-56.

Harsij, Hossein and Touyserkani, Mojtaba. “The Effect of Iranian Identity Elements on the Soft Power of the Islamic Republic of Iran”, Quarterly Iranian Journal of Cultural Research, Vol. 3, No. 1, (Sprign, 2010), ss.151-179.

Harsij, Hossein. Touyserkani, Mojtaba and Jafari, Leila. “Geopolitics of Iran’s Soft Power”, Journal of Political science Association, Vol. 4, No 2, (Spring, 2009), ss.224-269.

Hukil, Sonia. “Is Public Diplomacy Inherently a Manifestation of Soft Power?”, Gledon Journal of International Studies, Vol.8, No.1-2, (2015).

Jahanbin, Ferzad and Parsa, Mona. “Strategies to Enhance the Soft Power of Iran in the Islamic World Model (SWOT)”, Journal of Political Studies of Islamic World, Vol. 2, (Summer, 2013), ss.137-160.

Kalhor, Sina and Sadeghi, Mohammadmasoud. “Investigating the Status of Cultural Diplomacy of the Islamic Republic of Iran: Active Institutions”, İran Parlamentosu/ Kültürel bölüm, Rapor No. 10321, (Tahran: 2010).

Kavoğlu, Samet. “Yapılandırmacı Perspektiften Kamu Diplomasisi ve Türkiye: ABD Yazılı Basınından Yansımalar”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 45, (2013), ss.115-128.

Keykavosiiranagh, Sahar. “Ortadoğu Bölgesinde Kültürel Hegemonya İnşası”; <http://www.ilkeliyazilar.com/FileUpload/ds754869/File/ortadogu-bolgesinde-kulturel-hegemonya-insasi.pdf>.

Khoramshad, Mohammad Baqer and Motaghi, Afshin. “The Role of Islamic Revolution in Improvement of Iran’s Smart Power”, Soft Power Studies, Vol. 6, No. 15, (Fall, 2016-Winter, 2017), ss.22-44.

Khosravi, Mohammadali and Jabbari Sani, Abbasali. “Cultural Capacity of Islamic Republic of Iran in General Diplomacy”, Journal of Political Studies, Vol. 3, No. 11, (Spring, 2011), ss.83-116.

Leonard, Mark. Public Diplomacy, (London: The Foreign Policy Centre, 2002).

Malekzadeh, Mohammad. “The Religious and National Components of Soft Power of Iran Islamic Republic System”, *A Scientific- Research- Based Quarterly Political Science*, Vol. 17, No. 68, (Winter, 2015), ss.109-132.

Melissen, Jan. “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice”, Jan Melissen, *the New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005), ss.3-28.

Merickova, Laura. “Alternative Approaches to Public Diplomacy”, *Polish Sociological Review*, No. 187 (2014), ss.351-365.

Motaghi, Ebrahim and Shaieste, Hamid. “Iran’s Public Diplomacy: Capacities and Challenges”, *Journl of National Interest Studies*, Vol. 2, No. 8, (2017), ss.29-55.

Motaghizadeh, Ahmad. “Islamic Republic of Iran Soft Power Components”, *Quarterly Soft Power Studies*, Vol. 1, No. 2, (Summer, 2011), ss.105-127.

Nikraves, Malihe and J’afar, Ali Akber. “The Role of Clerics and Religious Scholars in Iraq, Increased Soft Power in the Islamic Republic of Iran”, *Journal of Political Studies of Islamic World*, Vol. 5, No. 2, (Summer, 2016), ss.104-138.

Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, (New York: Public Affairs, 2004).

Oktay, Emel G. “Nato’nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi’nin Artan Rolü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 9, Sayı. 34, (Yaz, 2012), ss. 125-149.

Özkan, Abdullah. “21. Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi ve Türkiye’nin Kamu Diplomasisi İmkânları”, *Stratejik rapor No: 70*, (TASAM Yayınları, 2015).

Sadegi, Seid and Asger Khani, Abumohammad. “The Soft Power of The I. R. of Iran in the New Iraq: An Assessment”, *Journal of Foreign Policy*, Vol. 25, No. 4, (Spring, 2012), ss.927-950.

Şahin, Mehmet ve Çevik, B. Senem. “Türkiye’de Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik, *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), ss.1-17.

Şahin, Mehmet. “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt. 1, Sayı. 1, (2006), ss.38-54.

Sak, Elif. “Kamu Diplomasisi ve Çin”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, (2014), ss.9-25.

Sarıkaya, Yalçın. “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”, *TÜRK AKADEMİSİ Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)*, Rapor No. 2, (Kasım, 2012).

Simbar, Reza and Moqimi, Ahmed Ali. "Indicators of Cultural Diplomacy and National Interests of the Islamic Republic of Iran", *Quarterly World Politics*, Vol. 4, No. 1, (Spring, 2015), ss.7-38.

Stelowska, Diana. "Culture in International Relations Defining Cultural Diplomacy", *Polish Journal of Political Science*, Vol. 1, Issue 3, (2015), ss.50-72.

Tavakkoli, Yaqoob and Nezhadzandiye, Roy. "The Application of General Diplomacy in Islamic Republic of Iran's Foreign Policy in the Frameworks of Principles and Values of Islamic Revolution", *Journal of Islamic Revelation Research*, Vol. 1, No. 2, (Fall, 2012), ss. 247-273.

Tüysüzöğlü, Göktürk. "Yumuşak Güç Kurami Bağlamında Türkiye'nin Güney Kafkasya Stratejisi", *Uluslararası Kafkasya Kongresi, Bildiriler Kitabı, Kocaeli (Temmuz, 2012)*, ss.363-375.

Üstüntaş, Doğan. "İran'ın Yumuşak Gücü: Unsurları, Zorlukları", *Akademik Orta Doğu*, Cilt. 11, Sayı. 1, (2016), ss.59-84.

Van Ham, Peter. "Power, Public Diplomacy, and the Pax Americana", Jan Melissen, *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005), pp. 47-67.

Wolf, Charles and Brian Rosen, "Public Diplomacy How to Think About and Improve It", 2004, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2004/RAND_OP134.pdf.

Yağmurlu, Aslı. "Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi", *İletişim: Araştırmalar*, Cilt. 5, Sayı. 1, (2007), ss.9-38.

Yanardağoğlu, Eylem. "Uluslararası İletişim ve Kamu Diplomasisi: BBC Dünya Servisi Haber Merkezi Örneği", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı. 38, (Bahar, 2014), ss.115-131.

Yegin, Abdullah. "İran'ın Yumuşak Gücü", *SETA/Analiz*, Sayı. 118, (Şubat, 2015).

Yıldırım, Leyla. "Türk Gücü", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, *Ufuk Üniversitesi*, 2014.

Iranology Foundation; <http://91.98.46.102:8093/>.

<https://reader.newshub.ir/news/14800878/>.

<http://www.iuc.taghrib.com/>.

<https://www.irna.ir/news/83394060/>.

Çin-İsrail İlişkilerinde Üçüncü Tarafların Etkisi

İbrahim UZGUR*

Geliş Tarihi: 26/03/2020

Kabul Tarihi: 09/05/2020

Atf: UZGUR, İbrahim, “Çin-İsrail İlişkilerinde Üçüncü Tarafların Etkisi”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 171-195

Öz: Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Başkanı Xi Jinping’in 2013 yılında Kazakistan’a yaptığı ziyarette duyurduğu Kuşak ve Yol girişimi Çin dış politikasının merkezine oturmuş durumdadır. İsrail ise Kuşak ve Yol girişimi için Mısır’a alternatif oluşturacak şekilde Kızıldeniz’i Akdeniz’e bağlayan merkez ülke konumundadır. Günümüzde bu proje kapsamında Çin’in İsrail’de birçok altyapı inşaatları ve ortak olma ya da satın alma yoluyla sahip olduğu firmalar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra son dönemlerde Doğu Akdeniz’de keşfedilen doğal gaz rezervleri ile Çin’in Orta Doğu’daki enerji ithalatını çeşitlendirmesi açısından da İsrail, Çin için ayrı bir öneme sahiptir. Ancak daha da önemlisi, İsrail’in ileri teknolojiye sahip olmasıdır. Çin, ekonomik gelişimini teknoloji ile desteklemenin yanı sıra askeri teknolojisini geliştirmek istemektedir. İsrail açısından ise yükselen güç Çin ile iyi ilişkiler geliştirmek hem ekonomik anlamda hem de politik anlamda İsrail’in Batı’ya olan bağımlılığını azaltması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeplerden dolayı, Çin-İsrail ilişkileri geçmişte hiç olmadığı kadar iyi konumdadır. Çin-İsrail ilişkilerinin bu durumu, İsrail’in Orta Doğu’da hamisi konumundaki ABD’yi rahatsız etmekte olmalı ki, ABD geçmişte de olduğu gibi günümüzde de Kuşak ve Yol girişimi kapsamında Çin’in İsrail’de yürüttüğü projelere itirazları tekrar iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğinin sorgulanmasına sebep oldu. Bu çalışmada iki ülkenin kuruldukları tarihten itibaren ABD ve Arap ülkelerinin Çin-İsrail ilişkilerindeki olumsuz etkileri tarihsel bir perspektiften ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çin, İsrail, ABD, Arap Ülkeleri, Kuşak ve Yol Girişimi

* YL Öğrencisi, Shanghai University, PRC, ibrahimuzgur@outlook.com, ORCID: 0000-0003-2743-109X

The Effect of Third Parties in China-Israeli Relations

İbrahim UZGUR*

Received: 03/26/2020

Accepted: 05/09/2020

Citation: UZGUR, İbrahim, “The Effect of Third Parties in China-Israeli Relations”, Middle Eastern Studies, 12-1 (2020): 171-195

Abstract: The Belt and Road Initiative announced by Xi Jinping during his visit to Kazakhstan in 2013 is at the heart of China’s foreign policy. Israel, on the other hand, is the central country connecting the Red Sea to the Mediterranean, creating an alternative to Egypt for the Belt and Road Initiative. Today, within the scope of this project, China has undertaken many infrastructure and superstructure projects alongside with purchasing and partnering with some companies in Israel. Furthermore, Israel has another importance for China in terms of diversifying energy imports in the Middle East with the natural gas reserves discovered in the Eastern Mediterranean recently. However, more importantly, Israel has advanced technology. In addition to supporting its economic development with technology, China wants to improve its military technology. For Israel, the rising power of China has great importance for developing good relations with China, both economically and politically, in terms of reducing Israel’s dependence on the West. For these reasons, China-Israel relations are better off than ever before. China and Israel’s good relations have disturbed the US, which is the protecting power of Israel in the Middle East. As in the past, the US objections to the projects carried out by China in Israel within the scope of the Belt and Road, again give rise to the future of the relations between the two countries being questioned. In this study, the negative effects of the USA and Arab countries on Chinese-Israeli relations since the two countries were established will be analyzed from a historical perspective.

Keywords: China, Israel, The US, Arab Countries, Belt and Road Initiatives

* Master Student, Shanghai University, PRC, ibrahimuzgur@outlook.com, ORCID: 0000-0003-2743-109X

تأثير الأطراف الثالثة في العلاقات الصينية الإسرائيلية

إبراهيم أوزغور*

تاريخ القبول: 2020/26/03

تاريخ الاستلام: 2020/09/05

للاقتباس: إبراهيم أوزغور، «تأثير الأطراف الثالثة في العلاقات الصينية الإسرائيلية»، دراسات الشرق الأوسط، 195-171 (2020) 1-12

الملخص

مبادرة الحزام والطريق التي أعلنها رئيس جمهورية الصين الشعبية شي جين بينغ خلال زيارته لكازاخستان في عام 2013 أصبحت محورياً للسياسة الخارجية للصين. أما إسرائيل فهي تُعد الدولة المركزية التي تربط البحر الأحمر بالبحر الأبيض المتوسط بدلاً عن مصر من أجل مبادرة الحزام والطريق. وفي إطار هذا المشروع هناك العديد من منشآت البنية التحتية الصينية في إسرائيل إضافة إلى شراء الصين عدداً من المصانع الإسرائيلية أو الدخول في شراكات معها. بالإضافة إلى ذلك تتمتع إسرائيل بأهمية خاصة بالنسبة للصين من حيث تنوع واردات الطاقة في الشرق الأوسط من خلال احتياطي الغاز الطبيعي المكتشفة في الفترة الأخيرة في شرق البحر المتوسط. ولكن الأهم من ذلك هو أن إسرائيل لديها تكنولوجيا متقدمة. فإضافة لرغبة الصين في دعم تطورها الاقتصادي بالتكنولوجيا هي تحاول أيضاً تطوير التكنولوجيا العسكرية لديها. وفي ناحية مقابلة الصين التي تعتبر قوة اقتصادية هائلة ومتصاعدة تتمتع بأهمية كبيرة لإسرائيل، وتعزيز العلاقات مع الصين سيساهم في تقليص اعتماد إسرائيل على الغرب اقتصادياً وسياسياً. ولهذه الأسباب تعد العلاقات الصينية الإسرائيلية في الفترة الحالية أفضل من أي وقت مضى. من الطبيعي أن تنزعج الولايات المتحدة الأمريكية التي تعتبر القوة الحامية والحاضنة لإسرائيل في منطقة الشرق الأوسط من العلاقات المتطورة لإسرائيل مع الصين، وكما كان يحدث في الماضي تواصلت الولايات المتحدة اليوم أيضاً الاعتراض على المشاريع التي تنفذها الصين في إسرائيل في إطار مبادرة الحزام والطريق، وهذا يؤثر تساؤلات حول مستقبل العلاقات بين البلدين. هذه الدراسة تسعى لتناول الآثار السلبية للولايات المتحدة الأمريكية والدول العربية على العلاقات الصينية الإسرائيلية منذ تأسيس البلدين وذلك من منظور تاريخي.

الكلمات المفتاحية: الصين، إسرائيل، الولايات المتحدة الأمريكية، الدول العربية، مبادرة الحزام والطريق

* طالب ماجستير سنة أولى، جامعة شنگهاي - جمهورية الصين الشعبية، ibrahimuzgur@outlook.com

ORCID: 0000-0003-2743-109X

Giriş

ÇHC ve İsrail'in kurulmaları sonrası geçen 70 yıl sürecindeki ilişkileri uluslararası konjonktürün de etkisiyle inişli-çıkışlı bir seyir izledi. Bir taraftan Arap-İsrail savaşları, Bandung Konferansı, Süveyş Krizi gibi gelişmeler Çin-İsrail ilişkilerini olumsuz etkiledi. Diğer yandan Mısır-İsrail barış antlaşması, Madrid Konferansı, Çin'in iç politikada aldığı dışa açılma kararı ve dış politikada benimsemiş olduğu ideolojik tutumundan vazgeçmesi gibi gelişmeler ikili ilişkileri olumlu etkilemiştir.

Çin-İsrail ilişkilerinde ana belirleyici unsurları inceleyecek olursak, en büyük belirleyici, üçüncü tarafların iki ülke arasındaki ilişkilere müdahalesi olarak karşımıza çıkar. Çin'in Orta Doğu'da yaklaşık 40 yıl boyunca ağırlıklı olarak Arap yanlısı bir politika izlemesi ve Arap ülkelerinin İsrail'e yönelik düşmanca tavırları, Çin-İsrail ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. İsrail açısından ise, Amerika'nın İsrail üzerinde kurduğu baskı Çin-İsrail ilişkileri üzerindeki bir başka önemli belirleyicidir.

Çin-İsrail ilişkilerindeki diğer belirleyici ise İsrail'in sahip olduğu ileri teknolojidir. Çin'in ilk önce askeri, daha sonra tarım ve diğer alanlarda ihtiyaç duyduğu modern teknolojiye İsrail vasıtasıyla erişebilecek olması ilişkileri etkileyen bir diğer önemli unsurdur. Ayrıca, Xi Jinping'in 2013 yılında başlattığı Kuşak ve Yol girişimine İsrail'in katılımı ve İsrail'in Kuşak ve Yol girişiminde Kızıldeniz'i, Avrupa'ya bağlayan bir stratejik geçiş güzergâhı üzerinde yer alması Çin-İsrail ilişkilerinde diğer önemli bir etken olarak karşımıza çıkar. Toparlayacak olursak, Çin-İsrail ilişkilerinde dört ana belirleyiciden bahsedebiliriz: İsrail'in Amerika ile yakın ilişkileri, Çin'in Arap dünyası ile yakın ilişkileri, İsrail'in ileri teknolojisi ve son olarak İsrail'in Kuşak ve Yol girişiminde merkezi bir konumda olması.

1949-55 yılları arasında Çin-İsrail ilişkilerinin İsrail'in Çin ile resmi ilişki kurma çabaları Pekin'in Bandung konferansına katılması ile sonuçsuz kaldı. 1956'da Mısır'ın Süveyş kanalını millileştirme politikası sonucu İsrail Batılı ülkelerin desteğini alarak Mısır'a savaş açtı. Bu savaş sebebiyle Çin'in, İsrail'i emperyalizmin Orta Doğu'daki aracı olarak nitelendirmesine ve resmi ilişki kurulması çabalarının yaklaşık kırk yıl kadar dondurulmasına sebep oldu. İki ülke arasındaki bu uzaklaşma, 1979'daki Çin-Vietnam savaşında Çin'in askeri teknolojisinin geri kalmışlığını fark etmesi ve Yahudi işadami Shaul Eisenberg'in arabuluculuk girişimleri ile iki ülke arasındaki temaslar yeniden başladı. Bu temaslar Çin ve İsrail arasında gizli askeri anlaşmalara ve resmi ilişkilerin kurulmasına öncülük etti. 1992 yılına gelindiğinde Çin ile İsrail arasında resmi ilişkiler kuruldu. Çin-İsrail ilişkilerinde istikrar sürerken,

Amerika'nın Çin ve İsrail arasındaki askeri anlaşmalara 2000 ve 2005 yıllarındaki müdahalesi ile iki kriz meydana geldi. Günümüzde ise Amerika bu müdahalelerini Çin'in İsrail'deki Kuşak ve Yol projeleri üzerinden ekonomik ilişkilere yoğunlaştı.

Aralık 2017'de, ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması kararına, başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını destekleyen Çin tarafından karşı çıktı. Bunun yanı sıra, Donald Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'un İsrail'i ziyaretinde Tel Aviv'i, Çin ile özellikle Kuşak ve Yol girişimi üzerine inşa edilen ilişkileri konusunda uyarması, Çin İsrail ilişkilerindeki ilk iki etkeni tekrardan güncel hale getirdi. Bu çalışmada Çin-İsrail ilişkileri tarihsel perspektiften ele alınarak, ilişkilerde dönüm noktası kabul edilen 4 dönem altında incelenecek, üçüncü tarafların ilişkiye, yani Çin'in Arap ülkeleriyle ve İsrail'in Amerika ile yakın ilişkilerinin Çin-İsrail ilişkilerine nasıl etkileri olduğundan kronolojik bir sıra ile bahsedilecektir.

I. 1949-1955: Resmi İlişki Kurma Çabalarındaki İlk Temaslar ve Başarısız Dönem

Hem İsrail hem de Çin iki kutuplu bir dünyada doğmuş olmaları sebebiyle, diğer ülkeler tarafından tanınma çabaları ve hayatlarını sürdürebilmeleri endişesi içindeydiler. Bu yüzden her iki ülke de iki kutuptan birini seçme zorunluluğunda bırakıldı. Çin'deki iç savaşta galip gelen ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan eden Mao Zedong öncülüğündeki Komünist Parti, benzer ideolojiye sahip olması sebebiyle Sovyet Rusya'ya yanaştı. Çin dış politikasında "tek tarafa yaslanma" olarak adlandırılan bu uygulama için iki sebep ileri sürülmektedir. Birincisi, ABD'nin o dönemde Çin Halk Cumhuriyeti'ni diğer bir deyişle Milliyetçi Çin hükümetini (Tayvan'daki Kuomintang hükümeti) desteklemesinin, Çin'in güvenliği için dış tehdit olarak algılanmasıdır. İkincisi ise, Çin'in ihtiyaç duyduğu güvenlik, askeri ve ekonomik yardımı, ideolojik tercihi sebebiyle Sovyetlerin sağlayabilecek olmasıydı.¹ İsrail ise kendisini çevreleyen, İsrail düşmanlığı yapan, döneminin emperyalist devletlerinden henüz bağımsızlığını kazanmaya başlamış ve antiemperyalist politika izleyen Arap ülkeleri arasında varlığını sürdürebilmek için başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin öncülüğündeki kapitalist kutbu seçti.

¹ Mark Mancall, *China at the Center: 300 years of Foreign Policy*, (New York: The Free Press, 1984), 363.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında uyguladığı antiemperyalist politikanın, Orta Doğu'da yaşanan antiemperyalist hareketlerle paralel bir şekilde ilerlemesi, Çin'in Arap ülkeleri ile yakın ilişki kurmasında en önemli etkendi. Mao Zedong'un "Üç Dünya Teorisi"nin temellerini oluşturan "Orta Bölge" teorisine göre süper güçler, emperyalist devletler ve geleneksel kolonyalist devletler Mao'nun "Orta Bölge" olarak adlandırdığı toprakları elde tutarak sömürmeye çalıştılar. Bu teoriye göre dünya üçe ayrıldı: Birinci dünya, Amerika ve Sovyet Birliği gibi dönemin süper güçleri; İkinci Dünya, Almanya Fransa, İtalya ve İngiltere gibi eski sömürgeci devletler ve Üçüncü dünya ise Japonya hariç Asya ve Afrika ülkeleri gibi sömürülen ülkelere oluşuyordu. Mao'ya göre, birinci dünya ülkeleri, ikinci ve üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki yarışı savaş sonrası uluslararası ilişkilerin ana konusu olacaktır.² Mao, Çin'i bu teoriye göre üçüncü dünya ülkeleri içinde konumlandırıyordu. Bu yüzden Çin, Arap ülkeleri ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye çabaladı.

İsrail ise ilk dönemlerde dış politikasında diğer ülkeler tarafından tanınmak için tarafsızlık politikası uyguladı.³ Ancak daha sonra İsrail, dış politikasında Amerika ile ortak hareket etmeye başladı ve bunun sonucu olarak Çin ve İsrail farklı kutuplara düştüler. Çin, Sovyetler Birliği önderliğindeki Komünist devletler grubu olan Doğu Blok'unu seçerken, İsrail, Birleşik Devletler önderliğindeki kapitalist ülkelere olan Batı Blok'unu tercih etti. Böylece Çin-İsrail ilişkilerinin seyri değişmeye başladı.

Çin ile İsrail arasındaki ilk resmi ilişkileri kurma teklifi İsrail tarafından yapıldı. İsrail, 9 Ocak 1950'de Çin'i tanıdığını ilan etti. Böylece İsrail, Çin'i tanıyan ilk Orta Doğu ülkesi, o dönem altmış Birleşmiş Milletler üyesi ülke arasında beşinci ve otomatik olarak Çin'i tanıyan Doğu bloku ülkeleri hariç tutulduğunda, Dünya'da yedinci ülke oldu.⁴ ÇHC, İsrail'in bu diplomatik ilişki kurma talebine karşı memnuniyetini dile getirmesine rağmen, İsrail'i resmi olarak tanımak için acele etme taraftarı değildi. İki ülke arasında diplomatik ilişki kurmak için başlatılan Moskova müzakereleri, Kore Savaşı'nın başlaması ile sona erdi. İsrail, 2 Temmuz 1950'de Kore Savaşı ile ilgili BM kararını destekleme kararı aldı. Ayrıca İsrail, Kore'deki BM kuvvetlerine insani yardım amaçlı tıbbi yardım ve gıda yardımı da gönderdi. Böylece İsrail, Kore Savaşı'nda dolaylı olarak Çin'i karşısına almış oldu.⁵

2 Yitzhak Shichor, *The Middle East in China's Foreign Policy 1947 - 1977*, (New York: Cambridge University Press, 1979), 1

3 Binyamin Tjong-Alvares, "The Geography of Sino-Israeli Relations," *Jewish Political Studies Review* 24, no. 3/4 (2012): 98.

4 Yitzhak Shichor, "Chinese-Israeli Relations in a Middle Eastern Context: Retrospect and Prospects," *Mediterranean Quarterly* 26, no.1 (2015): 139.

5 Aron Shai, *The Evolution of Israeli-Chinese Friendship*, (Tel Aviv: The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, 2014), 19.

Kore Savaşı'ndan sonra İsrail'in BM'de Çin'e yönelik tutumlarında tutarsızlık gözlemleniyordu. Bunun sebebi olarak İsrail'in zaman zaman ABD'nin baskılarına boyun eğmesi gösterildi.⁶ İsrail 19 Eylül 1950'de BM Genel Kurulu'nda Çin hükümetini Tayvan yerine ÇHC'nin temsil etmesi oylamasında ÇHC lehine oy verdi. 1 Şubat 1951 tarihinde ise İsrail, 43 ülke ile birlikte Kore Savaşı'nda Çin'i saldırgan bir devlet olarak kınadı. Bunlara ek olarak, 6 Kasım 1951'de ve yine 25 Ekim 1952'de ABD'nin, Çin'in BM'deki konumu hakkındaki tartışmayı erteleme kararında İsrail karşı oy kullandı.

15 Eylül 1953 tarihinde Çin'in temsili konusundaki tartışmaların ertelenmesi oylamasında İsrail ilk kez çekimser oy kullanacaktı.⁷

Çin ve İsrail arasında resmi ilişkilerin kurulması için ikinci girişim 1953 yılının sonlarında gerçekleşti. Çin önceki dönemlere göre İsrail ile resmi ilişki kurmaya daha istekli görünüyordu. İlk olarak, Çin'in Burma (Myanmar) elçisi Yao Zhongmin ile İsraili meslektaşları David Hacohe Ocak 1954'te Burma'nın başkentinde buluştular. Daha sonra, Haziran 1954'te Burma'nın başkentinde, Hacohe, Dönemin Çin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Zhou Enlai ile bir araya geldi. Hacohe bu buluşmada kendisine İsraili bir ticaret delegasyonunun Çin'e davet edildiğini İsraili yetkililere bildirdi. İsrail delegasyonu 31 Ocak 1955'te Pekin'i ziyaret etti.⁸ Fakat bu girişim sürdürülemedi ve diplomatik ilişkilerin kurulması için yeterli olmadı.

Bandung Konferansı çoğunluğu henüz bağımsızlığını elde etmiş Asya ve Afrika ülkelerinin katılımı ile 18-24 Nisan 1955 tarihinde Endonezya'da düzenlendi. Bu konferansın Çin için önemi, Pekin'in diplomatik amaçları arasında yer alan üçüncü dünya ülkeleri ile Arap ülkelerinin dostluğunu kazanma ve emperyalizme karşı uluslararası birleşik cephe kurma amaçlarını gerçekleştirebilmek⁹ için bir fırsat olmasıydı. Bu konferansın bir başka önemi ise, Arap ülkelerinin baskısıyla İsrail'in bu konferansa davet edilmemesiydi. Böylece Çin, dolaylı olarak Arap-İsrail anlaşmazlığına dâhil olmuş bulunmaktaydı. Bandung konferansının ardından, Çin İsrail'e yönelik net olumsuz bir tavır sergilemese de dış politikasında Filistin yanlısı bir politika izlemeye başladı.

Bu dönem, Çin ve İsrail'in resmi ilişkiler kurma çabalarında gelgitlerin yaşandığı ve Bandung konferansı sonrası Çin'in Orta Doğu politikasının daha belirgin hale geldiği bir dönem olarak nitelendirilebilir. Dahası Çin'in dış po-

6 Yoram Evron, "Israel's Response to China's Rise a dependent State's Dilemma," *Asian Survey* 56, no.2 (2016): 395.

7 Shichor, "The Middle East in China's", 24-25

8 Joseph Dunner, "Israel and People's Republic of China," *Southeast Asian Perspectives*, no.8 (1972): 10-12.

9 Xiaodong Zhang, "China's Interest in the Middle East: Present and Future," *Middle East Policy* 6, no.3 (1999): 151.

litikadaki ideolojik bakışı, antiemperyalist bir dış politikanın uygulanmasına yol açtı. Böylece Çin, emperyalist etkiden yeni çıkmış olan Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye başlayacaktı.

2. 1956-1978: İlişkilerde Uzaklaşma ve İlişkilerin Dondurulma Dönemi

Bandung konferansından sonra Çin, Arap dünyası ile olan ilişkilerini hızla geliştirmeye başladı. Çin, 1956 yılının Mayıs ve Eylül ayları arasında Mısır, Suriye ve Yemen ile resmi ilişkiler kurdu. Zhou Enlai, ÇHC'nin hem Arap ülkeleri hem de İsrail ile ilişkilere devam ederken kurduğu dengeyi, bir tarafla ile iyi ilişkiler geliştirirken, diğer taraf ile ilişiyi kesme kabul edilemez diyerek ifade etti.¹⁰ İsrail, Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararının ardından Fransa ve İngiltere'nin desteğiyle Mısır'a karşı savaş ilan etti. Ekim 1956 sonunda başlayan Süveyş krizi, Çin'in İsrail'e yönelik tutumunun değişmesine sebep oldu. Çin hatta ilerleyen dönemde İsrail'i "ABD saldırganlığının aracı" olarak nitelendirdi.¹¹ Çin'in İsrail'e yönelik bu tutumu, Çin ve İsrail arasında ilişkilerin yirmi iki yıl boyunca dondurulmasına sebep oldu.

Çin-İsrail ilişkilerindeki diğer bir boyut ise, Çin'in İsrail Komünist Partisi (İKP) ile ilişkileridir. İKP ilk kongresini düzenlediğinde Çinli görevliler davetli olduğu halde iç savaş nedeniyle bu kongreye katılamadılar. Daha sonra, İKP lideri Veil Milner Süveyş krizinden hemen önce Çin'e bir ziyaret düzenledi.¹² Ancak, bu kısa süreli yakın ilişki de Süveyş krizinden etkilenecekti. İKP'nin bu süreç içerisinde Çin'in iç ve dış politikalarına yönelik dört eleştirisi bulunmaktaydı. Birincisi, İKP, Çin'in Süveyş krizinde İsrail'in emperyalist bağlarına yönelik eleştirisini kabul ederken, İsrail'in varlığına düşmanca tavrını anlamlandıramıyordu. İkincisi, İKP Çin'in 1958-1961 yılları arasında başlattığı Büyük İleri Atılım politikasını sosyalist ortodoksiden sapma olarak görüyordu. Üçüncüsü, İKP'nin 1965'teki kongresinde İKP bölünerek iki ayrı komünist parti ortaya çıkarken, her iki partinin eleştirileri de Çin'in nükleer politikasına ve henüz olgunlaşmamış sosyalist devrimi üçüncü dünya ülkelerine ihraç etme çabaları üzerine odaklandı. Son olarak, İsrail'deki her iki komünist parti de Çin'in 1966'da başlattığı Kültür Devrimi'ne karşı çı-

10 Pan Guang, *China and Israel 50 Years of Bilateral Relations, 1948-98*, (New York: The Asia and Pacific RIM Institute of the American Jewish Committee, 1999), 7-8.

11 "Just Struggle of the Palestinian People," *Peking Review* 14, no.20, (Mayıs 1971): 13. <http://www.massline.org/PekingReview/PR1971/PR1971-20.pdf>

12 Peter Berton, "The Evolution of Sino-Israeli Relations," *Israel Journal of Foreign Affairs* 4, no.32 (2010): 69.

karak, Kültür Devrimi'ni daha önce Büyük İleri Atılım politikasında olduğu gibi geleneksel komünist ideolojiden bir sapma olarak yorumladılar.¹³ İKP ile Komünist Çin arasındaki fikir ayrılıklarının, Çin'in Sovyet Sosyalizmini Çin siyasetinde direkt uygulamak yerine Çin kültürüne uyarlayarak uygulamasından kaynaklandığı söylenebilir. Mao Zedong, Sovyetlere yönelik tek tarafa yaslanma politikasının, Sovyet politikalarının birebir kopyalanması anlamına gelmediğini belirtmişti.¹⁴ Bu fikir Deng Xiaoping döneminde "Çin karakteristikli Sosyalizm" terimi ile resmi söylem haline geldi.

Çin'in Arap yanlı politikalarının bir diğer yansıması Çin'in Filistin'de kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) destek vermesi olarak ortaya çıktı. FKÖ'nün kurulmasıyla birlikte Çin'in Arap-İsrail çatışmasına müdahillliği boyut değiştirdi. Çin, FKÖ'yü siyasi destekten, silahlı askeri yardıma kadar birçok alanda destekledi. FKÖ Başkanı Ahmed Shukairy, FKÖ'nün Komünist Çin'in maddi ve siyasi desteğinden faydalandığı belirterek, bu durumdan duydukları memnuniyetten dolayı da Çin'i övdü.¹⁵ FKÖ heyeti 1965'te Çin'i ziyaret ettiğinde, Mao Zedong, "Emperyalizm, ÇHC'den ve Araplardan korkuyor. İsrail ve Tayvan, sömürgeciliğin Asya'daki temelleridir. Sizler Asya kıtasının ön kapısı bizler ise arka kapısıyız. Hedefleri aynı. Batı, Dünya'nın en büyük kıtası Asya'yı sömürmeye devam etmek istemektedir. Arapların Batı'ya karşı savaşı, İsrail'e karşı savaşmasıdır"¹⁶ ifadelerini kullanması Arap devletlerine yönelik sempatisini ve İsrail'e yönelik olumsuz tavrını göstermektedir. Buna ek olarak, FKÖ, Mayıs 1965 tarihinde Pekin'de bir diplomatik ofis açtı.

1970'lerin erken dönemlerinde, Çin ve FKÖ ilişkileri gelişmeye devam etti. Karşılıklı destekleyici ve dostane ifadeler kullanıldı. 1970 Mart'ında Yaser Arafat, Çin'in Fetih Hareketine gerçek anlamda destek veren ilk dış güç olduğunu belirtirken,¹⁷ Mao Zedong, "Küçük bir ülkenin insanları, mücadelede yükselmeye cesaret ederse, büyük bir ülkenin saldırganlığını kesinlikle yenebilir. Filistin halkının saldırganlık ve baskıya karşı ve "siyasi bir çözüme" karşı mücadelesinin seyri, Filistin halkının yenilmez olduğunu ve ulusal haklar için mücadelelerinin kesinlikle zafer ile sonuçlanacağını gösterir" diyerek Filistinlilerin mücadelesine verdiği desteği yineledi.¹⁸ Bunun yanı sıra, Arafat'ın özel siyasi danışmanı Hani al-Hassan, Filistinlilerin 1964 ile 1970 yılları arasında Çin yapımı silahlar ile mücadele ettiklerini ve Çin'in büyük

13 Aron Shai, *Sino-Israeli Relations: Current Reality and Future Prospects*, (Tel-Aviv: Institute for National Security Studies, 2009), 22-23.

14 Marc Lanteigne, *Chinese Foreign Policy: an Introduction*, (New York: Routledge, 2009), 3.

15 Dunner, "Israel and People's Republic of China," 18.

16 John K Cooley, "China and the Palestinians," *Journal of Palestine Studies* 1, no. 2 (1972): 21.

17 Xiaoxing Han, "Sino-Israeli Relations," *Journal of Palestine Studies* 22, no. 2 (1993): 66.

18 "Just Struggle of the," 11.

güçler arasında FKÖ için özel bir tedarikçi olduğunu ima etti. İsrail istihbarat raporuna göre, Çin 1964-69 yılları arasında Filistin'e 5 milyon dolar değerinde silah sağladığını iddia ederken, Çin bunun bir silah tüccarlığı olmadığı ve Filistin'e silah satmadığı hususu üzerinde durmaktadır.¹⁹

Çin, uluslararası platformlarda da Filistinlilere desteğini sürdürmeye devam etti. 1974'te BM Genel Kurul kararlarında Filistin lehine iki oy kullandı. Birincisi, Filistinlilerin dış müdahale olmadan kendi kaderini tayin etme hakkı ve ulusal bağımsızlık ve egemenlik hakkı da dâhil olmak üzere Filistin halkının devredilemez hakları ile ilgiliydi. İkincisi, FKÖ'nün BM Genel Kurul oturumlarına katılımı ve BM Genel Kurul himayesinde düzenlenen uluslararası konferanslarda FKÖ'nün gözlemci statüsü ile davet edilmesi üzerine oylama idi.²⁰ 1970'lerin ortalarından itibaren Çin'in FKÖ ile ilişkilerinin seyri ve harekete yönelik tutumu değişmeye başlayacaktı.

Çin, 1970'lerin ortasından itibaren FKÖ'ye yönelik politikasında bir kararsızlık sürecine girdi. Bunun üç nedeni vardı. İlki, Filistin içinde direniş gruplarının sayısında artış olması ve hangi direniş grubunun desteklenmesi konusundaki kararsızlıktı. İkincisi, FKÖ ile Arap ülkeleri arasındaki karmaşık ilişkiler ve iki grup arasındaki çıkar çatışmasında ortaya çıkacak yeni durumun tedirginliği Çinli resmi görevlilerinin kafasını karıştırıyordu. Son olarak Sovyetlerin 1973 Arap-İsrail savaşında FKÖ'ye güçlü desteği ve 1974'te Moskova'da ofis açması Sovyetler ile FKÖ ilişkilerini güçlendirirken Çin ile FKÖ ilişkilerinin zayıflamasına neden oldu.²¹

Çin ve Sovyet Rusya ilişkilerinde 1969 yılında yaşanan Çin-Sovyet sınır çatışması, Çin dış politikasında önemli değişiklikler meydana getirdi. Çin daha önce de belirttiğimiz gibi ABD'yi dış tehdit olarak görürken, 1969'dan itibaren bu algısını değiştirdi. Artık Sovyetler de Çin için bir güvenlik ve dış tehdit unsuru haline geldi. Hatta Çin, Sovyet tehdidini dengeleyebilmek için ABD ile yakın ilişkiler geliştirmeye bile başladı. Doğal olarak, Çin'in Orta Doğu'daki tek rakibi kapitalist ABD değil, Sovyetler de bir nevi Çin'in Orta Doğu'daki bir rakibi haline geldi. Bunun sonucu olarak FKÖ'nün Sovyetlerle yakın ilişkisi Çin'in FKÖ ile ilişkilerinde soru işareti oluşturdu. Daha da önemlisi, ABD Senatörü Henry Jackson'ın 1974'te Çin'i ziyaretinde, Zhou Enlai, "Çin'in Orta Doğu'daki Sovyet genişlemesine karşı çabalarında, İsrail'i desteklediklerini" söyledi.²² Bu, Çin'in uzun zaman sonra İsrail lehine yaptığı ilk resmi açıklama oldu.

19 Lillian Craig Harris, "China's Relations with the PLO," *Journal of Palestine Studies* 7, no. 1 (1977): 136.

20 Harris, "China's Relations with the PLO," 143.

21 Yang Chen, "China's Position on the Palestine-Israel Issue: A Historical Perspective," *Ortadoğu Etütleri Dergisi* 9, no.2 (2017): 13

22 Guang, "China and Israel 50 Years", 9.

25 Ekim 1971’de BM Genel Kurulu, “Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti temsilcilerinin, Çin’in Birleşmiş Milletler için tek yasal temsilcisi olduğunu ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin, Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesinden biri olduğunu kabul etti. Karar 76 lehte, 35 karşı ve 17 çekimser oyla kabul edilirken Sovyetler Birliği ve İsrail, Çin lehine, ABD ise Çin’e karşı oy kullandı.²³

Çin-İsrail ilişkilerinin dönüm noktası sayılabilecek gelişme Çin-Vietnam savaşıdır. Vietnam Savaşı’ndan sonra Çin, Sovyetler’den satın aldığı askeri teçhizat ve teknolojinin eskiliğinin ve yetersizliğinin farkına vardı. Sovyetler ile yaşadığı sınır sorunu nedeniyle Çin, askeri teknolojisini yenilemek ve modernize etmek için yeni yollar aradı. Bu noktada İsrail, Çin için Sovyetlere alternatif oluşturuyordu. Çin ve İsrail arasındaki ilk kayıtlı temas 1975’in başında Paris Hava Gösterisi’nde gerçekleşti ve daha sonra Çin ile İsrail arasındaki askeri işbirliği ve değişim programları gizli bir şekilde yürütülmeye başlandı.²⁴ Bu gelişmeden sonra bölgede de meydana gelen değişimler, Çin ve İsrail arasındaki ilişkilerin gelişimine öncülük edecekti.

Dönemin en göze çarpan gelişmelerinden biri Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat’ın 1977’de İsrail’i ziyaret etmesidir. Bu ziyaret Arap dünyasının lideri konumundaki Mısır tarafından yapılması itibariyle Orta Doğu’da en azından çatışmanın ilerleyen dönemlerde yumuşayacağıın ilk sinyali oldu. Arap-İsrail çatışmasında tansiyonun düşmesi, Çin’in İsrail ile ilişkilerini geliştirirken, Arap ülkelerinden daha az tepki çekmesine sebep olacaktı. Böylelikle Çin için İsrail ile ilişkilerini geliştirmek adına bir fırsat ortaya çıktı.

Bu dönemde, Çin ve İsrail arasındaki ilişki “ilişkilerde uzaklaşma” ya da “ilişkilerin dondurulması” olarak adlandırıldı. Bunun sebebi ise Çin’in Arap-İsrail çatışmasında Arap ülkeleri lehine tek yanlı politika uygulamasından kaynaklanıyordu. Ancak 1969 Çin-Sovyet Sınır Çatışması ile başlayan Çin dış politikasında ki değişim, İsrail ile Çin yakınlaşmasının temellerinin atılmasını sağladı. 1970’lerin ortalarına doğru Çin İsrail’e yönelik olumlu söylemler geliştirmeye başladı. İsrail her ne kadar dış politikada ABD ile hareket ediyor fikri ağırlıklı olsa da İsrail’in BM’deki Çin’e yönelik olumlu yaklaşımı ilişkilerdeki yakınlaşmanın önemli bir etkenlerden biri oldu. Ayrıca Orta Doğu’da barış ve uzlaşma rüzgârlarının esmesi, Çin ile İsrail ilişkileri üzerindeki, Çin’in Arap ülkeleri ile yakın ilişkisinin olumsuz etkilerini hafifletmeye başlayacaktı.

23 “The UN General Assembly Twenty-six Session, 1976th Plenary Meeting, Official Records,” the United Nations, Erişim Tarihi 31 Ekim, 2019, <https://digitallibrary.un.org/record/735611?ln=en>

24 Yiyi Chen, “China’s Relationship with Israel, Opportunities and Challenges, Perspectives from China,” *Israel Studies* 17, no.3, (2012): 4-5.

3. 1978-1992: Yakınlaşma Dönemi

Çin açısından, Çin Halk Cumhuriyeti ve İsrail'in yeniden yakınlaşmasında belirli iç ve dış etkenler bulunmaktadır. En önemli iç etken olarak Mao Zedong ve Zhou Enlai'nin vefatı sonrası reformist bir lider olarak Deng Xiaoping'in Çin hükümetini devralması görülebilir. Dış etkenlere gelecek olursak, Çin-İsrail ilişkilerinin yakınlaşmasının dış etkenlerini doğrudan ve dolaylı dış etkenler olarak ikiye bölmek mümkündür. Dolaylı dış etkenler, Çin'in dâhil olmadığı uluslararası gelişmelerin Çin-İsrail ilişkilerinin yakınlaşmasına öncülük ettiği durumlardır. Fez Planı, Mısır-İsrail Barış Antlaşması ve Madrid Konferansı gibi uluslararası gelişmeler dolaylı dış etkenlere örnektir. Doğrudan dış etkenler ise, Çin'in Orta Doğu'ya yönelik dış politikası, çıkarları doğrultusunda uluslararası gelişmelere katılmasıdır. Çin'in, Filistin-İsrail sorununa öneriler sunması buna bir örnek teşkil etmektedir. Son olarak, 1989'da yaşanan Tiananmen Meydanı protestolarının bastırılması kararı ve bunun sonucu olarak Batılı ülkeler tarafından Çin'e uygulanan yaptırımlardır.

İlişkilerde yakınlaşmanın iç etkenleri ile başlayacak olursak, Deng Xiaoping hükümeti devraldıktan sonra özellikle 4 alanda modernleşme hedefi koydu: tarım, sanayi, ulusal savunma ve bilim ve teknoloji. İsrail, Çin'in bu modernizasyon çabalarında ve özellikle de ilk dönemlerde ulusal savunma modernizasyonu başta olmak üzere diğer alanlardaki modernizasyonlar için önemli bir partner olacaktı. 1980'lerde başlayan silah ticareti ise Tel Aviv-Pekin ilişkilerinin normalleşmesinde önemli rol oynayan bir diğer unsurdur.²⁵ Deng Xiaoping'in daveti ile Pekin'e gelen Shaul Eisenberg Çin'deki temaslarının ardından, İsrail Savunma Bakanı Ezer Weizman'ı İsrail savunma endüstrisinin Çin'e erişebileceği hakkında bilgilendirerek²⁶ iki ülke arasında askeri işbirliğinin başlamasına aracı oldu. Eisenberg'in arabuluculuğu ile ilk anlaşma imzalandı ve İsrail, Çin'in Sovyet yapımı T59 tanklarını modernize etti. Resmi olmayan raporlara göre, İsrail, Çin için havadan havaya füzeler, İHA'lar ve daha fazlasını temin etti. 1979 ve 2000 yılları arasında, iki ülke arasında 1-2 milyar dolar arasında bir değer olduğu tahmin edilen 60'tan fazla askeri ticaret işleminin yapıldığı iddia edildi.²⁷ İlerleyen dönemlerde Deng Xiaoping'in modernleşme çabaları ile ilgili diğer alanlarda da işbirlikleri başladı.

Çin ve İsrail yakınlaşmasındaki dış etkenlere gelecek olursak, ilk dolaylı dış etken Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki barış ortamının oluşmaya başlama-

25 P.R. Kumaraswamy, "Israel-China Relations and the Phalcon Controversy," *Middle East Policy* 7, no.2 (2005): 93

26 Yoram Evron, "Between Beijing and Washington: Israel's Technology Transfers to China," *Journal of East Asian Studies* 13, no. 3 (2013): 508-509.

27 Yoram Evron, "The Economic Dimension of China-Israel Relations: Political implications, roles and limitations," *Israel Affairs* 23, no.5 (2017): 830.

sıdır. 1977’de Enver Sedat’ın tarihi İsrail ziyareti sonrasında, 1979 yılında, uzun süre devam eden Arap-İsrail çatışmaları, Jimmy Carter önderliğindeki Camp David görüşmeleri sonrasında Mısır ve İsrail arasında barış antlaşması imzalanması ile sonuçlandı. Böylelikle, İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki çatışma, Orta Doğu’da uzun ve karmaşık bir barış sürecinin başlangıcına işaret eden bir siyasi çözüm aşamasına girdi.²⁸ Ancak, Arap ülkeleri arasında önemli bir prestije sahip Mısır’ın İsrail ile barış anlaşması imzalaması Çin’in Arap-İsrail sorununa bakış açısının değişmesine neden oldu.

Mısır-İsrail barış anlaşmasından sonra, 1980’lerin başından itibaren Çin, İsrail’in Orta Doğu’daki varlığını kabul etmeye başladı ve bu durum resmi söylemlerine de yansdı. Çin Başbakan yardımcısı Ji Pengfei 22 Eylül 1980’deki açıklamasında İsrail’in işgal ettiği Kudüs’ünde dâhil olduğu Arap bölgelerinden çekilmesi gerektiğini vurguladı. 1981’de Çin’in BM Daimi Temsilcisi, İsrail’in 1967 sınırları haricinde işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini yineledi.²⁹ Bu söylemler Çin’in, İsrail’in Orta Doğu’daki varlığını kabul etmeye başladığının ilk işaretleriydi. Ayrıca Çin, İsrail’e yönelik tutumunda değişiklik yapsa da İsrail’e dayattığı 1967 sınırlarına geri çekilme önerisini günümüzde de dile getirmektedir. Ancak bu öneri, İsrail tarafından her ne kadar uygulanmasa da ilişki kurmak ya da ilişkileri geliştirmek için Çin ve İsrail arasında bir şart veya engel olmadı.

Çin-İsrail yakınlaşmasında bir diğer dolaylı dış etken ise Fez Planı’dır. Fez Planı, Eylül 1982’de, Fas’ta toplanan 12. Arap Ligi Zirvesi’nin sonunda kabul edilen bir öneridir. Bu öneri Arap-İsrail sorununa çözüm önerisi sundu. Bu planın en önemli özelliği, ilk kez Arap ülkelerinin İsrail’in Orta Doğu’daki varlığını kabul etmiş olmasıdır. Çin de bu öneriyi destekledi.³⁰ Bu çözüm önerisi Mısır-İsrail barış antlaşmasından sonra Orta Doğu barışı adına ikinci en önemli adımdır. Orta Doğu barış sürecine katkı anlamında örnek gösterilebilecek bir diğer önemli girişim ise 1991 yılında gerçekleştirilen Madrid Konferansı’dır. Bu barış öneri ve çabaları, Çin’in İsrail ile resmi ilişki kurmasının önündeki engellerden birini ortadan kaldırmaktaydı. Çünkü Çin’in İsrail ile yakınlaşması, Çin’in Arap ülkeleriyle yakın ilişkilere sahip olması ve Arapların da İsrail ile düşman olması sebebiyle uzun süre mümkün olmadı.

Çin-İsrail yakınlaşmasının direkt dış etkenlerinden biri Çin’in İsrail-Filistin sorununa çözüm önerileri sunmasıdır. Eylül 1989’da, Dışişleri Bakanı Qian Qichen Filistin-İsrail sorununa yönelik 5 maddelik bir barış önerisi açıkladı. Bu, Çin’in Orta Doğu’daki anlaşmazlığa ilk direkt müdahalesi olması

28 Chen, “China’s Position on the Palestine-Israel Issue” 13.

29 Xiaoxing Han, “Sino-Israeli Relations,” 72.

30 Chen, “China’s Position on the Palestine-Israel Issue” 14.

açısından da önemlidir. Pekin yönetimi, Filistin-İsrail anlaşmazlığına ilerleyen zamanlarda ve farklı dönemlerde barış önerileri sunmaya devam etti. Bir diğer direkt dış etken ise Çin'in dış politikasında antiemperyalist görüşün yavaş yavaş yok olmasıdır. Bu durum, Çin'in geçmişte İsrail'i emperyalizmin aracı olarak görme anlayışının değişmesine de neden oldu.

Son doğrudan dış etken olarak, İsrail'in Tiananmen Meydanı protestolarına yönelik tutumunu örnek verebiliriz. Çin'de Tiananmen Meydanı protestolarının bastırılması sonrası ABD ve müttefikleri Çin'i kınayıp silah ambargosu uygulama kararı almasına rağmen, Çin ile diplomatik ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen İsrail bu olayları üstünkörü ve düşük seviyeli Dışişleri Bakanlığı ifadeleriyle neredeyse reddetti³¹ ve Çin ile askeri ilişkilerini geliştirmeye devam etti.

1980'lerin sonuna doğru Pekin ve Tel Aviv tarafları arasında tekrardan resmi temaslar başladı. İlk resmi temas 1987'de New York'ta gerçekleştirildi. Eylül ayında BM'de Çin ve İsrail temsilcileri bir toplantı düzenledi. Çin ve İsrail ilişkileri normalleştirmek için Çin'in İsrail pasaport sahiplerine yönelik kısıtlamaların kaldırılması ve bilimsel, akademik ve turist değişimleri ile ilgili bir mekanizmanın kurulması üzerine çalışıldı.³² Aralık 1991'de, Çin Dışişleri Bakan yardımcısı Yang Fuchang İsrail'i ziyaret etti ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için diplomatik prosedürü tamamladılar. Ocak 1992'de İsrail Dışişleri Bakanı David Levy Çin'i ziyaret etti ve Çin Dışişleri Bakanı Qian Qichen ile ortak bir bildiri imzaladı. Aynı yıl içinde Çin ve İsrail karşılıklı elçilerini atadı.³³

Bu dönem genel olarak Çin-İsrail ilişkilerine üçüncü tarafların herhangi bir müdahalesi olmadığı, hatta resmi ilişkilerin kurulması için zemin hazırlandığı bir dönem oldu. Arap-İsrail barış sürecinin başlamasının yanı sıra Çin'in, İsrail'in hamisi konumundaki ABD ile yakınlaşması ve 1979'da Çin-ABD resmi ilişkilerinin başlaması, Çin-İsrail ilişkilerinde yakınlaşma sürecinin başlamasında bir diğer etken oldu. Ayrıca Çin'in dış politikasındaki değişimler ve anti-emperyalist politika düşüncesinden uzaklaşma ve İsrail'in Orta Doğu'daki varlığını tanıyan söylemleri de bunlara eklenebilir. Son olarak, Çin'in İsrail'in teknolojisine duyduğu ihtiyaç ise en önemli etken olduğu göz ardı edilmemelidir.

31 Yitzhak Shichor, "China and the Middle East Since Tiananmen," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 519, (1992): 90

32 Chen, "China's Relationship with Israel," 5.

33 Chen, "China's Position on the Palestine-Israel Issue" 14-15.

4. Resmi İlişkiler Sonrası: 1992-Günümüze

İki ülke arasında resmi ilişkiler 24 Ocak 1992’de kuruldu. 1992’de resmi ilişkilerin kurulacağı ilk işaretleri 1980’lerin ilk yıllarında iki ülke için dönüm noktası olacak gelişmelere dayanmaktaydı. Çin, ekonomik reformları başlattı ve Mısır-İsrail barış antlaşması imzalandı. Orta Doğu’da barış sürecinin başlamasının yanı sıra Çin’in hızlı ekonomik büyümesinin hem Orta Doğu’ya olan enerji bağımlılığını hem de aynı zamanda ekonomik gelişmenin teknolojik yenilik ile desteklenmesi gereksinimini doğurdu. Enerji ihtiyacı Arap ülkeleri ile işbirliği yapmayı zorunlu kılarken, teknolojik yenilikler ve inovasyon için İsrail’e ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden Çin, geçmişte uyguladığı tek yanlı politikasını terk ederek iki taraf arasında denge politikası uygulamaya başladı. Çin-İsrail ilişkilerinde Arap-İsrail anlaşmazlığı engel teşkil etmezken, yine de Çin her seferinde İsrail’in 1967 sınırlarına çekilmesi gerektiğini vurguladı ve Filistin-İsrail anlaşmazlığındaki bu tutumunun değişmediğini ifade etti.

Çin, 1980’lerin sonlarından itibaren Filistin-İsrail sorununa ve böylelikle Orta Doğu barışına daha aktif bir şekilde müdahil oldu. Çin’in Orta Doğu barışını istemesindeki en büyük çıkarı ise ihtiyaç duyduğu enerji talebinin güvenliğini sağlamak ve buna ek olarak günümüzde Kuşak ve Yol girişiminin başlaması ile ihracat yollarının da güvenliğini sağlamak istemesidir. Çin’in barış önerilerinin sonuncusu Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas’ın 2017’de Çin’i ziyareti esnasında Xi Jinping tarafından sunulan 4 maddelik çözüm önerisiydi. İlk olarak, Çin’in, 1967 sınırları içinde, başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir Filistin devletinin kurulduğu ve iki devletli çözümü desteklediğini ve bu konuda da yapıcı bir rol üstlenmeye hazır olduğu ifade edildi. İkinci olarak, Pekin ortak, kapsamlı, işbirlikçi ve sürdürülebilir bir güvenlik konseptinin desteklenmesi gerektiği ve BM’nin 2334 sayılı kararı gereği İsrail’in işgal ettiği bölgelerdeki yeni yerleşim alanı inşalarının durdurulması ve barış görüşmelerinin en kısa sürede başlatılmasını desteklediğini açıkladı. Üçüncü olarak, Pekin yönetimi uluslararası toplumun barış çabalarının koordinasyonunun sağlanması gerektiğini vurguladı. Çin, ayrıca Filistin ve İsrail’in barış yanlılarının katılacağı bir seminer düzenleyeceği taahhüdünde bulundu. Bu doğrultuda Çin, Filistin ve İsrail taraflarından barış destekçilerinin bir araya geldiği sempozyumlar sırasıyla 2003 Pekin, 2006 Kudüs ve son olarak Xi Jinping riyasetinde Aralık 2017’de tekrar Pekin’de düzenlendi.³⁴ Son olarak, Pe-

34 Charlotte Gao, “China Takes Bigger Role in Palestine-Israel Issue as UN Rejects Trump’s Jerusalem move,” *The Diplomat*, 22 Aralık 2017, <https://thediplomat.com/2017/12/china-takes-bigger-role-in-palestine-israel-issue-as-un-rejects-trumps-jerusalem-move/>

kin, İsrail ve Filistin'e kalkınma yoluyla barışı desteklemelerini önerdi. Siyasi görüşmeleri teşvik ederken, Filistin-İsrail işbirliği için kalkınma konusuna da önem verilmesi gerektiği vurgulandı. Çin'in hem Filistin'i hem de İsrail'i Kuşak ve Yol girişiminin önemli ortağı olarak gördüğünü ve Filistin'in gelişimi için kalkınma ile desteklenmiş barışı teşvik eden karşılıklı fayda sağlayacak işbirliğine hazır olduğunu ifade etti. Bunun yanı sıra Çin'in Filistin'e yardım projelerini koordine etmeyi ve Çin-Filistin-İsrail üçlü mekanizması kurmaya istekli olduğu ifade edildi.³⁵ Çin'in yaptığı son barış önerisini diğerlerinden farklı kılan en önemli özelliği Kuşak ve Yol girişiminin vurgulanması ve kalkınmanın barış için önemine yapılan atıftır. İsrail Başbakanı Netanyahu'nun 2017'de Çin'e gerçekleştirdiği ziyarette, Xi Jinping Netanyahu'ya Çin'in iki devletli çözümü desteklediğini ifade etti.³⁶

Çin'in Filistin'i desteklediği bazı gelişmeler Çin-İsrail ilişkilerinde problemler oluşturdu. Birincisi, Pekin, Filistin'de düzenlenen 2006 yılı parlamento seçimlerini kazanan Hamas Partisini Filistin halkının seçilmiş temsilcisi olarak destekledi ve Hamas'ın önde gelen isimlerinden Mahmoud Zahar'ı Pekin'e davet etti. Çin'in İsrail Elçisi Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Çin'in Hamas'a yönelik tutumu eleştirildi.³⁷ İkincisi, 29 Kasım 2012'de İsrail'e rağmen Çin, Filistinlilere BM'de "üye olmayan gözlemci devlet" statüsü veren 67/19 numaralı BMGK kararı lehine oy kullandı.³⁸ Üçüncüsü, Nisan 2013'te Çin'in BM Daimi Temsilcisi Li Baodong İsrail'in yeni yerleşim faaliyetlerini, barış görüşmelerinin durmasının doğrudan nedeni olduğunu söyledi. Ayrıca Çinli işçilerin, İsrail'in yeni yerleşim alanı inşaatlarında çalışmasını yasakladığını duyurdu.³⁹ Son olarak, 6 Aralık 2017'de, Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması hakkındaki kararı, Çin ile İsrail arasında başka bir soruna neden oldu. Çin, 21 Aralık'ta, ABD'nin bu kararını kınamak için toplanan BM'de lehte oy kullandı. Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hua Chunying, Çin'in İsrail-Filistin meselesindeki görüşlerinin tutarlı olduğunu ifade etti ve Filistin topluluğunun haklı ulusal haklarını geri kazanması için İsrail-Filistin

35 "Xi Jinping Holds Talks with President Mahmoud Abbas of Palestine The Two Heads of State Stress to Promote the Comprehensive Development of China-Palestine Friendly Cooperative Cause," Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, Erişim Tarihi 3 Ocak, 2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1478934.shtml

36 "Xi Jinping Meets with Prime Minister Benjamin Netanyahu of Israel," Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, Erişim Tarihi 22 Ocak 2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/xybfs_663590/xwlb_663592/t1448057.shtml

37 Roie Yellinek, "Chinese-Palestinian Relations: What's Really Going On?" Report. *Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, 2018. <https://besacenter.org/perspectives-papers/chinese-palestinian-relations/>

38 Yellinek, "Chinese-Palestinian Relations."

39 S. Samuel C. Rajiv, "Israel China Ties at 25: The Limited Partnership," *Strategic Analysis* 41, no.4, (Temmuz 2017): 421.

barış sürecine yapıcı katkı sağlamaya hazır olduklarını ekledi.⁴⁰ İsrail, Çin'in bu tutumlarını kabullenmese bile iki ülke arasındaki ilişkilere önemli bir zarar vermedi. Diğer taraftan Çin açısından bakıldığında, İsrail'in Filistin'deki aktivitelerini her ne kadar eleştirse ve BMGK 242 sayılı kararının uygulanması gerekliliğini vurgulasa da her iki ülke de ilişkilerin seyrini değiştirecek bir tutum sergilemedi.

Çin-İsrail ilişkilerinde diğer önemli bir etken ise ABD'nin ilişkilere müdahil olmasıydı. Özellikle resmi ilişkiler başladıktan sonra, ABD'nin İsrail üzerindeki baskıları giderek artmaya başladı. ABD, bu baskılarını 2000'lerde Çin-İsrail askeri ilişkileri üzerine yoğunlaşırken, Kuşak ve Yol girişiminin başlaması ile günümüzde bu baskılar İsrail'deki Kuşak ve Yol projeleri üzerinden ekonomik ilişkilere yoğunlaştı.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, Çin'in Asya'da yükselen güç olması, ABD'nin Asya ve Pasifik'teki çıkarları için Sovyetler yerine Çin'i rakip olarak görmesine neden oldu. Çin'in askeri teknolojisini geliştirmek için İsrail ile yaptığı işbirliği, ABD için en büyük tehlikelerden biriydi. Amerikalı liderler ve medya 1992 yılına kadar Çin-İsrail askeri ilişkileri hakkında şüphelerini dile getirirken, ABD, İsrail'i 1992 başlarında Çin'e gayri meşru yollardan ABD menşeli Patriot Anti- Balistik Füze teknolojisi satmakla suçladı. Dönemin ABD Başkanı George H. W. Bush ve yönetimi bu şüphelerin araştırılması konusunda 17 kişilik bir ekip oluşturdu. Ancak yürütülen soruşturma sonucunda suçlamalar doğrulanamadı. Buna rağmen, bir yıl sonra, CIA direktörü Robert Gates Patriot tartışmalarında ABD ile İsrail arasındaki görüş farkının altını çizdi.⁴¹ Bu tarihten itibaren, ABD'nin İsrail'e yönelik bu gibi suçlamaları yoğunlaştı.

İsrail, Çin'e, Batılı ülkeler tarafından silah satışı ambargosu uygulandığı 1990'lı yıllarda, Çin'in en büyük ikinci askeri havacılık teknolojisi tedarikçisiydi. Çin, ABD ile Tayvan Boğazı'nda yaşadığı gerginlikleri göz önünde bulundurduğunda ve hava kuvvetlerinin ABD'ye göre askeri teknolojide geri kalmışlığını da hesaba katınca, Phalcon Havadan Erken Uyarı ve Kontrol Radar Sistemi'ne ihtiyaç duyduğunun farkına vardı. İsrail ise yükselen Çin'i yerel savunma sanayisi için altın bir fırsat olarak gördü.⁴² Phalcon ile ilgili müzakereler, Yitzhak Rabin'in başbakan olduğu 1994 yılı civarında başladı. Temmuz 1996'da Başbakan Benjamin Netanyahu döneminde, Çin ile İsrail arasında Phalcon satışına yönelik resmi bir anlaşma imzalandı.⁴³

40 Gao, "China Takes Bigger."

41 Kumaraswamy, "Israel-China Relations," 94.

42 Tjong-Alvares, "The Geography," 108.

43 Kumaraswamy, "Israel-China Relations," 96.

Ancak anlaşmanın iptal edilmesi için Washington'dan gelen itirazlar artmaya başladı. İsrail'in, ABD'nin talebini reddetmesi sonucunda, The House Appropriations Subcommittee başkanı Sonny Callahan, İsrail'e yapılan 250 milyon dolarlık dış yardımı kesmeye karar verdiklerini açıkladı. 12 Temmuz 2000'de Ehud Barak, Filistinlilerle Camp David'de yapılan yoğun görüşmeler sırasında Phalcon anlaşmasının iptal edildiğini açıkladı. 13 Mart 2002'de İsrail, anlaşmanın iptali için Çin'e 350 milyon dolar tazminat ödemeyi ve Çin tarafından peşinat olarak ödenen 160 milyon dolar iade etmeyi kabul etti. Sonuç olarak İsrail, ABD'nin baskılarına boyun eğdi.⁴⁴

İki ülke arasındaki ikinci kriz, yine askeri ilişkilere ABD'nin müdahale etmesi sonucu meydana geldi. İsrail Havacılık ve Uzay Sanayi (İHUS) tarafından üretilen ve radar sistemlerini tespit etme ve yok etme işlevi gören 100 adet insansız hava aracı (İHA) Harpy Çin'e satıldı. 1990'ların ortasından sonlarına kadar süren bu askeri ticaret 50 milyon doların üzerinde bir değere sahipti. Harpy İHA'ları kendi teknolojisini içermediği için ABD satış işlemine müdahale etmedi.⁴⁵ Çin, 2003 yılında İHA'ların modernizasyonu için İHUS ile anlaşma yaptı ve İHA'ları İsrail'e gönderdi. 15 Aralık'ta Pentagon'un üst düzey yetkililerinden Dough Feith, Harpy anlaşması için İsrail Savunma Bakanlığı'nı, ABD'yi yanıltmak için farklı bilgi vermekle suçladı. 14 Mart 2005 tarihinde, Çin Ulusal Halk Kongresi, Tayvan da ayrılıkçı hareketleri önlemek için Ayrılık Karşıtı Yasa'yı kabul etti ve böylece ABD ile Çin arasında Tayvan üzerinde potansiyel bir askeri çatışmaya zemin hazırlandı.⁴⁶ Ayrıca ABD anlaşmanın iptali için İsrail üzerindeki baskıları giderek artıyordu.⁴⁷ İsrail'in F35 savaş uçağı geliştirilmesine katılımını askıya aldı ve İsrail Savunma Bakanlığı genel direktörü General Amos Yaron'un istifasını istedi.⁴⁸ İsrail baskılara ikinci kez boyun eğdi ve Harpy anlaşmasını Haziran 2005'te iptal etti.

Çin, anlaşmaların iptali için İsrail'i suçlamadı. Çin'in eleştirisi daha çok ikili ilişkilere müdahale eden ABD'ye odaklandı. Phalcon anlaşmasının iptal edilmesinden hemen önce 2000 yılında Çin, hiçbir ülkenin Çin'in ikili ilişkilerine müdahale etme hakkının olmadığını vurguladı. Buna ek olarak Pekin yönetimi ABD'nin açık bir şekilde ikili ilişkilere müdahalesini de kınadı.⁴⁹ 18

44 Kumaraswamy, "Israel-China Relations," 97.

45 Arthur Herman, "Israel and China Take a Leap Forward-but to Where?" *Hudson Institute*, 5 November 2018, <https://www.hudson.org/research/14663-israel-and-china-take-a-leap-forward-but-to-where>

46 Christina Lin, "The Taiwan Question in Sino-Israel Relations A New Quartet of U.S., China, Israel and Taiwan," *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, no.233, (2013): 8 https://www.files.ethz.ch/isn/164535/233_C_Lin.pdf

47 Kumaraswamy, "Israel-China Relations," 93.

48 Elliott Abrams, "What's Behind Israel's Growing Ties with China?," *Council on Foreign Policy*, June 21, 2018, <https://www.cfr.org/expert-brief/whats-behind-israels-growing-ties-china>

49 Kumaraswamy, "Israel-China Relations," 100.

Aralık 2003'te Hu Jintao, İsrail Cumhurbaşkanı Moshe Katsav'a ilişkilerdeki dört alan için işbirliğinin geliştirilmesini önerdi: diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi, ekonomik ve ticari ilişkilerin güçlendirilmesi, eğitim ve kültür ve diğer alanlarda işbirliğinin derinleştirilmesi, ikili ilişkilerin ve karşılıklı çıkarların sürdürülmesi.⁵⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi Çin-İsrail ilişkilerine ABD'nin müdahalesi ikili ilişkilerin kısa süreli bozulmasına sebep olmakta fakat uzun dönemde olumsuz etkisi bulunmamaktadır.

Harpy Krizinden sonra, ABD ve İsrail arasında İsrail'in Çin'e silah satışını kısıtlamak için ABD ve İsrail savunma çıkarlarına olası tehditler hakkında görüş alışverişi yapma üzerine 2005 yılında anlaşma imzalandı. Çin ve İsrail ise yöntem değiştirerek alternatif askeri işbirlikleri geliştirdi. Çin Havacılık ve Sanayi Kurumu ile İsrail Havacılık ve Uzay Sanayi'nin ortak girişimiyle Çin'de fabrika kuruldu. Bunun yanı sıra, iki ülke arasında teknik uzman ve akademik uzman değişimleri gerçekleştirildi.⁵¹ Böylece, ABD açısından Çin-İsrail ilişkilerindeki en önemli sorun olan askeri ilişkiler zaman içinde görünmez kılındı. Fakat ilerleyen dönemlerde ABD baskısı alan değiştirerek Çin'in İsrail'deki Kuşak ve Yol projeleri üzerine yoğunlaşacaktı.

Xi Jinping'in 2013 yılında Kuşak ve Yol girişimi ilan etmesiyle İsrail aktif bir şekilde bu girişime katılmaya başladı. İsrail, Çin'in kurulmasında öncülüğünü yaptığı Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın hâlihazırda üyesidir. Çin, aynı zamanda İsrail için ABD ve Batılı ülkelere ekonomik ve politik bağımlılığını azaltmada alternatif olma niteliği taşımaktadır⁵² ve bu yüzden İsrail Çin ile ilişkileri geliştirme taraftarıdır. Çin ise özellikle inovasyon ve teknoloji konusunda İsrail'den faydalanmak istemektedir. Netanyahu, 2013'te Çin'e yaptığı ziyaretin dönüşünde İsrail kabinesine: "Çinli liderler üç şey ile ilgileniyorlar; İsrail teknolojisi, İsrail teknolojisi, İsrail teknolojisi" demiştir.⁵³ Ayrıca ilişkilerin 25. yıl dönümünde, 2017'de, Netanyahu, Çin'i ziyareti esnasında, Xi Jinping Çin ve İsrail arasında "Kapsamlı İnovasyon Ortaklığı" kurulduğu ilan edildi. İsviçre'den sonra Çin'in kapsamlı inovasyon ortaklığı kurduğu ikinci ülke İsrail oldu.⁵⁴ İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de hızlı bir gelişme gösterdi. Resmi ilişkilerin başladığı 1992 yılında iki ülke arasındaki ticaret

50 "President Katsav meets the President of China," Israel Ministry of Foreign Affairs, Erişim Tarihi 13 Kasım 2019, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2003/Pages/President%20Katsav%20meets%20President%20of%20China%2018-Dec-2004.aspx>

51 Islam Ayyadi ve Mohammed Kamal, "China-Israel Arms Trade and Co-operation: History and Policy Implications," *Asian Affairs* 47, no.2 (2016): 267.

52 David Rosenberg, "Israel Will Have to Choose Between America and China," *Haaretz*, 24 Nisan, 2019, <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israel-will-have-to-choose-between-america-and-china-1.6822921>

53 Rajiv, "Israel China Ties," 415.

54 Mordechai Chaziza, "Israel-China Relations Enter New Stage: Limited Strategic Hedging," *Contemporary Review of the Middle East* 5, no.1 (2018): 5

hacmi yaklaşık 55,5 milyon dolar iken, 2019 yılında yaklaşık 12,5 milyar dolara ulaştı. Ticaret dengesi ise 1994 yılından itibaren Çin'in lehine döndü.⁵⁵

Çin, İsrail'de hâlihazırda birçok altyapı ihalelerini kazanmış durumdadır. Buna ek olarak birçok ileri teknoloji ve gıda şirketlerine de ortak oldu. İleri teknoloji şirketleri Çin açısından teknoloji transferi anlamında önem taşıırken, İsraili şirketler açısından finansman eksikliğinin giderilmesi önem taşımaktadır. Amerika kökenli düşünce kuruluşu RAND'ın yayınladığı rapora göre 2007-2018 yılları arasında İsrail'de, Çinli kuruluşlar dâhil olduğu 92 yatırım ve inşaat projesi bulunmaktadır. Bu yatırımların toplam tutarı 12,9 milyar dolar iken, altyapı projelerinin inşası ve işletilmesi için yapılan sözleşmeler ise 4 milyar doları aştı.⁵⁶ ABD'de birçok resmi görevli ve kuruluşlar özellikle Çin'in İsrail'de kazandığı altyapı projelerine ve şirket satın alımlarına eleştiriler getirmektedir. Özellikle Çin'in, İsrail'in 2021 yılından başlayarak 25 yıllığına işletmesini kazandığı Hayfa Limanı projesi,⁵⁷ ABD tarafından en çok gündeme getirilen konu oldu. Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton'ın, Ocak 2019'da İsrail'e yaptığı ziyarette, ABD'nin, Çin'in İsrail'deki altyapısı projelerine yönelik artan katılımıyla ilgili endişelerini dile getirdiği ve özellikle Hayfa limanı üzerinde durduğu rapor edildi.⁵⁸

ABD'nin, Hayfa Limanı projesine itirazları ise ABD donanmasına ait 6. Filo savaş gemilerinin Hayfa Limanı yakınlarına demirliyor olmasından kaynaklanmaktadır. ABD donanma subayı emekli Gary Roughead, Çin'in liman işletmesinin sahibi olmasıyla artık ABD donanmasının ve bakım aktivitelerinin gözetlenebileceği, tamir sahasına gidip gelen ekipmanlara erişebileceği ve bunlara ek olarak limana yerleştireceği bilgi ve elektronik gözetim sistemleri ve ABD'nin bilgi ve siber güvenliğini tehlikeye atacağını iddia etti.⁵⁹ Buna ek olarak ABD'nin İsrail eski Büyükelçisi Daniel B. Shapiro, Çinli şirketin İsrail'de liman işletmesinin önemli bir tehdit ve ABD'nin Deniz operasyonlarına bir risk oluşturabileceğini söyledi.

Shapiro İsrail'e ABD'de bulunan ve dış yatırımcıların ABD'li şirketleri satın almalarının oluşturabileceği riskleri değerlendiren CFIUS benzeri bir kurumun İsrail'de kurulması için tavsiyede bulunacağını sözlerine ekledi.⁶⁰

55 "Import and Export by Trade Countries," Central Bureau of Statistics, Erişim Tarihi 21 Ocak 2020, <https://www.cbs.gov.il/en/Statistics/Pages/Generators/Time-Series-DataBank.aspx>

56 Shira Efron, ve diğerleri., *The Evolving Israel-China Relationship*. (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2019), 82.

57 "Haifa Container Terminal Deal With China's SIPG Under Review" *PortSEurope*, 23 Aralık 2018, <https://www.portseurope.com/haifa-container-terminal-deal-with-chinas-sipg-under-review/>

58 Efron, "The Evolving Israel-China", 124.

59 David Brennan, "Chinese Deal To Take Over Key Israeli Port May Threaten U.S. Naval Operations, Critics Say," *Newsweek*, 14 Aralık 2018, <https://www.newsweek.com/chinese-deal-take-over-key-israeli-port-may-threaten-us-naval-operations-1121780>

60 Raphael Ahren, "Has Israel Made a Huge Mistake letting a Chinese Firm Run Part of Haifa Port?" *Times of Israel*, 20 Aralık 2018, <https://www.timesofisrael.com/has-israel-make-a-huge-mistake-letting-a-chinese-firm-run-part-of-haifa-port/>

İsrail cephesinden bu duruma bakıldığında ise Mayıs 2014'te, Netanyahu, Çin'i de içeren ve gelişmekte olan ülkelerle yapılan bir dizi ekonomik anlaşmanın İsrail'i izole etmeye çalışanlara bir cevap olduğunu söyledi. Aynı yıl Netanyahu, "İsrail, herkes ile çıkarlarını inşa etmeli. Eğer Çin, İsrail'in teknolojisine ilgi duyuyorsa, İsrail dünya güçleriyle ortaklık kurabilmeli"⁶¹ demiştir. Netanyahu'nun bu ifadelerinden, İsrail'in ABD'den bağımsız bir şekilde hareket etme arzusunun yanı sıra Çin ile işbirliğini de artırmak arzusu içinde olduğu anlamı da çıkarılabilir. Buna ek olarak dönemin İsrail Ulaştırma Bakanı Yisrael Katz, Çinli şirket SIPG'in Hayfa Limanı projesi ihalesini kazanmasını İsrail için tarihi bir gün olarak nitelendirdi. Yeni limanın binlerce kişiye istihdam oluşturacağını, yaşam maliyetinde düşüşe neden olacağını ve üstelik limanın uluslararası bir kargo merkezine dönüştürülecek olmasının süper gücün İsrail'e olan güvenini gösterdiğini ifade etti.⁶² Diğer yandan, 2019 yılında Tel Aviv yönetimi İsrail'de yeni uluslararası havaalanı inşasının da dâhil olduğu büyük alt yapı projesi ihalesine Türk ve Çinli firmaların katılmasının yasaklandığı açıkladı. Bu kararın Bolton'un ziyaretinin hemen ardından alınması ise İsrail'in Çin ile işbirliğini geliştirme hevesinin ABD tarafından yeniden engellendiği şeklinde yorumlandı.⁶³

Sonuç

Resmi ilişkiler kuruluna kadar 1949-1992 yılları arasında, iki ülke arasındaki diplomatik ilişki kurma çabaları birçok kez başarısız oldu. Bu başarısızlığın en önemli sebebi iki tarafında ittifak içinde oldukları ülkeleri, yani üçüncü tarafları memnun etme çabalarından kaynaklanmaktaydı. Bu ikili ilişkide özellikle ilişkinin seyri Çin tarafından belirlendi. Zira İsrail, Çin ile resmi ilişkiler kurmak için istekliyken, Çin tarafı Orta Doğu'daki çıkarlarını göz önünde bulundurarak hareket etmeyi önceledi. Bu nedenle, 1970'lerin sonlarına kadar ağırlıklı olarak Çin'in Arap ülkeleri ile yakın ilişkileri ikili ilişkileri olumsuz etkiledi ve uzun süre diplomatik ilişki kurulamamasının ana nedeni oldu. Diğer taraftan İsrail ise Çin ile ilgili bazı BM kararlarında ABD'nin baskısını hissetse de Çin ile resmi ilişki kurma taraftarı olan ve resmi ilişki kurmak için daha çok girişimde bulunan taraf oldu. 1980'lerin başından itibaren Çin'in teknolojik yeniliğe duyduğu ihtiyaç ve Orta Doğu'da Arap ülkeleri ile

61 Yoram Evron, "The Challenge of Implementing the Belt and Road Initiative in the Middle East: Connectivity Projects under Conditions of Limited Political Engagement," *The China Quarterly* 237 (2019): 9.

62 Roie Yellinek, "The Israel-China-U.S. Triangle and Haifa Port Project" *Middle East Institute*, 27 Kasım 2018, <https://www.mei.edu/publications/israel-china-us-triangle-and-haifa-port-project>

63 Selim Han Yeniucun, "ABD-Çin Hattında Sıkışan İsrail Dış Politikası" *Anadolu Ajansı*, 14 Şubat 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/abd-cin-hattinda-sikisan-israil-dis-politikasi/1392138>

İsrail'in barış yolundaki adımları, Çin'in İsrail'e karşı yumuşamasına sebep oldu. Ancak Çin, günümüze kadar Filistin'e olan desteğini sürdürmeye devam etti fakat bu destek Çin-İsrail ilişkilerinin gelişmesine herhangi bir engel ya da olumsuzluk teşkil etmedi.

Resmi ilişkilerin kurulduğu 1992 sonrasında ise ilişkilerde ABD tarafından İsrail'e yapılan baskı öne çıkmaya başladı. 2000 yılındaki Phalcon ve 2005 yılındaki Harpy krizlerinde, ABD'nin açık baskıları ve yaptırım tehditleri sonucu, İsrail ABD tarafından yapılan bu baskılara boyun eğerek Çin ile yaptığı askeri anlaşmaları iptal etti. Çin, İsrail'in bu tutumunun ABD'nin baskılarından kaynaklandığını kabullenerek anlaşma iptallerinden ABD hükümetini sorumlu tuttu ve İsrail ile ilişkilerine kaldığı yerden devam etti. Kısacası, ABD'nin ilişkilere müdahalesi iki ülkenin ilişkilerini kısa vadede olumsuz etkilese de uzun vade de bu etki kısıtlı oldu. ABD'nin iki ülke arasındaki askeri ilişkilere müdahalesi sonrası her iki taraf da ilişkilerini ekonomik alanda yoğunlaştırdı. Askeri teknoloji transferini ise silah anlaşmaları yapmak yerine akademik ve teknik ekip değişimleri ve ortak fabrikalar kurarak dikkatlerden uzak hale getirdi. Böylelikle ABD'nin İsrail üzerindeki baskıları azaltılmaya çalışıldı. Fakat ABD son zamanlarda baskılarını ekonomik ilişkiler üzerinde yoğunlaştırmaya başladı. Şu ana kadar İsrail'in geçmişte olduğu gibi ABD baskılarına karşı ilk önce direnme çabalarına giriştiği anlaşılmaktadır. Fakat İsrail'in yeni yapılacak uluslararası havaalanı projesi ihalesine Çinli firmaların katılmayacağı açıklaması, Çin tarafının tarihin tekerrür edeceği konusundaki endişelerini artırması olasıdır. İsrail'in Orta Doğu'da varlığını sürdürebilmesi için tek dayanağı ve müttefiki ABD ile ilişkilerinin bozulmasını göze alamayacağı göz önünde bulundurulduğunda Çin ile ilişkilerde ABD baskısı yüzünden üçüncü bir krizin yaşanabileceği de muhtemeldir.

Kaynakça

Abrams, Elliott. "What's Behind Israel's Growing Ties with China?" Council on Foreign Policy. 21 Haziran 2018, <https://www.cfr.org/expert-brief/whats-behind-israels-growing-ties-china>

Ahren, Raphael. "Has Israel Made a Huge Mistake letting a Chinese Firm Run Part of Haifa Port?" Times of Israel, 20 Aralık 2018. <https://www.timesofisrael.com/has-israel-make-a-huge-mistake-letting-a-chinese-firm-run-part-of-haifa-port/>

Ayyadi, Islam. ve Mohammed Kamal. "China-Israel Arms Trade and Cooperation: History and Policy Implications." Asian Affairs 47, no.2 (2016): 260-273.

Berton, Peter. "The Evolution of Sino-Israeli Relations." *Israel Journal of Foreign Affairs*. 4, no.32 (2010): 69-80.

Brennan, David. "Chinese Deal to Take over Key Israeli Port May Threaten U.S. Naval Operations, Critics Say." *Newsweek*. 14 Eylül 2018, <https://www.newsweek.com/chinese-deal-take-over-key-israeli-port-may-threaten-us-naval-operations-1121780>

Central Bureau of Statistics. "Import and Export by Trade Countries." Erişim Tarihi 21 Ocak 2020. <https://www.cbs.gov.il/en/Statistics/Pages/Generators/Time-Series-DataBank.aspx>

Chaziza, Mordechai. "Israel-China Relations Enter New Stage: Limited Strategic Hedging." *Contemporary Review of the Middle East*. 5, no.1 (2018): 1-16.

Chen, Yang. "China's Position on the Palestine-Israel Issue: A Historical Perspective." *Ortadoğu Etütleri Dergisi* 9, no.2 (2017): 4-23.

Chen, Yiyi. "China's Relationship with Israel, Opportunities and Challenges, Perspectives from China." *Israel Studies* 17, no. 3 (2012): 1-21.

Cooley, John K. "China and the Palestinians." *Journal of Palestine Studies* 1, no. 2 (1972): 19-34.

Dunner, Joseph. "Israel and People's Republic of China." *Southeast Asian Perspectives*, no.8 (1972): 1-26.

Efron, Shira., Howard J. Shatz, Arthur Chan, Emily Haskel, Lyle J. Morris, and Andrew Scobell, *The Evolving Israel-China Relationship*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2019.

Evron, Yoram. "Between Beijing and Washington: Israel's Technology Transfers to China." *Journal of East Asian Studies* 13, no.3 (2013): 503-528.

Evron, Yoram. "Israel's Response to China's Rise A dependent State's Dilemma." *Asian Survey* 56, no.2 (2016): 392-414.

Evron, Yoram. "The Challenge of Implementing the Belt and Road Initiative in the Middle East: Connectivity Projects under Conditions of Limited Political Engagement." *The China Quarterly* 237 (2019): 1-21.

Evron, Yoram. "The Economic Dimension of China-Israel Relations: Political implications, roles and limitations." *Israel Affairs* 23, no.5 (2017): 828-847.

Gao, Charlotte. "China Takes Bigger Role in Palestine-Israel Issue as UN Rejects Trump's Jerusalem move." *The Diplomat*, 22 Aralık 2017, <https://thediplomat.com/2017/12/china-takes-bigger-role-in-palestine-israel-issue-as-un-rejects-trumps-jerusalem-move/>

Guang, Pan. *China and Israel 50 Years of Bilateral Relations, 1948-98*. New York: The Asia and Pacific RIM Institute of the American Jewish Committee, 1999.

“Haifa Container Terminal Deal With China’s SIPG Under Review.” *PortSEurope*, 23 Aralık 2018. <https://www.portseurope.com/haifa-container-terminal-deal-with-chinas-sipg-under-review/>

Han, Xiaoxing. “Sino-Israeli Relations.” *Journal of Palestine Studies* 22, no. 2 (1993): 62-77.

Harris, Lillian Craig. “China’s Relations with the PLO.” *Journal of Palestine Studies* 7, no. 1 (1977): 123-154.

Herman, Arthur. “Israel and China Take a Leap Forward-but to Where?” *Hudson Institute*, 5 Kasım 2018, <https://www.hudson.org/research/14663-israel-and-china-take-a-leap-forward-but-to-where>

Israel Ministry of Foreign Affairs. “President Katsav meets the President of China.” *Erişim Tarihi* 13 Kasım 2019. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2003/Pages/President%20Katsav%20meets%20President%20of%20China%2018-Dec-2004.aspx>

“Just Struggle of the Palestinian People.” *Peking Review* 14, no.20, (Mayıs 1971): 10-13. <http://www.massline.org/PekingReview/PR1971/PR1971-20.pdf>

Kumaraswamy, P.R. “Israel-China Relations and the Phalcon Controversy.” *Middle East Policy* 7, no.2 (2005): 12-33.

Lanteigne, Marc. *Chinese Foreign Policy: an Introduction*, New York: Routledge, 2009.

Lin, Christina. “The Taiwan Question in Sino-Israel Relations A New Quartet of U.S., China, Israel and Taiwan.” *ISPSW Strategy Series: Focus on Defense and International Security*, no.233, (Mayıs 2013). https://www.files.ethz.ch/isn/164535/233_C_Lin.pdf

Mancall, Mark. *China at the Center: 300 years of Foreign Policy*. New York: The Free Press, 1984.

Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. “Xi Jinping Holds Talks with President Mahmoud Abbas of Palestine The Two Heads of State Stress to Promote the Comprehensive Development of China-Palestine Friendly Cooperative Cause.” *Erişim Tarihi* 16 Kasım 2019, https://www.fm-prc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1478934.shtml

Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China. “Xi Jinping Meets with Prime Minister Benjamin Netanyahu of Israel.” *Erişim Tarihi* 22 Ocak 2019, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zzjg_663340/xybfs_663590/xwlb_663592/t1448057.shtml

Rajiv, S. Samuel C. "Israel China Ties at 25: The Limited Partnership." *Strategic Analysis* 41, no.4, (2017): 413-431.

Rosenberg, David. "Israel Will Have to Choose Between America and China." *Haaretz*, 24 Nisan, 2019, <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israel-will-have-to-choose-between-america-and-china-1.6822921>

Shai, Aron. *The Evolution of Israeli-Chinese Friendship*. Tel Aviv: The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, 2014.

Shai, Aron. *Sino-Israeli Relations: Current Reality and Future Prospects*. Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2009.

Shichor, Yitzhak. "China and the Middle East since Tiananmen." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 519, (1992): 86-100.

Shichor, Yitzhak. "Chinese-Israeli Relations in a Middle Eastern Context: Retrospect and Prospects." *Mediterranean Quarterly* 26, no.1 (2015): 137-151.

Shichor, Yitzhak. *The Middle East in China's Foreign Policy 1947 – 1977*. New York: Cambridge University Press, 1979.

The United Nations, "The UN General Assembly 26th Session, 1976th Plenary Meeting." Erişim Tarihi 31 Ekim 2019, [https://undocs.org/en/A/RES/2758\(XXVI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2758(XXVI))

Tjong-Alvares, Binyamin. "The Geography of Sino-Israeli Relations." *Jewish Political Studies Review* 24, no. 3/4 (2012): 96-121.

Yellinek, Roie. *Chinese-Palestinian Relations: What's Really Going On?* Report. Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 2018. <https://besacenter.org/perspectives-papers/chinese-palestinian-relations/>

Yellinek, Roie. "The Israel-China-U.S. Triangle and Haifa Port Project." *Middle East Institute*, 27 Kasım 2018, <https://www.mei.edu/publications/israel-china-us-triangle-and-haifa-port-project>

Yeniacun, Selim Han. "ABD-Çin Hattında Sıkışan İsrail Dış Politikası." *Anadolu Ajansı*, 14 Şubat 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/abd-cin-hattinda-sikisan-israil-dis-politikasi/1392138>

Zhang, Xiaodong. "China's Interest in the Middle East: Present and Future." *Middle East Policy* 6, no.3 (Şubat 1999): 150-159.

Düzensiz Göç, Güvenlik ve Politika: İran ve Türkiye Örnekleri

Bilgehan ALAGÖZ*

Yasin DEMİRKIRAN**

Geliş Tarihi: 27/03/2020

Kabul Tarihi: 09/05/2020

Atf: ALAGÖZ, B., DEMİRKIRAN, Y., “Düzensiz Göç, Güvenlik ve Politika: İran ve Türkiye Örnekleri”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 197-228

Öz: Göç sorunu, iki kutuplu dünya düzeni ve öncesinde ikincil siyaset (low politics) konularından biri olarak değerlendirilmekteyken, iki kutuplu sistemin sona ermesiyle güvenlik kapsamında ele alınan bir birincil siyaset (high politics) sorunsalına dönüşmüştür. 1979-2019 yılları arasında Afganistan’daki SSCB, ABD işgalleri ve süregelen iç savaş dönemleri boyunca İran’ın maruz kaldığı Afgan göç akınları ile Arap Baharı sonrası 2011’den günümüze Suriye’deki iç savaş sebebiyle Türkiye’ye yönelen göç dalgaları bağlamında İran ve Türkiye’nin sergilediği göç ve güvenlik politikaları, benzeşen ve ayrışan kimi karakteristiklere sahiptir. Nitekim İran’daki Afgan ve Türkiye’deki Suriyeli göçmenler, her iki ülkede dönem dönem 3,5-4 milyon gibi yüksek sayılara ulaşmıştır. Söz konusu kitlesel göçler hem İran hem de Türkiye’de iç-dış politik, sosyodemografik, etnik, dini/mezhebi sorunlar ile terör, yabancı terörist savaşçılar, aşırı milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı gibi çeşitli güvenlik sorunları yaratmıştır. Bu makalede, İran ve Türkiye’nin anılan göç dalgaları karşısındaki göç ve güvenlik politikalarının karşılaştırmalı analizi yapılmakta; her iki ülkenin iki ayrı örnek için geliştirdikleri benzeşen ve ayrışan siyasetler ele alınarak bu deneyimler bağlamında tespitlerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç ve Güvenlik Politikaları, İran, Türkiye, Afganistan, Suriye.

* Dr. Öğr. Gör., Marmara Üniversitesi, TR, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr, OCID:0000-0002-6232-299

** Ortadoğu Uzmanı, Marmara Üniversitesi, TR, yasademkar@gmail.com, ORCID:0000-0001-8341-3967

Irregular Migration, Security, and Politics: Cases From Iran and Turkey

Bilgehan ALAGÖZ*

Yasin DEMİRKIRAN**

Received: 03/27/2020

Accepted: 05/09/2020

Citation: ALAGÖZ, B., DEMİRKIRAN, Y., “Irregular Migration, Security, and Politics: Cases From Iran and Turkey”, *Middle Eastern Studies*, 12-1 (2020): 197-228

Abstract: Although immigration has traditionally been accepted as a subject for low politics during the Cold War era, it became a primary focus of the high politics as it relates to security. Iran has been subject to a mass immigration from Afghanistan between 1979 and 2019 due to the Afghanistan Civil war and the US occupation whereas Turkey has been subject to a mass immigration from Syria since 2011 due to Arab Spring and Syrian Civil War. To this end, Iran and Turkey often show similar experiences with immigration. However, there are also cases where their policies differ from each other. Both Iran and Turkey received a large number of immigrants, often reaching to 3.5-4 million. Such massive immigration has led to problems in various areas including domestic and foreign politics, sociodemographics, ethnic, religion/sectarian composition as well as security issues in terrorism, foreign terrorists, ultranationalism, and anti-immigration. In this article, we conduct a comparative analysis of immigration and policies related to immigration of Turkey and Iran. In particular, we describe how their policies resemble and differ from each other towards immigration and provide remarks based on our analysis of their immigration experiences.

Keywords: Migration and Security Policies, Iran, Turkey, Afghanistan, Syria.

* Assist.Prof., Marmara University,TR, bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6232-299

** Middle East Expert, Marmara University,TR, yasdemkar@gmail.com, ORCID:0000-0001-8341-3967

الهجرة غير النظامية والأمن والسياسة: نموذجاً إيران وتركيا

بيلغهان الأوغوز* و ياسين دميركيران**

تاريخ الاستلام: 2020/09/05 تاريخ القبول: 2020/27/03

للاقتباس: بيلغهان الأوغوز وياسين دميركيران، «الهجرة غير النظامية والأمن والسياسة: نموذجاً إيران وتركيا»، دراسات الشرق الأوسط، 197-228 (2020) 1-12

الملخص

مشكلة الهجرة كانت تعد إحدى مواضيع السياسة الثانوية أو الفرعية في فترة ما قبل وخلال النظام العالمي ثنائي القطب، إلا أنه مع انتهاء هذا النظام تحولت الهجرة إلى محور رئيسي للسياسية العليا وتم التعامل معها في إطار القضايا الأمنية. تعرضت إيران إلى موجات هجرة من أفغانستان بين عامي 1979-2019، وذلك خلال فترات الاحتلالين السوفييتي والأمريكي لأفغانستان والحرب الأهلية المتواصلة في ذلك البلد، بينما تتعرض تركيا بعد الربيع العربي منذ عام 2011 وحتى الآن إلى موجات هجرة كبيرة بسبب الحرب الأهلية الدائرة في سوريا. هناك بعض الخصائص المتشابهة والبعض المختلفة في السياسات التي اتبعتها إيران وتركيا في قضايا الأمن والهجرة. في الواقع كان عدد المهاجرين الأفغان في إيران والسوريين في تركيا قريباً من بعضهما حيث كان العدد في كلا البلدين مرتفعاً ووصل إلى 5.3 - 4 ملايين في بعض الفترات. هذه الهجرة الجماعية نجم عنها عدد من المشاكل الأمنية في تركيا وإيران في السياسة الداخلية والخارجية والديمقراطية الاجتماعية ومشاكل عرقية ودينية ومذهبية إضافة إلى الإرهاب والمقاتلين الأجانب والقومية المتطرفة وكرهية الأجانب. هذا المقال يحاول القيام بتحليل مقارنة لسياسة الأمن والهجرة التي تتبناها إيران وتركيا ضد موجات الهجرة إضافة إلى تناول السياسات المتشابهة والمختلفة التي اتبعتها البلدان والتجارب المكتسبة لهذين المثالين.

الكلمات المفتاحية: سياسات الأمن والهجرة، إيران، تركيا، أفغانستان، سوريا.

* دكتور وعضو هيئة تدريس، جامعة مرمره - تركيا، bilgehan.alagoz@marmara.edu.tr، ORCID:0000-0002-6232-299
** خبير الشرق الأوسط، جامعة مرمره - تركيا، yasdemkar@gmail.com، 8341-3967-0001-0000، ORCID:

“Karanlık gece, dalga korkusu ve böylesine ürkünç bir girdap!
Nerden bilsin halimizi, sahillerdeki dertsiz-tasasızlar, heyhât!”

Hâfız-ı Şîrâzî

Giriş

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK-UN-HCR) güncel verilerine göre günümüzde en kalabalık gönüllü veya zorunlu göçmen kesimini, Afgan ve Suriyeli sığınmacı, mülteci ve göçmenler oluşturmaktadır.¹ İran'ın Afganistan, Türkiye'nin de Suriye ile olan tarihsel, coğrafi, kültürel, etno-dini/mezhebi bağ ve yakınlıkları sebebiyle söz konusu kaynak ülkelerden (countries of origin) gerçekleşen kitlesel göçlere, transit veya hedef ülke olarak (target country) öncelikle yine İran ve Türkiye maruz kalmaktadır.

Afganistan ve Suriye örnek vakaları çerçevesinde İran ve Türkiye'de göç ve güvenlik politikalarının şu temel gerekçeler dolayısıyla karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmesi gerekmektedir: i) Öncelikle göç sorunu, Soğuk Savaş ve öncesi dönemlere ait eski ikincil siyaset (low politics) paradigmaları yerine günümüzde güvenlik kapsamında ele alınan bir birincil siyaset (high politics) sorunsalına dönüşmüştür.² ii) Söz konusu iki örnek vaka, İran ve Türkiye'nin yakın zamanda maruz kaldıkları en çarpıcı kitlesel göç akınları olup, iki ülkenin ulusal, toplumsal, bölgesel ve uluslararası güvenlik ve siyasetlerini doğrudan etkilemektedir. iii) İran ve Türkiye'nin anılan örnek vakalara yönelik göç ve güvenlik politikaları arasındaki benzer ve ayrık uygulamalara rağmen göz ardı edilmemesi gereken ciddi dönemsel benzerlikler vardır. iv) Bu bağlamda İran'daki örnek vakanın bir bakıma ilk dörtte birlik dönemini deneyimleyen

- 1 <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> [Erişim Tarihi: 24.03.2020]. Söz konusu verilere göre dünya çapında zorla yerinden edilmiş olan toplam insan sayısı 70,8 milyon iken; bunlardan 41,3 milyon dâhili olarak yerinden edilmiş kimselerden oluşmaktadır. Dünyada yerinden edilmiş insanların %80'i kendi menşei ülkelerine komşu olan ülkelere yaşamaktadır. Yine dünya çapında 25,9 milyon mülteci bulunmaktayken 3,1 milyon kişi de iltica başvurusu sahibidir. Dünya çapındaki tüm mültecilerin %57'sini ise sadece üç ülkeden gelen sığınmacılar oluşturmaktadır. Söz konusu üç ülkeyi sırasıyla 6,7 milyon ile Suriye, 2,7 milyon ile Afganistan ve 2,3 milyon mülteci ile Güney Sudan oluşturmaktadır. Yine anılan istatistiklere göre dünyada 3,9 milyonu aşkın vatansız insan bulunmakta, çatışma ve zulümler dolayısıyla günde ortalama 37.000 insan evlerini terk etmek zorunda kalmaktadır.
- 2 Göç olgusu üzerine kavramsal düzeyde ve vaka analizi bağlamında yazılmış çok sayıda eser vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Michael Samers, *Migration* (Londra: Routledge, 2010); Alejandro, Portes ve Josh DeWind, der., *Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives* (New York: Berghahn Books, 2007); Ann Bernstein ve Myron Weiner, *Migration and Refugee Policies* (New York: Continuum Publications, 1999); Thomas Faist, *International Migration and Transnational Social Spaces: Their Evolution, Significance and Future Prospects* (Bremen: Bremen Üniversitesi, Uluslararası ve Kültürlerarası Araştırmalar Enstitüsü, 1998); Anna Kicing, *International Migration as a Non-Traditional Security Threat and the EU Response to This Phenomenon* (Varşova: Central European Forum for Migration Research, 2004); Myron Weiner, *The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights* (New York: HarperCollins College, 1995).

Türkiye için Suriyeli sığınmacıların geleceğine yönelik bir öngörü yapıp yapılamayacağıının da araştırılması gerekmektedir.

Bu makalede Afganistan'da 1979-1988 Sovyetler ve 2001-2014 ABD işgalleri ile günümüze kadar süregelen iç savaşa bağlı olarak İran'ın maruz kaldığı kitlesel Afgan göç akınları ile Türkiye'nin Arap Baharı sonrası 2011 yılında Suriye'deki iç isyanlar neticesinde karşı karşıya kaldığı göç dalgalarını kıyaslanmakta ve buradan hareketle İran ve Türkiye'nin göç ve güvenlik politikaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Anılan tarihsel süreçte iki ülkenin göç ve güvenlik politikaları benzeşen ve ayrışan kimi karakteristiklere sahiptir. Her iki ülkede de benzer etno-dini/mezhebi ve insani gerekçeler, iç politik dengeler ve ulusal-bölgesel güvenlik kaygılarıyla anılan göç dalgalarına karşı ilk başlarda açık kapı politikası uygulanmıştır. Ancak kitlesel akınlara maruz kalan ülkelerin açık kapı politikaları zamanla; gönüllü geri dönüşe teşvik, terke davet, sınır dışı etme, sınırlardan geri çevirme ve zorla geri göndermeye kadar bir dizi farklı uygulamayla kapalı kapı politikasına dönüşebilmektedir.

I. 1979-2019 Afganistan Kaynaklı Göçler Bağlamında İran'ın Göç ve Güvenlik Politikaları

Tüm devletler geleneksel olarak devletin bütünlüğünü korumak amacıyla devletin sınırlarını, ülke topraklarındaki yabancıların ikamet statülerini ve yabancıların çalışma izinlerine ulaşımını kontrol altına almaya çalıştıklarından,³ İran İslam Cumhuriyeti de bu çerçevede sınır ve vize kontrolleri, mülteci statüleri, ikamet ve çalışma izinleri başta olmak üzere göçe yönelik düzenlemeler tesis etmiştir. İran, BM Mültecilerin Hukuki Statülerine İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nü, 15 Haziran 1976'de imzalamıştır. Söz konusu sözleşme ve protokolü İslam Devrimi öncesi Şehinşahlık döneminde imzalayan İran, bu sözleşmenin 17 (ücretli istihdam), 23 (sosyal yardımlar), 24 (iş mevzuatı ve sosyal güvence) ve 26 (seyahat özgürlüğü) numaralı maddelerini⁴ bağlayıcı değil tavsiye hükmündeki maddeler olarak kabul etmiştir.⁵ İran'da yabancılar ve göçmenlerin oturumla ilgili yasal işlemleri için İran İslam Cumhuriyeti Devlet Bakanlığı'na (İran İçişleri Bakanlığı) bağlı Yabancılar ve Göçmen İşlemleri Genel Müdürlüğü (İdare-i Küll-i Umur-i Etba' ve

3 Ahmet İçduygu, Sema Erder, Ö. Faruk Gençkaya, *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi-MiReKoc, 2014), s. 239.

4 BMMYK, *Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler* (Ankara: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, 1998), ss. 72-76.

5 Mohammad Jalal Abbasi-Shavazi vd., *Return to Afghanistan? A Study of Afghans Living in Tehran*, (Tahran: Tahran Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, AREU, 2005), s. 5.

Muhacirin-i Harici – Bureau for Aliens and Foreign Immigration Affairs-BAFIA) görevlendirilmiştir. Bu bağlamda İran İçişleri Bakanlığında göçmenlere yönelik yoğunluklu siyasetlerin geliştirilmesi amacıyla İran Parlamento-su'nun 5 Nisan 2000 tarihinde onayladığı üçüncü beş yıllık ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma programı kanununun 180 numaralı maddesine istinaden Yabancı Uyruklulara-Göçmenlere Yönelik Koordinasyon Yürütme Şurası (Şurâ-yi Hemâhengi-i İcra-yi Etbâ'-i Bigâne) kurulmuştur. Ayrıca göçmenlerle ilgili olarak göçmen geçici oturma kartları ve çalışma kartlarının verilmesi işlemleri için BAFIA'nın iş yoğunluğunun azaltılması amacıyla Kefalet Ofisi/Ofisleri (Defter-i/Defatir-i Kefalet) adı verilen resmi koordinasyon merkezleri kurulmuştur.⁶

İran'da mültecilerle ilgili yasaların temel dayanağını 16 Aralık 1963 tarihli Mülteciler Yönetmeliği oluşturmaktadır. Bu yönetmeliğin ilk maddesinde mülteci; siyasi, dini, ırkı, tabiiyeti veya özel toplumsal gruplara üyeliği dolayısıyla ölüm veya işkence korkusuyla kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu aile üyeleriyle birlikte İran'a sığınan kimse olarak tanımlanmıştır. Yönetmeliğin altıncı maddesinde, sığınmacının mülteciliğe kabul edilmesi halinde kendisine bir kimlik cüzdanı verileceği ve bu cüzdan sahibinin oturduğu yerde kayıt işlemlerini yaptırarak üç ayda bir tekrar başvuru yapıp cüzdan süresini uzatması gerektiği anlatılmaktadır; mültecinin sağlık, kültür ve sosyal hizmetlerden yararlanabileceği, çalışabileceği ve resmi makamların uygun gördüğü işleri yapabileceği ifade edilmektedir. İlgili yönetmeliğe göre mülteci, siyasi ve sendika faaliyetlerine katılma hakkına sahip değildir. Mülteci, ülkenin genel düzenine muhalif olmamak kaydıyla özgür bir biçimde dini merasimlerini gerçekleştirerek çocuklarına dini eğitim verebilir. Söz konusu yönetmeliğe göre İran'daki ikameti boyunca ilgili tüm yasalara tam manasıyla uyması ve İçişleri Bakanlığı'nın uygun görüş beyan etmesi koşuluyla mültecilere vatandaşlık verilebilir. Yönetmeliğin on ikinci maddesinde siyasi, dini, etnik kökeni, tabiiyeti ve kimi sosyal gruplara aidiyeti sebebiyle hayatı veya özgürlüğü tehlike altında bulunan bir sığınmacının zorla ülkesine geri gönderilemeyeceği kayıt altına alınmıştır.⁷

İran, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Programı Kanunu'nun 180 numaralı maddesinin hayata geçirilmesi amacıyla 7 Mart 2001 tarihinde bir uygulama yönetmeliğini onaylamıştır. Bu yönetmelik kapsamında göçmenlere yönelik işlemlerin gerçekleştirilmesi amacıyla biri daimî, diğerleri geçici olmak

6 <https://www.bafia-gov.kr.ir/> [Erişim Tarihi:23.01.2020]; <http://www.tehranbatba.ir/> [Erişim Tarihi:25.03.2020].

7 <https://iranhr.net/fa/articles/2716/> [Erişim Tarihi:10.02.2020]; <https://www.dadgaran.com/Legal-content/> [Erişim Tarihi:21.03.2020].

üzere çeşitli komisyonların kurulması öngörülmüştür. Anılan yönetmeliğin 6. Maddesi çerçevesinde İran Bakanlar Kurulu tarafından, 16 Aralık 1963 tarihli mülteciler yönetmeliğinde yer alan yetki ve sorumluluklar Daimî Komiteye devredilmiştir. 1963'te düzenlenen yönetmelik, göçmenlerin durumunu tanımlamakta ve İran'da sığınma talebi ve süreçlerini açıklamaktadır.

İran Parlamentosu tarafından güncellenen mevcut uygulama yönetmeliğine göre mülteci, sığınmacı ve muhacir kavramları tanımlanmıştır.⁸

Yabancı uyruklular⁹ ile ilgili dört temel sınıftan söz edilmektedir. Bu kişiler kısaca pasaport sahibi yabancı uyruklu kimse (dârende-i gozernâme), mülteci (penâhede), âvâre (sığınmacı) ve muhacir kavramları ile ifade edilmektedir: Buna göre, i) Mülteci: Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme-işkenceye uğrayacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı kimseye denir. ii) Sığınmacı: İç savaş veya uluslararası savaş sebebiyle ilgili yasal prosedürleri yerine getiremezsiniz ülkesini terk eden veya terk etmeye zorlanan ancak 1951 Konvansiyonu ve 1967 Cenevre Ek Protokolü bağlamında karşı karşıya olduğu zulüm ve işkence tehlikesini ispatlayamayan kimse anlamına gelmektedir. iii) Muhacir: İran İslam Cumhuriyeti'nden ikamet talebinde bulunan ve bu talebi İran İslam Cumhuriyeti tarafından kabul edilen kimse anlamında kullanılmaktadır. iv) Pasaport Sahibi Yabancı Uyruklu Kimse : Ulusal ve uluslararası yasa ve yönetmeliklere uygun olarak veya özel bir izinle ülkeye giriş yapan yabancı kimsedir.¹⁰

İran İslam Cumhuriyeti Üçüncü Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınma Programı Kanunu'nun 180 numaralı maddesinin metninde yabancı uyruklular ve göçmenlere yönelik yoğun siyasetler geliştirilmesi amacıyla kurulan Koordinasyon Yürütme Şurası (Şurâ-yi Hemâhengi-i İcra-yi Etbâ'-i Bigâne) ile ilgili olarak şöyle denmektedir: Yabancı uyruklulara (âvâre-sığınmacı/kaçgın, penahende-mülteci, muhacir ve pasaport sahibi yabancılara) yönelik yoğun siyasetler geliştirilmesi amacıyla; giriş, iskân, ihraç, çalışma, eğitim, sağlık, tedavi, uluslararası ilişkiler alanında Devlet Bakanı Başkanlığı ve Eğitim ve Öğretim – İstihbarat (VEVAK) – Dışişleri – Sosyal Güvenlik ve Çalışma – Sağlık ve Tıp Bilimleri Bakanları – Devlet Planlama Teşkilatı – Ulusal Güvenlik Konseyi – Emniyet Genel Müdürlüğü ve Kızılay Derneği Başkanları-

8 Mehmet Koç, *Türkiye'de Düzensiz Afgan Göçü ve İran'ın Göç Politikaları* (Ankara: İran Araştırmaları Merkezi, 2018), s. 6.

9 Yabancı uyruklular ifadesiyle kastedilen, 180 numaralı madde kapsamında İran uyruklu olmayan kişiler olup İran'a giriş yapmak isteyen ve sahip oldukları ülke uyrukları, İran İslam Cumhuriyeti tarafından kabul edilebilir olan kişilerdir:

10 <https://www.dadgaran.com/Legal-content/> [Erişim Tarihi:21.03.2020].

nın üyeliklerinde Yabancı Uyruklulara Yönelik Koordinasyon Yürütme Şurası oluşturulmuştur. Anılan şuranın kararları, Bakanlar Kurulunun onayından sonra yürürlüğe girebilecektir.¹¹

İran'ın Afgan göçmenlere yönelik politikasını dönemler halinde incelemek mümkündür. Bu bağlamda İslam Devrimi'nin hemen ardından Afgan göçmenlere yönelik benimsenen ilk politika, açık kapı politikası olmuş; bu dönemde gelen Afgan göçmenlere ivedilikle mülteci statüsü verilmiştir.¹² Bu politikaların bir sonucu olarak 1990 yılında İran'daki Afgan göçmen sayısı 3 milyonu aşmıştır. Bu sayı 1996 yılında Taliban'ın ortaya çıkışından önce Afganistan'a geri dönüşlerle azalmışsa da iç savaş ve Taliban'ın 1996-2001 yılları arasındaki varlığı İran'a yönelik Afgan göçlerini yeniden arttırıcı bir etki yaratmıştır. Söz konusu göçlerin artışının temel sebebi olarak iç savaşın yanı sıra Taliban'ın kız çocuklarının eğitimini yasaklaması ve Şii mezhebine mensup Hazaraları katletmesi gösterilebilir. ABD'nin askeri saldırısı da mevcut süreçte yapısal bir değişiklik yaratmamış, aksine ülkedeki güvenlik koşullarını kötüleştirilmiş ve Afgan vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel durumlarının daha da bozulmasına sebep olmuştur.¹³

İran, İslam Devrimi'nin ilk yıllarında Afgan göçmenlere dönük İslam kardeşliği vurgusu üzerinden bir yaklaşım benimsemiştir. Ancak, İran-İrak savaşının sona ermesi ve Afganistan'daki Sovyet işgalinin bitmesiyle İran'ın politikası yeni bir boyut kazanmıştır. İran'ın yeniden imarı ve inşasında insan gücü olarak da kullanılan Afganlar, zamanla artık birer muhacir değil, ülkenin ekonomisi için ciddi bir yük ve sorun olarak görülmeye başlamıştır. Afgan göçmenler toplumdaki dışlanmaya, aşağılanmaya ve ayrımcılığa maruz kalmışlardır.¹⁴ Oysa devrimin ilk yıllarında gelen Afgan göçmenler, muhacirin (muhacirler) olarak isimlendirilmiş ve kendilerine mavi kart (kart-i âbî) ile birlikte İran'da yasal olarak kalma hakkı verilmiştir. Hatta 1992 yılına kadar söz konusu muhacirler, İran vatandaşları gibi sağlık ve gıda sübvansiyonlarından (subsit) yararlandırılmış, ücretsiz ilk ve ortaokul eğitimi almışlardır.¹⁵

SSCB'nin 1989 yılında Afganistan'dan çekilmesi ve bilahare çeşitli mücahit gruplar arasında iç savaşın çıkmasından sonra İran'a sığınmak isteyen Afganlar bu kez evrensel İslami terminolojideki muhacir kavramı ile kategorize edilmemiş, daha nötr bir sözcük olan penâhede veya âvâre (sığınmacı)

11 <https://www.dadgaran.com/Legal-content/> [Erişim Tarihi: 25.03.2020].

12 Mohammad Jalal Abbasi-Shavazi vd., *a.g.e.*, s. 2.

13 Fatimah Sadeghi, "Devlet-i İran ve Muhacirin-i Efgan: Teğyir-i Siyaset ve Tehevol-i Hoviyet", *Goftegu Dergisi* Tahran, No.50, 2008, s. 7.

14 Mehmet Koç, *a.g.e.*, s. 7.

15 Elisabeth Yarbakhsh, "Reading Derrida in Tehran: Between an Open Door and an Empty Sofreh", *Humanities*, 2018, Vol. 7, No.21, s. 5.

sıfatıyla tanımlanmışlardır. Sovyet işgalinin sona ermesi, İran'ın kendisi için ekonomik, sosyolojik, mezhebi ve demografik sorunlar yaratan Afgan göçmenler meselesini pragmatik bir yaklaşımla bir güvenlik sorunu olarak ele almasına imkân sağlamıştır. Söz konusu dönemde resmi söylemlerde İran ulusu vurgularının ön plana çıkması Afgan göçmenlere verilen kimlik kartlarını da etkilemiştir. Bu dönüşümün bir sonucu olarak BAFIA tarafından Afgan göçmenlere birer yıllık geçici ikamet izni hakkı vererek her yıl ücret ve sigorta mukabili uzatılması gereken Kimlik Tanzim Belgesi - Âmâyiş Kartı (kart-e âmâyiş) verilmeye başlamıştır.¹⁶

Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde (1997-2005) İran'ın göç ve güvenlik politikalarının önceki dönemden farklılaştığı görülmektedir. Bu döneme kategorik anlamda Mahmud Ahmedinejad dönemleri (2005-2013) ile Hasan Ruhani dönemleri (2013-halen) de dahildir. Söz konusu süreçte, İran'ın ekonomik ve güvenlik kaygılarını ön plana aldığı ve sığınmacı sorununu kesin bir biçimde çözmeye odaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda Afgan göçmenleri 2001 sonrası dönemde aşamalı olarak Afganistan'a göndermeye başlamış, 2014 yılına kadar yaklaşık 1 milyon Afgan sığınmacıyı BMMYK'nin desteği ile Afganistan'a geri göndermiştir¹⁷ Nitekim ilgili tarihsel döneme ait BMMYK verilerine göre de 2002-2014 yılları arasında 920.161 Afgan göçmen İran'dan Afganistan'a gönüllü geri dönüş (voluntary repatriation) yapmış; ayrıca 1999-2014 yılları arasında İran'daki 13.765 Afgan göçmen güvenli üçüncü ülkelere mülteci olarak yerleştirilmişlerdir (resettlement).¹⁸

İran'daki Afgan göçmenlerin, 1979-2019 yılları arasındaki kırk yıllık deneyimde çoğunlukla yerli nüfusun çalışmak istemediği ağır işlerde, inşaat, hayvancılık gibi sektörlerde ucuz işgücü olarak sigortasız bir biçimde çalıştırıldıkları görülmektedir. İran'daki Afgan göçmenlere, Ulusal İşgücünden Yararlanılmasına Yönelik Devlet Politikaları Bağlamında Yabancı Uyrukluların Çalıştırılmamaları Gerektiğine Yönelik Genelge¹⁹ uyarınca yalnızca dörtlü iş grupları (meşâgil-i çhârgâne) denilen iş sektörlerinde çalışma izni verilmektedir. Söz konusu dörtlü iş grupları; dökümhane fırınları, inşaat işleri, tarım işleri ve diğer

16 Bu bağlamda basın-yayın organlarında bu kartlar için tahsil edilen ücretlerin yüksekliği ve bunun gibi baskı mekanizmalarıyla Afgan mültecilerin ülkelerine geri dönüşe zorlandığına yönelik çeşitli haberler yayımlanmakta; Afgan göçmen dernekleri de bu durumdan şikâyet etmektedirler. Detaylı bilgi için bkz. "Kart-e Âmâyiş ve Moşkolât-ı Pişruy-i Muhâcirin", <http://af.farsnews.com/culture/news/13941020001002> (ayrıca bkz. <http://ehynews.com/4007/>) [Erişim Tarihi: 21.03.2020].

17 Bilgehan Alagöz, Ekber Kandemir, "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Vol. 2, No.2, 2015, s. 127.

18 BMMYK, *Solution Strategy for Afghan Refugees (SSAR), Portfolio of Projects 2015-2016, Islamic Republic of Iran*, (Geneva: The UN Refugee Agency, 2015), s. 2.

19 <https://www.mehrnews.com/news/2334782/> [Erişim Tarihi:21.03.2020].

işler şeklinde tasnif edilmektedir. Bu işlerin tamamı, İranlıların genellikle çalışmak istemedikleri kas gücüne dayalı, emek yoğun ve sosyal güvencesiz işlerdir.²⁰ Bu bağlamda Afgan göçmenler ikamet kartı ve çalışma iznine sahip olsalar bile sadece devlet tarafından izin verilen iş kollarında çalışabilmektedirler.²¹ İran'daki Afgan göçmenlerin güvenlik gerekçeleriyle yukarıda ifade edilen şekilde kademeli olarak gönüllü geri dönüşle ülkelerine gönderilmelerine rağmen İranlı yetkililer, potansiyel işgücü haline dönüşen Afgan göçmenlerin tamamının Afganistan'a geri gönderilmesini tasvip etmemektedirler.²²

Öte yandan, BMMYK verilerine göre Afganistan'a geri dönen Afganların etnik dağılımında, yine bu ülkede sayısal açıdan en büyük dört ırk olan Peştunlar, Tacikler, Özbekler ve Hazaralar ilk dört sırada yer almaktadır. Bu verilere göre Afganistan'a geri dönenlerin %57'si Peştun, %23'ü Tacik, %8'i Hazara, %4'ü Özbek, %2'si Türkmen, %1'i Beluc ve geri kalan %5'i de diğer etnik gruplar oluşturmaktadır.²³ Bu bağlamda Afganistan'da, çok sayıda ülkeye dağılmış olan Afgan uyruklu vatandaşların kendi ülkelerine geri dönüş yapmaları için Muhacirler ve Geri Dönüş Yapanlar Bakanlığı (Vezaret-i Umur-i Muhacirin ve Avdetkonendegân) adıyla bir bakanlık kurulmuştur. Afganistan İslam Cumhuriyeti Muhacirler ve Geri Dönüş Yapanlar Bakanlığı'nın verilerine göre yurtdışındaki toplam Afgan sığınmacı sayısı, 5.600.000 olup kayıtlı ve kayıtsız Afganlar dâhil olmak üzere Pakistan'da yaklaşık olarak 2.185.000 ve İran'da da yaklaşık 2.460.000 Afgan göçmen yaşamaktadır. Yine aynı verilere göre 2001-2018 yılları arasında toplam olarak 7.169.753 Afgan göçmen Afganistan'a gönüllü ya da zorunlu geri dönüş yapmıştır.²⁴ Anılan bakanlığın en güncel verilerine göre Mart 2002-Şubat 2020 tarihleri arasında Afganistan'a gönüllü/zorunlu geri dönüş yapan Afgan vatandaşlarının toplam sayısı da 10.245.359'a yükselmiştir. Örneğin 2020 yılının ilk ayında tüm dünyadan Afganistan'a geri dönüş yapan 31.538 kişiden 16.153'ü gönüllü geri dönüş yapmışken azımsanmayacak bir orandaki zorunlu geri dönüş sayısı da 15.385 olarak resmi kayıtlara geçmiştir.²⁵

İran'ın göç ve güvenlik politikaları çerçevesinde kendisi için birçok açıdan bir güvenlik sorunu haline gelen Afgan göçmenlerden, kimi zaman İran'ın ulusal askeri güvenliğinin tesisi için yararlandığı da gözlenmektedir. İran'ın askeri güvenliği için Afgan göçmenlerden milis kuvvetler oluşturulmasına da-

20 <https://iranhr.net/fa/articles/2716/> [Erişim Tarihi:27.08.2019].

21 https://www.mcls.gov.ir/icm_content/media/image/2016/08/98952_orig.pdf [Erişim Tarihi: 25.03. 2020].

22 http://www.bbc.com/persian/iran/2013/09/130915_101_afghan_refugees_ahmadimoghadam_police [Erişim Tarihi:21.03.2020].

23 BMMYK, "Solution Strategy for Afghan Refugees (SSAR)," *a.g.y.*, s. 2.

24 <http://morr.gov.af/fa/page/2204> [Erişim Tarihi:24.08.2019].

25 <https://morr.gov.af/index.php/dr/> [Erişim Tarihi: 20.03.2020].

yalı bu politika, İran-İrak Savaşı ve Suriye iç savaşı başta olmak üzere birinci ve üçüncü cumhuriyetler döneminde yoğun bir biçimde uygulanmaya devam etmiştir. Bu yaklaşımlar devrimin ilk yıllarındaki devrim ihracı politikalarıyla paralellik arz etmektedir. Ayrıca devrim ihracı politikalarının (kısmen) zayıfladığı ikinci ve üçüncü cumhuriyet dönemlerinde de söz konusu politikanın devam ettiği gözlenmektedir. Bunun temel nedeni, İran'a yönelik potansiyel saldırıların İran'ın sınırları ötesinde yer alan (Lübnan, Suriye, Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Yemen olmak üzere Lübnan'dan başlayıp Yemen'de biten jeopolitik yay) direniş hattıyla (hatt-ı moqavemet) karşılanması politikalarıdır.²⁶

Bu bağlamda İran İslam Cumhuriyeti'nin Ulusal Güvenlik Yüksek Şurası, Devrim Rehberi Ali Hamaney'in Horasan-ı Rezevi temsilcisi Ayetullah İlmülhüda'nın yabancı uyruklu şehitlerin ailelerine vatandaşlık verilmesiyle ilgili önerisini 2016 yılında kabul etmiş ve bu tarihten itibaren illerde anılan göçmenlere vatandaşlık verilmesiyle ilgili çalışma grupları oluşturulmuştur.²⁷ IRNA haber ajansına göre, İran Parlamentosu 02.05.2016 tarihinde, sekiz yıllık kutsal savunma savaşı (İran-İrak savaşı) veya bu savaştan sonraki dönemlerde yetkili makamlarca verilen görevler çerçevesinde şehit olan yabancı uyruklu şehitlerin eşleri, çocukları ve ebeveynlerine, vatandaşlık başvurusundan sonra en geç bir sene içinde İran vatandaşlığı verilmesi için Ruhani Hükümetine izin vermiştir.²⁸ AA Farsça Haberler Servisi'nin 12.03.2017 tarihinde İran Devrim Muhafızları Ordusuna bağlı yayın organı Cevan gazetesinden yaptığı alıntıya göre²⁹, Devrim Rehberi Hamaney de söz konusu kanunun hızlı bir biçimde uygulanması, başta Fatimiyyun Tugayı³⁰ olmak üzere ilgili şehit ailelerine vatandaşlık verilmesine yönelik girişimlerin hızlandırılmasını ısrarla vurgulamıştır.

Bununla beraber Afganistan Parlamentosu temsilcileri ve yetkili Afgan makamları; İran Parlamentosu, İran hükümeti ve devrim rehberinin yukarıda değinilen girişimlerini yoğun bir biçimde eleştirmiştir. Afgan makamları, söz konusu politikayı, çoğunlukla İran'daki Afgan göçmenlere yönelik olması ve İran adına Suriye cephelerine sürülecek Afgan göçmenlerle bir vekâlet savaşı yürütülmesini amaçlıyor olması sebebiyle uluslararası yasalara aykırı bir yaklaşım olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim İran'daki Afgan göçmen der-

26 İran'ın direniş eksenli siyaseti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ezgi Uzun "The Axis of Resistance": The Role of Religion in Iranian Foreign Policy (Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2018), 1-360.

27 <https://www.mashreghnews.ir/news/698776/> [Erişim Tarihi: 21.03.2020].

28 <https://www.dw.com/fa-af/> [Erişim Tarihi:24.03.2020].

29 <http://www.jahannews.com/news/507328> [Erişim Tarihi: 08.03.2020]; <https://www.aa.com.tr/fa/769493> [Erişim Tarihi:25.08.2019].

30 Detaylı bilgi için bkz. Rahimullah Farzam & İsmail Sarı, "Fatimiyyun: İran'ın Afgan Milisleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırmaları Dergisi*, Vol: 6, 2017, ss. 267-290.

nekleri ve bu alanda çalışan aktivistler de son zamanlarda Kudüs Ordusu'na bağlı Afgan göçmenlerden oluşan Fatimiyun Tugayının Suriye'de büyük kayıp vermesi yüzünden³¹ bu milis kuvvetlerin motivasyonlarının artırılması amacıyla anılan kanunun parlamentodan geçirildiğini; oysa anılan şahıslara vatandaşlık verilmesiyle ilgili benzeri bir kanun teklifinin 2015 yılında meclis tarafından reddedildiğini dile getirmektedirler.³²

Son tahlilde 1979-2019 yılları arasındaki kırk yıllık dönemde İran'da sayıları milyonları aşan Afgan göçmenler, İran'ın tüm hükümetleri boyunca sürekli bir sosyopolitik realite olarak varlığını sürdürmüştür. Anılan dönemlerde toplumsal anlamda Afgan göçmenlere yönelik asimilasyon, izolasyon ve entegrasyon gibi çözüm önerileri ve uygulamaları daima gündeme gelmiş; politik anlamda Afgan göçmenler, İran iç ve dış politikasında ulusal ve özellikle direniş ekseninde başta olmak üzere bölgesel güvenlik kaygıları açısından elverişli bir araç olarak kullanılmıştır. İran'ın Afgan göçmenlere yönelik politikaları, birinci cumhuriyet dönemindeki ilk on yıllık süre ile Suriye'deki vekâlet savaşı hariç tutulursa çoğunlukla asimilasyoncu ve izolasyonist politikalarlardır. Anılan savaş dönemlerinde Afgan göçmenlere yönelik toplumsal-politik kabul, uyum ve entegrasyon çabalarının olumlu yönde seyrettiği; diğer dönemlerde ise dışlayıcı, zorla geri dönüşü teşvik politikalarının uygulandığı gözlenmektedir.

2. Türkiye'nin Suriyeli Göçmenler Bağlamında Göç ve Güvenlik Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik yakın dönemdeki üç önemli kitlesel göç; 1988 tarihli Kuzey Irak Kürtlerinin, 1989 Bulgar Türklerinin³³ ve 2011'den günümüze Suriyeli halkların kitlesel akınları olmuştur. Ancak 2011'den bugüne devam eden Suriyeli göçleri; Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerindeki etkileri, toplam göçmen sayısı ve kitlesel akınlarının devam etme süresi açısından 1988 tarihli Kuzey Irak Kürtleri ve 1989 Bulgar Türklerinin göç akınlarından net bir biçimde farklıdır.³⁴ 18 Aralık 2010 tarihinde, Tunus'ta başlayan Arap Baharı halk hareketlerinin Suriye'deki yansımaları, ilk kez Mart 2011'de rejim karşıtı gösterilerde gözlenmiştir. Bu toplumsal hareket,

31 <https://www.mei.edu/publications/more-10000-afghans-sent-iran-syria-reported-killed-and-injured> [Erişim Tarihi:11.03.2020].

32 <https://www.dw.com/fa-af/> [Erişim Tarihi:25.03.2020].

33 Türkiye'ye yönelik yakın tarihte gerçekleşmiş göçlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış Politika ve Göç, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar* (İstanbul: Derin Yayınları, 2010).

34 Ayhan Kaya, M. Murat Erdoğan (der.), *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), ss. 298-299.

bir iç savaşa dönüşerek Türkiye'ye yönelik kitlesel akınlar ve düzensiz göç dalgalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. BMMYK'nın 12 Mart 2020 tarihli verilerine göre, Dünyada kayıt altına alınmış toplam Suriyeli sığınmacı sayısı 5.563.951'dir. Ev sahibi ülkeler tarafından alınan toplam Suriyeli sığınmacı sayısında 3.588.131 ile Türkiye birinci sırada yer almaktadır. Türkiye'yi sırasıyla 910.256 sığınmacıyla Lübnan, 656.103 ile Ürdün ve 248.162 ile Irak takip etmektedir.³⁵ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 19.03.2020 tarihi itibarıyla Türkiye'de geçici koruma kapsamında biyometrik kaydı alınmış toplam Suriyeli sığınmacı sayısı 3.587.779'dir.³⁶ Biyometrik kayıtların alınması, Türkiye'de kamu düzeni ve kamu güvenliğinin sağlanması ve kitlesel göç akınlarıyla ülkemize gelmiş Suriyelilerin sağlık, eğitim, sosyal yardım ve benzeri temel haklardan yararlanabilmeleri için zorunluluk arz etmektedir.³⁷

Türkiye'deki ulusal göç mevzuatı; göçle ilgili kanunlar, yönetmelikler, yönergeler, genelgeler, tebliğler ve bu bağlamdaki bakanlar kurulu kararları şeklinde tasnif edilebilir. Ulusal mevzuat çerçevesinde göç ile ilgili olarak; 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) başta olmak üzere 5682 sayılı Pasaport Kanunu, 5543 sayılı İskân Kanunu, 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu gibi bir dizi kanun mevcuttur. Düzenli ve düzensiz göçle ilgili belli başlı yönetmelikler olarak yukarıda anılan kanunlara ilişkin uygulama yönetmeliklerinin yanı sıra YUKK 91. Maddeye istinaden 22.10.2014 tarih ve 29153 sayılı resmi gazete de yayımlanarak yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği, 20.10.2006 tarihli Türkiye'de Oturan Yabancıların Nüfus Kayıtlarının Tutulması Hakkındaki Yönetmelik, 15/01/2016 tarih ve 8375 sayılı Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkındaki Yönetmelik ve 26/04/2016 tarih ve 29695 sayılı Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik gibi bir dizi yönetmelikten söz edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolünün 1, 30-33, Avrupa Konseyi (EC) Direktifi 2001/551 maddeleri ile 04.04.2013 Tarih ve 6458 Numaralı T.C. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununa (YUKK) istinaden; mülteci (Madde 61), şartlı mülteci (Madde 62),

35 <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> [Erişim Tarihi: 23.03.2020].

36 <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> [Erişim Tarihi: 25.03.2020].

37 GİGM-TODAİE, *Türkiye'ye Yönelik Kitlesel Akınlar: Türkiye'nin Örnek Uygulamaları ve Liderliği, Uygulanan Politikalar...* (Ankara: TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2015), s. 37.

ikincil koruma (Madde 63) ve geçici koruma (Madde 91) şeklinde tanımlanmış dört farklı uluslararası koruma kategorisi söz konusudur. Avrupa Konseyi'nin (EC 2001/551 Sayılı) Direktifine istinaden, Kitlesel sığınma durumları için özetle; kitlesel bir akın söz konusu olduğunda en azından geçici sığınma hakkı verilmelidir; ilgili devlet, yük paylaşımı ilkesi gereğince diğer devletlerden ve BMMYK'dan yardım talep edebilir. Türkiye Cumhuriyeti, Ekim 2014'te, kitlesel göç akınları ile Türkiye'ye sığınmış ve sığınacak tüm Suriyeliler için resmi geçici koruma ilan etmiştir. YUKK 91. Maddede ifade edilen geçici koruma çerçevesinde; Suriye'deki durumun ciddiyetini koruması ve sığınmacıların ülkelerine güvenli dönüşlerine imkân verecek koşulların henüz sağlanamamış olması nedeniyle Suriyeli yabancılara hiçbir ön koşul aranmadan geçici koruma sağlanmaktadır.³⁸ Bu bağlamda ilgili geçici koruma, kitlesel olarak sınırlara gelen Suriyelileri zorla geri göndermemeyi ve Türkiye'de kalış sürelerinin sınırlandırılmamasını garanti altına almaktadır.

Türkiye'de düzensiz göç bağlamındaki faaliyetler; 04.04.2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile kurulmuş olan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün eşgüdümünde,³⁹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı ve ilgili diğer kurumlarla işbirliği içinde icra edilmektedir. 6458 sayılı Kanun'un 103. Maddesine göre görevleri, göç alanına ilişkin politika ve stratejileri uygulamak, bu konularla ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak, yabancıların Türkiye'ye giriş ve Türkiye'de kalışları, Türkiye'den çıkışları ve sınır dışı edilmeleri, uluslararası koruma, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunmasıyla ilgili iş ve işlemleri yürütmek⁴⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün bir protokolle ilgili kurum olarak görevlendirilmesinden önce, Suriye operasyonundan sorumlu olan temel resmi kurum, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) idi.⁴¹ Bütün bu çerçevenin içinde, AB uyum sürecinin Türkiye'nin sığınma, sığınmacı ve mülteci, göç ve göçmenlerle ilgi politika ve uygulamalarını dönüştürdüğünü söylemek mümkündür.⁴²

Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye iç savaşının ilk yıllarında Suriye'den gelen kitlesel göçmen akınlarına yönelik göç ve güvenlik politikaları için, politika yapımcılarının farklı olduğu dört temel dönem söz konusudur. Bu dö-

38 *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)*, (Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017) Yayın No: 20, s. 41.

39 Söz konusu Kanun, 11.04.2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmış ve aynı gün Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur.

40 <http://www.goc.gov.tr> [Erişim Tarihi: 11.07.2019].

41 T.C. İçişleri Bakanlığı GİGM-Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı, *2016 Türkiye Göç Raporu*, (Ankara: GİGM Yayınları, 2017), Yayın No: 40, s. 56.

42 Ahmet İçduygu, Sema Erder, Ö.Faruk Gençkaya, *a.g.e.*, s. 65.

nemler; Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık, Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı yaptığı Birinci Dönem (2011-Ağustos 2014), Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı, Ahmet Davutoğlu'nun Başbakanlık yaptığı İkinci Dönem (Ağustos 2014- Mayıs 2016), Binali Yıldırım'ın Başbakanlık yaptığı Üçüncü Dönem (Mayıs 2016- Haziran 2018) ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle tek politika yapıcısı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olduğu 2018 ve sonrasını kapsayan Dördüncü Dönem (Haziran 2018 – halen) olarak sınıflandırılabilir. Anılan dört dönemde Suriyeli göçmenler kaynaklı dönemsel göç ve güvenlik sorunları karşısında, ilgili politika yapıcılarının farklı söylem ve uygulamaları söz konusudur. Bu dört temel dönemdeki politika yapıcılarının yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlikle ilgili en üst koordinasyon kurulu olarak Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) aldığı kararlardan da söz etmek gerekmektedir. MGK, iki ayda bir gerçekleştirdiği toplantılarda devletin varlığı, bekası ve güvenliği açısından 2011'den günümüze ciddi tehditler oluşturan Suriye kaynaklı kitlesel göç akınları bağlamında tedbirler almak amacıyla düzenli basın açıklamalarında bulunmaktadır.⁴³

MGK'nın 2011-2019 yılları arasındaki genel kurul toplantılarına bakıldığında Suriye kaynaklı kitlesel göçlerin ulusal güvenlik çerçevesinde ele alındığına yönelik ifadelerin ilk kez 28 Nisan 2011 tarihli toplantı ve sonrasındaki bildirimlerde yer almaya başladığı görülmektedir. Toplantı bitiminde yayımlanan bildirimde; dost ve kardeş Suriye'de toplumsal olayların tırmanmasından ve yaşanan can kayıplarından duyulan derin kaygı ve üzüntü dile getirilmiş, Suriye halkının siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki meşru taleplerinin karşılanması için gerekli reformların hayat geçirilmesi, Suriye yönetimi güvenlik güçlerinin halka yaklaşımlarında azami duyarlılık göstermesi gerektiği vurgulanmış; bu çerçevede dost ve kardeş Suriye'de toplumsal barış ve istikrarın tesis edilebilmesi, şiddetin sona erdirilmesi ve can güvenliği ile temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması için gerekli adımların ivedilikle atılması yönündeki çabaların taşıdığı önemin altı çizilmiştir.⁴⁴

MGK'nın 27 Haziran 2011 tarihli toplantısında da bir öncekine benzer vurgular yapılmış, toplantıda ayrıca insani mülahazalarla ve geçici olarak Türkiye'ye kabul edilen Suriye vatandaşlarının karşılanması amacıyla yürütülen

43 MGK gerçekleştirilen anayasal ve yasal son değişikliklerle, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında, Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarından kurulmakta ve toplantılarında, karşılıklı fikir alışverişi ile milli güvenliğe ilişkin sorunların en üst seviyede görüşüldüğü ve tartışıldığı bir ortam sağlamaktadır. <https://www.mgk.gov.tr/index.php/milli-guvenlik-kurulu/genel-bilgi> [Erişim Tarihi: 11.07.2019].

44 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/28-nisan-2011-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 15.09.2019].

faaliyetlerin gözden geçirildiği dile getirilmiştir.⁴⁵ 18 Ağustos 2011 tarihli bildiri de beş aydır sürmekte olan toplumsal olaylarda can kayıplarının artarak sürmesinden duyulan endişe belirtilerek Suriye halkının meşru talepleri doğrultusunda demokratik bir siyasi değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁶ MGK, 27 Ekim ve 28 Aralık 2011 tarihli ve 2012 Şubat-Nisan ve Haziran toplantılarında, uluslararası toplumun Suriye'deki olaylara seyirci kalmaması gerektiğini ve şiddet ortamından kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriye vatandaşlarının durumunu daha net ifade etmiş; Ağustos toplantısında Suriye'deki otorite boşluğunu istismar etmek isteyecek terörist unsurların yanı sıra ülkedeki çatışma ortamından kaynaklanan ulusal güvenliğe yönelik tehdit ve risklerin bertaraf edilmesine yönelik hassasiyetine dikkat çekmiştir.⁴⁷

Yukarıda tasnif edilen birinci dönemde başbakanlık görevini üstlenmekte olan Recep Tayyip Erdoğan, 15.07.2012 tarihinde AK Parti Kocaeli 4. Olağan İl Kongresi'ndeki konuşmasında, daha sonraki demeçlerinde de sık sık dile getireceği üzere Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye kabulünde kardeşlik ve misafirlik söylemlerine vurgu yaparak o tarih itibariyle kırk bini aşkın Suriyelinin Türkiye'de misafir olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Birinci dönem boyunca politika yapımcıların Suriye krizinin kısa sürede sonuçlanacağı ve Suriyeli muhacir misafirlerin kısa sürede ülkelerine güvenle döneceklerine yönelik iyi niyetli öngörülerine ve bu doğrultudaki politikalarına rağmen birinci dönem sonuna kadar yani Ağustos 2014 itibariyle Türkiye'deki sığınmacı sayısı göç idaresi verilerine göre 1,5 milyonu aşmıştır (1.519.286).⁴⁹

Türkiye'nin Suriye'den gelen kitlesel göçmen akınlara yönelik göç ve güvenlik politikaları bağlamındaki ikinci dönem (Ağustos 2014-Mayıs 2016), birinci dönemdeki göreceli sakinliğe karşın Rusya ile uçak düşürme krizi gibi çeşitli uluslararası krizlerin yaşandığı bir dönemdir. 2014 yılı MGK toplantılarının tamamında; Suriye'de devam eden çatışma ortamının Türkiye'nin ve bölgenin güvenlik ve istikrarına yönelik yansımaları, Irak ve Suriye'deki IŞİD ve diğer terör örgütleriyle mücadele çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁵⁰ 2015 yılı MGK bildirilerinde Türkiye'deki sığınmacıların durumu, Suriye'de demografik yapının değiştirilmesi, uluslararası kamuoyunun Suriye krizine olan duyarlılığı, Suriye sınır güvenliği için Türkiye'nin aldığı tedbirler dile geti-

45 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/27-haziran-2011-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 21.08.2019].

46 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/18-agustos-2011-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 12.09.2019].

47 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/28-agustos-2012-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 03.09.2019]

48 <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/07/15/katliamlar-eli-kanli-rejimin-gidisinin-ayak-sesleridir> [Erişim Tarihi: 24.04.2019].

49 <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> [Erişim Tarihi: 25.03.2020].

50 <http://www.namehaber.com/haber/turkiye/485291-abdullah-gulun-katildigi-son-mgk-toplantısında-irak-suriye-ve-gazze-gorusuldu> [Erişim Tarihi: 15.10.2019].

rilmiş; Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye yönelik Suriyeli mülteci akınına olan duyarsızlığı, uluslararası toplumun Türkiye'deki Suriyeli mültecilerle ilgili adil bir yük paylaşımı içine girmesi gerektiği ifade edilmiştir. 18 Aralık 2015 tarihli MGK toplantısında, Rusya'nın Suriye'deki rejimle birlikte yürüttüğü faaliyetler ile bu faaliyetlerin mülteci konusu dâhil yol açtığı insani sorunlar dile getirilerek, Rusya'nın Türkiye'nin meşru tutumuna karşı gösterdiği tavrın kabul edilemezliğine ve Türkiye'nin bu durum karşısında aldığı-alacağı tedbirlere vurgu yapılmıştır.⁵¹ 2015 yılında Türkiye'de İçişleri Bakanlığı tarafından Suriyeli düzensiz göçmenler bağlamında yayımlanan Düzensiz Göç Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planında da stratejik öncelikler çerçevesindeki tedbirler belirlenmiştir. Stratejik önceliklerde; düzensiz göçün önlenmesi, düzensiz göçle ilgili sistematik veri toplamanın geliştirilmesi ve düzensiz göç kapsamındaki organize suçlarla mücadele tedbirlerinin güçlendirilmesi gibi temel politika tavsiyeleri belirlenmiştir. Söz konusu ulusal eylem planında işbirliği yapılacak kurum ve kuruluşlar ile kurumsal yapı ve araçlara da değinilmiştir.⁵²

Üçüncü Dönem (Mayıs 2016- Haziran 2018 arası) MGK toplantılarında Suriye kaynaklı göç ve güvenlik sorunları kapsamında Suriye'deki iç savaşın Türkiye'deki terör olaylarına⁵³ zemin hazırladığı vurgusu dikkat çekicidir.⁵⁴ 28 Eylül 2016 tarihli MGK toplantısında, Suriye sınırında bir terör koridoru oluşmaması için Türkiye tarafından başlatılan Fırat Kalkanı Operasyonu'nun sınır güvenliğini sağlamak ve bölgede yaşayanların can ve mal güvenliğini temin etmek amacıyla yapıldığı ilan edilmiş, Suriye krizi başladığından itibaren sınırın her iki tarafında mağdurlar ve mazlumlara her türlü insani yardımı yapan Türkiye'nin bu tavrını ilerleyen dönemde de sürdüreceği belirtilmiştir.⁵⁵ 30 Kasım 2016 tarihli MGK toplantı tutanağında Suriye halkı ve bölgedeki vatandaşların güvenliği için terörist PKK/PYD-YPG unsurlarının terör koridoru oluşturma hedeflerine izin verilmeyeceği vurgulanmıştır.⁵⁶ 31 Ocak 2017 tarihli toplantı tutanağında Suriye'de gerçekleştirilen ateşkesin korunması ve güçlendirilmesi ile Astana toplantısı⁵⁷ ele alınarak Türkiye'nin siyasi geçiş sürecinin başlatılmasına yönelik çabalarını ve insani sorumluluklarını yerine ge-

51 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/18-aralik-2015-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 21.09.2019].

52 TC İçişleri Bakanlığı GİGM, *Türkiye Düzensiz Göç Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı*, (Ankara: GİGM Yayınları, 2015), ss. 1-35.

53 Bu dönem Türkiye'de özellikle büyük şehirlerde yoğun terör saldırıları olmuştur.

54 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/26-mayis-2016-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 25.09.2019].

55 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/28-eylul-2016-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 27.09.2019].

56 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-kasim-2016-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 02.10.2019].

57 Türkiye ve Rusya'nın girişimleriyle 23 Ocak 2017'de Türkiye, Rusya ve İran'ın katılımıyla Astana'da düzenlenen Suriye görüşmeleridir.

tirmeye devam edeceği kaydedilmiştir.⁵⁸ 29 Mart tarihli toplantı tutanağında ülkenin sınır güvenliğini sağlamak, DEAŞ terör örgütünün tehdit ve saldırılarını önlemek ve yerinden edilmiş Suriyelilerin ülkelerine dönüşlerine imkân vermek amacıyla yürütülen Fırat Kalkanı Harekâtı'nın başarıyla sonuçlandığı ilan edilerek, insani yardım ihtiyacının acilen çözülmesi için terörden arındırılmış bölgelerin şart olduğu vurgulanmıştır.⁵⁹

Mayıs 2017 tarihli MGK toplantısında Türkiye'nin Suriye ihtilafına siyasi çözüm bulmak için Rusya Federasyonu ve İran ile birlikte tesis etmeye çalıştığı çatışmasızlık bölgelerinin insani ve siyasi açıdan bölge barışına katkı sağlayacağı belirtilmiş, Fırat Kalkanı Harekâtı ile DEAŞ terör örgütünden temizlenen bölgelerin yaşanılabilir hale gelmesiyle yüz bini aşkın Suriyelinin ülkelerine geri döndüğü dile getirilmiştir.⁶⁰ Ekim 2017 tarihli MGK toplantısında TSK unsurlarının İdlib'te gerginliği azaltma görev gücü kapsamında yürüttüğü harekâta değinilmiş, Suriye'de kalıcı barışı tesis etmek amacıyla Astana mutabakatı çerçevesinde görev yapan unsurların İdlib çatışmasızlık bölgesindeki görevini başarıyla sürdürdüğü ifade edilmiştir.⁶¹ Kasım 2017 tarihli MGK toplantısında da Astana toplantılarında alınan kararların sürece ve barışı tesis etme gayretlerine olumlu katkı sağladığına dikkat çekilmiş; PKK/PYD-YPG terör örgütünün Suriye'nin kadim demografik yapısını, örtülü etnik temizlik yaparak bozması ve toprak edinme çabalarının uluslararası hukuka ve insan haklarına aykırı olduğu, Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla özellikle sınır bölgesinde gereken her türlü tedbiri almaya devam edeceği vurgulanmıştır.⁶²

2018 yılına gelindiğinde Suriye iç savaşındaki karışıklığın devam ettiği ve Türkiye'nin bu bağlamda daha önceden dile getirdiği argümanlar çerçevesinde eski pozisyonunu koruduğu görülmektedir. 20 Ocak 2018 tarihi itibarıyla TSK, ÖSO'ya bağlı birliklerle Zeytin Dalı Harekâtı'nı başlatmıştır. Zeytin Dalı Harekâtı'ndan sonra Mart 2018 tarihinde toplanan ilk MGK toplantısında anılan operasyonun gerekçesi; “ülkemize yönelik saldırılar gerçekleştiren teröristleri etkisiz hale getirmek, Türkiye'nin hudut güvenliğini sağlamak, bölgesel ve küresel barışa katkıda bulunmak, yerlerinden edilmiş Suriyelilerin yurtlarına geri dönüşlerini temin etmek ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına yardımcı olmak”⁶³ şeklinde ifade edilmiştir. 17 Nisan ve

58 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/31-ocak-2017-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 03.10.2019].

59 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/29-mart-2017-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 03.10.2019].

60 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/31-mayis-2017-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 05.10.2019].

61 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/16-ekim-2017-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 05.10.2019].

62 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/28-kasim-2017-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 08.10.2019].

63 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/28-mart-2018-tarihli-toplantı> [Erişim Tarihi: 09.10.2019].

30 Mayıs 2018 tarihli MGK toplantı tutanaklarında da benzer vurgular söz konusudur.⁶⁴

Suriye kaynaklı kitlesel göçler bağlamında Türkiye Cumhuriyeti'nin göç ve güvenlik politikalarındaki Dördüncü Dönem, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle tek politika yapıcısı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın başkan olduğu 2018 ve sonrasını kapsayan dönem (Haziran 2018 – halen) olarak tasnif edilebilir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi seçiminden sonra gerçekleştirilen ilk MGK toplantısında Suriye'de terör örgütlerinin etkinlik gösterdiği bölgelerin bir an önce güvenli hale getirilmesine ve bölge halkının evlerine dönüşünü hızlandırmaya yönelik somut adımlar atılmaya başlanacağı vurgulanmıştır.⁶⁵

7 Eylül 2018'de, İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımlarıyla İran'da gerçekleştirilen İdlib Üçlü Zirvesi'nin ortak basın toplantısında Erdoğan, sekiz yıllık Suriye krizi sürecinde Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara yaklaşımını ve bu bağlamdaki göç ve güvenlik politikalarına değinmiş; Suriyeli mültecilerin ülkelerine geri dönüşü konusunun ele alındığını, 3,5 milyonu aşkın Suriyeliye ev sahipliği yapan Türkiye'nin mültecilerin gönüllü ve güvenli biçimde geri dönüşlerine ilke olarak olumlu yaklaştığını, bunun için BM ile eşgüdüm sağlanmasının sahada ve siyasi süreçte elverişli şartların oluşturulmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Tüm uluslararası toplumun bu sorumluluğu taşıması gerektiğinin altını çizerek mümkün olduğunca müşterek bir şekilde Suriye'den olabilecek göçü engellemenin önemine dikkat çekmiştir.⁶⁶ İdlib Üçlü Zirvesi'nden sonra gerçekleştirilen 20 Eylül 2018 tarihli MGK toplantısında; Türkiye'nin Suriye'de yıllardır süren insanlık dramına yenilerinin eklenmesini önlemek ve barışa katkı sağlamak amacıyla Astana Süreci doğrultusunda İdlib çatışmasızlık bölgesine 12 gözlem noktası kurduğu ve Cenevre ile Astana süreçlerinin yanı sıra Rusya ile Soçi'de varılan mutabakatın başarısı için samimi gayret gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca Suriye krizinin çözümü konusunda uluslararası toplum, siyasi ve insani sorumluluklarını daha hızlı ve etkin bir şekilde yerine getirmeye davet edilmiştir.⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye krizine yönelik göç ve güvenlik politikaları bağlamında tasnif edilen dört dönemin ilk ikisine nazaran üçüncü ve

64 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/17-nisan-2018-tarihli-toplanti> [Erişim Tarihi: 09.10.2019] ;

<https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-mayis-2018-tarihli-toplanti> [Erişim Tarihi: 09.10.2019].

65 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-temmuz-2018-tarihli-toplanti> [Erişim Tarihi: 10.10.2019].

66 <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-recep-tayyip-erdogan-11213769-haberi/>[Erişim Tarihi: 11.09.2019]

67 <https://www.mgk.gov.tr/index.php/20-eylul-2018-tarihli-toplanti> [Erişim Tarihi: 09.10.2019].

dördüncü dönemlerde Türkiye'nin daha proaktif bir yaklaşım sergilediği ve terörü içerde değil ülke sınırları dışında karşılamaya yönelik Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı gibi operasyonlar gerçekleştirmiş olduğu görülmektedir. Söz konusu son iki dönemde Türkiye Cumhuriyeti, Suriye İç Savaşı ve kitlesel göç akınları kaynaklı güvenlik sorunları bağlamında Suriye içinde gerçekleştirdiği operasyonlarının gerekçesini MGK toplantılarında da ifade edildiği üzere Türkiye'nin terör örgütlerine karşı meşru müdafaa hakkı ve yerinden edilmiş bölge halkının evlerine güvenli geri dönüşlerinin temin edilmesi olarak ilan etmiştir.

Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılar bağlamındaki göç ve güvenlik politikaları her ne kadar dört farklı döneme tasnif edilmişse de geçen yaklaşık 10 yıllık sürede makro seviyede bir sürekliliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim Prof. Dr. Adem Esen ve Mehmet Duman editörlüğünde hazırlanan Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler adlı çalışmada Türkiye'nin zorunlu göçe maruz kalan Suriyelilere yönelik politikaları hakkında makro seviyede üç görüş öne çıkmıştır: Bunlardan birincisi; Türkiye'nin sürecin en başından beri Suriyeli göçmenlere yönelik uygulamakta olduğu açık-kapı politikasının, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 14. Maddesinde ifadesini bulan norma, Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine ve Türkiye ile Suriye vatandaşları arasında var olan ortak geçmişe uygun olmasına binaen desteklenmesi gerektiğidir. İkincisi; göç dalgasının yol açtığı menfi sonuçların bertaraf edilmesinde, sorunu geçici bir sorun olarak değil, kalıcı bir sorun olarak tanımlayan bir paradigma izlenmesinin zorunlu olduğudur. Üçüncüsü ise; sorunların etkin çözümüne yönelik kamu politikalarının takip edileceği varsayımı ile Suriyeli göçmenlerin toplumsal entegrasyonu sayesinde Türkiye'nin, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile olan ekonomik ve kültürel ilişkilerini daha fazla güçlendireceği ve kriz sonrası dönemde Suriye'nin ekonomik ve toplumsal yapılanmasına katkı sağlayacağıdır.⁶⁸

3. Türkiye ve İran'ın Göç ve Güvenlik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi

Türkiye ve İran, farklı dönemlerde gerçekleşmekle birlikte sınır komşularından benzer sebeplere dayalı düzensiz göç dalgalarına maruz kalmıştır. Söz konusu bu durum, güvenlik sorununa dönüşmüş, her iki ülkenin göç ve güvenlik politikaları oluşturmasına sebep olmuştur. İki ülke benzer konudaki deneyimlerini ortak sınır paylaşımı olmayan komşuları üzerinden yaşasalar

⁶⁸ Adem Esen ve Mehmet Duman (ed.), *Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*, (İstanbul: WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı, 2016), ss. 215-216.

da birbirleriyle sınır komşusu olmaları sebebiyle kitlesel göç akınlarına bağlı sorunlar karşısında işbirliğine ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla İran ve Türkiye'nin düzensiz göç karşısında geliştirdikleri politikaların mukayesesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, İran ve Türkiye'nin sırasıyla 1979-2019 yılları arasında Afganistan ve 2011-2019 arası Suriye kaynaklı yaşadıkları kitlesel göç akınları kapsamında geliştirdikleri göç ve güvenlik politikalarının karşılaştırmalı analizi neticesinde benzeşen ve ayrışan noktalar tespit edilmiştir. Bunlar özetle aşağıdaki çıkarımlardır:

a) Makro düzeydeki bir karşılaştırmada; Ayetullah Humeyni'nin aktif politika yapıcısı olarak belirleyici olduğu ilk on yıllık Birinci Cumhuriyet dönemi boyunca İran'ın Afgan göçmenlere yönelik göç ve güvenlik politikalarının, Türkiye'nin yaklaşık on yıllık Suriye krizine yönelik politikalarıyla büyük oranda benzeştiği görülmektedir. Her iki dönemde de iç kamuoyu ve dış dünyaya verilen politik ve ideolojik mesajlar, evrensel İslam kardeşliği, İslam ümmetinin vahdeti ve özellikle İslami terminolojideki muhacir ve ensar söylemleri ile iki örnek vaka kaynaklı kitlesel göç akınlarına yönelik uygulanan açık kapı ve geri göndermeme politikaları büyük benzerlikler göstermektedir. Yine Afgan ve Suriyeli göçmenlere her iki ülke tarafından verilen geçici koruma kimlikleri (İran'da mavi kart) ile sunulan sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler, maddi yardım ve sübvansiyon gibi uygulamalarda da paralellikler söz konusudur.

b) Makro düzeyli sayısal bir kıyaslamada İran'dan 40 yıllık süreçte gönüllü geri dönüş yapan Afgan göçmen sayısı yaklaşık olarak 1 milyon olduğu görülmekte; zorunlu olarak sınır dışı edilen Afgan göçmen sayısı da toplam geri dönüş sayısının %44'üne karşılık gelmektedir.⁶⁹ Türkiye'den yaklaşık olarak 10 yıllık bir süreçte gönüllü geri dönüş yapan Suriyeli sığınmacı sayısının yaklaşık 371.000 (16.12.2019 itibariyle)⁷⁰ seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu değerler arasında, her iki ülkenin tecrübe ettiği yıllara göre dörtte birlik yaklaşık bir oran söz konusudur. İran ve Türkiye'de geçici barınma merkezlerinde kalan/kalmayan Afgan ve Suriyeli sığınmacıların oranının da büyük oranda benzeştiği görülmektedir: İran'da barınma merkezlerinde kalan Afgan sığınmacılar, toplam sığınmacı sayısının yalnızca %3'ünü oluşturmaktadır. Geri kalan %97'lik kesim İran'da yerleşim yerlerine dağılmış bir halde yaşamaktadır.⁷¹ Türkiye'de de biyometrik kaydı yapılmış Suriyeli sığınmacılar-

69 https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/refugee_and_returnee_chapter_response_strategy_-_12_mar_2017.pdf [Erişim Tarihi: 25.03.2020].

70 "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: 371 bin Suriyeli güvenli şekilde geri döndü", *Anadolu Ajansı*, 16.12.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/disisleri-bakani-cavusoglu-371-bin-suriyeli-guvenli-sekilde-geri-dondu/1675403> [Erişim Tarihi: 10.03.2020].

71 BMMYK, "Solution Strategy for Afghan Refugees (SSAR)", s. 2.

dan geçici barınma merkezlerinde bulunanlar/bulunmayanlar yaklaşık olarak %2 ve %98 değerlerinde seyretmektedir.⁷² Söz konusu benzer oran, 40 yıllık süreçte İran'daki maksimum göçmen sayısı ile günümüzdeki göçmen sayısı arasındaki fark üzerinden doğrulanabilir. Halen Türkiye'nin, Suriyeli sığınmacılar konusunda sayısal olarak İran'ın maksimum Afgan göçmen sayısına sahip olduğu ilk on yılın bir benzerini deneyimlediği görülmektedir. Bu oranlar değerlendirildiğinde, Türkiye'deki yaklaşık 10 yıllık değerlerin İran'daki Afganistan örnek vakasına ilişkin 40 yıllık sürecin ilk çeyreğindeki sayısal değerlerle paralellikler arz ettiği gözlenmektedir.

c) İki örnek vaka, İran ve Türkiye'de insan hakları, toplumsal düzen ve dış ilişkiler çerçevesinde birer insani, toplumsal, ulusal ve uluslararası sorun olarak ele alınmakta; politik, ekonomik, demografik, psikolojik ve benzeri bir dizi değişim ve dönüşümlere sebebiyet vermektedir. Anılan örnek vakalar, İran ve Türkiye'nin egemenlik hakları ve göç yasalarının ihlal edilmesi, sınır güvenliklerinin tehlikeye atılması, yabancı terörist savaşçılar, uyuşturucu madde, insan ve silah kaçakçıları gibi organize suç örgütlerinin zararlı faaliyetlerine sebep olması açısından ciddi tehditler yaratmaya devam etmektedir. Bu bağlamda İran ve Türkiye her şeyden önce devletin sınırlarını, ülke topraklarındaki yabancıların ikamet statülerini ve yabancıların çalışma izinlerine ulaşımını kontrol altına almaya çalışmış; sınır kontrolleri ve yasadışı göçlere yönelik kontrolleri arttırarak göç bağlamında güvenlik, vize politikası, ikamet ve çalışma izinlerine yönelik politikaları düzenlemiştir.

d) Hem Türkiye'de hem de İran'da uluslararası mevzuatın temelini BM Mültecilerin Hukuki Statülerine İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü oluşturmaktadır. Söz konusu sözleşme ve protokol, İran tarafından Türkiye'den yaklaşık 8 yıl sonra, 15 Haziran 1976'de imzalanmıştır. İran, BM Mültecilerin Hukuki Statülerine İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nü İslam Devrimi öncesinde imzalamış; Türkiye'nin mültecilik ve şartlı mültecilik için koyduğu coğrafi şerhe benzer bir yaklaşımla anılan sözleşmenin 17 (ücretli istihdam), 23 (sosyal yardımlar), 24 (iş mevzuatı ve sosyal güvence) ve 26 (seyahat özgürlüğü) numaralı maddelerini tavsiye niteliğindeki maddeler olarak kabul ettiğini ilan etmiştir.⁷³ Her iki ülkenin kendi topraklarında geçici koruma sağladığı yüksek sayıdaki göçmene karşın BMMYK'nın kitlesel göç akınlarıyla ilgili mevzuatın öngördüğü yük paylaşımını gerekli şekilde üstlenmediği yönündeki eleştiri, İran ve Türkiye'nin dünya kamuoyunda sık sık dile getirdikleri argümanlardan biri olmuştur.

72 <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> [Erişim Tarihi: 24.03.2020].

73 Mohammad Jalal Abbasi-Shavazi vd., *a.g.e.*, s. 5.

e) Her iki örnek vakada, İran ve Türkiye'ye yönelik göç dalgaları ev sahibi ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkileyerek sosyal problemlere yol açmıştır. Hem İran hem Türkiye'de hükümetlerin, anılan göçmenlere barınma, eğitim, sağlık, iş imkânı ve ulaşım hizmetleri sağlaması zaman zaman yerel huzursuzluklara yol açabilmiştir. Her iki ülkeye gelen sığınmacılarla yerel toplum arasında çok büyük etno-dini ve dilsel-kültürel farklılıklar olmamasına rağmen, kültür veya dil farklılıkları da ev sahibi ülkeler için potansiyel tehditlerden biri olmaya devam etmektedir. Yine her iki ülkedeki söz konusu sığınmacılar için; silahlı saldırılar, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi suçlar işlemeleri, devletler ve/veya devlet dışı aktörlerce manipüle edilerek ev sahibi ülke hükümetine karşı silahlı muhalefet ve terör örgütlerine katılmaları ve böylelikle ilgili devletin güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturmaları gibi bir potansiyel her zaman için mevcuttur.

f) İran ve Türkiye'deki iki örnek vaka, her iki ülkeyi de Afganistan ve Suriye iç savaş ortamının yarattığı terör ve suç organizasyonları, kaçakçılar ve istihbarat servislerinin dahil olduğu bir alana dönüştürmüştür. Türkiye özelinde Suriye'deki iç savaş ortamı; suç organizasyonları ve kaçakçıların yanı sıra Hizbullah, Cepheti'n-Nusra (HTŞ), İŞİD (DAEŞ), PKK, PYD (askeri kolu YPG) ve benzeri birçok terör örgütü ile terörü uluslararası sistemde Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olarak kullanmak isteyen devletler için elverişli bir ortam yaratmıştır. Bu bağlamda Suriye'den Türkiye'ye düzenli ve düzensiz göç yöntemleriyle silahsız veya silahlı giriş yapan bir yabancı terörist savaşçılar (YTS) olgusunun varlığı da göz ardı edilmemelidir. Ayrıca daha önceden terör vb. herhangi bir suça bulaşmamış yasadışı göçmenler de yasal bir korumaya sahip olmadıkları için suç örgütleri veya terörist gruplar tarafından kolayca kullanılabilirler.

g) Hem İran hem Türkiye'de özellikle ekonomik ve siyasal kriz dönemlerinde Afgan ve Suriyeli göçmenlerin, hedef ülke vatandaşları tarafından algılanma biçimlerinin genel itibarıyla olumsuz olduğu gözlenmektedir. Bunların başında göçmenlerin ulusal birlik ve bütünlüğe karşı tehdit oluşturdukları, ülke vatandaşlarının işlerini ellerinden aldıkları, terörist oldukları, sınırları yasa dışı yollarla geçerek devletin düzen ve güvenliğini hiçe saydıkları, kaçakçılık yaptıkları, düzensiz göçün ulusal kimliği tehdit eden bir olgu olduğu gibi yargılar gelmektedir. Dolayısıyla İran ve Türkiye'deki her iki örnek olay bağlamındaki göçlerin; bireysel, toplumsal, ekonomik ve politik tehditler sebebiyle iç kamuoyunda bir güvenlik sorunu olarak algılandığı, bu türden güvenlikçi yaklaşımların zaman zaman ırkçılık ve yabancı düşmanlığı gibi politik akımları beslediği de görülmektedir.⁷⁴

74 Bu konuda gerçekleştirilmiş bir dizi alan araştırması ve rapor için bkz.: M. Murat Erdoğan, *Türkiye'deki*

h) İran ve Türkiye’de anılan sığınmacılara yönelik eğitim imkânları karşılaştırıldığında Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıların eğitim açısından İran’daki Afgan sığınmacılardan daha avantajlı durumda oldukları görülmektedir. İran örnek vakasında, başta Afgan göçmenler olmak üzere İran’daki sığınmacı çocukların, birinci cumhuriyet döneminin (İran-İrak Savaşı) bitiminden 2015’e kadar eğitim hakkından yararlanamadıkları görülmektedir. Suriye’deki vekâlet savaşında Afgan sığınmacılardan oluşan Fatimiyyun Tugayı’nın İran adına ağır kayıplar vermesine rağmen sığınmacı çocuklarının eğitim hakkından yararlanamamalarına, Ali Hamaney’in 17 Mayıs 2015 tarihli rehberlik emrine kadar son verilmemiştir.⁷⁵ 2018 yılı itibariyle İran okullarında yaklaşık olarak 450.000 Afgan öğrenci eğitim imkânlarından yararlanmaktadır.⁷⁶ Oysa Türkiye’de Suriyeli sığınmacılara yönelik eğitim-öğretim imkânları ile ilgili baştan beri herhangi bir kısıtlama söz konusu olmamıştır.⁷⁷ Milli Eğitim Bakanlığı’nın en güncel verilerine göre Türkiye genelinde öğrenim gören toplam Suriyeli sayısı 600.000’i aşmaktadır.⁷⁸

i) İran ve Türkiye’de Afgan ve Suriyeli göçmenlerin, bu ülke vatandaşlarının işlerini ellerinden aldıklarına dair toplumsal algı ve değerlendirmeler söz konusudur; ancak göz ardı edilen bir gerçeklik var ki o da ciddi bir emek sömürsünün var olduğudur. Bu bağlamda, İran’daki Afgan göçmenlerle ilgili genelgeye göre yalnızca dörtlü iş grupları (meşâgil-i çhârgâne) denilen iş sektörlerinde çalışma izni verilmektedir. Anılan iş grupları, dökümhane fırınları, inşaat işleri, tarım işleri ve diğer işler şeklinde kategorize edilmektedir.⁷⁹ Türkiye’de ise İran’daki uygulamanın aksine, Suriyeli sığınmacılara belli iş kollarının dayatılması gibi bir pratik söz konusu olmayıp geçici koruma altındaki tüm Suriyeliler yasal olarak çalışma hakkına sahiptir. Ancak Türkiye’de de Suriyeli sığınmacıların çalıştıkları sektörler genel olarak vasıf gerektirmeyen, yerel halk tarafından tercih edilmeyen düşük ücretli, güvencesiz, kayıt dışı ve kas gücüne dayalı emek yoğun sektörlerdir.⁸⁰

Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması – Yönetici Özeti & Rapor, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi-HUGO, 2015); M. Murat Erdoğan, *Türkiye’deki Suriyeliler, Toplumsal Kabul ve Uyum*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015); KONDA, *Suriyeli Sığınmacılara Bakış: Şubat 2016*, (İstanbul: Konda Araştırma ve Danışmanlık A.Ş., 2016); M. Ruhat Yaşar, *Kilis’te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri*, (Kilis: 7 Aralık Üniversitesi, 2014) <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1393/04/21/410032/6> [Erişim Tarihi: 25.03.2020]; <https://www.independentpersian.com/node/44091/> [Erişim Tarihi: 26.03.2020]

75 <http://www.jahannews.com/news/507328> [Erişim Tarihi: 08.03.2020].

76 <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/02/27/741883/> [Erişim Tarihi: 15.03.2020].

77 <https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Haberler> [Erişim Tarihi: 19.03.2020].

78 <https://www.sabah.com.tr/egitim/2018/09/28/600-bin-suriyeli-okullu-odu> [Erişim Tarihi: 29.08.2019]

79 <https://www.mehrnews.com/news/2334782/> [Erişim Tarihi:23.03.2020]; ayrıca bkz.: https://www.mcls.gov.ir/icm_content/media/image/2016/08/98952_orig.pdf [Erişim Tarihi: 24.03.2020].

80 Adem Esen ve Mehmet Duman (ed.), *a.g.e.*, s. 112.

j) İran'ın özellikle ekonomik ve güvenlik kaygılar sebebiyle sığınmacı sorununu kesin bir biçimde çözmek için özellikle 2001 sonrası dönemde Afgan göçmenlere yönelik sert bir geri gönderme politikası uyguladığı ve bu çerçevede 2018 yılına kadar yaklaşık iki milyon Afgan sığınmacıyı Afganistan'a (%56'sı gönüllü, %44'ü zorunlu sınır dışı) geri gönderdiği görülmektedir.⁸¹ İran'daki bu uygulamaların aksine Türkiye anılan örnek vaka bağlamında bugüne kadar zorlayıcı bir geri gönderme politikası uygulamamıştır.

k) İran'daki Afgan göçmenlerin temel sorunları; Afganlara karşı uygulanan sert yasa ve yönetmeliklerin varlığı, ilk dönemlerde Afgan göçmenlere sağlanan ekonomik sübvansiyonların daha sonra kesilmesi, resmi makamlarca evlilik veya boşanma işlemlerinin tescilinin yapılmaması, Afganların İran vatandaşlığı alamamaları, çalışma ve sigorta gibi sosyal haklardan yararlanamamaları, babası Afgan olup İranlı annelerden doğan çocukların vatandaşlık alamamaları⁸² ve eğitim⁸³ sorunlarıdır. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların farklı bir toplumda yüzleşmekte oldukları çeşitli sosyoekonomik ve kültürel problemlere rağmen, İran'daki Afgan göçmenlere kıyasla daha iyi bir durumda oldukları görülmektedir. Örneğin İran'daki Afgan sığınmacıların aksine Türkiye'deki tüm Suriyeli sığınmacılara çalışma özgürlüğü ve çalışma hakkının verilmesi, biyometrik kaydı yapılan milyonlarca Suriyeliye geçici koruma kimlik belgeleri üzerinden ikamet ili sınırları içerisinde eğitim ve sağlık başta olmak üzere tüm temel hak ve hizmetlerden ücretsiz yararlanma imkânı sağlanması; evlilik veya vatandaşlık başvurusu için Türkiye'deki diğer yabancılara uygulanan prosedürlerden farklı bir uygulamaya tabi tutulmamaları gibi pratikler, iki ülkedeki uygulamalar arasındaki temel farklardır.

l) İran'ın Afgan göçmenlere yönelik göç ve güvenlik politikalarının, 40 yıllık İslam Devrimi deneyimi boyunca genel anlamda İran'ın ulusal çıkarları çerçevesinde pragmatik ve bu makaledeki kimi örneklerle desteklendiği şekilde göçmenleri araçsallaştırıcı yaklaşımlarla biçimlendiğini söylemek mümkündür.⁸⁴ Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılar bağlamındaki göç ve güvenlik politikaları ile ilgili olarak Türkiye'nin de ulusal çıkar ve bekasını öncelendiği görülmektedir. Devletlerin güvenlik politikalarında sürekliliğin esas olması sebebiyle yaklaşık 10 yıllık bu süreçte Türkiye'nin göç ve güvenlik politikalarında bir devamlılık söz konusudur. Bu bağlamda Türkiye'nin sürecin en

81 https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/refugee_and_returnee_chapter_response_strategy_-_12_mar_2017.pdf [Erişim Tarihi: 25.03.2020].

82 <https://financialtribune.com/articles/people/49051/majlis-revising-citizenship-laws-in-favor-of-afghans> [Erişim Tarihi: 26.03.2020].

83 <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1394/02/27/741883/> [Erişim Tarihi: 15.03.2020].

84 <https://www.middleeastmonitor.com/20190610-iran-deports-100000-afghan-refugees-due-to-sanctions/> [Erişim Tarihi: 11.02.2020]; <https://www.infomigrants.net/prs/post/16824/> [Erişim Tarihi: 19.03.2020].

başından beri Suriyeli göçmenlere yönelik uygulamakta olduğu açık kapı politikası, güvenlik açısından önemli tehditler yaratmasına rağmen Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine uygundur.

Sonuç

1979-2019 yılları arasında Afganistan'daki SSCB-ABD işgalleri ve süregelen iç savaş dönemleri boyunca İran'ın maruz kaldığı Afgan göç akınları ile Arap Baharı sonrası 2011'den günümüze Türkiye'ye yönelen Suriyeli göç dalgaları İran ve Türkiye'yi çeşitli güvenlik konuları bakımından etkilemeye devam etmektedir. İran ve Türkiye'de söz konusu örnek göç vakalarına yönelik güvenlik algılamaları ve her iki ülke politika yapımcılarının bu çerçevedeki dönemsel uygulamaları büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir. 2011 yılından günümüze Türkiye'de, askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan ciddi riskler oluşturan Suriye kaynaklı kitlesel akın ve düzensiz göçlerin, güvenlik bağlamında daha detaylı bir biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Suriye örnek vakası üzerinden Türkiye'nin yaşadığı deneyim ve sorunların, 1979-2019 yılları arasında Afganistan'daki SSCB-ABD işgalleri ve süregelen iç savaş dönemleri boyunca İran'ın maruz kaldığı Afgan örnek vakası deneyimi üzerinden analizi önemlidir. İran İslam Cumhuriyeti'nin Afgan sığınmacılara yönelik göç ve güvenlik politikaları bağlamında yaklaşık olarak 40 yıllık deneyimlerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bağlamda yaklaşık 10 yıldır tecrübe etmekte olduğu Suriyeli sığınmacılar sorununun çözümü için bir prototip/ön model olarak yararlanılabilir.

Türkiye'de Suriye krizi kaynaklı kitlesel göç akınlarının yarattığı olumsuz sonuçların minimize edilmesi; Suriyeli göçmenlerin tamamen geçici değil, kısmen kalıcı olduğuna yönelik bir paradigma değişikliğine gidilmesi ile mümkündür. Suriyelilerin Türkiye'deki geçicilik-kalıcılık sorunsalı çerçevesindeki uyum problemleri ile anılan kitlesel göçün ulusal/uluslararası güvenlik tehditleri ve terör bağlamındaki tüm olumsuz etkilerine rağmen, bu sorunların çözümüne yönelik etkin göç ve güvenlik politikalarının takip edilmesiyle Suriyeli göçmenlerin toplumsal entegrasyonu başarılı olabilir. Çok kültürlülüğe dayalı entegrasyon politikaları bu aşamada kilit yaklaşım olabilir. Böylelikle, Türkiye, Arap ülkeleri ile olan kültürel, politik ve sosyoekonomik bağlarını güçlendirebilecek ve iç savaş sonrası dönemde Suriye'nin yeniden inşasında siyasi, ekonomik ve toplumsal büyük roller üstlenebilecektir. Bu da Türkiye ve Suriye arasında, İran örnek vakası bağlamında İran ve Afganistan arasında oluşan sosyoekonomik karşılıklı bağımlılığa benzer bir gelişim sürecinin oluşmasını sağlayabilecektir.

1979-2019 Afgan sığınmacılar örnek vakası bağlamında gerçekleştirilen öngörü çerçevesinde Türkiye’de İran’dakine benzer bir biçimde; kaynak ülkedeki iç savaşın sona ermesi ve siyasi çözüme varılması halinde Suriyelilerin ülkelerine geri gönderilmelerine yönelik göç ve güvenlik politikalarının hızlandırılacağı öngörülebilir. Türkiye’nin bu süreçte İran gibi agresif bir zorunlu geri gönderme politikası uygulamayacağı düşünülse bile Türkiye’de ileride yoğunlaşması muhtemel Suriye’ye gönüllü geri dönüşe teşvik, terke davet veya zorunlu geri gönderme politikalarının Suriyeli göçmen grupları tarafından büyük bir tepkiyle karşılanacağı ve bu politikaların her iki yönde de bir toplumsal gerilime neden olacağı öngörülebilir. Bu araştırmadaki karşılıklı analizler neticesinde 40 yıllık İran örnek vakası ve zorunlu geri gönderme politikaları incelendiğinde ulaşılan diğer bir sonuç da Suriye krizi sona erse bile Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeli göçmen sayısının kısa vadede mevcut sayının %50’sinden daha düşük bir orana inmeyeceği öngörüsüdür.

Son olarak İran’ın Afganistan, Türkiye’nin de Suriye ile olan tarihsel, coğrafi, kültürel, etno-dini/mezhebi bağ ve yakınlıkları ile anılan kitlesel göçlerin yarattıkları güvenlik sorunları bağlamında, ilk on yıllık süreçte iki ülkenin uyguladığı göç ve güvenlik politikalarında önemli benzerlik ve paralellikler olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye’nin yerleşik Suriyeli sığınmacılar problemiyle önümüzdeki yıllarda da karşı karşıya kalacağı verili bir duruma dönüşmüşken, İran’ın kırk yıl içinde edindiği başarılı/başarısız deneyimleri değerlendirmek, gelecekteki potansiyel risklerin minimize edilebilmesi açısından oldukça faydalı olacaktır. Öte yandan İran’ın da Türkiye örneğinden faydalanabileceği hususlar söz konusudur. Bu amaçla, anılan iki örnek vaka çerçevesinde iki bölgesel güç ve komşu ülke olan İran ve Türkiye’nin göç ve güvenlik politikalarına yönelik çok kapsamlı analizlerin gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu çalışmada karşılıklı analizi gerçekleştirilen Afganistan ve Suriye örnek vakalarındaki tecrübe ve bilgilerin paylaşılması için ilk etapta, iki ülkenin kurumsal hafızaları olarak GİGM ve BAFIA adlı göç idaresi genel müdürlükleri arasında çok boyutlu bir işbirliği mekanizmasının oluşturulmasının elzem olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal, ve diğerleri, *Return to Afghanistan? A Study of Afghans Living in Tehran*. Tahran: Tahran Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi-AREU, 2005.

Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal Diana Glazebrook, Gholamreza Jams-hidiha ve diğerleri, *Second-generation Afghans in Iran: Integration, Identity and Return*. Tahran: Tahran Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, AREU, 2008.

Alagöz, Bilgehan Ekber Kandemir. “11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti”. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi- Turkish Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 2, No.2 (2015): 109-140.

BAFIA. Wetenem Efganistan. Yazd: İran İ.C. Devlet Bakanlığı Yabancı ve Göçmen İşlemleri Genel Müdürlüğü Uluslararası İlişkiler Departmanı, 2016.

Baklacıoğlu, Nurcan Özgür. Dış Politika ve Göç, Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerde Arnavutlar. İstanbul: Derin Yayınları, 2010.

Bernstein, Ann ve Myron Weiner. Migration and Refugee Policies. New York: Continuum Publications, 1999.

BMMYK. Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler. Ankara: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği, 1998.

BMMYK-UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). Global Trends 2010. Geneva: UNHCR, 2011.

BMMYK. Solution Strategy for Afghan Refugees (SSAR), Portfolio of Projects 2015-2016 Islamic Republic of Iran. Geneva: UNHCR, 2016.

Castles, Stephen ve Mark J. Miller, çev. Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut. Göçler Çağı,

Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Erdoğan, M. Murat. Türkiye’deki Suriyeliler, Toplumsal Kabul ve Uyum. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Esen Adem ve Mehmet Duman. der. Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler. İstanbul: WALD Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı, 2016.

Faist, Thomas. Devletaşırı Alan: Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür. Çev. Selin Dingiloğlu. Ankara: Bağlam Yayınları, 2003.

Faist, Thomas. International Migration and Transnational Social Spaces: Their Evolution, Significance and Future Prospects. Bremen: Bremen Üniversitesi, Uluslararası ve Kültürlerarası Araştırmalar Enstitüsü, 1998.

Faist, Thomas. The Transnational Social Spaces of Migration. Bielefeld: Center on Migration, Citizenship and Development COMCAD, 2006.

Farzam, Rahimullah ve İsmail Sarı. “Fatimiyyun: İran’ın Afgan Milisleri”. Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırmaları Dergisi, Vol: 6 (2017): 267-290.

Fîruzâbâdî, Seyyid Celâl Dihkânî. Siyaset-i Harici-i Cumhuri-yi İslami-yi İran. Tahran: İnsani Bilimler Araştırmaları Merkezi, 2010.

GİGM. Türkiye Göç Raporu: 2014. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 34, 2016.

GİGM-TODAİE. Türkiye'ye Yönelik Kitlelesel Akınlar: Türkiye'nin Örnek Uygulamaları ve Liderliği, Uygulanan Politikalar. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü-TODAİE, 2015.

GİGM-Göç Politika ve Projeleri Dairesi Başkanlığı. 2016 Türkiye Göç Raporu. Ankara: GİGM Yayınları, Yayın No: 40, 2017.

GİGM. Türkiye Düzensiz Göç Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı. Ankara: GİGM Yayınları, 2015.

GİGM. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK). Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 20, 2017.

İçduygu, Ahmet, Sema Erder, Ö. Faruk Gençkaya. Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi-MiReKoc, 2014.

Kaya, Ayhan ve M. Murat Erdoğan. der. Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Kellner, Thierry ve Mohammad-Reza Djalili. Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.

Kicinger, Anna, International Migration as a Non-Traditional Security Threat and the EU Response to This Phenomenon. Varşova: Central European Forum for Migration Research, 2004.

Koç, Mehmet. Türkiye'de Düzensiz Afgan Göçü ve İran'ın Göç Politikaları. Ankara: İRAM İran Araştırmaları Merkezi, 2018.

KONDA. Suriyeli Sığınmacılara Bakış: Şubat 2016. İstanbul: Konda Araştırma ve Danışmanlık A.Ş., 2016.

Kuschminder, Katie ve Manoj Dora. Migration in Afghanistan: History, Current Trends and Future Prospects. Maastricht: Maastricht University Graduate School of Governance- MGSOG, 2009.

Metev, Sergei. "Migration as a Threat to National Security". Indian Journal of Science and Technology, Vol. 9, No.14 (2016): 1-6.

Misbahzade, S. Muhammed Bakır. Tarih-i Siyasi-yi Muhtasar-ı Efganistan. Kabil: Aftab Araştırmalar Merkezi, 2008.

Mozaffari, Mehdi. Islamist Policy: Iranian Ideological Foreign Policy. Danimarka: Centre for Studies in Islamism and Radicalisation-CIR, 2009.

Musevi, Seyit Ali. Tarih-i Tahlili-i Afganistan Ez Zahir Şah Ta Karzai. Belh: Belh Matbaası, 2009.

Nî'metî, Nûreddîn. "Conbiş-i Mukavemet ve Tehacüm-ı Şorevî be Afğanistan der Sâlhâ-yı 1979-1989". Faslnâme-i Siyaset, Siyaset Bilimi ve Hukuk Üniversitesi Dergisi, Vol.43, No.2, Tahran (2013): 2-10.

Olszewska, Zuzanna. "Afghanistan XIV. Afghan Refugees in Iran," Encyclopaedia Iranica, Online Edition.

Portes, Alejandro, Josh DeWind. ed. Rethinking Migration: New Theoretical and Empirical Perspectives. New York: Berghahn Books, 2007.

Refî', Habibullah. Tarih-i Foşorde-i Afganistan. Peşaver: Sayyar Arik Yayınları, 1999.

Sadeghi, Fatimah. "Devlet-i İrân ve Muhacirin-i Efgan: Teğyir-i Siyaset ve Tehevvol-i Hoviyyet". Goftegu Dergisi, No.50, Tahran (2008).

Samers, Michael. Migration. Londra: Routledge, 2010.

Sinkaya, Bayram. "Devrimden Günümüze İrân Dış Politikasının Dönüşümü", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Vol. 247, No. 5-6 (Nisan-Mayıs 2005): 26-32.

Soleimânî, Rezâ. Siyaset-i Harici-i Dovlet-i Khatemi, Diplomasi-i Teneş-zodai ve Goftegu-yi Temeddonha. Tahran: Kevir Yayınları, 2010.

Taşkesenlioğlu, Zehra ve Sedat Murat. Avrupa Birliği Düzeyinde Göç, Entegrasyon ve Yerel Yönetimler. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.

UNDP (United Nations Development Programme). Human Development Report (HDR) 1994. New York: Oxford University Press, 1994.

Uzun, Ezgi. "The Axis of Resistance': The Role of Religion in Iranian Foreign Policy" Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2018.

Weiner, Myron. The Global Migration Crisis: Challenge to States and to Human Rights. New York: Harper Collins College, 1995.

Yarbakhsh, Elisabeth, "Reading Derrida in Tehran: Between an Open Door and an Empty Sofreh", Humanities, Vol.7, No.21 (2018): 1-15.

Yaşar, M. Ruhat. Kilis'te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri. Kilis: 7 Aralık Üniversitesi, 2014.

Elektronik Kaynaklar

Anadolu Ajansı Farsça, Erişim tarihi:25 Ağustos 2019, <https://www.aa.com.tr/fa/769493>

BAFIA, Erişim tarihi: 23 Ocak 2020, <https://www.bafia-gov.kr.ir/>

BBC Farsi, Erişim tarihi: 10 Mart 2020, <http://www.bbc.com/persian/afghanistan-41257893>

BBC Türkçe, Erişim tarihi: 10 Mart 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45292533>

BMMYK, Erişim tarihi: 23 Mart 2020, <https://www.unhcr.org>

Dadgaran Avukatlık ve Adli Müşavirlik Hizmetleri, Erişim tarihi, 10 Ekim 2019, <https://www.dadgaran.com/Legal-content/>

Deutsche Welle Farsi, Erişim tarihi: 25 Mart 2020, <https://www.dw.com/fa-af/>

Encyclopaedia Iranica, Erişim tarihi: 25 Mart 2020, <http://www.iranicaonline.org/articles/afghanistan-xiv-afghan-refugees-in-iran-2>

Financial Tribune, Erişim tarihi: 26 Mart 2020, <https://financialtribune.com/articles/people/49051/majlis-revising-citizenship-laws-in-favor-of-afghans>

Foundation for Iranian Studies, Erişim tarihi: 15 Şubat2020, <http://fis-iran.org/fa/irannameh/volxxii/afghanistan-contemporary-literature>

Habertürk, Erişim tarihi: 10 Ekim 2019, <https://www.haberturk.com/icisleri-bakani-suleyman-soyly-turkiyedeki-suriyelilerin-cogu-misak-i-milli-sinirlari-icinden-2283766#>

Independent Farsi, Erişim tarihi: 26 Mart 2020, <https://www.independent-persian.com/node/44091>

Info Migrants, Erişim tarihi: 19 Mart 2020, <https://www.infomigrants.net/prs/post/16824/>

Iran Human Rights, Erişim tarihi:10 Şubat 2020, <https://iranhr.net/fa/articles/2716/>

Islamic Parliament Research Center of the Islamic Republic Of Iran, Erişim tarihi:15 Mart 2020, <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/133640>

Jahan News, Erişim tarihi: 08 Mart 2020, <http://www.jahannews.com/news/507328>

Mashregh News, Erişim tarihi: 21 Mart 2020, <https://www.mashreghnews.ir/news/871935/>

Meclis-i Şurâ-yı İslami, Erişim tarihi: 25 Mart 2020, https://www.mcls.gov.ir/icm_content/media/image/2016/08/98952_orig.pdf

Mehr News Agency, Erişim tarihi: 23 Mart 2020, <https://www.mehrnews.com/news/2334782/>

Merkez-i Amar-i İran, Erişim tarihi: 12 Şubat 2020, <https://amar.org.ir>

Middle East Institute, Erişim tarihi:11 Mart 2020, <https://www.mei.edu/publications/more-10000-afghans-sent-iran-syria-reported-killed-and-injured>

Middle East Monitor, Erişim tarihi: 17 Mart 2020, <https://www.middle-eastmonitor.com/20190610-iran-deports-100000-afghan-refugees-due-to-sanctions/>

Milli Güvenlik Kurulu, Erişim tarihi: 25 Mart 2020, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/milli-guvenlik-kurulu/genel-bilgi>

Milliyet, Erişim tarihi: 23 Aralık 2019, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bakan-cavusoglundan-suriye-cikisi-isler-boyle-yurumez-2754306>

Mizanonline, Erişim tarihi: 15 Mart 2020, <http://www.mizanonline.com/fa/news/75745/>

NTV, Erişim tarihi: 28 Kasım 2019, https://www.ntv.com.tr/turkiye/davutoglu-esada-omur-bicti,Nsez_e7zmEO7uz5O9Pv6hw

Sabah, Erişim tarihi: 29 Ağustos 2019, <https://www.sabah.com.tr/egitim/2018/09/28/600-bin-suriyeli-okullu-oldu>

Sistem-i Melumat-i Avdetkonandegan-i Afgan, Erişim tarihi: 24 Mart 2020, <https://aris.morr.gov.af/dr/Home/Index>

Tasnim News, Erişim tarihi: 25 Mart 2020, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1393/04/21/410032/6>

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Erişim tarihi: 20 Eylül 2019]. <http://www.goc.gov.tr>

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Erişim tarihi: 19 Mart 2020, <https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Haberler>

UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Erişim tarihi: 20 Ekim 2019, <https://www.unocha.org>

Vezalet-i Keşver, Erişim tarihi: 2 Mart 2020, <https://moi.ir/portal/home/?29392/>

Vezalet-i Umur-i Muhacirin ve Avdetkonandegan-AVUMA, Erişim tarihi: 24 Ağustos 2019, <http://morr.gov.af/fa/page/2204>

Casusluk Faaliyetlerinde Motiflerin İncelenmesi: İnan İslam Cumhuriyeti Örneği (1979-2019)

Muhammet Murat TEKEK*

Geliş Tarihi: 03/04/2020

Kabul Tarihi: 09/05/2020

Atf: TEKEK., M.Murat, “Casusluk Faaliyetlerinde Motiflerin İncelenmesi: İnan İslam Cumhuriyeti Örneği (1979-2019)”, Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 229-264

Öz: Bu çalışma, İnan İslam Cumhuriyeti (İİC) aleyhine, 1979 yılından günümüze, İİC vatandaşlığına sahip olan ve casuslukla suçlanan kişilerin casusluk faaliyetini gerçekleştirmekteki motifleri (Motivasyon, GÜdü, Saik, İtki) ile bu motiflerin şekillendiği arka planın, açık kaynaklar üzerinden, incelenmesine odaklanmıştır.

Toplanan nitel verilerin incelenmesinden elde edilen bulgulardan motifler belirlenmiş ve bunlar çalışmanın sonunda bir sınıflandırmaya tabi tutularak genellemeler yapılmıştır. Sözkonusu sınıflandırma, ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ölçeğinde yapılan mevcut bir çalışma ile karşılaştırmalı analize tabi tutulmuştur.

Ayrıca casusluk faaliyetlerinin İİC tarafından nasıl tanımlandığı, yorumlandığı, ilgili mevzuatlarla hangi müeyyidelerin getirildiği, casuslukla nasıl mücadele edildiğini belirlemeyi ve tüm bunlara karşın casusluk faaliyetlerinde bulunan veya casuslukla suçlanan kişilerin motivasyonlarının neler olduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnan, Casusluk, Motif, Çifte Vatandaşlık, Yumuşak Yıkım

* YL Öğrencisi, Polis Akademisi, TR, mmurattekek@gmail.com, ORCID:0000-0002-8985-4760

Analysis of Motives in Spy Activities: The Example of Islamic Republic of Iran (1979-2019)

Muhammet Murat TEKEK*

Received: 04/03/2020

Accepted: 05/09/2020

Citation: TEKEK., M. Murat, "Analysis of Motives in Spy Activities: The Example of Islamic Republic of Iran (1979-2019)", Middle Eastern Studies, 12-1 (2020): 229-264

Abstract: This study focuses on the study of the background of motives (Motivation, Motive, Impulse) against the Islamic Republic of Iran and the background of these motives in carrying out espionage activities since 1979.

The motives were determined from the findings obtained from the analysis of the qualitative data collected and these were subjected to a classification at the end of the study and generalizations were made. This classification was subjected to comparative analysis with an existing study on the US (United States) scale.

In addition, it aims to determine how espionage activities are defined by Iran, interpreted, what sanctions are brought in by the relevant legislation, how to fight spying and what is the motivation of people who are engaged in espionage or accused of espionage.

Keywords: Iran, Espionage, Motive, Double Citizenship, Soft Demolition

* Master Student, Police Academy,TR, mmurattekek@gmail.com, ORCID:0000-0002-8985-4760

تحليل الدوافع في أنشطة التجسس: نموذج الجمهورية الإسلامية الإيرانية (1979-2019)

محمد مراد تكك*

تاريخ الاستلام: 2020/09/05 تاريخ القبول: 2020/03/04

للاقتباس: م. مراد تكك، «تحليل الدوافع في أنشطة التجسس: نموذج الجمهورية الإسلامية الإيرانية (1979-2019)»، دراسات الشرق الأوسط، 264-229 (2020) 1-12

الملخص

هذه الدراسة تركز على تحليل الدوافع (الحوافز، الأسباب، المحركات) لأنشطة التجسس التي يقوم بها أشخاص يحملون الجنسية الإيرانية ومتهمون بالتجسس ضد الجمهورية الإسلامية الإيرانية منذ عام 1979 حتى يومنا هذا، إضافة لخلفية هذه الدوافع وذلك من خلال مصادر مفتوحة.

بداية تم تحديد الدوافع من خلال النتائج المتوصل إليها من خلال تحليل البيانات النوعية التي تم جمعها، وفي نهاية الدراسة تم تصنيف هذه الدوافع ثم توسيعها وتعميمها أكثر. وتم إخضاع هذا التصنيف لتحليل مقارنة مع دراسة سابقة على مقاييس الولايات المتحدة الأمريكية.

إضافة إلى ذلك تهدف هذه الدراسة إلى تحديد كيفية تعريف أنشطة التجسس من قبل الجمهورية الإسلامية الإيرانية وكيفية تفسيرها وما هي العقوبات التي تفرضها في هذا الصدد وكيف تكافح هذه الأنشطة، إضافة إلى محاولة تحديد ماهية دوافع الأشخاص الذين يقومون بأنشطة التجسس أو يتهمون بالقيام بها.

الكلمات المفتاحية: إيران، التجسس، دافع، الجنسية المزدوجة، التدمير الناعم

* طالب ماجستير في كلية الشرطة، تركيا، mmurattekek@gmail.com, ORCID:0000-0002-8985-4760

Giriş

İran aleyhine gerçekleşen casusluk vakalarının incelenmesinde kritik eşik 1979-1980 İslam Devrimi'dir. Bu yıllara değin monarşi düzeniyle yönetilmekte olan İran, söz konusu tarihte dünya genelinde pek benzeri bulunmayan ve felsefik öze sahip bir teoriyle teokratik rejime geçiş yapmış ve yönetim şeklini değiştirmiştir. Gerçekten de ülke genelinde bir süredir devam eden gösteri ve olayların ardından¹ İran'a, Ayetullah Humeyni'nin düşünsel dünyasında 1960'lı yıllar boyunca geliştirdiği ve bu yılların sonunda 'Velayet-i Fakih' olarak ortaya koyduğu teori ile İslam Devleti adıyla şekillenen dini temelli devlet düzeni gelmiş ve bu düşünceye özgü yönetim şekli de beraberinde devrimle birlikte yürürlüğe girmiştir.² Böylelikle üst düzey dini liderlerin (Ayetullahlar) parlamentodan geçen kanunları geri çevirebildiği bir hükümet kurulmuştur.³ Bu tarihten önce Pehlevi Hanedanı'ndan Şah Rıza Pehlevi'nin iş başında bulunduğu İran, ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ile sıkı ilişkiler içerisinde iken bu tarihten sonra Ayetullah Humeyni 'rehberliğindeki' İran, ABD ve İsrail'in her ikisiyle karşıt taraftaki bir devlet haline gelmiştir. Humeyni ile birlikte, ABD ve İsrail, İran tarafından 'büyük ve küçük şeytan' olarak hedef gösterildikleri halleriyle, İran'ın güvenlik hassasiyetlerini ve algılamalarını belirlemiştir.⁴

İran'daki casusluk vakalarının bu çalışmayla inceleme kapsamına alınmasının nedenlerinden birincisi; bölgesel bir güç olarak İran'ın, süper güç konumundaki ABD, bunun yanı sıra, bölgesel düzeyde hatırı sayılır bir saldırı ve savunma gücü bulunan devlet durumundaki İsrail, ilaveten, petro-dolarların eşliğinde çeşitli konulardaki finansörlüğü ile İran'ın bölgedeki petrol gelirlerini eriten Suudi Arabistan'ın hedefi durumunda bulunmasıdır. Bu üç devlet (ABD, İsrail, ve Suudi Arabistan) ve İran arasında retorik düzeyde süren ve her vesileyle birbirlerine yönelen tehditler ve meydan okumalar dikkat çekmektedir. İkinci neden; İran'ın, ABD'nin yaptırımları kısılcısından kurtulamasıdır. ABD'nin yaptırımlar uygulayabilmesi için İran hakkında bilgi sahibi olması gerekliliği ve doğal olarak istediği bilgilerin bir kısmını casusluk çalışmaları kapsamında toplaması kaçınılmazdır. İran'ın devletler nezdinde pek örneğine rastlanmayan bir oluşum olarak Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) yapılanmasının, İran'ın güvenlik ve istihbarat uygulamalarına nitelik-

1 Baskın Oran, *Siyasi Tarih 1918-1990*, Ankara: İmge Kitabevi 1991, s.435-440.

2 Hakkı Uygur, "Modern İran", konulu sunum, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)-YTB 2019 Uluslararası Öğrenciler Akademisi Seminerleri, Ankara:2019

3 Joshua S. Goldstein ve Jon C.Pevhouse, *Uluslararası İlişkiler*, (Çev.Prof.Dr.Haluk Özdemir), Ankara:BB101 Yayınları 2017, s.237

4 İsmail Sarı, "İslam Devrimi'nden Günümüze İran-ABD İlişkileri" konulu sunum, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Güz 2019 Seminerleri, Ankara:2019

sel ve niceliksel katkılar sunması başkaca kuvvetli bir nedendir. DMO'nun dış operasyonlardan ve aktivitelerinden sorumlu kolu durumundaki Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin Irak'ta bir füze saldırısıyla öldürülmesi bu nedeni yeterince açıklamaktadır. Doğal olarak, sayılan bu durumların casusluk faaliyetlerinin kullanılmasını mümkün ve çeşitli kılacağından hareketle, İran aleyhine casusluk vakalarının ele alınması zorunluluk kazanmıştır.

Bu noktada bir saptamayı yapmak yerinde olacaktır. Söz konusu saptama, çalışmanın kapsama alanını ve zaman aralığını belirleyecektir: İran aleyhine, yine İran vatandaşlarınca gerçekleştirilen casusluk faaliyetlerinin miladı bu çalışmada İran İslam Devrimi'nin başlangıcı olarak belirlenmiştir. Zira, bu tarihten önce Şah'lı İran; ABD ve İsrail başta olmak üzere, global ve bölgesel düzeyde, şu an İran İslam Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerle yaşadığı sorunları yaşamamaktaydı. Devrim gerçekleşmemişti ve doğal olarak Devrim'in yönetim ilkelerinden memnuniyetsiz kesimler açığa çıkmamıştı. ABD ve İsrail başta olmak üzere Devrim'den sonra İran aleyhine yıkıcı türde casusluk faaliyetlerine girişecek ülkelerin Devrim'den önce bu yönde bir niyetleri de haliyle yoktu. Hatta Şah, yönetimi aleyhine gerçekleştirilecek faaliyetlerin tespiti görevini yükleyeceği SAVAK (Ardılı SAVAMA, onun da ardılı VEVAK)'ın kurulduğunda, ABD ve İsrail'den danışmanlık hizmeti almıştı. 1957 yılında kurulan SAVAK; geniş kadrosu ve yetkileriyle muhaliflerin belirlenmesi, takibi ve sindirilmesinde 1979 yılına değin oldukça etkin çalışmalar gerçekleştirmiştir.⁵ Dolayısıyla İran'da devrim sonrası belirecek casusluk vakalarında, Devrim'in paradigmasıyla oluşacak ve ilerleyen satırlarda yer verilecek olan türde motifler daha az görülmekteydi. Burada iki yönetim arasındaki tek benzeşme istihbarat teşkilatlarına yükledikleri misyondur denebilir.

Çalışmada biri diğerini etkileyen iki başlı bir araştırma sorunsalı mevcuttur. Birinci grupta yer alan araştırma soruları; İran'da potansiyel casusları ne etkilemektedir? Söz konusu ülke aleyhine gerçekleşen casusluk faaliyetlerinde hangi türde motifler ağırlıktadır? İstihbarat teşkilatları, angajmanlarında, İİC özelinde hangi türde motifleri kullanmaktadırlar? Angajmana esas teşkil eden motif ile casuslardan istenen bilgiler arasında denge ne ile ve nasıl sağlanmaktadır? vb. şeklindedir. İkinci grupta yer alan araştırma soruları; Casusları etkileyen bu saiklerin (Motiflerin), angajmanlara giden yolda birer kolaylaştırıcı olmalarında Batılı ülkelerin taktikleri nelerdir? Tam tersine, bu defa, muhtemel casusların faaliyetlerine ket vurulmasında veya caydırılmalarında İran tarafından var edilen arka planın dinamikleri nelerdir? Taarruzda bulunan bir grup devlet ile savunmada bulunan bir devlet kendilerini yasalarıyla (Daha çok İİC), teşkilatlanmalarıyla (Daha çok İİC) nasıl koruma altına al-

5 Hakan Boz, *İstihbarat Örgütleri, İran İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı: Vevak*, Ankara:2014 s.271-287

maya çalışmıştır? Taktik ve stratejiler (Her iki taraf) nasıl dizayn edilmiştir? vb. şeklindedir. Çalışma bu sorunsalların çözümünde anahtar vazifesi görecektir önemli iki husustan yararlanmaktadır. Bunlardan biri; ‘Çifte Vatandaşlık’ diğeri; ‘Yumuşak Yıkım’ kavramlarıdır. Her iki hususun kavramsallaştırılması da bu meyanda gerçekleştirilmiştir.

I. Tanımlar ve Kavramsal Çerçeve

Casusların neden bu faaliyeti gerçekleştirdiklerine dair çeşitli teoriler ve görüşler mevcuttur. Bunların başında; casusların motivasyonlarını anlamakta onyıllardır kullanılan, akronim yoluyla kodlanmış ve ortaya konulmuş olan ‘MICE Modeli’ gelmektedir. MICE Modeli gerçekten de casusların motivasyonlarını anlamakta kullanılmak için bugün dahi başvurulan çok etkin bir manivela konumundadır. Günümüze değin, MICE modelinin kurgulanabilmesi ve üzerine makaleler yazılabilmesi için yeterli sayıda casusluk vakası gerçekleşmiştir.

Casusluğa dair motivasyonların anlaşılmasına yönelmiş en bilindik olan ve bu alanda bir milat kabul edilebilecek MICE Modeli’ne ilkin, eski KGB Binbaşı Stanislav Levchenko, hatırat türünde yazmış olduğu ‘Yanlış Tarafta: KGB’deki Hayatım’ adlı kitabında yer vermiştir. Sözkonusu modelde MICE kısaltması; ‘M’ (Money/Para), ‘I’ (Ideology/İdeoloji), ‘C’ (Coercion/Baskı, Tehdit, Şantaj), ‘E’ (Ego/Benlik) kelimelerinin baş harflerinden oluşmakta, kelimenin kendisinin başlı başına anlamı da mecazen; birşeyi görünmeden içten içe kemirerek yiyip bitiren, gücünü azaltan, sona erdiren, tespiti ve yakalanması zor olan ‘fare’ kelimesi olmaktadır. Burada bir gizli servisi, kurumu, faaliyeti vb. içten içe tüketen casus ve fare (Daha yaygın kullanımıyla köstek) birbiriyle eş tutulmuş gibidir.

Levchenko, KGB için Japonya’da görev yaptığı yıllarda bir istihbarat memurunun ne zaman bir hedefin zayıflığını değerlendirmek isterse işe her zaman MICE ile başlayacağını söylemektedir.⁶ Öyleyse MICE Modeli casus adayının motiflerini ortaya çıkarmakta kullanılan bir turnusol kağıdı işlevini görmektedir denebilir.

Diğer birçok istihbarat subayı veya görevlisi gibi Levchenko da casus adaylarına yönelik mimlemeler, angajmanlar yapmış ve sahada yer almıştır. Onu meslektaşlarından farklı kılan ise, deneyimlerinden yola çıkarak bir model kurgulaması olmuştur. Levchenko’nun deneyimlerini kaleme alması, üstelik bir modelleme kurgusuyla dünya kamuoyuyla paylaşması son derece gerçekçi ve önemlidir. Neticede Levchenko da kendi mecrasında birçok

6 “Defectors Debriefing Themselves”, 26/06/1988, <https://www.nytimes.com...>

angajmanlar yapmış, casuslar sevk-idare etmiş bir istihbarat görevlisi olarak eşsiz deneyimlere sahipti. Onun bahsekonu çalışması bu türde bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Soğuk Savaş'ın dinamikleri içerisinde istihbarat konularıyla ilgili bir eserin sunulması da ayrıca önemliydi. Modelin bu denli tutmasının ve üzerinde çalışılarak geliştirilmeye çalışılmasının ya da üzerine eklemeler getirilmek istenmesinin nedenleri de bunlar olsa gerektir.

MICE'a yer verilerek motivasyonların açıklanmaya çalışıldığı bir başka alan; İran İstihbarat Bakanlığı'na ait resmi internet sitesi olmuştur. Konu, anılan sitede, beş bölüm halinde ve tefrika şeklinde yer verilen 'Casuslar ve Motif' başlığıyla ele alınmıştır.⁷

Buna göre; casus teşvikleri (Güdülemeler, motifler, motivasyon çalışmaları), istihbarat teşkilatlarının, bireyleri, örgütlerine, gruplarına veya ülkelerine karşı eylemde bulunmak için kullandıkları teşviklerdir. Genellikle insanlar, parçası oldukları örgüt veya topluma karşı eylemde bulunmak istemezler ancak bazı durumlarda bu davranışlara yeltenirler ve böylesi davranışlara 'ihanet' denilir. En önemli soru, bir kişinin kuruluşuna veya ülkesine ihanet etmesine neden olan şeyin ne olduğudur. Dünyanın istihbarat ve karşı istihbarat teşkilatları genellikle İngilizce olarak "MICE" olarak bilinen modeli casusluğun nedenlerini açıklamak için kullanmaktadırlar: Money (Para), Ideology (İdeoloji), Coercion (Zorlama) ve Egocentricity (Özgüven).

Para için ülkelerine ihanet edenler, genellikle örgütlerinin veya toplumlarının haklarından mahrum bırakıldığını düşünenlerdir. Bu nedenle kendilerine karşı işlenmiş kusurun tazmin edilmesi gerektiğinden şüpheleri yoktur. Aynı zamanda toplumun yeteneklerini takdir etmediğini düşünmektedirler.

CIA (Central Intelligence Agency-Merkezi Haberalma Teşkilatı)'nın Karşı Casusluk Bölümü'nde üstelik SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Masası'nda görevli iken, maddi ödemeler karşılığında, SSCB lehine-ABD aleyhine olmak üzere, 1985-1994 yılları arasında, ABD'ye bilgi aktaran SSCB menşeli casusların isimlerini dönemin Sovyet Gizli Servisi KGB (Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti-Devlet Güvenlik Komitesi)'ye ileten Aldrich Ames bunun bir örneğidir.⁸

İdeolojik olarak motive olmuş insanlar, kendilerini, ailelerini, gruplarını ve arkadaşlarını sürdüreceklerini ve enerji vereceğini düşündükleri bir inanç sistemine derinden inanırlar. Bu insanlar finansal kaygıları olmaksızın davaları için ölümü göze alırlar ve davalarına belki de canlarını vererek hizmet ederler.

7 "Farkındalık ve Uyarılar-Casus Motifleri", 7 Eylül 2017, <http://www.vaja.ir/Portal/home/?news...>

8 Cold War Warriors, CIA Traitor and KGB Double Agent Aldrich Ames, (2009), 9 dk. 37 sn. Youtube, 2009.

İdeolojik motifin en bilindik örneği; Cambridge Üniversitesi'nde öğrenim görmekte iken KGB tarafından angajesi sağlanmış Kim Philby ve diğer dört arkadaşından müteşekkil 'Cambridge Beşlisi'dir. Beşli, 1929 Ekonomik Buh-ranı'na kapitalizmin çözümler sunmadığını, hatta bizatihi sebebi olduğuna inanmaktaydı. Bunun yanı sıra, İtalya, İspanya ve Almanya'da yüklenen Fa-şizme karşı Rusların önerdiği ekonomik ve siyasal sistemin set koyabileceği şeklindeki ideolojik motife sahiptiler.⁹

Zorlama, normal koşullarda ihanet etmek istemeyen ancak özel durumlarda ihanete zorlanan bir kişi için geçerlidir. Cinsel şantaj ve rüşvet, bireylerin istihbarat işbirliğine zorlanmasının en yaygın biçimlerinden ikisidir. Rüşvet durumunda, bir devlet görevlisi rüşvet aldığı anda, kendisine uzun süre daha rüşvet verilir ve gelen isteklere uymak zorunda bırakılır. Romantik durumlarda, casus adayına yönelik zorlamalar işe yarayabilir ve sevdiklerine yönelik şiddet uygulanacağı söylenir ve hatta öldürmekle tehdit edilebilir.

Benlik (Ego) saygısı, kişinin duygularının etkisi altında olağandışı eylemler gerçekleştiren zihinsel ve duygusal durumunun bir sonucudur.

Dört motifi detaylandırmak için örnekler vermek gerekirse;

*Maddi motivasyonlu vakalara; düşük maaş, kişisel açgözlülük, ailenin içinde bulunduğu finansal krizi çözmek için acil para ihtiyacı ve borç altında bulunmak neden olabilir.

*İdeoloji temelli vakalara; varolan ideolojik sistemden nefret etmek ve bu sistemi kabul etmemek sebebiyet verebilir.

*Ego temelli vakalarda; saygı görme, kabullenilme, prestij, kariyer elde etme saikleri etkili olabilir.

*Zorlama, tehdit türü vakalara; duygusal ilişkilere karşı konulamazlığın kullanımı, keza yalnızlık içerisinde arkadaşlık arayan bir kişinin karşısına birilerinin çıkarılarak tehdit yolunun açılması vb. yol açmış olabilir.¹⁰

2. Casusluğun Koşulları

İran İstihbarat Bakanlığı sitesinde yer alan bilgilere göre casusluğun dört koşulu vardır ve bunlar sağlandığında casusluk gerçekleşmektedir. Genel bir kural olarak, mutsuz bir insanın da casusluk gibi ciddi bir sadakatsizlik yapması için gereken dört şart vardır. Aynı şey, zimmet, sabotaj ve sahtecilik gibi diğer suçlar için de geçerlidir. Bu 4 koşul şunlardır:¹¹

9 Temur Ferit, *20. Asrın Casusluk Şebekesi Cambridge Beşlisi*, Ankara:Hitabevi Basın Yayın Dağıtım 2014, s.41-57

10 Bkz. Ibid. 7

11 "Farkındalık ve Uyarılar-Casus Motifleri", 16 Eylül 2017, <http://www.vaja.ir/Portal/home/?news....>

- *Suçun konumu,
- *Suçun karşıladığı motivasyon ya da ihtiyaç,
- *Ahlaki değerler, kuruma bağlılık, grup veya meslektaşlardan utanma veya tutuklanma korkusu gibi cezai davranışların ve doğal engellerin üstesinden gelme yeteneği,
- *Hikayenin başlangıcını ve ihanet eylemini tetikleyen faktör.

2.1. Birinci Koşul; Suçun Konumu (Bilgi Nerede? Bilgi Kimde?)

Suçun konumu iki türdür: Birincisi; parayla değiştirilebilecek veya başka bir amaç için kullanılacak bilgilere veya malzemeye erişim imkanı ve bu tür bilgi veya değerli bilgileri edinebileceklerle kişisel tanışma veya bu kişilere erişim imkanı.

1950’li yıllarda fotokopi makinelerinin yaygın kullanımıyla başlayan teknolojik gelişmeler aynı zamanda hassas bilgilerin dağıtımını kontrol etmeyi zorlaştırmıştır. Günümüz dünyasındaki büyük datalar, otomatikleştirilmiş veritabanları ve birbirine bağlı ağlar, bir casusun doğru yerde bulunması halinde toplayabileceği veya aktarabileceği bilgi miktarını önemli ölçüde artırmıştır. Bilgisayarlardan veri aktarımı yöntemi, casusların uzun süredir devam eden sorunlarını çözmüştür. Bir kişi artık bilgisayar monitörünün karşısına geçip, civarda kendisini gözetleyen biri bulursa dahi casusluk suçuna konu teşkil edecek bir faaliyet içerisinde bulunabilmektedir. Artık daha fazla insan her zamankinden daha fazla bilgiye erişebilmektedir. Bazı devletler, özellikle devlet çalışanları, günlük olarak büyük miktarlarda parayla ilgili işlerle uğraşmakta ve her gün suistimallerle baş etmek zorunda kalmaktadır. Tıpkı para da olduğu gibi bilgiyle uğraşanların da suistimallerde bulunmalarını önlemek için mücadeleye edilmesi gerekmektedir. Günümüz dünyasında, satıcıları bilgileri her zamankinden çok daha kolay bulabilmektedir. Sonuç olarak, bir satıcı bir alıcı bulmak için Soğuk Savaş’ta olduğundan daha fazla ülkeye başvurabilmektedir. Örneğin; 1996’da FBI (Federal Bureau of Investigation-Federal Soruşturma Bürosu)’ın ekonomik casusluğa yönelik yaklaşık 800 kamu soruşturması yaptığı bilinmektedir. Soruşturma 23 yabancı ülkeyi içermekte idi. Askeri ve sivil teknolojinin yanı sıra, ülkeler arasındaki dünya ticaretinde alınan ve satılan, ekipman ve teknoloji arasındaki sınır giderek daha da bulanıklaşmış durumdadır.¹²

12 Bkz.Ibid.7

2.2. İkinci Koşul; Suçu İşlemek İçin Motivasyon

Casusların motivasyonları göz önüne alındığında, casusluğun gerçek nedenlerinin görüldüğünden farklı olabileceği unutulmamalıdır. Her ne kadar maddiyat önemli olsa da yıllardır para peşinde olan birçok insanın finansal ihtiyaçlardan çok daha önemli ve acil ihtiyaçları olabileceği gerçeği de vardır. Finansal olarak motive olmuş görünen casusluk vakalarında, casuslar aslında kontrol dışı duygusal ihtiyaçlarla motive edilmiş olabilirler. Paranın değeri sadece satın labileceğiniz şeyle ilgili değil, aynı zamanda ne anlama geldiği ile de ilgilidir - Başarı, güç, etki ve mutluluk ve güvene giden bir yol - Duygular olayları etkilemek için bir çeşit üstel güç olabilir. İşyerinde (Kamu ya da özel) çok çeşitli sebeplerden kaynaklı; öfkeliendiren veya sinir bozan durumların yaşanması, haksızlığa uğramak, adaletin tecelli etmemesi, liyakatsiz atamalar, sosyal yardımların ödenmemesi gibi sorunlar en azından işverene bağlılığı azaltmaktadır. En kötüsü, bu durumlar casus adayı açısından ihanetin motivasyonunu ve haklılığını hazırlamakta ve sağlamaktadır. Şu anda ABD gibi bir ülkede, fizik, kimya ve bilgisayar bilimleri alanındaki doktora öğrencilerinin yaklaşık yarısı yabancı öğrencilerden oluşmaktadır. Silikon Vadisi'ndeki tüm mühendislerin üçte biri yabancıdır. Yüksek teknolojinin uluslararasılaştırılması, ABD aleyhine casusluk yapan ülke sayısına ve çeşitliliğine ek olarak, bölünmüş sadakatlerin ortaya çıkmasını hızlandırabilmektedir.¹³

2.3. Üçüncü Koşul; Suçlunun Suçu İşleme Davranışına Karşı Faktörler; Öz Kontrol ve Koruyucu Güvenlik Engellerinin Caydırıcılığı

Dünyadaki çoğu ülkede, gizli bilgilere erişimi olan çoğu devlet çalışanı ihanet durumuna girebilmektedir ve çoğu için birden fazla motivasyon kaynağı mevcuttur. İhanet çok nadir görülür çünkü temel ahlaki değerler (Ülkeye, kuruluşa veya meslektaşlara sadakat duygusu) buna engel olur. Ahlaki değerler, sadakat ve korku, ihaneti engelleyen temel taşlardır. Bu engelleri gevşeten herhangi bir sosyal değişimin, hain sayısını arttırması muhtemeldir. Herhangi bir ülkedeki ahlaki değerlerin ve sosyal güvenin azalması, aldatma sebeplerinden biridir. Ayrıca, uzun vadeli çalışan-ışveren ilişkisini baltalayan ekonomik değişikliklerin sadakat üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. İşyerinde herhangi bir eşitsizlik memnuniyetsizliğe yol açabilir ve kişinin daha iyi davranış hak ettiğine dair algısı yasadışı davranışı haklı çıkarmak için kullanılabilir veya yasadışı davranışın önündeki engelleri zayıflatabilir. İnsan-

13 Bkz.Ibid.7

lar işverenlerinin kendilerine haksızlık ettiğini hissedince, onlara ihanet etmek de daha kolaylaşmaktadır. Bunun genel gerekçesi şudur: “Bu ihaneti onlar (İşveren) haketti, kendi suçuydu, sadece misilleme yaptım. Beni kıskırtmasalardı bunu onlara yapmazdım ...”. Günümüzde, özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra, bazı insanlar için bilgi satmak, ülkenin hayatını tehlikeye atan kötü bir eylem olarak değil, yalnızca ticari bir mesele olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle, casus, bir ülkenin dostu ve müttefikiyse. Bunun yanı sıra, topluluktaki birçok insanın onurlu ve yasalara saygılı olduğu, ceza ve ceza korkusundan çekindikleri belirtilmelidir. Tutuklanma ve cezalandırılma korkusu, casusluğun önündeki önemli bir engeldir.¹⁴

2.4. Dördüncü Koşul; İhanete Götüren Faktörlerin Mevcudiyeti

İhanete gitme kararı, genellikle kişisel yaşamda veya bireyin hoşgörüsünün ötesinde stres yaratan işlerdeki olaylar tarafından tetiklenmektedir. İhanete karar verme sürecini tetikleyen olaylar, ihanetin altında yatan sebeplerden ve motivasyondan oldukça farklı olabilmektedir. Yaşamları boyunca birçok insan bir tür stres ve kaygılar yaşamaktadır. Mali sorunlar, iş arkadaşlarıyla rekabet edememe, işveren adaletsizliği, iş kaybı, sadakatsizlik, yakın aile üyeleri tarafından reddedilme vb. psikolojik olarak istikrarlı ve dengeli insanlar bu deneyimlere olumlu tepki vermekte ve üstesinden gelebilmektedirler. Başka bir deyişle, bu deneyimlerden ders almakta, beklentilerini değiştirmekte, daha sıkı çalışmakta veya katlanmaktadırlar. Bunun aksine dengesiz insanlar bazen bir şekilde kendilerine veya örgütlerine zarar vererek tepkiler vermektedirler. İşini ihmal ederek, etik zorbalıkla veya intihara teşebbüs ederek sorunlarını çözmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca, bu kişiler zimmet, dolandırıcılık, sabotaj veya casusluk gibi eylemlerle örgütlerine veya toplumlarına zarar verebilmektedirler. Sorun, stresli olayların yaygın olması değil, zayıf veya üzgün bir insanın dengesini bozabilmesidir.¹⁵

3. İran’da Erkekler İçinde İstihbarat Yapılanması ve Yargı Erkinin Casusluğu Düzenlemesi

Yukarıdaki açıklamaların ardından, İran’daki yönetim sistemi ve organlarının anlaşılmasının casusluk vakalarının kavranmasında yarar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

İran’da kurgulanan ve şu anda varolan devlet yapısına göre; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirinden ayrılığı esasına dayanan kuvvetler

14 Bkz.Ibid.7

15 Bkz.Ibid.7

ayrılığı ilkesi vardır. Devrim Rehberliği (Rehber) erkler üstü bir statüdedir ve mutlak otoritedir. Üç erk, Rehber'in denetiminde görev ve sorumluluklarını ifa etmektedirler.¹⁶

Başkomutan olan Rehber'e; Savunma Bakanlığı, İran (Konvansiyonel) Ordusu, Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), Besiç Teşkilatı, Emniyet Teşkilatı, Savunma ve Silahlı Kuvvetleri Destekleme Bakanlığı isimlerindeki ana bileşenlerinden müteşekkil İran Silahlı Kuvvetleri doğrudan bağlıdır. Devrim Rehberi'nin görev ve yetkileri Anayasa'nın 110. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre Rehber; Genelkurmay Başkanı, DMO Genel Komutanı ve Silahlı Kuvvetler ile Emniyet Teşkilatı üst düzey komutanları atamakta, azletmekte veya istifalarını kabul etmektedir. Rehber; İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı ve konumuz açısından önem arzeden İstihbarat Bakanı'nı onaylar ve bundan önce Cumhurbaşkanı sözkonusu bakanları atar.¹⁷

Yürütmenin başında bulunan Cumhurbaşkanı'na bağlı bakanlıklar arasında İstihbarat Bakanlığı (VAJA-Vezarat-e ettela'at jomhuri-ye eslami-ye İran) da vardır. Yukarıda da ifade edildiği üzere diğer ülkelerde istihbarat işleri başkanlık, teşkilat, büro vb. seviyelerde ve isimlerle yürütülmekte iken, biraz daha farklı olarak İran'da istihbarat işleri bakanlık seviyesinde yürütülmektedir.

İran'da özel bir durumu tam da bu noktada kaydetmekte fayda vardır: Bu da İran'da devlet kurumlarının yanı sıra müesses nizamın mutlak koruyucusu Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)'nun varlığıdır. DMO, adeta otonom statüsüyle, Devrim Rehberi ile olan ilişkisi ve elde etmiş olduğu ticari kazanımlarıyla İran'daki sistem içinde çok önemli ve kilit bir yerde durmaktadır.¹⁸

Vakaların incelenmesi esnasında elde edilen tespitlerden olmak üzere; kendisine ağırlıklı olarak ve neredeyse tamamen rejimin korunması misyonu biçilmiş olan DMO'nun çalışmamız açısından önemi; bu oluşumun casusluk şüphesiyle veya suçlamasıyla tutuklamalar ve gözaltılar yapabiliyor olmasıdır. Zira DMO'nun Karşı Casusluk Dairesi adıyla bir birimi mevcuttur. İran'da kontr espionaj çalışmalarını esas itibarıyla yürütme erkine bağlı İstihbarat Bakanlığı kendisine tanınan yasalar ve yetkiler çerçevesinde yürütmekte iken DMO da İstihbarat Bakanlığı ile işbirliği içerisinde formel veya informal yollardan kontr espionaj operasyonları yaparak suçlamalar, tutuklamalar, gözaltılar ve sorgulamalar vb. yapabilmektedir.¹⁹ DMO'nun istihbarat

16 Mehmet Koç, *İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumları-I Devrim Rehberliği*, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Analiz Çalışması, Ankara: İRAM Yayınları 2018 s.6-7

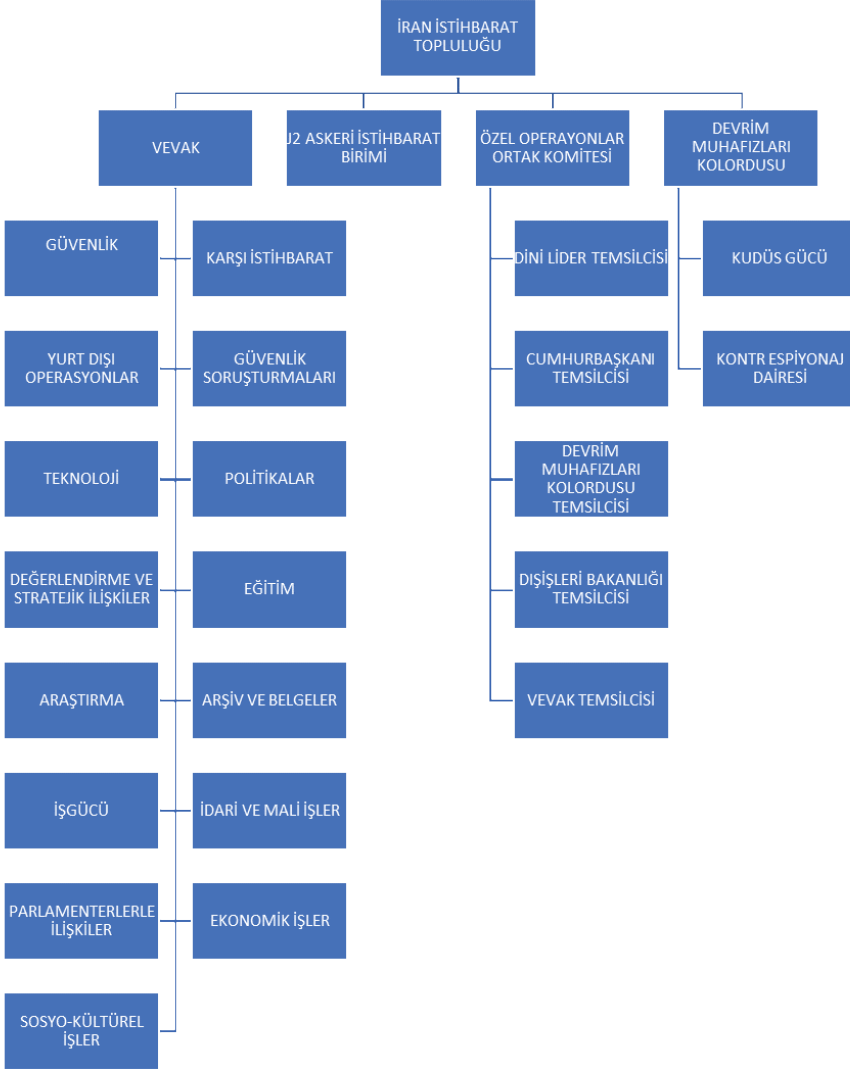
17 Ibid s.8

18 Rahimullah Farzam, *İran Dış Politikasında Devrim Muhafızlarının Rolü* konulu sunum, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Güz 2019 Seminerleri, Ankara: 2019

19 "İran'ın tutuklu çifte vatandaşları ve belirsiz kaderleri", 1 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/news...>

dairesi, medya vasıtasıyla casusluk tespitinde bulunduğu kişilerle ilgili hazırlattığı kısa filmleri kamuoyunun bilgisine sunabilmektedir.²⁰

Şekil - 1 İran İstihbarat Topluluğu, Vevak'ın Konumu ve Departmanları²¹

Yukarıdaki şemada İran İstihbarat Topluluğu ve Vevak (Vezarat-e Ettela'at va Amniyat-e Keshvar)'ın bu topluluk içerisinde konumu ve dahili yapılan-

20 "Jailed dual nationals may be victims of Iranian agents' rivalry, row suggests", 9 Eylül 2018, <https://www.theguardian.com/world...>

21 Hakan Boz, *İstihbarat Örgütleri, İran İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı: Vevak*, Ankara:2014 s.282-285 çalışmasında yer alan bilgilerden üretilmiştir.

masına yer verilmiştir. İran Anayasası'na göre şemadaki kurumlar birbiriyle koordineli ve işbirliği içerisinde çalışmak durumundadırlar. Vevak'ta 15 şube yer almaktadır. Ülkenin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını koruma görevi Devrim Muhafızları'na verilmiştir. Vevak'ın yurtdışı operasyonlarının Devrim Muhafızları ve Kudüs Gücü'nün gerçekleştirmesi beklenmektedir. Devrim Muhafızları, polis ve jandarma personelinden oluşan J2, operasyonel konularda askeri planlama ve koordinasyon görevini üstlenmektedir. J2 ayrıca paramiliter güçlerle entegre konusunda tam yetkiye sahiptir. Özel Operasyonlar Ortak Komitesi 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra kurulmuştur. Komite; yeni silah teknolojisi, İran dışında İran rejimi aleyhine gerçekleşen faaliyetlerle ilgili bilgi toplamakla sorumludur. Komite anayasal bir kurum olmaktan ziyade dini liderin yetkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²² DMO Kontr Espiyonaj Dairesi casusluk faaliyetlerin tespiti ile gerekliliklerini de yerine getirebilmektedir.

İslam Ceza Hukuku'nda casusluk ile ilgili cezai hükümler mevcuttur.²³ İran'da casusluk suçu İran İslam Cumhuriyeti (İİC) Ceza Kanunu'nun aşağıdaki maddelerinde düzenlenmiştir. İslam Ceza Kanunu 5.kitap 1.bölümünde ve İç ve Dış Güvenlikle Mücadele Suçları kısmında 501. -510. maddeler arasında casuslukla ilgili haller ve cezalar mevcuttur. Kanun, milli güvenlik açısından konuya yaklaşmakta ve suçlamalar ile cezalar ağırlıklı olarak 'Casusluk (Md.501)' ve 'Düşman Hükümetlerle İşbirliği (Md.508)'nden verilmektedir. Bir başka deyişle ulusal güvenlik suçlaması olan mahpusların çoğu, İslam Ceza Kanunu'nun 501 (Casusluk) Maddesi veya 508 (bir düşman devletiyle işbirliği) maddesiyle yargılanmakta ve ceza almaktadır.

İlgili maddeler mealen ve yaklaşık bir çeviriyle şöyledir:

Madde 501: Erişim yetkisi olmayan kişilere, iç veya dış politika ile ilgili haritaları veya sırları veya belgeleri veya kararları, kasten veya casusluk içerecek şekilde verenler durumun ciddiyetine veya bilginin kalitesine göre bir ila on yıl hapis cezasına çarptırılırlar.

Madde 508: Herhangi bir şekilde İran hükümetine karşı bir yabancı hükümetle işbirliği yapanlara bir ila on yıla mahkûm edilir. Ceza İran'ın bu devletle ilişkisine (Savaş, düşmanlık vb.) göre değişebilir.

Madde 510: Ülkeye zarar veren ya da ülkeye zarar verebilecek casusları tanıyan ve gizleyen ya da altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılır.

Altı maddeden oluşan İran Siyasi Suçlar Kanunu, 9 Mayıs 2016'da İran Parlamentosu'nda onaylanarak Anayasayı Koruyucular Konseyine gönderil-

22 Bkz. Ibid.5, s.282-283

23 "İslam Ceza Kanunu (Cezalar)", *Bila Tarih*, <http://hoghoogh.com.online.fr/article...>

miş ve konseyin 18 Mayıs 2016'de onay vermesiyle yürürlüğe girmiştir. Siyasi Suçlar Kanunu'nun 3. Maddesi, siyasi suç kapsamına girmeyen suçları da açık bir şekilde sıralamaktadır. Bu maddeye göre; daha ağır cezalar gerektiren aşağıdaki suçları işlemek, işleyene yardım etmek ve işlemeye başlamak siyasi suç kapsamına girmez. Casusluk yapmak ve gizli sırları ifşa etmek, bu maddede sayılan suçlardan bir tanesidir.²⁴

İran yargısı, casusluk yargılamalarında en ağır ceza olarak durumun ciddiyetini, casusun karşı tarafa verdiği bilginin önemi ve niteliği, aktarılan bilginin İİC'ye sebebiyet verdiği hasar gibi durumları gözönünde bulundurarak idam cezalarına da hükmedebilmektedir. İdam edilerek infazı gerçekleştirilen vakalar mevcuttur. Ardından gelen cezalandırma türü çeşitli sürelerde (Genellikle 10 yıl) hapis cezalarının hükmolunmasıdır. Casus, hizmet ettiği ülkeden İran'a ait bilgilerden dolayı kazanç olarak maddiyat sağlamış ise, aldığı hapis cezasına ilaveten kazandığı bu parayı da İİC'ye iade etmesi kendisinden istenebilmektedir. Bu cezalandırma yöntemleri casusluğun yapılmamasına dair potansiyel casuslar üzerinde motivasyon kırıcı rol oynayabilmektedir. Casustan, 'kazandığı' paranın iadesinin istenmesi o casusun maddi motif temelinde hareket ettiğinin bir göstergesi olarak görülebilir. Yani casuslukla ilişkili olarak görülen bir davanın sonuçlarına baktığımızda karar metni içerisinde karşımıza maddi tazmin ile ilgili bir hüküm çıkıyor ise casusluk yapan kişinin tek başına maddi saikle ve karma motivasyon kapsamında diğer motif/motiflerin yanı sıra maddi kazanım motifi ile hareket ettiği sonucuna ulaşabiliriz. Casusluktan ceza alan kimseler, hapis cezalarını ise pek de iyi koşullarla anılmayan ünlü Evin Hapishanesi'nde geçirmektedirler.

4. Çifte Vatandaşlık (Uyrukluluk) Kavramı

İran vatandaşlığı konusu, İİC Medeni Kanunu'nun 976. maddesinde çeşitli hallerine yer verilerek ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.²⁵ Casusluk vakalarında ismi geçenlerin vatandaşlık durumlarına bakıldığında bu kişilerin, 976. maddede yer alan; yurt içinde veya dışında İranlı bir babadan dünyaya gelenler, ikisinden biri İran'da dünyaya gelmiş olmak şartıyla yabancı bir ebeveynenden dünyaya gelen kimseler, yabancı bir babadan ve İranlı anneden İran'da dünyaya gelmiş olup 18 yaşını doldurduktan sonra en az 1 yıl İran'da ikamet eden kimseler, olarak belirlenen kategorilerden (4 sınıflandırma daha vardır.) birine denk düştükleri, İran'dan ayrılarak Batı'ya geçtiklerinde, gittikleri ül-

24 Mehmet Koç, *İran'ın Siyasi Suçlar Kanunu*, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Perspektif Çalışması, Ankara: 2018 s.7-8

25 Mehmet Koç, *İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumları-II Devrim Rehberliği*, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Analiz Çalışması, Ankara: İRAM Yayınları 2018 s. 6

keler tarafından o ülkenin vatandaşlığının da kendilerine bahşedilmesiyle çifte vatandaşlığa sahip oldukları görülmektedir. İran, çifte vatandaşlık müessesini ilgilendiren uluslar arasındaki yasalar çatışması durumlarında doğal olarak kendi medeni kanununu esas almaktadır.

Bu durum casusların motive olmalarında şöyle nazik bir hal almaktadır: Çifte vatandaşlık durumu, Batılı istihbarat teşkilatlarınca, İran'da süregelen ve süregidecek olması muhtemel rejim aleyhtarlığı temelindeki motivasyonların harekete geçirilmesinde kullanılmaktadır. Batılı servisler mimlemelerini ve angajmanlarını ağırlıklı olarak çifte vatandaşlığa sahip kişilerden edinmektedirler. Hatta bu durumdaki potansiyel casusların Walk In²⁶ yöntemini tercih ettikleri bile söylenebilir. Dil avantajı, İran'a girip çıkmakta görece kolaylık sunmaktadır. Örneğin; aile köklerinin İran'da bulunması hasebiyle casusların bir aile büyüğünü ziyaret, sıra veya özlem giderme gibi mizansenlerle havalimanı kontrollerinden rahatlıkla sıyrılabilmesi vb. süreci kolaylaştırmaktadır. İİC-ABD, İİC-Kanada, İİC-Fransa, İİC-İsveç vb. kombinasyonlarla çifte vatandaşlıkları bulunan insanlardan örneklerin bulunması bu durumun örnekleri olarak görünmektedir. İstihbarat faaliyetleri açısından çifte vatandaşlığa sahip bir casus istihdam etmenin avantajlardan bir başkası; iki vatanlı casusun İran'a gitmeden önce istihbarat teşkilatı tarafından talimatlandırılmasının ve İran'dan dönüşünde topladığı bilgileri istihbarat servisine aktarması hem pratiktir hem de casusun güvenliği açısından kolay ve çok daha güvenlidir. Zira casus, hizmet ettiği ülkede herhangi bir takibat altında olmadığından (Hizmet ettiği ülkenin gizli servisinin rutin takip faaliyeti unutulmadan) kendisini yönlendiren servis mensuplarıyla çok rahat buluşabilmekte ve görüşebilmektedir. Çeşitli casusluk vakalarında zorlanan koşullarda gerçekleşen; otel odaları veya Safe House²⁷ görüşmeleri, Dead Drop²⁸ ile haberleşme vb. düşünüldüğünde bu durumun oldukça kolaylık sağladığı anlaşılacaktır. Ertesi günkü veya bir hafta sonraki Tahran uçağına binecek casus ile bir istihbarat görevlisinin herkesin içinde bir lokantada, bir parkın bankında veya bir kafede buluşmasından doğal bir görüşme düşünülemez.

26 İstihbarat jargonunda; Kendi Gelen. Başka bir ülkenin temsilcisine, taraf değiştirmek, istihbari alanda hizmet etmek veya sair şekillerde yardımcı olmak amacıyla gönüllü olarak başvuran kişi veya başvurma şekli. (Berkay Sadi Türkol, *Büyük Kulaklar*, İstanbul:Kariyer Yayıncılık 2010, s.73)

27 İstihbarat jargonunda; Güvenli Ev. Gizli faaliyet içerisinde bulunan istihbarat görevlileri, casusların görüşmelerini ve gizli çalışmalarını güvenli şekilde yapabilmelerine imkan veren ev, otel odası vb. yerler. (Örneğin; CIA görevlisi Kermit Roosevelt, 1953'te CIA destekli 'Coup D'etat In Iran' operasyonunu Tahran'daki güvenli bir eve konuşlanarak yönetmiştir.) (W.Thomas Smith Jr., *Encyclopedia of the Central Intelligence Agency*, New York:Facts On File, Inc. 2003, s.197)

28 İstihbarat jargonunda; İstihbarat faaliyetleri yürütenlerin yüzyüze görüşmelerinin sakıncalı olduğu durumlarda, gereken haberleşmeyi sağlamak üzere kullandığı, daha önceden yeri belirlenmiş geçici yer ve noktalardır. (Ünal Acar, *İstihbarat*, Ankara:Akçağ Basım Yayın 2011, s.76)

Batılı ülkeler, angajmanlarında casus adaylarını ilticayı, kendi topraklarında yaşatmayı da bir motivasyon faktörü olarak kullanırken, İran'ın devrim ertesinde gelen on yıllar içerisinde kendisine düşman olarak belirlediği İsrail'in, barınma imkanı sağlamaktan çok maddiyatla casus devşirmeleri yaptığı görülmektedir. Ali Ekber Siadat²⁹, Ali Asthari³⁰, Ali Jamali Fash³¹, Ahmad Reza Jalali³², Muhammed Heydari³³ vakaları bu durumun örnekleridir.

Anılanların ortak özelliği; İsrail veya Mossad lehine casusluk faaliyetinde buldukları için İran yargı makamlarınca çeşitli ölçeklerde cezalandırılan ve maddi motif (Para) temelinde motive edilmiş kimseler olmalarıdır.

5. Yumuşak Yıkım Kavramı

İİC, ülkesindeki meydanlarda, sokaklarda, üniversitelerde vuku bulan toplumsal protesto olayları başta olmak üzere her türde yıkıcı, düzen bozucu, huzur ve güvenliği tehdit edici, kargaşanın varolduğu hadiselerin arkasında, kendisine taban tabana zıt ve muhalif Batılı devletleri (ABD, İsrail, Kanada, Fransa, İngiltere vd.) görmekte ve suçlamaktadır. İran'ın, Batılı güçlerin İran'a yönelik bir 'yumuşak yıkım' uygulandığı iddiasını havi bu söylemine değinmek yerinde olacaktır.

Vaka incelemeleri esnasında; İran'ın, Batılı ülkelere ilişkin bir niyet okuması yapmak suretiyle birtakım çıkarımlar yaptığı belirlenmiştir. Buna göre İran, Batılı ülkelerin; kültürel, sosyal, kısmen ekonomik vd. yolları kullanarak İran'daki rejimi devirmeye çalıştığına inanmaktadır. İran'a göre, bu ülkeler, İran'daki yönetim ile halkın arasını açmak için çaba sarfetmektedir. Açılabilir bu boşluğa Batı'nın bizatihi kendisi, parası, sözde özgürlükçü-demokratik düşünceleri ve kurumlarıyla girmek niyetindedir. Böylece, sözde, insanları rahat, mutlu ve özgür kılan birtakım değerlerle İİC'nin temelleri sarsılacaktır. İİC yönetimi ile halkın arasını açmaya ve ülkeyi istikrarsızlaştırmaya götüren bu çalışmalar ise uluslararası birtakım kuruluşlar ve çalışanları vasıtasıyla içeriden ve dışarıdan olmak üzere uygulamaya konulmuş ve halihazırda yürütülmektedir. Tüm bunlar yapılırken İran'a muhalif içerideki ve dışarıdaki insanlar kullanılmakta, bu kişilerden ağırlıklı olarak 'çifte vatandaşlık' sahibi olanlardan bazıları casus olarak değerlendirilmektedir. Yumuşak Yıkım'ın özeti olarak kaydedilebilecek bu inanış ve kanıyı, İran söylemlerinde sıklıkla

29 "İran, Türkiye üzerinden Mossad'a bilgi veren vatandaşını astı.", *Egemen Gazetesi*, 29 Aralık 2010, <http://www.egemengazetesi.com>

30 "Iran sentences man to death for spying for Israel", 30 Haziran 2008, <https://www.reuters.com>

31 "Iran hangs 'Israel spy' over nuclear scientist killing", 16 Mayıs 2012, <https://www.bbc.com/news...>

32 "Siyonist İsrail casusuna idam cezası!..", 26 Aralık 2017, <https://www.milligazete.com.tr/haber...>

33 "Iran Kills 2 for Spying for Israel, US" 19 Mayıs 2013, <http://www.israelnationalnews.com/News...>

dile getirmektedir. İran, 2009 seçimleri sonrasındaki olaylara, 2017’de kötüye giden ekonomiden dolayı yapılan protestolara ve 2019’da benzin zammı sonrası yaşanan hadiselere bu bakış açısından yaklaşmaktadır.

Yıkım sürecinin kültür-sanat boyutunda nasıl gerçekleşebileceği, hemen akla iki sinema filmi getirilmektedir. Bunlardan birincisi; Devrim’in gerçekleştiği anlarda İran’dan çıkış yolu arayan altı ABD’li diplomatın kaçırılma hikayesine yer verilen ‘Operasyon: Argo’ adlı çalışmadır. Filmin nihayetinde sözkonusu altı kişi bir film ekibi süsü verilerek İran’dan dışarıya çıkarılmıştır. Film bir yandan ABD’nin Tahran Elçiliği baskımından sıyrılabilmiş bu altı kişinin kurtarılmasıyla elçilik baskını ve sonrasında düzenlenen kurtarma operasyonu başarısızlığını telafi etmeye ve kamusal imajını düzeltmeye çalışırken bir yandan da İran anti propagandasını yapmakta idi.³⁴ İkinci çalışma kitabı da bulunan ‘Kızım Olmadan Asla’ adlı filmidir. Bu çalışmada da yine İran’a yönelik bir anti propaganda yapıldığını çağrıştıran sahneler mevcuttur.

İran belki de bu yıkım sürecinin en başından beri farkında olarak Devrim’in tutunabilmesi, halk tarafından kabul görmesi ve iyiden iyiye yerleşmesi için Devrim’in ilk yıllarından itibaren tedricen kültürel, dini, mezhebi temalı propaganda çalışmalarından yararlanma cihetine gitmiştir. Örneğin; Ayetullah Humeyni’nin yüceltilmiş temalarla (Bulutların arasında, yükseklerde, gökyüzünde vb.) resmedilmesi, şehirlerin duvarlarında Humeyni ve rejim yanlısı söylemlere ait yazılama ve boyalama yoluyla resimlerin uygulanması, ABD ve İsrail’e yönelik menfi sloganların duvarlara yazılama yoluyla geçilmesi, Irak ile savaş yıllarında Saddam Hüseyin’in İsrail’in dostu olarak gösterilmesi, Şah’ın İran’dan dolarlar eşliğinde kaçış şeklinde resmedilmesi, Humeyni figürlerini havi para ve pul bastırılması, çocuklar ve kadınlar ile halk yığınlarının Devrim’in emrinde olduğu mesajını veren görüntülerin İran’a ve dünya kamuyouna servis edilmesi, bunun örnekleridir.³⁵

Öte yandan, İran’ın neden ABD, İsrail ve bazı Batılı ülkeler ile kimi Ortadoğu devletleri tarafından hedef alındığına açıklık getirmekte konunun bütünselliği açısından fayda vardır: Birinci neden; İran’ın petrol zengini bir ülke olmasıdır. Bu güçlü, etkin ve sahibine güç veren doğal kaynak, Devrim öncesi ABD lehine kullanılmakta iken Devrim sonrası Batı’nın hakkında elini kolunu sallayarak tasarrufta bulunamayacağı bir duruma gelmiştir. İkinci neden; İran’ın söylemleri ve icraatlarıyla Ortadoğu’da ABD, İsrail ve Suudi Arabistan’ın menfaatlerine ve politikalarına engel teşkil etmesidir. İran, dev-

34 Tricia Jenkins, *CIA ve Hollywood, Teşkilat Sinema ve Televizyonu Nasıl Biçimlendiriyor?*, Çev.Ertan Yılmaz, İstanbul:Matbuat Yayın Grubu 2014, s.18-19

35 Peter Chelkowski ve Hamid Dabashi, *Bir Devrimi Sahnelemek İran İslam Cumhuriyeti’nde Propaganda Sanatı*, (Çev.Anıl Birer), İstanbul: The Kitap 2018

rim sonrası oluşturduğu 'kartlarıyla' (Lübnan'da Hizbullah, Petrol ve Hidrokarbon, Şia kartları vd.) ve 'Direniş Ekseni' ile anılan devletleri bölgede uğraştırmakta ve başını ağrıtmaktadır. İran, yaklaşık 10 yıldır süren zamandan bu yana asli ve milis kuvvetleri ile Suriye Arap Cumhuriyeti'nin devamına destek vermektedir. Üçüncü neden; İran'ın Batı'nın geleneksel rakibi ve bir zamanlar soğuk savaş yaşadığı Rusya ile bazı konularda dirsek temasında bulunmasıdır. Dördüncü neden; İran'ın nükleer güç ve orta ve uzun erimli vuruş gücü kapasitesi arayışında olmasıdır. Tüm bu nedenlerden ötürü, doğaldır ki, İran'a muhalif devletlerin İran'ı istedikleri yöne çekilebilmesi için uyguladıkları temel politika; mevcut rejimin yıkılması amacına hizmet edecek türden olacaktır. İran'ın karşısında yer alanlara karşı koyabilmek için değişimli olarak kullanımına başvurduğu savunma ve saldırı manivelaları; Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), İran Konvansiyonel Ordusu ve Güvenlik Teşkilatları, özel, aktif ve normal statüde toplamda 24 milyon üyesiyle Besiç Teşkilatı, İran'ın yasal düzenlemeleri, rejim yanlısı insanlar ve tüm bu güçleri finanse ettiği petrol gelirleridir.^{36 37 38 39}

Batılı ülkelerin (ve İsrail) casuslar devşirerek İran'dan almayı murat ettikleri; başlıca bilgi şimdilerde İran'ın nükleer güç (Geliştirmekte olduğu nükleer program, nükleer tesislerin yerleri, programda istihdam ettiği bilim adamları vd.) kazanımına dair çalışmaları ve sözkonusu çalışmalarda geldiği aşamadır.

ABD Başkanı Trump, öncülü Başkan Barack Obama'nın ve Avrupa ülkelerinin sonuçlarına erdiği nükleer anlaşmadan memnuniyetsizliğini belirterek ve eleştiriler yönelterek tek taraflı olarak çekilmiştir.^{40 41}

Bu doğrultuda geriye yönelik bir örnek vermek yerinde olacaktır: İran'ın güvenlik hassasiyetini arttıran bir gelişme ise Stuxnet hadisesi ile yaşanmıştır. Stuxnet; 2010 yılında keşfedilen ve 'kötü niyetli yazılım tarihindeki en büyük teknik başarılarından biri' olarak isimlendirilen bir bilgisayar solucanıdır. Symantec adlı güvenlik şirketi tarafından 2010 yılı Ağustos ayında yapılan bir açıklamada; dünyada Stuxnet atağından etkilenen bilgisayarların yüzde 60'ının İran'dan olduğunu kaydedilmiştir. Yine Stuxnet'in İran'ın nükleer programındaki santraflara zarar verdiği de söylenmiştir. Saldırının ardından,

36 Murat Tekek, "İran'ın Kartları", 16 Mayıs 2012, <http://www.tuicakademi.org/iranin-kartlari/>

37 Murat Tekek, "İran ve Arap Baharı", 12 Mayıs 2012, <http://www.tuicakademi.org/iran-ve-arap-bahari/>

38 Murat Tekek, "İran'ın Suriye İsrarı", 16 Mayıs 2013, <http://www.tuicakademi.org/iranin-suriye-israri/>

39 Sabir Askeroğlu, *Ortadoğu'da İran-Rusya İşbirliği ve Rekabeti* konulu sunum, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Güz 2019 Seminerleri, Ankara: 2019

40 Dilek Yiğit, "Avrupa Birliği'nin İran Yaptırımlarını By-Pass Planı", *Diplomatik Gözlem Dergisi*, Aralık 2018, s.8-11

41 Yeşim Demir, "İran'a Uygulanan Yaptırımlara Alternatifler", *Diplomatik Gözlem Dergisi*, Aralık 2018, s.16-19

sıklıkla ABD ve İsrail'in adı geçse de sonrasında Amerikan hükümetinin işin içinde yer aldığı teyit edilmiştir.⁴²

ABD'nin istihbarat teşkilatlarından, istihbarat teşkilatlarının ise maaş verdikleri casuslardan talep ettikleri bilgiler arasında; İran'ın askeri gücü, nükleer çalışmaları ve potansiyeli, ekonomik gücü, petrol ve doğalgaz rezervleri, boru hatları, haberleşme sistemleri, telekomünikasyon tesisleri, hava üsleri, savunma sanayi merkezleri, siber altyapı, füze sistemleri, savaş uçakları, askeri tesisleri ve siyasi gelişmelerle vb.'ne ilişkin bilgiler yer almaktadır. ABD'nin İran ve bu ülkeyle ticaret yapan ülkelere uyguladığı veya koyduğu yaptırımlara uymazlarsa onlara da yaptırım uygulayacağını beyan ettiği yaptırımlar neticesinde, İran'ın hava kuvvetlerinin en önemli enstrümanı olan savaş uçağı teknolojisine dair çalışmaların durma noktasına geldiği bilinmektedir. İran havadaki bu dezavantajını bertaraf edebilmek için füze teknolojisine ağırlık vermektedir. Orta Erimli Füzeler İran'ın ana ilgi alanlarından biri haline gelmiştir. İran aleyhine casuslardan istenenlerin başında füze sistemleri dair bilgiler de yer almaktadır.

6. İİC'nin Karşı Casusluk Tedbirleri ve Uygulamaları

Diplomatik normlar, devletlerin birbirlerine karşı casusluk yapmaya çalıştığını kabul etmektedir. Diğerlerinin kendisi üzerinde casusluk faaliyeti yapmasını engellemek her devletin kendisine düşmektedir.⁴³

İran'da, rejime muhalif görüşteki insanlar İran'a giriş veya çıkış yaptıklarında gözaltına alınabilmektedirler. DMO tarafından yapılan gözaltılar başta olmak üzere kontr espionaj temelinde yapılan tüm gözaltı ve tutuklamalardan, İranlı istihbarat yetkililerinin İran vatandaşlarının ülke dışındaki-içindeki faaliyetlerini (Yazdıkları, çizdikleri, açıkladıkları, konuştukları, irtibatlandıkları, görüştükleri, ziyaret ettikleri vd.) takip ettikleri anlaşılmaktadır. Pasaport vize kontrollerinde İran'a hasım ülkelerin ziyaret edilmiş olması, ziyaret edilme sıklığı gibi hususlar da gözaltına giden yolda ve gözaltına alınmakta etkili olabilmektedir.

İran'daki casusluk vakalarında dikkati çeken diğer bir husus; casusların isimlerinin, motivasyonlarının İran resmi makamları tarafından çok da detaylı açıklanmıyor olmasıdır. İranlı yetkililer bu konularda çoğunlukla ketum davranan bir tavır sergilemektedirler. Bir taraftan casusların yakalandığının duyulması ve bilinmesi istenilmekte ancak diğer taraftan detay verilmemektedir. Bunun nedenine dair; operasyonel çalışmaların sürüyor olması ihtimali akla gelmektedir.

42 Alan Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, (Çev.Nasuh Uslu), Röle Akademik Yayıncılık:2017, s.372

43 Bkz.Ibid.3 s.94

Örneğin; İİC resmi ağzlarınınca bir kontr espionaj operasyonu sonrası yine casus isimleri verilmeksizin yapılan bir açıklamada; elitlerin, eğitilmiş insanların, saf insanların aralarında bulunduğu 30 kişinin; vize, oturma izni, yurtdışında eğitim ve istihdam vaatleri ile CIA tarafından angaje edildikleri belirtilmiştir.^{44 45}

Bu operasyondan 2 yıl önce, İran Medyası, İran İstihbarat ve Enformasyon Bakanlığı Casuslukla Mücadele Birim Başkanı'na dayandırdığı bir haberrinde; yapılan bir kontr espionaj operasyonu sonrası İran aleyhine casusluk yapmaları sağlanan 17 kişinin (İsimleri verilmeksizin) angaje çalışmalarından bahsedilirken; Bu insanların bir kısmının ABD vizesine başvurma tuzağına yakalandığı ve onlara vize verilmesi karşılığında casusluk yapmalarının teklif edildiği, bu kişilerden bazılarınınca bu defa ABD vizesini korumak veya uzatmak için CIA tarafından aldatıldığı, ABD'deki istihbarat görevlilerinin İran'da birer casus ağı üyesine dönüşmüş kişilere; işe alma, işbirliğine gitme ve işbirliğini sürdürme sürecinin devamı için ABD'den vize alma ve sonrasında daimi ikamet izni de dahil olmak üzere birtakım kazanımlar için vaadlerde bulduklarını, İran casus ağına verilen en önemli sözün onları İran'da ve yurtdışında güvence altına almak olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Anlaşılabacağı üzere casus adayları başka bir ülkeden vize onayı almak, vize için başvurdukları ülkede yaşamak vb. vaatlerle angaje edilmektedirler. İsim verilmemesi akıllara acaba düzmece bilgiler mi aktarılıyor? sorusunu getirebilmektedir. İİC resmi kanalları, kamuyouna açıkladığı bilgilerin doğruluğunu bazen casusların resimlerini yayınlamak yoluyla bazen casusu ifşa ederek kanıtlamaktadır. Bazense bir süre gözaltındaki kişiyle ilgili Batı tarafından ismi verilebilmektedir. Kısacası İran'ın isim vermeksizin sayı vererek bildirdiği operasyonel bilgilerin içinin dolu olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, DMO'nun tutuklamalar, gözaltılar ve süren yargısal safahat boyunca sergiledikleri sert tutum ve uygulamalarının casus adaylarının motivasyonlarını kırıcı etkiler oluşturabileceği düşünülmektedir. Gözaltı ve tutuklamalardan sonra sürüncemede bırakılan vakalar, işkence iddiaları, ayrıca ulusal medya önünde casusluğun itiraf ettirilmesi vb. uygulamalar casusların motivasyonlarını kırıcı hareketlerdendir.

Son olarak iki örnekle bu bölüm sonlandırılacaktır. Bunlardan biri Halkın Mücahitleri Örgütü (HMÖ) ve yek diğeri Tudeh (Tude) Partisi'dir.

Kişilerin münferiden, 2-3 kişinin biraraya gelerek organize olarak casusluk yapmalarının yanı sıra Halkın Mücahitleri Örgütü (HMÖ) gibi topyekün

44 "IRAN: Intelligence Ministry claims to arrest 30 alleged CIA spies", 21 Mayıs 2011, <https://latimesblogs.latimes.com...>

45 Bkz.Ibid.5 s.287

46 "İran'daki CIA İstihbarat Ekibi'nin Tespiti", <http://shabestan.ir/detail/News...>

olmak üzere ve ideolojik motivasyon saikiyle hareket ederek ülkesine ihanet ettiği savunulan bir örnek de İran için mevcuttur.

HMÖ kuruluşu itibariyle, İran'ın iyi yönetilmediği iddiası ve bunun da silahlı mücadele yoluyla giderilebileceği, İran'da düzenden ve yönetenlerden memnuniyetsizlik temeline sahip bir örgüttür. Örgüt, İslam Devrimi'nden kısa bir süre sonra rejimle de ters düşmüş, İran-Irak Savaşı'nda da İran aleyhine tutum sergileyerek İran'da tabandan aldığı desteği de kaybetmiştir. Örgüt son olarak Arnavutluk'ta kendine konuşlanma alanı bulabilmiştir.⁴⁷

Komünist görüşleri benimseyen parti programıyla Şah döneminde de Humeyni döneminde de hedefte tutulan Tudeh veya Tude Partisi de casus angaje etmek isteyenlerin uygun bir vasat alanı iken buradan da ideolojik motif temelinde hareket edenler bulunabilmiştir. Parti, Devrim'in İran'da oturtulması sürecinde rejim tarafından çeşitli yöntemler kullanılarak büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. 1983 ve 1984'te parti yöneticileri basın-yayın organları vasıtasıyla 'vatana ihanetlerini', 'yıkıcılıklarını ve bozgunculuklarını' ve 'dehşet verici suçlarını' itiraf etmişlerdir. Bahram Afzali⁴⁸, Nouredin Kianouri⁴⁹ ve Ehsan Tabari⁵⁰ vakaları bu durumun örnekleridir.

İran İstihbarat Bakanlığı'nın Koruma ve Önleme Stratejisi kapsamında düzenlediği bir sergide, casuslukla mücadele kapsamında ele geçirilen gizli bir belgede yer alan bilgilere yer verilmiştir: ABD istihbarat teşkilatı tarafından İran toplumunun kültürel patolojisi irdelendiğinin anlaşıldığı bu belgede ABD'li istihbarat görevlilerine verilen birtakım önerilere de yer verilmiştir. Bu belgede; İranlıların duygusal insanlar oldukları, İranlılarla irtibata geçen ABD'li istihbarat görevlilerinin bu yüzden onlara hediyeler, imkanlar vererek, bir restorana davet ederek ve benzeri şeyler yaparak onları borçlu kılmaya çalışmaları, zira bunların karşılığını mutlaka vermek isteyecekleri ve belki de casusluğa giden yolun böylelikle açılabilceği, hususları ifade edilmiştir.⁵¹

47 Mehmet Koç, *Halkın Mücahitleri Örgütü*, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Rapor Çalışması, Ankara: 2019 s.6

48 "1984: Ten members of the Tudeh party", 25 Şubat 2017, <http://www.executedtoday.com/tag/bahram-afzali...>

49 "The Exposure of Nouredin Kianouri in Iran", 26 Kasım 2015, <http://explorefact.blogspot.com>

50 "Ehsan Tabari, Prominent Former Communist, Dies In Tehran", 30 Nisan 1989, <https://apnews.com>

51 "İstihbarat Bakanlığı'ndan Anti-Casus Sergisi; Telefonla Casusluktan Elit İşe Alım Yöntemlerine", Bülten No: 1295752, <https://www.khabaronline.ir...>

7. İİC Aleyhine Gerçekleşen Casusluk Faaliyetlerinde; Motiflerin İncelenmesi, Bulgular ve Sonuç

7.1. İnceleme

İran vatandaşları veya çifte uyruklu (İİC-ABD, İİC-Kanada, İİC-İngiltere, İİC-Fransa vd.) İran vatandaşları tarafından İran aleyhine gerçekleşmiş bulunan ve İran Ceza Kanunu'na göre haklarında hapis cezalarından idam cezalarına kadar uzanan çeşitli hükümler verilen 27 casusluk vakası motifler temelinde incelemeye tabi tutulmuştur. İncelemeler yapılırken; soruşturma, kovuşturma aşamasında bulunan, yargılama safahatı süren, ceza almaksızın ve herhangi bir mahkemeye çıkarılmaksızın halen casusluk iddiası ile tutuklu olarak cezaevinde bulunan kişilerin vakaları, haklarında bir hüküm verilmediğinden incelemeye dahil edilmemiştir. Bu anlamda incelenen vaka sayısı, bu çalışmada yer verilen 27 sayısından çok daha fazladır.

Çalışmada 1979-2019 yılları arası dönemde gerçekleşen vakalar ele alınmıştır. Zira Devrim'in paradigma etkisiyle İran ile diğer devletler arasında Devrim öncesinden çok farklı etkileşim ve iletişim şekilleri belirmiş, karşıt eksenler oluşmuş, yeni düşmanlar veya dostlar belirmiş hatta 'çifte vatandaşlık' gibi angajmanlara sebebiyet verecek yeni bir kavram doğmuştur. İncelenen 27 vakadan 7'si çifte vatandaşlığa sahip kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Casusluk fiilini gerçekleştirdiği için ceza alan ve salt İran vatandaşlığına sahip kişilerin sayısı ise; 20'dir.

Vakalarda yer alan bilgi ve detayların tespiti ve derinliğine ulaşmak için açık kaynaklar üzerinden çok yanlı bir inceleme faaliyeti yürütülmüştür. Bu noktada, nitel veriler toplanırken, tarafsızlığın sağlanması için ABD, Avrupa, İsrail, İran ve uluslararası basın kuruluşları olmak üzere konunun taraflarına ait görsel ve yazılı medya taranmıştır. Bunlar içerisinden tüm kaynakların referans olarak gösterilmesi hacim olarak zorluk oluşturacağından, bir açık kaynaktan istifade edilip edilmemesinde, o açık kaynağın, ele alınan bir vakanın tüm detaylarını kapsayıp kapsamadığı hususu gözetilmiştir. Sözkonusu bilgi veya haber hakkında da bir yanlışlama bulunamamışsa sözkonusu açık haberden bir kaynak olarak istifade edilmesi cihetine gidilmiştir.

İran tarafında ve İran yetkili makamlarınca, casusluk yapan veya casusluk iddiasıyla gözaltına alınan veya uzun tutukluluk süreleriyle cezaevlerinde tutulan şahısların gerek isimleri, gerekse durumlarıyla ilgili çoğunlukla ketumiyet sergilendiğinden daha ileri seviyede bir inceleme yapmanın şartları zorlaşmaktadır. İranlı yetkililerin, dönem dönem ceza alan kişi/kişiler ile ilgili yaptığı açıklamalar, bu kişilerin bir itirafçı olarak medya kanalına çıkarılarak konuşturulmaları, casus takası veya serbest bırakılmalar sonrası kişinin biza-

tihi kendisinin açıklamalarıyla bilgi edinilebilmektedir. Bu alanda başkaca bir bilgi kaynağı insan hakları üzerine faaliyet gösteren sivil toplum teşekküllerdir ki onlar gelen açık kaynak bilgilerinden de faydalanılmıştır.

Motifler incelenirken, açık kaynak metni içerisinde; kişinin belli meblağda toplu bir para alması, kendisine aylık olarak maaş bağlanması, taksitler halinde para alması vd. durumlar tespit edilmişse böylesi vakalar maddi motif içerisinde sayılmıştır. Bu durum bir suç fiilinin karşılığında maddi bir değer kazanılması açısından anlamlıdır ve hem çalışma açısından ampirik bir değer taşımakta hem de bu çalışmanın hipotezini doğrulamaktadır. İran yargı makamlarının verdikleri ceza kararının içerisinde casusluk yapan kişiden maddi tazminat talep etmesi, maddi motif temelli angajmanları bir kez daha kuvvetlendirdiğinden bu türde vakalar da maddi motif içerisine dahil edilmiştir. Zira İran yargı makamları, bu maddi değeri İran ve/veya değerleri üzerinden kazanılmış saymakta ve İran'a ait bilgilerin maddi karşılığı olarak değerlendirmiş olmaktadır.

Para başta olmak üzere maddi bir değer elde edilmeyen, casusluk nedeninin İran makamlarınca da ideolojik olarak kabul edildiği ve buna da bir yanlıştırmanın yapılmadığı vakalar ideolojik vakalar klasmanına alınmıştır. İdeolojik motifli vaka sınıfındaki konularda; 'Yumuşak Yıkım'ın bir parçası olmak, dini/mezhebi, etnik farklılığıyla İran İslam Cumhuriyeti'ne muhalefet etmek, Şia temelindeki sisteme karşı olmak veya etnik açıdan farklılığından dolayı yine İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı olarak casusluk fiilini işlemek gibi hususlar casusluk faaliyetinin altyapısını teşkil etmektedir.

Konu özü itibarıyla casusluk suçunu ele aldığından, casusluğa çok yaklaşan, neredeyse eşdeğer bir suç olarak görünen ve ceza hukukunda aynı kısmında düzenlenen 'Yabancı Bir Hükümetle İşbirliği' suçuyla ilgili vakalar da inceleme haricinde tutulmuştur.

Bu noktada durup bir başka çalışmaya bağlanmak kıyaslamalı (karşılaştırmalı) bir analiz yapmak açısından yararlı olabilecektir. ABD'de bulunan PERSEREC (The Defence Personnel and Security Research Center-Savunma Çalışanları ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi) adlı kurumun faaliyet konularından birisi de; ABD aleyhine gerçekleştirilmiş casusluk vakalarına dair çalışmalar yapmaktır. PERSEREC'in casusluk vakalarını ele alırken bir vakayı casusluk olarak addedip ele almasındaki 'vaka kriteri' olarak belirledikleri durumlar şunlardır: 1) Casusluktan hüküm giymiş olanlar (Çalışmamızda büyük ekseriyeti oluşturarak yer bulan bu türde vakalardır.), 2) Casusluk için yargılanan ancak duruşma veya mahkumiyet öncesi intihar eden bireyler (Çalışmamızda vakalara dahil edilen iki vakada kişilerden biri hastalıktan diğeri doğal nedenlerden vefat etmiştir. Ancak onlar da zaten hüküm giydikten sonra

cezalarını çekmekte iken hayatlarını kaybettiklerinden dahil edilmişlerdir.), 3) Dava açılmamış olsalar bile, açık casusluk delilleri (fiili veya teşebbüs) var olan kişiler (Çalışmamızda bu gruptan vakalara, yargılamanın sonuçlanmasının beklenmesi gerektiğine olan inançla dahil edilmemiştir.), 4) Gerçek veya casusluk teşebbüsüne ilişkin açık kanıtlar bulunan ve başlangıçta casuslukla ilgili suçlarla suçlanan, ancak savunma anlaşması nedeniyle gizli bilgileri ele alma gibi casusluk dışında başka bir suçtan yargılanan kişiler, 5) Gerçek veya casusluk teşebbüsüne ilişkin açık kanıtlar bulunan ve başlangıçta casuslukla ilgili suçlarla suçlanan, ancak savunma anlaşması nedeniyle gizli bilgileri ele alma gibi casusluk dışında başka bir suçtan yargılanan kişiler olduğunu beyan etmiştir. (Dördüncü ve beşinci maddelerde geçen uygulamalara, İran'da hukuk sisteminin cevaz vermemesinden dolayı yer verilmemiştir.)⁵²

PERSEREC'in açık kaynaklar üzerinden topladığı veriler ışığında yaptığı sınıflandırma sonucu ortaya çıkan motivasyonlar şunlar olmuştur: 1) Maddi Motif, 2) Bölünmüş Sadakat, 3) Başkasını Mutlu Etme-Yaranma, 4) Hoşnutsuzluk, 5) Ego Motifi, 6) Heyecan Arayışı, 7) Baskı-Şantaj-Tehdit Motifi.

Söz konusu çalışmada; 1990-2015 yılları arasında ABD aleyhine gerçekleşen 134 vaka incelenmiştir. Bunlardan; Maddi Motif temelinde vaka sayısı; 37, Bölünmüş Sadakat temelinde vaka sayısı; 30, Başkasını Mutlu Etme-Yaranma temelli vaka sayısı; 22, Hoşnutsuzluk duygusu temelinde vaka sayısı; 20, Ego Motifi vaka sayısı; 18, Heyecan Arayışı temelinde vaka sayısı; 5, Baskı-Şantaj-Tehdit Motifli vaka sayısı; 2 şeklindedir.⁵³

ABD ve İran aleyhine gerçekleşen vakalarda motivasyon nedenlerine karşılaştırmalı bir analizle yaklaştığımızda şunlara ulaşmak mümkündür:

* Öncelikle, ABD aleyhine gerçekleşen vakalarda, İran aleyhine gerçekleşen vakalardan farklı türde saikleri olan vakalar kendini göstermektedir ki bunlar; Bölünmüş Sadakat, Başkasını Mutlu Etme, Hoşnutsuzluk, Ego, Heyecan Arayışı ve Baskı-Tehdit-Şantaj türündeki motivasyonlardır.

* ABD ve İran devletleri aleyhine gerçekleşen casusluk vakalarındaki ortak nokta maddi motif temelindeki angajman ve vakaların birinci sırada bulunmasıdır. Maddi Motif temelindeki vakalar casusluk tarihi boyunca rastlanan birçok vakada olduğu gibi burada da ilk sıradaki yerini korumaktadır. Ancak ABD'de Bölünmüş Sadakat temelindeki vakaların sayısı Maddi Motif temelli vaka sayısına yakın seyretmektedir.

* ABD'deki vakaların temelini oluşturan ve ikinci sırada yer alan 'Bölünmüş Sadakat' temelli vakalar, İran'daki 'Çifte Vatandaşlık' temelli vakalar ilk

52 Katherine L. Herbig, *The Expanding Spectrum of Espionage by Americans, 1947 – 2015*, PERSEREC Teknik Raporu, ABD:10 Ağustos 2017, s.3-4

53 Ibid.s.46

bakışta benzer gibi görünse de farklılık şu noktadadır: ABD'deki 'Bölünmüş Sadakat' temelli vakalarda yer alan şahıs/shahıslar African (Afrikalı), Spanik (İspanyol), Latin, Asian (Asyalı) kökenli olup ABD vatandaşıdır. Doğum yeri, ebeveyn, yerleşim vd. durumlardan dolayı hem sayılan kıtalardaki çeşitli ülkelerin vatandaşı hem de ABD vatandaşı durumundadırlar ya da sadece ABD vatandaşıdır. Aradaki farklılık ise bu insanlardan talep edilenlerde yatmaktadır. ABD aleyhine casusluk faaliyetine giren insanlardan, çeşitli devletlerin, bu devletlerden insanların veya çeşitli istihbarat teşkilatlarının istediği bilgilerle, ABD'nin ve önerdiği ekonomik ve siyasal sistemin yıkılması veya ABD'nin devlet olarak yıkılması değil çoğunlukla ABD'nin birçok alandaki çalışmalarından yararlanılması amaçlanmaktadır. Getirilmesi istenen bilgiler; savunma sanayi, bilim ve teknoloji, ekonomi, uzay, siber uzay, bilişim vb. birçok alanına ilişkindir. Öte yandan, ABD'nin ilgili ülkeye ilişkin stratejilerinin ne olduğu da bilinmek istenmektedir. İİC aleyhine gerçekleşen ve 'İdeolojik Motif' sınıfında yer alan vakalarda, 'Çifte Vatandaşlık' kavramı, casusluğa giden yolda bir kaldıraç olarak kullanılmakta olup İİC rejimi ve ideolojisi birçok yönden devrilmeye çalışılmaktadır.

* ABD'de görülen vakaların motivasyonlarında çeşitlilik var iken İran'da en temel düzeyde bulunan 'Maddi Motif' ve 'İdeolojik Motif' ağırlıktadır. Buradan, İran'a yönelik casusluk vakalardaki motiflerin, daha sert ve varoluşsal hususlar barındığını anlayabiliriz. Casusluk, 'Maddi Motif' veya 'İdeolojik Motif' gibi yıkıcı temellerde gerçekleşmektedir. ABD'de daha soft ve duygusal temellerin bulunduğu; Hoşnutsuzluk, Başkasını Mutlu Etme, Ego, Heyecan Arayışı gibi dürtüler mevcuttur.

Yukarıda sayılan filtreleme kriterlerinin ardından vakalara konu kişiler; 1) Bahram Afzali, 2) Nouredin Kianouri, 3) Ehsan Tabari, 4) Ali Ashtari, 5) Ali Ekber Siadat, 6) Muhammed Heydari, 7) Ahmad Reza Jalali, 8) Ali Jamali Fash, 9) Shahram Amiri⁵⁴, 10) Anousheh Ashouri⁵⁵, 11) Hamid Ghassemi-Shall⁵⁶, 12) Alborz Ghassemi-Shall⁵⁷, 13) Amir Salimi Aghdam⁵⁸, 14) Leila

54 "Iranian nuclear scientist Shahram Amiri executed for treason", 7 Ağustos 2016, <https://www.bbc.com/news...>

55 "Yargı sözcüsü: Anoush Ashouri, Ali Johari ve Aras Amiri casusluk için 6 yıl hapse mahkum edildi.", 27 Ağustos 2019, <http://www.rfi.fr/fa>

56 "Journey to freedom: Hamid's return home", 24 Eylül 2014, <https://globalnews.ca/news...>

57 "From businessman to 'spy': a Canadian-Iranian man's ordeal in Tehran's Evin Prison", 4 Aralık 2013, <https://www.amnesty.org/en/latest/news...>

58 "The Updated Identities of 38 Prisoners with National-Security Charges in Ward 7 of Evin Prison", 6 Eylül 2019, <https://www.en-hrana.org>

Tacik⁵⁹, 15) Abdolrasoul Dorri-Esfahani⁶⁰, 16) Kamal Amirbeig⁶¹, 17) Kamal Foroughi⁶², 18) Nazanin Zagheri Ratcliffe⁶³, 19) Ali Nefriyeh⁶⁴, 20) Muhammed Ali Babapour⁶⁵, 21) Muhammed Amin-Nasab⁶⁶ 22) Koroush Ahmadi⁶⁷, 23) Ali Johari⁶⁸, 24) Aras Amiri⁶⁹, 25) Celal Hacı Zavar⁷⁰, 26) Amir Rahimpour⁷¹, 27) Nasrin Sotoudeh⁷² olarak kendini göstermiştir.

Vakalara dair kısa bilgilere; ‘Casuslukla Suçlanan ve Ceza Alan Kişinin Adı-Soyadı’, ‘Uyruğu’, ‘Görevi/Mesleği’, ‘Hangi Ülke veya İstihbarat Teşkilatı Lehine Faaliyet Gösterdiği’, ‘Ne İle Suçlandığı’, ‘Yargısal Safahatın Sonucu’ alt detaylarıyla ve sıralamasıyla aşağıda yer verilmiştir. Açık kaynak bilgileri olduğundan örneğin; meslek bilgisi gibi bazı bilgilerin tespiti bazen mümkün olmamıştır. Bazı durumlarda İran resmi makamlarınca karar gerekçesinin, kişinin lehine faaliyet gösterdiği ülke veya teşkilatın detayları açıklanmadığından, sözkonusu bilgiyi tespit etmek de kabil olmamıştır.

Kişilere ilişkin bilgiler şöyledir:

1) Bahram Afzali, İİC, İran Donanması’nda Yüzbaşı, SSCB. 1984’te idam edilmiştir.

2) Nouredin Kianouri, İİC, Mimar-Siyasetçi, SSCB. 1999 yılında ev hapsinde iken vefat etmiştir.

3) Ehsan Tabari, İİC, Filozof, SSCB. 1989’da ev hapsinde iken vefat etmiştir.

4) Ali Ashtari, İİC, İş İnsanı -Güvenlik ve İletişim Ekipmanları Tedarikçisi, İsrail/Mossad. Haziran 2008’de idam edilmiştir.

59 Iran executes defence ministry contractor over spying for CIA, 22 Haziran 2019”, <https://www.aljazeera.com/news>

60 “Iran’s jailed dual nationals and their uncertain fate”, 1 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/news/uk-41974185>

61 “Iran upholds prison term for official convicted of spying”, 11 Kasım 2018, <https://apnews.com>

62 “Briton, 76, has been in Iranian jail for 4 years on spying charges”, 14 Ekim 2015, <https://www.theguardian.com/uk-news...>

63 “Iran sentences British charity worker to 5 years in jail for espionage”, 22 Ocak 2017, <https://www.dw.com>

64 “Iran sentences one man to death, jails two others for spying for the United States”, 1 Ekim 2019, <https://www.abc.net.au/news...>

65 Bkz.Ibid 64

66 Bkz.Ibid 64

67 “http://www.iransview.com/iran-executed-two-cia-mossad-spies”, 20 Mayıs 2013, <http://www.iransview.com>

68 “Iran jails two, including UK dual national, for spying for Israel”, 27 Ağustos 2019, <https://www.aljazeera.com/news...>

69 Bkz.Ibid 55

70 Bkz.Ibid 59

71 “Iran’da CIA casusluğundan idama onay”, 04 Şubat 2020, <https://www.milliyet.com.tr/dunya...>

72 “Human rights lawyer Nasrin Sotoudeh sentenced to 33 years in prison and 148 lashes”, 21 Mart 2019, <https://www.frontlinedefenders.org/>

- 5) Ali Ekber Siadat, İİC, İş İnsanı, İsrail. Aralık 2010'da idam edilmiştir.
- 6) Muhammed Heydari, İİC, mesleği/işi tespit edilemedi, Mossad. İran nükleer ve füze sistemi çalışmalarına ilişkin Mossad'a bilgi vermektan 2013 yılında idam edilmiştir.
- 7) Ahmad Reza Jalali, İİC ve İsveç, Akademisyen, Mossad. İran'ın nükleer program ve savunma stratejisiyle ilgili gizli bilgiler içeren dokümanları ve İranlı nükleer bilimcilere dair verileri Mossad ve diğer yabancı istihbarat birimleriyle paylaşmaktan hakkında verilen idam cezası 2020'de onaylanmıştır.
- 8) Ali Jamali Fash, İİC, Serbest Meslek, İsrail. İranlı Nükleer Bilim İnsanı Mesud Ali Mohammadi'yi öldürmek ve Mossad'a hizmet etmekten suçlu bulunarak 2012 yılında idam edilmiştir.
- 9) Shahram Amiri, İİC, İran Savunma Bakanlığı'nda Bilim İnsanı, CIA. Ağustos 2016'da idam edilmiştir.
- 10) Anousheh Ashouri, İİC ve İngiltere, İş İnsanı, Mossad. İsrail istihbaratına bilgi temin etmekten 2019 yılında 10 yıl hapis cezası almıştır.
- 11) Hamid Ghassemi-Shall, İİC ve Kanada, Bilgisayar Teknisyeni, Halkın Mücahitleri Örgütü. 2008 yılında 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.
- 12) Alborz Ghassemi-Shall, İİC ve Kanada.
- 13) Amir Salimi Aghdam, İİC, Akademisyen, Medya Aktivisti, Suudi Arabistan. 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.
- 14) Leila Tacik, İİC, Celal Hacı Zavar'ın eşi, CIA. 15 yıl hapis cezası almıştır.
- 15) Abdolrasoul Dorri-Esfahani, İİC ve Kanada, İran Merkez Bankası Danışmanı, ABD ve İngiltere. İran'ın Batılı ülkelerle nükleer müzakereleri esnasında İran ekibine sızmak ve İngiltere ve ABD'ye bilgi aktarmaktan 2017 yılında 5 yıl hapis cezası almıştır.
- 16) Kamal Amirbeig, İİC, İran Dışişleri Bakanlığı Çalışanı. 2018 yılında 10 yıl hapis cezası almıştır. Casusluk suçunun detayları lehine faaliyet gösterdiği ülke veya istihbarat servisi İran yetkililerince açıklanmamıştır. Cezanın 10 yıl olarak üst sınırdan verilmesi dikkat çekmektedir.
- 17) Kamal Foroughi, İİC ve İngiltere, İngiltere. Malezya Ulusal Petrol ve Gaz Şirketi Petronas'ın Tahran'daki Danışmanı idi. 2013 yılında casusluktan 7 yıl ceza almıştır. Casusluğun detayları İran yetkililerince açıklanmamıştır. Nisan 2020'de cezasının tamamladı ve serbest kaldı.
- 18) Nazanin Zagheri Ratcliffe, İİC ve İngiltere, Yardım Kuruluşu Çalışanı, İngiltere. Medya yayın faaliyetleri vasıtasıyla İran'daki protesto olaylarını cesaretlendirmek, bir eğitim akademisi adı altında İran'dan bilgiler toplanması için insan kaynağı çalışmalarına liderlik etmek, İİC'ye karşı casusluk ve pro-

paganda yapmak suçundan 2017 yılında 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

19) Ali Nefriyeh, İİC, CIA. 2019 yılında casusluktan 10 yıl hapis cezası almıştır.

20) Muhammed Ali Babapour, İİC, CIA. 2019 yılında casusluktan 10 yıl hapis cezası almıştır.

21) Muhammed Amin-Nasab, İİC, İngiltere. 2019 yılında İngiltere istihbaratı için casusluk suçundan 10 yıl hapis cezası almıştır.

22) Koroush Ahmadi, İİC, mesleği/işi tespit edilemedi, CIA. İran nükleer ve füze sistemi çalışmalarına ilişkin CIA'ya bilgi vermekten 2013 yılında idam edilmiştir.

23) Ali Johari, İİC, mesleği/işi tespit edilemedi, Mossad. Mossad ile bağlantı içerisinde ve yönlendirmesiyle hareket etmek, Sri Lanka, Hindistan ve Laos gibi çeşitli ülkelerde Mossad ile kapsamlı temaslarda bulunmak, İsrail'e bağlı kişilerle çeşitli toplantılar yapmak, özellikle inşaat mühendisliği ve Devrim Muhafızları'nın Khatam al-Anbiya kampı alanlarında Mossad'a bilgi sağlamaktan 2019 yılında 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

24) Aras Amiri, İİC ve İngiltere, British Council Çalışanı, İngiltere. Kültür ve sanat yoluyla İİC'ye karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmak, bunun için gruplar oluşturmaktan 2018 yılında 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

25) Celal Hacı Zavar, İİC, Hava ve Uzay Gücü Eski Subayı-Savunma Bakanlığı Tedarikçisi, CIA. 2019 yılında idam edilmiştir.

26) Amir Rahimpour, İİC, Elektrik-Elektronik Mühendisi, CIA. İran'ın nükleer bilgilerinin bir kısmını Amerikan hizmetine sunmaya çalışmak suçundan ölüm cezasına çarptırılmıştır.

27) Nasrin Sotoudeh, İİC, Avukat. Casusluk suçundan 2015 yılında 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

7.2. Bulgular

Yukarıda yer alan vakaların incelenmesinden elde edilen bulgular şunlardır:

* İİC aleyhine 1979-2019 yılları arasında gerçekleşen 27 casusluk vaka-sında tespit edilen motiflerin; Maddi Motif (Çoğunlukla 'kolay para kazanma arzusu'), İdeolojik Motif (İran'daki İslami rejim aleyhine hareket etme), Hoşnutsuzluk (Rejimin uygulamalarına duyulan hoşnutsuzluk) ve Karma Motifli Vakalar olarak görünmektedir.

* Motifi tespit edilebilen ve İİC vatandaşları (Tek vatandaşlık veya İİC vatandaşlığına ilaveten ikinci bir ülke vatandaşlığına da sahip olmakla çifte

vatandaşlık -uyrukluluk- sahibi olmak) tarafından gerçekleştirilen 27 casusluk vakasında casusların motiflerinin sayısal kırılımları şöyle belirmiştir: Maddi Motif Temelinde Casusluk Vakası Sayısı;18, İdeolojik Motif Temelli Vaka Sayısı;7, Hoşnutsuzluk Duygusu Temelli Vaka Sayısı;1, Karma Motifli Vaka Sayısı; 1'dir. Karma Motifli Vaka; [Maddi Motif+İltica Vaadi]'dir.

* Maddi Motifli vakalarda ağırlıklı olarak; İran'a ait nükleer istihbarat bilgisinin İsrail tarafından talep edildiği anlaşılmaktadır. İran savunma ve güvenlik birimlerine; iletişim, savunma araç gereçleri, yazılım vb. türde işler yapan yüklenici firma yetkili veya sahipleri de maddi motiften etkilenebilmektedirler.

* ABD başta olmak üzere, Kanada ve kimi Avrupa ülkelerince fonlanan kuruluşlar veya kişiler vasıtasıyla İran'daki rejime yönelik yıpratma, icraatlarını eleştirme, rejimi yıpratıcı faaliyetler yürütme gibi çalışmaların yürütüldüğü hususları İran'ın iddialarındandır. Bu temeldeki vakalarda, bu tür faaliyetler içinde bulunan şahıslarda ideolojik motivasyonlar kendini göstermektedir.

* Bazı yabancı devlet veya istihbarat servislerinin bazı İİC vatandaşlarının çifte vatandaşlık (uyrukluluk) durumunu tespit ederek, potansiyel casusları ideolojik motif temelinde angaje edebildikleri veya potansiyel casusların kendilerini motive edebildikleri, böylelikle casusluk fiiline yönelttikleri veya yönelebildikleri anlaşılmaktadır.

* İran'da yaşamakta olan veya İran'dan ayrılmış kişilerden olup Devrim karşıtlığı görüşlerine sahip bazı kişiler ideolojik sebeplerden angaje edilebilmektedirler.

* İran'da Devrim Muhafızları Ordusu, Devrim'i korumak adına casusluğa karşı oldukça hassastır.

* Casusluğu gerçekleştiren kişilerin mesleklerinde; Asker, İş İnsanı, Avukat, Akademisyen, Tedarikçi (Yüklenici, Taşeron, Müteahhit), Aktivist, Bürokrat gibi farklı meslek gruplarına rastlanılmaktadır.

* Vakalar; ABD-CIA (9 vaka), İsrail-Mossad (7 vaka) ağırlıklı olmak üzere, SSCB (3 vaka), İngiltere (3 vaka), MEK (2 vaka), Resmi Makamlarca Hangi Ülke Lehine Olduğu Açıklanmayan (2 vaka), Suudi Arabistan (1 vaka) şeklindedir.

* Halkın Mücahitleri Örgütü lehine son casusluk faaliyetinin 2008 yılında gerçekleşmiştir.

Sonuç

İran Ortadoğu'da barındırdığı enerji rezervleri, insan kaynağı, jeopolitik ve stratejik konumu, bölgesel konumu, ittifakları, komşu ülkelerdeki Şia var-

lığı başta olmak üzere bir bölgesel güç durumundadır. İran, milli güç unsurlarıyla ABD, İsrail ve Suudi Arabistan için bir rahatsızlık nedeni olmaya devam etmektedir. Ekonomik yaptırımlar, nükleer çalışmaların bir dönem diplomasi kanalları, dönem dönem siber saldırılar ve son olarak ekonomik yaptırımlar ile etkisi azaltılmaya çalışılmaktadır. Tüm bu sayılanların gerçekleştirilebilmesi için bilgiye ihtiyaç vardır. Bilgiyi elde etmenin yollarından bir tanesi de casusluk faaliyetlerinden yararlanmaktır. Casusluk faaliyetlerinde ise, bir taraf için yani bir devlet için casusların motiflerinin keşfedilmesi önem kazanırken diğer bir taraf için motivasyonları kırıncı mekanizmaların hayata geçirilmesi elzem ve hayatidir. İİC yetkililerinin, İran'ın karşısında bulunan devletlerin; potansiyel casuslar üzerinde angajmanlar oluşturmamaları için ve de bu kişilerin casusluk fiilinden caydırılmaları maksadıyla halihazırda daha çok güvenlik tedbirine başvurduğu anlaşılmaktadır. Casusluğa karşı koyma çalışmalarına ısrarcı ve takipçi bir şekilde devam edilmesi, idama kadar uzanan ağır yargısal cezai müeyyidelere hükmedilmesi, cezaevi koşullarının alt seviyelerde tutulması, canlı televizyon ve internet yayımlarında casusluğun ifşa ve itiraf ettirilmesi gibi uygulamalar bu durumun pratikteki örnekleridir.

İİC'nin yetkilendirilmiş ve görevlendirilmiş organlarının, İİC ve Batı ülkeleri (Özellikle ABD) arasında devam eden siyasal ve ekonomik bazlı uluslararası ilişkilerin (Retorik düzeyde çıkışlar, tehditler, yaptırımlar vb.) aldığı şekillere duyarlı olarak, Batı tarafından ülkesine gelen ve bazı Batı kaynaklı sivil teşekküllerle iltisaklı olan kişilerden bazılarını, birer casus adayı olarak görmektedirler. Bu kişilerden bazıları İran'a girişlerinde çeşitli nedenlerle alıkonularak -ve belki de normalden uzun bir süre cezaevinde tutularak- caydırılmaları yönünde gayret sarfedilmektedir. Bu doğrultuda bir motivasyon kırıncı olarak gözaltına alma, uzun süreli tutukluluk, bu esnada zor koşullu cezaevi ortamlarına tabi tutmak gibi işlem ve prosedürler uygulanarak bir algı oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Keza, İran, casusluk faaliyetlerini, doğal olarak, bir güvenlik hassasiyeti olarak algılamakta, ülkesinde ayaklanma ve protesto gösterilerinin temelini oluşturduğunu düşündüğü bu tür faaliyetleri Batı'nın 'yumuşak yıkım' çalışmalarının yapıtaşlarından biri olarak görmektedir. Bu nedenle, ilerleyen dönemlerde İİC'nin casusluk vakalarına karşı hassasiyet göstermeye devam etmesi muhtemel görünmektedir.

İİC'nin nükleer güç ve vuruş kapasitesinin özellikle İsrail tarafından bir merak konusu olduğu gerçeğinden hareketle; ABD ve İsrail'in, maddi motif temelinde İran içerisinden casuslar angaje etmeye devam edeceği söylenebilecektir. Zira 27 vakadan toplamda 16'sının ABD ve İsrail lehine gerçekleşmesi bu durumun bir referansı durumundadır. ABD, Devrim ile Ortadoğu'da

İran'ı kaybetmesini ve 'Elçilik Baskını' gibi olaylardaki istihbarat başarısızlığını, ihmalkarlığını ve yanlış okumalarını unutamamaktadır. ABD ile İran arasında söylemsel düzeyde ve bazen de pratikte restleşmelerin ardında yatan nedenlerden birisi de esasen bahis konusu bu olaylardır. Nitekim Şii Milisler tarafından Bağdat'taki ABD Elçiliği'ne yönelik bir saldırı kalkışmasına ABD, DMO'nun önemli komutanı Kasım Süleymani'nin ölmesiyle sonuçlanan füze saldırısı ile karşılık vermiştir.

İran, ABD ve İsrail ile kimi Batı ülkeleriyle yaşadığı/yaşayabileceği kriz dönemlerinde, anılan ülkelere bir mesaj verme adına casusluk operasyonları düzenleyebilmekte, ilişkilerde yumuşama niyeti taşıdığı anda ise casusluk faaliyetinden cezalandırdığı kişileri takas, serbest bırakma gibi işlemlere tabi tutarak pragmatist yaklaşımlar sergileyebilmektedir. Bu türde politikaların önümüzdeki dönemde de sürdürüleceği öngörülmektedir. Bu noktada ABD'deki Başkanlık seçimlerinde Demokratlardan veya Cumhuriyetçilerden seçilmiş bir Başkan'ın yaklaşımları ile İran'da Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiş yöneticinin yaklaşımları -Her ne kadar İran adına sonuca çok tesir edecek olmasa da- sorunları arttırabilecek veya azaltabilecektir. Sorunların tırmandığı dönemlerde ilgili gizli servislerden bilgi temin etmeleri istenebilecektir. Bu noktada da haliyle gizli servislerden birisi casusların motiflerini bularak onları birer casus haline getirmeye çalışırken diğeri casusluğa karşı koyma tedbirlerine başvuracaktır.

Rejim muhalifi olup da casusluk fiilini işlemekten haklarında ceza uygulanan sözkonusu insanlar ile onları sevk-idare eden İran'ın aleyhindeki değişik devletlerden gizli servis mensupları arasında tesis edilen ilişkinin arka planına dair şöyle bir sonuca varılmıştır: Her ikisi arasında zımnî ve pek de dile getirilmeyen çıkara dayalı bir birliktelik sözkonusudur. Şöyle ki; casuslar açısından bakıldığında kendilerine veya büyüklerine 'kucak açan' bu ülkelere şimdi vefa göstererek karşılık ödeme zamanıdır. Bu kişiler casusluk faaliyetini kabul ederek şimdi hayat sürmekte oldukları ülkelere (ABD, Kanada, Fransa vd.) bu yaşamın ve barınmanın bedelini ödeyeceklerdir. Burada anlaşılacağı üzere casuslar Batılı gizli servis mensuplarıncı iki taraflı bir kazanç ileri sürülerek motive edilmiş de olmaktadır: Bir taraftan, İran'da benimsemedikleri bir rejime zarar verirken diğeri taraftan kendilerine veya ebeveynlerine kucak açmış ve yıllarca barınmalarını temin etmiş sözkonusu devletlere bu kucak açışlarının karşılığını verecek olmaları. Neticede bunu yapanlar/yapacaklar, Batılı ülkelere kimlikler, pasaportlar edinmiş, Batı'nın okullarında okuma imkanı bularak diplomalar edinmiş, kurumlarında çalışan veya görev alan veyahut özel sektörde para kazanan insanlardır. 'Doydukları yer' artık yaşadıkları yerlerdir ve yarı yarıya da buraların vatandaşlarıdır.

Diğerleri faslından olmak üzere şu sonuçlara da ulaşılmıştır:

Casuslukla irtibatlanan kişilerin meslekleri (İş Adamı, Savunma İletişim ve Ekipmanları Tedarikçisi, Asker, Bürokrat, Avukat, Aktivist, Bilim İnsanı, Akademisyen vd.) bu kişilerin casusluk yapmalarında onlara kolaylaştırıcı bir etki sağlayabilmektedir. Şöyle ki; Casusluk adayı kimseler çeşitli vesilelerle (Ticaret anlaşmaları yapmak, fuarlara katılmak, akademik bir toplantıya iştirak vd.) İran dışına çıktıklarında, İran dışından her türde kişi ve kuruluşla rahat bir şekilde görüşme imkanı kazanmaktadırlar. Bu vesileler, hem İran dışındaki dünyayı görebilmelerine imkan sağlamakta hem İran dışındaki ekonomik ve siyasal sistemler hakkında kıyaslama yapma olanağı sunmakta hem de İran'ın önerdiği sistemle dışarıda gördükleri sistemler arasında tüm canlılığıyla kıyaslama imkanları temin etmektedir. Bu durum, anılan kişilerin, ilk etapta zihnen bir memnuniyetsizlik içerisine girmelerinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Sonrasında aynı cazibeleri, kolaylıkları, imkanları kendi toprakları üzerinde görmek ve yaşamak isteyerek motive olabilmektedirler.

Para ile angaje etme vakalarının ardında para vasıtasıyla değişik duygu tatminlerinin yatıyor olması çok büyük olasılıktır. Ancak bu tatminlerin geniş duygular spektrumunda (Kin, nefret, öfke, intikam, kıskançlık, sevgi, özlem vd.) hangi türde bir duygu tatminine denk düştüğü hususu, casus kişiler bunları kendileri ifade etmedikçe tam manasıyla bilinemeyecektir. İncelenen vakalar arasında bu yönde bir ifade veya açıklamaya rastlanılmamıştır.

HMÖ ile ideolojik veya başka bir türde motif temelinde casusluk bağlantılı olmak üzere 2008 yılından bu yana herhangi bir tutuklamanın yapılmamasında, örgütün İran-Irak Savaşı'ndaki söylemleriyle İran'da tabanını kaybetmiş olmasının büyük payı olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum, örgütün İran'da iyiden iyiye etkinliğini kaybettiği anlamına geldiği şekilde de yorumlanabilecektir.

Kaynakça

Acar, Ünal. İstihbarat, Ankara: Akçağ Basım Yayın 2011

Boz, Hakan. İstihbarat Örgütleri, İran İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı: Vevak, Ankara: Kripto Yayınları, 2014

Chelkowski, Peter ve Dabashi, Hamid. Bir Devrimi Sahnelemek İran İslam Cumhuriyeti'nde Propaganda Sanatı, (Çev.Anıl Birer), İstanbul: The Kitap, 2018

Collins, Alan. Çağdaş Güvenlik Çalışmaları, (Çev. Nasuh Uslu), İstanbul: Role Akademik Yayıncılık, 2017

Demir, Yeşim. "İran'a Uygulanan Yaptırımlara Alternatifler", Diplomatik Gözlem Dergisi, Aralık 2018,

Farzam, Rahimullah, (2019), “İran Dış Politikasında Devrim Muhafızlarının Rolü”, İran Araştırmaları Merkezi Güz 2019 Seminerleri, Ankara 2019

Goldstein, Joshua S. ve Pevehouse Jon C., Uluslararası İlişkiler, (Çev.Prof. Dr. Haluk Özdemir), Ankara:BB101 Yayınları, 2017

Jenkins, Tricia. CIA ve Hollywood, Teşkilat Sinema ve Televizyonu Nasıl Biçimlendiriyor? (Çev.Ertan Yılmaz), İstanbul: Matbuat Yayın Grubu, 2014

Koç, Mehmet. İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumları-I Devrim Rehberliği, İran Araştırmaları Merkezi Analiz Çalışması, Ankara, 2018

Koç, Mehmet. İran’da Devlet Yapısı ve Temel Kurumları-II Yürütme Erki, İran Araştırmaları Merkezi Analiz Çalışması, Ankara, 2018

Koç, Mehmet. İran’ın Siyasi Suçlar Kanunu, İran Araştırmaları Merkezi Perspektif Çalışması, Ankara, 2018

Koç, Mehmet. Halkın Mücahitleri Örgütü, İran Araştırmaları Merkezi Raporu, Ankara, 2019

Herbig, Katherine L., The Expanding Spectrum of Espionage by Americans, 1947 – 2015, PERSEREC Teknik Raporu, ABD:10 Ağustos 2017

Oran, Baskın. Siyasi Tarih 1918-1990, Ankara: İmge Kitabevi, 1991

Özdağ, Ümit. İstihbarat Örgütleri, Ankara: Kripto Basın Yayın Dağıtım, 2014

Sarı, İsmail, (2019), “İslam Devrimi’nden Günümüze İran-ABD İlişkileri”, İran Araştırmaları Merkezi Güz 2019 Seminerleri, Ankara 2019

Smith W. Thomas Smith Jr. Encyclopedia of the Central Intelligence Agency, New York: Facts On File, Inc. 2003

Temur, Ferit, (2014), 20. Asrın Casusluk Şebekesi Cambridge Beşlisi, Ankara: Hitabevi Basın Yayın Dağıtım

Türkol Berkay Sadi. Büyük Kulaklar, İstanbul: Kariyer Yayıncılık 2010

Uygur, Hakkı, (2019), “Modern İran”, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi-YTB 2019 Uluslararası Öğrenciler Akademisi Seminerleri, Ankara 2019

Yiğit, Dilek. “Avrupa Birliği’nin İran Yaptırımlarını Bypass Planı”, Diplomatik Gözlem Dergisi, Aralık 2018

İnternet Kaynakları

Murat Tekek, “İran ve Arap Baharı”, 12.02.2012, <http://www.tuicakademi.org/iran-ve-arap-bahari/>

Murat Tekek, “İran’ın Kartları”, 16.05.2012, <http://www.tuicakademi.org/iranin-kartlari/>

Murat Tekek, “İran’ın Suriye Israrı”, 16.05.2013, <http://www.tuicakademi.org/iranin-suriye-israri/>

“Farkındalık ve Uyarılar-Casus Motifleri”, 7 Eylül 2017, <http://www.vaja.ir/Portal/home/?news/>

“Farkındalık ve Uyarılar-Casus Motifleri”, 16 Eylül 2017, <http://www.vaja.ir/Portal/home/?news/>

“İslam Ceza Kanunu (Cezalar)”, Bila Tarih, <http://hoghoogh.com.online.fr/>

“Defectors Debriefing Themselves”, 26/06/1988, <https://www.nytimes.com>

“İran, Türkiye üzerinden Mossad’a bilgi veren vatandaşını astı.”, Egemen Gazetesi, 29 Aralık 2010, <http://www.egemengazetesi.com>

“Iran sentences man to death for spying for Israel”, 30 Haziran 2008, <https://www.reuters.com>

“Iran hangs ‘Israel spy’ over nuclear scientist killing”, 16 Mayıs 2012, <https://www.bbc.com>

“Siyonist İsrail casusuna idam cezası!..”, 26 Aralık 2017, <https://www.mil-ligazete.com.tr>

“Iran Kills 2 for Spying for Israel, US” 19 Mayıs 2013, <http://www.israel-nationalnews.com>

“IRAN: Intelligence Ministry claims to arrest 30 alleged CIA spies”, 21 Mayıs 2011, <https://latimesblogs.latimes.com>

“İran’daki CIA İstihbarat Ekibi’nin Tespiti”, <http://shabestan.ir>

“1984: Ten members of the Tudeh party”, 25 Şubat 2017, <http://www.executedtoday.com>

“The Exposure of Nouredin Kianouri in Iran”, 26 Kasım 2015, <http://explorethefact.blogspot.com>

“Ehsan Tabari, Prominent Former Communist, Dies In Tehran”, 30 Nisan 1989, <https://apnews.com>

“İstihbarat Bakanlığı’ndan Anti-Casus Sergisi; Telefonla Casusluktan Elit İşe Alım Yöntemlerine”, Bülten No: 1295752, <https://www.khabaronline.ir>

“Iranian nuclear scientist Shahram Amiri executed for treason”, 7 Ağustos 2016, <https://www.bbc.com>

“Yargı sözcüsü: Anoush Ashouri, Ali Johari ve Aras Amiri casusluk için 6 yıl hapse mahkum edildi.”, 27 Ağustos 2019, <http://www.rfi.fr/fa>

“Journey to freedom: Hamid’s return home”, 24 Eylül 2014, <https://globalnews.ca>

“From businessman to ‘spy’: a Canadian-Iranian man’s ordeal in Tehran’s Evin Prison”, 4 Aralık 2013, <https://www.amnesty.org>

“The Updated Identities of 38 Prisoners with National-Security Charges in Ward 7 of Evin Prison”, 6 Eylül 2019, <https://www.en-hrana.org>

“Iran executed a former defense ministry contractor for ‘spying for the CIA,’ state media says”, 22 Haziran 2019, <https://edition.cnn.com>

“Iran sentences U.S.-Iranian man to death for spying”, 9 Ocak 2002, <https://www.reuters.com>

“Jason Rezaian convicted in secret Iran espionage trial, Washington Post says”, 12 Elim 2015, <https://www.theguardian.com>

“Iran’s jailed dual nationals and their uncertain fate”, 1 Ekim 2019, <https://www.bbc.com>

“Iran upholds prison term for official convicted of spying”, 11 Kasım 2018, <https://apnews.com>

“Briton, 76, has been in Iranian jail for 4 years on spying charges”, 14 Ekim 2015, <https://www.theguardian.com>

“Iran sentences British charity worker to 5 years in jail for espionage”, 22 Ocak 2017, <https://www.dw.com>

“Iran sentences one man to death, jails two others for spying for the United States”, 1 Ekim 2019, <https://www.abc.net.au>

“Iran jails two, including UK dual national, for spying for Israel”, 27 Ağustos 2019, <https://www.aljazeera.com>

“Iran executes defence ministry contractor over spying for CIA”, 22 Haziran 2019, <https://www.aljazeera.com>

“İran’da CIA casusu kimdi?”, Bila Tarih, Haber Kodu: 1916371, <http://irdiplomacy.ir>

“İran’da CIA casusluğundan idama onay”, 04 Şubat 2020, <https://www.milliyet.com.tr>

“İran’ın tutuklu çifte vatandaşları ve belirsiz kaderleri”, 1 Ekim 2019, <https://www.bbc.com>

“Jailed dual nationals may be victims of Iranian agents’ rivalry, row suggests”, 9 Eylül 2018, <https://www.theguardian.com/world...>

“Iran Executed Two CIA–Mossad Spies For Leaked Nuclear Related Information”, 20 Mayıs 2013, <http://www.iransview.com>

“Human rights lawyer Nasrin Sotoudeh sentenced to 33 years in prison and 148 lashes”, 21 Mart 2019, <https://www.frontlinedefenders.org>

Video Kayıtları

Cold War Warriors, CIA Traitor and KGB Double Agent Aldrich Ames, (2009), 9 dk. 37 sn. Youtube, 2009.

السياسة التركية تجاه أزمة قطر وجيرانها: جمع القوة المتوسطة بين أدوات القوة الصلبة والناعمة

محمود الرنتيسي*

تاريخ القبول: 2020/15/04

تاريخ الاستلام: 2020/17/05

اقتباس: الرنتيسي، م، « السياسة التركية تجاه أزمة قطر وجيرانها: جمع القوة المتوسطة بين أدوات القوة الصلبة والناعمة»، دراسات الشرق الأوسط، 265-286 (2020) 12-1

الملخص

تتناول هذه الدراسة مكانة تركيا كقوة متوسطة في النظام الدولي، وتطبق الدراسة معايير مركز لاهاي لتصنيف تركيا كقوة متوسطة اعتماداً على الإمكانيات المادية (السكان والاقتصاد والإنفاق العسكري) والإمكانيات غير المادية (التأثير) من خلال مؤشرات قوة العمل الدبلوماسي، وعضوية أهم المؤسسات الدولية مثل العضوية المؤقتة لمجلس الأمن ومجلس حقوق الإنسان، ومن ثم توضح هل تركيا قوة متوسطة صاعدة أم تقليدية، حيث افترضت الدراسة أن تركيا قوة متوسطة صاعدة تميزت بالتنقل بين أدوار القوة المتوسطة، وفي هذه الدراسة تبحث سلوك تركيا كقوة متوسطة تجاه قضية إقليمية، وهي الأزمة الخليجية بين قطر وجيرانها السعودية والإمارات والبحرين بالإضافة إلى مصر، والتي اندلعت في 5 حزيران/ يونيو 2017 ولا زالت مستمرة حتى الآن رغم إجراء عدد من الأطراف محاولات للتوسط لحلها. حيث لعبت تركيا دوراً متميزاً من خلال مساندة قطر دبلوماسياً، ومن خلال القاعدة العسكرية من جهة، ومن خلال محاولة التوسط في الأزمة سعياً للحفاظ على بقية علاقاتها الخليجية ومع السعودية على وجه التحديد. وهنا يتضح أن تركيا زوجت بين أدوات القوة الناعمة والصلبة في سلوكها تجاه الأزمة. تجد الدراسة أن القوى المتوسطة الفاعلة قد تلجأ إلى تطبيق أدوات القوة الصلبة لتحقيق أهدافها مع ميلها لعدم التأثير على صورتها وقوتها الناعمة قدر الإمكان.

الكلمات المفتاحية: القوة المتوسطة، تركيا، القوة الصلبة، القوة الناعمة، الأزمة الخليجية.

* طالب الدكتوراة، جامعة الغازي - تركيا، Mahmoud_sr@hotmail.com، ORCID:0000-0002-2213-2114

Türkiye'nin Katar ve Komşuları Krizine Yönelik Politikası: Orta Ölçekli Gücün Sert ve Yumuşak Güç Araçlarını Birleştirmesi

Mahmoud ALRANTİSİ*

Geliş Tarihi: 15/04/2020

Kabul Tarihi: 17/05/2020

Atf: ALRANTİSİ, M., “Türkiye'nin Katar ve Komşuları Krizine Yönelik Politikası: Orta Ölçekli Gücün Sert ve Yumuşak Güç Araçlarını Birleştirmesi”, *Ortadoğu Etütleri*, 12-1 (2020): 265-286

Öz: Bu çalışma, Türkiye'yi uluslararası ortamda bir orta ölçekli güç olarak ele alır. Çalışma, Türkiye'yi orta ölçekli güç olarak sınıflandırmak için nüfus, ekonomi ve askeri harcamalar gibi maddi imkânlara ve diplomatik ilişkilerin güç göstergeleri, Güvenlik Konseyi'ne ve İnsan Hakları Konseyi'ne üyelik gibi maddi olmayan imkânlarla (etki) dayanarak Lahey merkezinin kriterlerini uygular. Bu çalışma, Türkiye'nin yükselen bir orta ölçekli güç mü yoksa geleneksel güç mü olduğunu anlatacaktır. Çalışma, bir orta ölçekli gücün rolleri arasında geçiş yaptığı ile bilinen Türkiye'nin yükselen bir orta ölçekli güç olduğunu varsaymaktadır. Ayrıca orta ölçekli güç olarak Türkiye'nin bölgesel bir mesele olan Katar ve komşuları Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirliği, Bahreyn ve Mısır arasındaki Körfez krizine yönelik davranışlarını incelemektedir. 5 Haziran 2017 tarihinde başlayan kriz taraflarca ortaya atılan çözüm denemelerine rağmen devam etmektedir. Türkiye, Katar'ı diplomatik anlamda destekleyerek ve askeri üs açarak bu krizde önemli rol oynamıştır. Öte yandan ise bir aracı olarak sürece katılmaya çalışarak diğer Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu krizde hem yumuşak güç hem de sert güç araçlarını birleştirmeye çalıştığı aşikârdır. Çalışma, etkin orta ölçekli gücün bazen amaçlarına ulaşmak için sert güç araçlarına başvurmaya yanaştığı ancak aynı zamanda kendi imajını ve yumuşak gücünü zedelememeye çalıştığı sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Ölçekli Güç, Türkiye, Sert Güç, Yumuşak Güç, Körfez Krizi.

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, TR, Mahmoud_sr@hotmail.com, ORCID:0000-0002-2213-2114

Turkish Policy Toward Qatar's Crisis with its Neighbors: Middle Power's Combination of Hard and Soft Power Means

Mahmoud ALRANTİSİ*

Received: 04/15/2020

Accepted: 05/17/2020

Citation: ALRANTİSİ, M., "Turkish Policy Toward Qatar's Crisis with its Neighbors: Middle Power's Combination of Hard and Soft Power Means", Middle Eastern Studies, 12-1 (2020): 265-286

Abstract: This study examines Turkey's position as a middle power in the international system. The study applies the criteria of the Hague Center to classify Turkey as a middle power based on material capabilities such as (population, economy, and military spending) and non-material such as (influence) through indicators of the efficiency of diplomacy, and membership of the most important international institutions such as membership of Security Council and Human Rights Council. The study then explains whether Turkey is a rising or traditional middle power. The study has assumed that Turkey is a rising middle power characterized by movement between the roles of the middle power and this study examines Turkey's behavior as a middle power towards a regional issue. The regional issue is the crises of Gulf states between Qatar and its neighbors Saudi Arabia, Emirates and Bahrain in addition to Egypt. which erupted on June 5, 2017 and is still ongoing even though some states have made attempts to mediate for a solution. Turkey played a distinguished role in crises by supporting Qatar diplomatically and with the military base and by trying to mediate the crisis in an effort to preserve the rest of its Gulf relations and with Saudi Arabia in particular. It is clear here that Turkey has paired the tools of soft and hard power in its behavior towards the crisis. The study finds that the effective middle power may resort to the application of hard power tools to achieve their goals with their tendency not to affect its image and soft power as much as possible.

Keywords: Middle power, Turkey, Hard power, Soft power, Gulf crisis.

* Ph.D. Student, Gazi University, TR, Mahmoud_sr@hotmail.com, ORCID:0000-0002-2213-2114

مقدمة

تعتبر تركيا من الدول الإقليمية 'الطموحة'، التي تتنازع سياستها الخارجية مع معظم قضايا المنطقة، وقد ركزت تركيا منذ عام 2002 أي منذ قدوم حزب العدالة والتنمية على رفع مكانتها في الساحة الدولية والإقليمية، ومن خلال استطلاع الدراسات السابقة حول تركيا وجدنا أن تركيا ركزت في الفترة من 2002 إلى 2011 على أدوات القوة 'الناعمة'، حتى ظهرت نموذجاً لكافة دول المنطقة التي كانت تعيش حالة أكثر استقراراً نسبياً من الوضع الحالي.

وقد بدأت تركيا بالاعتماد على أدوات القوة الصلبة بعد 2014، وظهر ذلك بشكل واضح بعد 2016 من خلال عدة عمليات عسكرية في سوريا، ومن خلال إقامة قواعد عسكرية في العراق والصومال وقطر، وصولاً إلى الاتفاق الدفاعي مع حكومة الوفاق الليبية في 2019، حتى أن خلافاتها مع الدول الكبرى مثل الولايات المتحدة وروسيا في بعض الملفات جعلتها تبدو أقرب إلى قوة متوسطة صاعدة منها إلى قوة متوسطة تقليدية. ولكن مع ذلك بقيت تركيا تعتمد على أساليب القوة 'الناعمة' حتى في القضايا التي استخدمت فيها الأدوات العسكرية، وفي هذا السياق ولأن مفهوم القوة مفهوم متغير، ولأن عدداً من الدراسات درست تركيا في فترات مختلفة وأحياناً من خلال معايير مختلفة، فقد أعادت هذه الدراسة التأكيد على تصنيف تركيا كقوة متوسطة، ولكن من خلال الاعتماد على معايير مركز لاهاي للدراسات الاستراتيجية في دراسة له على القوى الأوروبية حيث تعاملت مع بعدي الإمكانات المادية وغير المادية للقوى المتوسطة، كما درست سلوك تركيا كقوة متوسطة تجمع بين أدوات القوة 'الناعمة' والصلبة تجاه الأزمة الخليجية منذ حزيران/ يونيو 2017.

القوة المتوسطة

تعود جذور مفهوم القوة المتوسطة إلى القرن الـ 15 مع بدايات نظام 'الدولة القومية' في أوروبا عندما قسم عمدة ميلانو العالم إلى ثلاثة أنواع من الدول هي: الإمبراطوريات Grandissime والقوى المتوسطة Mezano والقوى الصغرى Piccioli، وكان المقصود بهذا المصطلح هو المعنى الحرفي لتوسط الحجم، والوقوع في الوسط بين القوى الكبرى والصغرى. كما ركز على أن الدول ذات الحجم المتوسط Middle-Sized States لها ميزة في الحفاظ على البقاء لأن لديها قوة Strength وسلطة Authority كافية بدون الحاجة لمساعدة الآخرين. ولذلك كانت إحدى تعريفات 'القوة المتوسطة' (تعريف رود) أنها الدولة التي يوجد لديها قوة وسلطة كافية للوقوف بدون مساعدة الآخرين. ويقترّب هذا المعنى من 'أكاديمي كارستن هولبراد للقوة المتوسطة صاحب كتاب "القوى المتوسطة والسياسة الدولية" بأنها الدولة الأضعف من القوى الكبرى في النظام الدولي والأكبر من الدول الصغيرة¹، ولعله يبدو واضحاً أن تعريفاتهم تعتمد على الإمكانات المادية. أما تعريفات (كوبر وهيجوت ونوسل) للقوة المتوسطة فهي أنها تتميز بدبلوماسيتها عن المستوى الدولي عبر اتباع حلول متعددة الأطراف للمشكلات الدولية، واتخاذ مواقف توافقية، والعمل كوسيط في المنازعات، وتبني جهود حفظ السلام، والميل لتبني نموذج المواطن العالمي الصالح Good Global Citizen 'تطلاقاً من فناعة أخلاقية'. كما كانت هناك تعريفات تركز على إدراك 'القادة' واعتقاداتهم وتصورهم لدولهم مثل (تعريف روبرت كوهين) للقوة المتوسطة بأنها دولة يعتقد قادتها أنه ليس بمقدورها العمل بمفردها، ولكن يمكنها التأثير بفعالية من خلال العمل مع مجموعة أخرى من الدول أو عبر منظمة دولية².

ومن خلال الاطلاع على التعريفات السابقة يمكننا أن نترجح تعريفاً أبعد عن 'الاحتزال للقوة المتوسطة بأنها هي دولة متوسطة من حيث مصادر القوة الصلبة، وغالباً تتخذ موقفاً وسطياً في النزاعات وفي أماط السلوك الخارجي، وتبني حلولاً جماعية للمشكلات، وتنتظر أو تصنع الفرص لتحسين مكانتها في النظام الدولي، وتجنب الصدام المباشر مع القوى الكبرى، وتفضل استخدام أدوات القوة الناعمة في فترات غياب التهديد.

1 Rudd, K. (2006). *Leading Not Following: The Renewal of Australian Middle Power Diplomacy*, Melbourne,

2 Rudd, a.g.e., 2006.

3 Imai, K. (2011). *The Possibility and Limit of Liberal Middle Power Policies. Turkish Foreign Policy toward the Middle East During the AKP Period (200-2011)*. Phd thesis, Middle East Technical University, p 21.

4 A. F. Cooper, R. A. Higgott and K. R. Nossal, *Relocating Middle Powers: Australia and Canada in a Changing World Order*, (Vancouver: UBC Press, 1993), p.17.

5 Yalçın, H. B. (2012). "The Concept of "Middle Power" and the Recent Turkish Foreign Policy Activism". *Afro Eurasian Studies*, 1(1),p 195-213.

ونحاول 'الإثبات في هذه الدراسة أن القوة المتوسطة بعد قصور أدوات القوة الناعمة في البيئات المضطربة عنى تحقيقي 'الأهداف تصل لغناة كبيرة أن تخرج بين أدوات 'القوة الناعمة والصلبة لتحقيق أهدافها خاصة في الساحة الإقليمية.

تركيا كقوة متوسطة

تناولت الكثير من الدراسات تركيا كقوة متوسطة وفيما نظرت بعض الدراسات من خلال المنظور الليبرالي نظرت دراسات أخرى من خلال المنظور الواقعي، وبين المنظور الواقعي والليبرالي نادت بعض الدراسات مؤخراً إلى الجمع بين 'المنظورين، واعتبارهما وجهان لعملة واحدة، وقد أكدت أكثر من دراسة خلال فترات مختلفة أن تركيا تعتبر قوة متوسطة سواء تبعاً للمنظور الواقعي الذي يعتمد على 'الإمكانيات المادية أو للمنظور الليبرالي الذي يعتمد على 'الإمكانات غير المادية.

ومن هذه الدراسات دراسة Baç, Yüksel (1997) أي قبل قدوم حزب العدالة والتنمية 2002، وهناك دراسات تم إجراؤها في فترات مختلفة من قيادة حزب العدالة والتنمية لتركيا مثل دراسة Ziya Öniş (2003) ودراسة Barlas (2005) ، وبعد انطلاق الربيع العربي وحدثت تغييرات في السياسة التركية أيضاً تناولت عدة دراسات تركيا كقوة متوسطة ومنها دراسة ŞAHİN -SARI في 2016 ، ودراسة Hasan Basri Yalçın في 2012 ، وقد قام الباحثين في دراسته باستعراض الدراسات التي عرفت تركيا عنى أنها قوة متوسطة من خلال البعد 'الواقعي أو البعد الليبرالي وفيه يلي نستعرض بعض هذه 'الدراسات في الجدول التالي:

دراسات القوة المتوسطة حول تركيا	البعد المستخدم في تعريف القوة المتوسطة
Baskın Oran (2001, William Hale (2000)	كتاب البعد المادي
Kirişçi , Rubin (2002)	استخدموا مصطلحات القوة الإقليمية 'مُعتمدة على البعد المادي
Barlas (2005)	دراسة تاريخية اختبرت موقع تركيا في الثلاثينيات بناء عنى البعد غير المادي
Baç, Yüksel (1997)	دراسة تاريخية 'اختبرت موقع تركيا في فترة التسعينيات بناء عنى 'البعد المادي
Gareth Winrow (2005)	عرفت تركيا أنها قوة متوسطة وقوة إقليمية بناء على البعد غير المادي
Ziya Öniş (2003)	عرفت تركيا على أنها تحولت من قوة إقليمية قهرية coercive regional powership إلى قوة إقليمية معتدلة benign regional powership وأيضا اعتمدت على البعد غير المادي
Hickock (2000) ,Erickson (2004)	اعتبروا أن تركيا قوة إقليمية مهيمنة بناء على البعد المادي وتحتديدا 'العسكري
Hasan Basri Yalçın 2012	اعتمدت على البعدين
Mehmet Şahin, Buğra Sarı (2016)	اعتمدت على البعدين

6 Mehmet Şahin ve Buğra Sarı, (2016). URL:

<http://idealonline.com.tr/IdealOnline/pdfViewer/index.xhtml?uld=47746&ioM=Paper&preview=true&isViewer=true#pagemode=bookmarks>,
Son Erişim Tarihi: 16.03.2020.

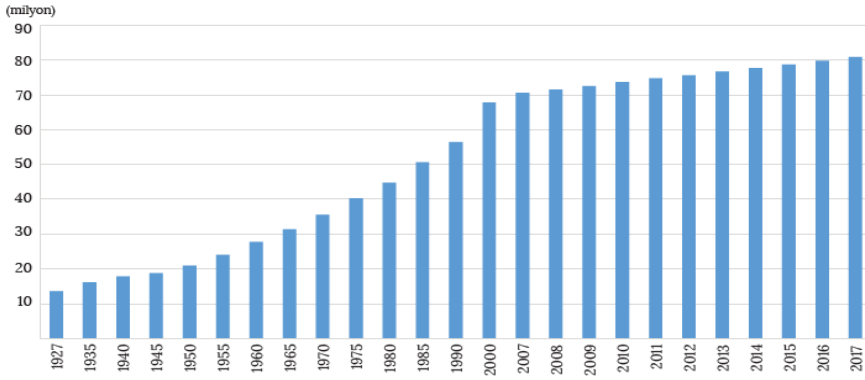
7 Yakın, H. B. (2012). "The Concept of "Middle Power" and the Recent Turkish Foreign Policy Activism". *Afro Eurasian Studies*, 1(1), 195-213.

اعتمدت على البعد الثاني وتحديد المجال الانساني	Bruce Gilley (2015)
اعتمدت على السعدين اُمادي وغير اُمادي	Ziya Öniş, Mustafa Kutlay (2017)

الإمكانات المادية

بالنسبة للمنظور الواقعي فإن الإمكانيات المادية لتركيّا المتعلقة بمساحتها وعمقها الاستراتيجي والموقع الجغرافي المتميز بين الشرق والغرب وعدد سكانها والناتج القومي الإجمالي والإنفاق العسكري والقوة العسكرية تؤهلها إلى أن تعتبر قوة متوسطة وهناك شبه إجماع بين الدارسين على هذا الأمر. فمن ناحية معيار السكان نجد أن سكان تركيّا قد وصل عددهم إلى 82.952.370 مليون نسمة وهو ما يشكل 1.08% من عدد سكان العالم (حتى احصاءات 30 يونيو 2019)، وبذلك تكون تركيّا في المرتبة 17 عالمياً من حيث عدد السكان ويعد متوسط العمر في تركيّا 30.2 عاماً.

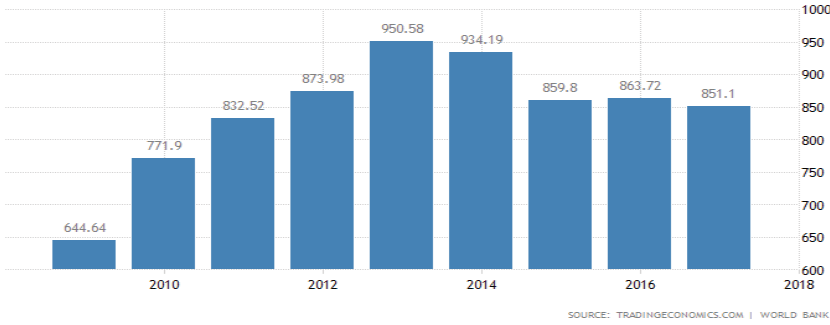
شكل يوضح أعداد سكان تركيّا من عام 1927 حتى عام 2017 (TÜİK)

أما من زاوية القوة الاقتصادية فإن الناتج القومي الإجمالي لتركيّا وفقاً لأرقام البنك الدولي عام 2018 قد بلغ 766,509 مليار دولار، وهي بذلك تقع في الترتيب 19 عالمياً ومن المعروف أن تركيّا هي من الدول الأعضاء في مجموعة العشرين (G20)، وقد كان الرقم قد وصل إلى 851.54 مليار دولار في عام 2017 في المرتبة الـ 17 من بين 200 دولة أخرى. وهذا يشير إلى أن هناك تراجع في القوة الاقتصادية ومع ذلك فإن تركيّا لا زالت ضمن مجموعة العشرين وهي تتنقل بين المرتبة 17 و19. (كتحديث بلغ الناتج القومي الإجمالي لتركيّا 813.81 مليار دولار لعام 2020).

من الجديهي أن نشير هنا عند الحديث عن الجانب الاقتصادي أن تركيّا تحتاج كقوة متوسطة لتحقيق طموحاتها في مجال القوة الدولية إلى اقتصاد قوي وإلا سوف تواجه صعوبات في هذا المجال، وهذا أمر مهم للقوة المتوسطة للقدرة على إحداث التوازن بين الإمكانيات والطموحات، حيث تظهر محدودية خيارات العديد من الدول المتوسطة إذا كانت طموحاتها أكبر بكثير من إمكانياتها، ولهذا تحافظ العديد من القوى المتوسطة على توازن بين الطموحات والإمكانات حتى لا تتعرض للانكشاف أو تنزلق إلى مستنقعات لا تستطيع النجاة منها.

8 Turkey Population, URL: <https://www.worldometers.info/world-population/turkey-population>, Son Erişim Tarihi: 16.03.2020.

9 "Projected GDP Ranking", Son Erişim: 16 Mart 2020, <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>.

شكل يوضح الناتج القومي الإجمالي لتركيا من 2010-2018، المصدر البنك الدولي

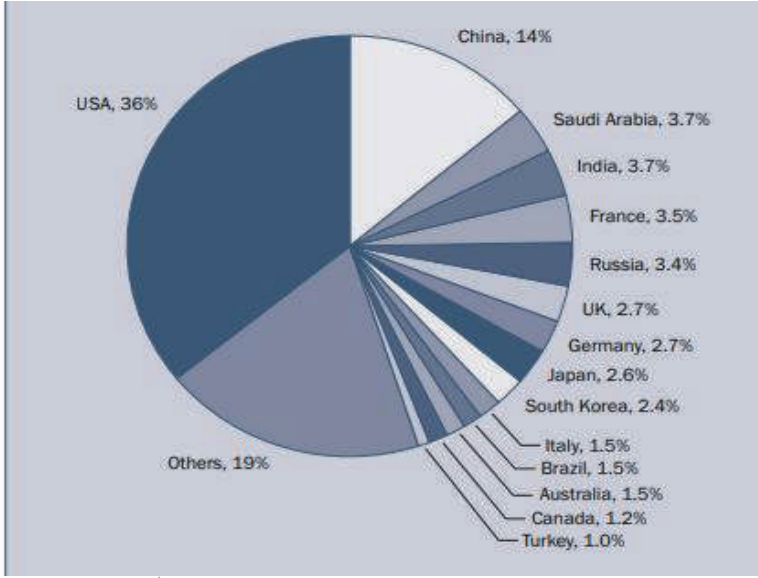
وعلى صعيد القوة العسكرية فإن تركيا تعتبر ثاني أكبر جيش في حلف الناتو، ويقدّر عدد العسكريين الأتراك بحوالي 687.089 عسكرياً، أما بالنسبة للإنفاق العسكري بالقيمة المطلقة وذلك اعتماداً على متوسط الرقم على مدار 5 سنوات وفقاً لمعهد ستوكهولم الدولي لبحوث السلام SIPRI فقد حلت تركيا في المرتبة الـ 15 عالمياً من حيث الإنفاق العسكري¹¹، ولعل المعلومة الأهم هنا أن الإنفاق العسكري زاد في تركيا بنسبة 24% في عام 2018 إلى 19.0 مليار دولار، وهي أعلى نسبة مئوية سنوية بين أكثر من 15 من المنفقين العسكريين في العالم¹². ومن ناحية أخرى فقد ارتفعت مبيعات صناعة الدفاع التركية للخارج بنسب كبيرة، وقد تطورت الصناعات الدفاعية في تركيا في آخر 5 سنوات بشكل كبير، وهو ما قد يفسر زيادة الإنفاق العسكري، حيث تعمل تركيا ضمن استراتيجية العمل على تحقيق الاكتفاء الذاتي. ومن أمثلة ذلك تميز تركيا في تصنيع طائرات بدون طيار والمدرعات العسكرية ومروحيات أتاك. ومن المهم هنا أن نشير أن معيار الإنفاق العسكري يعتبر أحد المعايير الأساسية لقياس قوة الدول في عدد من التصنيفات الدولية.

يبقى أن نشير هنا إلى أن عضوية تركيا في الناتو قد تعرضت لاهتزازات بسبب مواقف الحلف السلبية تجاه تركيا في الأزمة في سوريا، وخاصة مسألة 'خطر الجوي التي طالبت بها تركيا، وخلال محاولة انقلاب 15 تموز، فلم تقدر دول الحلف موقفاً قوياً داعماً لتركيا ومديناً للانقلاب، كما أن عدداً من دول الحلف رفضت تسليم جنود وضباط ساهموا في الانقلاب إلى الدولة التركية، كما أن حلف الناتو لم يتضامن مع تركيا إلا شخوياً دون أي خطوات ملموسة عندما اقتربت روسيا وتركيا من 'المواجهة العسكرية في إدلب في بداية آذار/ مارس 2020، ولكن بالرغم من تراجع الثقة بين تركيا والناتو فإن تركيا تدرك أن وجودها في الناتو يوفر لها الأمن، فالتأخر لا يزال أكبر قوة رادعة في العالم، كما أن وجود تركيا في الناتو يجعلها شريكاً مغرباً لروسيا ولذلك تريد تركيا البقاء في الناتو مع بناء علاقات جديدة مع دول من خارج نطاق الناتو¹³.

10 "World military expenditure grows to \$1.8 trillion in (2018)", SIPRI, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018>.

11 Ibid.

12 Hasan Basrı Yağın, (2018). "NATO'nun Krizi ve Geleceği Türkiye'nin Artan Otonomisi", Son Erişim: 16 Mart 2020, https://setav.org/assets/uploads/2018/07/Analiz_251.pdf.

شكل يوضح بيانات الإنفاق العسكري العالمية لعام 2019.¹³

وبذلك يتضح لنا أن تركيا تعتبر قوة متوسطة وفق الحسابات التي تعتمد على المعايير المادية الرئيسية، وهي عدد السكان والنواتج القومي الإجمالي والإنفاق العسكري.

الإمكانات غير المادية

تعتمد النظرة الليبرالية للقوة المتوسطة على الإمكانيات غير المادية وتحديدًا عنى سلوك السياسة الخارجية للدولة، وتعريف الدولة لنفسها على أنها قوة متوسطة، ويستند ذلك عموماً إلى حضور الدولة ودرجة النفوذ والتأثير التي تمتلكها، وغالباً ما يكون غير استخدام الدولة لقدراتها الدبلوماسية في خدمة الاستقرار الدولي وإقامة مبادرات تعاونية متعددة الأطراف، وتسعى الدولة لتحقيق سمعة جيدة لنفسها من خلال تكثيف الجهود في تسوية النزاعات ودعم جهود الإغاثة الإنسانية وحفظ السلام وتحقق هذه الجهود من خلال سياسة خارجية نشطة خاصة في المؤسسات الدولية سمعة جيدة للبلد كمواطن عالمي صالح Good Global Citizen. ويقصد بهذا المفهوم الدول التي تنشط في جعل النظام أكثر مساواة وعدالة واستدامة.

ومع أن هناك خلاف حول تعريف البلد لنفسه على أنه قوة متوسطة، حيث أن القيادة التركية ترغب في لعب أدوار أكبر حتى من دور القوة المتوسطة، ويتضح ذلك في توجهات السياسة الخارجية التركية الحالية، وقد عملت تركيا على توسيع منظور سياستها الخارجية من خلال انشاء تميز في دبلوماسيتها وفي علاقاتها مع الجيران خاصة قبل ظهور ثورات الربيع العربي 2011 من خلال أدوار الوساطة التي قامت بها (بين إسرائيل وسوريا على سبيل المثال)، والتعاون مع دول الجوار في المجالات المتعددة وخاصة المجال الاقتصادي، وقد ظهر هذا بشكل واضح في سياسة تصفير المشاكل مع دول الجوار (سوريا واليونان) في التركيز على أدوات القوة الناعمة حتى 2013 تقريباً، وقد كانت تركيا تسعى بقوة للانضمام للاتحاد الأوروبي من خلال تطبيق معايير الاتحاد مستفيدة من ذلك في تحقيق إنجاز كبير في دور المدنيين في قيادة البلاد، وتحسين موقع المدنيين في العلاقة بين العسكر والمدنيين في إدارة الدولة، وقد مثلت أيضاً نموذجاً للديمقراطية لبلد إسلامي، وكانت تقيم علاقات جيدة مع إسرائيل في الفترة من 2009-2002 مع احتفاظها بعلاقات جيدة مع بقية دول المنطقة، وقد نالت بذلك رضا الدول الغربية، حيث عبر الرئيس الأمريكي السابق باراك أوباما عن هذا من خلال اختياره لتركيا كأول بلد يزوره

13 Yentirk, N. (2014). Measuring Turkish military expenditure, *SIPRI Insights on Peace and Security*, 1, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/insight/SIPRIInsight1401.pdf>.

بعد توليه الرئاسة في 2009: "بوصفي الرئيس الرابع والأربعين للولايات المتحدة فإنني أتطوع إلى تدعيم العلاقات بين الولايات المتحدة وتركيا ودعم رؤية أتاتورك لتركيا باعتبارها ديمقراطية حديثة وثرية عازماً على إقرار (السلام في الوطن والسلام في العالم)".¹⁴

وعلى صعيد التأثير تنشط الدول المتوسطة من خلال المؤسسات الدولية لتحقيق جملة من أهدافها، وتعتبر تركيا عضواً في عدة منظمات دولية مثل حلف شمال الأطلسي NATO ومجموعة العشرين G20، وما زالت مرشحة للانضمام للاتحاد الأوروبي (بالرغم من تراجع الاحتمالات)، ولديها مجالس تعاون رفيعة المستوى مع 25 بلداً، و20 اتفاقية تجارة حرة، وقد تولت الرئاسة الدورية لقمّة العشرين في 2015، وعملت في مجلس الأمن في 2009-2010، كما تولت الرئاسة الدورية لمنظمة التعاون الإسلامي 2016-2019، وقد أنشأت تركيا في عام 2014 بالتعاون مع فنلندا وسويسرا مجموعة أصدقاء الوساطة في منظمة الأمن والتعاون الأوروبية، وكذلك الحال فإن تركيا عضو في مجموعة التعاون الاقتصادي بين القارات MIKTA (المكسيك وأندونيسيا وكوريا وتركيا وأستراليا).¹⁵

وحتى بعد انطلاق ثورات الربيع العربي دعمت تركيا الانتقال الديمقراطي في البلدان العربية وإرادة شعوب المنطقة، ولكن بالرغم من ارتفاع شعبيتها لدى شعوب المنطقة فقد جعلها ذلك في مواجهة مع الأنظمة الاستبدادية السابقة، أو مع قوى الوضع الراهن في المنطقة، والتي كسبت حتى الآن جولة العمل المضاد ضد الربيع العربي في مصر والبحرين وتونس، وما زالت تسعى للفوز في ليبيا والسودان واليمن وسوريا.

ومع تراجع ثورات الربيع العربي بدأت تركيا تركز على البعد الأمني خاصة من خلال دعم المعارضة السورية والجيش السوري الحر ضد نظام بشار الأسد، وكذلك ازدادت النزعة الأمنية في السياسة الخارجية التركية مع تزايد فرض انشاء كيان كردي على حدودها مع سوريا، بعد الدعم الأمريكي الواضح والكبير لوحدة حماية الشعب الكردية في شمال سوريا، والتي تعتبرها تركيا فرعاً سورياً لحزب العمال الكردستاني، ومع هذا حافظت تركيا على جهود السلام وحفض التصعيد من خلال الدخول في عملية مباحثات ثلاثية مع روسيا وإيران، وقد نجحت أكثر من مرة في منع اشتعال الحرب في إدلب، ويضاف لهذا استقبال تركيا للاجئين السوريين على أراضيها، وجهودها في إغاثة اللاجئين منذ بدء الأزمة في سوريا، وتعتبر تركيا الدولة التي تستضيف أكبر عدد من اللاجئين في العالم وفقاً للمعطيات المتوافرة لدى المفوضية السامية للأمم المتحدة لشؤون اللاجئين، وقد أنفقت تركيا لغاية اليوم أكثر من 33 مليار دولار أمريكي بهدف توفير كافة أنواع الخدمات والمساعدات للسوريين.¹⁶

وعنى صعيد الجهود الانسانية برزت تركيا كجهة مانحة مهمة للتنمية الإنسانية في العالم، في عام 2013 عنى سبيل أمثال رفعت تركيا مساعداتها الإنسانية إلى 1.6 مليار دولار أمريكي، مما جعلها ثالث أكبر مساهم في العالم في المساعدات الإنسانية، وقد انعقدت القمة العالمية الأولى للعمل الإنساني في شهر أيار/مايو 2016 في إسطنبول، وقد احتلت تركيا المرتبة الأولى في العالم كأكثر الدول سخاء وكرمًا على صعيد نصيب الفرد من الإنفاق على المساعدات الإنسانية، بعد أن أنفقت مبلغاً قدره 7.2 مليار دولار أمريكي في عام 2017.¹⁷

وبالتالي فإن تركيا على صعيد أهداف وسلوك السياسة الخارجية تعتبر قوة متوسطة من خلال اعتمادها على الحلول الجماعية، وبحثها عن أدوار الوساطة وجهود حفظ السلام وإغاثة اللاجئين والعمل عبر المؤسسات الدولية، وإن كان هناك تراجع في استخدام أدوات القوة الناعمة وتزايد في استخدام أدوات القوة الخشنة منذ عام 2016 بسبب بروز التهديدات الأمنية.

وبحسب الطريقة التي اعتمدنا عليها لتصنيف القوى المتوسطة لمركز لاهاي فإن تركيا تعتبر حسب الإمكانيات المادية (السكان والاقتصاد والإنفاق العسكري) قوة متوسطة، وحسب التأثير أيضاً قوة متوسطة لأنها تمتلك أكثر من 140 سفارة و173 قنصلية، حيث اعتبر عدد السفارات في الخارج مؤشراً على تأثير الدولة، وقد تقرر في

14 Yağcı, a.g.e., 2012.

15 "Türk Dış Politikası ve İnsani İnişiyatif, Türk Dışişleri Bakanlığı", MFA, Son Erişim: 16 Mart 2020,

<http://www.mfa.gov.tr/%D9%86%D8%B8%D8%B1%D8%A9%D8%B9%D8%A7%D9%85%D8%A9.ar.mfa>.

16 Türk Dış Politikası ve İnsani İnişiyatif, Türk Dışişleri Bakanlığı, MFA.

17 "Dünya İnsani Zirvesi", TCCB, Son Erişim: 16 Mart 2020, URL: <https://www.tccb.gov.tr/ozeloduyular/diz/1/>.

المعيار المذكور أن 'لحد الأدنى لقبول الدولة كقوة متوسطة هو امتلاكها أكثر من 50 سفارة'¹⁸، أما المؤشر الثاني حسب نفس المعيار فهو 'انتخابها لمرة واحدة لعضوية مجلس الأمن أو مجلس حقوق الإنسان، وقد انتخبت تركيا لعضوية مجلس الأمن في الفترات 1951-1952، 1954-1955، 1961، 2009-2010، ومن الملاحظ أيضاً أن تركيا لم تنتج خلال آخر 8 سنوات في الحصول على العضوية المؤقتة لمجلس الأمن'¹⁹.

قوة متوسطة صاعدة أم تقليدية

يمكن تقسيم القوى المتوسطة إلى نوعين قوى تقليدية وقوى صاعدة، وحول اعتبار تركيا قوة متوسطة تقليدية أو قوة متوسطة صاعدة، فإن الدراسة افترضت أن تركيا قوة متوسطة صاعدة، وذلك لأنه عندما ننظر إلى الفروق بين القوى المتوسطة التقليدية والصاعدة نجد أن القوى التقليدية 'لصاعدة تهتم بممارسة نفوذ إقليمي (ويتضح حجم الاهتمام التركي بالنفوذ في منطقة الشرق الأوسط)، وتستهدف الإصلاح في النظام الدولي (ويتضح هذا من تصريحات الرئيس التركي ومنها "العالم أكبر من 5")، وفيما تتميز القوى المتوسطة التقليدية بأنها ظرفية مثل كندا ونيوزلندا وأستراليا، فإن تركيا تقع في المركز، وليس لإقليم واحد بل لعدة أقاليم، ومن جهة تاريخية فإن بروز القوى المتوسطة التقليدية ظهر خلال الحرب الباردة، بينما برزت تركيا مع بقية القوى المتوسطة الصاعدة بعد الحرب الباردة، وتعتبر القوى المتوسطة التقليدية دولاً تسير في فلك القوة العظمى وهي الولايات المتحدة الأمريكية، وقد أثبتت تركيا عدة مرات وفي مراحل مختلفة تحديها للقوة العظمى وخلافها معها، ومن أمثلة ذلك (قبرص، رفض تركيا السماح للولايات المتحدة استخدام أراضيها في الحرب على العراق 2003، الخلاف حول دعم وحدات الحماية الكردية في سوريا بعد 2014، تحدي الولايات المتحدة ورفض قرارها الاعتراف بالقدس عاصمة لإسرائيل، حيث قادت تركيا الجهود للتصويت ضد موقف الولايات المتحدة في الأمم المتحدة، وخلاف حول التطورات في فنزويلا، وحصار قطر، ومقتل الصحفي جمال خاشقجي، ومجموعة من الخلافات الثنائية المتزايدة بعد محاولة الانقلاب في 2016، مثل عدم تسليم فتح الله غولن لتركيا وأخوها الخلاف على صفقة اس 400 مع روسيا، وفي كانون الثاني/يناير 2019 رفض الرئيس التركي مقابلة جون بولتون مستشار الأمن القومي الأمريكي)، كما نددت تركيا بتصريحات عدد من المسؤولين الأمريكيين مثل تصريح وزير الخارجية الأمريكية الذي حذر من تعرض أكراد سوريا للقتل على أيدي القوات التركية، حيث اعتبرت تركيا هذه التصريحات نقصاً مقلتاً في المعلومات كما عبر أردوغان عن صدمته من موقف ترامب من التطورات في فنزويلا²⁰، ويضاف لذلك رفض تركيا مواصلة مشاركة في برنامج أمريكي لدعم الأمن الفلسطيني انطلاقاً من الفئضية الأمريكية في القدس، بعد دمجها بالسفارة الأمريكية²¹، لرفض تركيا لقرار نفل 'سفارة، وقدواصلت تركيا الحفاظ على موقفها بالرغم من تطبيق عقوبات عليها ودخولها في عدة أزمات مثل أزمة التأشيرات وأزمة 'نفس برانسون، وطُلب ترامب إخراج تركيا من نظام 'الأفضليات' المعمم الذي يسهل دخول صادراتها للسوق الأمريكية في مارس 2019، وقد تم تبرير الطلب بأن تركيا 'متطورة اقتصادياً بما يكفي'، وبالتالي فهي لم تعد مؤهلة للاستفادة من برنامج الدعم²²، ولم يقتصر خلاف تركيا وتحديها على الولايات المتحدة كقوة عظمى بل شمل مجموعة من القوى الكبرى الأخرى مثل روسيا، حيث دخلت تركيا في أزمات مع روسيا كان أخطرها بعد إسقاط طائرة روسية في نوفمبر 2015، وخلال بعض المراحل أثناء القصف الروسي على حلب وإدلب في سوريا، كما حدثت توترات في 'العلاقة التركية الصينية بعد انتقادات وجهتها القيادة التركية للصين بسبب تعاملها مع المسلمين الروهينجا وانتهاكاتهما لحقوقي الإنسان. ولكن تركيا قد حسنت مؤخرًا من علاقاتها مع كل من روسيا والصين وهما من القوى الكبرى التي يتزايد 'تخراطها في 'المنطقة بشكل واضح'²³.

18 Embassy Pages, Turkey Embassies & Consulates (2019).

19 "Türkiye'nin Birleşmiş Milletler", Güvenlik Konseyi Adaylığı, MFA, Son Erişim: 16 Mart 2020, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-birlesmis-milletler_guvenlik-konseyi-adayligi.tr.mfa.

20 "Venezuela krizi", BBC, Son Erişim: 16 Mart 2020, <http://www.bbc.com/arabic/world-47098446>.

21 "Türkiye, Kudüs'teki Amerikan konsolosluğunu elçilikle birleştirdikten sonra bir "güvenlik programı" boykot ediyor", Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://bit.ly/2Eifint>.

22 "Trump, Türkiye'yi ticaret destek programından 'çıkartıyor' mu?", TurkPress, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.turkpress.co/node/58523>.

23 "With a New World Order Taking Shape, Turkey Again Looks" Eastward Oded Eran, Gallia Lindenstrauss *INSS Insight No. 1194*, 16 Temmuz 2019, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.inss.org.il/publication/with-a-new-world-order-taking-shape-turkey-again-looks-eastward>.

ومع افتراضنا لتركيا أنها قوة متوسطة صاعدة فإن تركيا تتشارك مع القوى المتوسطة التقليدية في جهود مثل جهود الوساطة أو إغاثة اللاجئين والدبلوماسية الإنسانية والمساهمة في برامج الأمم المتحدة للتنمية، حيث قدمت تركيا حسب إحصاءات يونيو 2018 دعماً لبرنامج الأمم المتحدة الإنمائي UNDP 3 مليون دولار، وهي في المرتبة العشرين من حيث مساهمات الدعم المالي لبرنامج الأمم المتحدة الإنمائي²⁴، ولكن بالرغم من كل ما سبق وتميز تركيا عن عدد آخر من القوى المتوسطة الصاعدة بأن العملية الديمقراطية فيها تسير باستقرار نسبي، فإن الدراسة ونظراً للعوامل الفارقة بين القوى التقليدية والصاعدة ترى أن تركيا تعتبر من القوى المتوسطة الصاعدة.

تنقل تركيا بين أدوار القوة المتوسطة

لا شك أن تركيا تمتلك إمكانات القوة المتوسطة من مساحة جغرافية وعدد السكان والقوة العسكرية، وقد استطاعت تركيا في السنوات الأولى لحكم حزب العدالة والتنمية من الظهور كنموذج لدول المنطقة من خلال النمو الاقتصادي الملحوظ والإصلاحات الديمقراطية الكبيرة، وكذلك من خلال عضويتها في تحالفات تعتبر من أقوى التحالفات في النظام الدولي مثل حلف الناتو ومجموعة العشرين، وعملية انضمامها للاتحاد الأوروبي ومنظمة MİKTA ثم سياسة تصفير المشكلات مع دول الجوار والبدء في بناء علاقات دبلوماسية واقتصادية قوية مع دول الشرق الأوسط والبلقان وأوراسيا.

وقد توجت ما سبق بالقيام بأعمال الوساطة ودعم جهود السلام والأعمال الإنسانية، وقد اعتبر ذلك تحولاً على خط قوة إقليمية معتدلة Benign Regional Power بعد أن كانت تعتبر قبل عام 2002 قوة إقليمية قهرية بسبب الانقلابات العسكرية، وتدخلها في قبرص وخلافاتها مع جيرانها، بل إن هذا الخط الجديد الذي سلكه قادة حزب العدالة والتنمية في الفترة من 2002 إلى 2011 جعل تركيا تبدو أقرب إلى القوى المتوسطة التقليدية أكثر من القوى المتوسطة الصاعدة. وقد ساعد تركيا تخطيها للأزمة المالية العالمية 2008 وبدا هذا هو خط تركيا حتى عام 2011. وقد تم الإشادة بها من الدول الغربية، وبدأت بعض دول المنطقة تنظر إليها كنموذج يمكن أن تنجح فيه الديمقراطية في بلد ذي أغلبية مسلمة، وقد اعتبر مؤشر المتابعة للدراما والمسلسلات التركية في منطقة الشرق الأوسط أحد مؤشرات زيادة التأثير التركي في المنطقة العربية²⁵.

عندما حدثت ثورات الربيع العربي نظرت تركيا إليها كفرصة يمكن أن تحقق لها طموحات كبيرة في المساهمة في تشكيل مستقبل الشرق الأوسط، فدعمت التغيير في مصر وتونس، وبعد تردد قصير في سوريا دعمت عملية تغيير النظام، ومع تحفظ في ليبيا لم يلبث أن تحول لدعم للتغيير، ولكن مع فشل عملية التغيير في البلدان العربية دخلت تركيا في صراع مع هذه الدول، والدول الأخرى الداعمة للوضع الراهن مثل السعودية والإمارات وإسرائيل في حالة مصر، وإيران وروسيا في حالة سوريا، وقد اعتبرت تركيا طرفاً في معادلة الصراع مما أفقدها جزءاً من مزايا عملية الوساطة، كما أدى تعارض مصالحها مع عدد من القوى الكبرى مثل الولايات المتحدة وروسيا والاتحاد الأوروبي إلى ضعف في موقعها في حلف الناتو، وتعليق لعملية المفاوضات للانضمام للاتحاد الأوروبي، وتزامن هذا مع تراجع في الاقتصاد التركي، أدى إلى تراجع ترتيبها في دول قمة العشرين، عند هذه اللحظة ظهرت الفجوة واضحة بين إمكانات تركيا وطموحاتها في الريادة الإقليمية، وبدأ هناك تراجع عن صورة النموذج التي رسمتها تركيا خلال الفترة الماضية، وتراجعت سياسة تصفير المشكلات مع دول الجوار، وبدأت التحالفات التي تتواجد فيها تركيا غير فعالة بالنظر إلى موقف الحلف من الصراع في سوريا على حدود تركيا وموقفه البارد بعد إسقاط تركيا لطائرة روسية وعدم قيامه بدعم تركيا أمام محاولات إنشاء كيان كردي عنى حدودها الجنوبية، بمعنى أن تراجعاً حدث على مستوى عناصر القوة المتوسطة جميعها، وقد ظهرت في تراجع صورة تركيا كنموذج وتراجع علاقاتها مع عدد من الحلفاء، وظهور فرق بين الطموحات والإمكانات، وحتى تركيز تركيا على قضية محددة للبروز بشكل عالمي فيها مثل موضوع استقبال اللاجئين من ناحية إنسانية، وإبراز

24 "Contributors to Regular Resources UNDP." (2018), Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/funding/core-donors.html>.

25 Oniş, Z. ve Kutlay, M. (2017). "The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey". *Australian Journal of International Affairs*, 71(2), 164-183.

نفسها كأحد أكبر البلدان التي تستقبل اللاجئين في العالم، قد أثبت بعد ذلك أنه سياسة مكلفة حتى على حزب العدالة والتنمية نفسه.

وقد كانت المحاولة الانقلابية الفاشلة في تركيا في 15 تموز/ يوليو 2016، بمثابة نقطة تحول لتركيا على المستوى الداخلي والخارجي، وما تلاها من اعتقالات لأعضاء تنظيم غولن 'المسؤول عن المحاولة الانقلابية' وفصل الآلاف من وظائفهم، ثم الدخول في أزمات مع بعض الدول الغربية وخاصة الولايات المتحدة التي ضعفت ثقة تركيا فيها مع تزايد احتمال وقوعها خلف 'المحاولة الانقلابية'، وتعزز ذلك برفضها تسليم فتح الله غولن المقيم في الولايات المتحدة لتركيا، كما أثارت الاعتقالات ضجة لدى دول الاتحاد الأوروبي التي استقبلت أعضاء جماعة غولن الفارين من تركيا، وسمحت لمناصري حزب 'العدالة الكردستاني' بالنشاط داخل أراضيها، وتزامن هذا مع انتقاد تحول تركيا للنظام الرئاسي، واعتبار ترك النظام البرلماني بمثابة خطوة ابتعادية عن الديمقراطية، بالرغم من وجود دول أوروبية تعتمد النظام الرئاسي، ومع 'إصرار تركيا على رفض التعامل مع النظام المصري بعد عزل مرسي دخلت تركيا في حالة توتر أثرت على صورتها كنموذج في المنطقة.

عندما ظهرت هناك فجوة بين طموحات تركيا وإمكاناتها مع دخول المنطقة في مرحلة أشد من الصراع والتنافس وتحد يبدأ في جوارها المباشر، ومع صعوبة الحصول على الدعم من الحلفاء وتعارض الأجندات معهم أدركت تركيا أن اعتمادها في 'الفترة السابقة على أدوات القوة الناعمة غير كافٍ للتعامل مع هذه المرحلة، مما جعلها تفكر في تفعيل أدوات القوة 'صلبة'، وهو ما تمت رؤيته بعد ذلك في عملية درع الفرات 2016 وعملية غصن الزيتون 2017. لمنع تأسيس كيان كردي على حدودها الجنوبية، وما رأيناه من تركيز في السنوات الأخيرة على الصناعات العسكرية، وصعودها بشكل كبير، وتستعد تركيا للدفاع بشكل منفرد عن مصالحها شرق المتوسط بعد تشكل جبهة مضادة لها تتكون من مصر واليونان وإسرائيل وقبرص الرومية، ويتوقع أن تكون مواجهة صعبة في ظل دعم الدول الأوروبية لهذه الجبهة.

من المعلوم أن تركيا عملت منذ قدوم حزب العدالة والتنمية على بناء نهج متعدد الأبعاد في السياسة الخارجية، ولكنه كان يميل إلى التعاون كما أنه كان يعطي الثقل لمؤسسات المنظمة الغربية كالبنتك الدولي ومنظمة التجارة العالمية والناو والاتحاد الأوروبي وغيرها، ولكن تركيا وحفاظاً على استقلالية قراراتها عملت على تنويع علاقاتها بشكل أعمق من خلال تنويع مصادر التسليح، فبالرغم من أنها عضو في حلف الناتو، فقد نفذت صفقة مع روسيا للحصول على منظومة صواريخ S-400 حيث أنها كقوة متوسطة تعارضت رؤيتها لمستقبل شمال سوريا مع الولايات المتحدة كقوة عظمى، والتي ترى أهمية دعم وجود قوات حزب الاتحاد الديمقراطي التي تعتبر تهديداً وجودياً لتركيا، وبالرغم من أن ذلك قد يكلفها خسارة مشاركتها في برنامج طائرات اف 35، أما الأمر الآخر فهو إنشاء قواعد عسكرية خارج البلاد في سوريا والعراق وقطر والصومال، وتوقيع اتفاقية دفاعية مع ليبيا، والتفاهم مع السودان بخصوص جزيرة سواكن على البحر الأحمر، مع التركيز على الانفتاح على الفرص الجيوسياسية الجديدة لتأمين التحالفات وردع المنافسين المحتملين.

وبهذا تكون تركيا تنتقل من دور القوة المتوسطة التقليدية الذي لعبته في الفترة من 2002-2010 إلى دور القوة المتوسطة الصاعدة، وقد ظهر هذا أيضاً في تحفظات الرئيس التركي رجب طيب أردوغان على النظام العالمي الليبرالي الذي تقوده 'الولايات المتحدة'، حيث انتقد أكثر من مرة بعض أجم أساسيات النظام، ومنها طريقة اتخاذ القرار في مجلس الأمن من خلال عبارته الشهيرة "'العالم أكبر من 5"، ولكن مع ذلك لا تزال تركيا تحافظ على علاقاتها مع القوى الغربية، وتعمل من خلال النظام العالمي الموجود، وتبدو نزعته التعديلية أوضح في النظام الإقليمي.

وحول إمكانية التأثير في 'النظام' الإقليمي والدولي فإن هناك 4 عوامل رئيسية تحدد مدى التأثير وبخصوص تركيا فقد قالت دراسة كوتلاي وأونيش²⁷ التي تناولت 'القوى' المتوسطة وحالة تركيا أن 'القوى' المتوسطة الصاعدة يمكن أن تقدم مساهمات مهمة في النظام 'الإقليمي' والدولي إذا توفرت لها عدة عوامل:

أولاً: الإمكانيات.

ثانياً: القدرة على بناء التحالفات الفعالة.

ثالثاً: التوازن بين الإمكانيات والطموحات

رابعا القدرة على تحديد مناطق وقضايا محددة يمكن أن تساهم من خلالها مساهمات استثنائية وفريدة. وكما ذكر أعلاه فإن الفترة الأخيرة من السياسة التركية وتحديداً 2015-2019 تشهد حالة من التغيير، فعلى سبيل المثال هناك تراجع في 'الإمكانيات' الاقتصادية بتراجع الناتج القومي الإجمالي، وتزايد في التركيز على مراكمة القوة العسكرية مع تراجع في 'العلاقة' مع المؤسسات الغربية كالتاتو والاتحاد الأوروبي، وتطوير للعلاقة مع روسيا، ودخول 'العلاقة' في تحد مع دول الخليج، وتراجع في كل من دور النموذج في المنطقة، وأدوار الوساطة مع وجود نجاحات في بعض الملفات مثل جهود منع الحرب في 'دلب' وتحرير عفرين ومناطق درع الفرات، ومع كل ما سبق فإن هذا يشير إلى تحول لتركيا من دور القوة المتوسطة التقليدية نحو القوة المتوسطة الصاعدة.

تحتاج تركيا على مستوى 'الإمكانيات' المادية إلى تحسين في وضع قوتها الاقتصادية، وإلى الحفاظ على التوازن بين 'إمكاناتها' وطموحاتها، ولعل من أهم الأمور التي تحتاجها تركيا هو اختيارها القرار الصحيح لتحالفاتها في ظل عملية تغيير 'القوة' الجاري بين الشرق والغرب، ولعل تركيا تحاول العمل على بناء علاقات متعددة، فهي تتقارب حالياً مع الصين وروسيا، ولكنها في نفس الوقت موجودة في حلف الناتو وحريضة على التنسيق مع الولايات المتحدة، وتجنب تدهور العلاقات معها بالرغم من تزايد 'احتمالات' ذلك بعد 2016 وعلى الصعيد الإقليمي سوف نبحت في الفصل القادم علاقات تركيا مع دولة صغيرة في منطقة الشرق الأوسط وكيف يمكن أن تستمر بهذه العلاقة وماهي الأهداف التي يمكن أن يحققها.

تركيا والأزمة الخليجية

وقعت 'الأزمة' الخليجية بعد مقاطعة 'الكتلة' الرباعية بقيادة السعودية لقطر في 5 حزيران 2017، ونسلسلت الأحداث بعد اختراق موقع وكالة الأنباء القطرية في 23 مايو/ أيار 2017، حيث تم بث تصريحات ملفقة لأمير قطر الشيخ تميم بن حمد آل ثاني، وصفتها الدوحة بالادعاءات الكاذبة، رغم 'استعداد' قطر للحوار، ومسارعة أمير الكويت إلى احتواء الأزمة الخليجية، واصل أمقاطعون حملتهم الإعلامية والسياسية ضد قطر، مع وضع المزيد من الإجراءات التي فاقتم الأزمة وأخرجتها عن إطارها الخليجي. وقد أعلنت السعودية والإمارات والبحرين ودول أخرى يوم 5 يونيو/حزيران 2017 قطع علاقاتها الدبلوماسية مع الدوحة، وتطبيق الحصار عليها بإغلاق كافة المنافذ الجوية والبرية والبحرية معها²⁸.

وبالرغم من أن الأزمة وقعت في ظل انقسام إقليمي بين القوى 'الداعمة' للتغيير في المنطقة بعد 2011 وعلى رأسها تركيا وقطر، والقوى 'الداعمة' للوضع الراهن مثل السعودية والإمارات ومصر، إلا أن الموقف التركي الأولي كان الدعوة إلى الحوار والإعلان عن الاستعداد للمساعدة في جهود تهدئة الأزمة، وقد جاء هذا الموقف يوم 4 حزيران 2017²⁹.

ومع رفض تركيا لحصار قطر ودعيتها للأخيرة إلا أن تركيا حاولت مقارنة 'الأزمة' بما يتسجم مع أدوار 'القوة' المتوسطة سواء على مستوى الخطاب والدبلوماسية هادفة قدر الإمكان إلى حل الأزمة عبر السبل السياسية، وفي نفس الوقت الحفاظ على علاقات جيدة مع السعودية، أو من خلال حاجتها كقوة متوسطة للعلاقة مع قطر لتتعاون في الملفات الإقليمية الأوسع.

وقد ارتكز التحرك التركي على عدة مرتكزات:

27 Öniş ve Kutlay, a.g.m., 2017:11.

28 الرنتيسي، محمود، الوساطة التركية لحل الأزمة الخليجية: الفرص والمعوقات، مركز الجزيرة للدراسات، 1 أغسطس 2017.

<https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2017/08/170801113046136.html>

29 Fahrettin Altun, (2017). "Türkiye Katar Krizine Nasıl Bakmalı?", *Sabah*, 8 Haziran 2017, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/fahrettinaltun/2017/06/08/turkiye-katar-krizine-nasil-bakmalı>.

- الاستقرار أفضل بيئة لصعود تركيا كقوة متوسطة

انطلاقاً من رؤية تركيا بقيادة حزب العدالة والتنمية فإن المنطقتين 'الوحيدتين' في الشرق الأوسط 'اللتان بقيتا مستقرتان نسبياً' بعد الربيع العربي هما تركيا والخليج، وقد عبر الرئيس التركي رجب طيب أردوغان عن هذا المضمون في تصريح له أثناء زيارة له للكويت في 2017، حيث قال "تركيا والخليج كجزيرتي استقرار وسط منطقة جغرافية تعاني من مشاكل شتى"³¹، وتدرك تركيا أن 'نزلاق الأوضاع' في الخليج سيؤدي إلى مواجهتها للمزيد من التهديد في سوريا والعراق.

- تطوير العلاقات الاقتصادية مع دول الخليج

تحتاج تركيا كقوة متوسطة إلى رفع إمكاناتها الاقتصادية، وتعتبر منطقة الخليج منطقة مهمة بالنسبة لتركيا، حيث تحتفظ تركيا بعلاقات جيدة مع طرفي الأزمة وخاصة في 'المجال الاقتصادي'، وتريد تركيا استمرار هذه العلاقات وتطويرها والاستمرار في جذب الاستثمارات من المنطقة وتنفيذ المشاريع فيها، وقد نصحت تركيا في استقطاب استثمار أجنبي مباشر بقيمة 12.3 مليار دولار في 2016 فقط، وقد جاء أغلب هذه الاستثمارات من منطقة الخليج، حيث تقدر الاستثمارات السعودية في تركيا ب 6 مليار دولار فيما يصل حجم الاستثمارات القطرية إلى مليار دولار³²، وقد كان هناك صعود في حجم الاستثمارات الخليجية المباشرة في تركيا، بنسبة 397 بالمائة، في الفترة من يناير/ كانون الثاني - مايو/ أيار 2017، مقارنة بالفترة نفسها من 'عام امضي'³³، ولهذا كان من أهداف زيارة الرئيس التركي أن يوضح إيجابية موقف تركيا في هذه الأزمة لمنع تدهور العلاقات 'التنائية' معها، وخاصة على الصعيد الاقتصادي وتحديدًا مع السعودية حيث يوجد 'تفاقيات' في مجال التصنيع العسكري، وكانت عين تركيا في تلك الفترة لا تزال تطمح لمشاريع مستقبلية كبرى مع دول الخليج، وفي هذه 'النقطة' حرصت تركيا على تسوية الأزمة لأن اندلاع 'صراع' وتحوله لصراع عسكري وهزيمة أحد 'الأطراف' سيغير معادلة المنطقة، ومن المرجح أن هذا السيناريو سيكون فيه خسارة لتركيا.

- موازنة النفوذ الإيراني في المنطقة

تدرك تركيا أن الانقسام الخليجي يصب في مصلحة إيران وسياساتها التي لا تخفي تركيا استيائها من جزء منها، وقد استدعت إيران في فبراير 2017 السفير التركي لدى طهران بسبب تصريحات أدلى بها وزير الخارجية التركي والرئيس رجب طيب أردوغان، اتهمها فيها إيران بزعزعة استقرار المنطقة، ولهذا تحتاج تركيا للتعاون والتنسيق مع دول مجلس التعاون لمواجهة السياسة الإيرانية، كما أن 'نفرة' تدرک 'اهتمام دول الخليج بها في هذه 'النقطة' خاصة أن هذه الأزمة تشكل فرصة كبيرة التي حاولت تقديم مواقف تشجع على تقاربها مع كل من قطر وتركيا على الأقل في هذه الأزمة وأيضا من خلال استغلال 'الأقليات' الشيعية في الخليج"³⁴.

- الخشية من امتداد تداعيات الأزمة إلى تركيا

تريد تركيا تمثين شراكتها 'الاستراتيجية' مع قطر، لكنها في نفس الوقت لا تريد تركيا أن تبرز هذه 'العلاقة' كمحور³⁵، فيجعلها ذلك في مواجهة إجراءات قد تتضرر بسببها، ومن هذه الإجراءات وقف الاستثمارات، وتلويح الدول المقاطعة لقطر بالورقة الكردية في وجه تركيا، ورفض التعامل معها في الملف السوري، خاصة أن الإعلام السعودي ركز على إجراء مقابلات إعلامية مع سياسيين أكراد معارضين لتركيا، كما لوحظ نشاط تيار الغد السوري المدعوم من الإمارات في فتح علاقة مع الأكراد المعارضين لتركيا في شمال سوريا³⁶، كما أن وساطة تركيا التي تتشارك في

30 Cumhurbaşkanlığı Erdoğan'dan Kuveyt ajansına önemli mesajlar", *AHABER*, 8 Mayıs 2017, Son Erişim: 16 Mart 2020, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/05/08/cumhurbaşkanı-erdogandan-kuveyt-ajansına-onemli-mesajlar>

31 الكاشف، شهدي، "ما هي تبعات موقف أنقرة من قطر على العلاقات التركية السعودية؟"، بي بي سي، 9 حزيران 2017، <http://www.bbc.com/arabic/media-40223595>

32 أدبيمان، سوال أوجاق، "الرابعة أضعاف نسبة نمو الاستثمارات الخليجية في تركيا"، وكالة الأناضول، 27 يوليو 2017، <https://goo.gl/4UZ3sx>

33 Karabağ, A. "Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi İran Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı," *CNN Türk*, 20.02.2017, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.cnnturk.com/dunya/turkiyenin-tahran-buyukelçisi-iran-disisleri-bakanligina-cagrildi>

34 Fahrettin Altun, "Türkiye Katar Krizine Nasıl Bakmalı?!"

35 Suudi Arabistan gazetesinden PKK'lı teröristler 'röportaj', *AA*, 13.12.2017, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-gazetesinden-pkkli-teroristler-roportaj/1004345>

الكثير من وجهات النظر تجاه قضايا المنطقة مع قطر يمكن أن يقرأ من منطلق دعم قطر وعدم تركها لوحدها في مواجهة اتهامات يمكن أن توجه إلى تركيا في نفس الوقت أو لاحقاً، ولهذا فإن استمرار حوار تركيا مع السعودية يساهم في دعم قطر، ويخفف من أضرار عملية استعداد تركيا أو التحريض عليها.

- الاستفادة من التقارب مع الموقف الخليجي في بعض ملفات المنطقة

أرادت تركيا الاستفادة من الموقف الخليجي بشكل عام في كافة قضايا المنطقة، حيث لا تتعارض معه في عدد من الملفات كالملف السوري وتحديداً في مستقبل بشار الأسد والمناطق الآمنة ودعم اللاجئين، وكذلك الحال في 'شأن اليمن' وفيما يتعلق بالقضية الفلسطينية، كما تدرك تركيا أن القوى الإقليمية مثلها إن لم تقم بالوساطة فإن القوى الدولية سوف تقوم بها وفق شروطها ومصالحها.

الوجود العسكري التركي في قطر

يبدو أن عدة عوامل دولية وإقليمية على رأسها السياسة الأمريكية المتراجعة عن تحمل المسؤوليات الأمنية وعن دعم الحلفاء في عهد أوباما، وتراجع الربيع العربي، قد أدت إلى تفكير قطر بدعوة تركيا إلى إرسال قوات عسكرية إلى تركيا، حيث يعتقد أن الترتيبات لذلك بدأت في العام 2014، وهو العام الذي حدثت فيه الأزمة الأولى بين قطر وجيرانها. وفي نفس الوقت بدا أن أدوات تركيا الناعمة التي كانت تعطيها قوة تأثير في المنطقة قبل 2012 أصبحت تحتاج إلى تدعيم بقوة صلبة في ظل اعتماد كافة الأطراف في المنطقة للقوة الصلبة (إيران وروسيا في سوريا، والسعودية والإمارات في اليمن وليبيا) وخاصة بعد 2015.

بدأت تركيا العمل مع قطر بشكل هادئ ودون إثارة أي خلافات مع السعودية التي دعمتها تركيا سياسياً في عملية عاصفة الحزم في البداية، ولكن مع تزايد التوتر في الأزمة الخليجية وتطور الأمور نحو الخيار العسكري، سرعت تركيا من إرسال قواتها إلى الدوحة.

بالرغم من أن بروتوكول التعاون الدفاعي بين قطر وتركيا قد وُقع قبل الأزمة إلا أن المصادقة السريعة من البرلمان والرئيس التركي في السابع والثامن من يونيو/ حزيران 2017 - أي بعد يومين من الأزمة - على مشروع قانون يميز نشر قوات مسلحة تركية في الأراضي القطرية، قد أدت إلى شعور الدول الأربعة المفاطعة لقطر بالقلق، وفي هذا السياق وبعد إرسال

الدفعة الأولى من الجنود الأتراك، وصل وزير الخارجية البحريني، الشيخ خالد بن أحمد بن محمد آل خليفة، في زيارة لاستطلاع موقف أنقرة، ولهذا اعتمد الموقف التركي على إرسال رسائل طمأنة وحيادية من خلال التأكيد أن القاعدة العسكرية التركية في قطر، هي لحماية أمن الخليج كله، وأن الاتفاق بشأنها قد تم في 2014، وهي مسألة التعاون مع دول المنطقة وللدفاع عنها ضد أي تهديد، وتيسرت لها علاقة بما يجري مع قطر، وليست موجهة ضد أحد³⁶.

ومع أن 'موقف بدا' إيجابياً بعد زيارة وزير خارجية البحرين إلى أنقرة، وبعد لقاء وزير الخارجية التركي مع الملك سلمان في الرياض في 16 حزيران/ يونيو 2016، واتفاق الرئيس التركي مع الملك سلمان وولي عهده هاتفيًا في 22 حزيران/ يونيو 2016 على زيادة الجهود لانتهاء الأزمة، إلا أن الدول الأربعة قدمت لقطر في 23 حزيران/ يونيو 2017 قائمة مطالب تحتوي 13 مطلباً كان أحدها إغلاق القاعدة العسكرية التركية في قطر³⁷.

وقد بدا أن هذا المطلب سيجعل تركيا تصطف بشكل أكثر وضوحاً وقوة مع قطر خصوصاً مع انتقاد تركيا للإجراءات ضد قطر، وبالفعل استمرت تركيا في إرسال دفعات من الجنود إلى قطر، ووصل مجموعها إلى حوالي 300 عسكري، وقد وصلت حتى كتابة هذه السطور 6 دفعات³⁸.

36"وزير خارجية البحرين: القاعدة العسكرية التركية في قطر لحماية أمن الخليج كله"، ديلي صباح، 10 يونيو/حزيران 2017.

<https://www.dailysabah.com/arabic/turkey/2017/06/10/foreign-minister-of-bahrain-the-turkish-military-base-in-qatar-to-protect-the-security-of-the-entire-gulf>

37"Katar, 13 maddelik talep listesine cevap verdi", SABAH, 5.7.2017, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/07/05/katar-13-maddelik-talep-listesine-cevap-verdi>

5- ماكليين، وليام و الجمل، رانيا، "دول عربية تطالب قطر بإغلاق الجزيرة"، رويترز، 23 يونيو 2017.

<http://ara.reuters.com/article/idARAKBN19E0C4>

38" Türkiye'den Katar'daki tatbikat öncesi son sevkiya", Haber Turk, (14 Nisan 2020): <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1569066-turkiye-den-katar-daki-tatbikat-oncesi-son-sevkiyat#>

ولكن الموقف التركي كان أكثر توازناً، وارتكز على أن القاعدة التركية في قطر لا تمثل تحدياً مع قطر في الأزمة الخليجية، وأن هناك 80 جندي تركي كانوا متواجدين في القاعدة قبل بداية الأزمة. فبينما لم تقبل تركيا مطلب إغلاق قاعدتها في قطر واعتبرته تدخلاً في العلاقات الثنائية، فقد ركزت على أن القاعدة العسكرية التركية في قطر هدفها دعم الأمن في المنطقة كلها، وعلى رغبة تركيا في حل الأزمة عبر الحوار³⁹، كما أنها لم تعلق الباب تماماً حول إغلاقها مؤكدة أن للإمكانيات الوحييدة لإغلاق القاعدة التركية في قطر هي أن يأتي طلب بذلك من الدوحة⁴⁰.

وفي هذا الإطار احتوى الخطاب التركي تجاه مطلب إغلاق القاعدة في الدوحة على عدة أمور منها أن تركيا مستعدة لإنشاء قاعدة مشابهة في السعودية إذا توفر قبول سعودي، كما استغربت من طلب إغلاق القاعدة التركية بينما لم توجد مطالب بإغلاق القاعدة الفرنسية أو الأمريكية في قطر.

وفيما حاولت تركيا التأكيد على حيادها، وعدم ارتباط ملف القاعدة بالأزمة، إلا أن الدول المقاطعة لقطر لم تكن مرتاحة لوصول الدفعات الجديدة من الجنود الأتراك، ولم تكن مطمئنة لحياد تركيا، ولذلك دعا وزير الخارجية السعودي عادل الجبير تركيا إلى البقاء على الحياد في الأزمة مؤكداً عنى "خليجية" الأزمة وأملاً أن تستمر تركيا على الحياد⁴¹.

ولهذا حاولت تركيا أن تطمئن السعودية تحديداً من خلال الإبقاء على التواصل معها وإجراء الاتصالات معها، حيث حدث اتصال بين وزير الدفاع التركي آنذاك فكري إيشيق ووزير الدفاع السعودي محمد بن سلمان، كما بقيت على اتصال بالأطراف المباشرة في عملية الوساطة كلكويت والولايات المتحدة، وقد بحث كل من وزير الخارجية التركي مولود جاويش أوغلو ونظيره الأمريكي ريكس تيلرسون آنذاك الأزمة الخليجية قبل توجه تيلرسون للكويت في إطار مسعى أمريكي جديد لحل الأزمة الخليجية المتفاقمة.

وفيما يبدو أن الدبلوماسية التركية مع جهود أخرى قد نجحت في لعب دور إيجابي بحيث قامت الدول الأربعة بإسقاط شرط إغلاق القاعدة التركية في سياق تراجعها عن قائمة المطالب الـ13 لصالح 6 مبادئ جديدة، كما استطاعت الدبلوماسية التركية ترتيب زيارة للرئيس أردوغان للسعودية والكويت وقطر، كما أن تركيا قد حاولت فيما يبدو نزع فتيل القلق تجاه موقفها من خلال جملة خطوات كان منها اتصال وزير الخارجية التركي مولود جاويش أوغلو بنظيره المصري سامح شكري، حيث تناولا أزمة المسجد الأقصى التي كانت مشتتلة حينها، ويرجح أنه تم تناول موضوع الأزمة مع قطر، خاصة أن الاتصال تم أثناء الزيارة إلى السعودية⁴².

وقد ظهر هناك نوع من الارتياح تجاه الزيارة بالرغم من عدم وجود أي نتائج ملموسة، وقد برز هذا في حديث وزير الخارجية البحريني حيث قال أن تركيا يمكن أن تكون عاملاً مستقرراً رئيسياً مهم في استقرار المنطقة، لكنه في ذات الوقت لم يخف امتعاضه من توقيت إرسال القوات التركية⁴³، خاصة أن تركيا استمرت في إجراء تدريبات عسكرية مشتركة مع القوات القطرية، وبهذا يتضح أن تركيا حاولت تبني مقاربة متوازنة لا تراجع فيها عن مساندتها واتفاقاتها العملية مع قطر مع بذل جهد دبلوماسي تصالحي مع الأطراف الأخرى.

كما أن تركيا اعتمدت في هذه الأزمة بطريقة غير مسبقة على القوتين الخشنين والناعمة، حيث كان إرسال القوات إلى قطر وزيادة الأعداء في القاعدة العسكرية في الدوحة يمثل مزيداً من الأمان بالنسبة لقطر، وقطعاً للطريق على أي خيار عسكري ضدها، وفي نفس الوقت حاولت تركيا المشاركة في الوساطة بشكل مباشر تارة، وعبر دعم الكويت والتنسيق مع الخارجية الأمريكية تارة أخرى، بمعنى أن وجود تركيا عسكرياً قطع الطريق

39"تركيا: طلب إغلاق قاعدتنا العسكرية بقطر تدخّل بشؤوننا"، الخليج أونلاين، 23 يونيو/حزيران 2017 <https://goo.gl/H6bNFU>

40"أردوغان: سنغلق القاعدة العسكرية التركية بقطر في حالة واحدة"، ديلي صباح، 5 يوليو/تموز 2017.

<https://www.dailysabah.com/arabic/turkey/2017/07/05/erdogan-we-will-close-the-turkish-military-base-in-qatar-in-one-case>

41 الجبير: مقاطعة قطر مستمرة.. ونأمل من تركيا التزام الحياد، سي ان ان عربي، 5 يوليو/تموز 2017،

<https://arabic.cnn.com/middle-east/2017/07/05/saudi-adel-aljubeir-qatar-cairo-meeting>

42المطيري، خالد، "وزير خارجية البحرين يوضح موقفهم من القاعدة التركية بقطر"، الخليج الجديد، 28 يوليو/تموز 2017،

<http://thenewkhalij.org/ar/node/75952>

43 Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükrü ile görüştü", *NTV*, 23 Temmuz 2017,

<http://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haberi-cavusoglu-misir-disisleri-bakani-ile-gorustu,6QgwCmZ8aE-cQ3RjUWTPNw>

على الحل العسكري، وجعل الخيار الوحيد لانتهاء الأزمة هو الحوار السياسي، والذي حاولت دعمه من خلال التنسيق مع واشنطن والكويت.

يمكننا القول أن تركيا تبنت خطاباً متوازناً تجاه الأزمة من بدايتها، ويتضح ذلك من خلال مراجعة مواقف الأولية لكافة المسؤولين الأتراك تجاه الأزمة أن هناك حرص على التأكيد أن جميع أطراف الأزمة هم "أخوة لتركيا" وتجميع تركيا بهم علاقات استراتيجية. وفي هذا السياق لوحظ أيضاً تركيز على الإغلاء من شخصية السعودية والملك سلمان ودوره، حيث شدد الرئيس التركي على أن: "السعودية هي الشقيق الأكبر لمنطقة الخليج العربي، وهذا دور كبير يقع على عاتقها لحل الأزمة الخليجية، والملك سلمان يأتي في مقدمة الشخصيات القادرة على حل الخلاف"⁴⁴.

من زاوية أخرى عملت تركيا على دعم المبادرة الكويتية وأن تكون مساعياً جزءاً من الوساطة الكويتية حيث حاولت العمل ضمن الوساطة الكويتية وليس كوسيط مستقل، وتعمل على تقديم الدعم والتسهيل للوساطة الكويتية، وقد ظهر هذا من خلال التواصل مع الكويت، وفي هذا إدراك لحساسية "خليجية الأزمة"، إضافة إلى نجاح المبادرة الكويتية للوساطة بين نفس الأطراف في 2014.

وقد أثمر عمل تركيا على تضمين السعودية، والتنسيق مع واشنطن والكويت من خلال غياب قائمة المطالب الـ 13، ومنها مطلب إغلاق القاعدة التركية، ولعل هناك نقطة مهمة في هذا السياق، وهي أن تركيا استفادت من السلوك القطري العقلاني تجاه الأزمة حيث لم ترد بالمثل، واعتمدت على أسلوب تفريغ الأزمة وبالتالي لم تضطر صديقتها تركيا لموقف أكثر صعوبة.

تتميز تركيا منذ فترة طويلة كقوة متوسطة بقدراتها الدبلوماسية في حل الأزمات، حيث قامت بتنشيط أزماتها مع العديد من الدول مؤخراً من خلال الحوار المباشر ومن هذه الدول روسيا وإسرائيل والعراق، وبالتالي حتى لو تم النظر إليها كطرف في الأزمة فإنها ستعمل على لعب دور إيجابي في حل الأزمة، كما ما زالت تركيا تنسق بشكل فعال مع عدد من الدول المهمة مثل روسيا وفرنسا.

وقد لاحظنا تطبيق تركيا لعدد من التكتيكات التي تتبعها القوى المتوسطة تقليدياً في الأزمات بشكل فعال:

- 1- التدخل في المساعي الإيجابية وقت مبكر: وقد حدث هذا منذ وقوع الأزمة.
- 2- محاولة معالجة جذور الأزمة: وقد ظهر هذا في إرسال وفد تركي لرياض لمحاولة استيضاح الأسباب الحقيقية للأزمة.
- 3- الوضوح والشفافية: حيث أعلنت تركيا بكل وضوح رفضها للإجراءات الهدافة إلى عزل قطر كما رفضت التدخل في موضوع القاعدة التركية بشكل واضح.
- 4- استخدام سياسة العصا والجزرة: فمن ناحية استمرت تركيا في إرسال قواتها لقطر وفي ذات الوقت عملت على تحسين علاقاتها مع السعودية.
- 5- وجود تأثير على أحد أطراف الأزمة: وفيما يمكننا القول أن علاقة تركيا الجيدة مع قطر قد تسبب في نظرة سلبية من الطرف الآخر لها أو تشكك في دورها لكن علاقتها الجيدة من زاوية أخرى قد تكون عاملاً مساهماً في حل الأزمة.⁴⁵
- 6- محاولة التفريق بين أطراف الأزمة

لاحظنا خلال الأزمة أن تركيا حاولت التفريق في التعامل بين السعودية والإمارات، وقد ظهر التوتر في العداقة مع الإمارات في عدة محطات منها، على سبيل المثال تعليق الوزير الإماراتي أنور قرقاش على الزيارة التي أجراها الرئيس التركي للسعودية، بالقول أن "زيارة الرئيس التركي لا تحمل جديد، والموقف امتسرع

44 المصري، أحمد، "الرئيس التركي والعهال السعودي يبحثان العلاقات الثنائية"، وكالة الأناضول، <https://goo.gl/K4Da32>

45 المصري، سيد قاسم، "الوساطة الدولية في النزاعات الداخلية"، الشروق نيوز،

<http://www.shorouknews.com/columns/view.aspx?cdate=22042012&id=84b47922-ee46-4161-bf6c-61512fc12132>

لبلاده جعل الحياد أفضل خيارات أنقرة⁴⁶، مبيّناً أن "المراجعة القطرية ستحقق ما لن تحققه الزيارات المتكررة"⁴⁷.

صعوبات

بالتأكيد واجهت الوساطة التركية صعوبات عدة في هذه الأزمة منها أن الدول المحاصرة لقطر تعتبر السياسة الإقليمية لقطر متشابهة مع السياسة الإقليمية لتركيا، وبالتالي فإنهم يعتبرون تركيا طرفاً في الأزمة، وإن كان هجومهم منصّباً على قطر لعدم تحملهم لدورها، واعتباراً أنها دولة صغيرة يمكن أن يقوموا بتهديدها دون الخوف من التداعيات.

من زاوية أخرى كان مطلب إغلاق القاعدة التركية أحد المطالب لإنهاء الحصار عن قطر ولذلك اعتبر الوجود العسكري التركي، واستمرار تدفق الجنود إلى قطر بمثابة تحدٍ للدول المُقاطعة لقطر، خاصة مع تسريع مصادقة البرلمان التركي على نقل قوات تركية إلى قطر في اليوم الثالث لاندلاع الأزمة مؤقتاً مسانداً لقطر، فضلاً عن موقف تركيا المساند لقطر من حيث الإمدادات الغذائية التي غطت النقص الناشئ عن انقطاع المواد الأساسية التي كانت تصل لقطر عبر معبرها البري الوحيد مع السعودية.

وقد ذكر أمير قطر في خطابه الأول بعد الأزمة: "لا يفوتني أن أشيد بالدور الهام الذي لعبته تركيا في إقرارها السريع لاتفاقيات التعاون الاستراتيجي الموقعة بيننا والمباشرة في تنفيذها وأشكرها على استجابتها الفورية لتلبية احتياجات السوق القطرية"⁴⁸.

لقد فرغت تركيا من خلال سياستها المعتمدة على أدوات القوة الصلبة والناعمة مع الأزمة من مضمونها، وكان هناك بؤر نحو الحل، ولكن أدت تداعيات حادثة مقتل جمال خاشقجي في تشرين الأول/أكتوبر 2018 إلى توتر العلاقات بين تركيا والسعودية، مع أن تركيا طلبت التعاون في التحقيق، إلا أن تبعات الأمر تفاقت مع اتهام ولي العهد بالوقوف وراء عملية اغتيال خاشقجي، وتزايدت الفجوة مع إقامة السعودية علاقات مع قرص الجنوبية، وانتقاد تركيا للحرب السعودية على اليمن. وفي نهاية الأمر وسعت تركيا تواجدها العسكري في الدوحة من خلال افتتاح قاعدة جديدة وهي قاعدة خالد بن الوليد⁴⁹.

خاتمة وتقييم

تعتبر تركيا قوة متوسطة من خلال إمكانياتها المادية وغير المادية، وقد أثبتت التجربة العملية لتركيا في سوريا أن الاعتماد على أدوات القوة الناعمة فقط لا يحقق الأهداف في ظل بيئة إقليمية تتسم بالفوضى واستخدام بقية الأطراف للقوة الصلبة، وفي هذا السياق فقد اعتمدت تركيا على أدوات القوة الناعمة والصلبة معاً في مقاربتها للأزمة الخليجية بين قطر من جهة والسعودية والإمارات والبحرين من جهة أخرى.

حيث ساهم إرسالها للقوات المسلحة إلى الدوحة في منع الدول المحاصرة لقطر من اللجوء للخيار العسكري، وبذلت من خلال المباحثات الدبلوماسية مع السعودية، ومن خلال دعم الوساطة الكويتية والتنسيق مع واشنطن، جهداً كبيراً للتوصل إلى حل للأزمة من خلال الحوار السياسي، وبذلك وظفت أنقرة أدوات القوة الخشنة والناعمة في مقاربتها للأزمة الخليجية.

تعتبر قطر شريكة لتركيا في عدد من الملفات الإقليمية، حيث تتنطبق الخطوط العامة تجاه ملفات ليبيا والقضية الفلسطينية والسودان ومصر وتونس وغيرها، ويستفيد البلدان من دعم كل واحد منهما للآخر، ولذلك فإن تركيا تستفيد من الإعلام القطري ومن الاستثمارات القطرية وحتى من الصوت القطري في الجامعة العربية، ومن علاقات قطر مع الفواعل من غير الدول في المنطقة. وتعطي العلاقة مع قطر أن تركيا لا تفرد وحدها في المنطقة العربية، وبالتالي كان من المنطقي أن تدعم تركيا قطر في ظل أزمتهما وهو ما قامت به عسكرياً ومن حيث الإمدادات الغذائية وغيرها، وفي نفس الوقت لا تريد تركيا أن تفتح صراعات مع القوى الأخرى، فقد اعتمدت على الوساطة مع السعودية لمواجهة بين إرسال القوات والوساطة، وقد عملت منذ بداية الأزمة وحتى أكتوبر

⁴⁶ "الإمارات تعلق على زيارة أردوغان"، ترك برس، <http://www.turkpress.co/node/37399>

⁴⁷ "أول خطاب لأمير قطر يتناول الأزمة الخليجية"، الجزيرة نت، 22 يوليو/تموز 2017، <https://goo.gl/6RbQsU>

⁴⁸ "Katar'da Türk kıslası açıldı"، Hurriyet، 15 Aralık 2019، <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/katarda-turk-kislasi-acildi-41397744>

2018 على هذين العامين وهو ما فرغ الأزمة من مضمونها فعلياً، لكن ما حصل بعد ذلك من حادثة اغتيال الصحفي جمال خاشقجي قد أدى إلى توتر العلاقة مع السعودية.

وقد واجهت سياسة تركيا كقوة متوسطة عدة صعوبات في موقفها من الأزمة الخليجية، أولها أن علاقاتها أكثر قوة مع أحد أطراف الأزمة وهي قطر، وبالتالي قلبي الطرف الآخر من الموقف التركي، الذي يوجد لتركيا مصالح اقتصادية وسياسية معه، بالرغم من أن السعودية والإمارات ومصر تشكلان محوراً في المنطقة، وهذا المحور له رؤية تتعارض مع الرؤية التركية في المنطقة، أما الأمر الآخر والذي يمكن قراءته أنه أعطى تركيا والأطراف المحاصرة لقطر نوعاً من الحرية، هو موقف القوة الكبرى وهي الولايات المتحدة حيث بدأ الموقف داعماً للسعودية في البداية، ثم بدأ هناك تناقض بين وزير الخارجية والبنائغون من جهة والرئيس دونالد ترامب من جهة أخرى، ولكن يبدو أن تركيا استطاعت أن تتجاوز هذا التردد دبلوماسياً نشطة وبدعم الوساطة الكويتية.

يمكننا أن نخرج في النهاية بعدة خلاصات إحداهما أنه من الصعب يمكن أن تتضح وساطة قوة متوسطة في صراع أحد أطرافه قوة متوسطة منافسة لها في نفس المنطقة، وثانيها أن تركيا خرجت من الأزمة السورية بدرس أن القوة الناعمة لا تكفي وحدها لتلبية طموحها كقوة متوسطة.

ومع ميل القوى المتوسطة لأدوات القوة الناعمة تبعت تركيا في الأزمة الخليجية سلوك القوة المتوسطة حيث عرضت القضية عبر منصات متعددة الأطراف، وحاولت منع خيار الحرب وحل الأزمة من خلال الحوار ودعمت الوساطة الكويتية، لكن تفعيلها لخيار القوة الصلبة أدى إلى حماية قطر كحليف وأى جعل الحل السياسي هو الخيار وقصع الطريق على اخطيار العسكري، ومن جهة أخرى أدى تواصلها بشكل مباشر مع السعودية إلى تخفيف حدة الموقف واستمرار العلاقات.

نجد أن تركيا تعلمت من درس سوريا في الأزمة الخليجية، واستطاعت تأمين خياراتها السياسية في سوريا نفسها لاحقاً بعد 2016، وفي ليبيا أيضاً وهذا يدل على أن تركيا لم تعد تعتمد على القوة الناعمة فحسب بل على أدوات القوة الصلبة في سياستها الخارجية في بيئة تتسم بالفوضى والحوار عبر الوكلاء والأعمال العسكرية.

وبهذا نجد أن تركيا كقوة متوسطة عملت خلال هذه العملية على رفع إمكاناتها المادية، وفي نفس الوقت واصلت العمل على بناء تحالفات فعالة، وأدى استخدامها لأدوات القوة الناعمة والصلبة إلى إحداث توازن ما بين إمكاناتها وطموحاتها، كما أن تعديدها لقضايا محددة يمكن أن تساهم فيها بشكل استثنائي يزيد من فعاليتها وذلك من خلال نشر عدد من القواعد في الخارج مثل قطر والصومال.

مراجع:

- أردوغان: منعلق القاعدة العسكرية التركية بقطر في حالة واحدة، ديلي صباح، 5 يونيو/ تموز 2017، <https://www.dailysabah.com/arabic/turkey/2017/07/05/erdogan-we-will-close-the-turkish-military-base-in-qatar-in-one-case>.
- الإمارات تعلق على زيارة أردوغان، ترك برس، 25 يونيو 2017، <http://www.turkpress.co/node/37399>.
- أول خطاب لأمر قطر يتناول الأزمة الخليجية، الجزيرة نت، 22 يونيو/ تموز 2017، <https://goo.gl/6RbQsU>.
- تركيا: طلب إطلاق قاعدتنا العسكرية بقطر تدخل بشؤوننا، الخليج أونلاين، 23 يونيو/ تموز 2017، <https://goo.gl/H6bNfU>.
- وزير خارجية البحرين: القاعدة العسكرية التركية في قطر لحماية أمن الخليج كله، ديلي صباح، 10 يونيو/ تموز 2017، <https://www.dailysabah.com/arabic/turkey/2017/06/10/foreign-minister-of-bahrain-the-turkish-military-base-in-qatar-to-protect-the-security-of-the-entire-gulf>.
- أديمان، سول أوجي، أربعة أضعاف نسبة نمو الاستثمارات الخليجية في تركيا، وكالة الأناضول، 27 يوليو 2017، <https://goo.gl/4UZ3sx>.

- "الجبهة: مقاضعة قطر مستمرة.. وتأمن من تركيا التزام الحياد"، سي إن إن عربي، 5 يوليو/ تموز 2017،
<https://arabic.cnn.com/middle-east/2017/07/05/saudi-adel-aljubeir-qatar-cairo-meeting>
الرنتيسي، محمود، "النوساطة التركية لحل أزمة الخليجية: الفرص والمخاطر"، مركز الجزيرة للدراسات، 2017/8/1،
<https://studies.aljazeera.net/ar/reports/2017/08/170801113046136.html>
- لكاشف، شهدي، "ما هي تبعات موقف تُقرة من قطر على العلاقات التركية السعودية؟"، بي بي سي، 9 حزيران 2017،
<http://www.bbc.com/arabic/media-40223595>
- مكيز، وليم و انجيل، راني، "دول عربية تضالّب قطر بإغلاق الجزيرة"، رويترز، 2017/6/23،
<http://ara.reuters.com/article/idARAKBN19E0C4>
- المصري، أحمد، "الرئيس التركي والعاقل السعودي يبحثان لعلاقات اثنائية"، وكالة الأناضول،
<https://goo.gl/K4Da32>
- المصري، سيد قاسم، "الوساطة الدولية في النزعات الداخلية"، الشروق نيوز، 2012/4/23،
<https://www.shorouknews.com/columns/view.aspx?cdate=22042012&id=84b47922-ee46-4161-bf6c-61512fc12132>
- المصري، خالد، "وزير خارجية البحرين يوضح موقفهم من القاعدة التركية بقطر"، الخليج الجديد، 28 يوليو/ تموز 2017،
<http://thenewkhalij.org/ar/node/75952>
- A. F. Cooper, R. A. Higgott and K. R. Nossal, Relocating Middle Powers: Australia and Canada in a Changing World Order, (Vancouver: UBC Press, 1993), p.17.
- Imai, K. (2011). *The Possibility and Limit of Liberal Middle Power Policies. Turkish Foreign Policy toward the Middle East During the AKP Period (200-2011)*. Phd thesis, Middle East Technical University, 21.
- "Türkiye'den Katar'daki tatbikat öncesi son sevkیات", Haber Turk, Son Erişim: 14 Nisan 2020,
<http://www.haberturk.com/gundem/haber/1569066-turkiye-den-katar-daki-tatbikat-oncesi-son-sevkiyat#>
- "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Kuveyt ajansına önemli mesajlar", A Haber, 8 Mayıs 2017, Son Erişim: 16 Nisan 2020, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/05/08/cumhurbaskani-erdogandan-kuveyt-ajansina-onemli-mesajlar>
- Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şükri ile görüştü", NTV, 2017/7/23,
<http://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haberi-cavusoglu-misir-disisleri-bakani-ile-gorustu,6QgwCmZ8aE-cQ3RtJWTPNw>.
- Embassy Pages, Turkey Embassies & Consulates (2019). Son Erişim Tarihi: 16 Ocak 2020,
<http://www.shorouknews.com/columns/view.aspx?cdate=22042012&id=84b47922-ee46-4161-bf6c-61512fc12132>
- Altun, F. (2017). "Türkiye Katar Krizine Nasıl Bakmalı?", *Sabah*, 8 Haziran 2017, Son Erişim: 16 Ocak 2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/fahrettinaltun/2017/06/08/turkiye-katar-krizine-nasil-bakmalı>,
- Aras, B. (2019). Son Erişim Tarihi: 16 Mart 2020, <https://lobelog.com/why-does-turkey-want-s-400-missiles>.

- “Contributors to Regular Resources UNDP. (2018)”. Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/funding/core-donors.html>.
- “Dünya İnsani Zirvesi”, TCCB, URL: <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/diz/1/>, Son Erişim Tarihi: 16.03.2020.
- Projected GDP Ranking, Son Erişim Tarihi: 16 Mart 2020, <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>.
- Şahin, M. ve Sarı, B. (2016). Suriye Krizi’nde Türkiye: Orta Büyüklükte Gücün Dış Politika Limitleri, Ortadoğu Etütleri, 8-25.
- “Trump, Türkiye’yi ticaret destek programından "çıkıyor" mu?”, TurkPress, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.turkpress.co/node/58523>.
- “Türk Dış Politikası ve İnsani İnisyatif”, Türk Dışişleri Bakanlığı, MFA, Son Erişim: 16 Mart 2020, <http://www.mfa.gov.tr/%D9%86%D8%B8%D8%B1%D8%A9%D8%B9%D8%A7%D9%85%D8%A9.ar.mfa>.
- “Türkiye, Kudüs'teki Amerikan konsolosluğunu elçilikle birleştirdikten sonra bir "güvenlik programı" boykot ediyor”, Son Erişim Tarihi: 16 Mart 2020, <https://bit.ly/2EtEfnt>,
- “Türkiye’nin Birleşmiş Milletler”, Güvenlik Konseyi Adaylığı, MFA, Son Erişim: 16 Mart 2020, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-birlesmis-milletler_-guvenlik-konseyi-adayligi.tr.mfa,
- “Venezuela krizi”, BBC, Son Erişim Tarihi: 16 Mart 2020, <http://www.bbc.com/arabic/world-47098446>.
- Oded Eran, Gallia Lindenstraus, “With a New World Order Taking Shape, Turkey Again Looks Eastward” INSS Insight No. 1194, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.inss.org.il/publication/with-a-new-world-order-taking-shape-turkey-again-looks-eastward>,
- “World military expenditure grows to \$1.8 trillion in (2018)”, SIPRI, Son Erişim: 16 Mart 2020, <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018>.
- Yalçın, H. B. (2018). “NATO’nun Krizi ve Geleceği Türkiye’nin Artan Otonomisi”, Son Erişim: 16 Mart 2020. https://setav.org/assets/uploads/2018/07/Analiz_251.pdf,
- Yentürk, N. (2014). Measuring Turkish military expenditure, SIPRI Insights on Peace and Security,1, Son Erişim: 16 Mart 2020. <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/insight/SIPRIInsight1401.pdf>,
- “Turkey Population”, <https://www.worldometers.info/world-population/turkey-population>, Son Erişim: 16 Mart 2020.
- Karabağ, A. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi İran Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı, CNNTurk, Son Erişim: 2 Şubat 2017, <https://www.cnntrk.com/dunya/turkiyenin-tahran-buyukelcisi-iran-disisleri-bakanligina-cagrildi>.
- Katar, 13 maddelik talep listesine cevap verdi!, SABAH, Son Erişim: 5 Temmuz 2017, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/07/05/katar-13-maddelik-talep-listesine-cevap-verdi>.
- Katar’da Türk kışlası açıldı, Hurriyet, Son Erişim: 15 Aralık 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/katarda-turk-kislasi-acildi-41397744>

- Öniş, Z. ve Kutlay, M. (2017). “The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey”. *Australian Journal of International Affairs*, 71(2), 164-183
- Rudd, K. (2006). *Leading Not Following: The Renewal of Australian Middle Power Diplomacy*, Melbourne, “Suudi Arabistan gazetesinden PKK'lı teröristle 'röportaj’”, AA, Son Erişim: 13 Aralık 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-gazetesinden-pkkli-teroristle-roportaj/1004345>. Türk Dış Politikası ve İnsani İnişiyatif, Türk Dışişleri Bakanlığı, MFA.
- Yalçın, H. B. (2012). “The Concept of “Middle Power” and the Recent Turkish Foreign Policy Activism”. *Afro Eurasian Studies*, 1(1), 195-213.

Ortadoğu

E t ü t l e r i

KİTAP İNCELEMELERİ

BOOK REVIEWS / عرض کتاب

Ortadoğu'da Sivil Toplum: İmkanlar ve Kısıtlılıklar

Filiz Cicioğlu (ed.), 1. Baskı, (Ankara: Kadim Yayınları, 2019)

Değerlendirmeyi Yapan: Sercan Çalışkan*

Geliş tarihi: 16/04/2020

Kabul tarihi: 18/05/2020

Atıf: ÇALIşKAN,S., "Ortadoğu'da Sivil Toplum: İmkanlar ve Kısıtlılıklar", Ortadoğu Etütleri, 12-1 (2020): 289-295

The Civilian Society in the Middle East: Possibilities and Limitations

Filiz Cicioğlu (ed.), 1. Publish, (Ankara: Kadim Yayınları, 2019)

Reviewer: Sercan Çalışkan

Received: 04/16/2020

Accepted: 05/18/2020

Citation: ÇALIşKAN,S., "The Civilian Society in the Middle East: Possibilities and Limitations", Middle East Studies, 12-1 (2020): 289-295

المجتمع المدني في الشرق الأوسط: الإمكانيات والقيود

فليز جيجي أوغلو (محررة)، الطبعة الأولى، (أنقرة: دار قديم للنشر) كرم ترك

عرض: سرجان تشالشكان

تاريخ القبول: 2020/16/04

تاريخ الاستلام: 2020/18/05

للاقتباس: سرجان تشالشكان، «المجتمع المدني في الشرق الأوسط: الإمكانيات والقيود»، دراسات الشرق الأوسط، 12-1 (2020) 289-295

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki sivil toplum yapısını tarihsel perspektiften bakarak detaylı bir şekilde inceleyen eser, özellikle Ortadoğu çalışmalarında odaklanılan güvenlik ve terör konularından sıyrılarak Ortadoğu'daki sivil toplum yapılanmalarını ele almaktadır. Eserin önsözünde de belirtildiği gibi; Ortadoğu'daki sivil toplumun mevcut varlığına, imkan ve sınırlarına eğilirken diğer taraftan oryantalist bakış açısının getirdiği dar çerçevenin dışına çıkılarak bölgedeki 'sivil toplum' kavramının daha geniş bir açıdan ele alınması amaçlanmaktadır.

Söz konusu amaç doğrultusunda, eserin ilk kısımlarında özellikle Doğu ve Batı arasındaki farklılıklara ilişkin karşılaştırmalı analizlerin ne kadar yüzeysel yorumlamalarla yapıldığına değinilerek söz konusu tutuma da eleştiri-

* Araştırma Asistanı, ORSAM,TR, sercan.caliskan@orsam.org.tr, ORCID:0000-0003-4443-5877

ler yöneltilmektedir. Batılı bakış açısında Doğu'nun 'alçaltılarak' Batı'nın bu alçaltılma üzerinden nasıl 'ilerici konuma' getirilmeye çalışıldığı vurgulanmakta, bilhassa Doğu'nun tanımı yapılırken bu metoda sıklıkla başvurulduğu belirtilmektedir. Batı'nın kendisini demokratik, insan haklarına saygılı ve özgürlükçü esasları benimseyen bir konumda tanımlayabilmesi için bir 'öteki' (Doğu) yaratması gerektiği, bu ötekinin de bu tanımlamanın tam tersine konumlandırıldığına altı çizilmektedir. Nitekim bu ötekileştirmenin ancak Doğu'nun demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi kavramlardan uzaklaştırılması ile olabileceği vurgulanmaktadır.

Eser altı çizilen eleştiriler kapsamında değerlendirildiğinde, Ortadoğu'da son yirmi yıllık dönem içerisinde Batı'nın Doğu tanımlaması yaparken kullandığı söylem net şekilde kendini göstermektedir. ABD yönetiminin Irak'ı işgal ederken kullandığı 'Irak'a barış ve demokrasi götürme' söylemi bu anlamda verilebilecek en doğru örneklerden birini oluşturmaktadır. Belirli çıkarların perde arkasında tutularak, Irak'ta gerçekleştirilen yıkımı 'eksik olanı tamamlama' yani barış ve demokrasiyi tesis etme söylemi üzerinden meşrulaştırmaya çalışmak, Doğu için tasvir edilmiş olan ötekileştirmeyi oldukça açık şekilde ortaya koymuştur.

Kökenlerinin erken dönem Batı düşüncesinden geldiği kabul edilen sivil toplum kavramının, Ortadoğu'daki ülkelerin kendi tarihsel süreçleri içerisinde nasıl var olduğu ve nasıl gelişim gösterdiği, ülkelerin sivil toplum imkan ve kısıtlılıkları eser içerisinde ayrı başlıklar halinde irdelenerek ortaya konmaya çalışılmaktadır. Eserde yer alan 'İran'da Sivil Toplum' bölümü, Batı'daki sivil toplum anlayışı ile İran'da yer alan sivil toplum anlayışının nasıl farklılaştığını ortaya koyarken, bu farklılaşmanın örneklerini 1979 sonrası kurulan teokratik rejimin sivil topluma bakış açısıyla örneklendirmektedir. Dolayısıyla, Doğu ve Batı arasındaki bu farklılaşmayı anlamlandırmak okuyucu için daha mümkün bir hal alırken, Ortadoğu'daki devletlerin sivil toplum ve demokrasi kavramlarını 'kendi sınırları içerisinde' nasıl şekillendirebildiği de daha net anlaşılabilir.

Güncel bölgesel gelişmelerin Ortadoğu'daki devletlerin sivil toplum kavramsallaştırmalarını dönem dönem nasıl etkileyebileceği, bu dönemlerde toplumun sivil toplumlara yönelik bakış açısının nasıl şekillenebileceği yine 'İran'da Sivil Toplum' başlığı altında ABD-İran rekabeti üzerinden aktarılmıştır. Donald Trump'ın iktidara geldiği 2016 yılından itibaren Amerikan yönetiminin İran'a dönük baskı ve izolasyon politikası, İran rejiminin iç politikada kendi bekasını korumaya yönelik hamlelerine yol açmış ve bu durum ülkedeki sivil toplum varlığı üzerinde baskıları beraberinde getirmiştir. İran üzerinden verilen bu örnek, baskıcı rejimler altında varlıklarını ikame etmeye çalışan

sivil toplum örgütleri için zorlukları da beraberinde getirmektedir. Diğer yandan eserde uluslararası sivil toplumun ortaya koyduğu ikircikli tavırlara da bir eleştiri getirilmektedir. İran halkının ekonomik ve sosyal anlamda yaşadığı zorlukların ABD'nin baskı ve ambargolarının da bir sonucu olduğunun uluslararası sivil toplum tarafından görmezden gelindiği eleştirilmektedir.

Eser, Ortadoğu'daki sivil toplum varlığını ele alırken, sivil toplumların Ortadoğu'da neden varlıklarını sürdürmekte zorlandıklarını, neden birçok Ortadoğu ülkesinde sivil toplum kavramının yalnızca söylemsel düzeyde kaldığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu kapsamda Irak ve Suriye gibi uzun yıllar otoriter/totaliter rejimler tarafından yönetilmiş ve yine uzun yıllar iç savaş dönemleri yaşamış ülkelerin eserde ayrı başlıklar halinde ele alınması önem taşımaktadır. Zira özellikle Arap Baharı sonrası Ortadoğu'daki bazı ülkelerin 'başarısız devlet' (failed state) tecrübesini yaşamış olması, bu ülkelerdeki siyasi, ekonomik ve sosyal varlığının yerle bir olmasına neden olmuştur. Devlet mekanizmalarının işlemediği, dahası insanların tek gayelerinin 'hayatta kalmak' olduğu coğrafyalarda sivil toplum örgütlenmelerinin sayısında artışlar gözlemlenebilse de etki boyutlarındaki artış aynı ölçüde olmamıştır.

Ortadoğu'da Sivil Toplumun Devlet ve Toplum Arasındaki Yeri

Eserin birçok noktasında, özellikle Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu ülkelerindeki baskıcı rejimlere karşı varlığını korumaya çalışan sivil toplumun ne kadar başarılı olabildiği meselesi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca söz konusu baskıcı rejimlerin yönetimi altında sivil toplum kuruluşlarının (STK) rejimin sınırlarını çizdiği bir faaliyet alanı içerisinde hareket edebildiğinin de altı çizilmektedir. Bu anlamda kimi zaman düşünürlerin ortaya koyduğu sivil toplum yaklaşımları tartışılarak bu yaklaşımların Ortadoğu ülkelerinin sivil toplum geçmişinde nasıl kendini gösterdiği tartışılmaktadır. Eserde yer alan 'Suriye'de Sivil Toplum Veya Sivil Toplumun İmkansızlığı' başlıklı bölümde bu tartışma Hegel ve Marx'ın yaklaşımları ile değerlendirilmektedir. Yazarlar bu bölümde, Suriye'de Baas'ın devlet mekanizmasını ele geçirerek sivil toplum kurumları üstünde de bir hegemonya kurmasını Hegel'in ortaya koyduğu yaklaşıma yakın görmektedirler. Buna göre Hegel'in de savunduğu gibi 'bir ülkedeki sivil toplumun hakimi, devlet mekanizmasını elinde bulunduran burjuva kesimi ve elitlerdir' söylemi yazarlar tarafından Suriye'deki Esed ailesinin yönetimi altındaki Suriye ile özdeşleştirilmektedir.

Suriye'deki sivil toplumun tarihi geçmişinin aktarıldığı bölümün devamında ise Suriye'nin Sovyetler Birliği'nin etkisi altında olduğu döneme değinilmiştir. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki müttefiki olarak hareket eden

Suriye’de, STK’ların da Sovyet sosyalizminden etkilenerek rejim yanlısı bir dönüşüm gösterdiği vurgulanmıştır. Hafız Esed yönetimi altındaki Suriye’nin, Ortadoğu’daki İsrail varlığına karşı bir politika sürdürdüğü, STK’ların da bu karşıtlık üzerinden kümelenerek üye topladığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Suriye’de Soğuk Savaş döneminde var olan sivil toplumun aslında Suriye halkına hizmet eden değil, aksine Esed rejiminin bilhassa iç ve dış politikada kendisine taban oluşturabilmesine hizmet eden bir araç halini aldığı altı çizilmektedir.

Hafız Esed’in ölümünün ardından 2000 yılında yönetimi devralan Beşar Esed’in ülkedeki STK’lara yönelik politikaları da bir başka bölümde incelenmektedir. Eserde, Sovyetler Birliği’nin dağılması ile birlikte Esed’in batıya yönelik yakın politikalar izlediğinden bahsedilmektedir. Bu politikalar kapsamında Suriye’deki STK’lara sefelinin dönemine göre daha fazla hareket alanı sağladığı fakat bunun nedeninin devraldığı otoriter rejimi yıkmak değil, revize edip daha modern bir hale getirme çabasıyla yaptığı vurgulanmaktadır. 2011 yılında başlayan Suriye’deki iç savaş ile beraber Esed döneminde iç savaşa kadar belli politik çıkarlar doğrultusunda STK’lara sağlanan hareket alanının bütünüyle kısıtlandığı belirtilmiştir. Tüm kısıtlamalara rağmen, Suriye halkının yaşadığı zulüm karşısında örgütlenen sivil toplum kuruluşlarının sayısı artış gösterse de bunların görece az bir kısmının Suriye içerisinde faaliyet gösterebildiği ifade edilmiştir. 2011 sonrası Suriye’deki sivil toplum girişimlerinin, Suriyelilerin savaştan kaçarak sığındıkları Türkiye ve Ürdün gibi ülkelerde kurulduğu ve bu ülkelerden faaliyet gösterdiği vurgulanmıştır.

Ortadoğu’daki STK’ların temel sorunlarından belki de en önemlisi, eserde belirtildiği üzere devlet ve toplum arasında konuşlanmaları değil, belli çıkar grupları lehinde konuşlanmaları olmaktadır. Bu çıkar grupları kimi zaman tıpkı Suriye örneğinde olduğu gibi baskı rejimler olabilirken kimi zaman ise belli etnik-mezhepsel çıkarları gözeten gruplar olabilmektedir. ‘Irak’ın Sivil Toplum Kurumlarının Yapısal Özellikleri ve Tarihi Arka Planı’ başlıklı bölümde de, STK’ların Irak’taki farklı çıkar grupları tarafından nasıl araçsallaştırılabildiği hem STK tanımı çerçevesinde hem de kronolojik bir yöntem çerçevesinde incelenmektedir. Irak’taki dini – mezhepsel ve etnik farklılıkların siyasi, ekonomik ve askeri pek çok alanı etkileyen temel faktörlerden biri olması, Irak’taki STK’ların da söz konusu farklılıklardan etkilenmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bugün Irak siyasetini şekillendiren unsurlardan en önemlisi Irak Parlamentosu’ndaki Şii, Sünni ve Kürt gruplar arasında var olan rekabettir. Hükümetin kurulmasından kurulan hükümetin hayata geçireceği politikalara kadar bu rekabetin neticeleri belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla Irak’taki mevcut STK’ların da bu rekabetten etkilenmeleri, bu rekabetin aktörleri tara-

findan araçsallaştırılmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum Irak'ın incelendiği bölümde '2003 Öncesi Dönem' ve '2003 Sonrası Dönem' olarak iki farklı başlık altında tarihsel perspektiften ele alınmaktadır.

Eserde Mısır, 'Mısır'da STK'ların Tarihsel Gelişimi ve Konumu' başlığı altında incelenmektedir. Diğer birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında baskıcı rejimler altında şekillenmiş olan STK'ların aksine, Mısır'da, 19. yüzyıla kadar uzanan bir tarihsel geçmişin varlığı ile karşılaşmaktadır. Mısır'ın öne çıkaran bir olgu ise söz konusu bu tarihsel altyapı içerisinde sahip olduğu kendine has form ve niteliğidir. Dolayısıyla ilk STK'ların kuruluşunun 1800'lü yılların ortasına dek ulaştığı Mısır'daki STK yapılarının tarihsel zemininde modernleşme, reform, sömürgecilik karşıtlığı ve milliyetçilik gibi diğer pek çok Ortadoğu ülkesinde bulunmayan kavramların etkileri mevcuttur. Bu bağlamda eserde, söz konusu kavramların etkilerinin Mısır'ın dün ve bugününe yansımaları yazar tarafından kronolojik metotla incelenmektedir. Özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreği ile 20. yüzyılın ilk yarısının Mısır'daki elitlerin, memur ve orta kesimin kendi haklarını muhafaza edebilmek amacıyla STK'lar kurduğu dönem olmuştur. Fakat eserde belirtilen tarihi altyapı ile Mısır'ın kendine özgün form ve niteliğinin, 1950'li yıllar ile birlikte Mısır'daki STK'ların yönetim baskısı altında şekillenmesine engel olamadığı vurgulanmaktadır.

Gerek 1952 ile birlikte Cemal Abdünnasır gerekse de 1981 sonrasında Hüsnü Mübarek'in STK'ları devletin birer aygıtı haline getirmek amacıyla takip ettiği politikalar, Mısır'daki STK'ların yasalar ile baskılanarak kontrol altına alındığı dönemleri beraberinde getirmiştir. Nasır'ın STK'ları devlete entegre etme çabaları ve Mübarek'in STK'ları 'dış güçlerin müdahale aracı' olarak görmesi yazar tarafından Mısır'da STK'ları kısıtlamak amacıyla çıkarılan yasalar ile örneklendirilmektedir. Bu kapsamda yazarın vardığı temel sonuç, Mısır'daki STK'ların yasalar vasıtasıyla kontrol edilerek baskı altında tutulduğu olmaktadır. Bu bağlamda Mısır örneği, eserin genelinde işlenen 'sivil toplumların yönetimler tarafından sınırlandırılması' varsayımına oldukça uygun bir örneği ihtiva etmektedir.

Eserde, tıpkı Mısır gibi İsrail'deki sivil toplum varlığının da 19. yüzyıla kadar uzandığı vurgulanmaktadır. 'İsrail'in Siyaset ve Toplum Yapısında Sivil Toplumun Rolü' başlıklı bölümde yazar, İsrail Devletinin ilan edildiği 1948 yılından önce de söz konusu topraklarda belli başlı sivil toplum örgütlerinin olduğunu, bu örgütlenmelerin Yahudi/Siyonist amaçlar doğrultusunda varlık gösterdiğini belirtmektedir. Fakat yazar tarafından bu noktada altı çizilen en önemli ayırmalardan biri, o dönem ki Osmanlı bakiyesi altında varlık gösteren Yahudi/Siyonist sivil toplum örgütlenmelerinin 'devlet kurma' amaçlı bir

ajandaya sahip olduklarıdır. Dolayısıyla diğer Ortadoğu ülkelerinin aksine, devletin oluşturduğu sivil toplum örgütlerinden ziyade devlet kurmayı amaç olarak güden bir sivil toplum hafızası söz konusudur.

Yazar, İsrail'deki sivil toplumun rolünü kronolojik şekilde ele alarak üç başlık altında incelemektedir. Dünya Siyonist Teşkilatı'nın 1897'de kurulması, ardından ise Yahudi Ajansı ve İsrail Sendikaları Birliği'nin kuruluşlarıyla İsrail Devletinin ilanı öncesi dönem temellendirilmektedir. Devam eden kısımda Altı Gün Savaşları ile başlayan 1967-1980 arası dönem ele alınmaktadır. Sonraki kısımda ise 1980 sonrası günümüze kadar süren İsrail'deki sivil toplumun rolü değerlendirilmektedir.

İsrail'deki sivil toplumun rolünün tarihsel perspektifte incelendiği bu üç kısım, İsrail'deki sivil toplum örgütlenmelerinin imkan ve sınırlılıklarının dönem dönem farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. İsrail Devletinin ilanı öncesinde yukarıda bahsi geçen üç sivil toplum örgütlenmesi söz konusu devletin kurulması için hemen hemen tüm faaliyetleri yüklenici bir rol üstlenirken, diğer yandan devletin kurulması ile birlikte devlet ile etkileşime girecek zaman zaman geriye gidişler yaşamış, zaman zaman ise her alanda ciddi roller üstlenmiş ve hareket alanlarını arttırmıştır. Dolayısıyla yazar tarafından bu noktada altı çizilen husus, gerek yönetimin gerekse de İsrail halkının sivil toplum örgütlenmelerine olan bakış açılarındaki değişimlerin, sivil toplum örgütlenmelerinin rolünün ve imkanlarının dönemlere göre farklılaşmasına neden olduğudur.

Her ne kadar Ortadoğu ülkeleri ayrı başlıklar halinde kendilerine özgün form ve yapıları ile değerlendirilmiş olsa da, eserde ortaya konan varsayımların ortaklık gösterdiği hususları sonuç kısmında ele almak doğru olacaktır. Eserde incelenen bölümlerin ortak varsayımlarından biri, Ortadoğu'daki baskıcı rejimlerin STK'ları birer 'araç' olarak kullanmalarınıdır. Devlete mesafeli, devlet ve toplumun arasında dengeyi sağlayacak, etkileşimi kuracak ve demokratik girişimler için halk adına gerekli sorgulamaları yapacak örgütlenmeler çoğu zaman bu imkanlarından mahrum bırakılmıştır. Bu anlamda STK'lar rejimlerin iç ve dış politikadaki adımlarının kimi zaman propagandası için kullanırken, kimi zaman dış ülkelerin birer 'ajan yapılanmaları' olarak topluma resmedilmişlerdir. Fakat eserde ülkelerin tarihsel perspektiften ele alınması, çoğu rejimin dönem dönem sivil toplum örgütlenmelerine alan açabildiğini de göstermektedir. Maalesef çok uzun soluklu olmayan bu dönemler, rejimlerin dış politikalarındaki rekabetlerini topluma 'ulusal tehdit' boyutunda sunmasıyla son bulabilmiştir. Bunun bir örneği, eserde de vurgulandığı gibi Sovyetler Birliğine yakın olan ve bölgedeki ABD-İsrail varlığı ile mücadele amacı güden Hafız Esed'in yönetimi altındaki Suriye üzerinden verilmiştir.

Eserde, Ortadoğu'daki çoğu sivil toplum örgütlenmelerinin klasik anlamda demokrasi ve insan hakları ihtiyaçları neticesinde var olmadığı da altı çizilmektedir. Bu örgütlenmeler kimi zaman Irak'ta olduğu gibi farklı etnik ve dini grupların güç mücadelesi sonucu ortaya çıkabildiği gibi kimi zaman Yemen'deki gibi aşiretlerin ülkedeki rolü neticesinde de ortaya çıkabilmektedir. Veyahut da Lübnan'da olduğu gibi birbirinden farklı mezhep gruplarının devleti oluşturması ve sivil toplum örgütlenmelerinin de bu mezhebi farklılaşma kapsamında oluşabilmesi mümkün gözükmektedir.

Diğer yandan eserin pek çok noktasında Batılı kaynakların Doğu'ya yönelik oryantalist bakış açısı da eleştirilmiştir. Demokrasi, insan hakları ve eşitlik gibi kavramların Doğu'da mevcut olmadığı, dolayısıyla Ortadoğu ülkelerinde gerçek bir sivil toplum varlığından söz etmenin mümkün olmayacağı gibi tek düze bakış açılarının yanlışlığı dillendirilmiştir. Bu kapsamda İsrail'in ele alındığı bölümde bu eleştiri net şekilde ortaya konmuştur. Batılı kaynakların İsrail'deki sivil toplum örgütlerini diğer Ortadoğu ülkelerine yaptıkları gibi eleştirel bakış açısına tabii tutmamasına ve İsrail'i doğrudan Batı'nın bölgedeki uzantısı gözüyle yorumlamasına önemli eleştiriler getirilmiştir. Dolayısıyla eserin, Ortadoğu'daki sivil toplum örgütlenmelerine yönelik Batılı literatüre karşı bir alternatif sunmaya çalıştığı söylenebilir. Eser, oryantalist bakış açısının Ortadoğu'daki sivil topluma yönelik ortaya koyduğu basmakalıp değerlendirmeleri eleştirerek, Ortadoğu ülkelerindeki sivil toplumun rolünü, imkan ve kısıtlılıklarını Doğu'nun kendine özgün form ve niteliği kapsamında ele almaktadır.

Ortadoğu

E t ü t l e r i

YAZIM KURALLARI

WRITING RULES / شروط النشر

Yazım Kuralları

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az 5000 en fazla 10000 kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az 1000 en fazla 2000 kelime olmalıdır. Türkçe veya İngilizce makalelerde her iki dilde de maksimum 250 kelimelik özet, makale başlığı ve 5 adet anahtar kelime bulunmalıdır. Arapça makalelerde ise bu bilgilerin en az bir farklı dilde olması gerekmektedir. Türkçe veya İngilizce makalelerin Arapça özet, başlık ve anahtar kelimeler dergimiz tarafından gerekli çeviri işleminin ardından eklenecektir.

Yazılar, MS Word formatında, Times New Roman karakterinde, 12 punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığı sayfa yapısı ile yazılmalıdır. Kenarlıklar iki kenara yasla biçiminde, paragraflar ise 1 cm olacak şekilde düzenlenmelidir. Baskı kalitesi açısından, metin içerisinde kullanılan resim, tablo veya benzeri görsellerin metin dosyası haricinde, etiketlenmiş (resim nu, sayfa nu, vs,) ayrı bir dosyada gönderilmesi tavsiye edilmektedir.

Dergimizde Chicago (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanılmaktadır. Aşağıda belirtilen hususlardan farklı bir atıf veya kaynakçanın kullanılacak olması halinde https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkinde bulunan kurallar esas alınacaktır. Dipnotlar 10 punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, "Kaynakça" başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde "Bibliography" kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır.

Not: Atıf ve kaynakça yönetimiyle ilgili detaylı bilgi için dergi web sayfasındaki Yazım Kuralları sekmesini ziyaret edin. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ortetut/writing-rules>

Authors' Guideline:

Manuscripts submitted for consideration by the Journal must follow the style given below;

The manuscripts should not be submitted simultaneously to any other publication, nor may they have been previously published elsewhere, in Turkish, English or Arabic.

Articles submitted to the journal of Middle Eastern Studies, should be original contributions and should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.

If another version of the paper is under consideration by any other publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should inform the journal editors at the time of submission.

Articles should be between 5,000-10,000 words including footnotes and bibliography. Book reviews should be between 1000-2000 words. Commentary should be between 3000-5000 words including footnotes.

Articles should include Turkish, English or Arabic max. 250 words abstract and at least 5 keywords in origin language (if different than Turkish) and in addition in Turkish.

All quotation are preferred as “Chicago Style” in our journal.

Authors bear responsibility for their contributions. Statements of fact or opinion appearing in Middle Eastern Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the journal.

Style:

Papers should be written in a considerable level of academic Turkish, English or Arabic.

Manuscripts should be typed using Microsoft Word document file, in Times New Roman and 1 space. 12 font should be used within text while 10 font should be preferred for footnotes.

References should be given both in the footnotes and in the bibliography. Reference style must conform to the Chicago Manual of Style. Please see the style for examples.

The section should be titles and subtitles in the manuscripts. (i.e. Introduction, Title, Subtitle xxx, etc.)

If there are any tables, graphs and figures, they have to be included in the submitted main text file. Graphs and figures should be in one of the usual formats, at best in GIF or BMP format.

The tables, graphs and figures should be numbered consecutively for each and should match the same numbering used in the text.

Note: For more detailed information about citation and bibliography management, visit the Writing Rules tab on the journal’s website. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ortadogu-erutleri/writing-rules>

شروط النشر

يجب ألا تقل البحوث المرسله بما فيها الحواشي عن 5000 كلمة وألا تزيد عن 10000 كلمة.

وينبغي ألا تقل مراجعات الكتب عن 1000 كلمة وألا تزيد عن 2000 كلمة.

بالنسبة للمقالات باللغتين الإنجليزية والتركية فيجب أن تحتوي على ملخصات الأكثر 250 كلمة وتضم عنواناً و5 كلمات مفتاحية.

أما بالنسبة للمقالات باللغة العربية فيجب أن يكون الملخص والكلمات المفتاحية بلغة واحدة مختلفة على الأقل (الإنجليزية أو التركية).

أما الملخص والعنوان والكلمات المفتاحية للمقالات باللغة التركية أو الإنجليزية فسيتم ترجمتها إلى اللغة العربية من قبل مجلتنا وإضافتها.

يجب أن تكون الكتابات منسقة في ملف مايكروسوفت وورد (MS Word)، وبنوع خط تايمز نيو رومان (Times New Roman)، وحجم خط 21 وبتباعد سطر واحد بين الأسطر. كما يجب أن تكون الحدود منسقة بشكل محاذاة من الطرفين وأن تبدأ الفقرة بعد 1 سم. أما بالنسبة لجودة الطباعة فيفضل أن يتم وضع الصور والجدول أو الرسومات المشابهة التي تم استخدامها داخل النص في ملف مختلف ملحق (رقم الصورة والصفحة إلخ).

يتم استخدام طريقة شيكاغو (Chicago) للاقتباس والحواشي والمصادر. وفي حال استخدام اقتباس أو مصادر غير المذكورة أدناه فيجب اتباع القواعد الموجودة في الرابط التالي:

https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html

يجب أن يتم كتابة الحواشي بحجم خط 01 وبتباعد سطر واحد بين الأسطر، وفي نهاية المقالة ينبغي كتابة معلومات «المصادر» للمصادر التي تم الاستفادة منها (يتم كتابة عنوان «Bibliography» في المقالات باللغة الإنجليزية). ويتم استخدام عنوان منفصل للمصادر من الإنترنت.

ملاحظة: للحصول على معلومات تفصيلية عن إدارة الاقتباس والمصادر، قم بزيارة قسم شروط النشر

